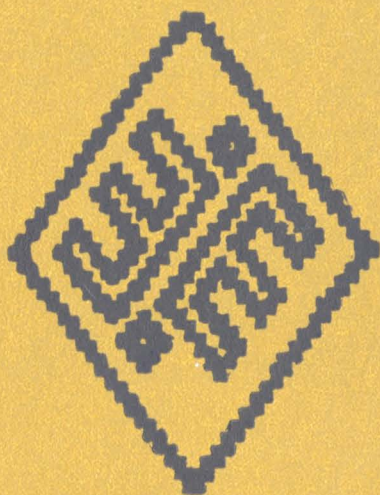


MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

# ANALELE BANATULUI

## ETNOGRAFIE

VOL. I.



TIMIȘOARA 1981

MUZEUL BANATULUI  
TIMIȘOARA

# ANALELE BANATULUI

# ETNOGRAFIE

vol. I

**Timișoara — 1981**

## COLECTIV DE COORDONARE :

Conf. univ. dr. *Mihai Fătu*  
*Octavian Gog*  
*Vasile Dudaș*  
Dr. *Ioan Godea*  
*Octavian Nacu*

## COLECTIV REDACȚIONAL :

*Violeta Blaj*  
*Vasile Cica*  
*Lidia Gaga*  
Dr. *Ioan Godea*  
*Elena Grigorescu*  
*Stela Indrei*  
*Eutimiu Lăpăduș*  
*Nicolae Săcară*

## TEHNOREDACTARE :

*Lucian Bureriu*

Orice corespondență se va adresa :

MUZEUL BANATULUI, Piața I. Huniade nr. 1, 1900 — TIMIȘOARA

Toute correspondance sera envoyée l'adresse :

MUZEUL BANATULUI, Piața Huniade nr. 1, 1900 — TIMIȘOARA, ROUMANIE

Please send any mail to the following address :

MUZEUL BANATULUI, Piața Huniade nr. 1, 1900 — TIMIȘOARA, ROMANIA

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse :

MUZEUL BANATULUI, Piața Huniade nr. 1, 1900 — TIMIȘOARA, RUMĂNIEN

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

## STUDII ȘI COMUNICĂRI

Dr. <i>Ion Ghinoiu</i> , Tipologia așezărilor rurale românești ... ..	5
Dr. <i>Nicolae Dunăre</i> , Sistemul ocupațional pastoral, factor de stabilizare și comunicare ... ..	21
Dr. <i>Tereza Mozés</i> , Contribuții la studiul și analiza structurală a hainelor de lână din România ... ..	43
<i>Nicolae Săcară</i> , Permanență și continuitate românească în Valea Bistrei. Contribuții la studiul așezărilor rurale și arhitecturii locuinței țărănești ...	69
<i>Elena Grigorescu</i> , Meșteșugul țesutului în Banat ... ..	111
<i>Aristida Turcuș</i> , Pieptănătura și găteala capului la femeile din Banat ...	125
<i>Violeta Blaj</i> , Creatori populari contemporani din Banat. Olarii ... ..	145
<i>Walther Konschitzky</i> , Aspecte ale relațiilor interetnice între românii și șvabii din Banat ... ..	167
<i>Hans Gehl</i> , Unelte și utilaje agricole folosite de germanii din Banat ... ..	173
<i>Vasile Cica</i> , Aspecte privind ocupațiile și meșteșugurile la populația de naționalitate sîrbă din Banat ... ..	189
<i>Corneliu Bucur</i> , Un valoros complex de industrie populară — morile cu ciură de pe apa Rudăriei (Banat) ... ..	201
<i>Simion Dănilă</i> , „Numele de pociumb“ în relația structuri sociale — antroponomie într-un sat bănățean (Belinț, jud. Timiș) ... ..	219
Prof. Dr. <i>Paul Petrescu</i> , Arhitectura populară din Mehedinți ... ..	233
<i>Barbu Ștefănescu</i> , Fenomenul de periferizare al tehnicii agricole în Bihor ...	265
<i>Ioan Opriș</i> , Comisia Monumentelor Istorice, Secția pentru Banat, și ocrotirea patrimoniului cultural național ... ..	283
Dr. Arh. <i>Eugenia Greceanu</i> , Aspecte juridice privind conservarea „in situ“ a monumentelor de arhitectură rurală ... ..	291
<i>Dorina Pîrvulescu</i> , Rolul familiei de zugravi Diaconovici în pictura de icoane a secolului al XVIII-lea ... ..	299

## MUZEOLOGIE

Dr. <i>Georgeta Stoica</i> , Dr. <i>Ioan Godea</i> , Etnografi muzeologi români de mare prestigiu la vîrsta marilor împliniri ... ..	309
<i>Marcel Colceriu</i> , <i>Rosano Bogdan</i> , Proiect pentru un laborator de conservare-restaurare ... ..	321

## ANIVERSARI

Dr. <i>Cornel Irimie, Marcela Necula</i> , Aniversare UNESCO : 100 de ani de la nașterea lui Dimitrie Gusti. Un sistem original de gândire și acțiune sociologică românească cu largi aplicații în actualitate ... ..	325
---	-----

## RECENZII

<i>R. Brykowski, Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki</i> , Sztuka Rumunii (I. Godea) ... ..	343
Objets et Mondes ( <i>N. Săcară</i> ) ... ..	347
Introducere în etnologie ( <i>L. Gaga</i> ) ... ..	349
<i>V. T. Crețu</i> , Ethosul folcloric — sistem deschis ( <i>V. Blaj</i> ) ... ..	351
Biharea, vol. VII—VIII ( <i>E. Grigorescu</i> ) ... ..	353
<i>Gh. Iordache</i> , Mărturii etno-lingvistice despre vechimea meseriilor populare românești ( <i>V. Cica</i> ) ... ..	355

Satul a fost, pînă în vremurile recente, forma caracteristică de așezare a poporului român. După retragerea administrației romane viața s-a ruralizat pretutindeni în Dacia, soluție unică de supraviețuire a populației autohtone lăsate fără apărare în fața valurilor migratoare. Prin concentrarea populației și a bunurilor materiale orașul ar fi devenit în acele vremuri o atracție și o pradă ușoară pentru invadatori, în timp ce satul retras din calea lor, ascuns în codri și în munți a fost mai bine camuflat și mai greu de jefuit. Locul formelor specifice sclavagismului l-au luat astfel obștile sătenești care păstrau numeroase elemente de organizare socială moștenite din perioada gentilică<sup>1</sup>. În cursul unui mileniu de migrații, după care au urmat mai multe secole de războaie și incursiuni de jaf, orașul a avut puține șanse de izbîndă. Cînd împrejurările istorice au îngăduit, unele sate s-au transformat, trecînd prin faza intermediară de tîrguri, în orașe. Împotriva falsei concepții despre orașul întotdeauna străin și ostil poporului român, Nicolae Iorga atrăgea atenția asupra unei tradiții urbane a orașelor provenite fie *dintr-un singur sat* (Pitești, Ploiești), fie din *mai multe sate*, uneori dintr-o vale întreagă (Cîmpulung Muscel, Cîmpulung Moldovenesc) și care păstrează elemente de structură și infrastructură rurală<sup>2</sup>.

Diviziunea socială a muncii, în primul rînd separarea meșteșugurilor de agricultură, a fost factorul determinant al genezei orașelor medievale românești. Dezvoltarea agriculturii și lărgirea sferelor de producție neagricole în secolele X—XIV au constituit premisele economice apariției orașelor pe întreg teritoriul carpato-dunărean<sup>3</sup>. Cu toată dinamica fenomenului urban înregistrată în epoca feudală și capitalistă, România s-a menținut ca „țară a satelor” pînă la mijlocul secolului XX. Spre deosebire de oraș care a cunoscut și perioade istorice de slăbire sau de dispariție pentru a reapare pe aceeași vatră (centrele urbane înălțate pe locul orașelor antice grecești din Dobrogea și al orașelor romane din Transilvania, Banat și Oltenia), satul a fost un element de permanență și continuitate, de adăpost și locuire neîntreruptă. Vechimea fenomenului rural este atestată de însăși terminologia așezărilor :

— **Cătun**, termen preroman<sup>4</sup> întîlnit ca toponim în toate județele României cu înțeles de sat cu mai puțin de 100 de gospodării. Din aceeași familie etimologică fac parte și alți termeni care desemnează grupări de

<sup>1</sup> P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească din Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, în *Biblioteca Istorică*, vol. X, București, 1964.

<sup>2</sup> N. Iorga, *Sat și oraș*, în *Sociologie Românească*, București, anul V, nr. 1.

<sup>3</sup> St. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale, din Țara Românească*, în *Revista de istorie*, București, 1963, nr. 6, p. 1259.

gospodării, țărănești : *cot, cuturi* (Vrancea), *cotun, cotună* (Podișul Tutovei) ;

— Asupra originii termenului *sat*, așezare rurală cu peste 100 de gospodării, s-au emis două etimologii latinești : *fossatum*<sup>5</sup> și *satum*<sup>6</sup> ;

— **Crîng**, cuvînt de origine slavă care desemnează în munții Apuseni o grupare de 2—5 gospodării.

Gospodăriile izolate din moșia satelor cu rol pastoral sau agrar și locuite permanent sau temporar au o bogată sinonimie : *odaie* (Muntenia, Moldova, Cîmpia Tisei), *hodaie* (Cîmpia Transilvaniei), *sălaș* (Banat, Țara Hațegului), *poiata* (Țara Oașului), *măietoare* (Munții Apuseni), *casă în cîmp* (zona munților Rodnei) și altele.

Primele cercetări geografice și etnografice asupra așezărilor rurale s-au întreprins la sfîrșitul secolului XIX cînd s-au publicat lucrări analitice de tipul *monografiilor* satești și *al dicționarelor geografice*. În anul 1902 renumitul geograf francez Emmanuel de Martonne, bun cunoscător al poporului nostru, publică cea dintîi lucrare de sinteză geografică și etnografică asupra așezărilor rurale românești<sup>7</sup>. Cercetările geografice și etnografice se intensifică între cele două războaie mondiale cînd se dezbate problema tipurilor de sate după structura morfologică. Ulterior, așezările rurale au antrenat numeroase cercetări de geografie, etnografie, economie, sociologie, istorie, antropologie. Fiecare disciplină a abordat așezările după metode proprii încercîndu-se, uneori, chiar excluderea reciprocă. În disputa pentru acest rîvnit obiect de cercetare s-au adus argumente și contraargumente dinainte cunoscute, iar etalarea mîndriei și orgoliului îngust între discipline a consumat inutil multă energie. Iată de ce acum, cînd vastul material referitor la așezările rurale a fost prelucrat, interpretat și clasificat la nivelul disciplinelor științifice, este necesar să se facă saltul hotărîtor spre cercetarea interdisciplinară. Studiul nostru este numai o încercare modestă de apropiere a preocupărilor geografilor și etnografilor într-o problemă foarte disputată — tipologia așezărilor rurale.

Așezările rurale au fost clasificate după criterii variate : poziția geografică, vechimea și originea populației, mărimea, forma, structura, funcția economică etc.<sup>8</sup>. Clasificarea satelor, preocupare constantă după Congresul internațional de geografie care a avut loc la Cairo în anul 1926<sup>9</sup>, nu este pe deplin rezolvată. Trebuie însă să recunoaștem că tipologia așezărilor privită drept materializare a unor fenomene în continuă evoluție are, în mod obiectiv, o valabilitate schimbătoare în timp.

1. După geneză, așezările rurale românești le-am grupat în trei categorii : *sate matcă*, *sate roi* și *sate de colonizare*.

1.1. **Satele matcă** existau la întemeierea Țărilor Românești, fiind, în parte, pomenite de documentele vechi, emise după organizarea cancela-

<sup>4</sup> I. I. Rusu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970.

<sup>5</sup> V. Bogrea, *Dacoromania*, București, 1968, vol. I, 1921.

<sup>6</sup> I. Conea, *Originea și importanța documentar istoric a cuvîntului nostru „sat” în lumina geografiei istorice*, în *Simpozionul de geografie a satului*, București, 1968, p. 246—264.

<sup>7</sup> Emm. de Martonne, *La Valachie*, Paris, 1902.

<sup>8</sup> I. Popovici, *Geografia economică a Republicii Socialiste România*, partea I, București, 1971.

<sup>9</sup> V. Mihăilescu, *Un chestionar privitor la studiul așezărilor rurale*, în *Buletinul Societății Române de geografie*, vol. XLV, 1926.

riilor domnești. Acestea se găseau repartizate pe întreg teritoriul țării, dar mai cu seamă în depresiunile montane, în zonele adăpostite de deal și podiș, în cîmpiile împădurite și în lungul apelor. Unele așezări matcă au format nucleul cnezatelor premergătoare întemeierii statelor românești centralizate. Istoricii au dreptate cînd afirmă că satul acelor vremuri era condus de către un jude (sub influența slavă numit cneaz); trebuie însă adăugat că acesta (satul), reprezenta numai nucleul central în masa dispersată în teritoriu a cătunelor. Autoritatea cneazului se manifesta deci pe întreaga aglomerare rurală alcătuită din satul propriu-zis și cătunele înconjurătoare. Țara lui Seneslau, voievodul românilor din stînga Oltului<sup>10</sup> se sprijinea de pildă, pe mai multe cnezate, adică pe mai multe țărișoare atîrnate de munți: Țara Oltului, Țara Loviștei, Cîmpulung. Adesea, cnezatele se suprapuneau peste depresiunile-țări, depresiunile-cîmpulunguri și peste văile mai importante. Satele matcă poartă astăzi nume străvechi și sînt înconjurate de numeroase sate roite în diferite perioade de timp. Trupurile lor de moșie pot fi identificate cu ajutorul documentelor istorice, toponimie, structurii hotarelor intersătești și tradiției orale. O astfel de reconstituire am reușit s-o efectuăm pentru depresiunea Cîmpulung Muscel.

Din cauza calamităților naturale și social-istorice (invazii, războaie, epidemii) satele matcă și-au mutat frecvent vetrele. Sînt așezări care și-au schimbat locul de mai multe ori în decursul aceluiași secol. Locurile ocupate altădată de așezări se numesc de cele mai multe ori Siliște, La Bordeie, Satul Vechi, Ogrăzi, Cătun iar locurile cimitirelor părăsite La Morminți, La Cimitir, Cimitirul Vechi. Asemănător caselor părăsite sau rămase fără moștenitor, vetrele de sate și cimitirele părăsite au căpătat adesea semnificații magice, fiind numite de popor „locuri rele”. Urmele lor sînt, adesea, vizibile în peisajul geografic fie prin culoarea diferită a solului, în funcție de utilizarea ce i se dădea pămîntului în perimetrul așezării (teren construit, drumuri, cuptoare de ars var și ceramică, gropi de bucate), fie de plantele sempervirescente (brad și merișor) sădite de obicei în cimitirele românești. Deplasarea vetrelor de sate s-a efectuat pe raza aceluiași trup de moșie și cu totul excepțional la distanțe mari, pe teritoriul altor sate. Se poate vorbi deci de un flux și reflux al satelor de mică amploare din fața condițiilor nefavorabile și nu de emigrație a populației. Despre această formă de apărare a obștilor sătești, a cărui început coboară în evul mediu timpuriu, s-a scris mai puțin și, în general, se cunește puțin. Informații fragmentare au lăsat nu istoricii, așa cum ne-am fi așteptat, ci alte categorii de specialiști, în special geografii și sociologii. Tributari ai documentului scris, uneori ai ideii că istoria se compune din fapte și întîmplări, din victorii și înfrîngerii, din războaie și tratate de pace, evenimente majore de care a depins într-adevăr soarta multor popoare, cercetătorii trecutului românesc au lăsat descompletat un capitol al istoriei satului românesc și anume adaptarea modului de viață (adăpost, ocupații, alimentație, viață spirituală) la condițiile de nesiguranță economică și politică îndelungată.

Comportamentul uman în situații critice de confruntare și ostilitate puternică este considerat de etnologi drept o universală culturală care cuprinde mai multe soluții posibile: să se considere învins de la început, să renunțe la luptă, ceea ce echivala în final cu o înfrîngere definitivă;

<sup>10</sup> C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, 1935, harta 5.

să lupte, dimpotrivă, pînă la epuizarea sa totală ; să nu se lase surprins de adversar, să intuiască intențiile lui, să se pregătească pentru a-i face față, pentru a-l depăși și a-și asigura astfel victoria ; să fugă din calea ostilității și să se retragă pe poziții intangibile pentru inamic, să-și asigure astfel o lume a lui cît mai izolată cu puțință și mai departe de amenințări, nesiguranță și adversități ; să caute un mijloc de îmblinzire a dușmanului, de a-l face inofensiv prin domolire, compromisuri, împăcare, prin stabilirea unor raporturi de cooperare, cointeresare sau cel puțin de neutralitate<sup>11</sup>. Excluzînd primele două variante, care ori de cîte ori au fost acceptate de grupele umane (etnii, triburi, popoare) au avut urmări tragice, poporul român și-a asigurat supraviețuirea în spațiul carpato-ponto-dunărean prin imbinarea adecvată, în funcție de împrejurările istorice, a mai multor soluții : s-a avîntat în luptă cînd aceasta devenea iminentă, a recurs la negocieri diplomatice sau a adoptat diferite forme de rezistență, eliminînd, pe cît posibil, pierderile inutile.

1.2. „Roirea“ satelor, principala modalitate de creștere a numărului de sate românești, a stîrnit de timpuriu interesul științific al cercetătorilor. Istoricul R. Rosetti considera roirea o acțiune dirijată de către conducătorul unui sat (cneaz, jude) care își trimitea fiul după căsătorie „să-și așeze sat pe un loc pustiu“<sup>12</sup>. Teoria, criticată ulterior, a avut meritul de a fi atras atenția sociologilor și etnografilor asupra acestui interesant fenomen al istoriei sociale românești. Mai tîrziu P. Poni emite teoria după care o parte din populația satului se desprinde la o anumită creștere demografică și întemeiază altă așezare<sup>13</sup>. Această opinie a fost însușită și argumentată din punct de vedere sociologic de H. H. Stahl care deosebește în funcție de ocupația dominantă două tipuri de roiri : pastorale și agrare. Autorul susține, pe bună dreptate, că roirea nu este migrație propriu-zisă întrucît noile așezări luau ființă pe teritoriul aceluiași sat matcă. Satul matcă și satul roi foloseau în comun, uneori chiar și după pierderea conștiinței relațiilor de rudenie, diferite categorii de folosință din hotarul devălmaș : pădure, pășune, islaz, heleșteu, iazuri de moară etc. Satul roi se individualiza teritorial față de satul matcă cînd se proceda la alegerea părților ce i se cuvenea „din pădure, pășune, ape și din tot hotarul“, formulă frecventă în documentele istorice românești<sup>14</sup>.

În condițiile exploatarei extensive a pămîntului și a unei creșteri demografice accentuate, satul roi devenea el însuși sat matcă pentru alte așezări. Roirile de gradul II și III s-au efectuat atît în amonte cît și în aval în raport cu satul matcă formînd împreună dublete toponimice de tipul : mare—mic, vechi—nou. Roirea se efectua, în general, prin desprinderea de obștea satească a unei spițe de neam al cărui nume devenea, cu timpul, nume al satului.

Roirea satelor a fost însă posibilă numai în satele libere (moșneni, răzeși, neameși) unde „dreptul obișnuielnic“ rezolva echitabil problemele ivite la „separarea“ sau „alegerea“ drepturilor asupra pămîntului. Nu întîmplător în zonele unde așezările și-au păstrat libertatea pînă la înce-

<sup>11</sup> Tr. Herseni, *Literatură și civilizație. Încercare de antropologie literară*, București, 1976.

<sup>12</sup> R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907.

<sup>13</sup> P. Poni, *Statistica răzeșilor*, București, 1921.

<sup>14</sup> H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III, București, 1965.

putul secolului XX (Podișul Getic, Podișul Central Moldovenesc) consemnăm și cea mai mare densitate a satelor din România. Vetrele de sate mutate din cauza condițiilor naturale și istorice nefavorabile nu fac parte din categoria satelor roi. Termenul popular pentru satul părăsit era, frecvent, *siliște*. Refacerea satelor vechi de către populația întoarsă din refugiu explică de ce termenul de *siliște* s-a menținut în 49 de numiri de sate (Siliște, Săliște, Seliște) și în mai multe mii de nume de locuitori de pe tot cuprinsul României. Ca o constatare generală, satele înate sau înregistrat o mai mare stabilitate în timp, în comparație cu satele roi.

1.3. Așezările rurale de colonizare cuprind două subtipuri genetice : *sate de colonizare spontană și sate de colonizare dirijată*.

1.3.1. Războaiele, incursiunile de jaf ale turcilor și tătarilor, epidemiile au generat accentuate depresiuni demografice în zonele de cîmpie și podișuri joase. Spre aceste teritorii s-a scurs un neîntrerupt val de populație românească din Transilvania, depresiunile carpatice, Subcarpații Munteniei și Moldovei. Colonizarea intraromânească a funcționat pe principiul vaselor comunicante și a avut, în funcție de epocile istorice, intensități și direcții diferite : din Transilvania în Țara Românească, Moldova și Dobrogea ; din Moldova în Dobrogea, Țara Românească și Transilvania ; din Țara Românească în Transilvania, Dobrogea și Moldova. Identificarea satelor de colonizare spontană se poate efectua prin cercetarea toponimiei, antroponomasticii, ocupațiilor și meșteșugurilor, obiceiurilor și tradițiilor. De cele mai multe ori satele de colonizare spontană și-au luat numele de la localitățile de origine creînd dublete toponimice. Uneori satele de colonizare spontană poartă numele-poreclă dat de locuitorii băștinași sau „pămînteni“ : Ungureni (nume generic dat românilor transilvăneni), Vaideei, Frecăței, Pitulați, Pițigaia, Afumați, Pădureni, Pădurați, Lungani, Căciulați, Bordeeni etc. De regulă, numele satului de colonizare are în componență sufixele *eni*, *ani*, *ați* iar numele satului de origine sufixul *ești*.

Colonizări spontane de mică amploare au efectuat pe teritoriul României și populații de altă origine etnică : sirbi în Banat, bulgari în Muntenia și Oltenia.

1.3.2. Primele colonizări dirijate au avut scop militar și au fost efectuate de statul feudal maghiar în secolele XII—XIII cu secui și sași în sud-estul și în mijlocul Transilvaniei, în fața unor trecători carpatice. Tîrziu, abia pe la mijlocul secolului XIX, politica de colonizare sistematică a statului ungar a făcut să crească numărul așezărilor locuite de maghiari în Trănsilvania. Populația autohtonă românească s-a păstrat, în ansamblul teritoriilor de peste Carpați, în mare majoritate <sup>15</sup>.

Din motive strategice Imperiul otoman colonizează Dobrogea în sec. XVII cu sate de turci și tătari creînd astfel o zonă militarizată din Crimeia pînă în răsăritul Bulgariei. Colonizarea turcească din Dobrogea a împins satele autohtone spre Dunăre unde au format o zonă românească compactă între Ostrov, Deltă și Lacul Razelm.

În funcție de conjuncturile politice internaționale s-au mai făcut colonizări cu sirbi și șvabi în Banat, cu bulgari în Țara Românească și Dobrogea, cu ruși și ucrainieni în Dobrogea și Bucovina. După desecarea

<sup>15</sup> V. Mihăilescu, *Geografia fizică a României*, București, 1969, p. 295.

mlaștinilor din cîmpia Tisei în sec. XIX în această zonă au fost colonizați, alături de români, maghiari și germani.

Colonizarea spontană a românilor din Transilvania, din zona carpatică și subcarpatică a Moldovei și Țării Românești spre cîmpiile și podișurile joase exterioare nu reușea să refacă echilibrul demografic rupt în permanență aici de epidemiile de ciumă și holeră, de războaiele și incursiunile de jaf întreprinse de turci și tătari. Consecința imediată a depopulării satelor de cîmpie a fost necultivarea pămînturilor fertile din sudul și estul României. Pentru ameliorarea acestei situații a fost nevoie de înființarea, încă din secolul al XV-lea, a unei instituții speciale, cunoscută în istorie sub numele de *slobozie*. Avantajele de care beneficia populația așezată în *satele slobozii* erau ispititoare atît pentru iobagi cit și pentru moșnenii și răzeșii sărăciți <sup>16</sup>. Satele slobozii atrăgeau locuitori chiar și din afara granițelor Țărilor române, în special din Bulgaria și Jugoslavia. Numărul satelor slobozii înființate în secolele XV—XVII este greu de apreciat. Unele slobozii au dispărut iar altele și-au schimbat numele. 40 de așezări din 13 județe ale țării (Suceava, Botoșani, Neamț, Iași, Bacău, Vaslui, Galați, Vrancea, Ialomița, Ilfov, Dimbovița, Argeș, Gorj) păstrează încă numele de Slobozie. Spre deosebire de satele matcă și satele roi, slobozile au fost locuite de o populație de strînsură, fără a li se putea determina prin mijloace etnografice zonele de origine. Popularea Cîmpiei Române atinge intensitatea maximă în secolul XIX, în urma tratatului de la Adrianopole (1829) cînd Principatele române primesc dreptul să valorifice griul la prețuri convenabile pe piața externă <sup>17</sup>. După războiul de independență (1877) populația românească repopulează o parte din satele turcești și tătărăști din Dobrogea sau înființează altele noi. Împroprietăririle din secolul al XX-lea au atras în zonele de cîmpie noi curenți de populație românească. Așezările înființate în această perioadă au fost numite, în general, *sate noi*. 48 de sate din rețeaua așezărilor rurale se numesc Satul Nou.

După un îndelungat proces de evoluție, așezările rurale înregistrează astăzi o repartitie teritorială echilibrată. Acestea sînt prezente în munți (în depresiuni și de-a lungul văilor), în zona de dealuri și podiș (pe văi și interfluvii), în cîmpie, în luncile și Delta Dunării. Harta așezărilor scoate în evidență cîteva diferențieri zonale :

— arii de mică densitate a satelor în munți, în unele sectoare ale cîmpiei, în „Balta” și Delta Dunării ;

— arii cu densitate mijlocie a satelor în zonele colinare cu altitudini cuprinse între 200 și 600 m, pe soluri cu fertilitate mediocră ;

— arii cu densitate mare a satelor în Cîmpia asanată a Tisei, în zonele de contact ale principalelor forme de relief (munte—deal, deal—cîmpie), în zona viticolă a Vrancei <sup>18</sup>.

Creșterea numărului de sate s-a realizat, în primul rînd, prin fenomenul spontan al roirii. Înmugurirea satelor unele din altele a generat zone și subzone etnografice caracterizate printr-un fond demografic comun, prin asemănări în port, ocupații, meșteșuguri, arhitectură, tradiții și obiceiuri. Specificul etnografic zonal poate fi surprins cu ușurință în

<sup>16</sup> V. Tufescu, *România*, București, 1974, p. 304.

<sup>17</sup> G. Vilsan, *O fază din popularea țărilor românești*, în *Buletinul Societății române de geografie*, București, 1912.

<sup>18</sup> V. Mihăilescu, *Geografia...*, p. 263.

România contemporană pe văile superioare ale apelor curgătoare, în depresiunile-țări, în depresiunile-cîmpulunguri, adică în teritoriile circumscrise de hotarele satelor matcă de altădată. Hotarele străvechi ale satelor matcă, în interiorul cărora se găsesc astăzi numeroase sate roi și sate de colonizare, au fost fixate cu aproximație : culmile munților și dealurilor, apele curgătoare mai însemnate, masivele păduroase etc. În unele așezări din Podișul Moldovenesc Central se spune și astăzi la hotar *zare*, iar în Gorj tot ce se află în afara hotarului vechi se numea la începutul secolului XX, *lumea albă*.

2. Clasificarea așezărilor după formele de relief în care se găsesc amplasate are o triplă semnificație : geografică, etnografică și istorică.

2.1. Zona montană (peste 800 m altitudine acoperă 31 % din suprafața țării și adăpostește numai 1,9 % din numărul total al așezărilor. Trebuie specificat însă că așezările din depresiunile carpatice și subcarpatice (în general situate sub 600 m altitudine) se extind printr-o puzderie de așezări semipermanente (odăi, stine, cabane forestiere) în zona montană propriu-zisă. Documentele istorice și etnografice dovedesc că muntele a fost mult mai populat în secolele trecute<sup>19</sup>. Toponimia indică drumurile de car, satele părăsite, locurile de semănături, unde se țineau târguri, unde se refugia populația în timpul invaziilor etc. O semnificație istorică și etnografică deosebită o prezintă faptul că cele mai importante centre politice și religioase ale dacilor (Costești, Piatra Roșie, Grădiștea Muncelului) au fost descoperite în Munții Orăștiei. Cîte vestigii ale trecutului nu au fost însă distruse de eroziunea foarte accentuată din zona de munte !

Așezările din zona montană au gospodăriile risipite pe suprafețe întinse de teren. Ocupația locuitorilor este creșterea animalelor completată, uneori, cu munca la pădure și activitățile meșteșugărești.

2.2. Aproximativ 20 % din numărul de sate a României se găsesc așezate în zonele de deal și podiș (400—800 m altitudine). Cauze de ordin istoric, instabilitatea politică din ținuturile de cîmpie apropiate, pe de o parte, condițiile geografice favorabile, pe de altă parte, au atribuit dealurilor și podișurilor, pe toată perioada evului mediu, un avans economic și demografic, pe care l-au păstrat pînă la sfîrșitul secolului XIX. Aici au fost cele mai numeroase sate devălmașe (libere) pe care s-au sprijinit primele cristalizări statale românești, aici s-au dezvoltat primele târguri și orașe românești.

Așezările rurale sînt mici și foarte mici și au o densitate superioară mediei pe țară. Satele sînt de tip răsfirat și cu profil economic mixt (pomicol, viticol, creșterea animalelor, agricultură, meșteșuguri, activități industriale).

2.3. Satele de șes și de cîmpie piemontană (0—400 m altitudine) reprezintă 78 % din numărul total al așezărilor. În a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX cîmpia a atras o parte din populația zonelor mai înalte (munte, deal, podiș). Satele nou înființate au textură geometrică în timp ce satele vechi au textură neregulată.

Așezările sînt mari și foarte mari ajungînd pînă la 12 000 sau chiar 14 000 de locuitori. Principala ocupație a locuitorilor este agricultura care se îmbină frecvent cu creșterea animalelor.

<sup>19</sup> V. Cuceu, *Sistematizarea teritoriului și localităților din România*, București, 1977, p. 173.

3. Raportul de interacțiune dintre vatra, moșia și comunitatea sătească este bine evidențiată de clasificarea geografică și etnografică după *structura morfologică a așezărilor*. Uniunea geografică internațională, care s-a preocupat intens în primele decenii ale secolului nostru de structura așezărilor rurale, a lansat un chestionar cuprinzător pentru studiul geografic și etnografic al satelor. Primul pas în cercetarea structurii așezărilor rurale românești îl face Emm. de Martonne care diferențiază încă din anul 1921 mai multe tipuri structurale : satul de munte cu case împrăștiate, satul aglomerat de pe văi și din zonele deluroase și satul adunat din Podișul Transilvaniei<sup>20</sup>. Totuși, promotorul acestei direcții de cercetare a fost profesorul V. Mihăilescu care publică în anul 1926 un chestionar adaptat la trăsăturile geografice și etnografice ale satului românesc. Printre problemele ce ar trebui cercetate pe teren amintim : localizarea satului (influența reliefului, natura solului, apele, vegetația, influența condițiilor social-istorice), mărimea satului (suprafața vetrei și moșiei, numărul populației, numărul gospodăriilor și grupelor de gospodării), forma și structura așezării, elemente etnografice privind gospodăria și locuința, gospodăriile izolate, așezările temporare (odăi, stîne, adăposturi), așezările permanente. În special după publicarea hărții tipurilor de așezări rurale<sup>21</sup>, clasificarea inițială de V. Mihăilescu a fost adoptată de toți geografuli români<sup>22</sup>.

Dintre etnografi, preocupări în această direcția a avut R. Vuia<sup>23</sup> care, în studiile publicate asupra așezărilor rurale din Transilvania și Banat, s-a sprijinit pe un complex de elemente : planul satului, structura internă a așezării (densitatea și felul de grupare a gospodăriilor), raportul dintre uliță și casă (locul și direcția clădirilor, gruparea construcțiilor față de uliță și intravilan), locul proprietății (în vatra sau moșia satului), hotarul (sistemul de divizare a pămîntului), ocupația locuitorilor, poziția așezării, mărimea și forma exterioară. Din păcate tipologia satului românesc, așa cum reiese din lucrările sale, poate fi valorificată cu numeroase rezerve. Neordonînd vastul material etnografic după criterii unitare, autorul ajunge la o tipologie confuză : sat cu case risipite, sat răsfirat, sat de vale, sat îngrămădit, sat de-a lungul drumului, sat în forma fusului, sat de pădure, sat patrunghiular, sat compact adunat, sat circular, sat radiar. Este vizibil că R. Vuia a greșit neașteptat de mult întrucît a confundat structura cu forma satului decretînd un număr exagerat de tipuri, de cele mai multe ori ne semnificative din punct de vedere etnografic. După schema sa, una și aceeași așezare poate fi încadrată în două sau trei tipuri deosebite.

Pornind de la lucrările lui V. Mihăilescu și de la recente noastre cercetări etnografice, vom încerca o revizuire critică a acestei tipologii.

Elementele care au decis structura așezărilor rurale românești sînt de natură geografică (condițiile și resursele naturale) și social-istorice (activitățile economice, evoluția istorică și etnografică a ținutului). La

<sup>20</sup> V. Tufescu, *op. cit.*, p. 306.

<sup>21</sup> V. Mihăilescu, *O hartă a așezărilor rurale din România*, în *Buletinul Societății geografice* ..., tom. 53, București, 1934.

<sup>22</sup> S. Opreanu, St. Manciulea, I. Conea, N. Rădulescu, V. Tufescu, I. Gugiuman.

<sup>23</sup> R. Vuia, *Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor*, în *Lucrări de geografie*, Cluj, vol. II, 1926 ; Idem, *Le village roumaine de la Transylvanie et du Banat*, în *La Transylvanie*, București, 1938 ; Idem, *Satul românesc din Transilvania și Banat. Studiu antropogeografic și etnografic*, Cluj, 1945.

aceste determinante adăugăm relațiile matrimoniale, de pildă concentrarea gospodăriilor în jurul nucleului format din locuința unui părinte, moș sau strămoș comun. Întemeietorii unui sat își fixau gospodăriile lângă izvoare un izvor, fântină, la o răscruce de drumuri, la adăpostul unui deal sau al unei păduri. Noile gospodării deși gravitau prin natura relațiilor familiale spre nucleul central, deveneau, la rîndul lor, alte nuclee polarizatoare. O forță centrifugă împrăstie gospodăriile în moșie, o forță centripetă le concentra în vatră. În strînsă legătură cu evoluția factorilor genetici (geografici, etnografici, istorici, psihologici), structura așezărilor s-a dezvoltat de la tipul risipit la cel răsfrat, iar de la acesta la tipul adunat și compact.

3.1. Forma primitivă de ocupare a teritoriului, perfect adaptată tehnicilor de exploatare extensivă a pămîntului (defrișarea neconținută a pădurii în vederea obținerii terenurilor pentru culturi, finețe și pășuni), a fost *satul risipit*.

Satul risipit este întîlnit astăzi în exclusivitate în spațiul muntos: Munții Apuseni, Munceii Banatului, Obcinile Bucovinei, culoarul Branului, poalele Carpaților Meridionali<sup>24</sup>. Informațiile etnografice atestă însă prezența sa în cea mai mare parte a subcarpaților, dealurilor, și podișurilor României. Justificarea extensiunii acestui tip structural este dată de fragmentarea reliefului, netezimea culmilor acoperite cu pășuni și finețe, dificultatea circulației pe distanțe foarte mari, funcția pastorală sau de creștere dominantă a vitelor. În vremurile tulburi risipirea sateilor avea, evident, și rol strategic.

În satul risipit, vatra și moșia nu sînt delimitate precis. Adesea, gospodăriile ocupă întreg teritoriul. Casele sînt răslețe și înconjurte cu grădini, finețe și pășuni, iar legătura dintre ele se realizează printr-un mînunchi de poteci și drumuri de car. Ocupația principală a locuitorilor este creșterea animalelor de pășuni și finețe naturale. Agricultură — reprezentată prin ogoare restrînse semănate cu secară de primăvară, orz, ovăz și mai rar cu grîu — deține un rol secundar în economia rurală. Locuitorii își completează veniturile prin culesul din natură, munca la pădure, meșteșugurile de prelucrare a lemnului și mai recent prin angajarea la întreprinderile miniere și forestiere.

În zonele de tipică împrăștiere a caselor, cimitirul, în forma în care îl cunoaștem noi astăzi, nu a existat. În grădina fiecărei case exista cîte un loc special destinat îngropării morților numit *progade*, *la morminți* etc. Îngroparea morților în grădină sau în curtea gospodăriilor se mai practică în unele sate risipite. În numeroase așezări din Oltenia și Muntenia de vest — străveche zonă de risipire a sateilor —, morții deși se îngroapă astăzi în cimitir, li se amenajează morminte simbolice la poarta locuinței sau pe locul gospodăriei moșului din care a coborît întregul neam<sup>25</sup>. Reamintim, în acest context, că evenimentele care au urmat după anul 275 e.n. în Dacia fiind ostile concentrării populației în așezări mari, obiceiul îngropării morților în curțile și grădinile gospodăriilor risipite reînvie paralel cu scăderea bruscă a necropolelor mari. În perioada migrațiilor necropolele devin un fenomen de excepție în timp ce mormintele risipite reprezintă un fenomen de masă. Satul risipit oferă etnogra-

<sup>24</sup> V. Mihăilescu, *Geografia fizică a României* ..., p. 266.

<sup>25</sup> I. I. Ghinoiu, *Permanențe istorice în peisajul rural contemporan*, în *Revista de etnografie și folclor*, București, 1977, nr. 2.

fului și alte elemente străvechi de civilizație și cultură populară din domeniul mitologiei, artei populare, ocupațiilor și meșteșugurilor.

Satele risipite prezintă tendințe evidente de concentrare și deci de evoluție spre satele răsfirate și adunate. Variante ale așezărilor risipite pot fi considerate *satele din Munții Apuseni*, care formează o puzderie de cătune (crînguri) roite din așezările mai vechi și satele din Maramureș, Țara Oașului, Țara Oltului cu gospodării concentrate pe văi și adăposturi temporare sau permanente risipite pe pantele munților și dealurilor înalte.

**3.2. Satul de tip răsfirat** este cel mai răspândit din România. De altfel acesta este caracteristic întregii zone deluroase sud-est carpatice, arealul lui de dezvoltare întinzându-se peste dealurile din Ucraina subcarpatică și cele din vestul Peninsulei Balcanice. Zona fitogeografică în care s-a extins satul răsfirat a fost pădurea de fag și stejar puternic defrișată de-a lungul secolelor pentru a face loc vetrelor de așezări și terenurilor agricole. Excepție de la masa dominantă a așezărilor răsfirate fac dealurile din sud-estul Podișului Transilvaniei și din depresiunile intracarpate (Brașov, Ciuc, Giurgeu) unde s-a generalizat sub influența colonizării unor populații alogene (secui, sași) un tip de *sat compact*. Acesta are casele lipite unele de altele, uliți largi și uneori biserici întărite. Satul compact din zona dealurilor corespundea atât specificului etnografic al populației colonizate, cât și obligațiilor lor militare de apărare a hotarelor amenințate de incursiunile cumane și tătare. Populația autohtonă din aceste teritorii, păstrind elemente de structură specifice satului răsfirat românesc, a adoptat parțial tipul de sat compact. Poziția geografică și evenimentele istorice explică deci pe deplin această derogare structurală de la tipul de sat specific zonelor de dealuri. Pentru confirmarea celor spuse mai sus, amintim că satul de colonizare turcesc și tătarăsc din Dobrogea cu gospodării apropiate și dispuse haotic, se deosebea de satul autohton românesc din dreapta Dunării.

Originea străveche a satului răsfirat din satul risipit nu poate fi contestată. Adunarea gospodăriilor risipite s-a efectuat pe cătune mici în interiorul cărora s-au păstrat suprafețe întinse neconstruite. La începutul secolului XX Emm. de Martonne, impresionat de marea extensiune a cătunelor, a considerat această formă de așezare specific românească. Grupele de gospodării (cătunele) unindu-se au generat sate cu structură răsfirată. Satul răsfirat a înaintat treptat pe luncile și terasele văilor, pe povișuri, în depresiuni și zone depresionare. Aceasta reprezintă o formă lentă de umanizare (culturalizare) a peisajului geografic.

Paralel cu îndesirea gospodăriilor în vetrele așezărilor, mormintele risipite, ca și casele din moșie, se concentrează, după criterii genealogice, în cimitire ale spițelor de neam și în cimitire sătești. Cimitirele care cuprind mormintele unei singure spițe de neam sînt frecvente astăzi în satele crînguri din Munții Apuseni. Aria lor de răspîndire pe ansamblul teritoriului a fost însă, mult mai extinsă. În satul Alunu din județul Vâlcea, exista, de pildă, înaintea de construirea actualei biserici, nouă cimitire organizate pe spițe de neam.

Profilul economic al satului răsfirat este mixt: agricultură, creșterea animalelor, pomicultură, viticultură, meșteșuguri, industrie locală (cooperativă și de stat).

Satul răsfirat, mai mult decît satul adunat, păstrează structura *nuclear geneologică* a vetrei. Aceasta a fost determinată în condițiile tradițio-

nale, de tehnicile agrimensurale, de roirea pe același trup de moșie a familiilor descendente dintr-un bătrîn comun și de căsătoria de tip patri-local. Conform regulilor matrimoniale, bărbatul își aducea soția în casa construită pe pămîntul moșului din care cobora genealogic. Cînd locuia în casa soției, deci pe pămîntul altui moș al satului, bărbatul își schimba filiațiunea și își însușea numele spiței de neam feminin. După căsătorie acesta era cunoscut ca aparținînd onomastic soției : Ion al Mariei, Gheorghe al Floarei etc. Astfel microtoponimele din vatra satelor răsfirate desemnează, cu mici excepții, numele spițelor de neam mai importante. Căsătoria patri-locală și descendența patriliniară au influențat densitatea gospodăriilor și locuitorilor în vetrele așezărilor. Spița de neam în interiorul căreia s-au născut copii puțini a generat densități scăzute în partea satului moștenită și locuită de acesta. Un efect asemănător îl avea și nașterea cu precădere a fetelor care părăseau la căsătorie căminul părintesc. Structura nuclear genealogică este caracteristică, în general, satelor moșnenești și răzășești. În fostele sate de iobagi spițele de neam sînt mai numeroase (populația a fost adusă pentru muncă din diferite așezări) și nu alcătuiesc diferențieri onomastice în perimetrul construit al vetrei.

În funcție de condițiile geografice locale, satul răsfirat poate prezenta mai multe variante : sat răsfirat de-a lungul drumului, sat răsfirat de-a lungul apei curgătoare, sat răsfirat la confluența apelor și altele.

**3.3. Zona satului adunat** se suprapune teritorial peste cîmpiile și podișurile joase : Cîmpia Română, Cîmpia Tisei, Cîmpia Jijiei, Podișul Dobrogean, Podișul Bîrladului. Satele adunate au gospodăriile înșirate în lungul drumurilor mari, în lungul văilor — în general pe terasele inferioare, pe conurile de dejecție și pe grindurile neinundabile — și mai rar pe povîrnișuri. În sectoarele cu pînză freatică la mică adîncime<sup>26</sup> satele au o structură adunată relativ mai laxă, textură neregulată a străzilor și nu sînt distribuite în raport de prezența sau absența văilor. Pe văile din regiunile de stepă și silvostepă ale Cîmpiei Române și Dobrogei este prezent satul adunat de tip arhaic (îngrămădit), iar pe cîmpurile dintre văi satul adunat de colonizare (formă geometrică). În Cîmpia Tisei se găsesc sate de colonizare agricolă înființate în secolul XIX după desecarea mlaștinilor ; sate geometrice apar în Banat și județul Arad iar satele aglomerate, de tip mai vechi, adesea asociate cu forme individuale (sălașe), în sud-vestul Crișanei.

Activitatea economică de bază o formează agricultura : cultivarea cerealelor și plantelor tehnice, legumelor și zarzavaturilor, creșterea animalelor. Mai ales în zonele preorășănești, agricultura are un evident caracter intensiv. Unele sate mari care au asimilat și funcțiuni industriale — conservarea și prelucrarea materiei prime provenite din agricultură, întreprinderi de reparare a mașinilor și uneltelor agricole etc. — sînt pe cale de a deveni orașe agroindustriale.

Din punct de vedere etnografic prezintă interes atît satele vechi, din lungul apelor, pentru elementele originale de civilizație și cultură populară locale, cît și satele de colonizare, de pe interfluvii, pentru adaptarea lor culturală la noile condiții.

După cel de al doilea război mondial s-au elaborat clasificări după criterii predominant cantitative : mărime mijlocie, densitate, funcție economică. Aceste clasificări, care și-au dovedit utilitatea în amplul proces

<sup>26</sup> V. Mihăilescu, *Geografia ...*, p. 265.

contemporan de organizare și sistematizare teritorială, reprezintă surse utile de documentare pentru cercetările etnografice.

4. Clasificarea după **mărimea mijlocie a așezărilor** a scos la iveală concentrări zonale ale satelor cu volum demografic asemănător și decalaje apreciabile între numărul așezărilor cuprinse în diferite categorii de mărime. În rețeaua așezărilor rurale predomină satele de mărime mijlocie (44%) după care urmează satele mici și foarte mici (38%) și, în sfârșit, satele mari și foarte mari (18%)<sup>27</sup>.

4.1. **Satele mici și foarte mici** (sub 500 de locuitori) sînt răspîndite în Munții Apuseni, Podișul Getic, Subcarpații dintre Buzău și Putna, Podișul Birladului. Numărul mare al așezărilor mici și foarte mici în aceste zone se explică atît prin condițiile geografice (fragmentarea reliefului, frecvența alunecărilor de teren, prezența „podurilor” și „tăpșanelor” la diferite altitudini) cît și prin condițiile social-istorice (repartiția lor se suprapune, în general, peste repartiția satelor moșnenești și răzășești, unde fenomenul roirii s-a manifestat fără nici o opreliște).

Economia satelor mici și foarte mici se bazează pe creșterea animalelor, pomicultură, meșteșuguri, munca la pădure. Datorită izolării geografice și a slabei mișcări migratorii a populației, aceste sate prezintă un interes etnografic deosebit.

4.2. **Satele de mărime mijlocie** (500—1 500 de locuitori) formează *areale compacte* în Podișul Moldovei, Podișul Transilvaniei, Podișul Dobrogei, Subcarpații dintre riurile Dîmbovița și Teleajen și *suprafețe insulare* în alte regiuni ale țării. Numărul de sate din această categorie este în continuă creștere datorită sporului demografic înregistrat de satele mici și foarte mici.

Economia rurală are caracter mixt: cultivarea plantelor de cîmp, viticultura, pomicultura, creșterea animalelor. Satele situate în apropierea centrelor industriale și a căilor de comunicație circulate de mijloace de transport în comun au un număr ridicat de muncitori navetiști.

4.3. **Satele mari și foarte mari** (peste 1 500 de locuitori) se întîlnesc în Cîmpia Română, Cîmpia Tisei, în marile podgorii ale țării (Panciu, Odobești, Cotești, Rîmnic), în depresiunile carpatice și subcarpatice (Maramureș, Țara Birsei, Vrancea, Cîmpulung Muscel și altele). Sate cu peste 10 000 de locuitori se găsesc în Cîmpia Dunării (Dăbuleni, Poiana Mare) unde condițiile topografice au îngăduit extinderea vetrelor iar sporul migratoriu înregistrează valori pozitive. Prezența satelor mari și foarte mari în zonele viticole se datorează specificului activității economice de bază, viticultura, care solicită un număr sporit de brațe de muncă pe tot parcursul anului. Apariția așezărilor mari și foarte mari în depresiunile carpatice și subcarpatice se explică prin vechimea și prin caracterul complex al activității economice: creșterea animalelor, cultivarea plantelor, pomicultură, meșteșuguri, munca la pădure, industria extractivă și de prelucrare.

5. **Clasificarea funcțională a așezărilor rurale** este mai dificil de realizat deoarece agricultura a imprimat satelor un caracter economic unitar. Lăsînd la o parte populația atrasă în industrie, construcții, transporturi, învățămînt, cultură, sănătate, locuitorii satelor sînt — în majoritatea lor

<sup>27</sup> N. Baranovski, I. Ștefănescu, *Repartiția geografică a satelor din România după numărul locuitorilor*, în *Studii și cercetări de geologie-geografie*, tom XVII, București, 1970.

— agricultori și crescători de animale. Chiar și atunci când forța de muncă neagră agricolă practică un meșteșug sau este atrasă în industrie, exploatarea miniere și forestiere, agricultura se menține și pentru această categorie de populație ca o ocupație secundară practică în afara orelor de serviciu. Astfel, satul este aproape sinonim cu agricultura iar orașul cu industria. Pentru deosebirea tipurilor funcționale de așezări trebuie deci adoptate criterii variate : modul de utilizare a pământului, tehnicile de muncă, numărul populației raportat la suprafața terenului agricol, ponderea populației active, curentele de migrație pentru muncă etc.

În privința clasificării funcționale a așezărilor rurale, literatura de specialitate este deficitară. Singura lucrare, astăzi depășită în unele privințe, a fost redactată în anul 1963 și cuprinde următoarele tipuri funcționale :

5.1. **Așezări predominant agricole** cu subtitlurile : așezări rurale de cultură a cerealelor și de creștere a animalelor ; așezări de creștere a animalelor și de cultură a cerealelor ; așezări rurale de creștere a animalelor, de cultură a pomilor fructiferi și a viței de vie ; așezări rurale legumicole, așezări rurale de creștere a animalelor pe pășuni de munte.

5.2. **Așezări rurale cu funcții mixte** cu subtitlurile : așezări rurale în care activitatea agricolă se îmbină cu munca la pădure ; așezări rurale în care meșteșugurile satești formează ocupații anexe ale agriculturii și așezări rurale cu activitate pescărească <sup>28</sup>.

Încheiem dezbaterile problemei tipologiei așezărilor rurale românești cu câteva opinii personale. Elaborarea clasificărilor după criterii simple a reprezentat o etapă utilă pentru cunoașterea aceleiași realități, *așezările rurale*, din perspective diferite. În stadiul actual al cunoștințelor se pune deci problema realizării unei clasificări cuprinzătoare după un criteriu general, cu forță polarizatoare asupra criteriilor secundare. Această necesitate științifică a fost resimțită și de V. Tufescu care considera funcția economică dominantă drept criteriu principal pentru clasificarea așezărilor <sup>29</sup>

6. Satul românesc contemporan este o sinteză etnografică la care au conlucrat spiritul inventiv al omului — creator de civilizație și cultură —, timpul și mediul geografic. Trăind în epoci diferite, oamenii au acționat solidar pentru *culturalizarea* sau *umanizarea* mediului geografic, adică pentru transformarea acestuia în hrană, îmbrăcăminte, adăpost etc. Efortul lent de amenajare a teritoriului în scopul satisfacerii cerințelor materiale și spirituale a devenit, după eșecuri și reușite îndelung repetate, un document specific scris cu sudoarea oamenilor pe însăși fața pământului. *Peisajul rural* apare — asemănător oricărui fapt autentic de folclor — ca o creație anonimă, colectivă și orală. Generațiile s-au succedat, s-au reînnoit într-un flux biologic continuu lăsând moștenire rodul activității lor sub forma celor mai diferite elemente de civilizație și cultură. Din momentul în care teritoriul rural apare diferențiat în raport cu nevoile oamenilor, putem vorbi nu atât de un plan natural, cât de unul uman, cultural. Natura rămâne în afara culturii și deci în afara preocupărilor etnografice atâta timp cât omul nu i-a impus pecetea spiritului său. Se înțelege

<sup>28</sup> I. Băcănar, I. Ștefănescu, P. Deică, D. Bugă, E. Molnar, V. Tufescu, *Contribuții la studiul clasificării funcționale a așezărilor rurale din R. P. Română*, în *Probleme de geografie*, București, vol. X, 1963.

<sup>29</sup> V. Tufescu, *op. cit.*, p. 309.

că folosim, în acest context, termenul de cultură nu în sensul de creație spirituală, de frumos, ci de valoare economică născută direct din transformarea naturii. O împădurire sau o despădurire se poate obține prin simplul joc al naturii ; cînd acest proces se desfășoară după anumite reguli sociale, faptul devine cultural și se integrează într-una din activitățile economice, *silvicultura*. Omul a inventat diverse tehnici de fertilitate a solului, de irigare, sisteme de pîrllogire și asolamente, mijloace de prevenire și apărare împotriva condițiilor geografice nefavorabile care pot fi grupate în altă categorie de cultură întemeiată direct pe natură, *agricultură* etc.

Populația rurală a culturalizat deci nu numai *vatra* satului, teritoriu cercetat cu predilecție de etnografi, ci și *moșia*. Alături de tehnicile de exploatare a pămîntului (agrară, pastorală, silvică, piscicolă etc.), în moșie se întîlnesc și alte elemente etnografice (stîne, odăi, sălașe, sate și cimitire părăsite, monumente memoriale și de cult, locuri cu semnificație magică etc.). Materialul de studiu al etnografului — gospodăria, locuința, ocupațiile, meșteșugurile, viața spirituală — nu sînt legate exclusiv de vatra sau de moșia satului : săteanul se odihnește în locuința din sat, dar și la stîna sau odăia din moșie ; industria casnică care se dezvoltă cu precădere în sat, are unele faze de lucru în moșie (prelucrarea țesăturilor la pive și vîltori, topitul inului și cînepei, uneori albitul pînzei) ; cultivă grădinile de pe lingă casă, dar mai ales suprafețele agricole din moșie.

În funcție de structura etnografică, economică și geografică, așezările pot fi asimilate următoarelor peisaje rurale contemporane : *pastoral*, *agricol*, *pomiviticol* și *piscicol*. Studiul cercetărilor etnografice ne îngăduie să facem însă numai unele aprecieri generale asupra peisajelor rurale românești aduse de noi în discuție. Rămîne ca în studiile viitoare să precizăm mai temeinic conținutul și repartiția lor geografică.

Cu mici excepții, peisajele rurale își au originea în aceeași formație fitogeografică — *pădurea*. Extensiunea solurilor de pădure indică, alături de toponimie, de documentele istorice și etnografice, că acum două mii de ani pămîntul României era aproape în întregime ocupat cu păduri. Secole de-a rîndul s-a dezvoltat o civilizație a lemnului ale cărei forme originale persistă în unele regiuni ale țării (Gorj, Maramureș, Bucovina). În schimbul unui trai modest, pădurea a asigurat populației autohtone adăpostul și liniștea necesară desfășurării procesului de etnogenază și, în general, supraviețuirii etnice. Forma arhaică de ocupare a pămîntului, a fost, în acele condiții, satul de tip risipit. Casele construite din birne de lemn erau adăposturi modeste ce se puteau muta din loc în loc și chiar părăsi sau incendia dacă condițiile istorice deveneau nefavorabile. Pădurea constituia terenul alimentar de bază : fructe, ciuperci, plante comestibile, vînat, pescuit, miere produsă de albinele sălbatice și semisălbatice, ulei de jir, mămăligă de mei. Pădurea a fost de asemenea una din temele fundamentale ale folclorului și mitologiei românești. Este semnificativ că renumita specie folclorică românească, *doina* este cunoscută în unele regiuni ale țării sub numele „de codru“.

Cercetările etnografice de teren ne-au dovedit că numeroase elemente de civilizație populară (adăpost, îmbrăcăminte, hrană, unelte, mobilier, mijloace de transport) populația românească și le-a însușit *direct* din ceea ce îi oferea pădurea și *indirect* din practicarea agriculturii și creșterii animalelor pe solurile defrișate de pădure. Meritul deosebit de a fi

înfățișat, pe baza documentelor istorice și a informațiilor etnografice, lupta omului cu pădurea și tehnicile de defrișare aparțin lui H. H. Stahl<sup>30</sup>.

6.1. Tipul morfologic de așezare specific *peisajului pastoral* este satul risipit și, în parte, satul răsfirat. Peisajul pastoral s-a restrâns treptat, astăzi cuprinzând numai zona carpatică și subcarpatică. Pentru folosirea eficientă a pășunilor și fînețelor aflate la mari distanțe de gospodării s-au construit în moșia așezărilor coșare, odăi, stîne, surle, bordeie, grajduri, țarcuri, oboare, clăi, drumuri pastorale etc. Creșterea animalelor a împri-mat peisajului pastoral elemente specifice evidente în toponimie, în orga-nizarea locuinței și interiorului, în port, alimentație, obiceiuri și tradiții.

Abundența unor materii prime textile ca : lîna, inul, cînepa, a favo-rizat dezvoltarea industriei casnice și, legat de aceasta, a instalațiilor teh-nice populare. Baza sistemului de alimentație este formată din produse animaliere (carne, lapte și produse lactate).

Varietatea și răspîndirea cîntecelor și obiceiurilor pastorale, indică, fără îndoială, importanța de altădată a acestei îndeletniciri. Vechimea peisajului pastoral este confirmată de moștenirea unui bogat fond ling-vistic traco-dac (baci, căciulă, țap, stîna, ghioagă, țarc, strungă, brînză, gâlbează, căpușă și altele) și de păstrarea unor obiceiuri pastorale pre-creștine (Focul viu, Sărbătoarea lupului, Sărbătoarea ursului, Nedeile).

6.2. **Peisajul pomiviticol** cuprinde numeroase *bazine pomicole* (Sub-carpații Munteniei și Olteniei, nordul Transilvaniei — din Maramureș pînă în Năsăud —, Dealurile din vestul țării, Podișul Sucevei, Podișul Moldovei, Podișul Tîrnavelor) și podgorii (Drăgășani, Dealu Mare, Odo-bești, Iași, Cotnari, Murfatlar, Segarcea, Tîrnave, Bistrița, Mureș, Arad). Terenurile ocupate astăzi cu livezi și viță de vie au avut la bază fineața ciștigată, la rîndul său, prin defrișarea pădurii. Așezările sînt de tip răs-firat iar în depresiuni și în podgoriile mai importante de tip adunat.

Peisajul rural cuprinde, alături de plantațiile de vii și livezi, elemente etnografice specifice (pivnițe și adăposturi în zonele de podgorii, poverne, teascuri, unelte și mijloace de transport adaptate acestor ocupații etc.). În cea mai compactă regiune pomicolă a țării (Subcarpații Munteniei și Olteniei) locuința a suferit adaptări substanțiale : casa tradițională, la ni-velul solului, a fost înălțată pentru a lăsa, la parter, loc pivniței — spațiu necesar depozitării fructelor și butoaielor cu țuică. Peisajul pomiviticol are, de asemenea, implicații în dezvoltarea unor meșteșuguri (dogăritul), în sistemul de alimentație, în folclor, obiceiuri și tradiții.

După ponderea suprafețelor ocupate cu livezi, vii, culturi de cîmp, pășuni și fînețe, peisajul pomiviticol se divide în mai multe subtipuri viticol, pomicol, zoopomicol, zooviticol, agropomicol și agroviticol.

6.3. **Peisajul agricol** este caracteristic zonelor de cîmpie (Cîmpia ro-mână, Cîmpia Tisei, Cîmpia Jijiei) și podișuri joase (Dobrogea, Podișul Getic, Podișul Moldovei, Podișul Transilvaniei). Satele au structură adu-nată cu forme care se înscriu frecvent în figuri geometrice. În zonele de podiș apar însă structuri mai laxe ale vetrelor și chiar sate de tip răsfirat. Specific peisajului agricol sînt construcțiile pentru depozitarea cerealelor, pentru adăpostirea atelajelor și uneltelor de muncă, parcelările terenului arabil, drumurile de acces în moșie care formează o rețea rectangulară etc. Locuința, sistemul de alimentație, obiceiurile și tradițiile reflectă, direct sau indirect, ocupația principală a locuitorilor, agricultura.

<sup>30</sup> H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, 1958.

6.4. **Peisajul piscicol** este caracteristic astăzi numai în Delta Dunării și în unele așezări de pe Malul Mării Negre. Suprafața s-a restrâns odată cu înaintarea terenurilor arabile în luncile și bălțile Dunării. Materialul de construcție nelipsit în amenajarea gospodăriei este stuful, după cum peștele este nelipsit din alimentația curentă a oamenilor. Inventarul gospodăriei, uneltele, mijloacele de transport, creația spirituală reflectă nemijlocit principala sursă de existență a locuitorilor.

Prezentarea *peisajelor rurale* s-a efectuat sumar întrucât nu s-a analizat conținutul etnografic al principalelor subtipuri. Propunând un criteriu cuprinzător pentru clasificarea etnografică a așezărilor autorul a anticipat de fapt preocupările viitoare.

### **L'apport des géographes et des ethnographes à la détermination des types d'habitat rural en Roumanie**

La classification des agglomérations rurales a constitué dans les premières décennies du XX-ème siècle une préoccupation permanente pour les géographes, les ethnographes, les historiens et les sociologues roumains. Les villages ont été classés d'après les critères les plus variés : leurs *gèneses* (établissements ruraux existents au moment de la fondation des Principautés roumaines, établissements ruraux apparus à la suite du phénomène social d'„essaimage“ ou de la colonisation interne) leurs *positions géographiques* (villages de montagne, de colline ou de plateau, de plaine ou de vallée) ; leurs *structures morphologiques* (villages dispersés, dissociés ou concentrés) ; leurs *formes* ; leurs *textures* ; leurs *nombre d'habitants* ou leurs *fonctions économiques*.

La classification de l'habitat rural d'après ces critères simples représente une étape indispensable pour la connaissance de ce complexe phénomène à travers de différentes perspectives. Dans le présent travail nous nous sommes proposés de réaliser une classification plus vaste, centrée sur un *critère général* qui polarise les *critères secondaires* avec assez de force pour les unifier. Ce critère synthétique de classification est représenté par la *structure même du paysage géographique* et par ses directions „d'humanisation“ et „d'enculturation“. Le territoire de la Roumanie a été divisé à l'aide d'un groupe d'indices matériels et spirituels dans les paysages ethnographiques suivants : *forestiers, pastoraux, agricoles, pomiviticoles et piscicoles*.

# SISTEMUL OCUPAȚIONAL PASTORAL, FACTOR DE STABILIZARE ȘI COMUNICARE

Dr. Nicolae Dunăre

Ca și celelalte sisteme ocupaționale principale, convergente, păstoritul a constituit o sursă economică importantă și permanentă. În conformitate cu legea sociologică a interdependenței fenomenelor, aceste ocupații tradiționale au fost legate laolaltă prin multiple rețele. Interferența lor s-a adâncit în condițiile activității complexe a omului pentru valorificarea multiplă a naturii înconjurătoare. Păstoritul s-a dezvoltat în strînsă legătură cu agricultura, pădurăritul, meșteșugurile, comerțul etc. În cadrul fiecărei comunități rurale, așa numita *desprindere* a păstoritului de agricultură a constat, de obicei, în *specializarea unui număr redus de locuitori* pentru îndeplinirea funcțiilor pastorale. Desprinderea a fost înregistrată în tot cursul perioadei prefeudale și mai ales feudale. Acest proces social-istoric referitor la păstorit este pe deplin comparabil cu cel petrecut prin *desprinderea meșteșugurilor de agricultură*.

Asemenea situații, general-valabile din punct de vedere etnologic, nu au fost luate suficient în considerare. Astfel, în literatura de specialitate s-a manifestat o deosebită predilecție pentru formele cu o mișcare mai amplă în spațiu : păstoritul transhumant și cel nomad. Preocupați în mod precumpănitor de acestea, mulți cercetători au omis în bună măsură tocmai formele care constituiau *fenomenul de masă din ansamblul economiei pastorale sătęști*. Adeseori s-a utilizat o terminologie confuză sau chiar eronată : cazuri evidente de transhumanță au fost considerate nomadism, iar unele cazuri de pendulare, au fost denumite transhumanță ș.a.m.d. Asemenea circumstanțe au condus la aprecieri necorespunzătoare din punct de vedere istorico-etnologic.

Spre a contribui la o înțelegere tipologică mai clară și cu o valabilitate mai generală, s-a recurs la *abordarea monografică și pluridisciplinară a vieții pastorale tradiționale* de pînă la mijlocul secolului nostru. Cercetarea morfologică, structurală și funcțională a modalităților concrete de practicare a vieții pastorale a permis considerarea etnologică a păstoritului ca parte integrantă a unei economii rurale complexe, multilaterale. Cercetarea etnologică comparativă a relevat o diferențiere precisă a formelor de viață pastorală, fără posibilitatea unor suprapuneri tipologice sau terminologice. Totodată aceasta a permis să se constate prezența aproape generală a unor tipuri, dar și răspîndirea mai restrînsă ori chiar absența altora. Fără a exclude aparițiile concomitente, cercetarea structurală și funcțională a pus în lumină *ponderea, variabilă în spațiu și timp*, a acestor forme de viață pastorală, ca și *dezvoltarea frecventă a uneia din alta*.

Clarificarea proporției reale pe care tipurile tradiționale au deținut-o în ansamblul ocupației pastorale practică pe teritoriul României a lămurit un aspect științific de interes etnologic mult mai larg. Pe de altă parte, observarea unor deosebiri morfologice, structurale și funcționale dintre

păstoritul din nordul și cel din sudul Dunării, a pus în lumină caracterele particulare ale diferitelor tipuri de păstorit. Aceleași date au contribuit la o mai justă înțelegere a semnificației morfologiei pastorale în ansamblul legăturilor etnoculturale din cuprinsul spațiului românesc și a celui sud-est european.

Studiul fenomenului pastoral tradițional la popoarele sud-est europene pune în lumină o serie de elemente de cultură populară mai mult sau mai puțin întinsă, de o parte și de alta a lanțurilor carpatice, balcanice, dinarice și a munților Pind. Această constatare este de asemenea valabilă pentru celelalte regiuni muntoase din Europa. În același timp, ici și colo au apărut forme diferite de viață pastorală. Cu excepția câtorva situații locale sau zonale, bine determinate, și în ciuda unor numeroase deosebiri de ordin geomorfologic și a rolului diferențiat jucat de factorii geografici și istorici zonali, se relevă mai multe aspecte similare, chiar identice. Printre acestea, avem în vedere și câteva tipuri sau subtipuri pastorale.

Astfel, în funcție de forma și conținutul vieții pastorale practică de o colectivitate umană sau alta, adică în funcție de extensiunea mișcării pastorale în spațiu și de mărimea și structura colectivului uman care însoțește turmele în deplasarea lor, precum și de perioadele în care se desfășoară aceste deplasări (primăvara, vara, toamna, iarna), și de durata lor, se pot distinge *cinci tipuri etnologice de viață pastorală tradițională* : *păstoritul sedentar, păstoritul local, păstoritul pendulator, păstoritul transhumant, iar aici și colo păstoritul nomad.*

Tipologia cuprinsă în studiul de față însumează, sistematizează și întregeste formulările făcute anterior de o seamă de specialiști români și din alte țări <sup>1</sup>.

Desfășurarea concretă a tipurilor enumerate a îmbrăcat mai multe forme (tipuri sau variante), caracterizate prin suficiente note particulare : *păstoritul sedentar ; păstoritul local fără staul și fără stînă sau păstoritul liber ; păstoritul local cu staul și cu strungă, dar fără stînă ; păstoritul local cu staul, strungă și stînă ; păstoritul de pendulare simplă ; păstoritul de pendulare dublă ; păstoditul de transhumanță amplă ; păstoritul semi-nomad ; păstoritul nomad.*

Tipurile enumerate cumulează o seamă de elemente explicative etno-istorice, care permit o dublă diferențiere. Pe de o parte, face posibilă o diferențiere clară în funcție de proporția reală pe care aceste tipuri au deți-

---

<sup>1</sup> Din care consemnăm : Ph. Arbos, *La vie pastorale dans les Alpes Françaises*, Paris, 1922, p. 645—671 ; S. Berezowski, *Les problèmes des migrations pastorales*, în *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*, Wrocław-Krakow-Warszawa, 1959, I, 77—146 ; J. Blache, *Les types de migrations montagnardes*, în *Revue de Géographie alpine*, Grenoble, 1934, XXII, p. 525—531 ; C. Bucur, *Invarianță și variabilitate în păstoritul tradițional*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1978, X, p. 125—146 ; O. Buhociu, *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, 1979, p. 185—265 ; V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 201—242 ; P. Cancel, *Păstoritul la poporul român*, în *Convorbiri literare*, București, 1913 XLVII, 9 ; R. Ciucă, *Considerații etnologice privind păstoritul în estul Cîmpiei Române*, în *Ialomîța*, Slobozia, 1977, I, p. 145—170 ; J. Dedijer, *La transhumance dans les pays dinariques*, în *Annales de Géographie*, Paris, 1916, XXV, p. 347—365 ; I. Donat, *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes*, în *Daco-romania. Jahrbuch für östliche Latinität*, Freiburg-München, 1973, I, p. 78—103 și hărțile ; N. Dunăre, *Problema cercetării etnografice a păstoritului*, Cluj, 1956 ; idem, *Păstoritul de pendulare dublă pe teritoriul României în Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, Cluj, 1965—1967, p. 115—138 ; idem, *Forme de viață pastorală, în Țara Bîrsei*, București, 1972, I, p. 157—244 ; idem, *Typo-*

nut-o în sistemul ocupațional pastoral practicat de poporul român și în genere de popoarele din sud-estul Europei, în localitățile de baștină, în zonele, regiunile și țările respective sau în afara limitelor acestora. Pe de altă parte pune în lumină rolul diferit ce a revenit fiecărui tip în cuprinsul economiei tradiționale naționale și în contextul *comunicărilor interregionale* sub-est europene.

**Păstoritul sedentar.** De obicei, în cercetarea vieții pastorale tradiționale s-a pus accentul pe păstoritul transhumant sau pe păstoritul pendulator, întrucît erau practicate pe o distanță mai mare. În cercetările noastre am acordat aceeași atenție atât formelor pastorale de amploare spațială, apreciate fără îndoială pentru importanța lor etnohistorică, dar și celorlalte tipuri sau variante.

Păstoritul sedentar — caracterizat în mod maxim prin funcții etnoculturale stabilizatoare — constă în creșterea vitelor pe lângă casa omului, în *gospodăria țărănească din cuprinsul vetrei satului*. În aceste condiții vitele sînt adăpostite în anumite construcții anexe prevăzute cu acoperiș sau într-un ocol de dimensiuni reduse, neacoperit ori acoperit numai parțial. Pentru adăpat, vitele sînt scoase afară, de obicei la fîntînă sau la vreo apă curgătoare din apropiere. Ele își primesc hrana în adăposturi sau în preajma acestora, în *cuprinsul curții*. Acest mod de creștere a vitelor este cel mai propice pentru o economie zootehnică intensivă. El se deosebește radical de toate celelalte forme de ocupație pastorală, care implică gruparea animalelor în turmă și deplasarea turmelor la o distanță mai mare sau mai mică de sat. În contextul acestei forme de viață pastorală tradițională — de masă — funcțiile stabilizatoare îi îmbrățișează întreg conținutul economic și etnocultural.

Creșterea vitelor pe lângă casa omului, în cuprinsul vetrei satului, are o deosebită semnificație etnohistorică, întrucît *a constituit unul din factorii economiei care au contribuit la determinarea caracterului durabil, stabil, al vechilor așezări omenești închegate și dezvoltate de populațiile autohtone*, din cuprinsul tuturor țărilor sud-est europene.

În condițiile acestui tip, calendarul pastoral nu prezintă vreo deosebire esențială în funcție de anotimp. Face excepție doar natura, calitatea și cantitatea hranei din anumite perioade : la animalele de tracțiune înaintea și în timpul principalelor munci agricole sau de altă utilitate gospodărească ; la porci, boi etc. înainte de a fi vînduți ori tăiați pentru consum ;

---

*logie des traditionellen Hirtenlebens im karpato-balkanischen Raum*, in *Zeitschrift für Balkanologie*, München, 1975, XI, 1, p. 5—39 ; XI, hărți ; A. Fribourg, *La transhumance en Espagne*, in *Annales de Géographie*, Paris, 1910, XIX, p. 231—244 ; J. Frödin, *Les formes de la vie pastorale en Turquie*, in *Geografiska Annaler*, Ankara, 1944, p. 219—272 ; M. Gavazzi, *Die Ausrüstung der balkanischen Hirten*, in *Vieh- und Hirtenleben in Ostmitteleuropa*, Budapeșt, 1961, p. 378—390 ; B. Gunda, *Zusammenhänge zwischen Hofanlage und Viehzucht in Sibienbürgen*, in *Vieh- und Hirtenleben...*, 1961, p. 243—281 ; T. Herseni, *L'Organisation pastorale en Roumanie*, in *Archives pour la Science et la Réforme Sociales*, Bucarest, 1936, XIII, p. 242—256 ; C. Irimie, *Das Hirtenwesen der Rumänien*, *Forschungen in der Märginenimeia Sibului bei Herrmannstadt-Sibiu*, München, 1965 ; T. Morariu, *Cîteva contribuții la migrațiile pastorale actuale*, in *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, Cluj, 1959—1961 ; T. Papabragi, *Imagines d'ethnographie roumaine*, Bucarest, 1928, I ; 1930, II ; 1934, III ; Mara N. Popp, *Păstoritul în cîmpie în cadrul vieții pastorale românești în genere*, in *Lucrările Institutului de geografie al Universității*, Cluj, 1942, VII ; I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973, p. 250—297 ; R. Vuia, *Tipuri de păstorit la români*, București, 1964 ; R. Vulcănescu, *Cartografierea etnografică a transhumanței în Oltenia de vest*, in *Revista de etnografie și folclor*, București, 1964, IX, p. 17—31 ; etc.

precum și unele îngrijiri speciale legate de asigurarea reproducerii, de etapa pre-natală și de noii-născuți. Practicarea păstoritului sedentar a făcut posibilă acumularea unor importante cantități de îngrășămintă de grajd.

Ca urmare a transformărilor parcurse de economia rurală din ultima jumătate de secol, ponderea păstoritului sedentar a crescut mult. Odată cu aceasta s-au îmbunătățit și construcțiile în care sînt adăpostite vitele. În România, ca și în Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria și Albania s-au înmulțit adăposturile sătești sub forma grajdurilor comunale și a altor instalații corespunzătoare unei zootehnii cooperatiste sau de stat.

**Păstoritul local** constituie primul tip individualizat în funcție de extensiunea mișcării pastorale în spațiu și de structura colectivului uman care însoțește turmele. Sintetizînd informațiile bibliografice mai vechi și rezultatele propriilor noastre cercetări, ne apare evident că, — după forma de păstorit sedentar —, tipul de păstorit local a fost și este cel mai răspîndit și mai frecvent, în raport cu toate celelalte forme de viață pastorală practică de români, sirbi, croați, sloveni, bulgari, meglenoromâni, istro-români, albanezi, greci, turci (europeni). Această formă de viață pastorală elementară este prezentă aproape în toate satele de șes și de deal.

Din punct de vedere morfologic și structural, păstoritul local se deosebește radical de celelalte forme de viață pastorală, care implică deplasarea turmelor și a unui oarecare colectiv omenesc *în afara hotarului satului de baștină*. Nota caracteristică specială a acestui tip constă în faptul că de cum dă primăvara și pînă toamna, adică în *tot anotimpul călduros*, el se desfășoară *pe hotarul agricol al fiecărui sat*. În condițiile acestui tip de păstorit, în deplasarea lor turmele nu depășesc aria hotarului agricol. Tot astfel, *păstorii nu părăsesc satul de baștină*. În sfîrșit, din punct de vedere structural acest tip se caracterizează prin participarea ambelor sexe la desfășurarea unora din operațiile importante (păstorit familial). Totodată, se diferențiază trei situații : a) lipsa de construcții pastorale ; b) prezența parțială sau ; c) totală a anumitor construcții.

Întrucît această formă de păstorit este practică exclusiv *în limitele hotarului agricol din preajma satului*, ea răspunde în cea mai mare măsură telurilor agriculturii, industriei casnice, alimentației, transporturilor etc. În condițiile acestui tip *s-a asigurat îngrășămintea naturală ogoarelor, cu ajutorul turmelor* ce se odihnesc după muls ori înnoptează în *staulele mutătoare*.

Pretutindeni în condițiile păstoritului local — ca de altfel, și în cele ale păstoritului pendulator — *însăși asocierea în turme a vitelor și umblarea lor în turme s-a făcut ca o necesitate pentru agricultură*. Chiar și în zone cunoscute printr-un intens păstorit transhumant, ca Mărgineni-mea Sibiului, creșterea oilor „a fost timp de veacuri, este în parte și astăzi (1900), temelială agriculturii”<sup>2</sup>. Sau pe versantul estic al Carpaților Orientali : „păstoria este fundamentul agriculturii prospere și înăvuitoare”<sup>2</sup>. Îngrășarea anuală a pămînturilor este deosebit de necesară în locurile deluroase ori cu pămînturi sărace, care necesitau o mai bună gunoieră. Așa se explică de ce păstoritul local a fost și continuă să fie prezent

<sup>2</sup> V. Păcală, *Monografia comunei Rășinariu*. Sibiu, 1915, p. 291—292 ; I. Ionescu de la Brad, *Agricultura română în judeciulu Putna*, București, 1869, p. 76.

aproape în toate satele de șes și de deal din cuprinsul tuturor țărilor balcanice, dunărene și carpatice.

Faptul etnologic ca atare, *caracterul de masă al păstoritului sedentar și al celui local la dacoromâni*, este cu atât mai important, cu cât el se constată și la sîrbi, croați, sloveni, bulgari, albanezi, greci, istroromâni, meglenoromâni etc. Pentru perioade istorice bine determinate au făcut sau mai fac excepție de la această regulă : aromânii, saracaceanii, caracaceanii etc., iar într-o mai mică măsură și unele populații nordice albaneze, bosniece etc. Asemenea constatări etnologice vin în întîmpinarea rezultatelor dobîndite de arheologie, istorie, istoria socială, conform cărora un popor poate fi în același timp și *agricol* și *pastoral*, totodată practicînd și alte ocupații ne-agricole sau ne-pastorale.

Cu mult înaintea cercetărilor noastre, T. Herseni diferențiasă două variante ale păstoritului local : a) păstoritul fără stîină, „în care caz, oile fiind puține, se duc seara acasă, și deci intră ca un element oarecare în gospodăria țărănească obișnuită” și b) păstoritul cu stîină practicat pe hotarul satului, „oile aparținînd locuitorilor satului, dorm la cîmp și constituiesc o gospodărie aparte, ca la munte”<sup>3</sup>. În urma cercetărilor noastre am individualizat trei subtipuri : păstorit local fără staul și fără stîină (cu două variante) ; păstorit local cu staul și strungă, dar fără stîină ; păstorit local cu staul, strungă și stîină.

**Păstoritul local fără staul și fără stîină** s-a desfășurat sub forma a două variante : a) *păstorit liber ziua și noaptea* și b) *păstorit liber numai în cursul zilei*.

Prima variantă a constatat din creșterea liberă (*lăsarea liberă*) a cailor (mai multe iepe împreună cu un armăsar), a vitelor cornute mari, a porcilor, a cîrlanilor și mioarelor, fără păstor. Ea a fost posibilă într-un context antropogeografic limitat, conferit de Balta Ialomîței și a Brăilei, Delta Dunării, de cîteva ostroave sau de unele făgete ori stejerișuri<sup>4</sup>. Datorită ponderii și răspîndirii reduse, această variantă nu a jucat un rol deosebit în procesul de stabilizare și comunicare etnoculturală.

În schimb, a doua variantă — mai răspîndită și mai frecventată — s-a desfășurat într-o strînsă legătură cu așezările omenesti de bază. Ea se caracterizează în principal prin aceea că turmele *înnoptează în sat*, nu numai în perioadele friguroase ale anului, *dar și pe timpul verii*. Pretutindeni în spațiul românesc și în genere în sud-estul Europei, pe locurile de pășunat ale acestora nu există nici o construcție pastorală.

Calendarul activităților specifice păstoritului local fără staul și fără stîină prezintă unele diferențieri, față de păstoritul sedentar. Înainte de toate, vitele cornute mari și mici, porcii, precum și micile herghelii de cai, *vara*, sînt minate în cursul zilei la păscut pe izlazul comunal, pe terenurile lăsate alternativ necultivate ; *primăvara* sînt conduse pe locurile de cosire din preajma localităților ; *toamna* pasc pe miriști și porumbiști. Păzitorii unor astfel de turme, de obicei cuprinzînd un număr redus de vite, se recrutau fie dintre locuitorii mai săraci (adeseori din alt sat), fie că membrii mai tineri din familiile proprietarilor se rînduiau în acest scop. Din punct de vedere morfologic, structural și funcțional, această formă

<sup>3</sup> T. Herseni, *L'Organisation...*, p. 250—253.

<sup>4</sup> N. Dunăre, *Forme...*, p. 161 ; I. Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 253—254 ; R. Ciucă, *op. cit.*, p. 152.

s-a aflat mai apropiată de păstoritul sedentar. Peste tot în cuprinsul spațiului locuit de români, ca și la toate popoarele sud-est europene ea a fost practică de *țărani agricultori*.

**Păstoritul local cu staul și strungă**, dar *fără stînă* a fost practicat mai frecvent decît cel anterior. În esență, el se caracterizează prin faptul că în timpul vîratului turmele *înnoptează* în afara satului în staul și sînt mulate în strungă, dar *laptele este preparat în sat*. Pînă a fi duse la hotar pentru vîrat, de cum începe topirea zăpezii, oile erau minate sub forma unor mici turme prin grădini, pe locurile arabile, după recoltarea păioaselor pășteau pe miriști, iar după cules, pe porumbiști și pe locurile de cosire.

Aproape pretutindeni în sud-estul Europei, în ansamblul tipului, **păstoritul local cu staul, strungă și stînă** a constituit forma cea mai reprezentativă și mai încheată din punct de vedere morfologic, structural și funcțional. Această formă este simțitor apropiată din punct de vedere morfologic de păstoritul pendulator : dacă turmele nu părăsesc de fapt hotarul așezării de bază, totuși pe toată perioada vîratului se află *în afara vetrei satului*. Exprimînd o pondere de seamă a funcțiilor etnoculturale stabilizatoare, în cadrul păstoritului local, la români, sirbi, croați, sloveni, bulgari, greci etc. acest subtip s-a bucurat de o răspîndire și o frecvență mult mai mare, decît celelalte două subtipuri. Această împrejurare se explică în primul rînd prin *două cauze de ordin economic*. Spre deosebire de păstoritul local fără staul și fără stînă, — în condițiile celui cu staul, strungă și stînă s-a asigurat o gunoie mai rațională și mai sistematică a tuturor terenurilor cuprinse în hotarul satului. Totodată, spre deosebire de subtipul numai cu staul și strungă, — cel de-al treilea s-a caracterizat printr-o *desfășurare mai independentă*, datorită funcționării stînei pentru prelucrarea laptelui. Proprietarii de oi erau astfel degajați de grija preparării produselor lactate. Pentru aceste considerente, păstoritul local cu staul, strungă și stînă a fost și este prezent aproape în toate satele de șes și de deal.

Unele din caracteristicile ultimelor două subtipuri de păstoriț local (cu staul) se întîlnesc în condițiile formei de păstoriț pendulator, anume în perioada acestora de vîrat. Altele, însă, cum sînt construcțiile pastorale portative (staulele și perdelele mutătoare) constituie o notă specifică a păstoritului local cu staul și strungă sau a celui cu staul, strungă și stînă. *Colibele mutătoare* (cunoscute în Mocănimea Munților Apuseni sub denumirea de *crambă*) pe tălpi de sanie, pe targă sau pe roți de lemn au apărut și *s-au dezvoltat în serviciul nemișlocit al agriculturii*. Ele au constituit, totodată, un important element etnologic de asemănare materială și funcțională între păstoritul local practicat în timpul călduros (primăvara, vara și mai ales toamna) de toate popoarele sud-est europene <sup>5</sup>.

**Recapitularea informațiilor referitoare la păstoritul sedentar și la păstoritul local** permite un pas mai departe față de formulările tipologice anterioare. În primul rînd apare, nu numai necesară dar și posibilă, cuprinderea păstoritului sedentar — ca o formă proprie — în ansamblul tipologiei morfologice, structurale și funcționale a păstoritului tradițio-

<sup>5</sup> Chr. Vakarelski, *Die bulgarischen wandernden Hirtenhütten*, în *Acta Ethnographica*, Budapest, 1956—1957, V, p. 1—82; VI, p. 1—40; N. Dunăre, *Forme...*, p. 182—183; I. Chelcea, *Cramba: structură și funcție*, în *Apulum*, 1972, X, p. 817—833.

nal<sup>6</sup>. Păstoritul sedentar, practicat deci pe lângă casa omului în sat, precum și cele trei subtipuri specifice și frecvente ale păstoritului local practicate pe hotarul agricol din imediata vecinătate a vetrei satului, se încadrează organic și nemișlocit în economia întemeiată pe cultivarea pământului. Aceste două tipuri constituie tot atâtea componente materiale ale condiției de stabilitate și continuitate ce caracterizează dintotdeauna și pretutindeni viața socială a comunităților care le-au exercitat.

Cu excepția aromânilor, caracaceanilor, saracaceanilor și a unor comunități de munteni albanezi și bosniaci, — aceste forme de viață pastorală au fost cunoscute de toate celelalte populații din sud-estul Europei.

**Păstoritul pendulator.** Așezările omenești care au exercitat numai păstoritul sedentar și păstoritul local, ca și cele care au practicat păstoritul pendulator, pot fi considerate pe deplin sate de agricultori. Aprecieră trebuie înțeleasă în sensul unei economii complex-agricole. Această situație se întâlnește în zonele forestiere de dealuri și de munte de pe ambele versante ale lanțurilor carpatice, dinarice, balcanice etc.

Și cu privire la păstoritul pendulator a fost necesară o clasificare terminologică. După T. Herseni, „tipul acesta constituie un păstorit de transumanță redusă, pe care l-am putea numi un păstorit de pendulare“. Întrucît primul termen se poate confunda cu cel pe care l-am acordat, pe drept cuvînt unui subtip al păstoritului transhumant, aici reținem numai pe cel de-al doilea. În schimb, nu pot constitui o terminologie tipologică, diferențierile zonale propuse de R. Vuia<sup>7</sup>.

Locuitorii au deprins și acest tip pastoral, de obicei în localitățile din zonele deluroase sau muntoase, pentru care numărul oilor, vacilor, porcilor și cailor întrecea cu mult posibilitățile de hrană oferite de pășunea din preajma propriului sat. Cînd au pierdut munții de pășunat sau cînd aceștia au devenit neîndestulători, locuitorii au arendat munți aparținînd altor localități, vecine. În felul acesta, pe teritoriul României, al Iugoslaviei, Bulgariei, Ungariei etc., păstoritul pendulator a fost practicat mult mai frecvent decît cel transhumant. El s-a dezvoltat sub forma a două subtipuri : păstoritul de pendulare simplă și păstoritul de pendulare dublă.

**Păstoritul de pendulare simplă** constituie forma elementară, clasică, a vieții pastorale pendulatoare. Acesta a fost sau se întâlnește în toate țările carpatice, dunărene, dinarice și balcanice, în regiunea Mării Mediterane, ca și în centrul și nordul Europei. Pe teritoriul României el are o răspîndire mai mare decît tipul de pendulare dublă și cu atît mai mult decît cel transhumant. În proporții diferite, el a fost înregistrat în toate zonele de deal și de munte sau din vecinătatea acestora. De asemenea, a fost și este practicat în mod frecvent la meglenoromâni și istroromâni, ca și la dacoromânii din nordul Iugoslaviei.

<sup>6</sup> Atributul de *sedentar* a fost dat, impropriu, păstoritului local. Întrucît *păstoritul local este practicat în turmă, cireadă, herghelie* etc., această formă implică în mod necesar o anumită *mișcare sau deplasare în spațiu* : din *vatra* satului la *hotar* și înapoi (în fiecare seară, ori la sfîrșitul vîrăturii). În schimb, atributul de *sedentar* — comparabil din punct de vedere dialectic cu forma unui *repaos relativ* — poate fi acordat în mod exclusiv creșterii vitelor pe lângă casa omului, în *vatra satului*, pentru care constituie o notă definitorie, atît din punct de vedere morfologic, cît și funcțional.

<sup>7</sup> T. Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*. București, 1941, p. 161 ; R. Vuia, *op. cit.*

În afară de oi, capre și vaci, sub forma păstoritului de pendulare simplă uneori au fost organizați și porcii în turme. Ei însoțeau la vârat turmele de oi de tip pendulator, precum și cele transhumante în perioada vâratului pe munții din vecinătate. Păstoritul de pendulare simplă se caracterizează prin faptul că turmele se mișcă în fiecare vară între sat și muntele de pășunat. Turmele petrec primăvara pe ogoarele satului, vărează la munte, petrec toamna pe miriștile și porumbiștele satului și ier-nează în sat, prin grija fiecărui gospodar.

**Păstoritul pendular în general**, caracterizat prin vâratul la munte, este atestat în regiunea sud-est europeană încă de trei-patru milenii. Astfel, anumite descoperiri preistorice de pe teritoriul României au relevat „un aspect antropogeografic deosebit de interesant, dovedind încă din mileniul al doilea înaintea erei noastre existența pășunatului de vară în Carpații Meridionali”<sup>8</sup>. Fără îndoială că această constatare prezintă și o deosebită însemnătate istorico-etnologică pentru începuturile îndepărtate ale păstoritului tradițional practicat în turme (organizate pentru vârat) în raza Carpaților României. Păstoritul de pendulare simplă a fost practicat de asemenea în toate țările situate de-a lungul sau în sudul Dunării (Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Bulgaria, Iugoslavia, Albania, Grecia). În schimb, el nu a fost exercitat de unele populații din sudul Dunării, cum sînt aromânii din Grecia și Albania, saracaceanii din Grecia și Iugoslavia, caracaceanii din Bulgaria etc.

**Păstoritul de pendulare dublă** se diferențiază în primul rînd prin iernatul în zona finețelor de munte, de pădure sau de sub pădure, adică într-o zonă situată între sat și pășunea pentru vârat. Cu excepția cercetărilor privind iernatul în zona finețelor<sup>9</sup>, păstoritul bi-pendular — ca formă de manifestare pastorală, în întreaga sa desfășurare anuală, cu caractere morfologice, structurale și funcționale specifice — multă vreme nu a făcut obiectul unei încadrări tipologice în literatura de specialitate. J. Podolák, J. Štika etc. au continuat să păstreze definiția sa parțială, avînd în vedere numai locul și durata iernatului<sup>10</sup>. Alți cercetători le-au denumit chiar „transhumantă”<sup>11</sup>. *Păstoritul de pendulare dublă constituie o formă originală de viață pastorală*: mai complexă decît păstoritul de pendulare simplă, decît toate variantele păstoritului local și, cu atît mai mult, decît păstoritul sedentar sau decît cel liber. Totodată, el se diferențiază esențial de formele de păstorit transhumant. Spre deosebire de păstoritul sedentar și de păstoritul local (în exercitarea cărora intervine de obicei și femeia: multă vreme constituind un păstorit familial), pînă la începuturile epocii moderne păstoritul de pendulare dublă s-a caracterizat prin absența femeii de la viața de stînă<sup>12</sup>.

<sup>8</sup> K. Horedt, *O contribuție preistorică la pășunatul în Carpații Sudici*, în *Revista istorică română*, București, 1947, XVII, p. 157.

<sup>9</sup> V. Păcală, *op. cit.*, p. 282—284; Ph. Arbos, *op. cit.*, p. 87, 424—428; Vl. Kubișevici, *La vie pastorale dans les Beskides Orientales*. Kraków, 1962, p. 119—125, 128; Șt. Munciu, *Sate și sălașe din Cîmpia Tisei*, în *Bul. Soc. Rom. Geogr.*, 1938, XVII, p. 159—162; S. Berezowski, *op. cit.*, p. 81—83.

<sup>10</sup> R. Vuia, *op. cit.*, p. 97—140; V. Tufescu, *Odăile*. Brașov, 1938; J. Podolák, *U'exploitation des pâturages et des prés dans les villages du Hron supérieur*. în *Slovensky Národopis*, Bratislava, 1961, IX, 4; J. Štika, *Salaschenwirtschaft in Ostmähren bis Mitte des 19. Jahrhunderts*, în *Viehwirtschaft*..., 1969, p. 258—287.

<sup>11</sup> De ex.: N. Orghidan, *Observațiuni morfologice în regiunea Brașovului*, în revista „Tara Birsei”, Brașov, 1929, I, 2, p. 239.

<sup>12</sup> N. Dunăre, *L'élevage pendulaire double dans la vie pastorale des pays carpatiques*, în *VIII-CISAE (1964)*, Moscou, 1971, XI, p. 390—413.

El este specific zonelor împădurite în general și în special zonelor de pe ambele versante ale lanțurilor muntoase balcanice, dinarice și mai ales carpatice, cu excepția acelor mai puțin bogate în vegetație arborescentă din Grecia, Albania etc. În măsura asemănării condițiilor economice, geografice și climaterice, acest fel de păstorit a fost sau mai este practicat în România, în sud-est (indeosebi în Serbia, Slovenia, Croația) sau din centrul Europei (Ungaria, Austria, Cehoslovacia etc.).

În esență păstoritul de pendulare dublă se caracterizează prin următoarea mișcare : *primăvara* oile și vacile pasc în preajma satului ; *vara*, la pășunea alpină și în general la pășunea montană ; *toamna*, revin în preajma satului, pe miriști și porumbiști ; *iarna*, nu arareori deopotrivă pentru tomnat și primăvărat, pleacă din nou, la munte, în vecinătatea zonelor de vărat, dar nu la pășunea alpină, ci *între aceasta și sat*, în zona fînațelor de munte, de pădure sau de sub pădure. Acolo, în timpul verii proprietarii vitelor au recoltat fîn și au făcut frunzare pentru iernatul (sau și tomnatul și primăvăratul) animalelor în locurile respective. Același lucru este valabil și pentru zona în imediata vecinătate a pădurilor de stejar și fag, bogate în ghindă și jir.

În contextul sistemului ocupațional pastoral, sub-tipul de pendulare dublă a constituit un factor deosebit de stabilizare, deoarece prin practicarea acestuia s-a asigurat satisfacerea unor multiple necesități de ordin economic, care cu greu își puteau afla o altă rezolvare. Locuitorii au găsit astfel o modalitate pentru a obține *îngrășarea naturală a tuturor terenurilor* : a celor arabile, de pășune și de fînațe din zona agriculturii de munte (vara, alternativ) ; a celor de la pășunea alpină (vara) ; și a celor din zona fînațelor (mai ales iarna, dar și toamna sau primăvara) etc. Pe de altă parte, gunoiul obținut de la vitele ce iernau în preajma sălașelor din zona fînațelor era utilizat pentru îngrășarea livezilor de pomi fructiferi. Practicarea păstoritului de pendulare dublă a făcut cu puțință folosirea integrală a terenurilor obținute prin defrișarea pădurii : *din punct de vedere agricol*, prin alternarea tradițională a ogorului cu pășunea sau prin tehnica culturilor alternative și *din punct de vedere pastoral*, prin folosirea tuturor surselor de nutreț. Mai mult decît oricare din formele de viață pastorală caracterizată *prin mișcare, păstoritul de pendulare dublă a cumulat numeroase modalități economice prin care satele care l-au practicat s-au legat tot mai durabil de zona vecină a fînațelor*. Mai mult ca oricare ocupație, acest fel de păstorit s-a dezvoltat mină în mină cu pădurăritul, și anume pe măsura defrișării pădurii și a prelucrării meșteșugărești a lemnului. În trecut acesta a progresat în special paralel cu extinderea agriculturii de munte.

Spre deosebire de zonele pastorale ale țărilor din sud-vestul Peninsulei Balcanice (Albania, Grecia), sărace în vegetație arborescentă, documentele istorice ca și cercetările agrogeografice arată că în România, în nord-estul Bulgariei, în cîteva zone ale Iugoslaviei etc., *pădurea a fost prezentă totdeauna și peste tot* <sup>13</sup>. Această realitate, de mare însemnătate în desfășurarea funcțiilor etnoculturale stabilizatoare ale păstoritului, este reflec-

<sup>13</sup> P. Deffontaines, *La vie forestière en Slovaquie*. Paris, 1932, p. 90—96 ; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. București, 1958, I, p. 226—268 ; A. Kutrzeba-Pojnarowa (coord.), *Kurpie Puszcza Zielona*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1962, I, p. 39—75 ; 1964, II, 19—167 ; N. Dunăre, *Interdependența ocupațiilor tradiționale la români, factor de stabilitate și continuitate*, în *Apulum*, 1969, VII, 1, p. 125—130, harta.

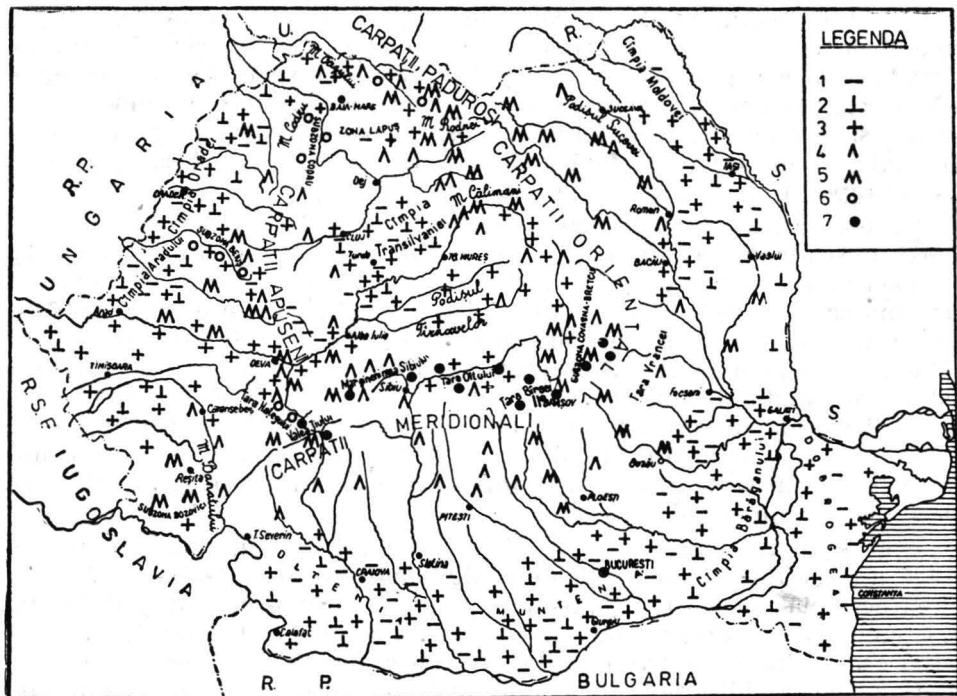


Fig. 1. Forme tradiționale de păstorit pe teritoriul României, caracterizate prin mișcare (formes traditionnelles d'élevage sur le territoire de la Roumanie, caractérisées par mouvement) : 1. păstorit local fără staul și fără stină (élevage local sans étable et sans bergerie); 2. păstorit local cu staul și strungă de muls, fără stină (levage local avec étable et parc à traire, mais sans bergerie); 3. păstorit local cu staul, strungă de muls și stină (élevage local avec étable, parc à traire et bergerie); 4. păstorit de pendulare simplă (élevage pendulaire simple); 5. păstorit de pendulare dublă (élevage bi-pendulaire); 6. păstorit de transhumanță redusă (transhumance réduite); 7. păstorit de transhumanță amplă (transhumance en grand) (N. Dunăre).

tată prin numeroase locuțiuni din graiul și folclorul tuturor acestor popoare sud-est europene.

Unele din păduri au fost, însă, defrișate în întregime încă de la începuturile epocii feudale ; de exemplu, în Cîmpia Transilvaniei (România). Totodată tradiția orală și documentele feudale menționează numeroase păduri pe teritoriul României și în imediata vecinătate a acesteia, vestite pentru întinderea lor (Fig. 1). Două din acestea se remarcă prin denumirea semnificativă pe care le-au dat-o popoarele migratoare (cumani, pecenegi, turci) : Teleorman în Cîmpia Dunării și Deliorman în nord-estul Bulgariei, adică *pădure nebună*, de nepătruns. Treptat, pădurile au fost defrișate, iar terenurile date economiei agricole. Considerăm elocvente și unele vechi toponimice românești : munții *Codru* (în mai multe zone), numele de Transilvania, Ardeal, *Carpații Păduroși*, precum și denumirea de *Pădurenii* dată mai multor zone ori subzone etnografice. România și Iugoslavia au fost mai favorizate, dispunînd de întinse briuri forestiere care le-au protejat împotriva vînturilor friguroase. Totodată, ele s-au aflat la un grad de altitudine geografică și în condiții climatice mai potrivite pentru o practicare mai intensă a iernatului în afara satului. Procedul acesta de a ierna (ca și de a toamna sau primăvara) vitele în zona fînătelor de pă-

ture este menționat documentar încă din secolele XV—XVI, ca o practică îndătinată, în sud-estul Europei și în regiunile geografice învecinate <sup>14</sup>.

Apariția, vechimea și larga răspândire a păstoritului pendulator prezintă o deosebită importanță antropogeografică și etnohistorică stabilizatoare. Prin cele două forme ale sale — de pendulare simplă și de pendulare dublă — s-a realizat o mai strînsă împletire între cele mai multe din sistemele ocupaționale sedentare tradiționale (agricultură, pădurărit, lemnărit, albinărit în prisăcile din golurile de pădure etc.). Acest fenomen economic și etnocultural a avut importanță nu numai pentru îndestularea traiului de odinioară, dar desfășurarea lui a fost posibilă numai în condițiile unor așezări omenești stabile, legate durabil și de zona finătelor de pădure. De unde și rolul ce i-a revenit păstoritului pendulator în continuitatea și stabilitatea anumitor forme tradiționale de cultură materială populară. Practicarea de-a lungul secolelor — an de an în limitele aceluiași spațiu, incomparabil mai redus decît cel mai scurt drum de transhumanță — a făcut din această formă de activitate pastorală un factor de stabilitate a așezărilor omenești de bază. Faptul a contribuit la cimentarea legăturilor cu zonele de vîrat (agricultură de munte ; pendulare simplă ; recoltarea finului, clădirea frunzarelor ; anumite activități legate de procurarea materiei prime forestiere pentru meșteșuguri) și cu zonele de iernat (pendulare dublă ; pădurărit ; prelucrarea lemnului ; îngrășatul unor terenuri cu ajutorul gunoiului de grajd de la sălașe). Continuarea acestor legături economice înăuntrul aceluiași spațiu, destul de restrîns, a sprijinit un alt proces antropogeografic, etnologic și sociologic : continuu transformare a așezărilor sezoniere și temporare roite în zonele de pășunat și de finăte, în noi așezări cu caracter permanent. Noile așezări permanente, care au rezultat din acest proces, au străbătut în general aceleași trepte de dezvoltare pe întreg teritoriul sud-est european, indiferent de relieful ariei geografice.

În privința dezvoltării relațiilor dintre popoarele sud-est europene, păstorii și proprietarii de vite din cadrul acestui tip au jucat un anumit

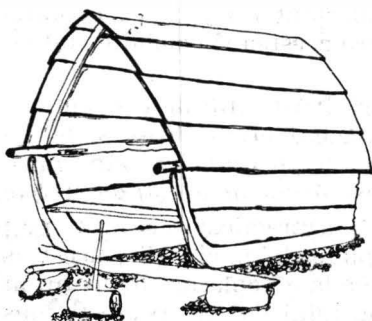


Fig. 2. Colibă mutătoare (crambă) pentru păcurar pe timpul nopții, pe tălpi de sanie (hutte transportable sur patins de traîneau). Mocăniștea Munților Apuseni (N. Dunăre).

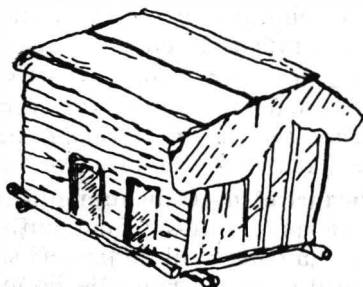


Fig. 3. Colibă mutătoare, pe targă (hutte transportable, avec litères). Țara Birsei (N. Dunăre).

<sup>14</sup> Arhivele Statului, Cluj-Napoca, sec. XVI, prot. II/1, fasc. C-85, K-75 ; S. Berzowski, op. cit., p. 81—83 ; J. Știka, op. cit. ; etc.

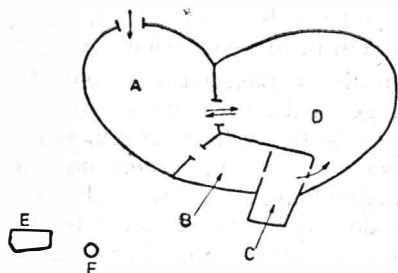


Fig. 4. Stină din Bărăgan (bergerie de Bărăgan): A, B, D. staule (étales); C. comarnic (parc à traire); E. stină pentru preparat brinza (fromagerie); F. fierbătoare (âtre) (apud : R. Ciucă).

rol mai cu seamă în zonele periferice de contacte : la intersecția lanțurilor montane dintre România, Iugoslavia, Albania, Bulgaria, Grecia și Turcia.

**Păstoritul transhumant.** Multă vreme, acesta a conservat o importantă caracteristică etnologică, privind grupul uman ce a însoțit turmele : la vărat ca și la iernat *turmele erau însoțite de bărbați specializați în profesia păstoritului*. După pătrunderea și adîncirea relațiilor specifice epocii moderne în economia satului românesc și în special în economia pastorală, este inclusă treptat și femeia în viața de stină *în timpul văratului* (de ex., la oierii cu turme mari din Mărginenimea Sibiului).

Prezent în orînduirea feudală, la numeroase popoare sud-est europene, inclusiv la aromânii din sud-vestul Peninsulei Balcanice (înainte ca aceștia să fi îmbrățișat treptat formele nomade), — tipul de păstorit transhumant a fost practicat de turmele acelor gospodari pentru care creșterea oilor (într-o anumită măsură inclusiv creșterea vitelor mari), a constituit *sursa principală* de existență și de cîștig. În grupurile de așezări cărora le aparțineau proprietarii respectivi, numărul mare de oi și chiar de turme depășeau cu mult posibilitățile de pășunat oferite de munții apropiați (pentru nevoile văratului) și de producția locurilor de finaje (pentru nevoile iernatului, tomnatului, primăvăratului).

De obicei, dezvoltat din păstoritul de pendulare dublă, păstoritul transhumant și-a aflat primele cauze în evoluția economică a ținutului respectiv. În cazul României, un rol important l-a jucat și evoluția relațiilor de schimb dintre țările române, între acestea și celelalte state sud-est europene, îndeosebi cu piața otomană.

El a îmbrăcat forma a două subtipuri : păstoritul de transhumanță redusă și cel de transhumanță amplă, ambele exercitîndu-se și *în sprijinul fertilizării terenurilor agricole din vecinătatea drumurilor oilor*, iar în consecință, *pentru consolidarea stabilității așezărilor omenești de cîmpie*.

**Păstoritul de transhumanță redusă** s-a practicat la vărat pe pășuni montane mai mult sau mai puțin apropiate. În mod logic, acest subtip, care obliga colectivul de păstori și turmele la o deplasare în spațiu în afara razei teritoriale cuprinsă de hotarul propriului lor sat, poate fi considerat *cea dintîi formă sub care s-a întîlnit transhumanța*. La unele popoare din sud-estul Europei (greci, bulgari, sirbi, croați, ca și la meglenoromâni și istroromâni) nici nu s-a trecut la subtipul următor, de transhumanță amplă. Prima formă, la care ne-am referit, s-a ivit — acolo unde și atunci cînd — proprietarii de vite nu mai izbuteau să le asigure iernatul prin practicarea păstoritului de pendulare dublă. Demn de remarcat este și faptul, că locuitorii satelor care practicau transhumanța, au practicat și forma anterioară de păstorit. Chiar și în perioadele de vîrf ale transhumanței, sătenii au păstrat un număr de vite pentru iernat în zona vecină

a fînătelor de sub munții lor (cum am constatat, direct, în Mărginenimea Sibiului). Cercetarea comparativă asupra transhumanței pastorale ne-a arătat că, cu excepția unui număr redus de localități din sudul și sud-estul Transilvaniei, teritorii întinse din sud-estul Europei n-au depășit transhumanța redusă (Țara Românească, Slovenia, Bulgaria etc.).

**Păstoritul de transhumanță amplă.** În perioada de avînt a păstoritului (secolele XVIII—XIX), practicarea transhumanței reduse nu mai era satisfăcătoare. Această împrejurare a determinat pe proprietarii turmelor din România (Țara Bîrsei, Mărginenimea Sibiului, Munții Brețcu etc.) să caute locuri de nutreț *la mari depărtări de satul de baștină*: pentru vîrat pe munți și pentru iernat în preajma pădurilor, la șes și în bălți. Așa au ajuns foarte frecvent pînă la Dunăre, pînă la Marea Neagră, iar uneori chiar pînă la Adrianopole. Acest subtip l-am numit *transhumanță amplă*, întrucît era practicat în ținuturi îndepărtate.

Ca o ilustrare a *procesului frecvent de naștere a transhumanței pastorale din extinderea teritorială a păstoritului de pendulare dublă*, se constată că și turmele care au practicat transhumanța în ținuturile îndepărtate au utilizat zonele cu fînate de pădure, atît înainte de avîntul păstoritului transhumant, cît și apoi în perioada lui de decadență. În legătură cu același interes pentru zonele de fînate de pădure, mai menționăm împrejurarea că și atunci cînd nu intenționau să se mai oprească pentru iernat în zonele forestiere subcarpatice, păstorii din Transilvania care coborau spre Dunăre sau Marea Neagră *cumpărau pe parcurs finul clădit din vară în drumul oilor*<sup>15</sup>. Fără a exclude excepțiile, după păstoritul sedentar apărut pe temeiul agriculturii primitive și ca o necesitate a agriculturii cu plugul, de obicei celelalte *forme tradiționale de păstorit s-au născut succesiv, una din alta*. Trecerea la o altă formă de viață pastorală avea loc atunci cînd dezvoltarea patrimoniului zootehnic și necesitățile societății făceau neîndeșulătoare practicarea formei anterioare.

Transhumanța pastorală în general a cunoscut un avînt mai deosebit și o mișcare mai amplă în spațiu din perioada feudalismului dezvoltat, după ce feudații și instituțiile feudale au preluat de la obștile sătęști stăpînirea munților de pășunat din zonele cu un păstorit mai intens, după ce terenurile lor de pășunat și de fînate deveniseră insuficiente. La intensificarea transhumanței au contribuit și alți factori. Dintre aceștia, un rol important au avut pretențiile mereu crescînde ale Imperiului Otoman, care în acest scop impusese chiar un monopol asupra produselor pastorale din țările române, ca și din întreg sud-estul Europei (ulterior și asupra celor agricole). În secolul al XVIII-lea și în general căt\_re epoca modernă, la intensificarea păstoritului transhumant a contribuit și amploarea luată de căt\_re manufacturile de postavuri (de ex., în România la Brașov, Cislădie, Caransebeș, Timișoara)<sup>16</sup>.

În raport cu toți factorii menționați anterior, în condițiile economiei feudale și ale *mijloacelor de transport mult limitate la acea epocă*, modul propriu de exercitare al acestei ramuri pastorale a jucat un rol hotărîtor.

<sup>15</sup> Mara N. Popp, *Contribuții la viața pastorală din Argeș și Muscel*, în *Bulet. Soc. Rom. Geogr.*, 1933, XII, p. 252; N. Dunăre, *De la păstoritul bipendulator carpatic la trashumanța pe lălomița, în lălomița*, 1977, I, p. 135—144; idem, *Comunicări etnoculturale carpatodobrogeae*, în *Apulum*, 1978, XVI, p. 505—512.

<sup>16</sup> I. Ghelasse, *Mocanii*. București, 1944, p. 15; *Istoria României*. București, 1962, II, p. 568—569; 1964, III, p. 22—24; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 427—430; N. Dunăre, *Recherches ethnographiques roumaines sur l'agriculture et la vie pastorale*, în *Acta Ethnographica*, 1963, XII, 1—2, p. 181.

Încă de la începutul secolului al XV-lea și pînă la începutul secolului al XX-lea, *păstoritul de transhumanță amplă a constituit forma cea mai lesnicioasă pentru comercializarea vitelor*. Toate informațiile de ordin istorico-economic converg într-o constatare cu adevărat generală că, *în raporturile de schimb specifice orînduirii feudale, creșterea vitelor și comerțul cu vite și cu produse animale constituia o importantă sursă de trai pentru toate păturile înstărite. Locurile cele mai lesnicioase pentru efectuarea acestui comerț erau schelele și porturile fluviiale și maritime*. Acest context causal permite relevarea a două constatări semnificative.

Pe de o parte, reiese că păstoritul de transhumanță amplă nu a avut întotdeauna aceleași dimensiuni. După creșteri progresive și stagnări sau regrese temporare, acest mod de economie pastorală a atins avîntul său maxim în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În condițiile specifice epocii moderne transhumanța a înregistrat un regres continuu.

Pe de altă parte, chiar în perioada de avînt a păstoritului de transhumanță amplă, — porcii, majoritatea vitelor cornute mari și a cailor, precum și un apreciabil număr de oi rămîneau în aria comunală, zonală sau regională. Aici, aceste animale erau crescute sub forma păstoritului sedentar, local, pendulator, pe alocuri chiar a transhumanței reduse, în România, ca și în Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria etc. Unele materiale de la Arhivele de Stat din Budapesta, au condus la constatări similare <sup>17</sup>.

**Transhumanța și satul de baștină.** Orice locuitor a putut să crească vite în condițiile păstoritului sedentar ori să-și mîne animalele în turmele din cadrul păstoritului local și pendulator, indiferent de starea lui social-economică. În schimb, turmele transhumante au aparținut feudalilor, instituțiilor feudale și a unor țărani foarte înstăriți, ori au fost organizate prin întovărișirea sătenilor care dispuneau de un număr mai mare de vite.

Spre deosebire de celelalte tipuri, mai cu seamă față de păstoritul sedentar și cel local, a căror desfășurare se caracterizează printr-o participare familială mai largă, *extinderea ca atare a păstoritului transhumant a revenit numai unei părți din locuitorii unui număr redus de zone etnografice*. Nu numai numărul satelor care au practicat păstoritul transhumant a fost redus, dar înșiși oamenii angajați *direct* în desfășurarea păstoritului au constituit *un procent relativ redus* din populația rurală în general și, chiar, din populația satelor cu păstorit intens. Din acest punct de vedere, rezultatele cercetărilor etnografice sînt în deplină concordanță cu unele estimări statistice referitoare la perioada de vîrf a transhumanței ample <sup>18</sup>.

În timp ce turmele colective ale satului s-au aflat sub îngrijirea unui *număr redus de păstori*, marea majoritate a locuitorilor, inclusiv femeile, rămîneau în așezările de bază, stabile, ale comunităților omenești respective. Grosul populației rămasă în sat s-a îndeletnicit cu ocupațiile tradi-

<sup>17</sup> L. Földes, *Quellen zur Transhumance in Siebenbürgen-Walachei aus der Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în *Viehwirtschaft* . . . , p. 345—356.

<sup>18</sup> I. Hintz, *Das wandernde Siebenbürgen*. Brașov, 1876, p. 9 ; L. Földes, *op. cit.*, p. 345—356 ; C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII—XIX*. București, 1976, p. 81—98 ; Șt. Mateș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*. Ed. a II-a. București, 1977, p. 148—169.

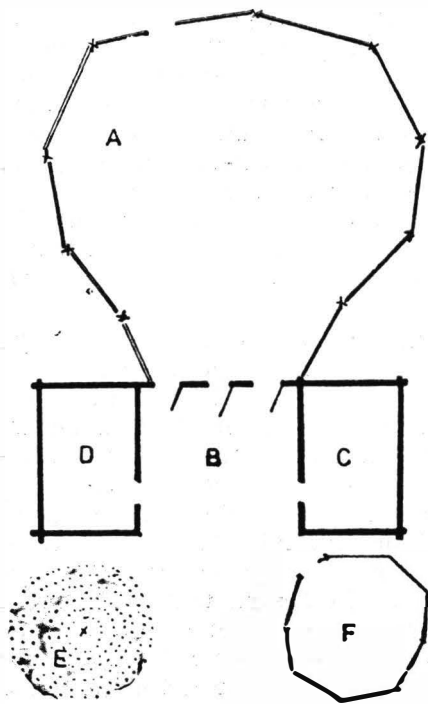


Fig. 5. Stînă pe hotarul satului (bergerie sur le territoire agricole du village): A, F. staule (étales); B. comarnic (parc à traire); C. fierbătoare (âtre); D. fromagerie; E. bătătură (terrain foulé). Valea Prahovei (apud : Mara N. Popp).

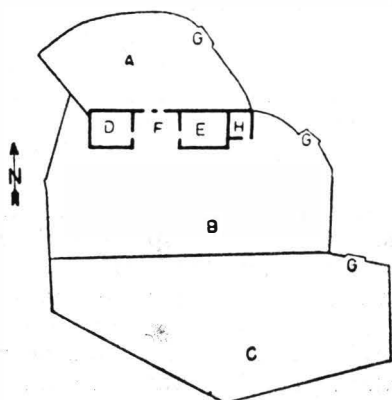


Fig. 6. Stînă din Țara Vrancei (bergerie en Pays de Vrancea): A, B, C. staule (étales); D. cășărie (fromagerie); E. fierbătoare (âtre); F. comarnic (parc à traire); G. poartă (porte à l'étable); H. coteț pentru porci (soue à porces). (Apud : T. Herseni).

ționale, cu meșteșugurile și cu activitățile comerciale legate de economia pastorală. Aceste constatări sînt valabile pentru toate țările situate de o parte și de alta a fluviului Dunărea și a întregului lanț carpatic<sup>19</sup>.

Pe planul comunicărilor interregionale, al relațiilor etnoculturale între regiuni și țări, în primul rînd între popoarele sud-est și central europene, păstoritul transhumant și îndeosebi cel de transhumanță amplă a jucat un rol de prim ordin, alături de căraușit, de comerțul cu produse meșteșugărești, de tîrgurile de la răscrucea dintre „țări” etc.

**Păstoritul seminomad și nomad.** Cercetarea comparativă a sistemului ocupațional pastoral și a ansamblului civilizației și culturii populare scoate la iveală cîteva diferențieri morfologice, structurale și funcționale între unele din tipurile de păstorit practicate de popoarele din această regiune europeană. Considerăm interesante îndeosebi diferențierile con-

<sup>19</sup> Vl. Kubijović, *op. cit.*; Th. Hornberger, *Der Schäfer*. Stuttgart, 1955, p. 14—16, 21—32; S. Dragomir, *Valahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*. București, 1959; M. Belenyessy, B. Gunda, L. Földes (coord.), *Viehwirtschaft und Hirtenkultur*. Budapest, 1961; N. Dunăre, *Forme...*, p. 107—358; I. Vlăduțiu, *Ocupații*, în *Etnografia Văii Bistriței*. Piatra Neamț, 1973, p. 177—341; R. O. Maier, I. Chelcea, R. Vulcănescu, *Meșteșugurile satești*; ibidem, p. 447—606.

statate între păstoritul practicat de dacoromâni, meglenoromâni, istro-români și grosul popoarelor ungar, croat, sîrb, sloven, bulgar, grec, albanez etc., pe de o parte și păstoritul aromânilor, caracaceanilor, saracaceanilor etc. pe de altă parte. Aromânii s-au aflat în condiții istorico-statale și economico-geografice care le-au oferit o altă orientare ocupației pastorale. Ca și saracaceanii din Grecia și Iugoslavia, caracaceanii din Bulgaria etc., ei au fost lipsiți de condițiile necesare pentru practicarea păstoritului pendulaotr, în special sub forma bipendulară a acestuia. Aromânii din Albania și Grecia s-au văzut siliți să transforme treptat păstoritul transhumant în păstorit seminomad, iar caracaceanii și saracaceanii în păstorit seminomad și chiar nomad.

În cele ce urmează relevăm unele diferențieri de interes etnologic mai general, și anume acelea care s-au cristalizat în funcție de extensiunea și modalitatea mișcării pastorale în spațiu, de volumul și structura colectivului uman care însoțește turmele în deplasarea lor la vărat și iernat. Seminomadismul și nomadismul pastoral, cunoscut de unele grupe etnice sud-dunărene, ni se par explicabile nu numai din punctul de vedere al condițiilor economice și geografice (geomorfologice și climaterice), specifice ținuturilor respective din raza munților Balcani, Pind etc., dar și datorită anumitor împrejurări istorice concrete. Pe primul plan se situează o cauză economică fundamentală, valabilă pentru toate grupele de populație balcanică care au apelat la aceste forme extreme de viață pastorală : *lipsa de pășuni foarte întinse* în vecinătate, în general și *lipsa unor munți proprii* pentru pășunatul turmelor mari de oi. Apoi, trebuie avută

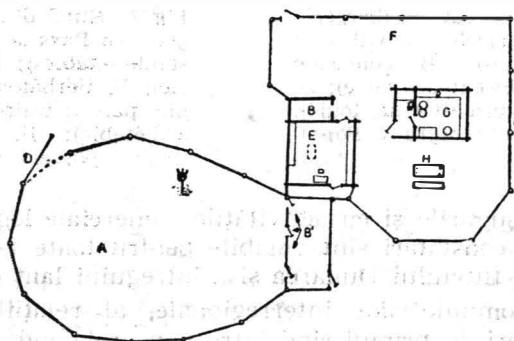


Fig. 7. Sînă din Carpații Meridionali (bergerie en Carpates Méridionales) : A, F. staule (étables); B, B'. comarnic, ușe (parc à traire, porte pour sortir les moutons); C. corlată (porte pour former l'étable); D. poarta mobilă a staulului (porte mobile de l'étable); E. stina pentru prepararea cașilor (fromagerie); G. stina pentru păstrarea brinzei (bergerie pour les fromages); H. masă și laviță (table et banc rudimentaire). Munții Ciucas. (N. Dunăre).

în vedere nesiguranța vieții și avutului acestor grupe de populație. Aceasta a fost resimțită atît în condițiile Imperiului Bizantin, cît și mai tirziu în condițiile dominației otomane. Cu privire specială la grupele de populație valahă din sudul Dunării se poate adăuga și faptul — arătat de cronicarul bizantin Kekaumenos — că, o vreme, valahii s-au aflat chiar în conflict

cu Imperiul Bizantin<sup>20</sup>. Aceste împrejurări le-au stinjenit uneori formarea de aşezări stabile, obligându-i să se deplaseze cu turmele, în loc de a continua pendularea şi transhumaţa, pe care le practicaseră anterior.

**Păstoritul seminomad** a fost înregistrat în sudul Dunării, la aromânii din Grecia, la grămosteni, la cei din partea septentrională a Albaniei şi la unele grupe de albanezi munteni, într-o anume măsură şi la sîrbii munteni din Bosnia. Acest subtip prezintă o serie de note caracteristice, care-l deosebesc atît de păstoritul pendulator şi transhumant, cit şi de cel nomad. În cadrul păstoritului seminomad, la mişcările pentru vîrat şi iernat se constată o participare masivă a grupului uman. *Totuşi, nu ia parte întreaga comunitate.* Cu ocazia fiecărei deplasări pastorale se desemnează un număr de familii care vor rămîne pe loc, în sat, spre a păzi avutul imobil al întregii comunităţi. În condiţiile acestui păstorit au existat totdeauna aşezări de bază, unde s-a practicat agricultura. În cuprinsul acestor sate, casele sînt durabile, zidite din piatră şi acoperite cu ardezie. Ele sînt încăpătoare, şi dispun de un mobilier bogat. Spre deosebire de tipurile de păstorit pendulator şi transhumant, *grupurile care practică păstoritul seminomad au fost însoţite întotdeauna şi de femei.*

**Păstoritul nomad** dezvoltat pe alocuri în sud-vestul Peninsulei Balcanice, a fost practicat de caracaceanii din Bulgaria, de saracaceanii din Grecia (Epir şi Tesalina etc.) şi cei din Iugoslavia<sup>21</sup>. Caracteristica fundamentală acestui subtip de păstori constă în aceea că la cele două mişcări sezoniere, pentru iernat ca şi pentru vîrat, *lua parte grupul uman comunitar în totalitatea sa.* O altă caracteristică importantă consta în faptul că cele două perioade specifice (vîratul la munte, care dura şase luni şi iernatul în apropierea mării, care dura cinci luni) însumau aproape întreg anul.

În cazul ambelor subtipuri, *distanţa de parcurs, de la munte la mare, era destul de scurtă, în raport cu aceea străbătută de turmele transhumante,* în special dacă o comparăm cu transhumaţa amplă, practică pînă nu demult de unele sate de la nordul Dunării. Aceasta ridică o problemă de o deosebită semnificaţie etnologică. Observaţia făcută în legătură cu această distanţă ne permite să *reconsiderăm conţinutul şi aprecierea morfologică a celor două subtipuri caracteristice păstoritului practicat în regiunea geografică de la sud-vest de Balcani.* În adevăr, *nicăieri în Albania sau Grecia, distanţa dintre zona de vîrat şi cea de iernat nu trece de 100 km.* Acest fapt poate constitui o împrejurare în plus, **printre** cele care au determinat alegerea acestor forme de viaţă pastorală : *subtipurile respective au constitui o cale economică mai eficientă şi o modalitate pastorală mai practică.* La aceeaşi concluzie conduce şi constatarea că în Grecia şi Albania forma seminomadă de păstorit a fost practică şi în epoca modernă. În temeiul acestor motive s-a dobîndit însăşi *reconsi-*

<sup>20</sup> G. Weigand, *Die Aromunen*. Leipzig, 1894—1895, I—II ; T. M. Katsoulianni, *Peri ton Vlăhon ton ellinkón horón*. Thessaloniki, 1964.

<sup>21</sup> M. Smiljanić, *Die Hirten und Hirtennomaden Süd- und Südostserbiens*, în : *Globus*, Wien, 1898, LXXIV, p. 53—57 ; T. Capidan, *op. cit.* ; idem, *Saracaceanii*, în : *Dacoromania*, Cluj, 1927, IV, (1924—1926), p. 923—929 ; C. Höeg, *Les Sarakatsans*. Paris-Copenhague, 1925—1926, I—II ; A. Hadjimichali, *Carakatsani*. Athènes, 1957, I—II ; M. Gavazzi, *op. cit.* ; W. Marinov, *Die Schafzucht der nomadisierenden Karakatschanen in Bulgarien*, în : *Vieh- und Hirtenleben ...*, p. 147—196 ; G. B. Kavadias, *Pasteurs-nomades méditerranéens. Les Saracatsans de Grèce*. Paris, 1965.

derarea semnificației *semi-nomadismului* și *nomadismului pastoral balcanic*. Ele prezintă deosebiri importante, în comparație cu formele nomade din alte regiuni geografice ale lumii <sup>22</sup>, caracterizate printr-o mișcare spațială mult mai largă.

Construcțiile pastorale practicate în aceste condiții au fost mai cu seamă sezoniere, simple și, uneori, perisabile. Spre deosebire de construcțiile cu funcții pastorale sezoniere *din afara satului* la români și la celelalte popoare sud-est europene (din cadrul păstoritului local, pendulator și transhumant), — *construcțiile pastorale ale aromânilor, caracaceanilor, saracaceanilor etc. au îndeplinit mai multe funcții economico-sociale, în general permanente*. Astfel, acestea cuprind „atelierul“ pentru prepararea produselor lactate, cămara pentru păstrarea acestora, în ele se desfășoară indelețnicirea casnică a tors-țesutului, precum și întreaga viață de familie.

Specificul acestei vieți materiale și sociale a permis dezvoltarea transporturilor îndeosebi în caravane cu catiri și un foarte întins comerț cu produse pastorale (brinză, caș, obiecte țesute de lână). Prezența și rolul catirului ca animal de transport, ca și absența căruței, în bună parte și absența sau frecvența redusă a calului în economia aromânilor, caracaceanilor, saracaceanilor etc. au constituit totodată un important element de diferențiere față de viața pastorală practică la nordul Dunării de dacoromâni, și la sudul Dunării de către popoarele iugoslave, bulgare etc. sau de către meglenoromâni și istroromâni. După cum se știe, din cauza unei cantități mai mici de lucruri purtate cu ei, păstorii pendulatori și transhumanți în deplasările lor au folosit ca animale de transport măgarul și calul. Aceiași, pentru practicarea căraușitului au folosit căruța cu cai, iar pentru transporturi gospodărești, carul cu boi. În trecut, acestea două din urmă n-au fost folosite de aromâni, de caracaceani și de saracaceani.

O altă notă deosebitoare o constituie *lipsa recoltării finului la toate grupele de populație care au practicat seminomadismul sau nomadismul*. Faptul se explică prin cauze economice precise și prin împrejurări specifice de viață. Dintre acestea menționăm : *numărul și mărimea turmelor de oi*, pentru care ar fi fost imposibilă iernarea cu fin ; lipsa unor regiuni propice pentru recoltarea finului și frunzarelor ; apropierea locurilor unde iernau (litoralul mărilor Egee, Adriatica și sud-vestul Mării Negre sau alte locuri), față de munții pentru vârat. Așa se poate explica, la aromâni de exemplu, lipsa unor termeni latini, ca *fin*, *nutreț*, *finat*, *cute* <sup>23</sup>, prezenți însă la dacoromâni. Cu totul altfel au stat lucrurile în cadrul celorlalte forme de păstorit, la care se constată o veche deprindere de a se recolta chiar două rinduri de fin.

În lumina faptelor expuse, a rezultat caracterul sporadic al păstoritului seminomad și nomad în sud-estul Europei. De asemenea, se constată că nicăieri la nordul Dunării nu s-a practicat *viața pastorală seminomadă ori nomadă*. Cu privire la popoarele din această regiune, inclusiv cel român, nu se află nici o mărturie despre aceste forme de păstorit de

<sup>22</sup> T. Herseni, *Soziologie des Hirtenwesens in Südosteuropa*. Darmstadt, 1971 ; N. Dunăre, *Typologie pastorale traditionnelle sud-est européenne*, în *Dispositions de la législation positive*, Belgrade, 1976, p. 189—212.

<sup>23</sup> G. Giuglea, *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakoromanischen Sprache*. Sibiu, 1944, p. 115—120.

la începutul feudalismului și pînă astăzi. În schimb, despre transhumanța pastorală (ca forma cu cea mai amplă mișcare în spațiu) există numeroase mențiuni narative sau documentare. Această situație mai este ilustrată de două constatări. Pe de o parte, faptul că în evul mediu nici în celelalte teritorii balcanice, vecine cu teritoriile locuite de aromâni (Serbia, Muntenegru, Herțegovina, Dalmația, iar în bună parte și Bosnia), nu s-au cunoscut forme de păstorit nomad, ci numai păstoritul transhumant (și celelalte tipuri). Pe de altă parte, cercetările întreprinse la aromânii, grămostenii, fărșeroții etc. așezați în Dobrogea și Bărăgan ne-au relevat — în toate cazurile — transformarea morfologică, structurală și funcțională a păstoritului balcanic (seminomad) în *păstorit local*, cu stîna, staulul și strunga de vărat pe hotarul agricol (alternativ) al satului, și iernatul în vatra aceleiași așezări. Dealtfel, în cuprinsul aceluiași spațiu (dobrogean, ialomițean etc.), încă din secolul trecut s-a petrecut o transformare tipologică, comparabilă, a păstoritului carpatic transhumant în păstorit pendulator (simplu și dublu).

Aceste procese etnoculturale din sînul sistemului ocupațional pastoral la diversele ramuri ale poporului român dezvăluie un adevăr teoretic cu o largă valabilitate etnologică : *dinamica tipologică a aceluiași sistem*

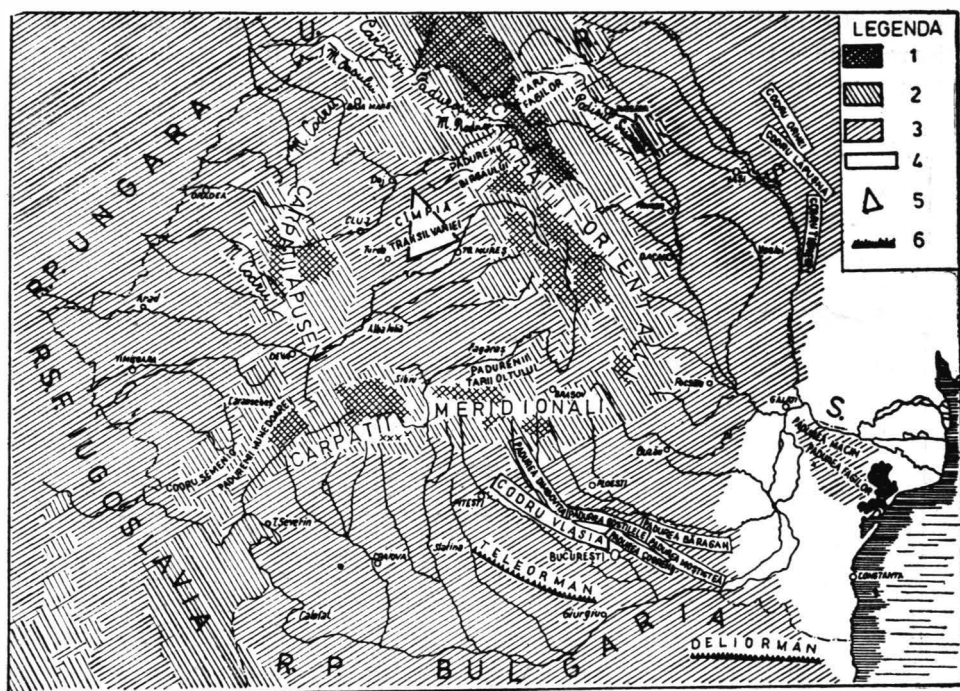


Fig. 8. Vechi zone de păduri (vieilles zones de forêts) : 1. zonă de conifere (zone de conifères); 2. zonă de fag (zone de l'hêtre); 3. zonă de stejar (zone de chêne); 4. masive forestiere (codri) din epoca feudală (massifs forestiers de l'époque féodale); 5. păduri defrișate în epoca feudală (forêts défrichées déjà à l'époque féodale); 6. păduri virgine, de nepătruns (forêts vierges, impénétrables) (apud : N. Dunăre, VII- CISAE, Moscou, 1971, XI, p. 401).

ocupational, varietatea tipului etnocultural de răspuns pe care-l poate conferi aceeași etnie în contextul unor condiții etnoistorice, antropogeografice, social-economice etc. radical schimbate. Nici o formă de viață pastorală (tip, subtip, variantă) dezvoltată și exercitată înăuntrul sistemului ocupational nu constituie o caracteristică etnică imuabilă, proprie unei anumite etnii, ceva dat odată pentru totdeauna. Într-un alt complex de condiții social-economice, într-un mediu geografic diferit, într-o succesiune dialectică de epoci istorice etc., sistemul ocupational în general și forma dată în special parcurg asemenea schimbări radicale, încât în cele din urmă ajung să se exprime printr-un tip etnocultural de răspuns calitativ diferit : în locul transumanței carpatice, sub forma tipului pendulator ; în schimbul seminomadismului balcanic, sub forma păstoritului local pe hotarul agricol al propriei așezări etc.

În ceea ce privește cealaltă funcțiune a sistemului ocupational pastoral, aceea de factor de comunicare interregională, — formelor de păstorit cu o mișcare amplă le-a revenit aportul nemijlocit la înlesnirea și dezvoltarea comunicărilor etnoculturale atât înăuntrul spațiului locuit de români, cât și între popoarele sud-est și central europene. Prin acestea, sistemul ocupational pastoral a contribuit la desfășurarea unora dintre legăturile etnoculturale care s-au realizat între români, unguri, iugoslavi, bulgari, greci, albanezi, turci etc. în raza numeroaselor coridoare de contact interregional dintre curențele de mișcări pastorale regionale de odinioară din întreg sud-estul și centrul Europei. Observarea liniilor pastorale de contact pune în lumină rolul activ de agenți culturali pe care l-au jucat păs-

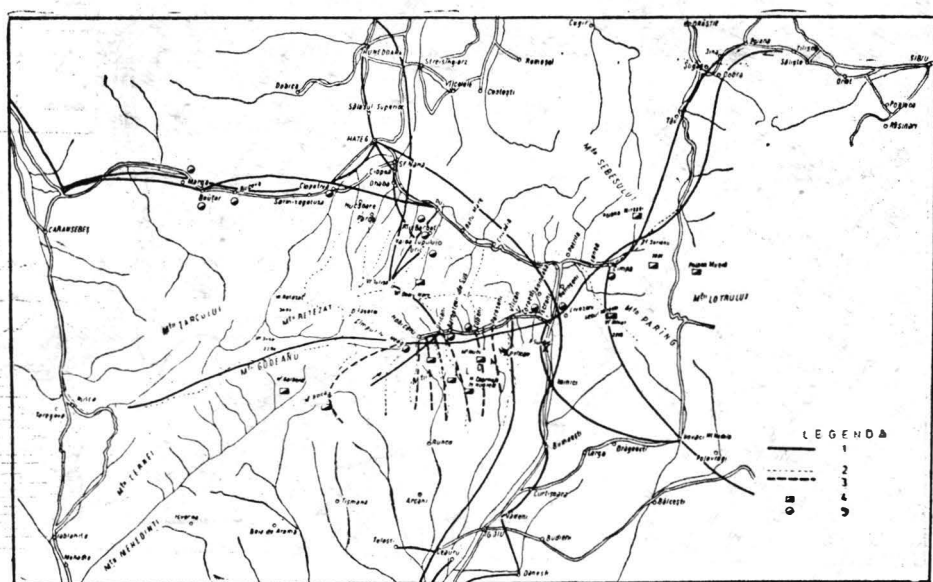


Fig. 9. Drumuri de transumanță în vestul Carpaților Meridionali (routes de transhumance dans et par la Vallée du Jiu); 2. poteci peste munte (sentiers sur la montagne); 3. poteci ascunse, folosite înainte de 1918 (sentiers préservés, utilisés avant de 1918); 4. nedei pe munte (grandes foires sur la montagne); 5. nedei în preajma satului (grandes foires près du village (N. Dunăre).

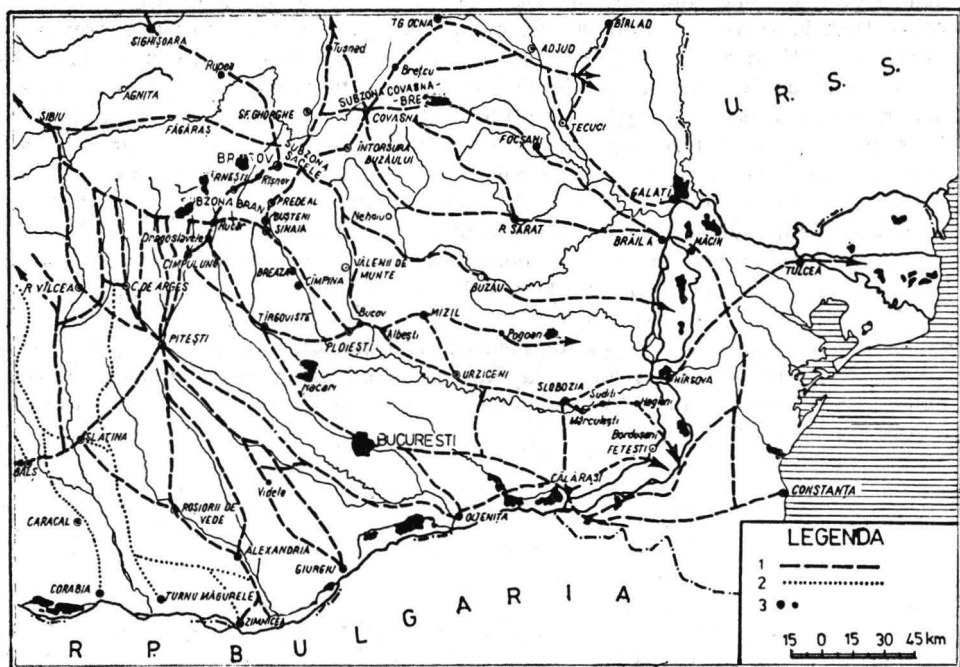


Fig. 10. Drumuri de transhumanță în sud-estul lanțului carpatic românesc (routes de transhumance aux Sud-Est de la chaîne carpatique roumaine) (N. Dunăre).

torii din această parte a Europei în cursul istoriei, îndeosebi păstoriile romanice, în ansamblul regiunii lor geografice și etnice.

Tot astfel, drumurile de transhumanță urmate pe teritoriul României de către păstoriile din Mărginenimea Sibiului, Țara Birsei, Munții Brețcu și alte câteva zone de pe versantul nordic și sudic al Carpaților Meridionali, relevă *dinamica acestui factor relațional*, rolul obiectiv al acestui tip pastoral în menținerea și dezvoltarea unității și comunicărilor etnoculturale dintre cele trei mari ținuturi românești: Transilvania, Moldova și Țara Românească (inclusiv Dobrogea).

## LE SYSTÈME OCCUPATIONNEL PASTORAL, FACTEUR DE STABILISATION ET DE COMMUNICATION

Dans le système occupationnel pastoral, les formes les plus fréquentes sont : l'élevage sédentaire, local et pendulaire. Mais aussi les formes de transhumance se déroulent au service de l'agriculture. À plus forte raison les autres. *L'élevage sédentaire* se pratique à proximité immédiate de l'habitation humaine, c'est-à-dire entre les limites de la propriété paysanne stable dans l'emplacement même du village. L'élevage local, pendant toute la saison chaude il se pratique sur la lisière des champs agricoles de chaque village, se rattachent organiquement à l'économie agricole qui offre les meilleures conditions de stabilité et de continuité ethnoculturelle. *L'élevage pendulaire* — simple ou bi-pendulaire — a été enregistré dans tous les zones collinaires et de la montagne, ainsi que dans les zones avoisinant de la Rou-

manie, comme dans n'importe quel pays des Carpates, de la Vallée du Danube, des Alpes Dinariques ou des Balkans, de même que dans la zone méditerranéenne, le Centre et le Nord de l'Europe, y compris chez les Mèglénoroumains et les Istroroumains. À l'aide de l'élevage pendulaire, et du ce soussysteme, de l'élevage bi-pendulaire, les paysans ont trouvé la possibilité, et de fertiliser leurs terres naturellement, quelle que fâte leur nature : les champs de labour situés à proximité du village ; les terrains agricoles, de pâturage et de fenaison de la zone d'agriculture montagnarde ; les alpages ; les terrains de la zone de prés. Mieux que nulle autre forme de vie pastorale se caractérisant par le mouvement des troupeaux, l'élevage bi-pendulaire a impliqué de nombreux processus économiques, grâce auxquels les villages les ayant exercés se sont liés durablement à la zone voisine des prés.

Toutefois, comme facteur de communication, dans les conditions spécifiques de l'économie au temps de la féodalité, l'élevage transhumant a joué un rôle de grande importance, représentant la forme la plus accessible pour les relations interrégionales, dans l'intérieur des pays roumains, comme dans l'espace sud-est et centrale européen.

# CONTRIBUȚII LA STUDIUL ȘI ANALIZA STRUCTURALĂ A HAINELOR DE LÎNĂ DIN ROMÂNIA

Dr. Tereza Mózes

În lucrarea de față ne-am propus să tratăm o problemă puțin discutată în literatura de specialitate. Anume, *hainele de deasupra* confecționate din țesătură de lână.

Precizăm, de la bun început, că este vorba de piese de veșmînt purtate aproape în egală măsură de bărbați și de femei, îmbrăcate deasupra cămășii, confecționate dintr-o țesătură de casă, din lână. Menționăm de asemenea că această problemă pînă în prezent a fost tratată doar în cadrul unor lucrări de port, cînd acestei teme i s-a acordat un spațiu foarte restrîns<sup>1</sup>, și în cadrul unor studii cînd au fost abordate doar unele laturi ale problemei<sup>2</sup>. A existat și intenția de stabilire a unei tipologii<sup>3</sup>.

Urmărirea dezvoltării în timp și spațiu a unor piese de port, presupune o investigație în viața socio-economico-istorică a țării unde aceste piese de port au apărut și au evoluat pînă la forma lor actuală. Stabilirea unor tipuri, variante și subvariante ale pieselor respective de veșmînt, pe baza structurii lor morfologice cere o cît mai aprofundată cunoaștere. Această tipologizare am încercat a o face pe baza cunoștințelor noastre de teren, prin urmărirea pieselor respective din colecțiile muzeelor, cît și prin studiile bibliografice de specialitate ce ne-au stat la dispoziție.

Apariția hainelor de dimie a fost condiționată de o serie de factori. În primul rînd amintim condițiile de climă, necesitatea de a feri corpul uman de intemperii, de frig, ploaie, vînt. Deci o vom găsi în primul rînd unde condițiile climaterice impun folosirea unor piese de îmbrăcăminte călduroase. Mai tîrziu însă ele vor deveni și straie de sărbătoare.

Folosirea hainelor de dimie a fost condiționată de doi factori principali: 1) existența păstoritului, deci preocuparea pentru creșterea oilor, ceea ce asigura furnizarea lîinii; 2) prezența în apropierea a unor ape repezi, care permitea amenajarea unor instalații în vederea îndesării țesăturilor de lână (pive, dube, viltori etc.). Mai tîrziu a fost rezolvată și lipsa acestor două împrejurări favorabile: prin procurarea lîinii din locurile unde acesta s-a găsit din belșug, prin găsirea unor metode manuale de în-

<sup>1</sup> *Seria de caiete de artă populară* — privind portul popular, editată de Editura de Stat pentru literatură și artă între anii 1955—1962; *Tratate și albume de artă populară*; Monografii de etnografie; \* \* \* *Artă populară românească*, Ed. Academiei R.S.R., Buc., 1969; Paul Petrescu, *Portul popular din Transilvania și Banat*, Buc., 1959.

<sup>2</sup> Tancred Bănățeanu, *Sirbești — sat de sumănări din regiunea Crișana*, în *Anuarul muzeului etnografic al Transilvaniei (AMET)*, 1959—1961, Cluj, p. 65—78; Boris Zderciuc, *Cu privire la situația social-economică în localitățile din sudul raionului Beiuș, Crișana, specializate în meșteșuguri artistice (sec. XVII—XX)*, în *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, Buc., 1965, p. 53—66.

<sup>3</sup> Hedvig Maria Formagi, *Portul popular din România*, Buc., 1974.

desat, prin procurarea pânurii gata pregătită, sau însăși prin achiziționarea hainelor respective de la târguri.

Numeroase documente din secolul al XIII-lea atestă practicarea păstoritului, respectiv se vorbește despre defrișarea pădurilor în vederea obținerii de finete. Unele documente menționează calitatea finului, altele pomenesc despre îmbunătățirea solului prin gunoierie; informații prețioase oglindesc chiar dezvoltarea cantitativă a păstoritului. Țărâtimea a fost nevoită să crească animale nu numai pentru satisfacerea nevoilor gospodărești, ci și pentru a se achita de numeroasele obligații față de stăpînii feudali<sup>4</sup>.

Din registrele de dijmă aparținătoare secolului al XVIII-lea rezultă că în 1719 în Valea Crișului Repede, de exemplu, unele familii au deținut peste 20 de oi, în cazuri rare pînă la 80, media fiind de două oi pe familie. Din registrele de dijmă pe anul 1746 se pot trage și unele concluzii. Cele mai multe oi au fost crescute în zona deluroasă, după care urmează zona montană, înregistrîndu-se un număr mai mic de animale în zona de cîmpie.

Oile constituiau o importantă bogăție în Țara Românească și Moldova, ceea ce permitea exportarea lîinii în Transilvania și chiar exportul oilor în Imperiul Otoman<sup>5</sup>.

Vestigiile arheologice, precum și documentele istorice furnizează numeroase și importante date cu ajutorul cărora se pot urmări principalele etape ale dezvoltării meșteșugului prelucrării lîinii din neolitic și pînă în prezent.

Fusaiiolele (prîsnelele) folosite de purtătorii culturii Criș-Starcevo, generalizate în cadrul culturii Turdaș-Vinča, greutatea utilizate pentru întinderea firelor la război, făurite din lut ars, sau mai rar din piatră și os, „pintaderele“, ștampilele de lut folosite la imprimarea, sau marcarea țesăturilor<sup>6</sup>, atestă elocvent răspîndirea torsului și a țesutului pe întreg teritoriul țării noastre și dincolo de granițele ei în ținuturile Peninsulei Balcanice. În cultura Cucuteni torsul și țesutul se dezvoltă în continuare devenind una dintre ocupațiile casnice de seamă.

Meșteșugul țesutului continuă să existe și în epocile următoare. Știrile documentare sînt însă relativ puține.

Unul din programele tehnice de o mare importanță pentru dezvoltarea forțelor de producție a fost folosirea energiei hidraulice la procesul de finisare a țesăturilor, respectiv la îndesarea și înfrumusețarea țesăturilor de lînă. În acest scop au fost utilizate „visterele“<sup>7</sup>, pivele (numite și „șteze“), vîltoarele și dîrstele.

Nu se cunoaște cu precizie cînd au apărut instalațiile de îndesat pînura acționate de apă. Se pare însă că ele au o origine străveche în ținutul carpato-danubian<sup>8</sup>. Unii etnografi<sup>9</sup>, pe baza investigațiilor făcute asupra

<sup>4</sup> V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 205.

<sup>5</sup> \* \* \* *Istoria României*, Buc., vol. II, p. 584.

<sup>6</sup> \* \* \* *Istoria României*, Buc., vol. I, p. 39.

<sup>7</sup> Termenul de „vistere“, de veche rezonanță de la latinul *vestiarium*=veșmînt, s-a păstrat într-o regiune arhaică, în Vrancea, cu înțelesul special pentru îmbunătățirea textilelor, vezi, C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 155—156.

<sup>8</sup> C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV—începutul secolului XIX*, Buc., 1973, p. 159.

<sup>9</sup> Fl. B. Florescu, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamklissi (Tropaeum Traiani)*, în *Studii și cercetări de istoria artei (SCIA)*, Buc., 1955, nr. 3—4, p. 29—31.

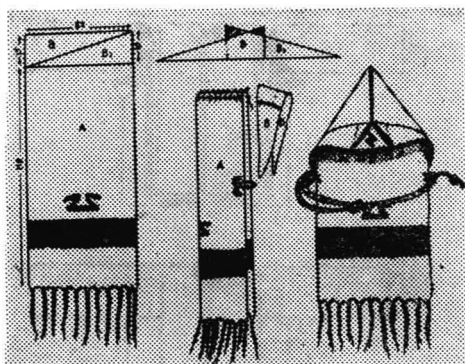


Fig. 1. Croiul glugii bărbătești — Țara Vrancei.

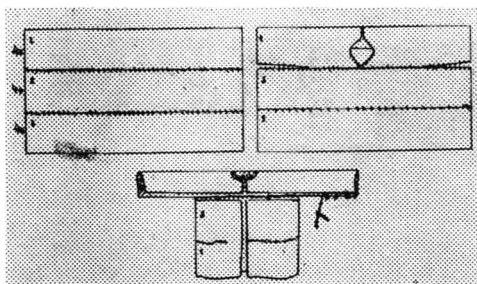


Fig. 2. Croiul saricii din Drăguș — zona Făgăraș.

costumației dacilor cu ajutorul reprezentărilor — de pe metopele Columnei lui Traian, cit și de pe monumentul de la Adamklissi — înclină să accepte ideea existenței lor la daci, în perioada preromană și romană. Denumirea instalației, de „piuă“, vine din latinul „pilla“. Dealtfel, tot de origine latină sînt denumirile majorității părților componente : roată — rota mai — maleus, oală — olla, jug — jugum, coadă — coda, căldare — caldarea. Butuc, în schimb este de origine dacică <sup>10</sup>. Prima știre despre pive datează din secolul al XII-lea. Într-un act de danie cu privire la mănăstirea din Sîniob, din preajma Oradiei, datată din 1169, între altele sînt pomenite și două case de piuari <sup>11</sup>. Mențiuni referitoare la mori (fără specificarea despre ce fel de mori este vorba) se repetă și în anii 1202, 1203 și cu un veac mai tîrziu în 1335. În 1341 se pomeneste despre existența unei pive de pănură (molendina pilatoria) în apropierea comunei Santău Mic, într-un sat care a dispărut <sup>12</sup>. Tot în apropierea Oradiei, la Olosig, în 1342, sînt amintite pivele (molendinae pilatoriae), construite după un nou meșteșug („novo ingenio“), fără să se arate însă la ce anume se referă inovația introdusă <sup>13</sup>.

Meșteșugul țesutului a atins un înalt grad de dezvoltare în Transilvania în secolul al XIV-lea, în centre ca Brașov, Sibiu, Sighișoara, Sebeș, Bistrița etc. Din 1551 datează prima mențiune despre piuarii români din Rășinari <sup>14</sup>.

În Moldova, în 1443, Ștefan Voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, înțerește mănăstirii Moldoviței dreptul la piuă de bătut sumane de la Baia. În 1448, Petru Voievod dăruie lui Mihai logofăt locul morilor domnești de la Baia „ca să-și facă mori și orice va fi voia lui, „torcătorie de lînă sau pive de sumane, sau orice, sau stupă“ (s.n.) <sup>15</sup>. Într-un hrisov de danie a lui Petru voievod din 1488 sînt pomenite din nou pivele de la Baia. În 1458 Ștefan cel Mare confirmă mitropoliei din Roman între altele și pi-

<sup>10</sup> C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 259—160.

<sup>11</sup> St. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, Cluj, 1954,

<sup>12</sup> St. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, Cluj, 1954, p. 22.

<sup>13</sup> C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 159.

<sup>14</sup> St. Pascu, *op. cit.*, p. 26—27.

<sup>15</sup> Mențiunea se datorează lui I. Bielz, în Cornel Irimie, *Pivele și vîltorile din Mărginenimea Sibiului și de pe valea Sebeșului*, Sibiu, 1956.

<sup>16</sup> Documente, A, veac XIV—XV, p. 228, apud *Istoria României*, vol. II, p. 313.



Fig. 3. Femeie slovacă în gubă.

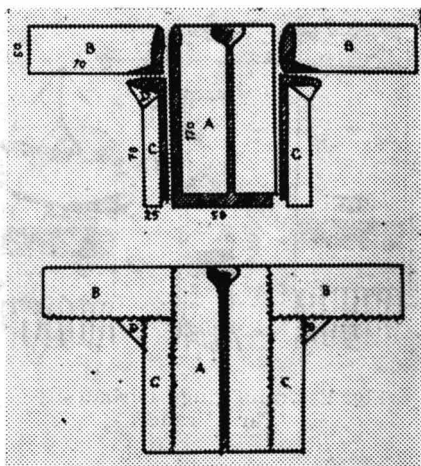


Fig. 4. Croiul recălului „hoizăresc”  
— Țara Oltului, zona Avrig.

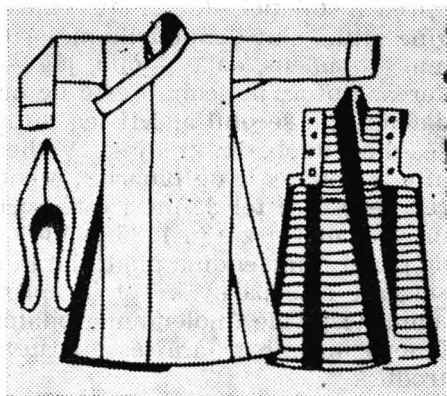


Fig. 5. Glugă, caftan și vestă din Tibet.

vele, iar în 1465 confirmă mitropoliei din Suceava satul Mihăilești pe Brădețel cu „moara și cu pivele ce se țin de el”<sup>16</sup>.

În Țările Române, feudații, în afară de monopolul morii, și în afară de alte drepturi numite „monopoluri senoriale” dispuneau și de monopolul instalațiilor de tipul torcătoriilor, pivelor sau dîrștelor aflate pe domeniu. Pe domeniile feudaților existau și unii meșteșugari aserviți feudaților. În 1441, în timpul domniei lui Vlad Dracul, sînt amintite într-un hrisov, păstrat numai în traducere, pe Olt la Voila, locul de moară cu mențiunea că sînt slobozi să pescuiască în apa lor, și să facă „alte mori și virtuope și dîrste”<sup>17</sup> (s.n.).

Pe parcurs meșteșugul se diferențiază. Astfel, apare meșteșugul *tunzătorilor de postav*. Un act din 1436 amintește pe un croitor din Roman, care își avea fiul la Brașov, pentru a învăța meșteșugul tunderii postavului<sup>18</sup>.

<sup>16</sup> C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 161.

<sup>17</sup> C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 161.

<sup>18</sup> Hurmuzaki, XV/1, p. 22, apud *Istoria României*, II, p. 293.

În secolele următoare documentele, respectiv mențiunile despre pive sînt mai dese și mai numeroase. În cursul secolelor XVI—XVIII apar numeroase mențiuni privind morile în general, dar după cum se știe sub noțiunea de moară se subînțelegea uneori și piua de îngroșat pănura.

Mecanismul pivelor se bazează pe îndesarea țesăturilor în apă rece sau caldă, în „oale“ de lemn prin lovirea lor cu cîte o pereche de ciocane puse în mișcare de energia hidraulică. *Pivele* sau *ștezele* au servit la finisarea țesăturilor de îmbrăcăminte, la îngroșarea pănurii zise în unele locuri „sumane“ și „cioareci“. La finisarea cergilor, a păturilor (pentru ca acestea să devină mai frumoase, mai păroase) s-au folosit *dîrstele*. Pentru gube și cergi cu mițe (respectiv, pentru a le face mai pufoase) s-a folosit o 'altă instalație, numită *vîltoare* sau *vulturi*, sau mai rar (ca de ex. în regiunea Hunedoara) *văiață*. Vîltoarea, situată de obicei sub cerul liber, are formă tronconică îndreptată cu baza mare în sus, are pereți formați din scînduri de brad, acestea fiind găurite. Jetul de apă condus din iaz la vîltoare pune în mișcare țesăturile așezate în fundul vîltorii (făcută din stejar sau arin), producîndu-se un puternic vîrtej. După o „bătaie“ de 6—7 ore se usucă bine țesăturile ; uneori „se trec și la coșul de tras“.

Țesăturile de pănură supuse la acest tratament se umflă, se îngroașă și se îndeasă, păstrînd în același timp elasticitatea și lustrul. S-au cunoscut o mare varietate de soluții tehnice.

Acolo, unde datorită unor condiții de climă, s-a simțit nevoia unor haine călduroase de lînă, care dealtfel le-a stat la dispoziție — dar din lipsă de ape repezi, care să fie în același timp și „aspră“ și „curată“ necesară instalațiilor — s-a recurs la forme tradiționale străvechi de piuărit.

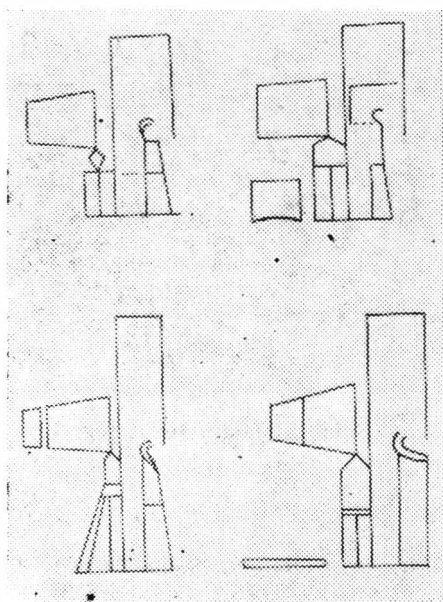


Fig. 6. Croiul sumanelor din Țara Crișurilor :

1. zona Crișului Repede; 2. Valea Barcăului; 3. Valea Crișului Alb; 4. suman de Târcaia (maghiar).

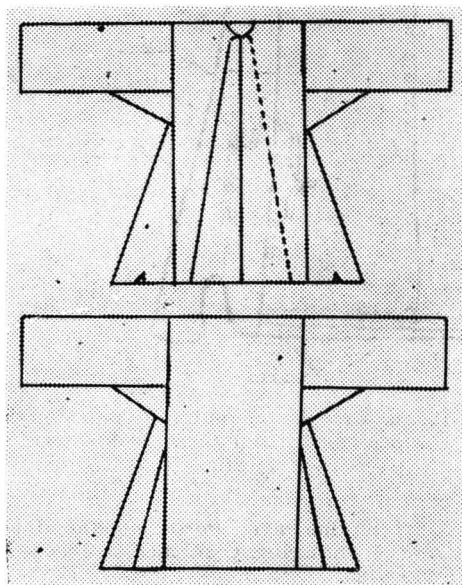


Fig. 7. Croiul sumanului — Moldova de Sus.

Un procedeu arhaic de „învelit sumanele“ este practicat și azi în Moldova, în zona de podiș lipsită de ape curgătoare, unde țesătura este bătută la „leasă cu coatele“<sup>19</sup>. Într-un grup de sate din Codru străbătut de numeroase piraie, dar cu scurgere lentă, continuă să se practice — pentru țesăturile de gubă și cergă — un viltorit de „baltă“, sau „bătutul țesăturii în baltă“.<sup>20</sup> Un procedeu similar — practicat cîndva în epoca bronzului — a fost reconstituit în nordul Germaniei<sup>21</sup>. Tehnica rudimentară „la mină“ sau „bătutul la gratie“ a cunoscut o largă răspîndire, fiind întîlnită și în Dobrogea, Moldova și Munții Apuseni, precum și pe Valea Dunării, între cursul inferior al Oltului și Mostiștei<sup>22</sup>.

Nevoile țăranului privitoare la produsele meșteșugărești legate de îmbrăcăminte erau satisfăcute, în general, prin propriile mijloace, prin activitatea meșteșugărească pe care el o desfășura paralel cu muncile agricole<sup>23</sup>.

Pe măsura creșterii forțelor de producție se poate observa tendința de separare a meșteșugului de agricultură fie prin înmulțirea meșteșugarilor la sate, fie prin formarea unor ateliere tot mai numeroase de meșteșugari la țiguri și orașe<sup>24</sup>.

Meșteșugarii se constituie în bresle. În orașul Oradea cea mai veche branșă meșteșugărească constituită în breaslă este cea a țesătorilor, ates-

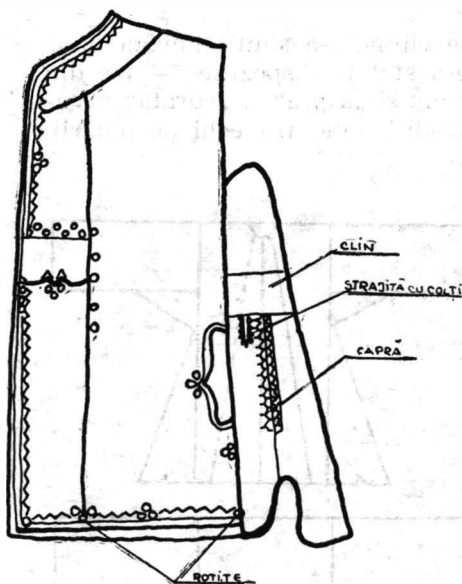


Fig. 8. Croiul sumanului de pe valea mijlocie a Crișului Negru (sumănari locali).

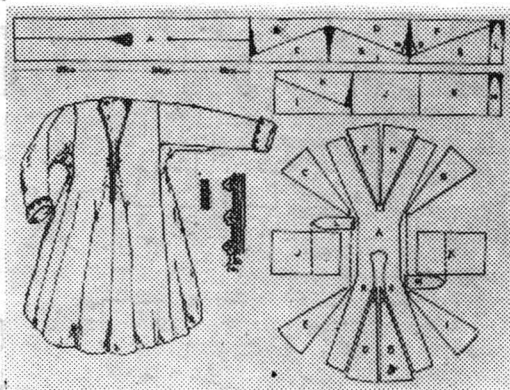


Fig. 9. Șubă înfundată din Hațeg.

<sup>19</sup> Emilia Pavel, *Portul popular din zona Iași*, 1975, p. 20.

<sup>20</sup> I. Iurasciuc, *O tehnică străveche de viltorit*, în *Cibinium*, Sibiu, 1967—1968, p. 179—184.

<sup>21</sup> Karl Sclabow, *Germanische Tuchmacher der Bronzezeit*, Neumünster in Holstein, 1937, p. 24—26, apud I. Iurasciuc, *op. cit.*

<sup>22</sup> Ion Chelcea, *O tehnică arhaică pentru prelucrarea-țesăturilor de casă, — bătutul la gratie*, în *Cibinium*, Sibiu, 1967—1968, p. 173—177.

<sup>23</sup> *Istoria României*, vol. II, p. 288.

<sup>24</sup> *Ibidem*, p. 289.

tată indirect. După cum arată St. Pascu, țesătorii din Debrețin, în 1395, organizându-se în breaslă, prevăd să aibă aceleași drepturi ca și țesătorii din Oradea <sup>25</sup>.

În secolul al XV-lea au existat deja 11 bresle în Transilvania. Numărul lor la începutul sec. al XVI-lea se ridică la 22. Tot atunci sînt menționate peste 500 de branșe meșteșugărești. Puterea meșteșugarilor organizați crește. În acest timp numai în Sibiu se constituie 10 bresle noi, între care și cea a postăvarilor specializați într-un anumit fel de postav. O serie de bresle se organizează în uniuni. Uneori se constituiau într-o singură breaslă meșterii de la oraș cu cei din satele și ținuturile din apropiere, sub conducerea breslei din oraș. Astfel de bresle comune a fost a țesătorilor de lînă, la 1540, din Sibiu și Cîsnădie. În același timp se înființează bresle și în ținuturi, care concurează cu breslele din oraș <sup>26</sup>.

În Oradea, după cum reiese din registrele de dijmă întocmite în 1552, existau 76 de meșteșugari diferiți. Pe lista prețurilor fixate în 1722 de adunarea generală a comitatului Bihor sînt amintite 16 ramuri meșteșugărești, toate constituite în bresle. În 1722 gubașii au fost de asemenea constituiți în bresle. La sfîrșitul secolului, în 1794 existau la Oradea două societăți de gubași, una la Oradea Mare și cealaltă la Oradea-Olosig. În același an



Fig. 10. Bătrînă cu suman și glugă — Țara Crișurilor, zona Crișului Repede.

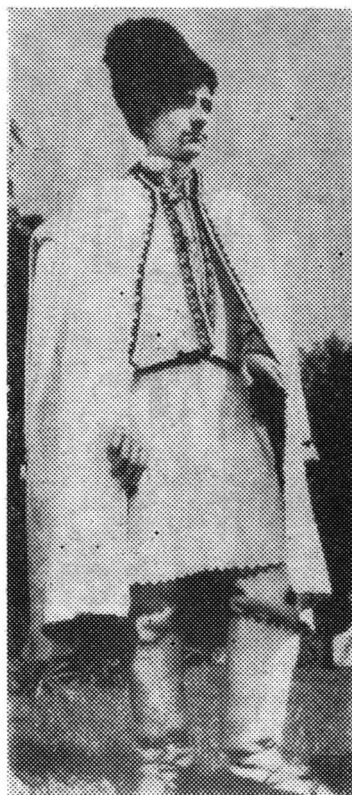


Fig. 11. Port din Pădureni.

<sup>25</sup> St. Pascu, *op. cit.*, p. 65.

<sup>26</sup> *Istoria României*, II, p. 568—569.

cei din Oradea Mare cereau în arendă pe malul pîriului Peța o parte de pămînt unde să construiască o piuă. Breasla piuarilor și a sumănarilor se reorganizează în repetate rînduri în anii care urmează. În 1851, conform unei statistici întocmită de primăria orașului, funcționează 26 de bresle, cu un număr de 900 de meșteri ; în cadrul a trei bresle au activat 88 de sumănari și piuari <sup>27</sup>.

În afară de țesători breslași existau și țesători nebreslași, fără „auto-rizație“. Ei, în general, locuiau în afara orașului sau a cetății, unde era sediul breslei. Ei deserveau nevoile populației de rînd neavute confecționînd o pănură mai groasă de o calitate mai slabă. Abundența materiei prime de bună calitate și relativ ieftină a contribuit la desfășurarea muncii meșterilor neautorizați din Scheii Brașovului. Încă din 1491 găsim în documente atestat „tîrgul straielor mițoase“ cu denumirea germană Deck Murt, și mai tîrziu Decken-Markt, Katzen-Markt, precum și Kotzen-Koczen etc. <sup>28</sup>. Prima mențiune despre țesătorii români, care locuiau în suburbia românească a Scheiului, datează din 1700, cînd într-un act de jalbă se cere învoirea de a țese o stofă aspră, groasă. Discuțiile în jurul dreptu-



Fig. 12. Port din zona Gorj

lui de a finisa postavurile de zeghe (bobou) continuă. În 1709 la Tohan și Zărnești din patru dîrste se aprobă două <sup>29</sup>. Pentru fiecare „postav de zeghe“ destinat uzului propriu se plătea un creițar.

În 1765 „breasla boboarilor“ brașoveni se plîng de „turburători“ mai ales români, care exercită această meserie în mod nestîngherit și cere oprirea producției neautorizate. După un deceniu discuțiile continuă să aibă loc. În 1777 țesătorii de lînă din Brașov cer să nu li se admită confecționarea „zeghelor“ decît a celor făcute pentru uzul propriu <sup>30</sup>. În tot cursul sec. XVIII—XIX românii neautorizați din Țara Birsei practică meseria în continuare. La sfîrșitul sec. al XVIII-lea, în 1792, dîrstarii scheieni erau organizați într-un „țehiu“ ; dreptul de a se organiza în breaslă este obținut în 1784.

În legătură cu *materialul* din care au fost confecționate hainele de lînă de deasupra se găsesc multe mențiuni. De-

<sup>27</sup> Viorica Covaci, *Din istoricul breslelor orașului Oradea*, în *Crisia*, Oradea, 1979, p. 745—764.

<sup>28</sup> Calus I. Jiga, *Contribuții privind țesătorii breslași din Țara Birsei în secolul al XVIII-lea*, în *Studii de istorie*, Buc., 1961, p. 87—100.

<sup>29</sup> *Ibidem*.

<sup>30</sup> *Ibidem*.

denumiri în diverse părți ale țării. În elucidarea acestei probleme cercetarea taxelor vamale cît și a tratatelor comerciale, oferă un real sprijin.

Încă din secolele XIII—XIV se face diferențierea între „postav“, „postav curat“, „postav cenușiu“ și „postav fin“ de origină străină, de import. În 1284 în legătură cu perceperea vămiu de la Birtin-Vadu Crișului se arată că „după fiecare car încărcat cu marfă, cu *postav*, vin sau alte mărfuri... să se ceară ca vamă o jumătate de gros“ (s.n.)<sup>31</sup>. În 1312, la Valea lui Mihai, se lua drept vamă „... pentru un cot de *postav curat*, o jumătate de pondere, pentru un cot de *postav cenușiu*, doi dinari vienezi“. La vama Tileagd, se lua cite o pondere de fiecare bucată de *postav de Ypres*, o pondere de bucată de *postav de Tournai* și o jumătate de

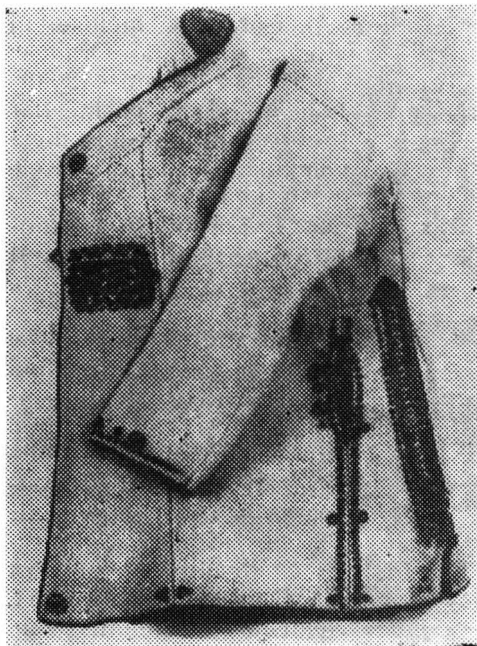


Fig. 13. Suman din județul Bichiș — R. P. Ungaria.



Fig. 14. Suman cu glugă — Valea Barcăului, Plopiș.



Fig. 15. Femeie în suman de Sirbești-Călugări, Țara Crișurilor, zona Crișul Negru.

<sup>31</sup> Titus I. Roșu, *Vămi, vaduri și drumuri comerciale bihorene*, în *Studii de istorie*, Buc., 1961, p. 69—86.



Fig. 16. Port din Beiușele — Țara Crișurilor, zona Crișul Negru.

pondere de bucată de *postav de Hagd* (s.n.)<sup>32</sup>.

În cadrul celor 389 de procese-verbale întocmite de clericii capitalului episcopiei orădene, incluse în „Registrul de la Oradea” referitoare la anii 1208—1235 se găsesc puține dar prețioase date despre meșteșuguri. Între produsele meșteșugărești confecționate în gospodăria țaranului la procesul nr. 146 sînt amintite și 15 coți de *postav*<sup>33</sup>.

Se știe că la Brașov se făcea atît *postav* mai aspru pentru soldați (seimeni) cît și stofă de mai bună calitate pentru boieri. Și în Țara Românească și în Moldova exigențele rafinate ale claselor conducătoare au fost satisfăcute prin import. Negustori italieni, mai ales genovezi stabiliți în sec. al XIII-lea în regiunea de la gurile Dunării, în orașul bizantin Vicina au mijlocit pătrunderea în țară a unor *postavuri*, pînzeturi flamande din Franța, lombarde din Florența, cît și din Orient<sup>34</sup>. *Postavul* adus din Transilvania

în sec. XIII, XIV, XV este utilizat doar de țărănime. După această dată se dezvoltă și comerțul cu Lvovul, în urma deschiderii drumurilor comerciale, cînd începeau să circule *postavuri* din Flandra, Silezia și Boemia, precum și cel polonez cunoscut sub denumirea de „*postav de Cehia*”<sup>35</sup>. În Dobrogea în sec. al X-lea se semnalează aducerea țesăturilor bizantine. De altfel se presupune că fragmentele de țesături găsite în mormintele de la Garvăn-Dinogetia au fost de asemenea de origine bizantină. În tratatele comerciale ale Țărilor Române cu brașovenii *postavul* comun, de întrebuițare curentă apare sub denumirea de „*bobou*” tradus

<sup>32</sup> *Ibidem*.

<sup>33</sup> Sergiu Columbeanu și Oliver Velescu, *Registrul de la Oradea, un important document transilvănean din secolul al XIII-lea*, în *Studii de istorie*, Buc., 1961, p. 25—56.

<sup>34</sup> Corina Nicolescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova*, (sec. XV—XVI) în *SCIA*, Buc., 1956, p. 51—72.

<sup>35</sup> *Ibidem*.



Fig. 17. Port din Pietroasa — zona Crișului Negru.

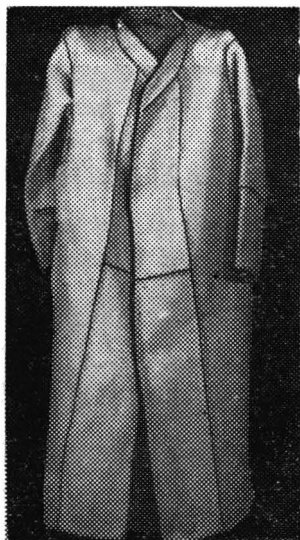


Fig. 18. Suman bărbat de lucru — Urviș.



Fig. 19. Suman din Gurani — Valea Crișului Negru, subzona Roșia-Pietroasa.

în redactările latinești cu *panus griseus*<sup>36</sup>. Introducerea acestui postav era scutită de vamă. Mircea cel Bătrîn, în 1413 (și apoi la 28 ianuarie 1431), în privilegiul de comerț dat brașovenilor, scutește de vamă „postavul cenușiu“ (panno griseo)<sup>37</sup>.

În secolele următoare, atunci când se îmbunătățește și calitatea postavurilor transilvănene alături de postav și pînzeturi de calitate mai slabă destinate populației de rînd, voievozii Țărilor Române vor comanda mărfuri mai bune pentru slujitorii de la curte. Astfel, Matei Basarab pe lingă

<sup>36</sup> *Ibidem.*

<sup>37</sup> Caius I. Jiga, *op. cit.*

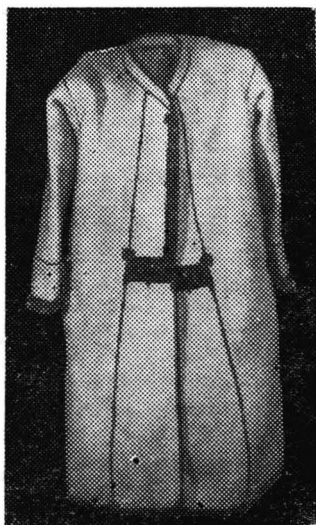


Fig. 20. Suman de Berindia, Valea Crișului Alb, subzona Gurahonț.



Fig. 21. Suman din Chijic — zona Crișului Negru, subzona Holod.

„boboaie și cămăși“ comandate în 1643 de la brașoveni, în 1644 cere postav judeului Brașovului „să îmbrăcăm curtea...“. Dar nu s-au adus numai postavuri, ci și haine gata confecționate. Alexandru Lăpușneanu, de pildă, în două rânduri, comandă bistrițenilor *sumane fumurii* (200 bucăți) ca să facă pomană „slujitorimii mărunte de Anul Nou“<sup>38</sup>.

*Cromatica* hainelor de lână se confunda inițial cu culoarea naturală a lână: deci, alb, negru și cenușiu, mai tirziu și învirstat. Materialul pe care l-au purtat țărani moldoveni — după cum arată Verancius a fost o pănură „întunecată și păroasă“<sup>39</sup>. Paralel cu importul postavurilor se menționează și export de țesături. La începutul sec. al XVI-lea Petru Rareș scria bistrițenilor că vameșii lor au luat unui negustor moldovean niște postav<sup>40</sup>.

În documentele din secolele următoare se găsesc mențiuni cu privire la îmbogățirea cromaticii postavurilor. În 1697 Constantin Brîncoveanu comandă din Transilvania 240 de bucăți de *postav albastru*, pentru slujitorii curții, punînd la dispoziție lina necesară și drept arvună plătește postăvarilor 1 500 de taleri. În 1705 Brîncoveanu comandă 270 de bucăți de postav în culorile: *verde, roșu și albastru*. Comenzi mari se depun și în anii următori. În 1707 pentru 44 de bucăți, în 1708 pentru 377 de bucăți de postav<sup>41</sup>. Odată cu înmulțirea cerințelor pieții are loc și o diversificare în sinul meșteșugului. La mijlocul secolului al XVIII-lea ia ființă la Brașov breasla vopsitorilor. Împotriva lor se manifestă multe proteste atît din partea breslei pînzarilor, cît și a țesătorilor de lână, precum și din partea

<sup>38</sup> Hurmuzaki, *Documente XV/1*, p. 609 și N. Iorga, *Brașovul și românii*, Buc., 1905, p. 54—78, apud C. Niculescu, *op. cit.*

<sup>39</sup> Verancius, apud C. Niculescu, *op. cit.*

<sup>40</sup> Corina Niculescu, *op. cit.*

<sup>41</sup> Caius I. Jiga, *op. cit.*

meșterilor români nebreslași, din Schei, care după cum se afirmă s-au ocupat și ei cu vopsitul țoalelor.

Postavul folosit de țărani pentru îmbrăcămintea de lână se întâlnește mai des sub denumirea de : *suman*, *cioreci*, *bobou*, *ițari*, *șiac*, *aba*, *dimie* (de origine turcească) *pănură* sau *ig* (forma prescurtată din *vig*). Vedem deci, că uneori denumirea materialului se confundă cu numele piesei de port care urmează să fie confecționată din pânura respectivă.

Larg răspândite și folosite pe tot cuprinsul țării, cu sau fără mîneci, de culoare alb, negru, sur, maron, rareori învîrstate sau colorate în albastru-verde, sînt întîlnite sub diverse denumiri : *șubă*, în ținutul Pădurenilor, în Mărginimea Sibiului, în Țara Hațegului, pe Valea Bistriței, în Țara Almăjului, în bună parte în Țara Crișurilor, în Valea Jiului ; *țundră* în Munții Apuseni, în Valea Arieșului ; *suman* în Moldova, în Bistrița-Năsăud, în Oaș și Maramureș, pe Tîrnave și pe cele trei Crișuri ; *frișcău* în Valea Arieșului ; *zeșhea* în zona Vilcea ; *recăl* în Țara Oltului ; *chintuș* în Valea Bistrei din Banat ; *giubea* în sudul Olteniei ; *țoandră* la maghiarii din părțile Calatei și în jurul Trascăului ; *zeche* și *sucman* la secui ; *Kotzen-mantel* la sașii din Transilvania <sup>42</sup>. *Buboul*, *guba* și *sarica* se fac tot din țesături de lână avînd o textură de altă factură și un croi deosebit. Ele îmbracă corpul, dar mînecele lor uneori nu sînt folosite. Pe lîngă aceste forme principale este întîlnită *gluga* cu funcție simplă sau dublă ; *epîngeaua*, *mînteaua* (haine asociate cu *gluga*), precum și forme mai recente, care se înscriu în grupa hainelor numite *sumănică*, *sumăniță*, *lai-băr* etc.

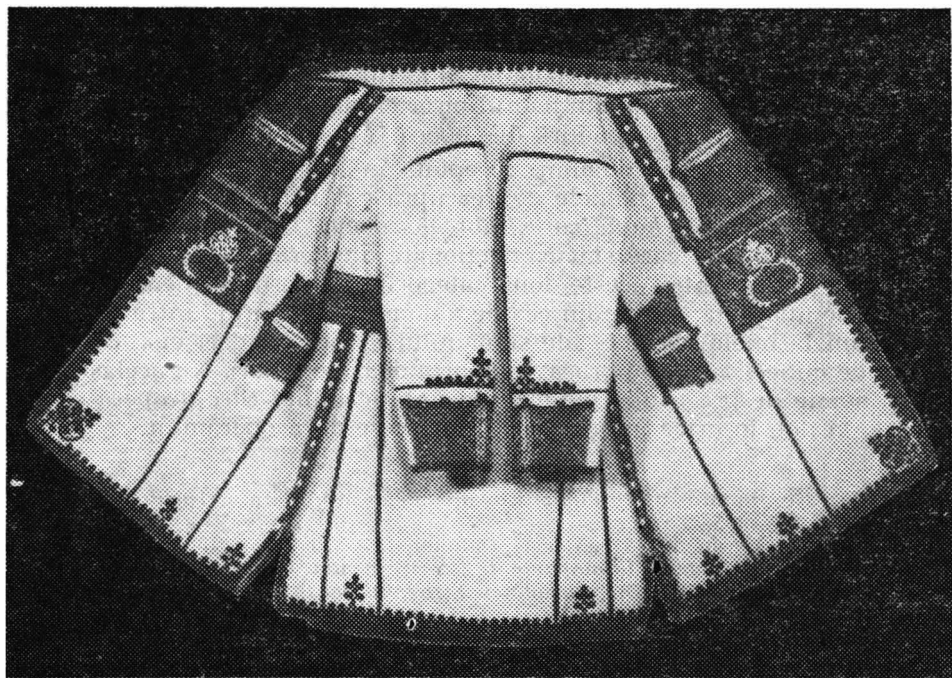


Fig. 22. Suman de feciță de Sirbești.

<sup>42</sup> Paul Petrescu, *Costumul popular din Transilvania și Banat*, Ed. Didactică și

Hainele de pănură, în general, s-au făcut din lînă de oaie țurcană sau țigaie în culoarea ei naturală : albă, neagră, brumărie, sură. Pănura de o calitate superioară a fost vopsită cu culori vegetale. Vopsind cu coajă de arini, s-a obținut un negru strălucitor. Culoarea seină, un gri pal fin, s-a obținut prin amestec de lînă albă cu sură, eventual neagră încă din faza scărmanatului lînii.

Prezența precum și evoluția acestor piese de îmbrăcăminte sînt atestate și pot fi urmărite cu ajutorul documentelor iconografice, mai puțin izvoare scrise. Primele reprezentări despre haine confecționate din țesături de lînă ni le oferă înseși reprezentările de pe metopele monumentului de la Adamklissi. După o lungă pauză putem urmări îmbrăcămintea ostașilor români din miniaturile medievale din *Chronicon pictum Vindobonense*, reprezentînd lupta voievodului Alexandru Basarab I cu Carol Robert.

Impresiile de călătorie — în texte și ilustrații — prezintă și ele documente valoroase. Antonius Verancius<sup>43</sup>, Joseph Leonhardt<sup>44</sup>, Laurentio Toppeltino<sup>45</sup>, pictorii A. Raffet, M. Bouquet, Th. Valerio, Lancelot și mai tîrziu pictorii Barabas, Bihari, Carol Popp de Szatmáry ne-au lăsat însemnări, desene, picturi la care apare și pot fi urmărite aceste piese de veșmînt<sup>46</sup>. Picturile murale realizate în tempera, într-o serie de biserici mici de țară, constituie de asemenea documente valoroase. Biserica din Lelești, datînd din anul 1847, precum și cea de lemn din Schela-Gorj ne oferă portretul unor ctitori țărani, îmbrăcați în straie de sărbătoare. Pe aceste picturi murale, meșterii zugravi Popa Dumitru și Constantin Zugravul din Bălești au imortalizat croiul, ornamentica și cromatica sumanului secolului al XIX-lea din acele locuri<sup>47</sup>. În aceeași ordine de idei amintim și portretul zugravului Ioan Lăpăușan, autorul picturilor din biserica de la Păușa, meșter popular din Bihor între anii 1830—1848, precum și picturile murale din naosul bisericii din Homorog, care ne sugerează imaginea hainei de pănură din epoca respectivă<sup>48</sup>.

Pornim de la ideea unanim acceptată în literatura de specialitate, enunțată și mai sus, că hainele de deasupra pot fi de două feluri : *haine care acoperă corpul* și *haine care îmbracă corpul*. Dintr-acestea ne vom ocupa numai cu cele care sînt confecționate din țesătură de lînă, purtate de la talie în sus. Între aceste două categorii de veșmînt deosebirea nu este așa de nuanțată, multe din cea de a doua grupă putînd intra în prima. Ne gîndim la unele variante ale sumanului, gubei, țundrei etc., care, deși dispun de mîneci, nu se îmbracă, se poartă doar pe umeri. Nu același lucru putem spune despre grupa pieselor de îmbrăcăminte care *acoperă corpul* și, care, la noi, în orice împrejurare, sînt piese de acoperămînt.

Pedagogică ; Tereza Mózes, *Ornamentica sumanelor din Țara Crișurilor*, în SCIA, 1970, nr. 1, p. 127—135.

<sup>43</sup> Antonius Verancius, *Sibeniensis Dalmata, De situ Transilvaniae, Moldaviae et Transalpinae*, în *Tezauru de monumente istorice pentru România*.

<sup>44</sup> Joseph Leonhardt, *Die Bewohner Siebenburgens*, manuscris conservat la Muzeul Brukenthal.

<sup>45</sup> Laurentio Toppeltino, *Origines et occasus transylvanorum*, Lugdumi, 1662.

<sup>46</sup> G. Oprescu, *Țările române văzute de artiști francezi (sec. XVIII—XIX)*, Cultura Națională, 1926.

<sup>47</sup> Andrei Pănoiu, *Pictura votivă din nordul Olteniei*, Buc., 1968, p. 27—28.

<sup>48</sup> Ioan Godea, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României*, vol. II, Oradea, 1974, fig. 67 și E. Sasu, *Ioan Lăpăușan, Zugravul bisericilor din Păușa, Borșa și Homorog*, în *Biharea*, Oradea, 1973, p. 93—137.



Fig. 23. Suman din Bocsig, Valea Crișului Alb, subzona ineană.



Fig. 24. Suman de Șicula, Valea Crișului Alb, subzona ineană.

1. Forma cea mai simplă de *acoperământ al corpului* este *invelitoarea* întâlnită în unele locuri și sub denumirea de *țol*. Considerăm, că nu e cazul să ne avîntăm în căutarea originii acestei piese de veșmînt folosit din timpuri imemorabile în toate colțurile lumii. A fost și este firesc, ca omul, la nevoie — în timp de ploaie, vînt, sau arșița soarelui — să pună pe umeri, eventual pe cap, sau pe cap și pe spate, o țesătură oarecare ce-i stă la îndemînă. Era firesc să se folosească în acest scop, o țesătură densă, impermeabilă, cum este pănura. Variante există chiar și în cazul acestei forme foarte simple. Păstrînd forma dreptunghiulară sau pătrată se pot ivi diferențieri în dimensiune, atît în lungime cît și în lățime, cînd sînt folosite două, eventual trei lățimi de țesătură.

În cazuri mai rare invelitoarea poate avea și formă circulară, de *pele-rină*, cînd este lărgită prin clini. Pelerine au purtat și sașii din Transilvania la care piesa respectivă a evoluat spre o haină fără mîneci și guler, cu cute dese, lucrată din postav de culoare neagră (Krauser Mantel), ce acoperă numai spatele<sup>49</sup>.

Făcînd o mică incursiune în istoria artelor, din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre, vom găsi confirmată prezența acestei piese în Egipt sub forma unui ștergar înnodat peste șale (șenti)<sup>50</sup>, la sumerieni, sub aspectul unei pelerine din țesături imitînd blana (kaunakes)<sup>51</sup>; chitonul și, peplosul la greci sînt și drapaje formate din țesături dreptunghi-

<sup>49</sup> Iulius Bielz, *Portul popular al sașilor din Transilvania*, Buc., 1956, p. 14.

<sup>50</sup> Adina Nanu, *Artă, stil, costum*, Buc., 1976, p. 23.

<sup>51</sup> *Ibidem*, p. 27.



Fig. 25. Țundră neagră — Brusturi, Țara Zărandului, subzona Hălmațiu.



Fig. 26. Sumăniță din Lazuri de Roșia, Valea Crișului Negru, subzona Roșia-Pietroasa.

lăre mai lungi sau mai scurte, iar îmbrăcămintea sclavilor era un simplu ștergar înnodat<sup>52</sup>. În general, este o haină de protecție, dar atunci cînd este executată dintr-un material mai fin, mai somptuos, poate deveni veșmînt de ceremonie. Acoperitoarea de umeri (paenula) o întîlnim pe metopele 5, 20, 29, 47<sup>53</sup>, pe mozaicurile bisericii Sf. Vitale din Ravenna, în picturile lui Nicolo Pisano, Giotto, Mantegna, Rafael, El Greco, în gravurile lui Dürer, pe sculpturile murale, cit și la figurile vestitelor catedrale gotice din Franța etc. Un exemplu strălucit ne oferă proiectul de gobelină „Iarna“ al lui Francisco Goya pe care apar trei oameni înfășurați în cearceafuri, zgribuliți de frig.

În portul popular al sașilor din împrejurimile comunei Gîrbova (Viscri) se obișnuia să se folosească, pe ceafă sau pe umeri, o cîrpă proteitoare de ploaie, din care azi a rămas doar un șal lat de o palmă, numit *Mäntelchen*, sau *Handtuch*<sup>54</sup>.

2. O formă mai evoluată a învelitorii este *gluga*. Ceea ce este în plus, față de învelitoarea simplă, este apariția unei cusături, prin care se crează un „gluguș“, care asigură, așezarea și fixarea țesăturii pe cap, restul materialului rămînînd să atîrne liber — în funcție de lungime — pe umeri, sau pe umeri și pe spate.

<sup>52</sup> *Ibidem*, p. 38.

<sup>53</sup> Fl. B. Florescu, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamklissi (Tropaeum Traiani)*, în *SCIA*, 1955, nr. 3—4.

<sup>54</sup> I. Bielz, *Arta populară a sașilor din Transilvania*, în *SCIA*, 1956, nr. 3—4, p. 33—48.

Gluga, purtată la noi în țară prin excelență de păstori, este o piesă arhaică. Vuia o consideră de origine tracică. Gluga actuală a fost asemuită de către I. Odobescu, Emil Fischer<sup>55</sup>, cu gluga (cagum) care se vede pe figurile de pe Columna lui Traian<sup>56</sup>, unde apare atârnată peste umeri sau prinsă de după gît la dacii purtători de cămăși despicate în părți.

Gluga a fost larg răspîdită în evul mediu în Europa centrală și apuseană, fie sub formă de *pelerină asociată cu glugă* (o întîlnim la Giotto, El Greco, Caravaggio, Pieter Brueghel Bătrînul și mai tîrziu la Moritz Schwindt etc.), fie în compoziție cu alte piese de veșmînt, cu haine sau cu diverse forme de mantale (Rafael, Murillo, Rembrandt, Zurbaran etc.).

Gluga — așa cum se prezintă la noi în țară — apare sub două variante principale.

În cazul primei variante se folosește un singur lat de țesătură care se îndoie la mijloc, pe linia de urzeală. Cusătura se aplică la un capăt, la suprapunerea latului de pînză, unde se formează „glugușul”. Este întîlnită în zona Pădurenilor și zona Mărginenilor. Este menționată la începutul secolului al XVIII-lea și la sașii de la Sibiu<sup>57</sup>.

O subvariantă mai evoluată a acestei glugi, zise „cu cline adăugați” apare în Țara Vrancei unde, pentru a asigura o mai mare rezistență, în față, gluga este întregită cu două cline. Sînt cazuri cînd cusătura se face în linie oblică, ceea ce asigură o mai bună adaptare a glugii de cap.

În cazul variantei a doua, îndoirea țesăturii se face pe urzeală. Cusătura deci, nu va mai fi în față, pe gluguș, în schimb ea apare la spate, pe toată lungimea țesăturii îndoite. Formată din două foi este folosită în Țara

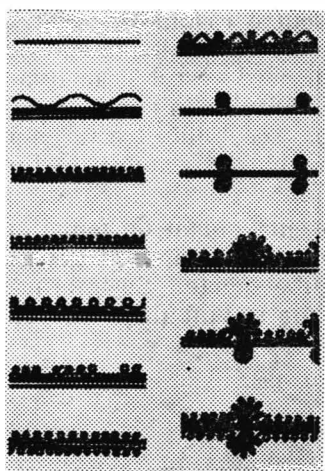


Fig. 27. Modalități de folosire ale găictancelor.

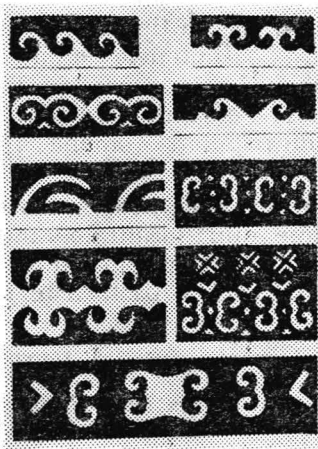


Fig. 28. Motivul „cîrligul” realizat prin decupeuri de postavuri — Țara Crișurilor.



Fig. 29. Motive ornamentale din aplicații de postavuri suprapuse, folosite de sîmănări locale din zona Crișului Negru Negru.

<sup>55</sup> Emil Fischer, *Die Haar und Kleidetracht vorgeschichtlicher Karpathen und Balkan völkerschaften*, Braunschweig, 1908.

<sup>56</sup> Fl. B. Florescu, *Geneza costumului popular românesc*, în *SCIA*, Buc., 1959, nr. 1, p. 19—43.

<sup>57</sup> Fl. B. Florescu, *Portul popular din Țara Vrancei*, 1958, p. 36.

Hațegului, sub denumirea de „cășulă”<sup>58</sup>, în Țara Oltului în zona Avrigh<sup>59</sup> și, într-o formă mai scurtă, în zona Perșanilor<sup>60</sup>.

Gluga uneori are funcție dublă, putînd fi folosită și ca traistă. Atîrnată de baie, pe umeri, este purtată în egală măsură de bărbați și de femei. În unele cazuri este folosită și ca sac de dormit, sau cînd e mai scurtă, ca leagăn de copil. Terminată la capătul de jos cu franjuri (țortore în Vrancea) este ornamentată prin alesătură. Motivele, sînt mai simple pe gluga dintr-un lat, constînd dintr-o vîrstă, mai îngustă sau mai lată, neagră, la poale, și cîte un semn simbolic (cîndva, poate, cu sens magic) pe poale și pe gluguș. Tratarea geometrică a acestor semne, atestă vechimea lor. Elementele decorative mari, tot geometrice, sînt mai dezvoltate pe glugile cusute pe spate. Acestea cîteodată ocupă jumătatea lungimii glugii. Lungimea glugii variază de la o zonă la alta, ajungînd pînă ceva mai jos de umeri, sau cît înălțimea omului.

O piesă de veche tradiție, cu funcție dublă, este întîlnită în satele mai izolate din zona Crișului Repede. Denumită tot glugă, are funcție primordială de traistă. Purtată pe spate, ținută la piept de baieră — în caz de ploaie — i se ridică clapa terminată în ciucuri, și se așterne peste cap, fără a se forma un gluguș<sup>61</sup>.

După cum s-a menționat mai sus, există și piese de port asociate cu gluga, cum ar fi țolicea<sup>62</sup>, epingea<sup>63</sup>, pelerina fără mînci cu glugă, min-tea<sup>64</sup>, suman cu glugă. Întrucît la aceste piese glugușul apare secundar le vom trata în cadrul încadrării tipologice a hainelor respective.

3. Din grupa hainelor de lînă care îmbracă corpul amintit în primul rînd cele confecționate dintr-o țesătură mișoasă, pîroasă, întîlnită sub denumirile de *gubă*, *bubou*, *sarică*, haine care deși au mînci sînt purtate mai des pe umeri. Acest tip de veșmînt a cunoscut o răspîndire relativ restrînsă. Sînt întîlnite mai ales în ținuturile unde creșterea oilor a cunoscut o mai mare dezvoltare : sub numele de *gubă* în nord-vestul Transilvaniei, și sub nume de *bubou*, *bobou*, *sarică* în Țara Oltului în zona Avrigh, Făgăraș, mai puțin în zona Perșanilor. La sfîrșitul secolului trecut s-a purtat în egală măsură de populația română<sup>65</sup>, maghiară<sup>66</sup>, slovacă<sup>67</sup> din Transilvania<sup>68</sup>.

Acest veșmînt de culoare albă, neagră, sură, seînă purtat de femei și bărbați, variază în lungime, după localitatea unde se îmbracă, după gen și după vîrstă. Femeile și tinerii poartă mai mult gube scurte. Se îmbracă cu ele la drumuri lungi de căruță, păstorii în ploaie și vînt (la ploaie cu

<sup>58</sup> Romulus Vuia, *Portul popular din Țara Hațegului*, 1962, p. 32—33 și fig. 19, 47, 34, 37, 39.

<sup>59</sup> Cornel Irimescu, *Portul popular din Țara Oltului, zona Avrigh*.

<sup>60</sup> Idem, *Portul popular din zona Perșanilor*, 1958, p. 34.

<sup>61</sup> Tereza Mózes, *Portul popular femeiesc din bazinul Crișului Repede*, Oradea, 1968, p. 42, fig. 36, 37.

<sup>62</sup> Hedvig Maria Formagiu, *Portul popular din România*, Buc., 1974, p. 127 și fig. 80.

<sup>63</sup> Gheorghe Focșă, *Evoluția portului popular în zona Jiului de Sus*, 1957, p. 66.

<sup>64</sup> Fl. B. Florescu, *Portul popular din Moldova de nord*, Buc., 1956.

<sup>65</sup> Tereza Mózes, *Zona etnografică Crișul Repede*, Ed. Sport-Turism, sub tipar.

<sup>66</sup> Nagy Jenő, *Szilágyság népviselete* (Portul popular în Sălaj), în Kós K., Szentimrei J., Dr. Nagy Jenő, *Szilágysági magyar népművészet* (Arta populară maghiară din Sălaj), Buc., 1974, p. 194.

<sup>67</sup> Tereza Mózes, *Portul popular al slovacilor din nord-vestul României*, în Biharea, Oradea, 1976, p. 57—76.

<sup>68</sup> Tancred Bănățeanu, *Portul popular din regiunea Maramureș*, p. 55.

partea mițoasă pe dinafară, pe vreme rece pe dinăuntru). Totuși această haină, care se impune prin volum, prin masivitatea culorii albe, sau gravitatea culorii negre este folosită și ca strai de sărbătoare, de ceremonie : tinerii, la cununie se îmbracă în gube scurte, albe, vîrstnicii pun gube negre lungi la înmormîntare.

Materialul de gubă, sau bubou se țese mai rar, la două ițe, avînd lina de băteală toarsă mai gros, cu drugălu. Se folosesc două tehnici de țesut : una simplă — se pare că e mai arhaică —, și cea de a doua prin înnodarea mițelor, șuvițelor de lînă, în procesul țesutului, care face ca țesătura la primul aspect, să se asemene cu o blană de oaie. Ulterior țesătura este dată la îngroșat și, de la caz la caz, și la coș — primind o textură păroasă, mițoasă.

Distingem trei tipuri de croi.

În primul caz — pe care-l considerăm tipul cel mai arhaic — țesătura este luată *în lățime*.

La tipul doi țesătura este aranjată în corpul veșmîntului *în lungime*.

În al treilea caz este haina croită *în clini*, luînd formă de pelerină.

În cazul primului tip, în funcție de lungimea gubei, se alătură două sau trei lățimi de țesătură, formînd un patruleter perfect. Pe acest patruleter se aplică trei tăieturi drepte, una pentru cap și două pentru cele două mînici ; de fapt se desfac cusăturile de alăturare ale laților. Prima foaie, ca și la haina de tip tunică, se îndoaie la mijloc pe linia urzelii, formînd cele două mînici, precum și partea superioară a pieptului și a spatelui. Acum se îndoaie (în lungime) cele două țesături rămase libere, care vor forma aripile din față ale gubei. Acest tip este întîlnit în vestul Transilvaniei și în zona Făgăraș.

O subvariantă a acestui tip de gubă se poartă la Drăguș, Ucea de Sus, Voivodeni tot în zona Făgăraș. Și în acest caz țesătura se ia în lățime, alăturînd trei lățimi. De data aceasta din dreptunghiul format se taie lungimea mîncii. Pe latul superior al materialului rămas se aplică două tăieturi paralele — loc unde vor fi cusute mînceile. În felul acesta croiul rămîne asemănător cu cel anterior prezentat, cu deosebirea că *sarica* — cum i se spune în aceste locuri — va fi *cusută pe umeri*, și va avea *mînici racordate* de corpul veșmîntului.

O subvariantă a acestui croi apare în zona Perșanilor unde hainei i se alătură în plus un guler înalt de 10 cm.

În cazul tipului doi, materialul se ia în lungime. La Avrig și Racovița buboul se croiește dintr-o singură foaie lungă îndoită la nivelul umerilor. În față, la mijloc, se despică materialul. Lățimea astfel creată nefiind îndestulătoare, sub brațe, se aplică cite un clin oblic. Mînceile sînt racordate din umeri <sup>69</sup>.

O formă de tranziție dintre cele două tipuri este *buboul* purtat la Sebeșul de Sus, Porcești din zona Avrig. Aici partea superioară a hainei — pieptul și spatele — este croită în „tip tunică“, cu țesătura luată în lungime, restul materialului fiind alăturat printr-o foaie luată în lățime. Mînceile făcute din două părți, înguste în jos, sînt racordate din umăr <sup>70</sup>.

În Dobrogea, *sarica* se poartă strînsă la mijloc, partea din jos fiind croită *din clini*, formînd un cerc perfect. Mînceile nu se îmbracă. Sînt de

<sup>69</sup> Cornel Irimie, *Portul popular din Țara Oltului, zona Avrig*, p. 22.

<sup>70</sup> *Ibidem*.

asemenea lungi, despicate, lăsînd să se întrevadă partea miţoasă din interiorul şiacului<sup>71</sup>.

Deosebit de originală prin materialul folosit, cît şi prin croi — mai ales în cazul primului tip de gubă — pînă în prezent nu s-a elucidat originea acestei piese de port. Unii etnografi consideră că are un croi identic cu cel al unei piese germanice din epoca bronzului prezentat de Klumbach în *Tracht und Schmuck im nordischen Raum*<sup>72</sup>. Etnografa maghiară Gáborján Alice, făcînd aceeaşi observaţie, atrage atenţia asupra faptului, că forme similare pot fi întîlnite în materiale etnografice recente din ţinutul nord Euro-Asiatic<sup>73</sup>. Lăsînd deocamdată problema deschisă, considerăm că pentru viitor merită să i se acorde o atenţie mai susţinută.

4. În privinţa *hainelor de pănură, care se îmbracă*, trebuie să vorbim de două tipuri distincte, cu o origine şi drum evolutiv diferit. Toate aceste haine au acelaşi punct de plecare, comun de altfel pe arii întinse din Asia şi pînă în America : croiul de tip „tunica“, numit şi „tip poncho“. Vom folosi termenul de *tunica* fiind mai aproape de realităţile noastre. Croite dintr-o pînză lungă care se îndoaie la nivelul umerilor, aceste piese de veşmînt, nu se trag pe cap, ci sînt crăpate la mijloc, în faţă. Ţesătura de casă — mai ales îndesată — fiind îngustă, lăţimea de două foi nu este îndestulătoare. Astfel, s-a simţit nevoia de a lărgi corpul hainei prin clini. Modul de aplicare a clinilor determină diferenţa între cele două tipuri, pe cînd forma clinilor duce la variante şi subvariante. Clinii se pot aplica numai în lături, sau în faţă şi în lături ; clinii pot fi absolut drepţi, formînd dreptunghiuri la colţuri, dar pot fi şi de formă triunghiulară, sau trapezoidală, ceea ce va determina ca haina să devină mai îngustă, sau mai largă, mai dreaptă sau mai evazată, mai robustă sau mai elegantă.

În felul acesta deosebim două tipuri de haine :

- a) haine fără clini în faţă ;
- b) haine cu clini în faţă.

Se pare că, hainele fără clini în faţă, în care intră categoria de veşminte cunoscute sub denumirea de *recăli, frijuri, laibăre* purtate mai ales în zona Haţeg şi Avrig, vetre cu tradiţii arhaice, sînt reminiscenţe ale unui trecut îndepărtat.

Forma cea mai simplă de haină fără clini în faţă este cea *fără clini laterali*. Croită, deci, numai din două foi, are croi drept — tip tunică — este lungă pînă la glezne şi fără guler. O întîlnim la Cîrţişoara, Ucea de Sus, Lisa din zona Avrig. În unele locuri poartă numele mai vechi de *frijuri*, sau *reacăn*<sup>74</sup>. Aceste recăle amintesc de sumanele fără guler, fără clini laterali, sau cu clini foarte înguşti, ce se văd pe figurile reprezentînd căpetenii de oşti daci de pe monumentul de la Adamklissi<sup>75</sup>.

În această categorie intră şi recăle formate din trei foi.

Recălu purtat la Drăguş, zona Avrig, are corpul format din trei foi, din care una în faţă, una în spate ; cea de a treia, cusută la una din laturile ţesăturii, lărgeste atît stanul din faţă cît şi din spate. Mînecele sînt ra-

<sup>71</sup> \* \* \* *Arta populară a românilor din Dobrogea*.

<sup>72</sup> Fl. B. Florescu, *Geneza costumului popular românesc*, în *SCIA*, 1959, nr. 1, p. 19—43.

<sup>73</sup> Gáborján Alice, *Három magyar népi posztóruha*, (Trei haine maghiare de pănură) în *Néprajzi Értésítő*, LIV, 1972, p. 47—68.

<sup>74</sup> Cornel Irîmîie, *Portul popular din Ţara Oltului, zona Avrig*, p. 17—19.

<sup>75</sup> Fl. B. Florescu, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamklissi (Tropaeum Traiani)*, în *SCIA*, 1955, nr. 3—4, p. 29—80.

cordate direct în partea superioară, mișcarea fiind asigurată prin introducerea unei „broaște” sub braț. Croiul acestuia seamănă cu croiul *buboului* de la Ucea de Sus, croit cu țesătura luată în lungime, creat probabil sub influența recălului.

*Laibărul* de culoare neagră purtat la Hațeg, la nord de linia ferată Hațeg-Caransebeș<sup>76</sup>, frijurile din Lisa, Ucea de Sus, recălul „hoizăresc” din Avrig<sup>77</sup>, au un croi asemănător — din trei foi — dar, aplicate la ambele laturi. În general sînt fără guler.

În cazuri cu totul rare (la Cîrțișoara de exemplu), se aplică clini laterali oblici, ceea ce dă o linie puțin evazată hainei.

Deși nu este de tip tunică — fiind tăiată și cusută peste umeri — prin faptul că nu are clini în față cît și prin modul de racordare a minciilor, prin simplitatea ornamentației încadrăm ca o subvariantă și *șuba bărbutească* de la Grădiște, Hațeg<sup>78</sup>. Are unele elemente noi. Este croită din doi lați în față și un lat în spate. Clinii laterali au forma unui sector de cerc, mîneca este puțin îngustată și are un mic guler înalt.

Giubelele reprezintă forme de trecere între cele două tipuri. Sînt fără clini în față, însă datorită unor clini de formă triunghiulară care pornesc din talie și altor clini mai mici amplasați mai jos de talie, sînt mai evazate, adaptate fiind poalelor femeiești cu care se îmbracă.

*Sumanul*, *șuba*, *țundra* formează un alt tip de *haine de deasupra* care îmbracă corpul. Deosebirea față de hainele mai sus prezentate se manifestă atît în privința croiului cît și a ornamentației. Originea balcanică (cu unele vizibile influențe orientale) a acestor haine, pe care le considerăm ca aparținînd unei mari zone balcano-carpatică, a fost subliniată și de Tancred Bănățeanu<sup>79</sup>.

După croi, această haină (semănînd cu mantalele de tip caftan purtate în China, Persia, Africa de Nord, Turcia<sup>80</sup> și cel mai mult cu caftanul din Tibet — o haină lungă cu guler în formă de șal, cu închidere la mijloc<sup>81</sup>) a ajuns la noi probabil prin filiera bizantină. Adina Nanu<sup>82</sup>, Corina Niculescu și Fl. Dumitrescu susțin că pînă către sfîrșitul secolului al XVI-lea costumația de curte din Țările Române aflate în aria de influență a Imperiului bizantin a fost dominată de influența costumului de ceremonie de la curtea bizantină<sup>83</sup>, care cu timpul a influențat într-un fel și costumația oamenilor de rînd. Desigur, mai tîrziu a pătruns și influența unei mode occidentale, în special, prin Transilvania și prin Polonia<sup>84</sup>.

*Sumanul* este o haină care are clini și în față și în lături.

Diferențieri mari nu există în privința variantelor și subvariantelor. Deosebirile sînt determinate de forma și locul unde se aplică clinii. Clinii și în acest caz pot fi drepte, sau aproape drepte, de formă trunghiulară, respectiv de sector de cerc, mai des de formă trapezoidală. Clinii laterali pot fi aplicați de la subsuori, sau mai des de la talie, sau și mai jos de ta-

<sup>76</sup> Romulus Vuia, *Portul popular din Țara Hațegului*, 30.

<sup>77</sup> Cornel Irimie, *op. cit.*, p. 23.

<sup>78</sup> Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 31—32, fig. 31.

<sup>79</sup> Tancred Bănățeanu, *Portul popular din Maramureș*, p. 13—14.

<sup>80</sup> Max Tilke, *Le costume en orient*, Berlin, 1922, fig. 1, 2, 3, 77, 81 și R. Broby Johansen, *op. cit.*, p. 40 și 127—128, 133.

<sup>81</sup> R. Broby Johansen, *op. cit.*, p. 127—128.

<sup>82</sup> Adina Nanu, *op. cit.*, p. 100—102.

<sup>83</sup> Corina Niculescu și Fl. Dumitrescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova sec. XV—XVI-lea*, în *SCIA*, Buc., 1957, nr. 3—4, p. 99—133.

<sup>84</sup> *Ibidem*.

lie. Deci, și la acest tip de mantale găsim haine drepte, mai des însă haine evazate. Sumanele pot fi fără guler ; mai caracteristic este însă gulerul îngust prins de aripile și de stanurile veșmîntului. Sînt, apoi, sumane cu clini laterali drepți, cu sau fără guler. În alt caz clinii laterali drepți, sau aproape drepți, pornesc de la subsuori, unde se atașează o „pahă“ de formă pătrată, care se intercalează în cusătura mîneicii. Subvarianta este întîlnită la clinii femeiești și bărbătești fără guler din zona Perșanilor.

Unei alte categorii aparțin sumanele cu clini laterali drepți sau aproape drepți, cu pahă pătrată la subsuori, sau „cu băgătură“ deasupra clinilor terminată într-un unghi ascuțit, care ține locul „broscuței“. Sumanele cu guler îngust atașat de aripile din față și stani se întîlnesc în mod special în vestul țării : în zona Crișului Repede, zona Crișului Negru, în subzonele nedeservite de sumănarii din Sîrbești <sup>85</sup>.

Alte sumane au croi ca mai sus, cu deosebirea că aripile din față sînt clini perfect drepți față de cele anterior prezentate unde au fost trapezoidali. Sînt întîlniți în cazul duruțelor purtate de maghiari din Târcaia, Finiș (zona Crișului Negru).

La varianta doi a tipurilor de sumane aparțin hainelor cu 2—3 clini laterali, croite evazate, datorită lărgimii asigurate de clini, cît și faptului că sînt mai îngustate în talie — mantalele primesc o notă de eleganță.

Într-o altă categorie intră majoritatea *șubelor*, *sumanelor* din zona Crișului Alb, în bună parte confecționate de sîrbeșteni <sup>86</sup>, cele din subzona Vașcăului, din zona Crișului Negru, șubele din Banat, din sudul Olteniei, bună parte din cele din Moldova și din Țara Oltului. O subvariantă a acestui suman dar mult mai scurtă, ajungînd doar pînă la șold, de culoare albă și sură, se poartă în zona Barcăului. Sumanul are guler de formă pătrată și este denumit „suman cu glugă“, deși dimensiunea glugii nu permite să fie folosită ca atare.

O particularitate deosebită prezintă *șuba infundată femeiască* cu opt clini din zona Hațeg. Aceasta, pe lîngă clinii din față, cei doi clini laterali, mai are și doi clini în spate. În plus, fiind o haină de lucru, pentru a menține mai bine căldura, este închisă în față de unde și denumirea. A fost purtată pe vremuri de femei în vîrstă cu pieptănătura „cu coarne“. Despre vechimea piesei vorbește și briul cu care se îmbracă, briu realizat într-o tehnică asemănătoare cu eșarfele găsite în morminte egiptene <sup>87</sup>.

În *ornamentația* celor două tipuri de haine sînt unele deosebiri ; lai-bărele, recălele, unele șube aparținînd acestui tip sînt simple, neornamentate sau cu decorație foarte discretă. Laibărul din Hațeg este ornamentat discret cu „bîrnași“ cu diferențieri după vîrstă (prin culoare) și numărul șirurilor de „șinore“.

Puțin variate în privința croiului, sumanele, șubele, țundrele dau impresia unei foarte mari varietăți, ceea ce face posibilă o imediată localizare a lor. Aceasta se datorează pe de o parte deosebirilor ce există în alegerea fondului de culoare a hainelor, a lungimii lor, a varietății mari de forme și rezolvări decorative. Cîmpurile ornamentale formînd „postăvitura“, sau „rafa pe roată“, determinate de structura morfologică a mantalelor, sînt restrînse doar pe tivituri, pe locurile de îmbinare a țesăturilor

<sup>85</sup> T. Mózes, *Portul popular din bazinul Crișului Repede*, Oradea, 1968, p. 41—42, fig. 32, 33, 36.

<sup>86</sup> Idem, *Portul popular din bazinul Crișului Alb*, Oradea, 1975, p. 93—98 ; despre sumanele din Sîrbești, vezi, Idem, *Ornamentația sumanelor*...

<sup>87</sup> R. Vuia, *op. cit.*, p. 24.

(avînd în același timp și funcție practică, utilitară), altele sînt extinse pe guler, piept, clini, marginea de jos, colțuri și buzunare.

Culoarea de fond a sumanului — după cum s-a mai arătat — variază între alb și negru, trecînd prin nuanțele de griuri și brunuri, în cazuri rare nefiînd excluse nici cele colorate, verde, albastru (în Banat). Tonalități mai închise găsim mai mult în nord-estul țării, dar și în Transilvania (de ex. tundra neagră din Zărand). Albul este dominant în toată țara cu precădere în vestul Transilvaniei și în sudul Olteniei și al Munteniei.

În cea mai mare parte a țării ornamentarea hainelor de dimie se realizează prin aplicarea în diverse forme a „șireturilor“, „găietanelor“, „șui-țășurilor“ numite deseori „bîrnașe“ (în Hațeg), „saraduri“ (în Moldova), „șinore“ în Țara Crișurilor etc. Decoratia cu găietane variază în funcție de cromatica șnururilor, de raportul cromatic față de culoarea de fond a hainei, de amploarea cîmpului ornamental realizat. În trecut „saradurile“ erau lucrate în casă. Culoarea și numărul rîndurilor de șinore, așa cum arăta R. Vuia, indica nu numai vîrsta, dar și localitatea de origine a purtătorului; după N. Dunăre și starea socială. Rezolvări rafinate s-au realizat prin aplicarea unor șnururi de aceeași tonalitate cu fondul de bază: alb pe alb în zona Vilcea, tonuri închise pe fond negru sau brumăriu, alb pe fond brun în zona Slatina<sup>88</sup>.

O și mai mare varietate de compoziții ornamentale se pot obține prin folosirea unor tehnici combinate. Nu este întîmplător că cea mai mare varietate în modalități ornamentale o găsim în Țara Crișurilor. Aceasta probabil se datorește pe de o parte prezenței vestitului centru de sumănărit, Sirbești (care deservește cu sumane și șube pe lîngă valea superioară a Crișului Negru, aproape întreaga regiune a Crișului Alb) pe de altă parte faptul că în acest ținut se întîlnesc mai multe zone și subzone între care se află și însemnata vatră etnografică cu un pronunțat colorit local și arhaic Roșia-Pietroasa<sup>89</sup>. Spațiul nu se permite să intrăm în detalii. Am

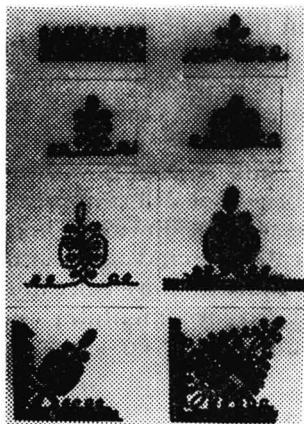


Fig. 30. Motive ornamentale realizate cu găietane numite „stric“ — Țara Crișurilor.

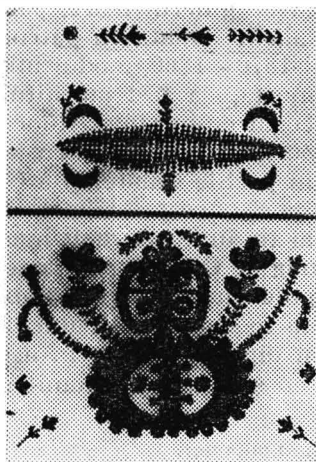


Fig. 31. Ornamentica de pe pieptul sumanului de Sirbești.

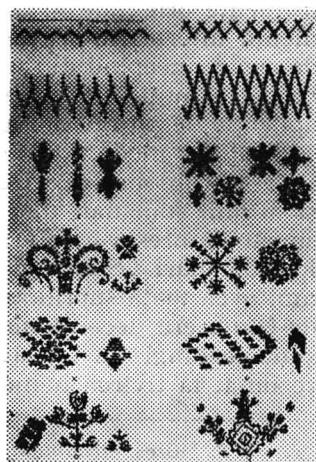


Fig. 32. Impunsături și motive ornamentale realizate prin cusături.

<sup>88</sup> H. M. Formagiu, *op. cit.*, p. 143.

<sup>89</sup> Nicolae Dunăre, *Portul popular din Bihor*, p. 18.

făcut-o cu altă ocazie <sup>90</sup>, și au făcut-o și alții <sup>91</sup>. Concluzionăm doar că pe lângă aplicații de „șinore“, care sînt preponderente pe veșmintele confecționate de sumănarii din Sîrbești, nu lipsesc nici aplicațiile de postavuri colorate, nici diverse tehnici de broderii. Pe sumanele confecționate de sumănari locali (în afară de cei de la Plopiș de pe Barcău, care excelează în broderii) sînt preponderente decorurile obținute prin aplicații de decupeuri de postavuri. Atragem atenția, în mod deosebit asupra motivului „cîrligului“, un motiv pe cît de simplu pe atît de arhaic, cu o mare răspîndire în epoca helenistică și în epoca Imperiului Bizantin. Prin amplasarea pe orizontală sau pe verticală, prin înșirare în formă de linie meandrică, prin gruparea lor cîte doi sau cîte patru, sau prin alte combinații, prin amplasarea lor pe un fond de culoare complementar, organizați pe cîmpuri mai mari sau mai restrînse, se realizează infinite compoziții decorative și, prin aceasta, o mare varietate de sumane. Elocvent este faptul că din cele peste 300 de sumane aflate în depozitul secției de etnografie a Muzeului Țării Crișurilor nu se găsesc două sumane identice.

Preponderența ornamenticii pe anumite părți ale sumanului, folosirea unor anumite materii prime și tehnici în ornamentație sînt definitorii în caracterizarea sumanelor pe zone, subzone uneori chiar pe grupuri de sate.

5. Țundra și duruțul au fost purtate și de populația maghiară, inclusiv în ținutul Calatei și a Trascăului cu diferențieri în ornamentație. Locul acestor haine, pe la sfîrșitul secolului trecut, a fost luat de sumanul lung, dichisit (cifraszûr), pătruns mai întîi în părțile Oradiei de pe Pusta maghiară, suman, care, în unele locuri (sub denumirea de *buhai*, sau *bohái*) a fost purtat și de populația românească <sup>92</sup>. Sumanul dichisit de proporție mare, voluminoasă, are o structură morfologică simplă. Croit pe principiul hainelor de tip tunica, are toate părțile constitutive numai din suprafețe dreptunghiulare, inclusiv gulerul mare, care în Bihor a fost asociat cu un guler mic, înalt. După etnografa maghiară Gáborján Alice, croiul prezintă influențe orientale în afară de gulerul mare, pătrat care ar fi de proveniență ulterioară, occidentală <sup>93</sup>. Odată cu pătrunderea masivă a mașinii de cusut, începînd din anii 1870—1880, modul inițial de ornamentare prin broderie multicoloră, fitomorfă, a fost substituit cu unul realizat prin aplicație de postav negru cusut cu mașina. Atunci cînd în Bihor a început să iasă din modă, la începutul veacului nostru, acest fel de suman a cunoscut o a doua înflorire în părțile Calatei și a Clujului, unde s-au mutat și ultimii sumănari din Bihor. Acest suman la început a fost lucrat de sumănari breslași, care mai tîrziu au devenit membrii Asociației meșterilor sumănari. „Sumanul lung de Oradea“ se deosebea de cel din Cluj. Primul avea toată suprafața gulerului acoperit cu aplicații, pe cînd „sumanul de Cluj“ era decorat numai în colțul gulerului. În confecționarea acestor sumane lungi s-a folosit și dimia neagră. În acest caz ornamentația s-a rezumat la tivirea hainei cu șnur negru, numit „suman tivit cu șnur“ <sup>94</sup>.

<sup>90</sup> T. Mózes, *Ornamentica sumanelor*.

<sup>91</sup> V. Butură, *Un sat de sumănari din Țara Bihariei (Sîrbești)*, în *Natura*, 1948, nr. 7—10, p. 157—159; și T. Bănățeanu, *Sîrbești, sat de sumănari din reg. Crișana*, în *An. Etn.*, 1959.

<sup>92</sup> Informator Nica Tănase, născ. Sîrbești, 1901.

<sup>93</sup> Gáborján Alice, *Adatok a szûr kialakulásához* (Contribuții la evoluția sumanului), *Etnographia*, Bud., 1970, nr. 2—4, p. 467—490. Idem, *Három magyar népi posztóruha* (Trei haine maghiare de pănură), în *Nép. Ert.* LIV, 1972, p. 47—68.

<sup>94</sup> Nagy Jenő, *Portul popular din ținutul Calatei*, p. 19—20.

Nu ne-am ocupat în această lucrare cu hainele de tipul laibărelor, vestelor de lină, sumănițelor, haine relativ scurte. Ele, în afară de tipul principal de bază (laibărul înfundat bărbătesc, precum și laibărul deschiat femeiesc din Hațeg, cît și uioșul care sînt de tip tunica), poartă amprenta influenței meșteșugărești orășenești. De asemenea am făcut abstracție de hainele lucrate din postavuri de origină industrială de felul căputului căptușit cu blană de miel etc. Ne-am mărginit la haine de postav lucrat exclusiv în gospodărie, sau de meșteșugari țărani după principii transmise din tată în fiu. Aceste piese de veșmînt cîndva de largă circulație, au devenit azi mult apreciate piese de muzeu.

#### **Note la ilustrații :**

Figurile 1, 2, 4, 5, 7, 9, 11, 12 și 13 sînt reproduse din : 1. Fl. B. Florescu, Portul popular din Țara Vrancei, ESPLA, fig. 26 ; 2. și 4. Cornel Irimie, Portul popular din Țara Oltului, zona Făgăraș, fig. 10, Zona Avrig, fig. 12 ; 5. R. Broby Johansen, Az öltözködés története, Bp. Gondolat, 1969, p. 128 ; 7. Fl. B. Florescu, Portul popular din Moldova de Sus, ESPLA, fig. 5 ; 9. Romulus Vuia, Portul popular din Țara Hațegului, ESPLA, fig. 16 ; T. Bănățeanu, Romania, from the thesaurus of the traditional popular costume, Ed. Sport-Turism, 1977, fig. 77 și 152 ; 13. Românii din județul Bichiș, Catalog de expoziție, Békéscsaba, 1973, fig. 3.



# PERMANENȚĂ ȘI CONTINUITATE ROMÂNEASCĂ ÎN VALEA BISTREI. CONTRIBUȚII LA STUDIUL AȘEZĂRIILOR RURALE ȘI ARHITECTURII LOCUINȚEI ȚĂRĂNEȘTI

Nicolae Săcară

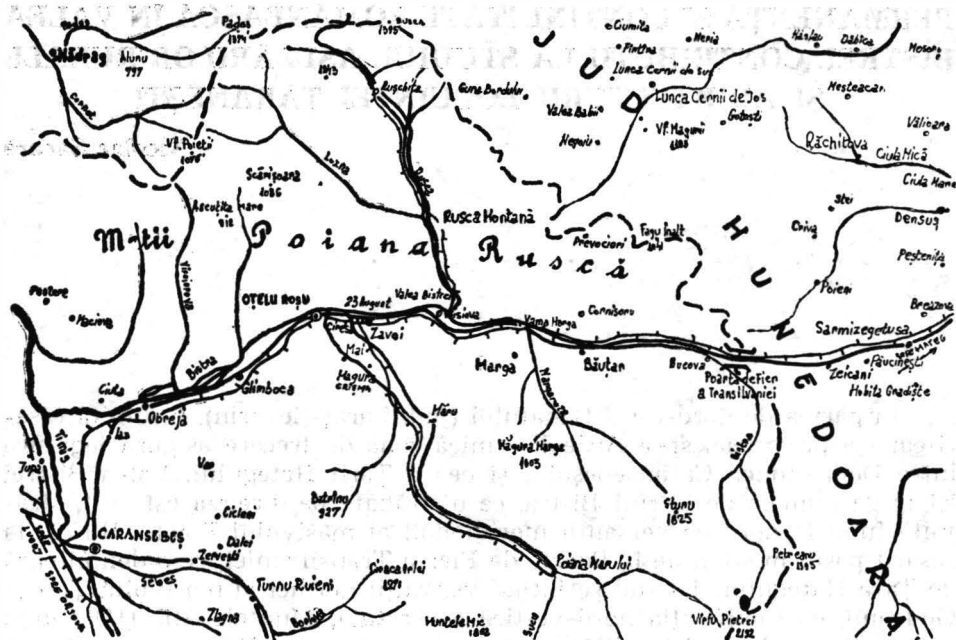
## I

În partea de nord-est a Banatului (jud. Caraș-Severin), în limita răsăriteană a provinciei spre Ardeal, o mică zonă de trecere asigură legătura între Depresiunea Caransebeșului și cea a Țării Hațegului. Valea Bistrei își trage numele de la riul Bistra, ce o străbate pe direcția est-vest, străjuită fiind la nord de versanții meridionali ai masivului Poiana Ruscă, la răsărit pasul montan de la Poarta de Fier a Transilvaniei, ce o delimitează de Țara Hațegului. La sud se întind versanții nordici ai masivului Țarcu-Godeanu, cu ramificația nord-vestică a acestuia, Muntele Mic (1802 m.); spre vest, în dreptul localității Iaz, se contopește în Depresiunea Caransebeșului. Bistra își are izvoarele în lacul glacial cu același nume de pe pantele nordice ale vârfului Pietrii (2192 m.), luând direcția nord pînă aproape de Poarta de Fier, iar de acolo se îndreaptă hotărît spre vest, urmînd aceeași direcție pînă la vărsarea în Timiș, la nord de Caransebeș, în dreptul comunei Jupa. Din dreapta Bistra primește o puzderie de afluenți ce brăzdează spinările masivului Poiana Ruscă, din care cei mai importanți sînt : Rusca, cu izvoarele sub vârful Rusca (1355 m.), ce se varsă în Bistra în dreptul satului Voislova, apoi Glimboca, cu izvoarele sub vârful Scărișoara (1086 m), avînd confluența în dreptul localității omonime, precum și Virciorova, ce se varsă în amonte de Obreja. În stînga, primul afluent mai însemnat este pîriul Marga, ce se varsă lingă Vama Marga, apoi Bistra Mărului, principalul afluent format și el din trei pîraie : Peceneaga, Bistra Roșie și Șucu, contopite în preajma stațiunii Poiana Mărului. Bistra Mărului se varsă în Bistra în amonte de orașul Oțelul Roșu <sup>1</sup>. De la izvoare și pînă la vărsarea în Timiș, Bistra formează un culoar cu o lungime totală de 57 km, însumînd o suprafață bazinală de 870 km<sup>2</sup>. Cu toate că este un rîu cu debit rapid (onomasiologic derivă din vechiul slav *bystru* = repede), își conduce apele prin văi destul de adînci, astfel încît pericolul de inundații este înlăturat, cu excepția unei mici porțiuni spre vărsare, în dreptul localităților Obreja, Ciuta și Iaz, azi și aceasta îndiguită și drenată printr-un ingenios sistem de hidroameliorații.

Din punct de vedere geomorfologic, spre sud culoarul este dominat de pantele domoale și treptate ale masivului Țarcu-Godeanu, conformația terenului facilitînd apariția și dezvoltarea așezărilor omenești în stînga văii <sup>2</sup>. Doar în spatele așezării Marga vârful Măgura (1603 m) se apropie ceva mai

<sup>1</sup> \* \* \* *Monografia geografică a R.P.R.*, I, București, 1960, p. 154—166.

<sup>2</sup> Sencu V., Băcănaru I., *Județul Caraș-Severin*, Ed. Acad., București, 1976 ; *idem*, *Harta județului Caraș-Severin*, Institut. de geografie, Buc. ; pentru etimologia cuvîntului „bistra“, la Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, Ed. Acad., Buc., 1963, p. 122, 500.



## harta Văii Bistrei

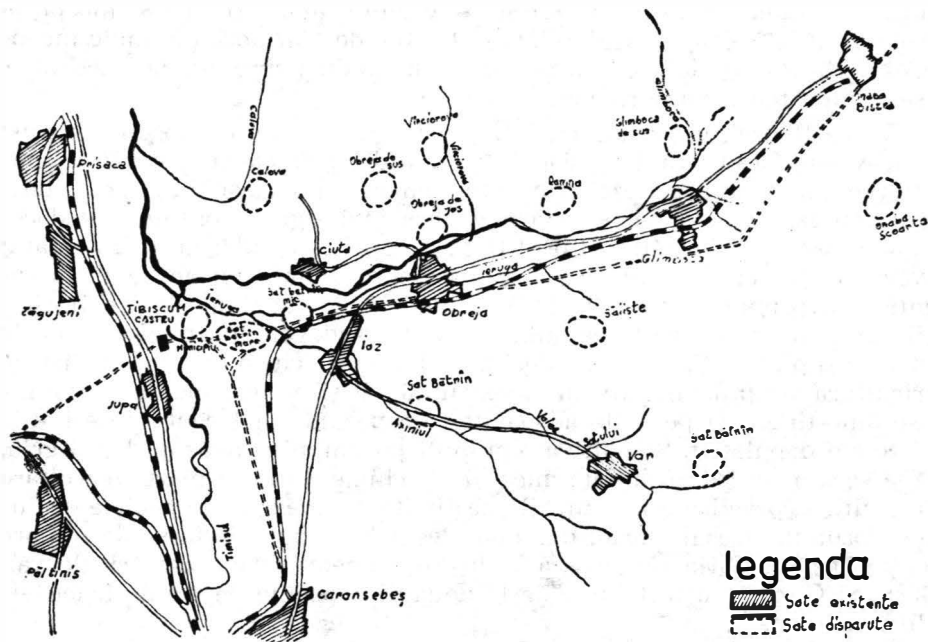
Fig. 1.

mult de culoar. În dreapta, poalele masivului Poiana Ruscă coboară în pante mai abrupte și neospitaliere, neprielnice stabilirii unor așezări umane închegate, ci doar a unor grupuri sau sălașe izolate. Tirziu de tot, pe afluentul Rusca se întemeiază, la începutul secolului al XIX-lea așezarea Rusca Montană, cu cătunele Ruschița și Lozna, legate de exploatarea miniere.

Climatologic, culoarul Bistrei se înscrie în tipul de climat temperat-continental, subtipul bănațean, cu anumite nuanțe mediteraneene. Direcția dominantă a vînturilor este dinspre sud și sud-est, cu viteze maxime de 30 pînă la 35 m/secundă, iar cantitatea medie anuală de precipitații între 700 și 750 l/m<sup>2</sup>. Media anuală a temperaturilor se cifrează în jurul a 10,2 °C, cu o umiditate atmosferică anuală de 65—70%. Cea mai ridicată temperatură înregistrată în ultimii 50 de ani a fost de +36,7 °C în 1961, iar minima în 1963 —26,7 °C.

Numeroasele descoperiri arheologice atestă locuirea culoarului Bistrei încă din epoca comunei primitive; descoperirile abundă însă mai ales din epoca geto-dacică și daco-romană. Încă de la instalarea stăpînirii romane în Dacia, valea Bistrei a devenit una din cele mai importante artere de circulație, unind Tibiscumul (Jupa) cu capitala Daciei romane, Ulpia Traiana (Sarmisegetuza de lângă Hațeg)<sup>3</sup>. Pînă în momentul de față nu

<sup>3</sup> Bona P., Petrovsky R., *Tibiscum și drumurile romane din Banat*, în S.C.E.I., II, Caransebeș, 1977, p. 377—388. Cfr. și Adam Cucu, *Drumurile romane din Banat*, în A.B., an II, ian.—iun. 1929, Timișoara, p. 45; prin verificarea pe teren a datelor indicate în Tabula Peutingeriana, A. Cucu stabilea că drumul roman dintre Tibiscum și Ulpia Traiana corespunde distanței reale de 54,76 km. De altfel, două din importanțele așezări indicate în itinerar, Pons Augusti și Acmonia au fost localizate la Mărga și, respectiv, la Ohaba-Bistria, cfr. Suciu, *Dicționar*, I, p. 378; II, p. 10.



## reconstituire de geografie istorică a cursului inferior al Bistrei

Fig. 2.

s-au făcut cercetări arheologice sistematice, dar numeroasele descoperiri întâmplătoare și cele rezultate din periegeze vorbesc de o intensă romanizare a teritoriului cuprins între Caransebeș și Poarta de Fier. Nu lipsesc chiar recunoașteri a unor fortificații romane la Ohaba-Bistra, Zăvoi, Marga, Voislova, Bucova, fortificații menite să asigure paza și întreținerea circulației pe importanta rută. Cercetări de suprafață, mai vechi sau mai noi, au condus chiar la identificarea pe teren a unor porțiuni ale drumului roman la Iaz, Obreja, Ohaba-Bistra, Zăvoi, Voislova, Vama Marga, Bouțari și Bucova<sup>4</sup>. Însăși monarhul iluminist Iosif al II-lea, în timpul călătoriei din 1773 în Banat, trecând spre Hațeg, notează că a mers „... două ore și jumătate pe Via Traiana...”<sup>5</sup>, iar că „... un ceas de vreme dincoace de graniță se poate vedea un vechi val roman, ce trece peste toate drumurile...”<sup>6</sup>. Însăși vestitul protopop al Mehadii, cronicarul Nicolae

<sup>4</sup> Teohari Antonescu, *Columna Traiana*, I, Iași, 1910, p. 96—97; Traian Simu, *Drumuri și cetăți romane în Banat*, Lugoj, 1924; Borza Alexandru, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943; idem, *Cetățile romane dintre Tibiscum și Sarmisegetuza*, în *R.I.S.B.C.*, an XII, mai—iunie, 1943; idem, *Noi date relativ la cetățile romane dintre Tibiscum și Sarmisegetuza*, în *R.I.S.B.C.*, an XIII, mai—aug. 1944; însăși vestitul Marsigli recunoaște ruinele unei fortificații romane situată pe malul stîng al Bistrei, aproximativ pe locul unde azi se găsește Vama Marga (L.F. Marsigli, *Description du Danube*, II, Ed. Jean Swart, Paris-Sorbona, 1744, fig. XXIX).

<sup>5</sup> I. Negru, *Contribuție la cunoașterea Banatului* (*Jurnalul de călătorie din 1773 al împăratului Iosif al II-lea*) în *R.I.S.B.C.*, an XI, iul.—aug., 1943, Tim., p. 105.

<sup>6</sup> *Ibidem*.

Stoica de Hațeg, cunoștea la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea că la Marga și la Porțile de Marmoră (de unde începe pasul de la Poarta de Fier, situate la un kilometru spre est de Bucova) se găsesc importante ruine romane <sup>7</sup>.

Valea Bistrei, împreună cu întreg estul Banatului, cu nordul Olteniei și sud-vestul Transilvaniei a constituit una din primele și cele mai însemnate regiuni ale etnogenezei poporului român. În același timp, acest teritoriu reprezintă acea parte a țării de cea mai sigură continuitate daco-romană în nordul Dunării <sup>8</sup>. Constituția geografică a culoarului și climatul favorabil au permis continuarea permanentă a unei forme de viață sedentară, exprimată prin cele două ocupații fundamentale ale locuitorilor văii : agricultura și creșterea animalelor. Într-adevăr, începînd cam de la Voislova și pînă la Caransebeș, deci pe cursul mijlociu și inferior al Bistrei, agricultura s-a practicat atît în valea riului, cît și pe terasele destul de întinse din stînga și pe văile adiacente, acoperind în trecut necesitățile stricte ale populației. Se cultiva mai mult porumbul și ovăzul, dar și grîu, orz și secară. În întreaga vale, încă din vechime a luat o mare dezvoltare pomicultura, practică în lanțurile nesfîrșite de livezi, de la poalele dealurilor : prunul, cireșul, părul, dar mai ales mărul, bucurîndu-se de o mare atenție în gospodăria țărănească <sup>9</sup>. Însăși numele a două așezări ale văii (Mărul și Cireșa) au fost luate de la două din speciile de pomi fructiferi cultivate intens <sup>10</sup>.

În întreaga vale, ca urmare a existenței unor întinse zone de pășuni și finețe pe platformele înalte, o importantă pondere a avut-o și o are încă creșterea animalelor, atît a bovinelor, cît și a ovinelor. Pe cursul superior al riului (Marga, Bouțari, Bucova), creșterea animalelor a deținut o pondere chiar mai mare decît agricultura, tocmai datorită condițiilor de relief. Încă azi, în Țarcu și Muntele Mic se găsesc o puzderie de stîne ale locuitorilor din valea Bistrei, ce sînt folosite doar temporar, deoarece turmele ierneză în sat, păstoritul practicat se încadrează în tipul păstoritului pendulator, subtipul denumit de specialiștii domeniului „de pendulare simplă” <sup>11</sup>. O mare bogăție a zonei o constituie pădurile. Pe cursul mijlociu

<sup>7</sup> Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 81, 84—85.

<sup>8</sup> I. Conea, L. Badea, D. Oancea, *Concluzii istorice în lumina unor toponime din Țara Hațegului*, în *Lucrările Simpozionului*, p. 30—31 (cfr. în același volum Marius Bizerea, *Toponimice dace și romane în sud-estul Banatului*, p. 121—130).

<sup>9</sup> Pomicultura ocupă încă azi o mare pondere în economia satelor văii. Două exemple ni se par edificatoare : com. Zăvoi înregistra în 1980 peste 400 ha cu pomi fructiferi, iar la Obreja în jurul a 900 ha, după cum reiese din registrele agricole.

<sup>10</sup> O. Răuți, V. Ioniță, *Istorie și toponimie*, p. 60, 64, mai ales nota 47. Autorii conchid că nu neapărat speciile cultivate, ci poate tocmai cele în stare sălbatică (ce cresc din abundență în arealele respective) să fi dat numele localităților. De fapt, Al. Borza arăta (*Corelația dintre flora României și poporul român*, în *R.I.S.B.C.*, an XII, nov.—dec., 1943, p. 162—164) că mărul (*Malus domestica*) și cireșul (*Cerasus ovum*) erau intens cultivate în regiunile de dealuri și premontane încă din neoliticul tîrziu. Pomii fructiferi de bază constituie tot atîtea dovezi ale latinității și continuității, deoarece cultura lor presupune o viață sedentară, cu așezări statornice și o îndelungată continuitate și experiență în cultură ; ori, la noi, cei mai importanți pomi fructiferi și-au păstrat numirile latinești.

<sup>11</sup> I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Ed. Șt. și Enciclop., Buc., 1973, p. 255—258 ; V. Butură, *Etnografia poporului român*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 208—1210 ; p. 229. Comuna Bouțari spre exemplu deține încă peste 4 000 ha teren cu pășuni și finețe naturale (cfr. A. Motomancea, *Premise la o cercetare a zonei etnografice Bouțari-Marga* în *S.C.E.I.*, I, p. 279), iar com. Zăvoi deține în zona Țarcu-Muntele Mic aproape 20 000 ha de pășuni (cfr. registrul agricol al comunei în 1979).

și superior al văii, predomină pădurile de fag, ce ocupă suprafețe imense pe ambele părți ale culoarului<sup>12</sup>. După limita pădurilor de foioase, spre înălțimi, înaintea pășunilor alpine, se găsesc suprafețe destul de întinse de conifere, atît pe Țarcu și Muntele Mic, cît și în Poiana Ruscă. În partea de jos a văii, cam pînă aproape de Obreja, urcă pădurile de stejar, a căror limită a scăzut simțitor în ultimele două veacuri datorită exploatărilor neraționale, impuse mai ales de extinderea suprafețelor agricole. Prezența lor în trecut stăruie încă în amintirea unor locuitori vîrstnici din Ohaba-Bistra, Crijma și Mal, precum și în microtoponimia locală<sup>13</sup>. În valea Bistrei se găsesc și importante bogății ale subsolului : la Ruschița minereuri complexe de fier, plumb, cositor, argint și, tot aici, ca și la Bucova se exploatează o marmoră de bună calitate ; la Voislova și Bouțari se exploatează mica, iar la Marga, talcul și marna. La Ohaba-Bistra funcționa pînă pe la jumătatea secolului al XIX-lea o mină de cărbuni<sup>14</sup>.

Am insistat puțin asupra condițiilor geografice și biologice prielnice ale zonei, deoarece acestea reprezintă un argument serios în susținerea teoriei continuității viețuirii populației daco-romane, căci niciodată o populație nu-și părăsește vatra de locuire atunci cînd are toate condițiile unui standard normal de trai, pentru a o schimba cu o alta, mult mai vitregă din punct de vedere al resurselor de viață.

În documentele evului mediu, așezările văii Bistrei reprezintă apariții tirzii ; primele la sfîrșitul secolului al XIV-lea, iar celelalte — în marea lor majoritate în cursul celui de al XV-lea. Prima mențiune se referă la Glimboca, atestată sub denumirea de „Villa Nowak“ la anul 1370<sup>15</sup>. Peste un secol, la 1475, un act de moștenire amintește localitatea cu numele său actual „Glamboca“<sup>16</sup>, iar peste încă un secol, la 1580, un act de hotărnicie o menționează cu ambele nume „Novakfalva alio nomine Glamboka“, pentru ca doar peste patru ani, la 1584 să apară divizată în două localități, Glimboca de sus și de jos<sup>17</sup>. Nu este cazul să reluăm o constatare istorică mai veche referitoare la practica cancelariilor feudale de a menționa în multe cazuri doar unul dintre nume, sau mai grav, de a „traduce“ pur și simplu numele localității în maghiară. În cazul concret al Glimbocăi, s-a remarcat pe drept cuvînt că omonimul „Glimboca“ este mai vechi decît antroponimul „Nowak“<sup>18</sup>, plecînd de la principiul că de regulă hidronimele se leagă prin sensul lor semantic de fenomene naturale și că, în general, redau caracteristica unor peisaje mai vechi<sup>19</sup>. Cu alte cuvinte, lo-

<sup>12</sup> Numai pe teritoriul comunei Bouțari pădurile ocupau în 1971 aproape 12 000 ha (Motomancea, *loc. cit.*). Se pare că însăși numele de „Bucova“ ar avea la bază rădăcina unui vechi slavon „buk“ (fag) preluat și în sirbo-croată și bulgară, cu aceeași semnificație. Deci toponimul „Bucov“ (a) s-ar traduce prin „loc cu fagi“. Cfr. și N. Iorga, *Revelații toponimice*, în *A.A.R.-M.S.I.*, tom XXIII, Buc., 1941, p. 9 ; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 66—67.

<sup>13</sup> O. Răuți, V. Ioniță, *Toponimie și Istorie*, subcapitolul *Pădurea*.

<sup>14</sup> A.S.T. (A.A.M.), dos. 135, nr. 15, f. 175—229. La nord de Bistra, un fost cătun al satului Ohaba-Bistra (azi înglobat orașului Oțelu Roșu), numit „Baia“ îi atestă prezența.

<sup>15</sup> Pesty, *Szörényi*, II, p. 78—82.

<sup>16</sup> *Ibidem*.

<sup>17</sup> *Ibidem* ; Suciu, *Dicționar*, I, p. 266.

<sup>18</sup> O. Răuți, V. Ioniță, *Toponimie și istorie*, p. 70, cu nota nr. 2. De fapt antroponimul „Novac“ se întîlnește încă azi frecvent la Glimboca, Obreja, Iaz, Ohaba-Bistra, precum și în satele de pe valea Sebeșului Zervești, Dalci, Turnu Ruieni și Borlova.

<sup>19</sup> Gh. Dragu, *Locul și rolul microtoponimiei în cercetarea geografică*, în *Lucrările Simpozionului*, p. 87—88.

calitatea Glimboca și-a luat numele de la hidronimul omonim, ce se varsă în Bistra în dreptul localității și se poate presupune în consecință a fi mai vechi decât celălalt nume „Novak“. Demonstrația nu ni se pare suficientă când se încearcă derivarea lui din vechiul slav „globuku“, ce se traduce prin ceva „adînc, referitor la un curs de apă“<sup>20</sup>. Mai aproape de realitatea geografică pe care o evocă hidronimul pare a fi sensul de „a strînge grămadă (apele)“, „a se grupa“, „a se aduna“, de la latinescul „globo, -are“. Tot astfel pare a se fi format și alte două nume de localități din Banatul muntos, ceva mai la sud însă : Globu Craiovei și Globurău (de fapt Globu Rîu, inițial), localități situate într-un peisaj geografic întrutotul asemănător. De la data primei amintiri a localității și pînă în secolul al XVII-lea, Glimboca a făcut parte din posesiunile familiei de nobili Bizere, despre care se știe că s-au ridicat din pătura cnezială a districtului Sebeș, înnoțiați în urma unui lung proces de deservire a obștilor țărănești libere din sinul cărora s-au ridicat, proces de altfel binecunoscut în literatura istorică<sup>21</sup>. Nobilii de Bizere stăpîneau în valea Bistrei la 1433 următoarele sate : Calova (azi dispărută, lîngă pîriul cu același nume la intrarea în culoar), Vîrciorova (azi dispărută, pe un alt afluent al Bistrei, între Obreja și Glimboca), Sabadfal (Ohaba-Bistra de azi), Ramna (dispărută, pe lîngă Glimboca), Meel (Malul de azi) și altele din jurul Caransebeșului<sup>22</sup>.

A doua așezare menționată în ordine cronologică este Mărul, ce la anul 1387 face obiectul unei danii regale pentru Bogdan Românul, fiul lui Ștefan de Mîtnic<sup>23</sup>. Diploma reprezintă un document deosebit de prețios, întrucît face referire la faptul că nobilii de Mîtnic stăpîniseră și înainte Mărul, în calitate de cneji<sup>24</sup>. („... quandam possessionem nostram sub ipsius kenesiato seu officiolatu hactenus habitam...“), ilustrînd poate în cel mai fidel chip acel proces al detașării unei părți din pătura cnezială. Nobilii de Mîtnic, ce și-au constituit în secolele XIV—XV un întins domeniu la nord de Caransebeș, aveau și în valea Bistrei, alături de Bizerești, proprietăți ce constau din sate, păduri, pășuni, mori, livezi, munți cu pășuni<sup>25</sup>.

O altă localitate importantă a văii este Ohaba-Bistra (înglobată azi orașului Oțelul Roșu), atestată documentar la 1397 sub denumirea de „Bysthe“, iar la 1430 „Bizthere, alio nomine Negoteste“<sup>26</sup>. Fără îndoială că primul nume, împrumutat de la numele rîului Bistra este mai vechi decât cel format din antroponimul „Negotă“. Ceea ce ni se pare de reținut este faptul că încă din evul mediu documentele îl amintesc și cu numele de Ohaba-Bistra („Bysztra Ohaba“)<sup>27</sup>, mențione deosebit de importantă, asupra căreia s-a scris mult și nu de puține ori în contradictoriu. O explicație verosimilă a propus-o prof. A. Sacerdoțeanu, potrivit căreia, românescul „ohabă“ (atît de răspîndit în Banat, în nordul Olteniei, în ținutul Hunedoarei și Hațegului) provine din latinescul „habitatio“, în urma

<sup>20</sup> Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 105.

<sup>21</sup> Șt. Pascu, *Voievodatul*, I, p. 284—288 ; 323—333.

<sup>22</sup> V. Motogna, *Banatul românesc în prima jumătate a veacului al XV-lea*, în *R.I.S.B.C.*, an XIII, mai—aug. 1944, Tim. p. 466.

<sup>23</sup> Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 300.

<sup>24</sup> *Ibidem*.

<sup>25</sup> Traian Popa, *Familia Mitnic*, în *R.I.S.B.C.*, an XIII, mai—aug. 1944, Tim., p. 526—538.

<sup>26</sup> Suciu, *Dicționar*, II, p. 10, 27.

<sup>27</sup> *Ibidem* ; Pesty, *Szörényi*, II, p. 385—387 ; Pascu, *Voievodatul*, II, p. 484—485.

unor procese de transformări lingvistice<sup>28</sup>. Prof. H. H. Stahl, adîncind demonstrația, extinzînd-o și în sfera relațiilor juridico-sociale, arată că „ohabă“ desemna în evul mediu condiția unui sat liber<sup>29</sup> (sau fost liber, am adăuga). Teoria poate fi întărită și de faptul că în împrejurimile Caransebeșului sînt pomenite în documentele secolelor XIV—XV mai multe așezări sub forma de „Sabadfal“, adică „sat liber“. Una dintre acestea a fost identificată chiar cu Ohaba-Bistra, așa cum argumentează recent doi cercetători reșițeni<sup>30</sup>. S-ar mai putea adăuga faptul că în evul mediu, în valea Bistrei mai este amintită o localitate cu apelativul „Ohabă“ (Ohaba-Scoarța) situată chiar la poalele nord-vestice ale Muntelui Mic<sup>31</sup>, cam în dreptul Glimbocăi, acolo unde un deal, o vale și un masiv grup de livezi cu finețe i-au păstrat numele<sup>32</sup>. Cele două nume vin să argumenteze supraviețuirea tîrzie în valea Bistrei a obștilor sătești libere.

Rînd pe rînd apoi, documentele atestă localitățile de azi ale zonei ce ne preocupă : la 1411 un act de hotărnicie amintește Ciuta („Ghutha în districtu Sebes“) <sup>33</sup> și în același act satul Var („Mezfalva“) ce la 1504 e pomenit și cu numele românesc („Var alis Mezfalva“) <sup>34</sup>, apoi la 1430 Crijma („Korchoma“) <sup>35</sup>. Tot la 1430 e atestat documentar pentru prima oară și Zăvoiul („Zaboy“), pentru ca la 1579 să apară deja două localități : Zăvoiul de sus și cel de jos <sup>36</sup>, apoi începînd de la 1433 se amintește localitatea Mal (cînd sub forma „Mal“, cînd „Meel“) a cărei etimologie a ridicat probleme. Literatura mai veche îl considera un entopic ce desemna „o regiune de lîngă o apă“, „fîșie îngustă de la marginea apei“ sau „denivelare bruscă de teren“ <sup>37</sup> ; toate cele trei corespund real situației topografice a așezării, cu etimologie traco-ilirică și cu o corespondență largă în Albania, Macedonia, Muntenegru și Tracia. Mai nou, amintiiți cercetători reșițeni îl socotesc o reminiscență celtică <sup>38</sup>, ipoteză ce ni se pare șubredă.

<sup>28</sup> A. Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a Românilor*, în *Unitate și Continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1968, p. 113—115.

<sup>29</sup> H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, Buc., 1969, p. 105—123.

<sup>30</sup> O. Răuți, V. Ionică, *Toponimie și istorie*, p. 25—26.

<sup>31</sup> Pascu, *Voivodatul*, II, p. 484—485 ; atestat la 1585 „Ohaba Zkorcza“.

<sup>32</sup> Recunoașteri personale pe teren în vara anului 1979. Cînd merg la fin sau la livezile cu pruni în acea parte, locuitorii din Ohaba-Bistra și Glimboca spun că merg „pe Scoarța în Ohabă“.

<sup>33</sup> Suciu, *Dicționar*, I, p. 154.

<sup>34</sup> *Idem*, II, p. 236.

<sup>35</sup> *Idem*, I, p. 383. Din 1968 numele Crijmei s-a schimbat în Măgura.

<sup>36</sup> *Idem*, II, p. 272. Zăvoiul este un apelativ obișnuit, semnificînd „pădurice pe malul unei ape“, derivat probabil dintr-un vechi slavon „Zavoij“ (cfr. *D.L.R.M.*, p. 951).

<sup>37</sup> T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici în limba română*, Buc., 1931, p. 22—50 ; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 32—33.

<sup>38</sup> O. Răuți, V. Ioniță, *op. cit.*, p. 11 ; comparația cu un „Municipium Mal“ amintit în Sirmium-ul epocii romane și romano-bizantine nu schimbă situația, putînd fi preluat tot de la un fond tracic comun, iar asemănarea cu unele entopice din Franța și Italia nu este hotărîtoare ; apariția lor acolo pare mai degrabă o moștenire comună dintr-un fond arhaic indo-european. Dacă am admite ipoteza unei origini celtice, cum s-ar explica atunci numeroase entopice din Orientul apropiat „Malatia“, „Malia“, „Malelia“ etc. ?

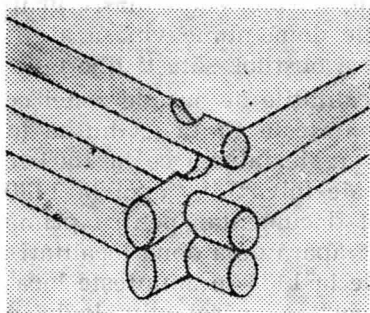


Fig. 3.

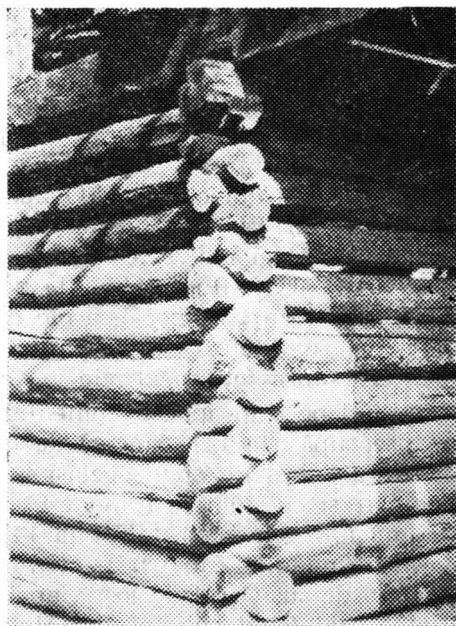


Fig. 4.

La 1459 se situează și prima mențiune documentară a Bucovei („possessio Bwkoa, in districtu Hatzok“) <sup>39</sup>. S-a crezut în mod greșit — după părerea noastră — că localitatea s-ar fi întemeiat doar în secolul al XVIII-lea de către generalul de tristă faimă Buccow, cel care în anii 1756—1757 a distrus și ars peste 300 de biserici și mănăstiri ortodoxe din Ardeal, inclusiv în Hațeg și Ținutul Pădurenilor, vecine văii Bistrei <sup>40</sup>. Este adevărat că respectivul general a întreprins câteva măsuri pentru sistematizarea unor sate din Hațeg, dar satul Bucova este cu mult mai vechi decât secolul al XVIII-lea, așa cum îl atestă documentele și care, așa cum am văzut, înseamnă „loc cu fagi“ <sup>41</sup>. Se pare că așa cum ne informează Radu Iacob, generalul Buccow a întemeiat în estul vetrei de azi a așezării o mică colonie, în care a strămutat forțat cea mai mare parte a ȝiganilor din Țara Hațegului. În nici un caz satul românesc nu poate fi fondat cu această colonie, precum nu poate fi corelat nici cu toponimul „Remetea“, ce se află la un kilometru depărtare spre nord de actuala vale a Bucovei, păstrînd fără îndoială amintirea unui vechi așezămint monastic, azi dispărut <sup>42</sup>.

O altă localitate importantă de pe culoarul Bistrei este Marga, care, așa cum am văzut, a fost identificată de istorici cu antica localitate Pons

<sup>39</sup> Csnánki D., *Magyarország történeti földrajza a hunyadiak korában*, IV, Budapest, 1913, p. 81.

<sup>40</sup> Radu Iacob, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1938, p. 174—175; Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 189.

<sup>41</sup> Vezi mai sus la noi, nota 12.

<sup>42</sup> Am controlat în sept. 1980 acest toponim, pe care localnicii îl numesc „Valea Rămecea“, știind că ar fi fost acolo o „mănăstire veche“, dar unde nu se mai distinge nimic la suprafața solului, doar mici denivelări răspindite pe o suprafață de aproape două hectare. În jurul acestora se găsește astăzi un grup de patru sălașe.

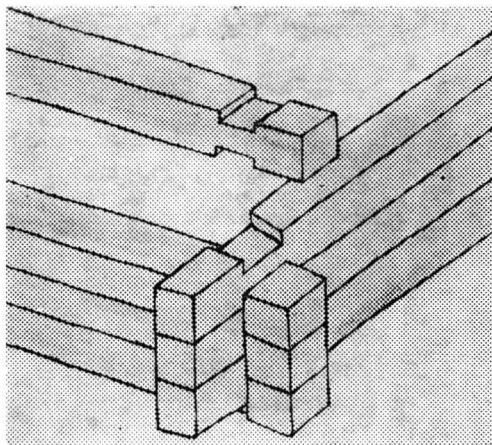


Fig. 5.



Fig. 6.

Augusti. S-ar părea totuși că localitatea ce figurează pe Tabula Peutingeriana a fost aproximativ pe locul unde astăzi se găsește Vama Marga, pe unde trecea și drumul roman spre Ulpia Traiană, căci localitatea Marga se află ceva mai la sud, la aproximativ 1,5 km și știm sigur — așa cum vom vedea ceva mai jos — că vatra veche a satului se găsea și mai la sud. Prima atestare în evul mediu a localității intervine doar la 1470<sup>43</sup>, iar situarea sa la limita Banatului spre Ardeal a condus la presupunerea derivației numelui de la „margine”<sup>44</sup> (desigur, din latinescul „moargo, inis”), reflectând poziția geografică a așezării de-a lungul unor lungi intervale de timp din evul de mijloc. Tot atât de plauzibilă ar putea deveni derivarea topicului din latinescul „marga, ae” ce se traduce prin „marnă” (în pronunția populară tot „margă”), zăcămint ce se află din belșug pe dealurile din preajma localității<sup>45</sup>. Acestei ipoteze i se poate adăuga și un argument logic : situația „de margine” a așezării a intervenit relativ târziu, în evul mediu, ca urmare a unor împărțiri și delimitări administrative, mai mult sau mai puțin stabile (cu atât mai mult că granița naturală dintre Banat și Țara Hațegului nu se află la Marga, ci la 14 km spre răsărit, la Poarta de Fier) ; ori existența unei roci în stare naturală, atât de folositoare în construcții și ca îngrășămint agricol natural, trebuie să-i fi impresionat mult mai timpuriu pe localnici. Întotdeauna, în denominarea topică locală, fenomenele naturale din imediata vecinătate sînt preeminente celor de natură administrativă.

La 1480 este amintit și satul Iaz (scris sub diferite grafii în documente Jaz, Yaaz, Jaaz)<sup>46</sup>. Toponimul „Iaz” a fost explicat fie ca „apă stăvilă”, formînd un lac artificial<sup>46</sup>, fie prin „derivație dintr-un rîu, spre a duce o parte din apa sa la o moară, o pîuă sau un fierăstrău”<sup>47</sup>. În cazul așezării de pe Bistra pare plauzibilă cea de-a doua variantă, cu adăugirea că pînă azi, pîriul ce străbate satul și se varsă în Bistra poartă numele

<sup>43</sup> Pesty, Szörényi, II, p. 301—304 ; Suci, *Dicționar*, I, p. 378.

<sup>44</sup> A. Motomancea, *op. cit.*, p. 280.

<sup>45</sup> D.L.R.M., p. 480 „rocă sedimentară, compusă din calcar amestecat cu argilă, întrebuințată la fabricarea cimentului și la îmbunătățirea solului”.

<sup>46</sup> Suci, *Dicționar*, I, p. 302.

<sup>47</sup> Ambele explicații le datorăm acad. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 76.

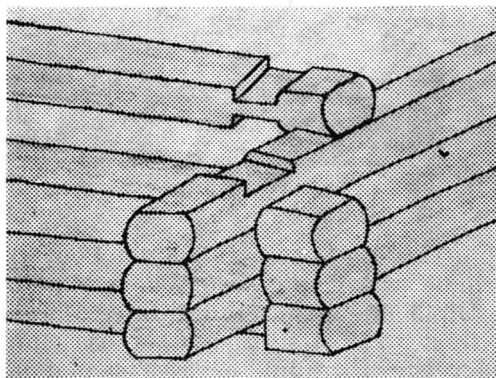


Fig. 7.



Fig. 8.

de „Ierugă“, un alt hidronim format prin transpoziție dintr-un apelativ obișnuit sistemului hidrotehnic popular <sup>48</sup>.

Nu peste multă vreme, la 1501, apare și prima atestare documentară a localității Valea Mare (din 1968 Valea Bistrei, sat în componența comunei Zăvoi). Prima mențiune este „Wallemare“, pentru ca la 1578 <sup>49</sup>, cancelaria să o stilcească, înscriind-o „Nagypatak“, conform practicilor de care aminteam. Documentele ulterioare în care apare o scriu cu numele românesc, provenit din latină („valles, is“) și în acest caz toponimul reflectând o situație geomorfologică reală : exact de aici valea riului Bistra începe să se lărgască treptat, pantele munților Poiana Ruscă devin mai domoale și încep să se îndepărteze ușor de rișu, după ce Bistra primește pe dreapta ca afluent riul Rusca. De-abia la 1547, documentele amintesc de una din cele mai importante așezări din vale, Obreja, pentru ca încă la 1588 să apară două localități : Obreja de sus și Obreja de jos <sup>50</sup>. Nu-

<sup>48</sup> Piriul Ieruga poartă acest nume doar după ce străbate satul Iaz și trece apoi prin lunca largă și mănoasă a Bistrei, în care două toponime atrag atenția „Sat Bătrîn Mic“ (la 1,5 km vest de Iaz) și „Sat Bătrîn Mare“ (la încă 1,5 km de primul), atinge apoi după încă un km extremitatea nordică a teritoriului pe care s-a aflat municipiul roman Tibiscum, ce ocupa o suprafață de mai bine de 30 ha, în dreapta Timișului, opus castrului omonim din stînga. La nord de acest teritoriu, Ieruga se varsă în Timiș, ceva în amonte de confluența Bistrei. De fapt, Ieruga se compune din două piraie, ce se unesc la ieșirea din „Sat Bătrîn Mare“. Cel de nord, ce vine paralel cu Bistra și străbate Obreja, poartă denumirea propriu-zisă de Ierugă. Celălalt ce traversează Iazul se numește Axiniul (pronunțat de localnici „Axînu“) și care primește în amonte de Iaz un mic afluent de dreapta numit „Valea Satului“, ce trece prin Var. Atît „Ieruga“, cît și „Axiniul“ sînt forme corupte din latina clasică, referindu-se la canale sau văi de conducere a apei spre amenajări hidrotehnice.

<sup>49</sup> Suciu, *Dicționar*, II, p. 225.

<sup>50</sup> *Ibidem*, p. 6.

mele său, derivat dintr-un vechi bulgar „obrezije“ (avînd desigur la bază vechiul slav „bregu“, adică „colină“ sau mai degrabă „rîpă“), tradus prin : „țarm“, „mal“, într-un fel deci omonim cu „Mal“<sup>51</sup>.

La 1580 sînt amintite Cireșa și Voislova<sup>52</sup>, surprinzînd foarte tîrziu apariție în documente a Bouțarului, de-abia la 1750<sup>53</sup>, iar la 1835 divizat în : Bouțarul inferior și Bouțarul superior<sup>54</sup>, ca și nementiunea a două din satele sale componente : Cornișorul (fost pînă la 1968 Strîmba, cu siguranță de la pîrîiașul cotit ce-l traversează) și Preveciorul.

Pe tot parcursul evului mediu, așezările de pe valea Bistrei făceau parte din districtul românesc al Sebeșului, ce-și avea sediul în cetatea Caransebeșului<sup>55</sup>, cu excepția Bucovei și Bouțarului, ce aparțineau dis-

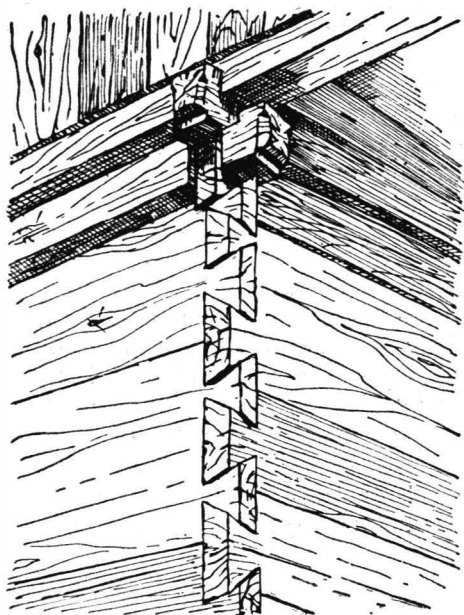


Fig. 9.

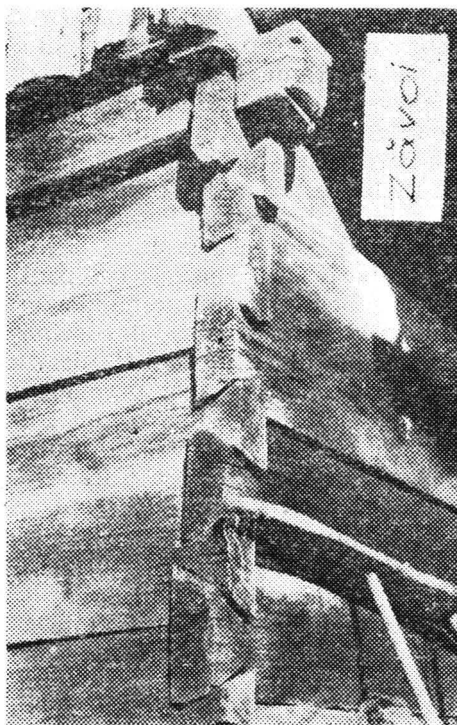


Fig. 10.

<sup>51</sup> O. Răuți, V. Ioniță, *op. cit.*, p. 3 p, mai ales nota 2 ; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 32—33.

<sup>52</sup> Suciu, *Dicționar*, I, p. 150 ; II, p. 263.

<sup>53</sup> *Idem*, I, p. 65.

<sup>54</sup> *Schematismus venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum Dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania*, Blaj, 1835, p. 167.

<sup>55</sup> Cetatea Caransebeșului este menționată în documente încă la 1290 (DIR, C, a II, p. 316). Un recent și temeinic studiu al acesteia îl datorăm lui Liviu Groza, *Cetatea Caransebeșului*, în SCI, I, p. 341—358. Privitor la districtul medieval al Sebeșului, a se vedea îndeosebi studiul M. Bizerea, C. Rudneanu, *Considerațiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu*, în S.I.B., I, p. 7—15 ; Al. Horváth, *Delimitarea administrativă și juridică a districtelor Sebeș și Caran*, în S.C.E.I., II, p. 403—408. În general, referitor la organizarea districtelor, a se vedea Iuliu Vuia, *Districtus Valachorum*, în A.B., an II, ian.—iun. 1929, p. 65—85 și iul.—dec. 1929, p. 12—27.

trictului de Hațeg. Alături de Sebeș, alte șapte districte formau cele opt districte privilegiate românești, intrînd în componența Banatului de Severin, creație a statului feudal maghiar de la începutul secolului al XIII-lea, suprapus unei organizații prestatale românești, bazată pe o puternică uniune de obști, o „Țară a Severinului”<sup>56</sup>. Această alcătuire îngloba părțile de sud și răsărit ale Banatului, împreună cu o fișie din vestul Olteniei. Poziția sa la fruntariile regatului feudal maghiar, într-o zonă strategică, mereu supusă invaziilor, a determinat regalitatea maghiară să-i acorde o largă autonomie. Districtele românești din aceste părți au fost prevăzute cu privilegii de natură economică, administrativă și juridică, între care unul stipula în mod deosebit că în interiorul acestora nici regele, nici altcineva, nu putea să facă dăniile de moșii sau alte bunuri decât cu aprobarea adunării generale a nobililor, cneștilor și celorlalți români<sup>57</sup>. Paragraful respectiv, statuat și reconfirmat cu insistență de nenumărate ori îl considerăm de o importanță covârșitoare pentru păstrarea peisajului etnic al acestui ținut. Numai așa se explică de ce, pînă tîrziu, în valea Bistrei populația a rămas în exclusivitate românească. Culoarul Bistrei, ca dealtfel întregul ținut muntos al Banatului va cunoaște toate formele stratificării societății feudale (chiar dacă cu un anumit decalaj față de ținuturile de șes), dar din punct de vedere demografic se va păstra omogenă. În schimbul privilegiilor acordate, cele opt districte aveau obligații militare legate de paza graniței și îndeosebi a vadurilor Dunării, participînd cu trupe proprii chiar la campaniile externe ale regatului. Utilitatea militară a acestei cvasiautonomii s-a dovedit mai ales în lupta antiotomană, cînd, îndeosebi în timpul corvineștilor, districtele românești din Banat și-au adus din plin contribuția. Legăturile dintre culoarul Bistrei și Hațegul învecinat au fost permanente și diverse în întregul ev mediu. La 1390 se amintește chiar de un „drum mare public (magna via publica)”<sup>58</sup>, ce străbătea aproximativ hotarul de azi al Bouștarului, trecînd spre Hațeg (venind desigur dinspre Caransebeș și urmînd traseul vechiului drum roman). Acest sistem de organizare districtuală s-a păstrat pînă la 1658, cînd și ținuturile muntoase ale Banatului au fost ocupate de turci și încorporate pašalicului de Timișoara<sup>59</sup>.

În cadrul districtului Sebeș, satele văii Bistrei aveau o poziție privilegiată prin imediata vecinătate a Hațegului, protejată fiind și de munții

<sup>56</sup> Pascu, *Voivodatul*, I, p. 146—147.

<sup>57</sup> Victor Motogna, *Trecutul românilor în epoca lui Ioan Huniade*, în *R.I.S.B.C.*, an XIII, mai-aug., Tim., 1944, p. 539—576. Autoritatea administrativă și juridică era exercitată de „...universitas nobilium, kenezorum et aliorum olahorum...”; procedura juridică se făcea „...iuxta antiquam et approbatam legem districtum valachicum universorum...”, în baza unui drept românesc „...iuxta ritum valachicum...”.

<sup>58</sup> Pascu, *Voievodatul*, II, p. 316. Pentru rolul cnezilor, a se vedea un studiu mai vechi al acad. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *Studii și cercetări de istorie*, tom 8, nr. 1—4, Cluj, 1957.

<sup>59</sup> După ocuparea Severinului de către turci la 1524, sediul banului se mută la Caransebeș și de aceea acest ținut mai este cunoscut pentru perioada 1524—1658 și sub denumirea de „Banatul de Lugoj și Caransebeș”. De la înființarea principatului autonom al Transilvaniei (1541) și dezmembrarea regatului feudal maghiar, ținuturile Banatului muntos intră efectiv în componența principatului, păstrîndu-și însă aceeași individualitate organizatorică și juridică. Nu întîmplător în timpul principelui Gabriel Bethlen — epocă de relativă stabilitate și ascensiune a Transilvaniei — sînt reconfirmate districtelor bănățene vechile privilegii; de această dată doar la șapte dintre ele, căci cel al Comiatului fusese desființat prin ocupația turcească.



Fig. 11.

înconjurători. Aici procesul de destrămare a obștilor sătęști — promo-toare și păstrătoare a vieții materiale și spirituale românești — începe mai tirziu și se desfășoară într-un ritm mult mai lent, cu forme mult mai atenuate decît în celelalte zone ale Banatului. Iar atunci cînd totuși procesul de dizolvare a acestora — prin crearea unei pături suprapuse de cneji și nobili — nu a mai putut fi stăvilit, comandamente de ordin mi-litar (generate și acestea de situarea periferică în cadrul statului feudal maghiar) au condus la acordarea unor privilegii ce au facilitat conserva-rea individualității etno-culturale a acestui ținut românesc <sup>60</sup>.

Nici stăpînirea otomană de numai 30 de ani (1658—1688) și nici pe-rioda imediat următoare — cu sorți schimbători în lungul război austro-

<sup>60</sup> Nici încercările de catolicizare a Banatului de munte nu au dat roade, cu toate insistențele regalității maghiare (citeodată severe, așa cum s-a întîmplat în vremea regilor Ludovic de Anjou și Sigismund de Luxemburg) și ale misiunilor ordinelor călugărești trimise de papalitate pentru a-i converti pe românii ortodocși la credința catolică. Semnificativă pare destăinuirea unui misionar catolic care după ce-și pierduse zadarnic vremea cu propaganda printre românii din districtele Hațeg și Sebeș, se plînge într-o scrisoare la 1456 că "...românii mai bucușos sîr în foc decît să se boteze de biserica latină..." (după Șt. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. XXII).

<sup>61</sup> La 1688 părțile răsăritene și nordice ale Banatului sînt cucerite de austriecii comandați de Caraffa și Veterani (cfr. George Popoviciu, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 263—277).

turc de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea — nu aduc schimbări de structură în viața acestor locuri. Odată cu instalarea stăpînirii habsburgice în Banat (1718), localitățile din valea Bistrei au fost arondate districtului Caransebeș<sup>62</sup>. Doar la cîțiva ani de la instalarea administrației austriece, încă în timpul guvernării contelui Mercy, țărani satelor de pe Bistra și din jurul Caransebeșului se revoltă, nevroid să mai plătească contribuția prea ridicată. Numai intervenția unei trupe de cavalerie, ce pîrjolește cîteva sate, reușește să potolească spiritele și să adune impozitele<sup>63</sup>. Nu peste multă vreme, în timpul mării răscoale anti-habsburgice din Banat (1737—1738) satele din valea Bistrei sînt din nou pîrjolate<sup>64</sup>. Un alt general austriac de tristă faimă, Lentullus, venind cu o trupă de cavalerie dinspre Hațeg, trece prin foc și sabie îndeosebi satele în care răscoala a fost mai intensă : Marga și Mărul ; la acesta din urmă însăși biserica satului, în care s-au refugiat locuitorii, este dată pradă flăcărilor<sup>65</sup>.

În vederea consolidării stăpînirii habsburgice în Banat, dar și pentru crearea unei zone tampon în fața turcilor, la sfârșitul anului 1767 o comisie militară întrunită la Timișoara face propuneri, iar la 1768 curtea de la Viena, în urma primei călătorii a lui Iosif al II-lea în Banat, a luat hotărîrea înființării graniței bănățene<sup>66</sup>. Peste doi ani, la 1770, începe deja conscrierea satelor și organizarea comunelor grănicerești<sup>67</sup>. Valea Bistrei formează o companie cu comandamentul în Ohaba-Bistra (batalionul de la Jupalnic), cuprinzînd următoarele localități : Ohaba-Bistra, Cireșa, Ciuta, Crijma, Glimboca, Iaz, Mal, Marga, Mărul, Obreja, Valea Bistrei, Var, Voislova și Zăvoi. La începutul secolului al XIX-lea acestora li se adaugă Rusca Montană și Ruschița. Înființarea graniței bănățene a adus în viața locuitorilor de pe valea Bistrei modificări importante. În schimbul serviciului militar ce-l prestau pe graniță sau în campaniile militare, țărani militarizați au fost improprietăriți. Au fost scutiți de orice dări sau corvezi în fața organelor administrației civile, răspunzînd doar în fața autorității militare. Datorită condițiilor materiale mai bune decît în celelalte zone bănățene, satele grănicerești vor avea o situație mai prosperă<sup>68</sup>. Noua situație se va repercuta favorabil și în sferele vieții sociale și spirituale ale locuitorilor. În primul rînd, autoritățile militare nu au permis colonizarea elementelor etnice străine pe teritoriul graniței, fapt ce a favorizat păstrarea în continuare în valea Bistrei a caracterului omogen românesc din punctul de vedere al compoziției etnice. Se cunoaște doar ce proporții a atins colonizarea exact în acea perioadă în alte zone bănățene. Doar în anumite cazuri exprese, atunci cînd rațiuni de

<sup>62</sup> G. Popoviciu, *op. cit.*, p. 308. Limita răsăriteană a districtului Caransebeș era fixată din nou la Vama Marga, iarăși deci fără Bucova și Bouțari.

<sup>63</sup> Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, Caransebeș, 1902, p. 49.

<sup>64</sup> I. Stoia Udrea, *Răscoala țărănească din Banat de la 1738—1739*, Tim., 1945 ; Surdu Bujor, *Răscoala antihabsburgică din Banat (1737—1739)*, în S.M.I.M., II, Buc., 1957, p. 289—344.

<sup>65</sup> C. Groșoreanu, *Situația românilor bănățeni în decursul secolului al XVII-lea*, în R.I.S.B.C., an XIII, ian.-apr., 1944, Tim., p. 192. Pentru contribuția românilor din valea Bistrei la răscoală și la pactizarea cu turcii, a se vedea Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 175—176, 180.

<sup>66</sup> Marchescu, *Grănicerii*, p. 59—60.

<sup>67</sup> Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 193.

<sup>68</sup> C. Groșoreanu, *op. cit.*, loc. cit. ; *Istoria României*, III, Ed. Acad., Buc., 1964, p. 516.

stat o cereau, cu aprobarea celor mai înalte foruri militare de la Viena, se admitea aducerea de străini. Aşa s-a întâmplat şi la 1803, când —, în legătură cu redeschiderea minelor de fier, plumb, argint şi a carierei de marmoră —, s-au înfiinţat mici colonii miniere la Rusca Montană şi Ruschiţa<sup>69</sup>. Societăţilor miniere respective li s-a interzis însă angajarea de muncitori de pe teritoriul comunei grănicereşti<sup>70</sup>, fiind astfel nevoite să aducă mineri din alte zone ale imperiului, aşa cum vom vedea. Apoi, în ținuturile de graniţă a fost proclamată libertatea religioasă, astfel încît, graniţa ce se menţinea la Vama Marga, marca şi limita în care s-a propagat Uniaţia şi frămîntările social-politice generate de ea; dincoace, în satele văii, locuitorii şi-au păstrat nestingheriţi libertatea cultului ortodox. Regulamentul de înfiinţare a graniţei stipula în mod expres ca în fiecare comună grănicerească să se înfiinţeze o şcoală, pentru care atît întreţinerea, cît şi plata dascălului erau asigurate de către stat. Prevederea aceasta a însemnat enorm pentru ridicarea nivelului spiritual al locuitorilor. Mulţi dintre copii grănicerilor, ce se dovedeau apti la învăţătură, aveau posibilitatea să urmeze cursuri secundare sau chiar şcoli superioare, legate îndeosebi de cariera militară<sup>71</sup>.

Militarizarea graniţei a atras chiar din primii ani şi unele măsuri cu caracter „urbanistic“, în sensul obligativităţii concentrării şi compactizării localităţilor din graniţă. Aşa cum rezultă şi din paginile precedente, în valea Bistrei anterioară stăpînirii habsburgice, se găseau o sumedenie de sate, mult mai multe ca număr decît există astăzi. În genere erau sate mici, multe din ele doar nuclee de sate, în cel mai fericit caz avînd 30—40 de gospodării. În jurul lor existau mici nuclee satelit, de tipul cătunului, răspîndite în hotarele localităţilor, mai ales pe văile secundare, uneori chiar la distanţe apreciabile de aşezarea-mată. În general, aşezările văii au cunoscut în evul mediu acelaşi proces de roire, tipic pentru toate zonele româneşti din Transilvania şi Banat<sup>72</sup>, proces în care, dintr-un sat matcă, roiesc alte sate denumite cu termenii: „de jos“, „de sus“, „de mijloc“, „de vale“ etc. Am mai văzut că acest proces e cunoscut din documente pentru Glimboca, Obreja, Zăvoi, Bouţari. Dar, pentru habitatul zonei, într-o epocă ceva mai tîrzie, este cunoscut şi fenomenul invers, al tendinţei de concentrare a localităţilor, în care o aşezare mai puternică „absoarbe“ satele mai mici din împrejurimi, amintirea acestora păstrînd-o doar documentele şi microtoponimia. Exemplul cel mai sugestiv ni se pare că îl oferă Obreja superioară, care în cursul secolului al XVII-lea a „absorbit“ sătuleţe ca Ramna, Vîrciorova, Pleşu, Calova aflate în împrejurimi. Ea însăşi se va contopi mai apoi în Obreja inferioară, pe la începutul secolului al XVIII-lea, aceasta din urmă cu vatra pe malul

<sup>69</sup> Corneanu, *Caransebeş*, p. 509—511.

<sup>70</sup> *Arhivele Statului Timişoara, A.A.M.*, dos. 82, nr. 67, f. 524—527. Contract încheiat la 1 martie 1823 între comandamentul militar al Austriei de jos, în numele regimentului de grăniceri bănăţeni, pe de-o parte şi principalii coproprietari ai societăţii „Bistra-Ruschiţa“ pe de alta; regimentul de grăniceri în calitate de proprietar, cedează pe timp de 25 de ani pădurile Ascuţiţa şi Calova din masivul Poiana Ruscă, aflate pe teritoriul comunei grănicereşti Obreja. Prin acelaşi contract se interzice societăţii respective angajarea de muncitori de pe teritoriul comunei grănicereşti.

<sup>71</sup> Din rîndurile grănicerilor bănăţeni s-au ridicat ofiţeri şi generali vestiţi. E suficient să amintim doar figura legendară a ofiţerului Moise Groza, fiu de grănicer din Obreja, trecut în România şi distins în luptele din Războiul de Independenţă.

<sup>72</sup> Vuia, *S.E.F.*, I, p. 265—266; Pascu, *Voievodatul*, II, p. 56—94.

drept al Bistrei. Iată deci că treptat, Obreja inferioară a devenit nucleul-pivot în jurul căruia s-au adunat locuitorii mai multor sate. La sfîrșitul veacului al XVIII-lea, ca urmare a inundațiilor provocate de Bistra, dar și datorită măsurilor întreprinse de autorități, vatra satului se mută în stînga Bistrei, aliniindu-se pe o uliță principală paralelă cu riul, intersectată de cinci străzi paralele și largi, legate între ele prin ulicioare înguste. În noua vatră, aproximativ în centrul uliței principale s-a construit și noua biserică a așezării, monumentală, una din cele mai impozante biserici ridicate în granița militară<sup>73</sup>. Aceste contopiri și mutări succesive fac ca în primele decenii ale secolului al XIX-lea, Obreja să înregistreze 1649 de locuitori, cu un număr de 232 de case, devenind cu timpul una din cele mai puternice așezări de pe valea Bistrei<sup>74</sup>. Vechea vatră, din dreapta Bistrei s-a păstrat în toponimia locală cu apelativul Sat Bătrîn. Aici, pînă în urmă cu 30 de ani era încă un mic grup de sălașe, iar urmele vechii biserici din acea vatră se disting pînă în zilele noastre<sup>75</sup>. Sătenii mai vîrstnici din Obreja, știu încă să indice pe locul Satului Bătrîn împărțirea vechii așezări după spița de neam (pe „nemocenii“ cum spun ei). Că mutarea pe noua vatră s-a început spontan și că numai după aceea au intervenit măsuri administrative impuse de autorități o dovedește faptul că pe noua vatră, aproape de Bistra, străzile și-au păstrat mult timp denuminația după spița de neam care le-a locuit : „ulița Murăreștilor“, „ulița Titonilor“, „ulița Niconilor“, „ulița Bistrenilor“ etc.

Cursul superior al Bistrei cu teren mai frămîntat, a dus la dezvoltarea în evul mediu a unor așezări și mai răsfirate. Însuși Iosif al II-lea nota că „... pînă la Ohaba mai este șes, dar de-aici munții încep să se apropie ... imediat după Marga, se află în vale două sate risipite ...“<sup>76</sup>. Fără îndoială că acesta se referea la Bouțari și Bucova, deoarece în lista pe care o întocmește cu satele din Hațeg ce trebuiau mutate pentru a putea fi militarizate, șirul începea cu „Peuczari“ (desigur numele deformat al Bouțarului) și Bukowa<sup>77</sup>.

Despre măsurile administrative privind sistematizarea rurală impuse de autoritățile habsburgice în secolul al XVIII-lea s-a scris relativ mult, fără a reieși încă prea clar diferențierile ce se impun între măsurile luate în zona de șes și cele din ținutul muntos al Banatului pe de-o parte, între satele de colonizare și satele românilor băștinași pe de alta, în speță a satelor din teritoriul confiniului militar, în care era inclusă și valea Bistrei. Am văzut că încă la 1770<sup>78</sup> au luat ființă comunele grănicerești, bazate pe „comunioanele“ familiale. Deja la 1777 s-au elaborat normele legale pentru concentrarea localităților răsfirate<sup>79</sup>. Se urmărea prin aceasta

<sup>73</sup> După Stoicescu, (*Bibliografia*, p. 111), biserica cu hramul sf. Apostoli Petru și Pavel s-a ridicat cu puțin înainte de 1780 ; după Popiți (*Conspectul arhivelor din Banat*, Buc., 1950, p. 48—49) biserica din Obreja s-a ridicat la 1791 ; Corneanu (*Caransebeș*, p. 431) consideră biserica construită pe la 1750.

<sup>74</sup> Nagy Ludovicus, *Notitiae politico-geographico-statisticae incltyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*, tomus secundus, Buda, 1829, p. 203. Azi Obreja înregistrează 603 de case.

<sup>75</sup> Recunoașteri personale, efectuate în vara anului 1979.

<sup>76</sup> Ion Negru, *op. cit.*, p. 105—106.

<sup>77</sup> *Idem*, *ibidem*.

<sup>78</sup> Vezi mai sus la noi, cu nota 67.

<sup>79</sup> M. Stopfer, *Erläuterungen der Grundgesetze für die Karlstädter, Warasdiner, Banat-Slavonische und Banatische Militär Gränze*, Viena, 1831, apud L. Groza, *Arhitectura caselor grănicerești*, în S.C.E.I., Caransebeș, 1977, p. 49—58.

adunarea tuturor nucleelor de sat și a gospodăriilor răsfirate pe o vatră compactă, căci, potrivit scopului pentru care au fost înființate, comunele grănicerești deveneau unități tactice ce trebuiau să ofere posibilități prompte de comandă și control, unitare și eficace, atât în vederea pazei frontierei și a cordoanelor sanitare, cât și pentru ducerea acțiunilor proprii de luptă, așa cum va fi cazul în câteva rinduri <sup>80</sup>. Cu alte cuvinte, așa cum plastic se exprimase savantul Nicolae Iorga „... grănicerii aceștia se găsesc așezați în fragmentele, întru-totul asemenea ale unei uriașe cazărmi... celulele acestea stau gata pentru a se supune unor ordine, trimițându-se locuitorii la paza vreunei gherete, ori și ducându-se sub steagul împărătesc pentru a lua parte la o luptă cu dușmanul păgîn de peste Dunăre... nu este un sat, ci o stradă, și nu este o stradă, ci este un front, gata să răspundă la apel...” <sup>81</sup>.

În unele cazuri, mutarea pe o nouă vatră stabilită de către inginerii armatei austriece începe imediat; în altele se tergiversează, mai ales datorită rezistenței locuitorilor ce nu erau dispuși întotdeauna să-și părăsească gospodăriile. Se pare că ultima incursiune turcească din 1788 a grăbit autoritatea militară la măsuri hotărâte, căci în satele dispersate concentrarea grănicerilor s-a făcut anevoios, în același timp gospodăriile izolate erau o pradă ușoară pentru cetele de năvălitori, fiind în același timp o sursă de aprovizionare pentru aceștia. În general, reprezentanții armatei au ales soluția convingerii locuitorilor pentru mutarea pe noua vatră, pentru care grănicerii primeau o compensație în valoare de 25 de florini, lemne gratuite pentru construcție din pădurile regimentului, precum și scutirea de serviciul militar în anul în care se efectua mutarea; dar refacerea gospodăriei în noul loc trebuia efectuată în maximum patru săptămîni <sup>82</sup>. Au fost și cazuri în care mutarea pe noua vatră s-a efectuat cu forța <sup>83</sup>, datorită opoziției locuitorilor. S-au întîlnit și situații în care grănicerii ce se opuneau mutării au fugit cu familiile lor peste munți, în Țara Românească; cei care s-au întors mai apoi au fost iertați, cu condiția să îndeplinească cerințele comendurii <sup>84</sup>.

La mutarea pe noua vatră, grănicerul primea o porțiune din intravilan în care-și întemeia noua gospodărie, precum și o proprietate în hotarul noii așezări. Așa-zisa „Constituție confinară”, promulgată de curtea de la Viena la 7 august 1807, reglementa în amănunțime obligațiile și drepturile grănicerilor. În patentă imperială se făcea distincție între moșia

---

<sup>80</sup> În timpul ultimei invazii turcești în Banat (1788—1789), grănicerii din valea Bistrei reușesc să respingă un atac de diversiune al tătarilor, așa cum glăsuiește inscripția de pe troița de piatră din hotarul satului Mărul „Acest monument strămoșesc a fost lovit de glonț tătărăsc la anu' 1788”. Se pare că în timpul aceluia atac părți ale satelor Mărul, Marga și Voislova au fost incendiate. În timpul revoluției de la 1848—1849, compania de la Ohaba-Bistra oprește temporar o coloană kossuth-istă pe linia Marga-Vama Marga. Și cu această ocazie au ars 27 de case ale satului Marga (după Marchescu, *Grănicerii*, p. 232).

<sup>81</sup> N. Iorga, *Arta românească în Banatul muntos*, extras din *B.C.M.I.*, Vălenii de Munte, 1940, p. 15—18.

<sup>82</sup> L. Groza, *op. cit.*, loc. cit.

<sup>83</sup> Idem, *ibidem*, Bătrînul octogenar Nicolae Malăscu din Mărul ne relatează în iunie 1980 că fiind copil, bătrînii satului de atunci povesteau despre situații în care unii locuitori din Mărul „au primit 25 de bîte pe spinare”, deoarece nu voiau să-și părăsească vechile gospodării.

<sup>84</sup> Gr. Popiți, *Date și documente bănățene*, Timișoara, 1939, p. 70.

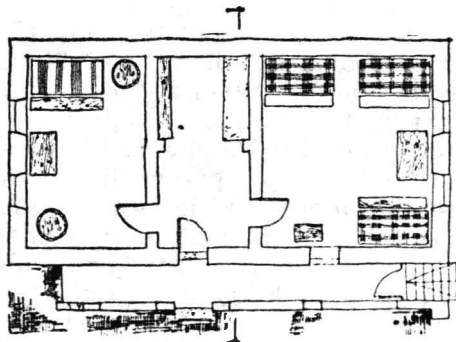


Fig. 12.

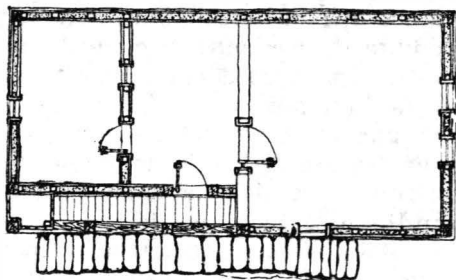


Fig. 13.

„stătătoare“ și „moșia întrecătoare“ a „comuniei“ grăniceresc<sup>85</sup>. Prima alcătuia, lotul de gospodărie primit în vatra satului, ce însuma în medie aproximativ 1 600 de stînjeni<sup>2</sup> (ce reprezintă azi ceva mai bine de jumătate de hectar) și pentru care nu se plătea nici o taxă. Cea de-a doua se afla în hotarul așezării și cuprindea un lot de 24 de iugăre cadastrale din care 18 erau teren arabil, iar 6 iugăre de livadă cu fineață. Pentru acest lot se plătea o taxă anuală ce varia între 6 și 8 creițari/jugăr, în funcție de gradul de fertilitate al solului. Suma o putem socoti „simbolică“, comparativ cu dările la care erau supuși locuitorii din zonele nemilitarizate ale Banatului. În plus, fiecare locuitor al graniței plătea o „capitație“ de patru creițari. Pășunea din hotarul așezării, pădurea și pășunea alpină constituia proprietatea colectivă a comunei grănicerești, folosită în devălmășie, dar sub supravegherea strictă a reprezentanților grănicerilor și a autorității militare<sup>86</sup>. În genere, intravilanele repartizate în noile așezări erau egale, de formă dreptunghiulară, dar la ridicarea noilor gospodării, comenduirea a impus unele norme obligatorii. În primul rînd construcțiile trebuiau făcute din materiale solide: lemn, piatră, cărămidă. În al doilea rînd, acoperișurile de paie sau coceni erau excluse, fiind admise doar cele de șindrilă și țiglă, pentru a preveni propagarea incendiilor<sup>87</sup>. Aceleași norme pretindeau ca fronturile caselor să fie trase la linia străzii, iar între clădiri să se respecte distanțe corespunzătoare, desigur iarăși împotriva răspîndirii focului.

Inevitabil, asemenea reguli urmărite cu asiduitate, au condus spre o anumită șablonizare privind cadența gospodăriilor cu casele perpendiculare pe linia străzii, precum și în ceea ce privește repartitia construcțiilor în perimetrul curților, creind premise pentru dezvoltarea gospodăriei cu curtea de tip „învăluit“<sup>88</sup>. Normele respective impuse cu rigurozitate au determinat dispariția din ținutul graniței a caselor cu pereți de nulele împletite, ca și cea acoperișurilor de paie sau coceni. Probabil tot ca urmare a acestor directive a dispărut și bordeiul din întreg ținutul muntos al Banatului. Apariția lui accidentală în jurul Mehadiiei

<sup>85</sup> Marchescu, *Grănicerii*, p. 121—132.

<sup>86</sup> Idem, *ibidem*.

<sup>87</sup> L. Groza, *op. cit.*, loc. cit.

<sup>88</sup> Paul Petrescu, *Studiul arhitecturii populare din Banat*, în *A.M.E.T.*, pe anii 1959—1961, Cluj, 1963, p. 163—164.

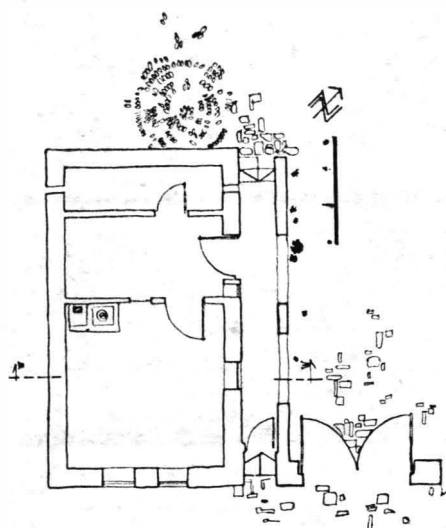


Fig. 14.

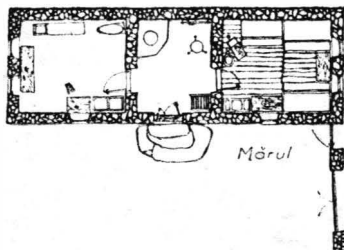


Fig. 15.



Fig. 16.

după invazia turcească din 1788<sup>89</sup> arată că el a fost totuși cunoscut într-o etapă anterioară. În valea Bistrei locuitorii vîrstnici nu-și amintesc de case împletite din nuiiele, nici de acoperișuri din paie și nici de bordeie. Legea din 1777 admitea pentru fiecare locuitor păstrarea unui sălaș în hotarul satului, cu condiția ca acesta să nu fie prea îndepărtat de vatra așezării, să nu fie locuit permanent și să fie controlat și supravegheat<sup>90</sup>.

Aplicarea consecventă a acestor prevederi și-a pus (după un interval scurt, dar pentru o lungă etapă ulterioară) pecetea pe aspectul general al așezărilor de pe Bistra. O primă consecință ar fi aceea că dintr-o puzderie de sate sau nuclee de sate au luat naștere așezări mai mari, comparabile bunăoară cu cele din Hațeg sau Ținutul Pădurenilor<sup>91</sup>. Vor trece doar trei decenii și la 1809 o statistică întocmită pe teritoriul regimentului bănațean<sup>92</sup> indică deja în valea Bistrei sate compacte, cu vetrele adunate, pe

<sup>89</sup> Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 288 „... cei de turci cu case arse, bordee mici în pămînt își săpa, cu lobada, știru și cu bozu le acoperea“. Tot atît de adevărat este că pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea un prețios izvor (*Anonymus Caransebesiensis*, apud I. I. Rusu, *Elemente autohtone în terminologia așezărilor*, în *A.M.E.T.*, pe anii 1962—1964, Cluj, 1966, p. 80) atestă prezența bordeiului în împrejurimile Caransebeșului, desemnat cu termenul „borgil“ tradus în latină prin „subteranea casa“.

<sup>90</sup> L. Groza, *op. cit.*, loc. cit.

<sup>91</sup> N. Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, ed. a II-a, Buc., 1939, p. 431—432. Autorul, ce într-o călătorie la 1923 vizitează valea Bistrei venind din Ardeal face remarcă realistă că „... satele de aici sînt mai mari decît cele din Hațeg...“.

<sup>92</sup> Gr. Popiți, *op. cit.*, p. 110—111. Potrivit documentului din 1809, satul Var avea 90 de case, Iazul 80 (să ne gîdim că la 1655 nucleul satului avea numai 10 gospodării), Ciuta 80, Obreja 208 (la 1655 Obreja superioară înregistra doar 16 gospodării), Glimboca 140, Ohaba-Bistra 65, Mărul 128, Malul 35, Crișma 40, Zăvoiul 26, Cireșa 30, Voislova 39, Valea Mare (azi Valea Bistrei) 18, iar Marga (împreună cu Vama Marga) 101. Putem aprecia deci la 1080 de case în localitățile din valea Bistrei; nu cunoaștem din păcate pe cele din Bucova și Bouțari, ce nu făceau parte din compania Ohaba-Bistra. Pentru două din localități avem chiar cifre comparative. Obreja bunăoară, în jur de 1820 va înregistra 232 de case, iar Marga la 1849 înregistrează un total de 138 de case.

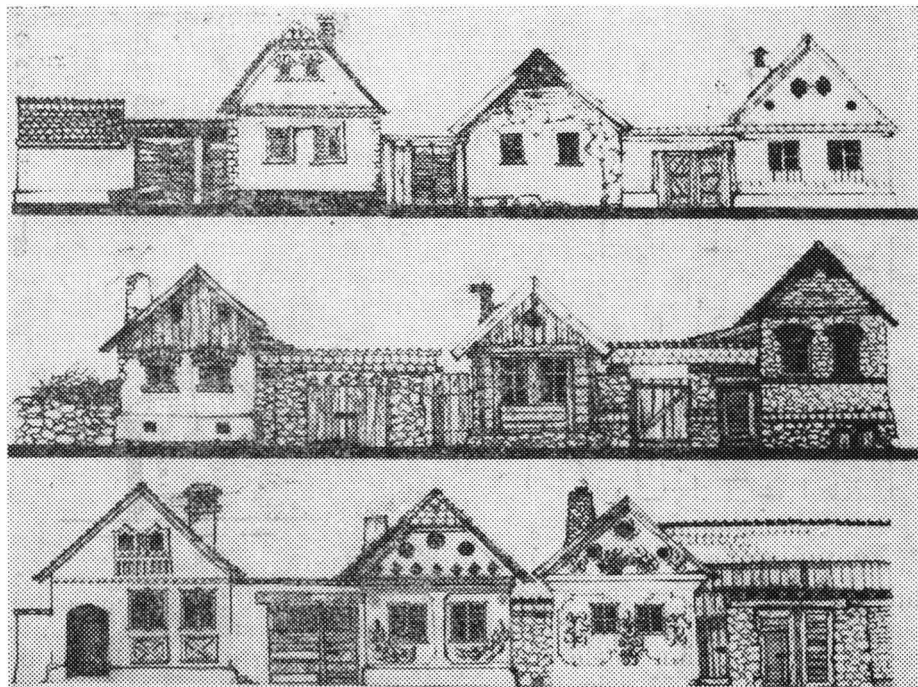


Fig. 17.

care, cu mici fluctuații, se găsesc și azi. Potrivit unui raport din 6 august 1808, înaintat de colonelul Branovacszy <sup>93</sup>, în cele 14 sate ale campaniei de la Ohaba-Bistra nu se afla nici un străin, ci doar români.

Altă consecință importantă a sistematizării localităților din graniță constă din aceea că așezările din culoarul Bistrei prezintă aproape în exclusivitate doar două tipuri fundamentale: sate lineare, dezvoltate de-a lungul drumului și sate geometrice. Cele mai multe aparțin tipului de-a lungul drumului, înscriindu-se în mai multe variante cunoscute și în alte regiuni ale țării <sup>94</sup>.

Bucova se prezintă sub forma unei ulițe lungi de aproape 3,5 km, uliță ce descrie un arc de cerc larg deschis spre Poarta de Fier, avînd și unele mici ramificații laterale. Gospodăriile se găsesc înșiruite de-o parte și de alta a drumului, destul de rare și doar în ultimele două decenii se observă o oarecare tendință de concentrare a acestora în jurul noului centru civic al satului, situat cu aproximație în mijlocul așezării. Aceleași caracteristici le prezintă și Bouțarul superior, cu trăsăturile reliefului identice; în Bouțarul inferior gospodăriile sînt ceva mai adunate de-a lungul drumului, fără a mai prezenta ramificații laterale. În total, vatra Bouțarului se întinde pe mai bine de 5 km, cu o medie de 500 m lățime <sup>95</sup>. Marga și Crijsa aparțin tipului socotit „clasic” al satului de-a lungul drumului, cu case dese, aliniate pe ambele părți ale unei ulițe lungi și

<sup>93</sup> Gr. Popiți, *op. cit.*, p. 100.

<sup>94</sup> R. Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat*, în *S.E.F.*, I, p. 213—233; I, Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 124—127; V. Butură, *op. cit.*, p. 58—65.

<sup>95</sup> A. Motomancea, *op. cit.*, loc. cit.



Fig. 18.

drepte<sup>96</sup>. La Crijsma doar capătul răsăritean al satului este puțin ondulat, în formă de S mult alungit, spre locul unde localnicii indică că ar fi stat „satul bătrîn”<sup>97</sup>. Tot la Crijsma, o uliță scurtă și strîmtă, deschisă tîrziu, perpendiculară în dreptul bisericii pe cea principală, asigură accesul spre șoseaua Zăvoi-Poiana Mărului. Marga se compune dintr-o uliță dreaptă, cu lungimea de 1,5 km, cu case compacte pe ambele părți, vatra satului ocupînd o suprafață foarte redusă. Inițial satul era răsfirat pe trei vîlcele, ceva mai la sud de vatra actuală, adunat în timpul militarizării graniței. Pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea vatra satului era mult mai scurtă, căci biserica actuală, zidită în 1877 marca atunci limita nordică a așezării<sup>98</sup>. De atunci și pînă în prezent, Marga și-a dublat vatra, noile case s-au ridicat de-o parte și de alta a drumului, prelungind ulița spre nord (către șoseaua Caransebeș-Hațeg), astfel încît azi biserica centrează cumva așezarea.

O textură interesantă prezintă satul Măru. Constatarea lui R. Vuia, după care și Măru „... aparține tipului clasic al satului dezvoltat de-a lungul drumului...”<sup>99</sup> nu corespunde decît în parte realității. Într-adevăr, partea sudică a localității (cea mai veche) este formată dintr-o uliță destul de strîmtă și lungă de ceva mai bine de 1 km, avînd case dese de-o parte și de alta. Unde se găsește azi centrul civic al satului, intervine o uliță perpendiculară, străbătută de valea pîrîului Bolvașnița, cu casele aliniate de-o parte și de alta, urmărind traseul șerpuitor al firului văii. În partea de sud a localității găsim o rețea stradală întortochiată, cu ulițele strîmte și cotite. Într-un cuvînt, se poate deduce că structura globală a satului Măru reprezintă rezultatul asocierii succesive a unor trăsături

<sup>96</sup> R. Vuia, *loc. cit.*, p. 214.

<sup>97</sup> Constatări personale în toamna anului 1980.

<sup>98</sup> A. Motomanca, *op. cit.*, loc. cit.

<sup>99</sup> R. Vuia, *loc. cit.*, p. 214—215.



Fig. 19.

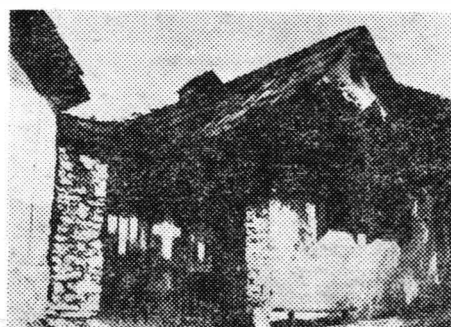


Fig. 20.

ce sînt proprii mai multor tipuri: inițial, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, sub imperiul normelor administrative impuse de autorității, a rezultat un prim nucleu al așezării cu gospodăriile înșirate de-a lungul drumului. Mai apoi, prin dezvoltarea așezării (consecință a creșterii demografice) și prin scăderea presiunii factorului administrativ, a luat naștere un al doilea nucleu ce poartă amprenta satului de vale (poate cîndva spre mijlocul secolului al XIX-lea), iar ultimul, cel al satului de tip îngrămădit, după desființarea la 1872 a graniței militare, cînd controlul autorităților normative practic încetează.

Malul, Voislova, Zăvoiul, Cireșa și Vama Marga sînt sate mici, formate dintr-o uliță scurtă și dreaptă, cu case dese, pe cînd Valea Bistrei, deși prezintă aceleași caracteristici generale, are ulița cotită.

Cînd s-au întemeiat la 1803 așezările miniere Rusca Montană și Ruschița, acestea s-au alineat iarăși de-a lungul cîte unei străzi paralele cu riul Rusca. Inițial aici au fost aduși mineri din Slovacia și Silezia, dar și puțini francezi din Alsacia, austrieci din Stiria, precum și cîțiva italieni din Friuli, specializați în tăierea marmorei. Treptat, una din așezări, Rusca Montană, s-a dezvoltat și pe ulițe laterale, create mai ales pe văile convergente. Aici au venit la început coloniști olteni, specializați în arderea cîrbunilor de lemn, necesari unor mici topitorii create aici<sup>100</sup>. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, la Rusca Montană se stabilesc mulți locuitori din Ținutul Pădurenilor, ce coboară pe valea Loznicioarei (mic pîriu, afluent al Ruscăi), formînd practic un nucleu sate-lit ce în timp, se unește cu așezarea matcă.



Fig. 21.

Ohaba-Bistra avea imediat după concentrarea localităților doar o singură stradă, paralelă cu Bistra. Deja la începutul sec. al XIX-lea se crează o a doua stradă, paralelă cu prima, unite între ele prin ulicioare scurte perpen-

<sup>100</sup> La mijlocul secolului XIX-lea la Rusca Montană se făceau unelte agricole (topoare, sape, furci etc.) precum și lanțuri. Existau ateliere ce funcționau pe baza unor ciocane acționate hidraulic. Tradiția orală păstrează versiunea că aici s-au turnat și tunuri în timpul revoluției de la 1848—1849 și că însuși Avram Iancu ar fi comandat cîteva piese.



Fig. 22.



Fig. 23.

diculare, aşezarea luînd aspectul satului în formă de scară <sup>101</sup>. Aproximativ în centrul aşezării, între cele două străzi, se formează o piaţetă în care se construiesc din piatră sediul comandamentului companiei de grăniceri şi biserica ortodoxă a satului cu hramul Sf. Gheorghe <sup>102</sup>. Mijlocul aceluiaşi veac aduce deja o a treia stradă, paralelă cu celelalte două, formată prin lărgirea vetrei satului spre sud, în detişmentul izlazului comunal. Se observă deci cum, dintr-un sat iniţial linear, Ohaba-Bistra se transformă în decursul a doar cîteva decenii într-un sat cu structură dreptunghiulară.

La începutul secolului al XIX-lea pe hotarele satelor Ohaba-Bistra şi Cireşa s-au pus bazele oraşului Oţelu Roşu (fost Ferdinand), în legătură cu înfiinţarea unor topitorii de fier. Cu timpul ca urmare a dezvoltării



Fig. 24.

<sup>101</sup> R. Vuia, *op. cit.*, p. 219.

<sup>102</sup> Stoicescu, *Bibliografia*, p. 111.



Fig. 25.



Fig. 26.

aici a unui important centru siderurgic și metalurgic, noua așezare se mărește, primind treptat aspectul unei localități urbane. Alungirea așezărilor de-a lungul drumului pe cursul mijlociu al Bistrei a făcut ca în prezent Ohaba-Bistra, Oțelu Roșu, Cireșa, Zăvoiul și Valea Bistrei să aibă vetrele contopite, formînd un front continuu de case, întins pe mai bine de 7 km. În timp, la Cireșa și Zăvoi s-au creat ulițe transversale, satele respective primind deci forma unei cruci, cu brațele laterale scurte.

Datorită posibilităților oferite de configurația terenului, încă de la concentrarea localităților, satele Glimboca, Obreja, Var și Ciuta au fost proiectate pe canevase geometrice, cu străzi drepte și largi.

În acest sector al cursului inferior al Bistrei doar lazul prezintă planul unui sat linear situat de-a lungul drumului ce urmărește prima terasă a râului. Partea din vestul localității a primit mai târziu un aspect compactizat prin alinierea unui front dublu de gospodării, orientat pe ramificația drumului ce duce spre Var.

Nu putem socoti încheiată discuția asupra așezărilor, fără prezentarea a două din satele aparținătoare comunei Bouțari, ce fac notă discordantă prin structură față de celelalte așezări ale culoarului.



Fig. 27.

Primul dintre ele, Cornișorul (fost Strimba pînă la 1968), situat la un kilometru nord de Bouțari, are planul general al unui sat de vale, cu gospodăriile împrăștiate de-a lungul a două văi convergente: Micota și Cîrna. În părțile superioare ale acestor văi, casele se găsesc la distanță una de alta, ridicate în mijlocul gospodăriilor. Doar după convergența celor două pîraie, pe o

porțiune ce nu depășește 600 de metri, așezarea primește un caracter ceva mai organizat, casele se înșiră la linia drumului. Pe ambele văi vatra satului atinge peste 3 km lungime.

La încă 5 km la nord de Cornișor, pe culmile munților Poiana Ruscă, la altitudinea de peste 1 000 m, se află cel de-al doilea : Preveciorul. Are casele risipite pe pantele domoale ale unei căldări montane, în imediata vecinătate a cumpenei apelor spre Ținutul Pădurenilor. Prezența așezării este anunțată încă de departe de sălașele izolate, ridicate în mijlocul loturilor cu livezi și finețe, purtînd denumirea unor toponime : „sălașul de la Palcin“, „de la Păgini“, „de la Pravăț“, „de la Muchia lui Boran“ etc. Așezarea în sine are vatra foarte laxă, cu casele situate la mare distanță una de cealaltă, comunicația asigurîndu-se prin drumeaguri înguste de care sau prin poteci de picior. Ca ocupație a locuitorilor, predomină creșterea animalelor și pomicultura, dar se practică și culturile înalte în terase, cu predilecție porumbul și ovăzul. Structura Preveciorului este identică cu cea a satelor risipite de pe platforma Pădurenilor, din munții Sebeșului sau din Apuseni<sup>103</sup>. Și aici, întocmai ca în cazul unor așezări risipite ale munților Apuseni am sesizat tendința de concentrare în crînguri, organizate după spița de neam<sup>104</sup>. Pînă prin 1950 mai locuiau la Prevecior circa 40 de familii, azi numărul lor a scăzut la 12, căci majoritatea locuitorilor au coborît la Bouțari sau Bucova.

Structura așezărilor Cornișor și Prevecior indică faptul că aici autoritățile administrative nu au intervenit, probabil, datorită poziției lor laterale raportată la culoarul strategic al Bistrei.

Desființarea graniței militare, apoi dezvoltarea uzinelor de la Oțelu Roșu și, în general, a activităților industriale din zonă (la 1906 s-a construit linia ferată Caransebeș-Bouțari-Subcetate<sup>105</sup>), face ca treptat o mare parte a locuitorilor din Valea Bistrei să fie atrasă spre industria orașelor Caransebeș, Oțelu Roșu și Hațeg. Transformările adînci produse în viața locuitorilor în ultimele 3—4 decenii, se vor repercuta hotărîtor și în înfățișarea generală a așezărilor.

## II

Știri referitoare la vechimea arhitecturii populare din culoarul Bistrei sînt extrem de puține. Doar la 1564 Giovan Andrea Gromo remarcă în Caransebeș : „...suburbii mari, dar cu case de lemn...“ Peste doar doi ani același Gromo, din nou la Caransebeș, observă că : „... toate casele sînt din lemn, dar foarte arătoase și bine înzestrate...“<sup>106</sup>. Peste încă un secol (1661), vestitul Evlia Celebi înregistra tot aici „...cam 300 de case, toate cu acoperișuri de lemn“<sup>107</sup>. Valoarea documentară a acestor mențiuni constă în faptul că se referă la un oraș căruia i se circumscrie și valea

<sup>103</sup> R. Vuia, *op. cit.*, p. 172.

<sup>104</sup> Cele mai dese nume de familii în Prevecior sînt Avrămoni și Dăbuceanu. O legendă locală relatează că haiducul Avrămoni din Bouțari a răpit fiica „uriașului“ din Răchitova (sat din Hațeg, peste deal), așezîndu-se apoi pe locul satului actual. Primii urmași ai haiducului aveau și ei „fire de uriași“, dar au dispărut mai apoi în luptele ce le-au dus cu alți „uriași“. Ultimii urmași aveau fire obișnuită și din această se trag locuitorii de azi ai Preveciorului.

<sup>105</sup> *Drapelul*, nr. 24/28 febr., Lugoj, 1906, fila 3.

<sup>106</sup> *Călători*, II, p. 317. 329.

<sup>107</sup> *Idem*, VI, p. 534—535.

Bistrei, atestînd totodată prezența tîrzie a unei arhitecturi de lemn chiar în orașul de reședință al districtului Sebeș.

Într-adevăr, arhitectura ținuturilor înalte ale Bămatului aparține marelui domeniu al arhitecturii românești de lemn<sup>108</sup>, predominantă pînă tîrziu, în primele decenii ale secolului nostru, cînd treptat cedează locul arhitecturii de cărămidă. În toate așezările văii se întîlnesc încă suficiente exemplare de case construite din lemn, între care unele vechi, ce pot fi socotite adevărate relicve de locuință rurală, permițînd studiul analitic și relevarea unor concluzii generale privind arhitectura locuinței țărănești în culoarul Bistrei.

Pe cursul mijlociu și superior, se făceau case construite din lemn de fag, esență lemnoasă aproape în exclusivitate în pădurile din jur, în timp ce în satele de pe cursul inferior vom întîlni doar case construite din stejar.

Talpa casei<sup>109</sup>, cioplită din lemn masiv ce uneori putea atinge secțiuni de pînă la 40×40 cm, se punea în vechime pe un soclu scund de piatră de rîu luată în albia Bistrei; mai apoi, se săpa un șanț de fundație, nu mai adînc de 40—60 cm, umplut iarăși cu piatră de rîu. Lemnele ce formau talpa clădirii erau cioplite și tăiate la dimensiunile fundației. Deasupra lor se ridicau pereții perimetrali, formați din cununi orizontale suprapuse în așa numitul sistem *Blockbau*, tipic tuturor zonelor arhitecturii românești în lemn<sup>110</sup>. Se cunosc în valea Bistrei mai multe tehnici de construire a pereților, în funcție de forma birnelor utilizate: a) birne rotunde, îmbinate la colțuri în „cheutori“ cu creștătura rotundă, practică cu toporul. La Cornișor și Preveior tehnica se numește „în burece“, iar jos la Obreja, Ciuta, Var poartă denumirea de „în crivala“; b) o a doua tehnică, mai rar utilizată și numai în satele din susul văii, a fost cea a birnelor cioplite pe două muchii, cele alăturate pe verticala peretelui. În acest caz, îmbinările de la capete sînt realizate în unghi drept sau în rumâneșce“ cum se exprima un fost meșter de case<sup>111</sup>; pare-se că această tehnică a fost doar de tranziție spre o alta; c) în care birnele orizontale se ciopleau pe toate cele patru muchii, îmbinarea la colțuri făcîndu-se iarăși în „cheutori drepte“. În toate cele trei cazuri capetele birnelor depășeau îmbinarea la colțurile clădirii cu 15—25 cm, d). Mai rar, se întîlnesc în Valea Bistrei case de lemn încheiate la colțuri în „cheutori nemțești“, obținute prin creștarea pe ambele părți ale capetelor birnelor cioplite în patru muchii și eliminarea capetelor la nivelul intersecției pereților. Se întîlnesc asemenea exemple la Ciuta, Obreja, Rusca Montană și Zăvoi, probabil ca urmare a influenței exercitate de meșteri germani din Caransebeș și, respectiv, Rusca Montană. Interesant de reținut că, în acest ultim caz, și birnelor ce intră în componența pereților li se spune la Zăvoi „fostăni“, desigur de la germanul „Pfosten“, fapt sesizat de R. Vuia și pentru zona Năsăudului<sup>112</sup>.

La casele vechi birnele aveau lungimea casei, întrerupte doar acolo unde se practicau deschiderile: uși, ferestre; într-o etapă mai tîrzie, cînd

<sup>108</sup> *Arta populară românească*, Ed. Acad., Buc., 1969, p. 159—161.

<sup>109</sup> Lemnele ce formau talpa casei pe cursul inferior purtau denumirea de „bilvani“, iar pe cursul superior se numesc „tălpoane“. La Mărul, întreaga talpă poartă denumirea de „dîrmon“.

<sup>110</sup> *Arta populară românească*, p. 24.

<sup>111</sup> Simion Sămfireag, din Mărul, 73 de ani.

<sup>112</sup> Vuia, S.E.F., II, p. 85—87.

lemnul mare devine mai rar și mai scump, din loc în loc, de-a lungul pereților intervin stilpi verticali, fixați în talpă și în cunună prin „limbi“, prevăzuți lateral cu șanțulețe verticale practicate cu dalta („vișluitoari“) în care se fixează capetele birnelor („mucuri“). De la Ohaba Bistra în jos, acești stilpi poartă denumirea de „căței“, iar în satele de sus se numesc „ușori“, semn că s-au făcut după aceeași tehnică ca în cazul celor folosiți la fixarea ușilor. Pereții despărțitori dintre încăperi sînt denumiți „primezi“, la exemplarele vechi fiind construite tot din birne, la cele mai noi din piatră sau cărămidă crudă. Ultimul rînd de birne de la partea superioară a pereților poartă denumirea de „cunună“ pe cursul inferior și mijlociu sau „cusărau“ pe cursul superior. În unele sate (Glimboca, Obreja, Ciuta), lemnul cununii de la fațada în care se găsea intrarea în casă purta numele de „prăgari“. De obicei, pentru cunună s-au ales birne lungi, pe toată lungimea clădirii, chiar atunci cînd este vorba de case construite „în căței“, aceasta avînd un mare rol în fixarea și rigidizarea acoperișului. La Ciuta și Obreja, totalitatea pereților de lemn, împreună cu talpa și cununa poartă denumirea de „obada casei“, Deasupra acesteia se puneau transversal grinzi, la distanța de aproximativ 1 m, una de cealaltă. La casele vechi din lemn, grinzile se sprijineau pe o grindă principală, așezată longitudinal, cioplită dintr-o singură bucată ce traversa mijlocul încăperilor. La Bucova și Bouțari ea purta numele de „grinda mare“, la Mărul, Zăvoi, Crișma și Ohaba-Bistra îi ziceau „urs“, la Glimboca, Obreja, Ciuta „meșter-grindă“, iar la Var „modoșpan“. Tot caselor vechi le erau proprii și un al doilea rînd de cunună, paralelă cu prima, așezată deasupra grinzilor transversale mărind astfel stabilitatea șarpantei. Capetele inferioare ale căpriorilor (numiți „coarne“) erau fixați în capetele grinzilor transversale, întăriți și prin cuie de lemn, dar se sprijineau ceva mai sus și în cununa superioară printr-o tăietură în formă de V, astfel că cea de-a doua cunună amortiza din presiunea de descărcare exercitată de șarpantă. Căpriorii se îmbinau sus la coama acoperișului doi cîte doi, fixați iarăși prin cuie de lemn. Aproximativ la mijlocul căpriorilor erau prevăzuți popi verticali, fixați în grinzi și denumiți „tăştule“, iar perechile de corni erau legate și oblic prin contravîntuiri, ce purtau denumirea de „pintenii“ la Mărul și „primble“ la Obreja și Ciuta. Și căpriorii la casele vechi erau ciopliți din bardă, numai de vreo 60—70 de ani sînt tăiați la ferăstrău. Peste căpriori, în șiruri orizontale, se puneau lețuri, pe care se bătea șindrila, denumită peste tot în valea Bistrei „prășchilă“. S-au folosit două tehnici de batere a șindrilor : 1) „tobliu“, în două rînduri încălecate pe verticală, mai economicoasă ; 2) „dublu“, în două rînduri suprapuse unul peste altul. La Bouțari, Bucova, Marga, șindrila se făcea din fag, la Rusca Montană, Ruschița și Mărul din brad <sup>113</sup>. O denumire asemănătoare întîlnim în Hațeg și Ținutul Pădurilor : „prăștilă“ <sup>114</sup>. Vuia demonstra că, de fapt, această denumire este mai veche decît cea de „șindrila“ (din germanul *Schindel*), păstrată numai în regiunile periferice ale Ardealului și Banatului <sup>115</sup>. Nu ar fi exclusă derivarea termenului de la „prăștină“ pro-

<sup>113</sup> Formatul era variabil, de la 40—50 cm lungime la Bouțari și Bucova, la 60—70 cm la Mărul și Rusca Montană. Cea de fag era mai lată (10—12 cm) și mai groasă (10—15 mm), pe cînd cea de brad se făcea mai îngustă (8—10 cm) și mai subțire (8—10 mm).

<sup>114</sup> Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Construcții țărănești din Hațeg*, în *A.M.E.T.*, 1966, p. 100.

<sup>115</sup> Vuia, S.E.F., II, p. 106.

venit, se pare, dintr-un vechi slavon, ce desemna prăjina ce se punea deasupra acoperişurilor de paie pentru a nu le risipi vîntul<sup>116</sup> şi, în acest caz, apare neîndoielnic faptul că într-o etapă anterioară sfîrşitului de secol al XVIII-lea şi în valea Bistrei — aidoma Haţegului sau Pădurenilor — acoperişurile caselor de lemn au fost din paie. Pînă la ultimul sfert al secolului al XIX-lea acoperişul generalizat al caselor din valea Bistrei era cel în patru ape (în patru „frunţale“ cum îi spun localnicii). Odată cu pătrunderea ţiglei — mai întîi în satele din apropierea Caransebeşului, apoi treptat şi în satele din susul văii — acoperişurile în patru ape au fost abandonate în favoarea celor în două ape, existînd şi o etapă intermediară, cu frontul de la stradă „tăiat nemţasce“, iarăşi sub influenţa meşterilor germani stabiliţi în Caransebeş. Mai întîi, la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi pînă prin 1920—1930 s-a folosit ţigla solzi, apoi se introduce şi ţigla profilată. Acoperişurile vechi de şindrilă aveau panta mai accentuată, implicit înălţimea mai mare, pentru a evita persistenţa zăpezilor şi a apei, pe cînd cele de ţiglă au pante mult mai îndulcite, ţigla de fapt nici nu poate sta pe o pantă prea înclinată. În general, meşterii mai vechi cunosc trei tipuri de acoperişuri<sup>117</sup>, exprimate sub raportul unghiului de îmbinare al căpriorilor : 1) sub „vinclu“, cînd unghiul de îmbinare al căpriorilor era mai mic de 90° ; acoperişul în acest caz depăşeşte în înălţime pereţii, avînd pantele repezi, tipic pentru casele vechi de lemn acoperite cu şindrilă. 2) „vinclu“, cînd unghiul de îmbinare al căpriorilor era drept, înălţimea acoperişului fiind aproximativ egală cu cea a pereţilor casei. Această formă corespunde învelitorii din ţiglă de format mic şi practicat mult la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, atît la casele cu pereţi de lemn, cît şi la cele din piatră sau cărămidă. 3) peste „vinclu“, atunci cînd unghiul de îmbinare al căpriorilor este mai mare decît 90°, tipic caselor mai noi de cărămidă cu învelitoare de ţiglă profilată. Se înţelege că în acest ultim caz acoperişul este ceva mai scund decît înălţimea pereţilor casei.

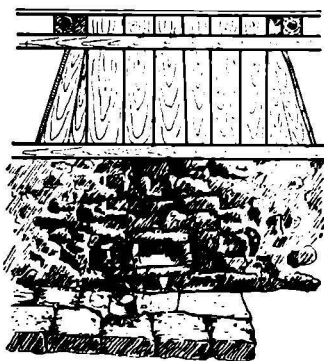


Fig. 28.



Fig. 29.

<sup>116</sup> D.L.R.M., p. 652.

<sup>117</sup> Vezi mai sus, nota 111.

Casele de lemn erau tencuite înainte doar la interior, cu o lipitură simplă de lut („văcăluială”), aplicată în două straturi : primul mai grosier din lut, paie tocate și apă, cel de-al doilea ceva mai fin, din lut, pleavă, nisip și apă. Înainte de aplicarea lipiturii birnele erau împunse peste tot cu sfredelul, introducându-se mici pene de lemn („pureci”) pentru a fixa mai bine lutul. Într-o etapă târzie, locul penelor de lemn a fost luat de o „șiercuială” din bețe subțiri de alun, bătute oblic și paralel pe perețele de lemn al încăperilor. Casele vechi aveau pardoseala din pământ bătătorit, peste care se întindea un strat subțire de lut, amestecat cu pleavă și bălegar. Tavanele erau din scinduri de fag, tei sau, mai nou, din brad. Autoritățile militare obligau pe grăniceri să-și vâruiască de două ori pe an casele <sup>118</sup>, controlînd cu strictețe, prin sanitariii companiei, îndeplinirea acestor norme igienice.

De la sfîrșitul secolului al XIX-lea, odată cu schimbarea acoperișurilor de la 4 la 2 pante, începe în valea Bistrei și tencuirea fațadelor dinspre stradă a caselor de lemn, după același procedeu al „șiercuirii” cu nuiele de alun. Astfel, o casă veche de lemn, tencuită pe dinafară și cu acoperiș în două ape poate deruta în ceea ce privește stabilirea datei de construcție (mai ales cînd pe tencuială s-a pus și anul tencuirii), sugerînd o datare târzie, cînd în realitate clădirea poate fi cu mult mai veche. Cu toate acestea, în satele văii s-au păstrat exemplare cu lemnul aparent, în-deosebi pe cursul superior : Bucova, Bouțari, Cornișor. La Preveceor din cele 14 case păstrate, 13 sînt din lemn aparent cu acoperișuri de șindrilă. În Obreja și Ciuta, tencuirea fațadelor dinspre stradă a început tîrziu, prin 1920—1930, dar se păstrează încă și locuința cu lemnul aparent. Lemnul s-a menținut mult timp, materialul primordial în construcția locuințelor, căci bogăția pădurilor din jur intrate în stăpînirea regimentului grăniceresc și folosite de comunele grănicerești în devălmășie, oferea



Fig. 30.

<sup>118</sup> *Fundamentalnice legi pentru Granița Militărească*, Buda, 1808, § 78.

cu prisosință materia primă necesară. După desființarea graniței, *Comunitatea de avere* a oștilor grănicerești oferea lemnul de construcție la prețuri avantajoase <sup>119</sup>.

Încă prin constituția confiniară autoritățile au încercat să-i stimuleze pe locuitori la construirea caselor din materiale mai trainice: piatră și cărămidă <sup>120</sup>, astfel că acum, la începutul secolului al XIX-lea putem socoti în principiu un prim pas în dezvoltarea unei arhitecturi de piatră. Cu toate că materia primă se găsea din belșug, ridicarea unei case de piatră — deși era mai trainică decât o casă de lemn — constituia o întreprindere mult mai anevoioasă și mai costisitoare, presupunând și o tehnologie mai dificilă, încît a fost nevoie de o revenire, la mijlocul aceluiași secol, cînd se legitimează scutirea de orice fel de impozit pe timp de 10 ani pentru comunionul grăniceresc ce-și construia o casă din piatră <sup>121</sup>. Pentru acestea, se săpa un „fundament“ mai adînc de 80—100 cm, umplut cu piatră, de data aceasta prinsă cu lut. La suprafața solului se construia un soclu masiv cu grosimea de 80—90 cm și înalt de 40—50 cm. Însăși zidurile perimetrice ating grosimi de 70—80 cm. Era necesară această precauție, deoarece legarea pietrelor se făcea iarăși cu lut, grosimea zidului trebuia să-i confere stabilitatea pe verticală, pentru colțurile clădirii s-au ales bucăți de piatră ceva mai mari și mai regulate ca format. Sarpanta acoperișului era din lemn, învelitoarea la început din șindrilă, apoi din țiglă. La cele mai vechi case din piatră grinzile se puneau direct pe zid, de la începutul secolului nostru se introduce o cunună intermediară de lemn. Case de piatră s-au ridicat în toate localitățile văii, dar construcția lor a cunoscut un avînt deosebit mai ales la Zăvoi, Valea Bistrei, Mărul și Crijma. Surprinzător apare faptul că la Obreja nu am înregistrat nici o casă cu pereți de piatră. O însemnare din 1944 a preotului din Mărul arată că la acea dată casele de piatră erau aici mult mai numeroase decât cele de cărămidă, concurînd chiar pe cele din lemn <sup>122</sup>. Biserica din Bucova, Crijma, Var, Cireșa, Mal, Ohaba-Bistra și Rusca Montană sînt toate construite din piatră în secolul al XIX-lea <sup>123</sup>. Multe din construcțiile vechi de piatră au fost demolate în ultimul timp sau au fost transformate și modificate, înglobate unor construcții masive contemporane, încît e greu să ne facem o imagine exactă asupra extensiunii pe care a deținut-o arhitectura în piatră. În orice caz, zonelor stabile de arhitectură a pietrei din România li se pot adăuga încă una: cea a văii Bistrei <sup>124</sup>. În valea Bistrei, casele vechi de piatră reprezintă ca proporție incomparabil mai mult decât zonele vecine ale Hațegului și Pădurenilor <sup>125</sup>.

Cărămida ca material de construcție a fost utilizată accidental. Prezența ei se face tot mai simțită după 1920, iar în ultimele trei decenii devine precumpănitoare.

<sup>119</sup> Scorobete Pascu (76 ani) din Bucova, ne relatează: „...cumpăram lemnul de la pădurari cu 100 ge lei cubical (1 m<sup>3</sup>); acum lemnul este mai scump. La o casă intră cam 5—6 cubișe, pînă la 8—9 și chiar 10 cubișe la cășile ale mai mari”.

<sup>120</sup> *Fundamentalnice legi...*, § 78: „...cășile grănițești cele nouă să se facă încît e cu puțință, din materii trainice...”.

<sup>121</sup> Marchescu, *Grănicerii*, p. 121—132.

<sup>122</sup> Arhiva oficiului parohial din Mărul.

<sup>123</sup> Stoicescu, *Bibliografia*, sub voce.

<sup>124</sup> Paul Petrescu, *Arhitectura țărănească de piatră din România*, în S.C.I.A., nr. 1/1973, p. 29—46.

<sup>125</sup> Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Construcții țărănești...*, p. 110—113.



Fig. 31

Locuințele țărănești din valea Bistrei reprezintă rezultatul activității nemijlocite a meșterilor locali. În vechime, fiecare gospodar știa să-și cioplească lemnul necesar, încropindu-și singur locuința. Cu timpul, ca urmare a diviziunii muncii în cadrul comunităților rurale și a creșterii pretențiilor de confort, se detașează meșterii specializați. Aproape fiecare sat își avea meșterii constructori proprii, dar am întâlnit situații în care meșteri dintr-un anume sat, deserveau și localitățile vecine. Astfel, cei din Mărul erau recunoscuți prin 1870—1880 ca meșteri de case de lemn, îndeosebi cei din neamul „Muncenilor“, lucrînd la Crișma, Mal, Zăvoi, Cireșa și Ohaba-Bistra. În jur de 1900, tot la Mărul meșteri vestiți în cioplirea birnelor erau : Zărie Mălăescu, Domnosie Sămfireag, și Bica Nicolae. În primele decenii ale secolului nostru și-a început activitatea meșterul Simion Sămfireag, ce a prins meșteșugul construirii caselor de piatră de la tatăl său, împreună cu care a format o echipă de 7—8 inși (mai mult din „neamuri“), ridicînd peste 40 de case din piatră de-a lungul a peste trei decenii la Mărul, Mal, Crișma și Ohaba-Bistra. Este de remarcat că în afara zidului din piatră, aceeași echipă cioplea și lemnul pentru șarpantă, confecționa șindrila pentru acoperiș, croiau și executau și ușile și ferestrele. Deci echipa era complexă, pregătită să facă față tuturor situațiilor. Nu arareori s-a întîmplat ca aceeași echipă să fie „tocmită“ pentru „vacăluit“<sup>126</sup>. În general, lucrul echipei era recompensat în bani, dar cîteodată plata se făcea și în produse : porumb, „răchie“, brînză. Suma stabilită cu proprietarul se încasa la sfîrșitul lucrării, dar se obișnuia uneori să se ia uneori și o arvună („căpară“), ce nu depășea 1/4 din suma globală. Șeful

<sup>126</sup> Pentru activitatea meșterilor din Mărul, ne-au stat la dispoziție informațiile prețioase culese de la Simion Sămfireag (fost meșter în piatră) și Nicolae Mălăescu (fost tîmplar și dulgher).

echipei angaja lucrarea și tot el răspunde în fața comandantului de calitatea execuției ; tot el repartiza lucrul în cadrul echipei, muncind el însuși nemijlocit. Proprietarul dicta echipei planul locuinței (după cele existente în sat), așa cum vom vedea mai jos, mărimea, proporțiile, numărul și mărimea deschiderilor. Pe parcursul lucrului, ajuta întreaga familie a comanditarului, vecinii, prietenii și rudele. Mai de mult, construirea unei noi locuințe însemna un eveniment deosebit în viața comunității rurale, ce privea întreaga obște a satului. După părerea noastră, fenomenele de într-ajutorare la ridicarea unei case noi reprezintă o prelungire în planul social a vechilor cutume după care trăiau obștile sateștii. Deosebit de interesantă ni se pare preluarea acestor obiceiuri chiar în constituția confiniară, ridicînd-o la rang de lege pe teritoriul graniței bănațene <sup>127</sup>.

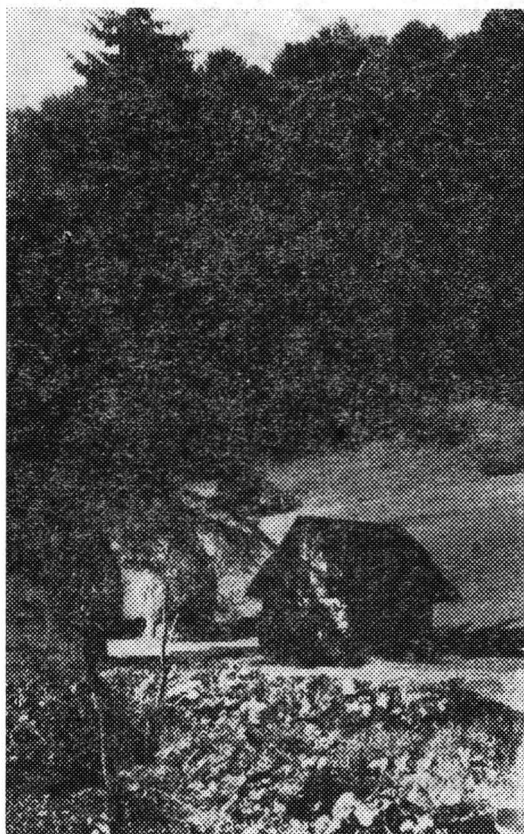


Fig. 32



Fig. 33.

<sup>127</sup> Liviu Smeu, *Almăjul grăniceresc*, Ed. Litera, Buc., 1980, p. 75—78.

Meșteri vestiți în construirea caselor de lemn erau cei din Bouțarul inferior. În toate satele de pe cursul mijlociu și superior al Bistrei s-a păstrat tradiția după care cei de-aicea erau „fabricanți de case”<sup>128</sup>. Amintirea lor, ca dealtfel și locuințe vechi rămase de la aceștia, unele putînd fi chiar atribuite primei jumătăți a secolului al XIX-lea am întîlnit la : Crijsa, Marga, Mal, Cireșa, Zăvoi, Voislova, Cornișor, Bucova și, bineînțeles, la Bouțari. De multe ori, meșteri din Bouțari au ridicat case de lemn și dincolo de Poarta de Fier. Urma lor am întîlnit-o la : Zăicani, Păucinești, Sarmisegetuza, Densuș. De multe ori, meșterii ciopleau casele în propriile lor gospodării, apoi le transportau cu carele în satul comandatarului unde le încheiau. Astfel se explică de ce la multe din casele vechi de lemn, birnele aparente poartă încă, clare și detaliate, însemne și uneori chiar scheme dulgherești cioplit cu barda. Renumiți cioplitori de case (și nu numai case) în Bouțari au fost cei din familiile : Bugariu, Stoica, Păunescu, Ursulescu. Cel pe care memoria satului l-a păstrat ca pe cel mai priceput „Simion a lu' Dimitrie”, a murit în jurul anilor '30 la o vîrstă înaintată de aproape 90 de ani. Case de lemn construite de el sînt încă în picioare la Bucova, Bouțari și Marga. În Cornișor au lucrat meșteri din familia Opîrlescu, ce au construit case și sălașe de lemn atît în în Cornișor, cît și în Prevechior. În multe situații, meșteșugul s-a transmis din tată în fiu, de la o generație la alta, meșteșugul împletindu-se cu ocupațiile principale : agricultura și creșterea animalelor. În toate cazurile examinate, nu am întîlnit pe valeda Bistrei nici un meșter care să se fi ocupat în exclusivitate cu construcția caselor. La Zăvoi, a activat echipa lui „Iosim Sirbu”, iar la Obreja, Ciuta și Iaz s-au impus la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, frații Tilu din Obreja, extrem de pricepuți la cioplirea lemnului de stejar. De la ei ne-au rămas cîteva case din lemn, remarcabile ca execuție, proporții și decor, păstrate



Fig. 34.

<sup>128</sup> Expresia aparține locuitorului Ion Gandăr din Crijsa, de 72 de ani.

în Obreja și Ciuta. Pe meșterul grindă al casei Elenei Murariu din Obreja (nr. 525), o inscripție cioplită cu dalta glăsuiește semnificativ : „Anu 1901 e făcută de Dionisie și Ion Tilu“. La Rusca Montană a activat intens pînă prin anii 1910—1912 dulgherul Piess Carol, priceput dulgher ce a ridicat cu echipa lui peste 30 de case de lemn.

Așa cum meșterii din Bouțari erau vestiți pentru construirea caselor de lemn, cei din Valea Bistrei și Marga s-au afirmat în ridicarea celor de piatră. În Valea Mare (azi Valea Bistrei), s-au impus frații pietrari Martin și Trandafir Gașpar, ce au lucrat la : Valea Mare, Zăvoi, Cireșa, Crișma, Mal, Ohaba-Bistra. Un exemplar remarcabil ridicat de aceștia înainte de mijlocul secolului al XIX-lea se păstrează în Zăvoi, la numărul 64<sup>129</sup>, avînd ziduri masive de piatră cu acoperișul de șindrilă în patru ape. Familia Olaru din Marga a dat de-a lungul a patru generații, ce pot fi urmărite retrospectiv pe mai bine de un veac, nu mai puțin de 11 meșteri pricepuți la ridicarea caselor de piatră mai întii, apoi de vreo 40—50 de ani a celor de cărămidă. Aceștia au lucrat atît la Marga, cît și la Voislova, iar în Hațeg la Zăicani și Păucinești<sup>130</sup>. Ultimii meșteri descendenți ai familiei au construit case de cărămidă în Glimboca și Obreja. Aici, pe cursul inferior al Bistrei, trecerea de la arhitectura în lemn la cea a cărămizii se face direct, fără a mai trece prin etapa intermediară a celei de piatră. Primul meșter din Obreja care a rupt tradiția lemnului a fost Pavel Zăner, cel care ridică la 1906 prima casă de cărămidă crudă (nr. 528, proprietar



Fig. 35.

<sup>129</sup> Bătrîna Talea Olaru, de 97 ani, proprietara casei, ne relatea în septembrie 1980 : „Cînd am vînit noră în casă, aveam 18 ani (1901). Socru' miu dă 53 dă ani mi-o zis că or răgîcat casa doi maiștori dăn Valea Mare, Mărcin și Trăndăfil Gășpari și or plăcit'o moșu lu' socru'miu“. Știînd că socru Taliei Olaru s-a născut la 1848 și socotînd la 25 de ani generația părintelui său, putem deduce ridicarea casei din Zăvoi în jurul anilor 1825—1830, poate chiar cu un deceniu mai devreme.

<sup>130</sup> Dumitru Jompan, *Motive ornamentale în arhitectura din Marga*, în S.C.E.I., I, p. 102—103.

Păușița Groza) ; pereții perimetrali ating la această casă grosimi de 50 cm, iar cei despărțitori la 40 cm. Fenomenul apare explicabil dacă ne gândim la apropierea satelor de aici de Caransebeș, unde încă din a doua jumătate a secolului trecut funcționa o cărămidărie și o țiglărie.

Mai înainte fiecare gospodar își confecționa singur șindrila necesară pentru acoperiș, apoi și în acest domeniu a intervenit specializarea. Îndeosebi Mărul și Rusca Montană furnizau „prășchila“ necesară întregii văi. În pragul veacului nostru la Mărul meșteri vestiți de șindrila erau frații Ion și Manole Balint, iar la Rusca Montană Iovan Ilian, Constantin Jic, precum și slovacul Krokos Ernest făceau șindrila și „doage“ (leațuri).

La casele vechi de lemn din culoarul Bistrei întâlnim mai multe tipuri de plan. Cel mai răspândit, prezent în toată zona, de la Ciuta la Bucova, este cel compus din tindă și două odăi de locuit. Tinda are poziție centrală, purtând denumirea „la foc“, deoarece aici se găsea vatra focului; camera orientată spre stradă se numește „casa dinainte“, iar cea dinspre grădină „casa dinapoi“. Comunicația se face direct, din curte în tindă, iar de aici două uși dispuse simetric conduc în odăile de locuit. În spațiul din spatele tinzii se găsesc două vetre libere, joase de pînă la 20 cm, făcute din pămînt sau cărămidă în satele de pe cursul inferior, din piatră în cele de pe cursul mijlociu și superior. Vetrele sînt lipite de pereții camerelor și deasupra lor se deschid gurile de alimentare a unor sobe oarbe; de formă prismatică, construite în încăperile de locuit. Fumul este condus printr-un coș înalt, suspendat, construit din asize de cărămidă în retrageri pînă dincolo de acoperișul casei. În partea din față a tinzii se găsește și intrarea la pod, la care se ajunge pe o scară mobilă. Casa dinainte a primit funcția unei odăi curate, pentru oaspeți, aici concentrîndu-se mobilierul și țesăturile cele mai de preț ale gospodăriei, nefiind locuită permanent. În cealaltă dinspre grădină, locuiește familia, în multe din cazuri locul sobei oarbe de aici a fost luat de un „șpoiort“ din cărămidă cu placă de fontă. Aproape întotdeauna dedesubtul casei dinainte se află

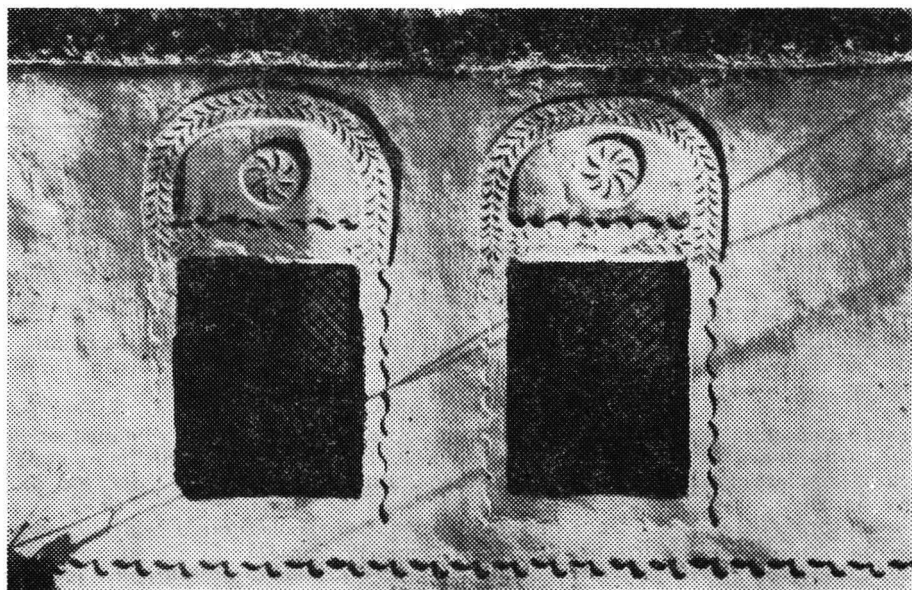


Fig. 36.

săpată o „pimniță“, în care se depozitează cartofii, varza, butoaiele etc. Intrarea ei se găsește lângă intrarea în casă, fiind de cele mai multe ori protejată împreună de o scurtă polată, sprijinită fie în consolă, cum întilnim la Var, Ciuta, Obreja, fie pe doi stilpi de lemn cum se observa la Bouțari, Cornișor, Bucova.

Casa aceasta — denumită de Vuia „casa cu tindă din Banat“ — <sup>131</sup> o întilnim cu o mare frecvență în toate ținuturile montane ale Banatului : culoarul Timiș-Cerna, depresiunea Almăjului, clisura Dunării, depresiunea Oraviței și cursul superior al Carașului. Se pare că a evoluat dintr-o variantă mai simplă, ce se compunea doar din tindă și camera de locuit, trecînd și printr-o fază intermediară, în care se adaugă simetric odăii de locuit, o cămară îngustă <sup>132</sup>. Se pare că la începutul secolului al XVIII-lea varianta bicelulară era precumpănitoare, cele cu trei încăperi fiind încă rare, așa după cum ne informează Mathias Bell (relație de la 1725—1726) <sup>133</sup>, pentru ca după mijlocul aceluiași veac, casele cu trei încăperi să cîștige deja tot mai mult teren, așa cum ne asigură Grisellini <sup>134</sup> și, tot el, ne informează asupra vetrei libere și a sistemului de încălzit cu sobă oarbă <sup>135</sup>. Nici un izvor istoric nu ne atestă după începutul secolului al XVIII-lea prezența locuinței monocelulare, așa cum este cazul în alte zone ale țării <sup>136</sup>, semn că procesul de evoluție al casei în zonele bănățene a cunoscut faze mai timpurii. Referiri interesante la vatra liberă face și un călător austriac, J. J. Ehrler, la anul 1774 <sup>137</sup>. Asemănarea acestui tip de locuință rurală cu cele din Iugoslavia și Bulgaria a făcut pe bună dreptate pe unii cercetători să-l considere ca aparținînd ariei culturale balcanice <sup>138</sup>, plecînd mai ales de la compartimentarea spațială, repartiția și

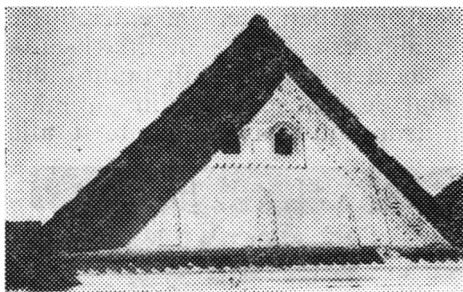


Fig. 37.

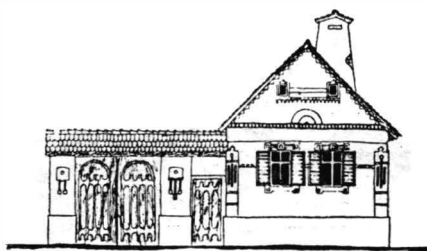


Fig. 38.

<sup>131</sup> Vuia, S.E.F., II, p. 53—57.

<sup>132</sup> *Arta populară românească*, p. 160.

<sup>133</sup> Mathias Bell, *Compendium Hungariae geographicum*, Casoviae, 1799, p. 266.

<sup>134</sup> Francisco Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, (trad. N. Bolocan), Buc., 1926, p. 137.

<sup>135</sup> *Idem*, p. 168—169 : „...bucătăria este deosebită de camera de locuit, iar vatra bucătăriei, printr-o gaură în perete stă în legătură cu o sobă, care în timp de iarnă încălzește camera...”.

<sup>136</sup> Gheorghe Focșa, *Țara Oașului*, Buc., 1975, p. 257—263 ; Florea Stănculescu, Adrian Gheorghiu, Paul Petrescu, Paul Stahl, *Arhitectura populară românească. Regiunea Hunedoara*, Ed. Tehnică, Buc., 1956, p. 32, fig. 43—44 ; Grigore Ionescu, *Arhitectura populară românească*, Ed. Meridiane, Buc., 1971, p. 16 ; Vuia, S.E.F., II, p. 63, fig. 29.

<sup>137</sup> Aurel Turcuș, Costin Feneșan, *Un manuscris cu date etnografice bănățene din secolul al XVIII-lea*, în *Tibiscus*, II, Tim., 1972, p. 323.

<sup>138</sup> Vuia, S.E.F., II, p. 76—77 ; Al. Deroko, *Folklor na arhitektura u Jugoslaviji*, Beograd, 1964, p. 20—23 ; Paul Petrescu, *Zur Forschung der Rumänischen Bauerlichen Wohnkultur*, în *R.R.H.A.*, 1969, p. 146—148.

funcționarea sistemului de gătit și încălzit, iar forma vetrei libere cu coșul suspendat a fost considerată o creație arhaică a civilizațiilor mediteraneene, difuzată treptat în peninsula Balcanică și în nordul Dunării <sup>139</sup>.

Planul descris mai sus avea capacitatea să asigure un număr apreciabil de funcții legate de nivelul de trai și locuire al familiei și de aceea s-a bucurat de o mare popularitate pe valea Bistrei. După același plan s-au ridicat și locuințele de piatră, cele mai multe formate din trei încăperi, iarăși cu tindă centrală și două odăi de locuit dispuse simetric, cu accesul din tindă. La Zăvoi și Crișma se mai păstrează două exemplare de casă bicelulară, alcătuită doar din „la foc” și „casă”.

O formă dezvoltată a acestui tip de plan este cel care, la fațada unde se găsește intrarea prezintă o prispă continuă, sprijinită pe stâlpi de lemn. O asemenea prispă poartă numele de „tîrnaț” pe cursul mijlociu și superior al Bistrei și „gang” în satele de pe cursul inferior. Prispă este cuprinsă în perimetrul de bază al locuinței, delimitată de o balustradă scundă din scînduri, ridicată între stâlpi. Și acest tip de plan este foarte răspîndit în toată zona, cu exemplare de excepție mai ales la Bouțari, Prevechior, Măruș și Zăvoi. Destinația și funcțiile încăperilor ca de altfel și comunicația dintre ele sînt identice primului tip și exemplare izolate arată că și acest plan a evoluat dintr-unul bicelular, trecînd iarăși prin faza intermediară în care se compunea din : „casă”, „la foc” și „cămară”. Tipul acesta de plan a fost preluat la începutul secolului XX și de casele construite din cărămidă, „tîrnațul” avînd la acestea stâlpi și pilaștrii puternici de zid, iar balustrada construită din cărămidă așezată pe cant. Mai rar, în satele unde influența orașului a fost pregnantă, capătul dinspre stradă al „tîrnațului” a primit o ușă, accesul asigurîndu-se astfel direct dinspre uliță. La Prevechior se păstrează un exemplar de casă extrem de interesant, în gospodăria lui Gheorghe Avrămoni. Aici compartimentarea spațiului corespunde tipului dominant : tindă centrală, flancată de două odăi de locuit dispuse simetric, ambele cu intrare din tindă, iar în față, „tîrnaț” pe stâlpi. Ceea ce diferă este sistemul de gătit și încălzit, compus dintr-o vatră înălțată la 20 cm, executată din blocuri mari de piatră de stîncă, dar atașată peretelui din spate al tinzii. Aici se află și gura cuptorului de pîine, dar construit din piatră în exteriorul locuinței, acoperit printr-o polată ce pleacă de la terminația stîrșinii casei. Deasupra vetrei coboară pînă la aprox. 1 m un „căloni”, de forma unui trunchi de piramidă cu baza mare orientată deasupra vetrei, făcut dintr-un schelet de lemn înfundat cu scîndură. În partea de jos a „căloniului” se găsește o rudă ce servea la agățatul căldării. Fumul vetrei și cel ce vine de la cuptorul exterior este captat de „căloni” și condus în pod, de unde, printr-un coș strîmt se scurge peste acoperiș. Ne aflăm deci în fața unei variante care, deși în mare se suprapune tipului „bănățean”, sistemul de gătit și mai ales poziția cuptorului exterior, tangent perimetrului locuinței ne face să ne gîndim la tipul denumit de R. Vuia „casa și cuptorul în tindă” <sup>140</sup>, variantă ilustrativă exact pentru momentul scoaterii cuptorului de pîine în curte.

<sup>139</sup> Georgeta Stoica, *Système de chauffage de l'habitation paysanne chez les roumains*, în *Études d'ethnographie et de folklore au VII-e Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, Buc., (f.a.), p. 104—105.

<sup>140</sup> Vuia, *S.E.F.*, II, p. 57—60.

De o mare popularitate s-a bucurat în trecut în valea Bistrei casa cu prispă parțială, un tip socotit arhaic al casei românești <sup>141</sup>; păstrată încă în întinse zone din Maramureș, Transilvania și Banat. Case de acest tip mai găsim încă la Var, Ciuta, Bucova și Cornișor. Exemplarele acestui tip se compun din : odaia de locuit, tinda centrală și cămară. Prispă, desul de îngustă, pe stilpi de lemn (denumită iarăși „tirnaț”), se dezvoltă de-a lungul tinzii și cămării, odaia de locuit rămânând supradimensionată. De pe prispă se intră în tindă, iar de aici două uși simetrice conduc în camera de locuit (ce este orientată de obicei spre stradă) și cu cămara (aflată de obicei spre grădină). Vatra liberă ocupă colțul din spate al tinzii spre cămara de locuit, avînd deasupra un horn suspendat, construit fie din cununi de lemn așezate în straturi orizontale și lipite cu lut (la casele mai vechi), fie din asize de cărămidă, aidoma primului tip. În general, asemenea case sînt adaptate la teren și de regulă, dedesubtul camerei de locuit (mai rar sub cămară) s-a amenajat o pivniță cu pereții din piatră. Acest plan nu s-a mai folosit în cazul locuințelor cu pereți de piatră sau cărămidă, ci în exclusivitate la cele cu pereți de lemn. După anul 1900, în valea Bistrei nu s-au mai construit case cu prispă parțială.

În satele din imediata apropiere a Porții de fier : Bucova și Bouțari, dar mai ales la Cornișor și Prevecior întîlnim un alt tip de casă românească veche, tipică zonelor învecinate ale Hațegului și Ținutului Pădurilor : casa cu cămară <sup>142</sup>. Acesta se compune din odaia de locuit („casă”) și cămară, avînd la fațada principală o prispă ce se întinde în fața ambelor încăperi ; fiecare din acestea comunică direct în prispă, fără să aibe comunicație directă între ele. La cele mai vechi case, cămara era ceva mai îngustă. Vatra cu „căloni” aflată în „casă” ocupă colțul peretelui despărțitor ; fumul este captat de o îngrăditură de nuiele lipite cu lut, avînd forma unui mic coviltir, apoi împrăștiat în pod, de unde se evacuează încet prin răsufători practicate în acoperișul de șindrilă. Deci, în odaia de locuit se gătește, se mănîncă, se doarme, se încălzește, cumulul de funcții trădînd un arhaism în comparație cu tipurile anterioare. Cămara a rămas un spațiu rece, în care se păstrează proviziile și diferite ustensile gospodărești. Accesul la pîd se face printr-o deschidere practică în tavanul prispei. Celelalte variante ale casei cu cămară nu se cunosc în valea Bistrei, cel puțin la nivelul monumentelor păstrate pînă azi. Un exemplar excepțional de tipul celui descris mai sus îl reprezintă casa lui Ion Dăbucanu din Prevecior. De fapt, Preveciorul, ce se înfățișează vizitatorului ca un veritabil muzeu în aer liber, în care din cele 13 case de lemn, 5 aparțin tipului „casei cu cămară”, celelalte 8 se înscriu tipului de plan cu tindă centrală și prispă continuă la fațada principală.

Tot pe cursul superior al Bistrei, înregistrăm și o altă influență exercitată la începutul secolului XX de zona vecină a Hațegului <sup>143</sup>, constînd în apariția la Bucova și Bouțari a casei pe două nivele. Este vorba de case cu pereții de cărămidă, în care, la nivelul inferior se cuprind cămara, bucătăria de vară („comnia”) și pivnița ; la etaj se găsesc camerele de locuit avînd în față o prispă cu arcade în plin centru ce au planul de naș-

<sup>141</sup> Paul H. Stahl, *Planurile caselor românești țărănești*, Sibiu, 1958, p. 35—37 ; Paul Petrescu, *Studiul arhitecturii populare din Banat*, în *A.M.E.T.*, 1963, p. 155—157.

<sup>142</sup> Vuia, *S.E.F.*, II, p. 39—41 ; Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Construcții țărănești*, p. 102—104.

<sup>143</sup> Paul H. Stahl, *Planurile caselor...*, p. 54—55 ; Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Construcții țărănești*, p. 117.

tere pe balustrada zidită din cărămidă. Scara de acces la etaj e cuprinsă în spațiul de sub prispă. Asemenea case sînt puține dar arcadele conferă fațadelor un aspect plăcut, la unele chiar și ferestrele terminîndu-se cu arcuri în plin cintru, cu o rază de descărcare ceva mai mică.

Un fenomen cu totul izolat și întîmplător poate fi considerată apariția la Cornișor a unei singure case cu foișor. Construită din lemn aparent, pe o pivniță cu pereți de piatră avînd girliciul lateral, casa are foișorul cu acoperiș în două ape, plasat în mijlocul fațadei și susținut pe 4 stîlpi din care doi liberi, iar 2 adosați fațadei. Casa cu foișor a cunoscut o largă răspîndire în Oltenia subcarpatică, difuzată apoi, prin valea Jiului, în ținuturile hunedorene<sup>144</sup>, acestei filiații pîrînd a-i aparține și exemplarul de la Cornișor. Unei influențe din valea Jiului sau de pe versanții sudici ai Țarcului și Godeanului pare a-i aparține și o gospodărie cu ocol întărit<sup>145</sup>, de regim perfect închis, construită din piatră, ce se găsește exact în centrul satului Crijma. Locuitorii vîrstnici din Mărul și Crijma afirmă că pînă prin 1950 se mai găseau 2—3 asemenea gospodării sus, spre izvoarele Bistrei Mărului, acolo unde stînilor locuitorilor din valea Bistrei se întîlneau cu cele ale borlovenilor, cornerevenților și jienilor. Dealtfel, bătrînul Nicolae Mălăescu din Mărul afirmă că pînă prin 1910—1915 pe locul unde azi se găsește stațiunea montană Poiana Mărului a stat un sat risipit, numit Acula, ce avea gospodării cu ocol întărit. Spusele bătrînului octogenar sînt întărite de harta topografică austriacă, ce menționează așezarea azi dispărută.

O problemă deosebită o ridică unele case de lemn întîlnite la Rusca Montană și Ruschița. De la prima vedere, acestea prezintă un plan ce nu corespunde tradiției locale : bucătăria se află în capătul construcției, la mijloc camera de locuit, iar la capătul celălalt, camera de oaspeți. Accesul se face printr-o mică prispă pe stîlpi de lemn ce apare la fațada scurtă a casei ; de aici se intră în bucătărie, apoi mai departe în camera de locuit și din aceasta în cea de oaspeți. Prin urmare este vorba de o casă cu încăperile înșirate „stil vagon”<sup>146</sup>. Ca dispoziție planimetrică, acest tip aduce cu cel întîlnit în regiunile miniere din centrul și nordul Slovaciei, în depresiunile intramontane ale munților Metaliferi slovaci, la vest de Tatra și la sud de Beskizii de vest din Carpații nordici, în cunoscuta regiune Orava<sup>147</sup>, zona de fapt din care au fost aduși cei mai mulți din minierii de la Rusca Montană și Ruschița în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Trebuie să facem însă remarca că pentru acest tip de casă „importat”, s-a adoptat sistemul de încălzire cu sobă oarbă autohton. În colțul bucătăriei spre camera de locuit se afla un mic horn suspendat, ce capta atît fumul de la „șparhertul” din bucătărie, cît și pe cel de la soba de tuci din cameră, alimentată din bucătărie. Sobe de fontă se

<sup>144</sup> Paul Petrescu, *Casa cu foișor țărănească la români*, în S.C.I.A., I/1938, Paul H. Stahl, *Planurile caselor...*, p. 30.

<sup>145</sup> Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Gospodării românești cu ocol întărit*, în *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, Muzeul de artă populară al R.S.R., Ed. Științ., Buc., 1965, p. 195.

<sup>146</sup> Informații utile referitoare la întemeierea așezărilor Rusca Montană și Ruschița am primit de la prof. Piess Helmuth și Cleșu Elemer, localnici din Rusca Montană.

<sup>147</sup> Ján Kantár, *Múzeum ľudovej architektúry*, Martin, 1972 ; J. Puskar, *Die Pflege der Volksarchitektur in Polen*, în *Etnographica*, V—VI, Moravska Muzeum, Brno, 1964, p. 101—103, fig. 58.

turnau încă de la mijlocul secolului trecut la Nădrag (foarte aproape), apoi chiar la Rusca Montană<sup>148</sup>.

Satele Cornișor, Prevecior, Bouțari și Bucova au încă sălașe, răsfirate pe hotarele întinse în Poiana Ruscă. Acestea se găsesc de obicei în mijlocul loturilor de proprietate, unele (cele mai apropiate de vetrele satelor) locuite chiar permanent. În componența sălașului intră casa și construcțiile anexe : grajdul, șura, cotețul de porci, adăpostul cazanului de țiucă, anexe ce reflectă complexitatea ocupațională a locuitorilor. Casele din cadrul sălașelor se înscriu tipurilor de plan dominante în vatra satului, conservând în general tipurile mai vechi de case. Pe cursul mijlociu și superior al Bistrei toate satele au în hotar adăposturi temporare pentru muncile sezoniere denumite „colibe“ și formate în cea mai mare parte dintr-o singură încăpere, construită din lemn cu acoperișul din șindrilă. Densitatea sălașelor și colibelor a scăzut însă mult în ultimii 20—30 de ani.

Secolul XX aduce și în arhitectura locuințelor din valea Bistrei transformări structurale. Apar forme noi de locuință rurală, influențată mai ales de arhitectura orășenească, cu porți mari sub acoperiș și încăperile dispuse pe un aliniament paralel cu linia străzii. Tendințelor de construire a caselor de-a lungul drumului manifestate încă de la sfârșitul secolului XIX li s-au opus la început autoritățile administrative, dar acest tip a cîștigat tot mai mult teren. Multe din casele aliniate la drum sînt construite în unghi drept, în multe cazuri prin înglobarea sub același acoperiș a vechii locuințe perpendiculare pe linia drumului, lîngă care s-a construit una sau mai multe camere orientate paralel cu drumul, avînd la mijloc poarta. Dezvoltarea construcțiilor pe întreaga lățime a lotului gospodăriei a condus spre creerea unui front continuu construit, aspect dominant al așezărilor de azi din culoarul Bistrei. Casele vechi păstrate sînt ușor de reperat, deoarece acolo unde apar, întrerup acest front continuu de fațade, dînd o tentă contrastantă aspectului general.

Decorul caselor în valea Bistrei este puțin dezvoltat, întocmai ca în zonele învecinate : culoarul Timiș-Cerna, Hațeg și Pădureni. Stilpii prispelor sînt simpli, doar arareori cu muchiile teșite. Pe cursul superior stilpul se numește „brîncă“, iar pe cel inferior „șciompi“ sau „pociumpi“. Doar în două cazuri am întîlnit stilpi de prispă ciopliți : unul la Var, la o casă cu prispă parțială, decorul rezumîndu-se la un simplu motiv în X, plasat în jumătatea superioară ; cel de-al doilea la Prevecior, unde stilpii unei case cu prispă continuă au capetele și bazele nedecorate, sub forma unor prisme alungite, în schimb fusul este decorat prin repetarea unor trunchiuri de piramidă avînd bazele adosate și cu muchiile exterioare rotunjite. Motivul modular al trunchiului de piramidă apare cu mare frecvență în satele din nord-vestul munților Poiana Ruscă, în jurul Făgăului precum și pe culoarul Mureșului, între Lipova și Deva. Filiația pare posibilă, deoarece circulația între versanții respectivului masiv a fost dintotdeauna intensă, dar eșantionul izolat nu permite o concluzie definitivă. Stilpii decorați de la Prevecior au fost realizați prin sculptarea cu barda și finisarea cu dalta. Tot din bardă, s-au sculptat la unele case terminațiile unor grinzii ale acoperișului. Acestea iau forma unor console simple cu retrageri succesive, după o tăietură rotunjită (foarte rar dreaptă), în cadență ritmică, avînd și profile convexe. Exemplare reușite

<sup>148</sup> Vezi nota 146.

din acest punct de vedere se găsesc încă la Ciuta, Obreja, Glimboca, Mărul, Bouțari și Bucova. La Zăvoi, terminațiile cununei unei case îmbracă forma unei protome de cal stilizată, motiv de altfel foarte răspândit în arhitectura populară românească <sup>149</sup>, cu același rol dublu, strictiv și decorativ. Plasarea capetelor de cal la colțurile construcțiilor, în poziții în care „să străjuiască” gospodăria, să o apere, se leagă de credințe străvechi, în care calul ocupa un rol important <sup>150</sup>. Astfel se explică și apariția lui pe întinse spații din Europa <sup>151</sup>, precum și în Orientul asiatic, acolo unde pare să fie originea acestui motiv <sup>152</sup>.

De remarcat sînt apoi traforurile prezente la balustradele unor prispe sau la paziile de sub streșini, tăiate cu fierăstrăul în motive geometrice, fitomorfe, simbolice sau antropomorfe, puternic stilizate.

Mai mult decît în zonele învecinate, în valea Bistrei s-a practicat decorul în relief de tencuială. Trecerea la acoperișul în două ape, ca și tencuirea frontonului unghiular rezultat a prilejuit dezvoltarea unui asemenea tip de decor. În special Mărul, Glimboca și Valea Bistrei au păstrat case cu frontoanele decorate în care semne solare ancestrale apar în combinații cu redactări simplificate, strict stilizate, ale pomului vieții reprodus după tiparul traco-dacic <sup>153</sup>, asociate cu motive vegetale stilizate și nelipsind, în majoritatea cazurilor, numele și prenumele proprietarului, precum și anul execuției. Plasarea motivelor solare pe frontonul dinspre stradă al casei pare să sugereze un sens escatologic și apotropaic. În orice caz, decorul caselor din valea Bistrei este mult mai simplificat decît cel exuberant întîlnit în satele cîmpiei băntene. Cele mai noi realizări se rezumă însă la copierea în tencuială a unor detalii arhitectonice de factură eclectică, explicate iarăși prin influența arhitecturii orășenești, pe care meșterii sătești nu au încetat să o imite. Marga pare să ofere, din acest punct de vedere <sup>154</sup> exemplul cel mai edificator.

Ca o concluzie generală, se desprinde constatarea că, deși în formele generale și esențiale — îndeosebi în etapele mai vechi — arhitectura locuinței de pe valea Bistrei urmează liniile dominante de evoluție aparținînd spațiului românesc, datorită poziției geografice și condițiilor istorice, prezintă fenomene specifice. Fiind o zonă de contact, în care circulația oamenilor, faptelor și ideilor a fost continuă și permanentă, rezultanta contaminărilor fondului tradițional cu elemente asimilate a creat forme tipice zonei de care ne-am ocupat. Într-un cuvînt, și fenomenele de arhitectură, alături de alte mari domenii ale artei populare vin să argumenteze marele adevăr că la noi muntele nu separă, ci unește.

## LISTA ABREVIERILOR

A.A.R.-M.S.I.=Analele Academiei Române — Memoriile Secțiunii Istorice.

A.B.=Analele Banatului, Timișoara.

A.M.F.T.=Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj.

A.S.T. (A.A.M.)=Arhivele Statului Timișoara (Actele Arhivei Militare).

<sup>149</sup> Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, Ed. Meridiane, Buc., 1971, p. 118.

<sup>150</sup> Idem, *ibidem*.

<sup>151</sup> V. H. Pottler, *Österreichische Freilichtmuseum*, Stübing bei Graz, 1978, p. 59.

<sup>152</sup> M. Garakanidze, *Gruzianskoe derevianoe zodcestvo*, Moscova, 1959, p. 111—112.

<sup>153</sup> Paul Petrescu, *Motive decorative...*, p. 34 și 48—49.

<sup>154</sup> D. Jompan, *op. cit.*, loc. cit.

B.C.M.I.=Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.  
 Călători=Călători străini despre țările române, Ed. Științ. și enciclopedică, București.  
 Corneanu, Caransebeș=Nicolae Corneanu, Monografia eparhiei Caransebeș, Caransebeș, 1940.  
 Hurmuzaki, Documente=Eudoxiu de Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor.  
 Lucrările Simpozionului=Lucrările Simpozionului de toponimie, București, iunie 1972, Institutul de geografie, București, 1975.  
 Marchescu, Grănicerii=Antoni Marchescu, Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere, Caransebeș, 1941.  
 Pascu, Voivodatul=Ștefan Pascu, Voivodatul Transilvaniei, I-1972; II-1979, Ed. Dacia, Cluj.  
 Pesty, Szörényi=Fr. Pesty, A Szörényi bánság és Szörényi Vármegye története, II, Budapest, 1878.  
 Răuți Ioniță, Istorie și toponimie=Octavian Răuți, Vasile Ioniță, Studii și cercetări de istorie și toponimie, Reșița, 1976.  
 R.I.S.B.C.=Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.  
 R.R.H.A.=Revue Roumaine d'Histoire del'Art, Institutul de Istoria Artei, București.  
 S.C.E.I.=Studii și cercetări de etnografie și istorie, Muzeul din Caransebeș.  
 S.C.I.=Studii și cercetări de istorie, Muzeul din Caransebeș.  
 S.C.I.A.=Studii și cercetări de istoria artei, Institutul de Istoria Artei, București.  
 S.I.B.=Studii de istorie a Banatului, Universitatea din Timișoara.  
 S.M.I.M.=Studii și materiale de istorie medie, București.  
 Stoica de Hațeg, Cronica=Nicolae Stoica de Hațeg, Cronica Banatului, (ediție îngrijită de Damaschin Mioc), Ed. Acad., Buc., 1969.  
 Stoicescu, Bibliografia=Nicolae Stoicescu, Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat, Timișoara, 1973.  
 Suciu, Dicționar=Coriolan Suciu, Dicționar Istoric al localităților din Transilvania, I-II, Ed. Acad., Buc., 1967—1968.  
 Tibiscus=Anuarul Muzeului Banatului din Timișoara.

Unul dintre cele mai vechi meșteșuguri practicate pe teritoriul patriei noastre este țesutul, el însoțind dezvoltarea societății omenеști din spațiul carpato-danubian pînă în zilele noastre.

Pe teritoriul României săpăturile arheologice au scos la iveală urme materiale care atestă practicarea țesutului încă din neoliticul timpuriu — Cultura Criș. Cea mai veche imagine de țesătură pe care o cunoaștem este o impresiune ce apare pe un fund de vas de ceramică, aparținînd epocii neolitice, Cultura Criș, faza Bolintineanu descoperit la Aldeni în județul Buzău<sup>1</sup>.

Este însă neîndoios faptul că meșteșugul împletitului, în diverse materii prime ori tehnici de lucru, a premers meșteșugului țesutului constituind baza de plecare a celui din urmă.

Principalele materii prime care stau la baza țesutului cînepa, inul, lina — se folosesc și azi pe scară largă. În schimb activitățile legate de ob-

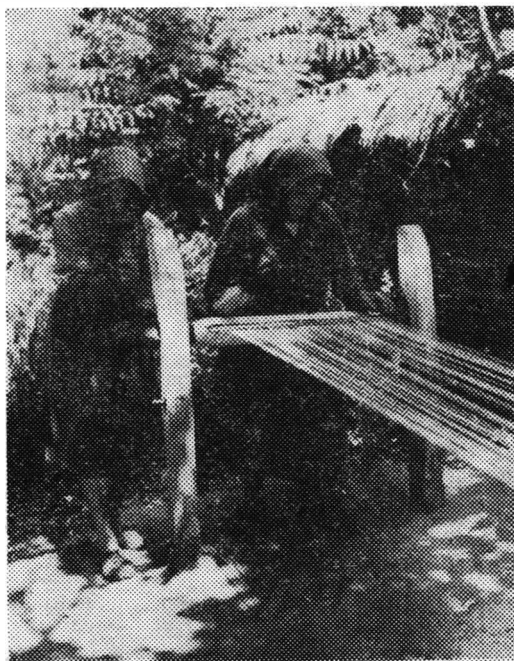


Fig. 1. Învălitul sulului.



Fig. 2. Învălitul sulului.

<sup>1</sup> T. Bănățeanu, *Artă populară din nordul Transilvaniei*, București, 1969, p. 32.

ținerea materiilor prime, operațiunile și uneltele legate propriu-zis de meșteșugul țesutului au evoluat secol după secol, deceniu după deceniu.

Și pe teritoriul Banatului cercetările arheologice mai ales în ultimii ani, atestă practicarea țesutului încă din epoca neolitică. Urme de acest gen au fost scoase la iveală din șantierele arheologice Parța, Gornea, Cornești, Moldova Veche, Zorlențul Mare, Balta Sărată, Ohaba Mîtnic, Valea Timișului, reprezentînd diferitele epoci istorice (neolitic, bronz, fier); fusaiole, greutăți de lut ars utilizate la întinderea firelor în războiul de țesut de tip vertical, mosoare de lut ars, rășchitoare din corn de bovine, „pintadere” de lut (un fel de ștampile din lut ars folosite la imprimarea țesăturilor) ceea ce demonstrează preocuparea deosebită a locuitorilor acestei provincii istorice pentru practicarea țesutului<sup>2</sup>. O imagine a țesăturilor realizate în epoca neolitică ne este oferită de figurinele de lut vinčiene descoperite în Banat, iar pentru epoca bronzului, figurile de lut descoperite la Cîrna aparținînd culturii Gîrla Mare care s-a extins și în Banat<sup>3</sup>. Pentru epoca tracică avem chiar documente scrise. Herodot scria în „Istorie”, vol. IV: „În țara lor crește cînepa care seamănă cu inul, numai că este mai groasă și mai înaltă. În această privință întrec inul. Crește și de la sine și semănata. Iar din ea tracii își fac îmbrăcăminte, foarte asemănătoare cu cea de in. Cînd nu ești un bun cunoscător nu poți să-și dai seama dacă aceste haine sînt din in sau cînepă. Omul care n-a văzut niciodată cînepa va crede că haina este făcută din in”<sup>4</sup>.

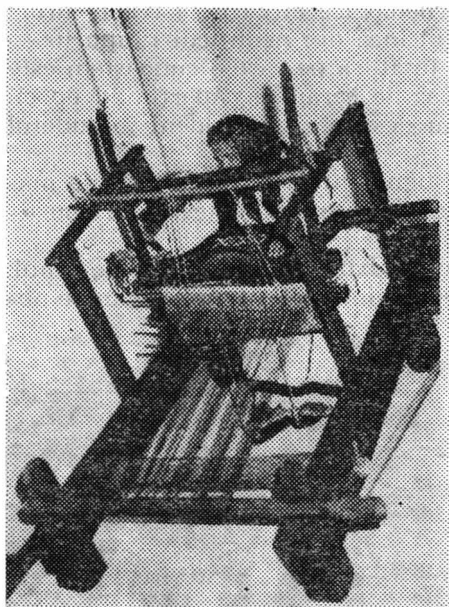


Fig. 3. Război de țesut din Banat.

Cercetările arheologice efectuate în așezările dacice din Banat (Pescari și Liubcova) au scos la iveală numeroase fusaiole, mosoare din lut, ceea ce denotă practicarea țesutului în Banat în epoca respectivă<sup>5</sup>.

<sup>2</sup> Gh. Lazarovici, *Așezarea neolitică de la Parța*, în *Tibiscus*, Timișoara, 1972; Ortansa Radu, *Cultura „Vatina” în așezarea de epocă a bronzului de la Cornești, județul Timiș*, în *Tibiscus*, Timișoara, 1972; Gh. Lazarovici, *Unele probleme ale neoliticului în Banat*, în *Banatica*, Vol. I, Reșița, 1971; L. Groza, *Așezarea neolitică de la Balta Sărată*, în *Banatica*, vol. I, Reșița, 1971.

<sup>3</sup> Gh. Lazarovici, *Tipologia și cronologia materialului vinčian de la Balta Sărată — Caransebeș (campania de cercetări din anul 1963)*, în *Acta Musei Napocensis*, vol. XII, Cluj, 1975; Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1961.

<sup>4</sup> Herodot, *Istorie*, IV, 74 (Apud: *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, 1964, p. 43).

<sup>5</sup> F. Medeleț, I. Soroceanu, N. Gudea, *Descoperiri arheologice din epoca dacică în Pescari (jud. Caraș-Severin)*, în *Acta Musei Napocensis*, vol. VIII, Cluj, 1971, p. 465—475; M. Gumă, *Cercetări arheologice pe „Stenca Liubcovei” (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, vol. IV, Reșița, 1980; M. Gumă, *Evoluție și permanență în meșteșugul țesutului*, în *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, Caransebeș, 1977.

Practicarea țesutului în epoca romană este demonstrată de săpăturile arheologice de la Gornea, unde au fost descoperite fusaiole și greutatea de lut ars în număr destul de mare <sup>6</sup>.

Condițiile istorice și economice ale fiecărei epoci istorice ulterioare, dezvoltarea forțelor de producție, au favorizat dezvoltarea permanentă a acestui meșteșug. Astfel, „dacă la Morești (secolele V—VI e.n.) se atestă prezența războiului vertical în secolele X—XII la Garvăn apare acum războiul orizontal. Existența sa este dovedită de mai multe elemente. Este vorba de regularitatea desimii țesăturilor de mătase, în și lână găsite, cât și de claritatea legăturii dintre urzeală și băteală, care nu putea fi realizată decât pe un război de țesut de tip orizontal. Faptul acesta este de asemenea important, deoarece, după cum știm cel mai vechi document privind existența războiului orizontal în Europa îl constituie un manuscris din secolul al XIII-lea aflat la Cambridge” <sup>7</sup>.

Apariția războiului de țesut orizontal, îmbunătățirea și perfecționarea uneltelor pentru prelucrarea firelor de țesut, a dus la o dezvoltare deosebită a țesutului, a industriei casnice textile.



Fig. 4. Cilim din Fibiș.



Fig. 5. Cilim din Seleuș (datat 1891).

<sup>6</sup> N. Gudea, *Gornea (Așezări din Epoca romană și romană târzie)*, în *Banatica*, Reșița, 1977.

<sup>7</sup> T. Bănățeanu, *op. cit.*, p. 32.  
p. 43.

Din secolul al XVI-lea avem o informație care ne duce la concluzia că meșteșugul țesutului a continuat să se practice în Banat : „În anul 1559 locuitorii din Cenad dau un impozit nobilului de pământ de 95 florini pe cap de locuitor, cite un covor în valoare de 25 florini și cite un friu în valoare de 2 florini“<sup>8</sup>. Iar în secolul al XVII-lea în *Monografia Caransebeșului* găsim de asemenea o informație din care se poate deduce că țesutul a luat o amploare deosebită, astfel că țesăturile realizate aici erau vândute pînă la Bratislava :

„Asemenea au fost marfă însămnată și pocrovitele din Caransebeș, care aveau mare trecere și la Pojun ; căci George Pălămida la anul 1675 obținînd de la orașul Pojun concesiunea de a specula acolo cu marfe turcești, în lista marfelor concesionate obvin și pocrovitele. Prețul unei pocrovite era pe atunci de 3 florini“<sup>9</sup>.

Numeroși călători străini pe meleagurile bănățene consemnează în scrierile lor practicarea țesutului în Banat.

Un document important privind industria casnică textilă ne-a lăsat Johann Friedel stegar în armata austriacă, dizlocată în Transilvania. Făcînd o călătorie pe malul bănățean al Dunării el a scris o scrisoare — la 1769 — lui I. Heinrich Tischbein pictor și inspector la pinacoteca din Kassel : „Pinza și piesele de port erau lucrate în casă, zona fiind foarte bogată în oi și capre, pe care Friedel le-a văzut păscînd în numeroase turme în pășunile întinse de pe culmi. Pinza se țesea de către femei la războiul de țesut, fiecare avînd cite unul în casă, lucrat de mina bărbatului din lemn pînă la cel din urmă cui. În serile de iarnă, în șezători și clăci, se lucra pinza și se țeseau ponevile“<sup>10</sup>.

Un alt document important din secolul al XVIII-lea privind țesutul îl avem de la Iohannes Iacobus Ehrler, la 1774 :

„De la furca de tors, sprijinită de brîu atîrnă firul spre fusul aflat în mina dreaptă“. Despre tors, Ehrler remarcă faptul că aceasta este o îndeletnicire extraordinară, căci „und im gehem, reissen, sitzen, oder fahren sich immer mit Spinnen geschäftigten“<sup>11</sup>.

Francisc Grisellini scria în cunoscuta lucrare „Istoria Banatului Timișan „... valahilor nu le lipsește industria ne-o dovedește îndeajuns uneltele lor casnice și economice, cari se găsesc la ei și cari toate sînt opera mîinilor lor. Cînepa pe cari bărbatul o seamănă în cîmp se prelucrează de către femei, se toarce și se țese de ele obținîndu-se lîna pe care o spală, o scarmănă și o piaptănă dîndu-i diferite culori din vegetații și făcînd din ea tot felul de țesături, panglici și postavuri care servesc la confecționarea îmbrăcămîintei bărbaților și femeilor și la multe altele ... Pentru astfel de articole ele nu cheltuiesc nici un ban. Aproape fiecare casă țărănească, după cum am mai observat, are un anumit local, în care se păstrează mașinile sau uneltele cu cari se confecționează lucrările respective“<sup>12</sup>.

Din secolul al XVIII-lea se păstrează în unele muzee țesături ajunse la un stadiu deosebit, atît din punct de vedere al tehnicii de execuție cît

<sup>8</sup> Patrachie Tiucra, *Pietre rămase. Monografia Nădlacului, Timișoara*, 1963, p. 43.

<sup>9</sup> Andrei Ghidui, Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș. Caransebeș*, 1909, p. 317.

<sup>10</sup> N. Săcară, *Un însemnat document din secolul al XVIII-lea pentru etnografia bănățeană*, în *Tibiscus*, Timișoara, 1972, p. 328.

<sup>11</sup> A. Turcuș, C. Feneșan, *Un manuscris cu date etnografice bănățene din secolul al XVIII-lea*, în *Tibiscus*, Timișoara, 1972, p. 323.

<sup>12</sup> Fr. Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, București, 1926, p. 170.

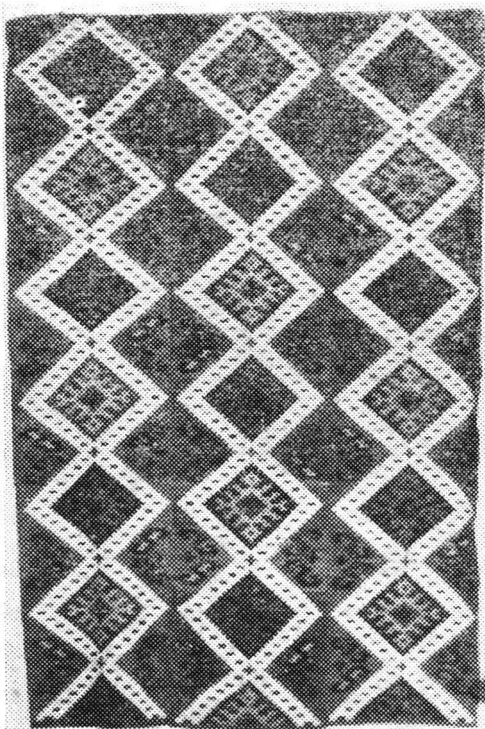


Fig. 6. Cilim din Chevereșul Mare.

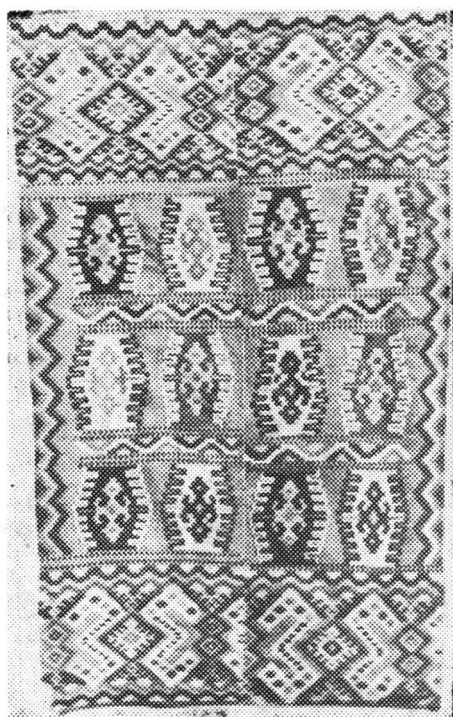


Fig. 7. Cilim din Jebel.

și al ornamentației. Din secolul al XIX-lea, demonstrând progresul meșteșugului sub toate laturile sale, se păstrează în colecția Muzeului Banatului din Timișoara câteva cilimuri datate, piese de o mare valoare documentară și artistică.

Și astăzi în Banat, ca și în alte părți ale țării, se practică meșteșugul țesutului. Uneltele pentru prelucrarea materiilor prime au rămas în principiu aceleași, doar că pe parcursul anilor s-au mai perfecționat. De asemenea operațiunile de prelucrare a materiilor prime și-au păstrat aceeași succesiune. Cînepa după ce era strînsă, pusă la „topilă” era scoasă și uscată. Melițatul, care urma, avea scopul de a zdrobi crusta lemnoasă a cînepii eliberînd firul. Pieptănatul cînepii se făcea cu pieptenii de lemn cu dinți de metal („drîglatul”) pentru a îndepărta bucățile de lemn rămase și pentru a alege calitățile de cînepă. Fuiorul era apoi periat tot cu o perie de lemn cu dinți de metal, dar dinții mai deși. Urma apoi torsul. Firul tors era dat pe rășchitor pentru a se forma sculurile („motchele”). „Motchele” de cînepă erau apoi albite în ciubăr de salcă. După ce se usca, firul era pus pe vîrtelniță pentru a putea fi adunat pe mosoare. Mosoarele erau apoi folosite la urzit. Lîna se prelucra la fel, folosindu-se aceleași unelte, doar că, după ce se spăla, era scărmanată cu mîna, pentru a se curăța de tot felul de scăieți sau paie rămase între fire.

Urzitul este una dintre cele mai importante operațiuni înaintea țesutului. Pentru urzit se foloseau fie stîlpii tîrnatului, fie doi pomi din grădină sau de pe la începutul secolului nostru „urzoii”. Cantitatea de fire urzite era apoi adunată pe sulul dinapoi al războiului de țesut, operațiune numită „învălitul sulului”.

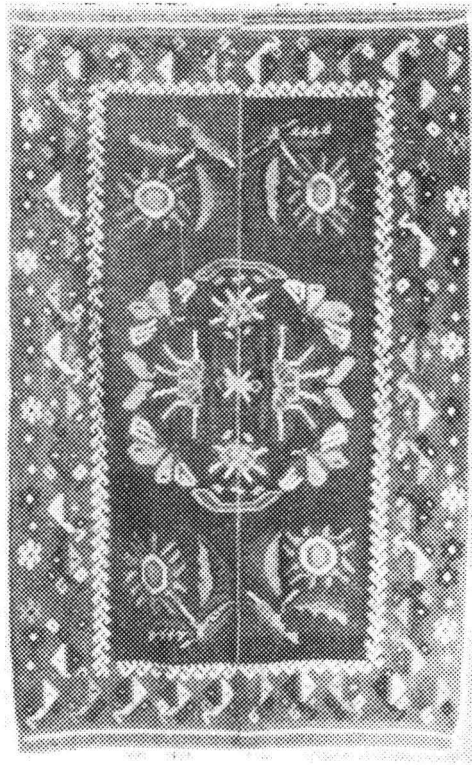


Fig. 8. Cilim din Igrış.

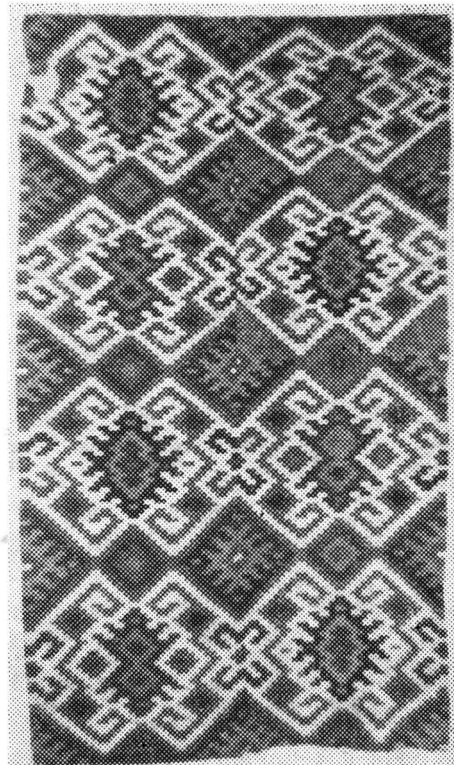


Fig. 9. Cilim din Chevereșul Mare.

**Neveditul**, operațiunea următoare, constă în trecerea firelor de urzeală prin ițe, (rolul lor fiind de a ridica și coborî firele urzelii în timpul țesutului), pentru a se produce așa numitul „rost“, golul prin care se trece suveica, iar apoi trecerea firelor prin spată, și prinderea lor pe sulul din față al războiului de țesut.

Apariția și folosirea războiului de țesut de tip orizontal a ușurat mult operațiunea de țesut și, legat de apariția lui, s-au dezvoltat multiple tehnici de confecționare, a unei largi game de țesături, la început utilizându-se tehnici simple, mai târziu tot mai complexe.

În baza cercetării localităților și zonelor etnografice de pe cuprinsul Banatului se poate concluziona că în acest colț de țară au fost cunoscute, parte din ele fiind practicate pe scară largă și azi, următoarele tehnici de țesut :

- țesutul în două ițe ;
- țesutul în patru ițe ;
- țesutul în trei ițe ;
- țesutul în mai mult de patru ițe, ajungînd și la 100 ițe.

Pentru a obține piese deosebite din punct de vedere estetic, se foloseau tehnici numeroase, cunoscute sub denumirea de „ales“.

Alesul se putea face la țesătura în 2 ițe și se cunoștea : alesul în degete, alesul cu spetează, alesul cu acul și alesul cu suveica. Cunoașterea și folosirea numeroaselor tehnici de țesut a dus la creșterea varietății motivelor ornamentale și implicit a crescut varietatea estetică a țesăturilor. Cea mai folosită tehnică este țesutul în patru ițe, deoarece motivele orna-

mentale sînt pregătite încă din năvădit, nemaifiind nevoie de un model, așa cum este nevoie la țesutul în două ițe. De aceea vom întîlni la țesăturile folosite în mod obișnuit tehnica de țesut în patru ițe, iar pentru țesăturile mai valoroase necesare împodobirii interiorului, cum sînt ștergarele, fețele de masă, cilimurile, tehnica de țesut în două ițe cu alesătură fie „în degete” fie „cu spătează”. Fiind mult mai ușoară decît tehnica de țesut în două ițe, cu alesături, tehnica de țesut în multe ițe (chiar și peste o sută) este tot mai mult întrebuintată, deoarece ca și cea în patru ițe are pregătît modelul încă înainte de a trece la țesut. Se folosește foarte mult pentru confecționarea așa-numitelor „covoare” de lînă, știut fiind că vechea tehnică aplicată, în două ițe, cu ales „în degete”, era mai migăloasă și întîrzia mai mult terminarea țesăturii.

Dezvoltarea din ce în ce mai puternică a industriei va duce treptat la înlocuirea vechilor țesături, dar spre bucuria noastră, în Banat se țese și azi foarte mult, chiar dacă nu se mai confecționează toate categoriile de țesături cunoscute.

### Categorii de țesături

Țesăturile de lînă reprezintă în ansamblul țesăturilor populare cea mai veche categorie. Realizate cu un scop utilitar preponderent, pentru acoperit patul și pentru învelit, ornamentate foarte simplu în străji, mai tîrziu, primind treptat aspectul decorativ s-a ajuns la confecționarea unor țesături folosite doar pentru împodobirea interiorului. Ornamentarea lor s-a schimbat treptat, îmbogățindu-se mereu cu noi și noi motive decorative, iar organizarea lor pe suprafața țesăturii s-a complicat tot mai mult. Se cunosc în Banat trei categorii mari de țesături de lînă ; *procovița* sau *straniul* ; *poneava* sau *lepedeul de lînă* și *cilimul*.

**Procovița** este țesută din lînă în 4 ițe formată din 3 lați cusuți simplu între ei. Țesătura este dată la văiașă pentru a fi îngroșată. De obicei se dădea cusută pentru a primi o formă perfectă. Procovițele se confecționează mai mult în satele de deal și munte, unde clima fiind mai rece, erau folosite mai mare parte din an.

Ornamentarea lor este foarte simplă și constă din străjile verticale și orizontale din lînă neagră, gri sau maro. Se întîlnesc în Banat procovițe ornamentate fie numai cu străji înguste la capete fie cu străji orizontale pe toată suprafața, fie străji orizontale și verticale care dau pe suprafața carouri mari sau mici sau grupuri de străji formate din străji mai înguste, care încadrează străji mai late. Pentru ornamentare se mai folosește și lîna colorată, aleasă în străji înguste înviorînd astfel această țesătură de obicei foarte sobră.

În multe case din Banat locul procoviței l-a luat de mult *poneava*. Poneava este confecționată fie numai din lînă, în 4 ițe, fie din urzeală de bumbac și băteală de lînă, țesute în 2 sau 4 ițe. La cele țesute în 4 ițe ornamentarea este realizată din năvădit, rezultînd pe suprafața țesăturii motive geometrice numite : în furchiță, în spic, cu „olcuțe”, cu fagure. Urzeala era de bumbac alb dar putea să fie și vopsită în diferite culori. În cazul cînd urzeala era albă se combina cu o singură culoare — lîna era fie verde, albastră, mov, galben, maro.

Un alt tip de poneavă este cea țesută în 2 ițe și aleasă cu spăteaza, cu urzeală de bumbac și băteală din lînă colorată. Țesătura arată ca o cusătură fină realizată peste firele urzelii și se numește poneavă cu „cocleți”. Ornamentele sînt motive geometrice, iar cele florale sînt de obicei foarte stilizate.

Țesută în 2 ițe aleasă cu acul de tricotat sau andreaua *tipul de poneavă numit „persan“* prezintă pe suprafața țesăturii firele de băteală care rămân în relief, formînd diferite motive geometrice. Din urzeală de bumbac și băteală de lînă țesută în 2 și 4 ițe era poneava asemănătoare cilimului numită și „poneavă cilimie“. Pe suprafața ponevii alternau străji cu motive ornamentale geometrice alese în degete cu străji fără motive sau cu motive rezultate din năvădit țesute în 4 ițe.

Cele mai valoroase țesături de lînă din Banat sînt „*cilimurile*“. Ele întruchipează măiestria deosebită a țesătoareii, o putere de imaginație creatoare deosebită și tradiția ajunsă la perfecțiune. Sînt confecționate din urzeală de bumbac și băteală de lînă, țesute în 2 ițe și alese în degete, avînd spre deosebire de ponevile țesute în 2 ițe 2 fețe identice. Ornamentarea este realizată odată cu țesutul și în general predomină motivele geometrice. Chiar dacă apar și motive florale, acestea, datorită tehnicii de țesut nu prezintă rotunjimile specifice, ci totul este realizat în unghiuri drepte. Întreaga suprafață a urzelii este acoperită de băteală. Pe suprafața țesăturii apar mici interstii datorate firului de urzeală care se întoarce și se ascunde printre firele de urzeală, acolo unde se termină lîna de o culoare și se continuă cu altă culoare.

Sînt formate din 2 lați identici. De asemenea în Banat se confecționează 2 cilimuri la fel, pentru cele două paturi paralele din camera curată (sobă).

Este țesătura, care a însoțit bănățeanul de la naștere — la botez se pune copilul într-un lat de cilim numit lăstăviță, apoi la nuntă — cînd atît casa cît și căruța care duce mirii erau împodobite cu cilimuri, și de asemenea era folosit și la înmormîntare <sup>13</sup>.

Ornamentica cilimului este deosebit de variată. La baza compozițiilor ornamentale stă de fapt romb, acest motiv solar, numit în Banat ochi, ochi crestă sau pită. Rombul apare mereu pe suprafața cilimului fie dispus în străji, fie apărînd în chenare sau chiar formînd chenare, fie formînd cîmpul central al cilimurilor, sau formînd șiruri de romburi de dimensiuni mari în cîmpul liber al cilimului.

Pe lîngă romb mai apar și alte motive geometrice sau geometrize : „scămnașul“ linii crenelate dînd mai multe forme, „furca“ este chiar reprezentarea furcii, „zăluță“ sau cîrligul un „S“ întors, „scămnaș cu cunună și ruja“ un ornament specific Banatului — linii crenelate care înconjoară o floare. Se întîlnesc de asemenea motive fitomorfe sub denumirea de „ruja“ care reprezintă diferite flori, plumăcșirul este reprezentarea pomului vieții în glastră. Plumăcșir și „răpidă“ două ornamente de asemenea, specifice Banatului ; motive zoomorfe : creasta cocoșului, cocorii, cămile, căluț, broșchița toate geometrize ; motive avimorfe : fluturi, păunul, păsări, „boboci de rață“ ; motive antropomorfe : „păpușa“ cu reprezentări multiple — în general specifice Banatului.

Nu se poate vorbi însă de valoarea cilimului fără a analiza coloritul său de o strălucire deosebită. Putem vorbi chiar de un specific bănățean al îmbinării culorilor. Pe suprafața cilimului poți găsi o gamă variată de culori ; numeroase nuanțe de roșu, verde, albastru, portocaliu, galben, vișiniu, roz, maro, mov, muștar etc. Strălucirea este realizată prin repetarea nuanțelor din aceeași culoare, deschis, mai închis și apoi și mai închis sau invers, nuanțele înai închise la mijlocul ornamentului și cele deschise pla-

<sup>13</sup> N. Țăranu, *Cilimuri bănățene* (Muzeul Banatului), Timișoara, 1971.

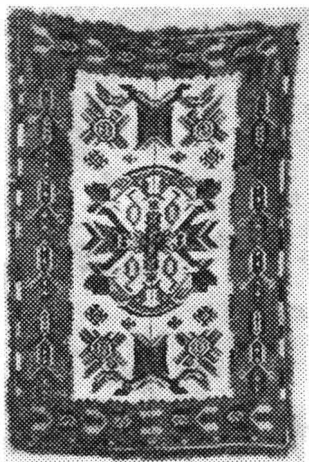


Fig. 10. Chilim din Checea (datat 1976).

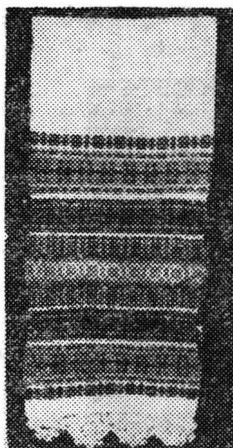


Fig. 11. Ștergar de perete din Toc.

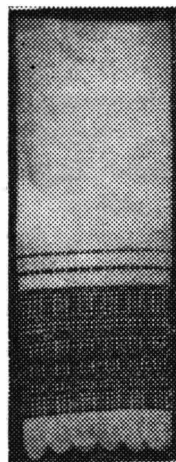


Fig. 12. Ștergar de perete din Chizdia.

sate spre margini. Apoi policromia deosebită, dar nu neplăcută, ochiului, dă de obicei strălucire și veselie locului unde se află această țesătură.

După colorit se poate ști locul unde au fost confecționate : cele cu fond vișiniu și verde sînt specifice zonei Sînnicolaului, cele cu fond roșu sînt specifice zonei Cîmpia Timișorii ; zonei Lipova îi sînt specifice culorile portocaliu, galben și adesea fondul alb, iar mai spre sud apar nuanțele de albastru închis și deschis.

La fel de importante pentru organizarea interiorului țărănesc și în general pentru gospodăria țărănească sînt țesăturile de cîneapă și bumbac. Spre deosebire de cele de lînă acestea sînt mult mai variate. Se cunosc astfel de țesături pentru împodobit pereții pentru acoperit patul, pentru acoperit masa.

**Ștergarele sau tindeele** ocupă un loc important atît în gospodărie cît și în decorarea interiorului. El reprezintă prin motive cromatice și locul pe care îl ocupă în interior elementul de mișcare, nota de dinamism. Prin felul de expunere oblică, verticală, crează alături de celelalte țesături, jocuri de linii, mișcare. Multă vreme ele au fost confecționate din cîneapă apoi spre sfîrșitul sec. al XVIII-lea se introduce bumbacul și vom găsi țesături realizate în amestec cîneapă și bumbac, dar în secolul nostru este folosit numai bumbacul. Sînt țesute și alese în război, dar în ultimele decenii au început să fie ornamentate și prin diferite cusături.

Țesute în 2 ite și alese, sau în 4 ite năvădite, au mijlocul alb, ornamentarea realizîndu-se mai mult la capete, însă se întîlnesc și piese ornamentate pe toată suprafața. La terminarea lor vom găsi „cipcă“ din bumbac alb sau „cipcă“ și „cicuri“.

După locul pe care îl ocupă în interior ștergarele sînt de perete folosite pe două icoane, pe după blide sau oglindă, ștergare de rudă sau în zilele noastre ștergare de ușă sau fereastră, acestea fiind deosebit de lungi — 3 m și în general ornamentate prin cusături.

Ștergarele de rudă erau de obicei ornamentate diferit la capete pentru a se putea vedea ambele capete.

Un exemplar deosebit de frumos este „ștergarul de givăr“, cu care era încins chemătorul la nuntă. Este foarte lung, iar ornamentarea este

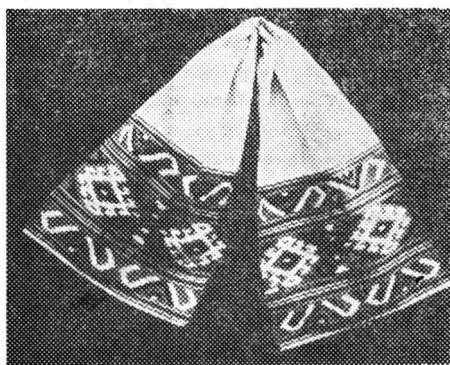


Fig. 13. Ștergar de perete din Belotiniț.

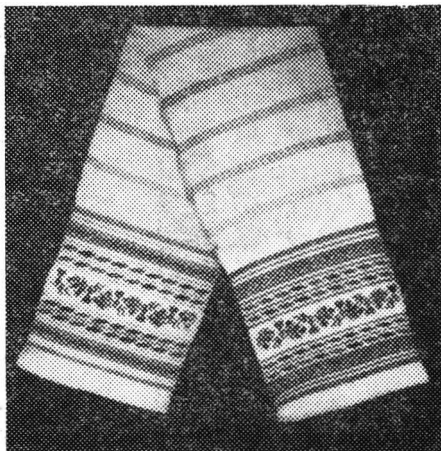


Fig. 14. Ștergar de perete din Bocșa Română.

realizată fie pe toată suprafața sau mare parte din suprafața lui. În general ornamentarea este geometrică bazată foarte mult pe romb. Mai întâlnim pe câteva ștergare de rudă din zona Făget motive zoomorfe (lup) și avimorfe (cocoș) dar și ele prinse într-o singură încrengătură de motive geometrice.

Cromatica este alcătuită, în mare parte dintr-o alternanță de alb, roșu, iar în zonele de deal și munte apare negrul și albastrul.

**Față de masă, măsaiul sau abrusul,** este legată de evoluția mobilierului în ansamblul său, interiorul îmbogățindu-se cu piese textile tot mai numeroase. La început o țesătură, foarte simplă de cîneșă, neornamentată, ajungîndu-se treptat la piese cu o ornamentație tot mai bogată și variată. Pînă în sec. al XVIII-lea nu avem date privind existența unor țes-

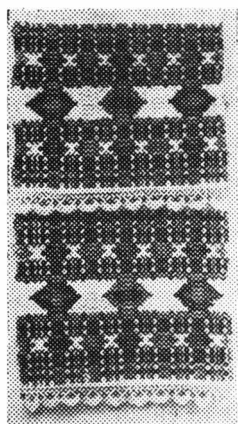


Fig. 15. Ștergar „de rudă” din Ciuta.

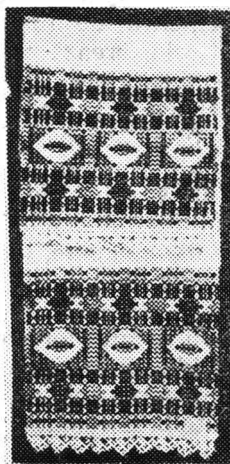


Fig. 16. Ștergar „de rudă” din Ciuta.

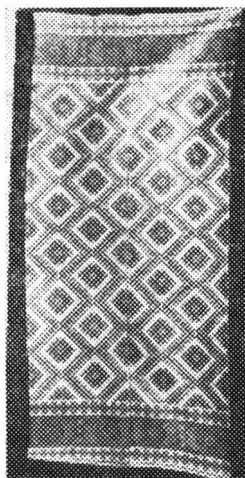


Fig. 17. Față de masă din Șuștra.

sături speciale pentru acoperitul mesei <sup>14</sup>. Mai târziu ele sînt pomenite în documente, în foi de zestre. Confectionate din cînepă, apoi din cînepă și bumbac, iar cea mai valoroasă din bumbac. Formată din 2—3 lați de țesătură aleasă în război, are o formă dreptunghiulară și dimensiuni după cele ale mesei, astfel încît să rămînă pe margini o porțiune lată, bogat ornamentată. Cei trei lați sînt prinși între ei cu „cipcă” îngustă sau mai lată, croșetată în casă sau cumpărată. De asemenea de jur împrejur se terminau de multe ori cu „cipcă”.

Ornamentația este de asemenea preponderent geometrică bazată în special pe străji paralele, iar la capete o ornamentație compactă care acoperă întregul cîmp. Și aici rombul este ornamentul de bază sub foarte multe forme.

Cromatica este alcătuită dintr-o alternanță constantă de alb roșu, iar în zonele de deal și munte apare negrul.

**Poneava, lepedeul sau acoperitoarea de pat** este format din 3 lați de țesătură ornamentate de obicei la capete, dar se poate întîlni și cu ornamentarea pe toată suprafața. Cei trei lați sînt prinși între ei cu dantelă (cipcă) una mai îngustă și una mai lată, cea mai lată fiind lăsată pe marginea patului. Pot fi ornamentate cu cipcă pe marginea vizibilă. Sînt țesute în război în 2 ite și alese sau în 4 ornamente doar din năvădit.

Ornamentarea este realizată fie în „străji” fie cu ornamente mari, în special romburi în variate forme, numai la capete, sau pe toată suprafața. Acoperitoarele de pat sînt țesute dintr-un bumbac mai gros și răsucit, formate din 3 lați fără cipcă între ei, iar ornamentele (robumuri) sînt foarte mari și formează o suprafață compactă. Aceste piese sînt specifice zonei de cîmpie și cromatica este întotdeauna alb cu roșu. Celelalte pot fi doar albe sau colorate în galben cu alb, alb cu roșu, cele năvădite, iar cele alese în străji, cu roșu, iar spre deal și munte apare și negrul.

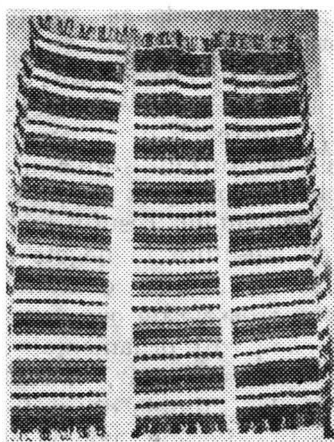


Fig. 18. „Lepedeu” din Toc.

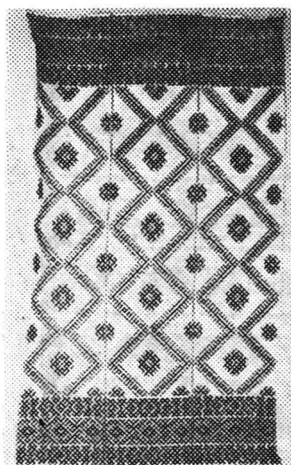


Fig. 19. Poneavă din Hitiaș.



Fig. 20. Față de pernă din Chizătău.

<sup>14</sup> M. Marinescu, *Arta populară românească. Țesături decorative*, Cluj-Napoca, 1975.

## Căpătiile și perini

Piese de uz permanent, confecționate din cînepă, cînepă cu bumbac sau bumbac. Sînt formate dintr-o bucată de pînză lungă și îngustă, care putea fi ornamentată pe o parte, sau formată dintr-o bucată de pînză neornamentată, terminată cu un căpătii ornamentat cu motive geometrice. Aceste piese azi nu se mai confecționează. Cele rămase sînt păstrate pentru a fi folosite la mort. Sînt așezate, cîte 3 perne mari albe de pînză și 6 perne alese, sub masa pe care este așezat coșciugul.

Astăzi se folosesc fețe de pernă confecționate din pînză albă cumpărată din comerț pe care este aplicată broderie sau „cipcă“.

În zona de cîmpie însă se întîlnesc fețe de pernă cu caracter decorativ realizate din lînă. Pe cînd cele de cînepă le vom întîlni în zona de munte, cele de lînă policrome se răspîndesc în zona de șes căpătîind note specifice în tipul de decoratie și cromatică.

**Perdelele** — piese componente ale ansamblului de țesături decorative de interior au intrat destul de tîrziu în folosință, odată cu înălțarea caselor, care a dat spațiu mai amplu ferestrelor<sup>15</sup>. Ele reprezintă de fapt o influență a modei orășenești.

Tipul cel mai vechi era o țesătură de cînepă și bumbac simplă, fără ornamente sau cu mici ornamente geometrice, de lungimea geamului, formată din 2 bucăți. Apoi s-a folosit o țesătură mult mai fină din bumbac subțire, țesută în 2 ițe, aleasă în străji înguste cu motive geometrice. Se mai folosesc mici perdele confecționate din bumbac cu croșeta sau perdele din pînză albă din comerț, la care sînt aplicate bucăți mari de broderie albă.

Chiar dacă au apărut mai tîrziu, perdelele reflectă în mare parte specificul fiecărei zone prin ornamentică și cromatică.

Ornamentarea țesăturilor este de fapt rezultatul tehnicilor de țesut folosite. Diversitatea ornamentării s-a produs odată cu găsirea unor noi modalități de țesut. „Punctul de plecare al țesăturilor noastre este ca și aiurea, firșia largă de aproximativ un metru, în care banda de lînă albă, nează cu cele țigae, cărora curînd, li se adaugă șuvițe colorate“<sup>16</sup>.

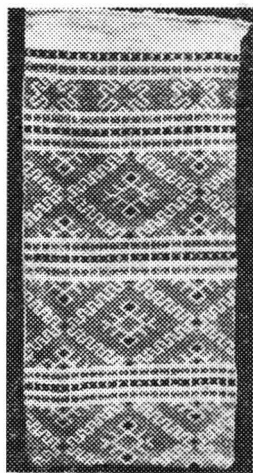


Fig. 21. Față de pernă din Belintș.

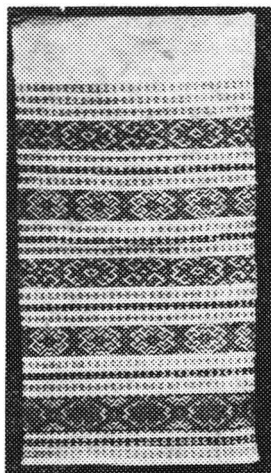


Fig. 22. Față de pernă din Remeșea Mare.

Pornind de la această simplă tehnică de ornamentare, la care s-au adăugat apoi alesăturile, s-a ajuns treptat la noi și noi compoziții ornamentale. Țesutul în 2 ițe cu alesătură în degete a dus la realizarea cilimului cu numeroasele lui ornamente și compoziții ornamentale; alesul cu „spetează“, alesul cu „acul“, a dus la diversificarea tipurilor de ponevi și la diversificarea modalităților de ornamentare.

<sup>15</sup> Ibidem.

<sup>16</sup> Al. Tzigara Samurcaș, *Evoluția scoarțelor oltenesti*, București, 1942, p. 17.

Țesutul în 4 ițe a dat naștere la mai puține compoziții ornamentale, acestea fiind realizate chiar din momentul punerii firelor în război.

Compozițiile ornamentale folosite pe țeșăturile din Banat sînt următoarele :

1. ornamentele dispuse în străji ;
2. ornamentele dispuse în chenar și cîmp central ;
3. ornamentele dispuse în cîmp liber <sup>17</sup>.

În cazul ornamentelor dispuse în străji vom întîlni diferite variante : străji de culoare fără ornamente, sau străji cu ornamente. Această compoziție ornamentală o întîlnim pe toate țeșăturile atît din lînă cît și din bumbac și cinepă. Străjile pot fi mai late sau mai înguste, grupuri de străji, străji orizontale sau verticale, pot fi verticale și orizontale, întîlnirea lor dînd carouri („coțche“). Străjile cu motive ornamentale pot fi repetate la intervale regulate, pot avea între ele străji simple fără ornamente sau grupuri de străji cu alte motive ornamentale mai mici, sau fără motive ornamentale.

În cazul compoziției cu chenar și cîmp central vom întîlni diferite moduri de realizare. Astfel chenarele pot fi succesive, colorate diferit, pot prezenta și motive ornamentale prinse între două chenare formate din linii frînte, linii drepte, străji mai înguste sau mai late, care înconjoară pătrate, dreptunghiuri (icoană), cruci, figuri poligonale (grădină), care de asemenea cuprind în interior diferite motive ornamentale în general simetrice. Aceste compoziții ornamentale caracterizează cilimul și ponevile țesute în 2 ițe.

Disponerea ornamentelor în cîmp liber, adică repetarea ornamentelor de la un capăt la altul al țeșăturii fără a fi compartimentate sau întrerupte sau întretăiate de alte motive ornamentale, este caracteristică cilimurilor, ponevilor și uneori ștergarelor.

Nu putem vorbi de valoarea artistică a țeșăturilor bănățene fără a prezenta coloritul lor. În Banat acesta se caracterizează prin strălucire și vioiciune.

În cazul țeșăturilor de bumbac vom găsi culori mai puține : alb, roșu, negru, albastru. Sînt deosebit de atrăgătoare țeșăturile din cîmpie cu coloritul lor specific alb și roșu, frumos îmbinate sînt și cele din zona de deal și munte unde pe lingă alb și roșu apare negrul și albastrul.

O policromie accentuată caracterizează țeșăturile de lînă.

Țesăturile mai vechi prezintă culori mai estompate pe cînd cele mai noi, culori mai vii, mai tari. Chiar dacă culorile sînt uneori prea tari, prea contrastante, măiestria și talentul țeșătoarelor au făcut îmbinarea lor deosebit de armonioasă. Din nici o combinație nu lipsește albul și negrul, care dau un echilibru întregului ansamblu. Dozarea nuanțelor este atît de bine realizată încît ansamblul rezultat din ornamente și cromatică dau o țeșătură cu valoare de unicat. Țesăturile bănățene prin ornamentare și cromatică dau interiorului strălucire și armonie.

Interiorul țărănesc sobru, uneori chiar cu mobilier mai simplu, i-a făcut pe cei care îl locuiau să caute modalități de înfrumusețare, să dea căldură și lumină spațiului în care își petreceau viața, aceasta realizînd-o prin crearea numeroaselor țeșături, care cu timpul și-au găsit cite un loc bine definit, ceea ce a dat cu timpul specificul satului sau zonei respective.

<sup>17</sup> N. Țăranu, *op. cit.*

Realizarea țesăturilor nu s-a făcut oricum, sau după gustul fiecărei țesătoare. La baza confecționării lor a stat tradiția pe care au impus-o și au urmărit-o țesătoarele mai în vîrstă, chemate să îndrume pe cele tinere, în alegerea tehnicilor de lucru, în alegerea modelelor. „În acest mod, formele acceptate de comunitățile rurale au rezistat perioade îndelungi transformărilor, exprimînd continuitatea”<sup>18</sup>.

Modelele rezultate de-a lungul anilor sînt de fapt contribuția adusă de generații întregi de țesătoare în raport cu tradiția și cu cerințele comunității respective.

„Tradiția a fost ca o lege respectată de toți membrii comunității”<sup>19</sup>. De aceea pînă astăzi s-a păstrat vechea organizare a mobilierului în interior și folosirea țesăturilor în locurile și pe obiectele stabilite de ani și ani.

Chiar dacă azi în mare parte vechiul mobilier a fost schimbat, țesăturile și-au păstrat locul pe care îl aveau și pe vechile piese de mobilier.

Folosirea acelorasi tehnici de țesut și aceleasi tehnici de ornamentare în toată țara, a dus la confecționarea unor țesături asemănătoare. Diferențele mici dintre ele au dat de fapt specificul zonal<sup>20</sup>, adică caracteristici specifice unui anumit teritoriu. Acest lucru confirmă încă o dată unitatea în diversitate a artei noastre populare.

## ZUSAMMENFASSUNG

Das Werk schildert das Weben Handwerk im Banat und es beginnt mit historischen Daten, die bestätigen dass dieses Handwerk in allen historischen Zeiten praktiziert wurde.

Die Werkzeuge — die im diesen Handwerk gebraucht wurden und ihre Entwicklung, die Bearbeitung des Rohstoffes, verschiedene Weben und Schmücken Techniken — sind auch vorgelegt.

Eine Vorstellung des verschiedenen Weben Kategorien endet dieses Werk.

<sup>18</sup> G. Stoica, A. Doagă, *Interioare românești. Țesături și cusături decorative*, București, 1977, p. 28.

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 29.

<sup>20</sup> Pe lângă lucrările citate mai sus, în vederea realizării acestui studiu, am culegea a mai avut în vedere și următoarele lucrări de specialitate : *Arta populară românească*, București, 1969 ; *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, Cluj-Napoca, vol. I—X ; *Biharea, Culegere de studii și materiale de etnografie și artă*, Oradea, vol. I—VI ; *Tibiscus. Anuar de etnografie al Muzeului Banatului din Timișoara*, vol. I—III ; T. Bănățeanu, *Arta populară din nordul Transilvaniei*, București, 1969 ; *Idem, Portul popular din Maramureș*, București, 1965 ; *Idem, Arta populară bucovineană*, București, 1975 ; T. Bănățeanu, Gh. Focșă, E. Ionescu, *Arta populară în R. P. Română, Port, țesături, cusături*, București, 1957 ; T. Bănățeanu, M. Focșă, *Ornamentul în arta populară românească*, București, 1963 ; M. Bocșe, *Contribuții la tipologia catrinței din Banat (Valea Bistrei)*, în *Tibiscus*, Timișoara, 1974 ; N. Dunăre, *Țesături, alesături și împletituri populare*, în *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963 ; *Idem, Tehnicile textilelor populare românești din valea superioară a Crișului Negru, în Contribuții la cunoașterea etnografiei din Țara Crișurilor*, Oradea, 1971 ; *Idem, Ornamentica tradițională comparată*, București, 1979 ; N. Gumă, *Evoluție și permanență în meșteșugul țesutului*, în *Studii și cercetări de istorie și etnografie*, Caransebeș, 1977 ; P. Petrescu, *Semnele solare în arta populară din România*, în *SCIA*, București, 1966, nr. 2 ; *Idem, Pomul vieții în arta populară din România*, în *SCIA*, 1961 ; *Idem, Creația plastică țărănească*, București, 1976 ; *Idem, Motive decorative celebre*, București, 1971 ; Ioan Serb, Florica Serb (sub redacția), *Frumosul românesc în concepția și viziunea poporului*, București, 1977 ; I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973 ; B. Zderciuc, *Covorul maramureșan*, București, 1963.

# PIEPTĂNĂTURA ȘI GÂTEALA CAPULUI LA FEMEILE DIN BANAT

ARISTIDA TURCUȘ

Alături de opregul cu ciucuri, piesele de acoperire a capului cu formă de bonetă purtate de femei constituie elementele specifice care diferențiază portul popular din Banat de cel al altor zone etnografice din țara noastră.

Cirpa de cap și acoperitorile cu formă de bonetă au existat în ținuturile bănățene încă din cele mai vechi timpuri. Al. Tzigara Samurcaș<sup>1</sup> amintește despre existența în colecția arheologică a Muzeului Banatului din Timișoara a unei figurine descoperită în ținutul Orșovei (colecția Pongracz), aparținând epocii bronzului, cu încrustații realizate în calcar alb, la care se vede „tichia de pe cap“, deci o acoperitoare cu formă de bonetă. Emil Fischer<sup>2</sup> arată că boneta din pislă de formă asemănătoare celei albaneze se întâlnește pe figurile monumentului de la Adamclissi și la capetele de lut de la Butmir.

Importante date istorice asupra pieptănăturii și acoperirii capului aflăm din notele aparținând călătorilor străini care au străbătut aceste meleaguri în secolele XVIII și XIX. Cel mai vechi document de acest fel pentru Banat îl constituie scrisoarea lui Johann Friedel, stegar în armata austriacă, către Heinrich Tischbein, inspector al pinacotecii din Kassel<sup>3</sup>. Scrisoarea, datînd din anul 1769, relatează călătoria lui Friedel pe malul Dunării, prilej pentru autor de a evidenția existența unei puternice industrii casnice textile la românii din partea sudică a Banatului. Friedel arată că femeile își împleteau părul în cozi lungi pe care le încolăceau pe cap în formă de cerc și îl acopereau apoi cu un fel de turban colorat, ce se potrivea foarte bine cu portul lor.

În colecția Bibliotecii Universitare din Budapesta există un important manuscris ce conține date etnografice despre Banat, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Manuscrisul, aparținînd lui Johannes Jacobus Ehrler (datat 1 oct. 1774), a fost publicat de Schram Ferenc în revista *Etnographia* (nr. 1/1970, p. 148—152)<sup>4</sup>. Despre gâteala capului la femei,

<sup>1</sup> Al. Tzigara-Samurcaș, *Vechimea portului țărănesc*, în *Revista Fundațiilor Regale*, Buc., 1945, nr. 2, p. 371—377.

<sup>2</sup> Emil Fischer, *Die Haar und Kleidertracht vorgeschichtlicher Karpaten und Balkanvölkern*, Braunschweig, 1908, apud: Fl. Bobu Florescu, *Geneză costumei populare românești*, în *Studii și cercetări de istoria artei* prescurtat *SCIA*, 1959, nr. 1, p. 9—47.

<sup>3</sup> N. Săcară, *Un însemnat document din secolul XVIII pentru etnografia bănățeană*, în, *Tibiscus*, Timișoara, 1972, p. 327—328.

<sup>4</sup> Aurel Turcuș, C. Feneșan, *Un însemnat manuscris cu date etnografice bănățene*, în, *Tibiscus*, Timișoara, 1972, p. 322—325.



Fig. 1.

capăt al basmalei iese în afară. Basmăuă este ornamentată cu dungi roșii, verzi, albe, iar marginile de la spate au ciucuri mici<sup>4</sup>.

Din aceeași perioadă (1774—1777) sînt și consemnările lui Francisc Grisellini despre Banat<sup>5</sup>. Cu privire la acoperirea capului, Grisellini remarcă un fapt deosebit de important și anume, diferențierea acestuia în funcție de starea civilă a femeii : „Atita timp cît fetele sînt necăsătorite, ele umblă cu capul descoperit și cu părul împletit ; cele căsătorite, însă, în unele localități ale provinciei își acoperă capul cu un vâl alb, subțire, pe care îl trag pînă sub bărbie ; în alte părți se servesc de o fâșie lungă de muselină vărgată, care este astfel pusă în cute încît formează un fel de bonetă. Atît fetele adolescente cît și femeile măritate caută a-și ridica farmecul prin împodobire. Grija celor dintîi este atîntită asupra împletiturii cosîtelor, iar celelalte asupra mărimilor de cap de cari atîrnă șnururi de diferite monede inelare, căci numai arareori se văd la ele monede de aur...”<sup>6</sup>.

În secolul al XIX-lea, mențiunile documentare cu privire la costumul popular bănățean s-au înmulțit. Încă din prima parte a acestui veac avem o seamă de atestări documentare aparținînd unor cărturari români. Cronicarul Nicolae Stoica de Hațeg se oprește asupra funcțiilor ceremoniale ale pieselor de port popular, cu referire specială la invălitul miresei. El emite ideea că ceapsa, căpița de aur și celelalte acoperitori de cap cu formă

Ehrler notează : „Este foarte interesant să fie studiată gâteala capului cu părul frumos împletit, ornamentat cu pietre false și ace, iar cine are bani poartă pe cap monede de 20, 17, 10 și 7 groși, dispuse în formă de triangulum“. Arătînd asemănarea care există între portul românilor și sîrbilor din Banat, el insistă asupra funcției ceremoniale a acoperirii capului. Portul de doliu „la sîrbi este format din vâl pe care bărbații și-l leagă de braț, iar la femei atîrnă de la cap pînă la călcîie ; românii merg cu capul descoperit iar basmauă femeilor este neagră, încît nici nu se poate observa lipsa vîlului“. Maniscrisul este ilustrat cu numeroase acuarele și desene în tuș care constituie primele documente grafice atestate pînă în prezent asupra costumului bănățean. Comentînd unul din aceste desene, Schram Ferenc arată că „o femeie are capul acoperit cu o basma foarte lungă, legată în felul unui turban, iar la spate, un

<sup>5</sup> Francisc Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, București, 1926.

<sup>6</sup> Fr. Grisellini, op. cit., p. 167.

de bonetă provin din gluga sovonului (denumită „căpiță“, „capse“, „ceapse“, „învălitoare“) <sup>7</sup>.

Lucrarea lui Damaschin Bojincă, „Anticile romanilor“, amintește despre portul ceremonial și funcția rituală a acestuia : „Mireasa are îmbrăcăminte anume de nuntă gătită care se numește tulbent“ <sup>8</sup>.

Desenele austriacului Ludovic Ermini, executate în 1823 pe malul Dunării, consemnează peisaje și oameni îmbrăcați în costume populare specifice zonei <sup>9</sup>.

Numeroase date etnografice sînt consemnate de Anatol Demidoff, în jurnalul său de călătorie. Lucrarea are meritul de a fi beneficiat de colaborarea unui apreciat pictor francez, Auguste Raffet, pentru ilustrarea ediției apărută la Paris, în 1837 <sup>10</sup>. Atît în descrierea costumului popular, cît și în partea ilustrativă a volumului, aflăm date despre acoperirea capului la femeile din Banat.

George Oprescu amintește pe lîngă Auguste Raffet și pe alți pictori francezi, care au consemnat portul popular bănățean : Théodore Valerio (1851—1852), Dieudonn   Auguste Lancelot (1860) <sup>11</sup> etc.



Fig. 2.

<sup>7</sup> D. Mioc, *Elemente de etnografie și folclor la cronicarul Nicolae Stoica de Hașeg*, în, *Revista de etnografie și folclor* (prescurtat REF), Buc., 1973, nr. 3, p. 299—311.

<sup>8</sup> I. Taloș, în, *Inceputurile interesului pentru folclorul românesc în Banat, Studii de istorie literară și folclor*, Timișoara, 1964, p. 201—233.

<sup>9</sup> V. Bugariu, *Vederi din Banatul de altădată*, în, *Analele Banatului*, Timișoara, 1930, oct.—dec., p. 57.

<sup>10</sup> A. Demidoff, *Voyage dans la Russie Meridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie. Ex  cute en 1837*. Edition illustrée par soixante-quatre dessins par Auguste Raffet, Paris, 1837.

<sup>11</sup> G. Oprescu, *  rile române văzute de artiști francezi* (sec. XVIII—XIX), Buc., 1926.

În anul 1859 are loc un eveniment deosebit privind istoria etnografiei bănățene, în sensul că guvernatorul Ioan Coronini de Cromvero al Voievodinei a difuzat un chestionar în unele localități ale provinciei, cu scopul de a se aduna material pentru elaborarea unei monografii a Banatului. Dată fiind scurta perioadă în care a funcționat Cromvero, n-a mai fost posibilă adunarea materialului, însă, o seamă de cărturari ai satelor bănățene au completat datele prevăzute în chestionar, unii, probabil, le-au trimis, alții le-au păstrat în manuscris, pierzându-se, sau intrând din întâmplare în arhivele unor școli sau parohii. Unul din răspunsurile cele mai complete la chestionarul lui Cromvero aparține preotului Partenie Gruescu (1813—1872), din Sintești, care a elaborat o adevărată monografie a satului Sintești. Manuscrisul lui Partenie Gruescu a fost descoperit de preotul Ion B. Mureșan, care a publicat primul capitol în anul 1944<sup>12</sup>, iar celelalte părți au apărut, fragmentar, în publicația Muzeului Banatului (1972)<sup>13</sup>. În capitolul intitulat „Îmbrăcămintea” aflăm date despre acoperirea capului la femei : „... iară muerile să poartă și mai împodobit îmbrăcate ca bărbații, cu cîrpă albă în cap de batist, la cele mai tinere cu flori albe atîrnate peste spate pînă jos la călcîni”<sup>14</sup>.

Înainte de apariția unor monografii satești bănățene, aspecte ale portului popular din această provincie au fost prezentate în lucrarea medicului Gh. Crăiniceanu „Igienă țaranului român”. Datele etnografice bănățene, prezentate de Crăiniceanu, provin din cunoașterea directă a realităților din satul natal, Ciclova Montană. Autorul consemnează datele etnografice din acest ținut, corelîndu-le cu informațiile adunate din celelalte provincii românești. În felul acesta este relevată unitatea culturii noastre populare, care se manifestă într-o mare diversitate de forme locale. De pildă, în privința gâtului capului la femei, documentele vechi etnografice atestă învelitoarea lungă pe întreg teritoriul locuit de români, în timp ce în Banat, ea a fost înlocuită cu alte forme specifice de acoperire a capului. Dintre acestea, conciul este piesa cea mai fastuoasă, întrucît, la origine, făcea parte din portul miresei. Susținînd această idee, Crăiniceanu reia părerea lui Damaschin Bojincă cu privire la evoluția cepsei și a conciului : „Odată măritată (femeii, n.n.) i se mai atîrnă de păr un cerc și conci, cel dintîi de monete de argint în valoare de pînă la 20 fl., ce sînt legate de sîrmă cu pînză, de care apoi mai atîrnă și cite un peșchir cît spatele de lat”<sup>15</sup>. Crăiniceanu amintește existența, alături de conci, și a altor piese de acoperire a capului : maramă, cîrpă, ștergar, pălării, „și alte decoruri”<sup>16</sup>. El arată că femeile măritate poartă pe cap cel puțin o cîrpă mică, „iar între străini, încă una mai mare”<sup>17</sup>. Între piesele de acoperire a capului, comună atît femeilor cît și bărbaților, este amintită gluga, păstrată pînă în zilele noastre în zonele muntoase.

În același an cu lucrarea lui Gh. Crăiniceanu a fost tipărită și monografia satului Maidan, cea mai bună lucrare de acest fel datînd din seco-

---

<sup>12</sup> Partenie Gruescu, *Sintești, locul, teritoriul și cercul satului*, în, *Revista Institutului Social Banat-Crișana (RISBC)*, Timișoara 1944, sept.—dec., p. 293—308.

<sup>13</sup> P. Gruescu, *Descrierea etnografică și topografică a comunităților și circumstărilor din Sintești*, în, *Tibiscus*, Timișoara, 1972, p. 205—212.

<sup>14</sup> Ibidem, p. 210.

<sup>15</sup> Gh. Crăiniceanu, *Igienă țaranului român*, Buc., 1895, p. 168.

<sup>16</sup> Ibidem, p. 156.

<sup>17</sup> Ibidem, p. 168.

lul trecut <sup>18</sup>. Autorii, Sofronie Liuba și Aurelie Iana, prezintă acoperirea și găteala capului după vîrstă și sex. Ei arată că acoperitorile de cap, purtate de copii, sînt „căița“, sau „căpița“, iar cele ale fetelor sînt cîrpele de cap <sup>19</sup>. Între hainele confecționate pentru vreme friguroasă este amintită „cușma“ : „... o haină lungă cu glugă, fără mînece, și să încheptură sub barbă cu o cătaramă de aramă prinsă de o curea. Gluga e făcută lăstăviță (așa să numește o bucată dă pînză tăiată de pre sulul din resboiu) de straniu alb din lînă și cu bete (șărgi)“ <sup>20</sup>.

Despre pieptănătura și acoperirea capului femeilor găsim aici informații amănunțite. Se amintește faptul că pieptănătura se face cu două feluri de piepteni ; cel rar, folosit la descilcit, iar cel des, la netezit. Pieptănătura fetelor se execută astfel : se alege cărarea cu fusul „și părul dîndu-se napoi, să impletesc într-o coadă ce în ceafă să face colac și să înfrumusețează cu flori și taleri, iar părul de deasupra dă urechi să impletesc într-o partă cu multe vițe (8), și, trasă prăstă urechieă, să prinde (bagă) în coada de dinapoi“ <sup>21</sup>. Femeile își strîng părul în creștet „dă cătră cîafă, în jurul unui pieptăn și apoi se leagă cu o cîrpă, ca semn al atîrnării de la cineva“ <sup>22</sup>.

Conciul de fier este semnalat numai în portul femeilor în vîrstă : „Femeile bătrîne, însă, își sucesc părul în jurul conciului. Conciul e un fier subțire încovoiat așa că jumătate să fie pre partea dinainte a capului, în carea e legată și ceapsa împistrită frumos așa că acoperă cemea, sau craniul, ear jumătate pre partea dinapoi pînă la ceafă. Preste conci, apoi își leagă fruncea cu o măramă împăturată în lățime de trei degete și mărama să înoadă îndărăt la ceafă“ <sup>23</sup>. La fel de interesante sînt și observațiile autorilor, cu privire la deosebirile existente în împodobirea capului, între portul zilnic și cel de sărbătoare : „Femeile tinere și bătrîne, cit e săptămîna, preste coadă, pepten și conci să împodobesc cu o cîrpă, la sărbători sînt cu coada împodobită și cu capul gol, dar pre cap au o partă de mărgele, ori de taleri și flori lăsată pe frunte. Nevestele își leagă peptenul cu o cîrpă frumoasă de păr, ori mătasă și o înoadă dinapoi așa că cornurile cîrpei să spînzure frumos răsfrînte pre spate în forma aripilor și cozii unei păseri, sau a unui fluture și aceasta se zice legat“ <sup>24</sup>. În schimb, femeile bătrîne se leagă sub gît, peste urechi cu o piesă, pe care autorii o numesc „fachiū“, „carele e un ștergariu, însă îngust și cu capetele frumos împistriate“ <sup>25</sup>. Relatarea aceasta reprezintă atestarea documentară a existenței în Banat a ștergarului de cap, piesă caracteristică altor zone etnografice românești. Semnificația purtării lui este explicată astfel de autorii monografiei : „Purtarea fachiului legat preste conci înseamnă bătrînețe, nepuțință și curățenie...“ <sup>26</sup>. Tot în portul femeilor bătrîne este amintită și existența cîrpei albe triunghiulare, care îndeplinește același rol funcțional ca și ceapsa, această cîrpă purtînd denumirea de „propoadă“.

<sup>18</sup> Sofronie Liuba, Aurelie Iana, *Topografia satului Maidan*, Caransebeș, 1895.

<sup>19</sup> Ibidem, p. 14—25.

<sup>20</sup> Ibidem, p. 19.

<sup>21</sup> Ibidem, p. 27.

<sup>22</sup> Ibidem, p. 27—28.

<sup>23</sup> Ibidem.

<sup>24</sup> Ibidem.

<sup>25</sup> Ibidem, p. 23.

<sup>26</sup> Ibidem.

„Topografia satului și hotarului Maidan“ a fost luată drept model și de alți intelectuali din satele bănățene. În acest sens, este concludentă mărturia învățătorului Achim Miloia din Ferendia, care în introducerea manuscrisului său „Topografia satului Ferendia“<sup>27</sup> declară următoarele : „Am avut fericirea să dau de „Topografia satului Maidan“ scrisă de zeloșii Sofronie Liuba și Aurelia Iana, urmată de un studiu de mare valoare despre celți și numiri de localități“<sup>28</sup>. Manuscrisul, atribuit lui Achim Miloia, este datat 1904 și cuprinde descrierea portului tradițional, nunta necununată, creații ale folclorului literar, precum și câteva date istorice privind revoluția de la 1848.

În capitolul „Portul femeiesc“<sup>29</sup> se amintește despre diferențierea existentă în modul de gătire a capului, la fete și la femeile căsătorite : „Fetele umblă cu capul descoperit, ori poartă cirpe albe cu cipcă pre care le numesc giolgiu. Când se gătesc, nevestele tinere poartă pe cap o găteală numită fachi, care a fost făcută din fir galbin — aur, pre din jos tot cu ciucuri asemenea de fir“<sup>30</sup>. În cazul acesta, cuvântul „fachi“ desemnează altă piesă decît cea amintită de Sofronie Liuba, care se referea la ștergarul de cap, purtat de femeile bătrîne. Piesa de care amintește Achim Miloia intră în componența portului femeilor tinere, iar purtarea ei are o semnificație socială, după cum rezultă din explicațiile care urmează : „La oame-nii mai în stare această găteală e indispensabilă și se numără între hainele miresei. E purtat unul, mult doi ani, după aceea se aruncă pe fundul lăzii, pînă cînd, ca să facă loc altor haine îl dă jidanului cu dirze, așa . . . pre nimica și cînd l-a cumpărat a costat pînă la 20 fl.“<sup>31</sup>. Citatul menționează și un alt fapt important, anume acela că la începutul secolului nostru, o serie de piese de găteală a capului se cumpărau, sau se lucrau după comandă, de către meșteri specializați. În anii dintre cele două războaie mondiale, scrierile cu caracter etnografic s-au înmulțit. Pe lingă nenumărate articole și studii de specialitate, apărute în presă și în Revista Institutului Social Banat-Crișana, au fost tipărite monografiile ale unor localități bănățene, în care un loc de seamă îl ocupă descrierea portului tradițional<sup>32</sup>.

În ultimii 35 de ani, portul bănățean, ca formă de manifestare a artei populare, a constituit un important domeniu de cercetare științifică, aducîndu-și importante contribuții în lămurirea problemelor legate de geneza și evoluția sa istorică, formele contemporane și individualitatea lui în raport cu portul altor zone etnografice. Alături de lucrările de sinteză asupra artei populare românești<sup>33</sup>, au apărut studii aparținînd unor cercetători

<sup>27</sup> Aurel Turcuș, *Un manuscris de etnografie și folclor din arhiva Muzeului Banatului*, în, *Tibiscus (Etnografie)*, 1974, p. 211—218.

<sup>28</sup> Ibidem, p. 211.

<sup>29</sup> Ibidem, p. 214—216.

<sup>30</sup> Ibidem, p. 215.

<sup>31</sup> Ibidem.

<sup>32</sup> Al. Moisi, *Monografia Clisurei*, 1938 ; *Anchetă monografică în comuna Belinț, Timișoara*, 1938 ; Vasile Popovici, *Monografia comunei Nerapattas, sol, grai, credințe, obiceiuri locale*, Caransebeș, 1914 ; Emilian Novacoviciu, *Monografia comunei Răcășdia, jud. Caraș-Severin, de la anul 1777—1922*, Oravița 1923.

<sup>33</sup> *Arta populară românească*, Buc., 1969 ; *Arta populară din R.P.R. — port, țesături, cusături*, Buc., 1957 ; *Atlasul Complex Porțile de Fier*, Buc., 1972 ; H. M. Formagiu, *Portul popular din România, catalog tipologic*, Buc., 1974 ; P. Petrescu, *Cos-tumul popular românesc din Transilvania și Banat*, Buc., 1959, *România din tezaurul portului popular tradițional*, Buc., 1977.

de prestigiu în etnografia românească, care iau în discuție problema găteli capului la femeile din Banat <sup>34</sup>.

\*  
\*   \*  
\*

Pieptănătura și modul de acoperire a capului au valoare de lucru (obiect) și de semn, după clasificarea făcută de etnologul structuralist Piotr Bogatyrev <sup>35</sup>. Pornind de la clasificările puse în discuție de cercetătorul praghez, putem considera că și elementele legate de acoperirea capului se împart în trei categorii : zilnice, de sărbătoare și rituale ; fiecare din aceste categorii fiind însoțite de o sumă de funcții ; practică, estetică, magică, de a indica vîrsta și sexul, festivă, profesională, de clasă, regională, națională, confesională și rituală.

Luind în discuție valoarea de indicator de vîrstă a pieptănăturii fetelor și femeilor, se pot stabili trei moduri de aranjare a părului :

1. pieptănătura de copil
2. pieptănătura de fată
3. pieptănătura de nevastă.

1. **Pieptănătura de copil.** În „Monografia comunei Pătaș“, Vasile Popovici arată că fetele mici se tundeau de trei ori : „... Dacă-i fată, o tunde de trei ori pînă ce cosița s-a îndesat, apoi nu se mai tunde“ <sup>36</sup>. Prima tunsură a fetei era săvîrșită în Valea Bistrei numai de o persoană ai cărei părinți mai sînt încă în viață <sup>37</sup>. În alte părți, mai ales în zona de cîmpie a Banatului, fetele erau tunse de mai multe ori, pînă cînd se considera că părul este destul de des, ca să poată fi împletit în două cosițe ce atîrnau liber, pe spate.

2. **Pieptănătura de fată.** La fetele mari sînt cunoscute în primele decenii ale secolului XX două moduri de aranjare a părului : pieptănătura de fiecare zi, executată ca și la fetele mici, lăsîndu-se cozile libere pe spate, sau încrucișate și prinse în panglici deasupra urechilor, și pieptănătura de sărbătoare, deosebită de pieptănătura zilnică, prin grija deosebită care se acorda în aceste împrejurări aranjării părului. În Valea Bistrei, ca dealt-

---

<sup>34</sup> E. Secoșan, *Elemente caracteristice ale portului popular din Banat*, în, *Tibiscus (Etnografie)*, 1974, p. 67—73 ; Idem, *Izvoade almăjene*, în, *RISBC*, 1940, nr. 31—32, p. 339—343, Idem, *Despre tipologia portului popular din județul Caraș-Severin*, în, *Studii și comunicări de etnografie și folclor*, Caransebe, 1977, p. 97—107 ; G. Stoica, *Evoluție și permanență în costumele populare din Banat*, în, *Tibiscus (Etnografie)*, 1974, p. 73—79, Idem, *Evoluția portului popular din satul Sîrbova*, în, *Muzeul Satului, Studii și cercetări*, Buc., 1970, p. 165—192 ; Maria Călugăru, *Contribuții la studiul portului popular din Valea Bistrei*, în, *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de etnografie*, Buc., 1969, p. 435—451 ; A. Jompan, D. Jompan, *Găteala capului la femei în Valea Bistrei*, Reșița, 1972, E. Pavel, *Portul popular din Valea Bistrei — com. Zăvoi (Caraș-Severin)*, în, *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, Caransebeș, 1975, p. 219—228 ; R. Ropot, *Cercetări asupra portului popular din Valea Bolvașniței (Caraș-Severin)*, Ibidem, p. 228—238 ; M. Socol, *Structura și semnificația ornamenticii costumului popular din satele Marga și Borlova (Caraș-Severin)*, Ibidem, p. 229—238 ; Aristida Turcuș, *Evoluție și elemente caracteristice ale portului popular din satele Igrîș, Saravale și Secusigiu*, în, *Tibiscus (Etnografie)*, 1978, p. 7—36 ; L. Gaga, *Contribuții la studiul portului popular din Almăj*, Ibidem, p. 37—57 ; J. Negoită, *Conci, ciupag, opreg. Comentarii Etnografice*, Ibidem, p. 57—70 ; E. Lăpăduș, *Ceapsa și conciul în Banat*, Ibidem, p. 71—108.

<sup>35</sup> T. I. Nișcov, *Probleme și concepții novatoare în cercetările etnografice și folclorice ale cercului lingvistic de la Praga*, în, *REF*, 1970, nr. 4, p. 313—321.

<sup>36</sup> V. Popovici, *op. cit.*, p. 61.

<sup>37</sup> D. Jompan, A. Jompan, *op. cit.*, p. 13.

fel în întreaga regiune muntoasă a Banatului, este cunoscută pieptănătura cu „cică lată“, care se execută astfel : părul descălcit și netezit se împărțea în două, printr-o cărare orizontală, aleasă cu fusul, „undreaua“ sau cuiul, apoi cele două șuvițe obținute se împletesc în două cozi, așezate una deasupra celeilalte. Coada din partea superioară se împletea în trei sau mai multe șuvițe, „pe dos“, pînă la nivelul bazei celei de a doua, cînd șuvițele se unesc și se continuă împletirea „pe față“, în 3, 5, 7, 9, 11 sau chiar mai multe șuvițe, astfel încît coada formată să fie cît mai lată. Pieptănătura aceasta se aseamănă cu cea a pădurencelor, cu deosebirea că „cica“ superioară nu era petrecută pe după ureche<sup>38</sup>. În zona de cîmpie, aceeași pieptănătură poartă denumirea de „cică moț“. Alături de aceasta, pieptănătura de fiecare zi dobîndea caracter festiv, prin adăugarea unor podoabe : mărgele, flori naturale sau artificiale, agrafe și monezi de metal etc. Raportînd cele două pieptănături la îmbrăcămîntea cu care se asociau, ajungem la concluzia că pieptănătura cu „cică moț“, sau cu „cică lată“, este mai veche, corespunzînd costumului cu poale și catrință, portului tradițional deci, iar pieptănătura cu două cozi pornind de la ceafă apare mai tîrziu, fiind asociată portului cu „rochie“ (fustă creată și lungă, confecționată din material industrial)<sup>39</sup>. Mireasa avea, de asemenea, părul împletit cu „cică moț“, fapt ce întărește ideea că acest fel de pieptănătură este tradițional, păstrîndu-se în ritualul căsătoriei. Tot de dată mai recentă pare a fi și pieptănătura cu „colac“, constînd din împletirea unei singure cozi la spate, care se stringea în formă de colac, sau „coc“ (termen folosit în satele de cîmpie, provenit din francezul coque) — pieptănătură femeiască, cu părul strîns sau împletit și răsucit la ceafă, sau în creștetul capului<sup>40</sup>. Sub influența portului orășenesc, la sfîrșitul veacului trecut s-a răspîndit în Banat moda tunderii părului de pe frunte, pînă la nivelul sprincenelor. Părul tuns se întărea, folosindu-se drept fixativ apă cu zahăr sau săpun și se încrețea cu fierul de ondulat, obținîndu-se semicercuri, de o parte și de alta a mijlocului frunții, denumite „cocori“. Cocorii din mijlocul frunții se uneau într-o formă de inimă. Cînd părul se încrețea pe fus, buclele mărunte, ce se obțineau, erau numite în valea Bistrei „dudie pă fus“<sup>41</sup>.

Pieptănătura de doliu este identică cu pieptănătura de fiecare zi, cu deosebirea că, în aceste situații se aplicau panglici negre peste creștet și la capetele cozilor. În primele șase săptămîni de doliu, fetele își acopereau părul cu cirpe negre.

**3. Pieptănătura de nevastă.** Schimbarea pieptănăturii de față în cea de nevastă constituia un eveniment deosebit de important în lumea satului ; actul respectiv se desfășura în timpul ceremonialului nunții, în cadrul unui rit de trecere. Avem de a face, în acest caz, cu situația în care funcția rituală și cea de marcă a stării civile dobîndesc o importanță egală. Din relatările cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg se pot stabili două momente ale acestui ritual : a. pieptănătura și acoperirea capului tinerei, ca mireasă ; b. „învălitul miresei“ (pieptănătura și acoperirea capului, ca nevastă).

a. Primul moment avea loc în dimineața zilei de duminică (prima zi a nunții), înainte de plecarea alaiului la biserică. În timp ce nuntașii petrec

<sup>38</sup> R. Vuia, *Portul popular al pădurencelor*, București, 1958, p. 14—18.

<sup>39</sup> Aristida Turcuș, *op. cit.*, p. 13—14.

<sup>40</sup> *Dicționarul limbii române moderne* (prescurtat *DLRM*), București, 1958.

<sup>41</sup> D. Jompan, A. Jompan, *op. cit.*, p. 14.

în curte, muzica cîntă binecunoscutul „cîntec al miresei”, prin care aceasta își ia rămas bun de la părinți. Nașa, asistată de un număr mai mare de femei, o pieptănă pe mireasă și îi pune peste pieptănătura cu „cică lată” sau „cică moț” vâlul de mireasă (sovonul). Sovonul este înmînat miresei de către mire, printr-o luptă simulată, simbolizînd supunerea femeii de către bărbat : „Nunu' din sin scoate sovonu' și-l dă junelui, ca el miresei sale învălitoare a capului a-l da (...). Acea albă învălitoare junele de trei uori în fața miresei o aruncă, carea ea eară de trei uori mirelui în obraz îndărăt îl aruncă. Acu mirele scoate buzduganu', pune învălitoare (sovonu) în buzdugan, îl duce pre capul plecat al miresei de-l învălește...”<sup>42</sup>. Obiceiul se păstrează și astăzi în Valea Bistrei<sup>43</sup>.

Deducem din relatarea lui Nicolae Stoica de Hațeg faptul că sovonul era adus miresei de către naș, care în cadrul ceremonialului nunții îndeplinește rolul de intermediar al legăturii dintre cei doi tineri. În acest sens, sovonul, ca piesă de acoperirea capului cu caracter ritual, are valoarea simbolică de semn al unei legături în curs de împlinire. Caracterul ritualic al acestei piese de acoperire a capului reiese din înțelesurile cuvîntului „sovon”, așa cum este explicat în DLRM : „vâl purtat de femei ca podoabă ; vâl de mireasă ; pînză care se pune mirilor pe cap la cununie ; pînză cu care se acoperă trupul mortului ; giulgiu ... bg. *savan ngr.*”<sup>44</sup>.

Din explicațiile DLRM reiese faptul că termenul de *sovon* denumește o bucată de pînză folosită în cadrul riturilor de trecere, la nuntă și înmormîntare. Este posibil ca piesa să fi fost investită cu putere purificatoare, căci în ambele obiceiuri, riturile au scopul de a alunga duhurile răului.

Confecționat inițial dintr-o fișie dreptunghiulară de pînză de culoare albă, țesută în două ite, decorată prin vergi, încă din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, *sovonul* tradițional începe să fie înlocuit, în cadrul ritualului nunții, cu țesături industriale, voaluri albe subțiri, cirpe de cașmir, brocarturi etc., puse pe cap în formă de glugă, ca și sovonul tradițional. În zilele noastre se folosește mult nylonul în confecționarea acestei piese.

În a doua zi a nunții avea loc „învălirea miresei”, în cadrul unui rit de consacrare. Ritualul acesta are valoarea simbolică de a marca momentul definitiv al trecerii miresei în rîndul nevestelor. Și acest moment se desfășoară într-un cadru festiv ; „Nunașa la nuntă mineci, cariia tinerii îi sărută mîna. Aci și alte femei, niamuri, să adună, ceva gustă, apoi nunașa chiamă pre tînăra spîrlioasă, fiecum sovonu' govii adecă, cușma de pînză de pre cap a i-o da îndărăt la sine. Iale pre tînăra frumos o peptină și *muerește* (subl. n.) o învălesc, muzica îi zice...”<sup>45</sup>.

Pieptănătura de nevăstă se executa împărțînd părul în două, printr-o cărare, ce pornea de la mijlocul frunții pînă la ceafă. În ritualul nunții, cărarea era aleasă de către mire cu ajutorul unui ban de argint<sup>46</sup>. Cele două șuvițe obținute se împletesc în două cozi, din cîte trei șuvițe fiecare, care se strîng la spate, în moduri diferite. Dumitru și Aurelia Jompan sînt de părere că cel mai vechi sistem de strîngere a părului este pieptănătura cu „cormi”, (coarne, cîlcigi, pleteri, cofirțe etc.). Acest sistem de pieptănă-

<sup>42</sup> Apud : D. Mioc, *op. cit.*, p. 302.

<sup>43</sup> K. Gazda, *Obiceiuri legate de naștere, căsătorie și moarte*, în, *Studii și comunicări de etnografie-istorie, Caransebeș*, 1975, p. 185—194.

<sup>44</sup> DLRM.

<sup>45</sup> Apud D. Mioc, *op. cit.*, p. 305.

<sup>46</sup> A. Jompan, D. Jompan, *op. cit.*, p. 15, K. Gazda, *op. cit.*, p. 190.

tură are o arie de răspîndire foarte largă, fiind cunoscută în mai toate zonele etnografice românești, ca și la alte popoare europene și asiatice<sup>47</sup>. Ion Ghelcea arată că această pieptănătură face parte dintr-un fond cultural străvechi, comun mai multor popoare<sup>48</sup>. Cormii constituiau în Banat un suport pentru ceapsă, care se obține fie prin încolăcirea cozilor separat în creștet, deasupra urechilor, fie prin adăugarea unor suporti falși de păr. Aceștia erau confecționați din părul ce cădea la pieptănătură, care se împletea peste cozi de lînă, rezultînd astfel o coafură cu aspect de bogăție capilară.

Pieptănătura de nevăstă cunoaște o variantă interesantă pe Valea Superioară a Begheiului (satele Luncani, Tomești, Poieni, Pietroasa, zona Făget). Aici, cele două cozi se încrețeau în jurul șuviței centrale, pentru ca părul să pară mai bogat, evitîndu-se, în felul acesta folosirea cormilor. Pentru înfrumusețarea coafurii, la începutul veacului nostru a fost adoptată și de către femeile măritate moda tăierii părului de pe frunte și a aranjării lui în „cocori”.

O altă piesă, care îndeplinea rolul cormilor, este *conciul*, aici cu înțelesul de „suport artificial pentru acoperitorile de cap”<sup>49</sup>.

Conciul s-a confecționat din nuiete, coajă de copac, paie, papură, corn de vită, sîrmă, tablă, carton, oricare din aceste materiale fiind îmbrăcat în pînză. Forma conciului este în directă dependență de țesătura care îl acoperea, avînd astfel aspect circular, triunghiular, tronconic, oval. Fixarea conciului de păr se executa astfel : cele două cozi se coseau de concii cu fir de lînă, cu ajutorul unui ac mare de forma acului de cusut, numit „undrea”. În zonele muntoase, conciul s-a purtat fie împreună cu cormii, fie numai el singur, după ce cormii au fost abandonați. În primele decenii ale veacului nostru, conciul și cormii au fost înlocuiți de un piepten mare, de formă semicirculară, care se înfigea în cozile strînse în creștet, ajutînd la fixarea lor.

Chiar dacă există mai multe variante de realizare a coafurii în diferitele părți ale Banatului, elementul esențial constă în aceea că părul, împletit în două cozi, se strînge apoi la spate.

Cercetătoarea Elena Secoșan stabilește trei faze în cadrul practicii de învelire a capului la femeile căsătorite :

1. strîngerea părului prin împletire
2. susținerea lui printr-o țesătură care a primit diverse forme și denumiri (legătoare, tulpan, căiță, fes, ceapsă etc.)
3. învelirea capului, peste piesele amintite, cu un ștergar, maramă, concii etc.<sup>50</sup>.

Piesele de acoperire a capului se împart, deci, în două categorii, după funcția pe care o au în cadrul practicii de învelire a părului :

A. Acoperitori avînd rolul funcțional de susținere a coafurii.

B. Acoperitori cu rolul apotropaic de a ascunde vederii părul femeii — *Vălitori* —, căci este bine cunoscut faptul că odată mărîtată, femeia nu avea voie să-și lase vederii podoaba capilară nici măcar membrilor celor mai apropiați din familie.

<sup>47</sup> I. Chelcea, *Portul cu coarne*, în, *Muzeul Satului. Studii și cercetări*, București, 1970, p. 143—160.

<sup>48</sup> *Ibidem*.

<sup>49</sup> J. Negoiaș, *op. cit.*, p. 58.

<sup>50</sup> E. Secoșan, *Elemente ...*, p. 70.

## A. Acoperitori de cap cu funcția de susținere a coafurii

În această categorie se înscriu două dintre piesele de acoperire a capului cunoscute în Banat : ceapsa și cirpa mică.

*Ceapsa*, împreună cu opregul și vâltorile cu formă de bonetă, face parte din elementele definitorii ale portului popular femeiesc din Banat.

În D.L.R.M.<sup>51</sup> cuvîntul *ceapsă* este explicat ca însemnînd scufie, provenind din maghiarul „csapsza”. Termeni similari notați sînt : ceapcă, ceapce=chipiu, șapcă, din polonezul „czapka” și ceaptă, cepte=bonetă, scufie, din sirbul *ćepac* ; iar DEX definește cuvîntul astfel : „... (reg.) mică bonetă sau scufiță de pînă albă, bogat împodobită cu ornamente colorate țesute sau cusute. (var. ceaptă — din magh. csapza, și scr. ćepac<sup>52</sup>).

Mulți cercetători sînt de părere că ceapsa are o străveche tradiție pe meleagurile românești. Emil Fischer o consideră de tradiție tracică, iar Florea Bobu Florescu arată că această piesă se întilnește la unele din figurile feminine de pe monumentul de la Adamclissi. Ceapsa, amintită adesea în documentele din secolele XVIII și XIX, s-a menținut în portul femeiesc pînă aproape în zilele noastre, în zonele muntoase ale Banatului, în bazinul Hațegului și în Pădurenii Hunedoarei. Se pare, însă, că ea a avut inițial o arie mult mai largă de răspîndire, fapt dovedit de existența, în zonele vestice ale Banatului, a unei bonete (cu un croi asemănător căpițelor de copii, avînd același rol funcțional ca și ceapsa), care poartă denumirea de „ceapsă la conci”.

Confecționată inițial din pînă de cînepă, țesută în două ite, iar începînd cu secolul al XVIII-lea și din pînă de bumbac, ceapsa este alcătuită din două părți : *obada* („brățara”, „parta”, etc.), constînd dintr-o fișie de pînă, de forma unei panglici, dispusă în jurul elementului central — *fundul cepsei* („broasca”).

După forma elementului central cepsele se împart în trei categorii :

- a. ceapsa triunghiulară<sup>53</sup> ;
- b. ceapsa cu elementul central, avînd alte forme geometrice decît triunghiul ;
- c. ceapsa cu formă asemănătoare bonetelor de copii, pe care o vom denumi *bonetă*.

a. **Ceapsa triunghiulară** pare a fi forma cea mai veche de croi a piesei de susținere a coafurii, avînd în vedere faptul că prezintă mai multe variante, are o arie de răspîndire mai largă și în forma ei triunghiulară plată constituie cel mai simplu tipar de croi. Cele două elemente ale croiului, fundul cepsei și obada sînt unite între ele prin cusături simple sau prin cheițe. În funcție de felul cum este aplicată obada în jurul fun-

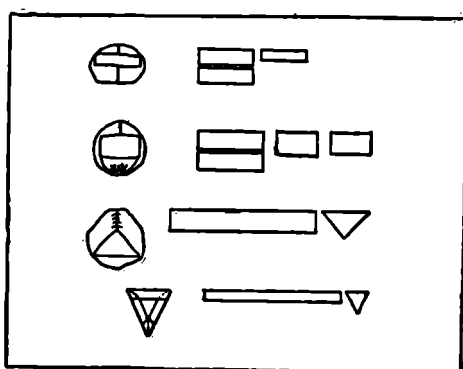


Fig. 3.

<sup>51</sup> DLRM, p. 130.

<sup>52</sup> *Dicționarul Explicativ al Limbii române* (prescurtat DEX), București, 1975, p. 238.

<sup>53</sup> Un alt sistem de clasificare propune H. M. Formagiu, *op. cit.*, p. 102.

dului cepsei de formă triunghiulară, deosebim următoarele variante ale acestei cepse :

a<sub>1</sub> **Ceapsa triunghiulară cu obadă plată**, răspîdită în Țara Almăjului (satele : Bănia, Rudăria, Borloveni, Prilipeț, Dalboșeț, Șopotul Nou etc.). La aceasta, îmbinarea celor două elemente de croi este marcată prin aplicații de *cipcă* în colțșori lucrați cu croșeta, iar la piesele mai noi șiniori în zig-zag sau panglici colorate. Decorul, constînd din cusături geometrice mărunte, lucrate pe fir cu lînică colorată (*bircă*), este dispus numai pe obadă.

a<sub>2</sub> **Ceapsa triunghiulară cu obada răsfrîntă numai la partea superioară** o întîlnim pe cursul superior al Timișului (localitățile Mehadia, Mehadica, Cornea, Cornereva, Teregoва etc.). La această piesă, elementul central este mai mare și obada mai îngustă, iar pe latura superioară, obada-i ușor răsfrîntă. Virful de jos al triunghiului este puțin încrețit. Decorul este dispus pe obadă și într-un registru foarte îngust pe elementul central, sub partea răsfrîntă a obezii.

a<sub>3</sub> **Ceapsa triunghiulară cu obadă răsfrîntă pe toate trei laturile** se poartă pe cursul mijlociu al Timișului și pe riul Bistra<sup>54</sup> (satele Ciuta, Obreja, Iaz etc.). Piesa are dimensiuni mai mari decît cele ale ceapsei cu obadă plată, iar ornamentele, distribuite pe toată suprafața, cuprind, în cele mai multe cazuri, motive florale liber desenate. La îmbinarea inferioară a laturilor obezii este adăugată încă o fișie mică de pînză, de formă triunghiulară, numită *petec*.

b. **Ceapsa cu elementul central, avînd alte forme decît triunghiul**, prezintă următoarele variante :

**Ceapsa dreptunghiulară**, răspîdită ca și ceapsa triunghiulară cu obadă răsfrîntă pe toate laturile, în satele de pe Valea Bistrei (Băuțari, Marga, Mărul, Voislova, Glimboca etc.) și în satele românești din Timoc, ai căror locuitori sînt numiți *vlahi*. Fundul cepsei are formă dreptunghiulară, iar obada (numită și *ramă*, *jănilă*, *cîngă*) este constituită fie dintr-o singură fișie de pînză, fie din două bucăți egale, care se unesc pe mijlocul laturii lungi a dreptunghiului. Părțile componente se unesc prin cusături sau cheițe, iar ornamentele, constînd din cusături cu *bircă*, sînt geometrice sau liber desenate.

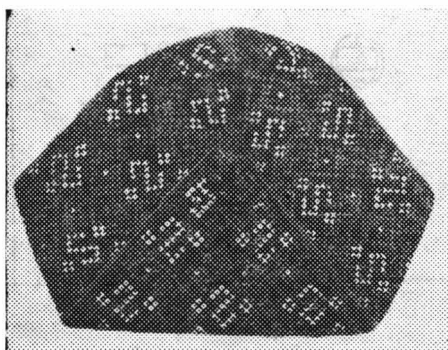


Fig. 4.

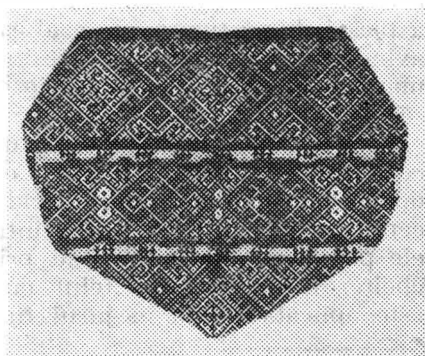


Fig. 5.

<sup>54</sup> E. Lăpăduș, *op. cit.*, p. 154.

**Ceapsa cu croi patrat și aspect triunghiular** se poartă în satele Brehul, Delinești, Ezeriș (jud. Caraș-Severin). După croi și poziția ornamentului, piesa pare să reprezinte o formă intermediară între ceapsa triunghiulară și cea dreptunghiulară. Fundul cepsei are formă patrată, iar obada, constând din două dreptunghiuri, se îmbină la mijlocul laturii de deasupra frunții și se încrețește la ceafă, astfel încât piesa dobândește un aspect triunghiular. Ornamentele sînt dispuse compact pe obadă și în formă de dreptunghi la partea inferioară a elementului central.

c. **Boneta.** Sub influența portului naționalităților conlocuitoare din Banat, pe măsură ce s-a renunțat la piesele de port tradițional, care necesitau o perioadă de confecționare mai îndelungată, s-a răspîndit, mai întîi în satele de cîmpie, apoi și în zona muntoasă, ceapsa cu croi asemănător bonetelor de copii. Elementele croiului acestei piese sînt aceleași ca și la ceapsa tradițională : fundul cepsei, de formă aproape patrată cu colțurile superioare rotunjite, în jurul căruia este dispusă pe trei laturi obada. La partea inferioară se face un tiv prin care se introduce un șnur cu care boneta se leagă sub barbă. Decorul, la piesele mai vechi, reprezintă cusături geometrice sau liber desenate, aplicate pe obadă.

La piesele mai noi, ornamentele constă din aplicații de șnururi metalice, dantele croșetate sau panglici, aplicate ca o bordură pe marginea obezii.

2. **Cirpa mică.** La fel ca și boneta, este răspîndită, încă din ultimele decenii ale secolului trecut, în întreg Banatul, preluînd funcția cepsei. Se confecționa, la început, din pînză albă, țesută în casă, sau cumpărată din prăvălii, tăiată în formă de triunghi, ce se lega la spate, sub concî. Decorul ei este identic cu al bonetei. Cirpa mică s-a menținut în portul femeilor pînă în anii noștri. În „Monografia comunei Chișoda“ (jud. Timiș) este amintită purtarea acestei piese în anii celui de al doilea război mondial : „Femeile, pe cap se leagă cu două cirpe, și anume cu una se leagă peste frunte să-i țină strîns concîul, iar cu a doua se leagă pe sub barbă“<sup>55</sup>.

## B. Acoperitori de cap cu rol de vălitori

Cuvîntul „vălitoare“ provine din verbul latinesc *velo*=a înveli, a acoperi, a încinge, a înfășura, dar care are și înțelesul figurat de = a ascunde<sup>56</sup>. Explicația sensurilor verbului cuprinde pe de o parte funcția obiectului desemnat de substantivul derivat, anume aceea de a înveli capul, sau de a ascunde vederii părul (prin aceasta este desemnată și funcția apotropaică a velitorilor), precum și modul de purtare a piesei, încinsă, înfășurată după gît. Zamfira Mihail precizează că în înțelesul ultim al substantivului constă deosebirea dintre această piesă și legătoare, care avea aceeași funcție ca și velitoarea, dar se purta legată sub bărbie, sau după cap<sup>57</sup>. Am optat pentru termenul „vălitori“ în stabilirea acestei categorii de piese de acoperire a capului, avînd în vedere înțelesul funcțional al

<sup>55</sup> N. Firu, *op. cit.*, p. 128.

<sup>56</sup> *Dicționar latin român*, București, 1966.

<sup>57</sup> Z. Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, Buc., 1978, p. 141.

cuvîntului care stabilește rolul piesei de a acoperi și a ascunde vederii părul. Piesele care se includ aici sînt :

a. Cîrpa

b. Acoperitorile cu formă de bonetă (cu rolul de a acoperi, a ascunde vederii părul).

a. **Cîrpa de cap.** În Banat sînt răspîndite două variante ale acestei piese : ștergarul de cap (numit *cîrpă lungă*) și cîrpa de cap cu formă patrată.

a. **Ștergarul de cap** are o arie de răspîndire ce acoperă aproape întreaga suprafață a țării noastre : Moldova, Muntenia, Oltenia, parțial Transilvania și, izolat, Dobrogea și Banat <sup>58</sup>. Forma simplă, dreptunghiulară, a acestei piese și aria largă în care se poartă ne fac să credem că este cea mai veche piesă de acoperire a capului cunoscută pe aceste meleaguri. Florea Bobu Florescu o pune în legătură cu îmbrăbodirea specifică vestalelor <sup>59</sup>. Pe unele din figurile de la Adamclisi se văd femei avînd capul acoperit cu vâlitori lungi de formă dreptunghiulară, ce cad în falduri <sup>60</sup>. Nicolae Iorga, bazîndu-se pe felul gâtului capului, redată în portretele ctitorilor, ce se păstrează în locurile fostelor reședințe voievodale, considera că marama țărăncilor noastre ar fi o imitație după moda adoptată la curtea domnească din Muntenia în secolele XV și XVI <sup>61</sup>. Afirmația pare neconcludentă, piesa avînd în mod cert o vechime mult mai îndepărtată în timp, fapt ce poate fi confirmat de un argument de natură etnologică : această învelitoare intra în recuzita pieselor ceremonialului de nuntă (sovonul, n.n.) și, prin urmare, făcea parte din fondul străvechi de îmbrăcăminte, care nu e constituit din piese împrumutate prin imitație. Grisellini atestă existența piesei în portul bănățean de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, iar în secolul al XIX-lea, Sofronie Liuba o amintește în portul femeilor bătrîne din Maidan, cu denumirea de „fachiū“. O serie de imagini plastice reprezentînd țărani bănățeni (Th. Valerio, Auguste Raffet, Carol Popp de Szatmary etc.) înfățișează, de asemenea, acoperitori de cap de forma ștergarelor. În zilele noastre, mai găsim această piesă doar în portul festiv al femeilor bătrîne din satele de pe valea superioară a Begheiului (Luncani, Tomești, Poieni, Pietroasa etc.), la fel ca și cămașa cu poalele prinse de ciupag, fapt ce ne determină să considerăm că satele amintite au păstrat o perioadă mai îndelungată de timp forme vechi ale portului tradițional. Cîrpa lungă este confecționată din pînză țesută în două ițe, din cel mai subțire fir de bumbac, și are o lungime între 320—350 cm, iar lățimea de 60—70 cm. La capete este decorată prin cusături geometrice, realizate „pe fir“, cu „bircuță“ neagră, decorul fiind încadrat de cîpcă neagră, lucrată cu croșeta, în „colțoni“, sau „rocițe“. Se pune pe cap peste ceapsă, prin învelirea capului de două ori cu un capăt, care era apoi lăsat pe umăr, iar al doilea capăt se petrecea la spate pe sub brăcîră, de unde atîrna în jos, pînă la cîrpa poalelor.

**Cîrpa de cap de formă patrată** este general răspîndită în portul popular românesc, ca și la majoritatea popoarelor, prezența ei în costumul tradițional constituind o primă fază a apropierii portului țărănesc de cel de la oraș. Cîrpa de cap a înlocuit cîrpa lungă încă de la începutul veacului

<sup>58</sup> H. M. Formagiu, *op. cit.*, p. 88.

<sup>59</sup> F. B. Florescu, *op. cit.*, p. 34.

<sup>60</sup> Al. Tzigara-Samurcaș, *op. cit.*, p. 371.

<sup>61</sup> I. C. Marin, *Forme ale acoperămîntului și gâtului capului la femei în costumul popular românesc*, în, SCIA, 1972, nr. 21, p. 227.

al XIX-lea cînd a fost adusă de neguțători ambulanti. După ocaziile cu care sînt purtate, cîrpele de cap îndeplinesc diverse funcții :

— **de lucru** cînd se asociază portului de fiecare zi. În acest caz sînt confecționate din materiale ieftine : stambă sau stofă ;

— **de sărbătoare**, cînd completează costumul festiv fiind confecționată din materiale industriale scumpe : mătase, cașmir sau brocart, cu ciucuri lungi înnoțați pe margini. De obicei, acestea sînt mai mari avînd aproape trei metri.

— **de ritual**, cînd se asociază costumului de doliu sau de mireasă înlocuind sovonul.

b. **Vălituri cu formă de bonetă.** Nicolae Stoica de Hațeg consideră că aceste piese provin din gluga sovonului. Același lucru îl aflăm și de la Damaschin Bojincă atunci cînd afirmă că : „mireasa are îmbrăcăminte anume de nuntă gătită care se numește tulbent“. Din costumul de nuntă, aceste piese au trecut și în componența costumului de sărbătoare al tinerelor neveste, fiind purtate, la început, numai un an după nuntă, iar mai tîrziu o perioadă mai îndelungată de timp. În zilele noastre, aceste piese sînt purtate numai cu ocazia manifestărilor folclorice organizate (serbări populare, parăzi ale portului tradițional). Piese de port ce intră în această categorie — concii, cealma și tulbentul — sînt răspîndite în zonele de șes ale Banatului.

**Conciul** este piesa specifică costumului popular din zona Timișoara-Lugoj-Buziaș. Este confecționat dintr-o singură bucată de pînză, de formă dreptunghiulară, fundul (cupa), ce se continuă pe una din laturi, printr-o fișie lungă, ca o panglică, care formează obada (bata). Ornamentul este țesut pe cupă, în forma literei U, iar spațiul rămas neornamentat se acoperă prin plierea piesei în diagonală peste partea neornamentată. De jur împrejurul forme astfel obținută se înfășoară bata. La spate se prind ciucuri multicolore atît la cupă cît și la bată. Dosul se căptușește. De marginile bonetei, în interior se coase concii rotund, din sîrmă înfășurată în pînză, astfel că, de data aceasta, concii nu mai are funcția de suport al coafurii, ci de suport al forme piesei. În paralel cu con-



Fig. 6.

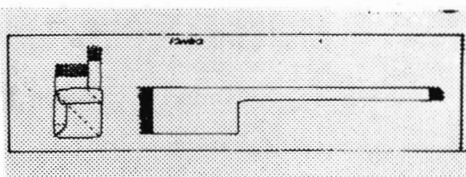


Fig. 7.



Fig. 8.

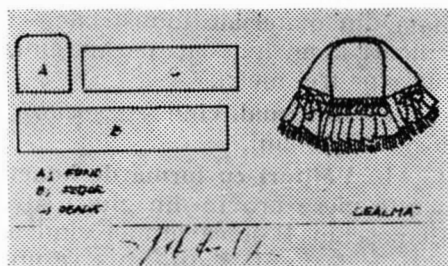


Fig. 9.

ciul țesut, s-a purtat și conciul de bani, „căpița“. Croiul acestuia este identic cu croiul conciului țesut. Ornamentele constau din decorarea picseii, pe toată suprafața ei, prin șiruri de monezi, fixate de conci printr-un inel sudat de către țigani. Între monezi, pentru acoperirea spațiilor libere, sînt dispuse frunze de viță metalice. Confecționarea acestor piese era o operație dificilă, astfel că ele erau lucrate de meșteri specializați.



Fig. 10.

**Cealma.** Cuvîntul este de origine turcă și înseamnă *turban*<sup>62</sup>. Această piesă s-a purtat în paralel cu conciul în zona centrală a cîmpiei timișene, dar o întîlnim și în zona Făget, și în zona Deta-Ciacova. Alături de fund (de formă dreptunghiulară sau patrată) și obadă, (care înconjoară fundul numai pe trei laturi), cealma are și *fodori*, un volan dreptunghiular, care se încrețește și se aplică la partea inferioară, substituind ciucurii de la conci. Ornamentele realizate prin alesătură în război sînt dispuse pe toată suprafața piesei, iar cele de pe *fodori* sînt diferite de cele de pe restul piesei, avînd aspectul unei borduri. Pe margini și la îmbinarea elementelor componente se aplică șnur de fir auriu pentru mascarea cusăturilor. Pentru a-și păstra forma, piesa este fixată pe carton și e căptușită în interior.

<sup>62</sup> DLRM.

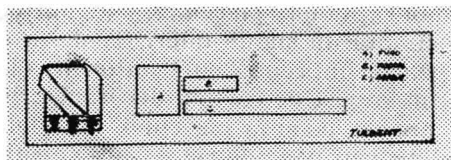


Fig. 11.

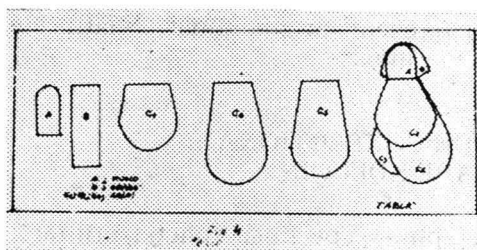


Fig. 12.

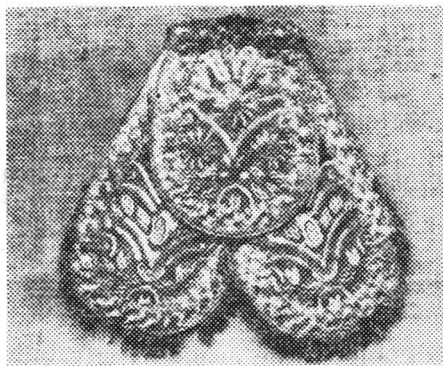


Fig. 13.

**Tulbentul.** Cuvîntul este de origine turcă, însemnînd vâl de mireasă <sup>63</sup>. Sub această denumire este cunoscută o piesă cu formă de bonetă, răspîndită în zona Deta-Ciacova. Și aceasta este compusă din fundul de formă dreptunghiulară, încadrat de obadă pe două laturi, apoi obada se continuă în diagonală peste elementul central. La partea inferioară se aplică o panglică de mătase sau catifea. Piesa se fixează pe un suport de carton și se ornamează pe toată suprafața, prin cusături executate în manieră orientală. La fel ca și conciul, și tulbentul s-a decorat cu bani (tulbent de bani).

**Tabla** este o variantă a conciului, apărută, sub influența ciulei sirbești, în cîteva localități din partea vestică a Banatului (satele Igrîș, Saravale, Secusigiu). Aceasta-i o bonetă de forma descrisă mai sus, confecționată din catifea neagră, de care sînt prinse la partea inferioară trei aripi mari de formă aproape ovală, fixate pe carton și decorate prin cusături cu fir auriu și aplicații de paiete. Boneta este neornamentată.

**Ciula** este cunoscută în portul din satele Fibiș și Alioș (jud. Timiș), pe valea Dunării și în satele românești din Banatul Iugoslav. Este confecționată din catifea sau stofă, croită ca și boneta, cu o aripă atîrnînd pe spate, la fel ca și colțul unei cîrpe triunghiulare. Se leagă la spate cu două bretele aplicate pe marginile obezii. Este decorată cu flori brodate în desen liber.

## PIESE ACCESORII ALE GÂTELII CAPULUI

Toate acoperitorile de cap cu formă de bonetă se fixau de păr cu agrafe și ace din sîrmă, confecționate de țigani. La portul festiv se adăugau ace de os sau de argint, cu capul lucrat în filigran. Pentru a fi și mai bine fixate, cepsele și conciurile se prindeau peste frunte cu o panglică, de obicei, din catifea neagră, sau mătase, numită partă, sau miță. Parta se decora prin cusături policrome, sau aplicîndu-se unul sau două rînduri de taleri.

<sup>63</sup> DLRM.

La tulbentul de bani se aplică, de obicei, două *plecenici*, de forma unor panglici prinse de conci, decorate cu câte un șir de taleri. Toate acoperitorile de cap cu caracter festiv se poartă împreună cu *fruntariul*, sau *comașul*, o panglică de pînă, fixată pe un suport de carton, decorată prin cusături cu fir metalic, sau aplicații de monezi, ca și la *plecenici*. La unele fruntarii s-au aplicat bucle de păr ondulate, sau pene de rățoi, care substituiau părul ondulat. În zonele limitrofe Bihorului s-au purtat fruntarii din mărgelile multicolore.

Conciul din zona Oravița se purta frecvent cu „mununa“, o lătiță de mărgelile policrome cu taleri aplicați pe margine.

## MATERIALE, TEHNICI DE CONFECTIONARE ȘI ORNAMENTARE ; DECOR

Piesele de acoperire a capului îndeplinesc pe lângă funcția utilitară, socială și rituală un rol estetic determinat atît de formă cît și de elementele decorative dispuse pe ele. Forma și decorul obiectelor de artă populară sînt, după părerea lui Nicolae Dunăre, în relație directă cu următoarele elemente :

- a. Materialele de confecționare și ornamentare ;
- b. Procedeele de muncă sau tehnicile decorative utilizate ;
- c. Funcția socială a ornamentației (rostul și ocazia căreia îi este destinată) ;
- d. Semantica (conținutul tematic, mesajul sau semnificația compozițiilor ornamentale).

Primele două categorii constituie elementele de bază iar funcția și semantica sînt fenomene suprastructurale, prin care arta populară reflectă „natura și viața, ocupațiile tradiționale, obiceiurile, contactul cu alte zone etnografice și cu alte naționalități sau popoare, ceea ce subliniază într-un mod particular conținutul realist și caracterul social“<sup>62</sup>.

a. **Materialele de confecționare și ornamentare.** Studiarea materialelor și tehnicilor de confecționare a costumului popular duce la interesante concluzii cu privire la vechimea unor piese, adaptarea lor permanentă la necesitățile impuse de modă și etapele parcurse în procesul ieșirii lor din uz. În același timp, materialele de confecționare explică tehnicile folosite în ornamentarea pieselor de port popular.

Avînd în vedere relația dintre materialele folosite în confecționarea îmbrăcămînții capului și vechimea ei, se poate stabili că ceapsa, ștergarul de cap și conciul au cea mai îndelungată tradiție, întrucît majoritatea pieselor din aceste categorii sînt țesute din cînepă, iar piesele mai recente au cînepă în urzeală și bumbac în băteală. Unele cepse sînt țesute cu cînepă în urzeală și păr de lînă în băteală (este vorba despre piesele țesute în tehnica „troienilor întorși“).

Piesele mai noi de acoperire a capului sînt confecționate din materiale industriale : catifea (pentru tulbent, tablă, ciulă și unele cepse confecționate în timpul veacului nostru), cașmir, brocart, stofă, mătase sau stambă (pentru cîrpe de cap, bonete și cîrpe mici).

<sup>64</sup> N. Dunăre, *Criterii pentru clasificarea ornamentelor populare*, în, *Ialomița Studii și comunicării*, Slobozia, 1977, p. 221—268 ; Idem, *Ornamentică tradițională comparată*, Buc., 1979.

Aceeași apreciere asupra vechimii acoperitorilor de cap se impune și la analiza materialelor folosite la decorare. Ceapsa și cirpa lungă sînt decorate cu *bircă* (un fir subțire de lînă, folosit atît la decorarea pieselor de port cît și a țesăturilor), în culori care se puteau obține din coloranți vegetali. Cirpa lungă, așa cum o cunoaștem astăzi, prin exemplarele care se păstrează în zona Făget, este decorată în exclusivitate cu negru, culoare caracteristică portului femeilor în vîrstă. Culoarea nu este numai un indicator de vîrstă, ci și o caracteristică a zonei. Cepsele din zona Almăjului sînt, de obicei, monocrome — negru sau vînat închis. Cele purtate de femeile tinere sînt punctate pe alocuri cu culori vii : diferite nuanțe de roșu, galben, verde și violet. În Valea Bistrei se observă preferința pentru culoarea roșie, folosită ca fond al decorului brodat cu flori viu colorate : violet, galben, verde, negru. Aici, piesele purtate de femeile vîrstnice sînt decorate, ca și cele din Almăj, în culori sobre violet, negru, vînat.

Birca a fost înlocuită în cursul secolului al XIX-lea cu materiale procurate din comerț : bumbac mercerizat, de diferite calități (*ogrincă, urzăluță, arămiz, găitan*), mătase, fir metalic etc. Odată cu pătrunderea materialelor industriale în decorarea acoperitorilor de cap, gama cromatică s-a diversificat. Alături de culorile menționate s-au introdus diferite nuanțe de portocaliu, galben, brun, roz, ciclam, auriu, argintiu, obținîndu-se efecte cromatice deosebit de bogate. Pentru a da un puls de fastuozitate pieselor cu caracter festiv, s-au aplicat mărgelile colorate, paiete (*fluturi, ișloci*), panglici, volane, șnururi și monezi.

**b. Procedeele de muncă ; tehnici de confecționare și decorare.** În cazul acoperitorilor de cap întîlnim situații în care procesul de confecționare a materialului se identifică cu actul decorației (la piesele ornamentate prin alesătură) și situații în care cele două procese sînt etape separate de muncă (la piesele decorate prin broderie).

**Țesătura.** Ceapsa, boneta, cirpa mică, cirpa lungă s-au confecționat din pînză țesută în două ite, uneori în patru — în tehnica numită „a troienilor întorși” sau „cu ochetii”, folosită și la țesutul ponevilor. În acest sistem se obține un cîmp de romburi mărunte, pe care se brodează cu ușurință ornamentele. Ca tehnică de ornamentație, țesătura a fost puțin folosită la cepsă, în tehnici împrumutate de la confecționarea țesăturilor de interior : „bubiu” și „cu urzeala pitulată”, obținîndu-se registre decorative transversale, numite „străji”. Alesătura pe fir în tehnicile „pînziu”, „printre fire” sau „cilimiu” s-a întrebuițat la confecționarea concuurilor și celmelor din zona de șes a Banatului. Aceste piese s-au țesut la războaie speciale, de dimensiuni mici, iar pentru realizarea ornamentelor deosebit de mărunte, alese cu fir subțire de găitan și fir metalic, s-a folosit țesutul „dosnic” (țesutul pe dos, urmărindu-se cu oglinda pusă sub război felul cum iese modelul pe față).

George Oprescu afirmă despre această țesătură, pe care o numește „tehnica gobelinului” următoarele : „S-ar putea chiar merge atît de departe, încît să se afirme că nici o altă țesătură, alesătură, sau broderie ieșită din mîna țărăncii nu se poate compara ca strălucire, finețe și ingeniozitatea decorului cu crîmpeul de stofă rectangular și cu o limbă lungă (...), care constituie ceapsa”<sup>65</sup>.

<sup>65</sup> G. Oprescu, *Probleme românești de artă țărănească*, în, *Scrieri despre artă*, Buc., 1968, p. 219—232.

Sistemul de țesătură de pe concieri se mai întâlnește și pe opregele bănațene, formînd un registru decorativ pe treimea inferioară a acestora, iar George Oprescu îl aseamănă cu anumite stofe ce se fabricau în Europa occidentală în secolul al XIII-lea<sup>66</sup>. Pornind de la asemănarea țesăturii unui felon vechi, din colecția catedralei din Toledo, și a unor mostre de țesături din secolul al XV-lea (aflate la Österreichisches Museum din Viena și Victoria and Albert Museum din Londra) cu țesătura concierilor bănațene, George Oprescu conchide că acest sistem ornamental este „o prelungire a stilului romanic, a acelor entrelacs a căror origine se găsește în sistemul de ornamentație orientală, trecut însă printr-un creier din Europa apuseană, reținută de irlandezi și practică de ei cu o fantezie, cu o ingeniozitate, cu o frenezie chiar și cu o persistență nemaiîntîlnită”<sup>65</sup>. La noi țesătura ar fi ajuns prin intermediul „caselor medii din Ardeal”, iar țărăncile bănațene, mai conservatoare, au păstrat de-a lungul veacurilor, interpretînd într-o manieră proprie și diversificînd acest sistem de țesătură.

**Broderia.** Constituie o tehnică de lucru folosită la decorarea cepsei, a cîrpei de cap, a acoperitorilor cu formă de bonetă (tulbentul, tabla și ciula). Cele mai frecvente puncte de broderie întîlnite sînt : *cheița*, amplasată la locul de imbinare a elementelor componente de croi ; *cusutul pe fir*, folosit pentru decorarea obezilor la cepse și pe marginile ștergarului de cap ; *cusutul peste fire*, folosit pentru obținerea unor motive geometrice și liber desenate la ceapsă, tablă și ciulă ; *cusutul cruciu (bătăturiu, toiegiu)*, la decorarea în motive geometrice și liber desenate pe cepse și ștergare de cap ; *cusutul plin (bombiu, pă gros)*, la motivele liber desenate stilizate în manieră orientală executate cu mătase și fir metalic pe tulbent, tablă și unele cepse ; *cusutul în ghergheu*, pe unele cepse din Valea Bistrei realizează motive liber desenate stilizate în manieră orientală ; *cusutul încopciat* se realizează cu fir metalic auriu sau argintiu dispus peste urzeală de bumbac ; formează broderia de fond și cea decorativă la tulbent și tablă.

## DECORUL

Compozițiile ornamentale dispuse pe piesele de acoperire a capului din Banat se pot clasifica după formă astfel : a. *geometrice* : varga, linia frîntă (*loza*), cîrligul (*zălușă, covei, gheară, cărică, scămnaș, pieptene, suveică*), linii încrucișate (*furcă, roată, pont, rociță, stea, olcuță*), patratul (*măsuță, scămnaș*), romb (ochi, ochet, pup, roată, panjen) ; b. *liber desenate* : frunza, bobocul de trandafir, tulipanul, vasul cu flori, coarnele berbecului, gheara ; c. *compoziții mixte* : bobocul de trandafir înscris în romb, liniile frînte sau ondulate care încadrează sub formă de bordură ornamentele liber desenate de pe cepse etc.

Analizarea sub raport istoric, geografic, morfologic și funcțional al aspectelor privind pieptănătura și găteala capului la femeile din Banat relevă continuarea de-a lungul secolelor a unui străvechi fond, care, transmis din generație în generație și îmbogățit cu elemente noi, au dus la constituirea unui costum specific ce se încadrează în tipologia generală a portului tradițional românesc, reflectînd una din trăsăturile fundamentale ale artei populare autohtone — *unitatea în varietate*.

<sup>66</sup> N. Dunăre, *Criterii* ..., p. 237—241.

# CREATORI POPULARI CONTEMPORANI DIN BANAT.

## OLARII

VIOLETA BLAJ

Integrându-se vastului tablou al meșteșugurilor populare ivite din necesități economico-sociale și perpetuate prin transmiterea tradiției din generație în generație, olăritul aduce prețioase dovezi la stabilirea continuității milenare a poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic, constituind o verigă importantă a unității culturale românești.

Numeroasele urme arheologice, cercetările întreprinse în centrele stinse și în cele active încă, pun în evidență ideea că ceramica populară din Banat este continuatoarea peste veacuri a olăriei daco-getice, peste care s-au suprapus în timp și unele influențe greco-romane, bizantine, celtice. Până în zilele noastre s-au transmis nu numai tehnicile de producere a olăriei, uneltele, instalațiile de ars, multe din motivele ornamentale, ci și forme care uneori merg pînă la identitate cu cele preromane și romane.

Permanența acestei forme a culturii populare, precum și dovezile de ordin lingvistic : elementele de substrat, numărul mare de termeni de origine latină, formațiile pe teren românesc alcătuite din elemente latine, expresiile compuse din elemente latine sau moștenite, referitoare la meșteșugul olăritului<sup>1</sup>, sînt argumente puternice în sprijinul ideii de vechime și continuitate a acestui meșteșug de largă răspîndire pe teritoriul țării noastre.

Privind olăritul de pe orizontala sincronică, ca gen al culturii populare, observăm că aceste meșteșuguri se practică în Banat conform unor vechi tradiții în 4 centre active, unul dintre ele — Lipova — prezentînd o situație specială, de activare după mai mulți ani de întrerupere a activității.

În cele ce urmează ne propunem a prezenta creatorii populare contemporani din cele 4 centre active de olărit din Banat.

### LIPOVA

Localitatea LIPOVA, situată în județul Arad, pe malul stîng al Mureșului, incorporată din 1718 Banatului Timișan<sup>2</sup>, menționată documentar sub mai multe denumiri succesive<sup>3</sup>, a fost cunoscută ca un vechi centru de olari organizați în breaslă. Documentele cele mai importante referitoare la olarii din Lipova, găsite în lada breslei aflată pînă în ultimii ani

<sup>1</sup> Gh. Iordache, *Mărturii etno-lingvistice despre vechimea meseriilor populare românești*, Scrisul românesc, Craiova, 1980, p. 69.

<sup>2</sup> Ioan Lotreanu, *Monografia Banatului*, vol. I, Timișoara, p. 240—241.

<sup>3</sup> Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, A—N, Ed. Acad. R.S.R., 1967, p. 359.

— cînd a fost predată muzeului orășenesc Lipova — în posesia olarului Piatschek Ioan sînt : „Diploma de privilegiu pentru olarii din Lipova“, în limba latină, semnată de Francisc I, împărat al Austriei și contrasemnată de Antoniu Dessenfity, vîcenotar al Timișoarei, datată 1820 ; un statut al breslei în limba germană ; 2 sigilii aparținînd breslei, dateate tot 1820 ; cel de al doilea „Protocol“ cuprinzînd anii 1831—1910 ; un alt „Protocol“ datat 1879, traducerea în limba română cu caractere slavone a statutului breslei ; alte chitanțe, adevărînte etc. <sup>4</sup>.

Documentele menționează la mijlocul secolului al XIX-lea (1842), 241 meșteri olari în Lipova <sup>5</sup>, iar la sfîrșitul secolului, așa cum reiese din „Protocolului soțietăței a olarilor maieștri, Lipova, 1879“ sîne înregistrați 113 olari <sup>6</sup>.

Numărul însemnat al meșterilor olari români din cadrul breslei, a făcut necesară traducerea statutului breslei din limba germană în limba română. Statutul, scris, conținînd 49 de articole ce furnizează informații bogate despre organizarea breslei, ierarhia în cadrul breslei, raporturile dintre membri, obligații și drepturi ale acestora <sup>7</sup>, trebuie să fi fost tradus înaintea înființării societății, căci pe prima pagină stă scris cu cerneală „Szimon Ioan din ano 1878 în Lipova“, nume ce apare în „Protocolul“ din 1879 la poziția 73 sub forma Ioanu Simionu.

Olăritul s-a practicat în Lipova pînă a doua jumătate a secolului al XX-lea, mai exact pînă la 1970, cînd olarul Piatschek Ioan (1909—1978), din cauza vîrstei înaintate și a sănătății șubrede a încetat să mai producă oale, fiind reluat în 1980 de către olarul Dorgoșan Iosif, după o întrerupere de aproape 20 de ani. Faptul este notabil, Lipova fiind singurul centru din Banat, care, după o inactivitate totală de mai mulți ani, se reactivează pe linia tradițională.

DORGOȘAN IOSIF, zis Olaru, român, domiciliat în Lipova, Calea Timișorii nr. 6, s-a născut în 23 oct. 1917 în satul Bruznic, jud. Arad, unde a urmat 4 clase primare și 3 de ucenicie. În 1929 se mută cu familia în Lipova, unde în 1933, la 16 ani, intră ucenic în atelierul meșterului olar Șolul Grigore în vîrstă de 52 de ani. La vremea cînd informatorul și-a început ucenicia, în Lipova mai lucrau olarii : Șolul Andrei, Moș Aurel, Piatschek (tatăl și fiul), Nicolaie Gheorghe, iar de la meșterul său știa că în Lipova au lucrat foarte mulți olari concentrați pe strada ce se numea „Strada olarilor“ (astăzi Mihai Viteazul). După cei 3 ani de ucenicie, timp în care meșterul Șolul Grigore făcînd parte din corporația meșterilor a

<sup>4</sup> Adriana Petrica Onofrei, *Birchiș și Lipova, vechi centre de ceramică bănățeană*, în *Tibiscus — etnografie*, Timișoara, 1975, p. 158—159.

<sup>5</sup> *Ibidem*, p. 159.

<sup>6</sup> Un registru în care într-o caligrafie specifică vremii sînt înregistrate pe primele file 113 nume de olari, în majoritate români (deși multe nume sînt maghiarizate sau germanizate), iar următoarele file conțin procesele-verbale ale ședințelor, ordinare, extraordinare sau ale adunărilor generale începînd cu ședința de constituire a societății care înseamnă o nouă treaptă în organizarea breslei ; documentul se află în inventarul Muzeului orășenesc Lipova.

<sup>7</sup> Cele 49 de articole sînt numerotate, unele dintre ele subtitrate rezumînd conținutul ; întîiul articol — despre șăgîrți ; al zecelea articol — despre calfe ; al douăzeci și unulea articol — despre maistori intră sineș sau la ulaltă ; al douăzeci și noulea articol — despre supunerile maistorilor ; al treizeci și șaselea articol — despre petrecania îngropăciunilor ; al treizeci și șaptelea articol — despre văduve ; al treizeci și optulea articol — despre adunările țehurilor ; al patruzeci și treilea articol — despre alegerea țeh și vițe țehmaistori ; documentul aflat în inventarul muzeului orășenesc Lipova.

suportat față de Casa Asigurărilor Sociale de stat toate cheltuielile pentru ucenicul său, fiind obligat totodată să-i asigure acestuia haine și mâncare, au urmat 3 ani de calfă, perioadă în care informatorul și-a plătit singur cotizația la stat. Au urmat apoi anii de satisfacere a serviciului militar, frontul, așa încît abia în 1945 Dorgoșan Iosif începe să lucreze individual, cu autorizație, fiind unul dintre cei 3 olari (alături de Șoluç și Piatschek) autorizați, care produceau vase în Lipova. În 1947, pentru a obține cartea de meșter a dat un examen practic la fabrica de faianță „Crinul” din Timișoara, examen prin care obține și un brevet în baza căruia avea dreptul să țină ucenici. Din 45 pînă în 1950 s-a ocupat de olărit, iar după 1950 s-a angajat pe la diferite întreprinderi executînd oale doar în timpul liber, pînă în 1963, cînd a renunțat la autorizație. Timp de 17 ani nu a mai executat nici o oală, însă și-a păstrat uneltele, atelierul, cuptorul și cum pasiunea pentru modelarea lutului nu l-a părăsit, a reînceput să lucreze cu autorizație de la 1 iulie 1980.

**Formele executate în prezent de Dorgoșan Iosif sînt cele pe care le-a învățat de la meșterul său :** olcuțe de  $1/2$  l, cu o toartă, baza lată, îngustate la gură, numite „pipă” ; oale de 1 l — „crițărită”, oale de 2 l — „smîncituri” ; oale de 3 l — „măreș” ; oale de 4 l — „potură”, oale de 6 l — „de 2 crițari”. Exceptînd oalele „de 2 crițari” care au două toarte și profilul ovoidal celelalte categorii enumerate au o singură toartă, baza lată și gura mai îngustă.

Recipientele pentru apă executate de olarul Dorgoșan Iosif sînt : „bocale” de formă globulară, cu gîtul înalt, drept și buza cu „cioc” ; „cănți” de aceeași formă însă de dimensiuni mai mari, cu buza fără „cioc” ; ulcioare numite „cîrcege”, cu gura bilobată, cu „ciur” și toarta cu „țîță” ; vase pentru dat apă la pui cu orificii circulare.

Pentru preparat hrana : cratițe cu pereții drepecți și 2 toarte laterale numite „hîrbeici” ; ștercurătoare ; tăvi pentru fript numite „picătoare”, de formă alungită.

Pentru servit hrana „blide” și „tăniere” de formă tronconică (denumirea diferă în funcție de dimensiuni), iar pentru flori oale cu „tasuri” (su-



Fig. 1. Olarul Dorgoșan Iosif pregătind lutul.



Fig. 2. Mașina de tăiat pămînt (malaxorul).

porturi) și forme pentru pictat, de dimensiuni mari, cu pîntecele sferic, gura înaltă și evazată, avînd un suport, „tas“, care se așază peste gură pentru a susține ghiveciul de flori. Această formă din urmă este singura inovație pe care olarul și-a permis-o în forme, și împreună cu ghivecele de flori și vasele pentru pui sînt singurele nesmălțuite.

Vasele produse în prezent la Lipova sînt smălțuite în culorile caracteristice centrului; brun, verde și alb-gălbui, decorate cu ornamente realizate :

— prin stropire cu pensula rezultînd un decor neregulat ;

— prin pictare cu cornul în motive geometrice ; linii drepte, ondulate, puncte, motive florale geometrizate (crenguța de brad) ;

— prin scurgerea vopșei sub forma unor limbi de culoare.

Dorgoșan Iosif valorifică vasele prin vînzare pe bani, executînd comenzi pentru satele învecinate.

Uneltele pe care le folosește sînt și ele tradiționale : rîșnița acționată manual, mașina de tăiat pămînt, sita pentru strecurat smălțul și ciurul — o sită cu ochiuri mai mari — pentru cernut smălțul, roata cu scaun detașabil, pieptenul dreptunghiular, cu coadă, din lemn de tei sau brad, fusul, potlogul din piele, bucați circulare din postav pentru netezit pereții („fîlturi“) sîrmă, lopțica de lemn de 40/12 cm, pentru ridicat formele întinse, o sîrmă groasă pentru executat canalul toartei, pensula, cornul cu pană de gîscă, căuce din lemn, sîrmă pentru tăiat vasele de pe roată.

Cuptorul se încadrează tipului tronconic cu grătar, caracteristic pentru centrul de olari Lipova. Construit din cărămidă sau vîiugă într-un șopron cu acoperișul detașabil, are 2 guri de foc și o deschidere dreptunghiulară prin care olarul pătrunde în interior. Este semiîngropat cu camera de ardere sub nivelul solului la aproximativ 40 de cm, cu gropi de acces la ambele guri de alimentare. Grătarul construit din cărămidă

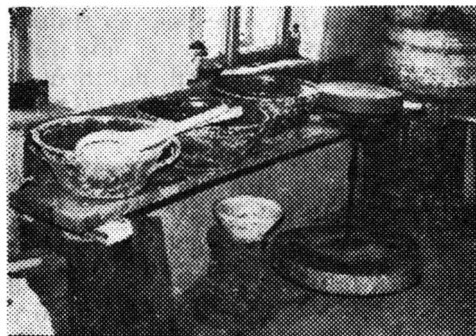


Fig. 3. Roata olarului (Lipova).

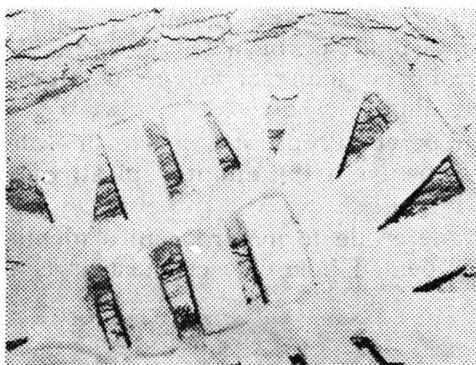


Fig. 14. Detaliu într-un cuptor de ars oale din Lipova — grătarul.



Fig. 5. Gura cuptorului de ars oale din Lipova.

se sprijină pe 2 picioare verticale de cărămidă amplasate paralel spre direcția gurilor de foc. Cărămizile care alcătuiesc grătarul fixate cu un capăt pe cele 2 picioare, cu celălalt pe o bordură practică în peretele cuptorului la nivelul solului, sînt așezate radier cu spații de un lat de cărămidă între ele. Din dispunerea picioarelor rezultă în camera de foc un canal circular periferic și unul median între cele 2 guri de foc. La nevoie pereții cuptorului pot fi supraînălțați.

## JUPINEȘTI

În nord-estul județului Timiș, într-o regiune de dealuri acoperite de păduri de fag se află zona Făget care conservă aspecte ale culturii materiale și spirituale ale poporului român. Unul dintre meșteșugurile perpetuate conform unei tradiții locale — olăritul — se practică și astăzi, la Jupinești, sat situat de-a lungul pîriului Vădana, pe 2 dealuri, la 12,5 km distanță de centrul de comună Făget.

Atestat documentar în 1514, purtînd de-a lungul secolelor mai multe nume<sup>8</sup> și avînd mai mulți proprietari pînă în 1717 cînd devine proprietate erarhică<sup>9</sup>, Jupinești numără 327 locuitori și 93 de case într-un perimetru construibil de 15,8 ha<sup>10</sup>.

Tradiția olăritului la Jupinești este veche, presupunem că tot atît de veche ca și așezarea, bazîndu-ne pe existența unor condiții naturale excelente. De asemenea, numărul considerabil de olari activi pînă la mijlocul secolului al XX-lea<sup>11</sup>, existența atelierelor în care se lucra uneori și la 3 roți<sup>12</sup>, aria largă de desfacere a produselor<sup>13</sup>, transmiterea meșteșugului din tată în fiu, fenomen ce nu putea avea loc decît în condițiile unei puternice tradiții, sînt alte dovezi ce pledează în sensul vechimii și continuității olăritului la Jupinești, alături de ocupațiile de bază; agricultura și creșterea animalelor.

Curba evoluției olăritului la Jupinești, după o perioadă de apogeu care acoperă secolul al XIX-lea, descrește pînă în zilele noastre, cînd în acest centru mai activează constant doar 4 olari, dintre care unul trăiește din olărit și din veniturile gospodăriei, cîtă vreme ceilalți au îmbrățișat alte ocupații, producînd oale numai în timpul liber.

MASTACĂNEAN ȘTEFAN zis Popescu, de naționalitate român, domiciliat în județul Timiș, comuna Făget, sat Jupinești nr. 35, s-a născut în Jupinești, la 26 ianuarie 1928, într-o familie de olari. Școala primară a urmat-o în Jupinești, absolvind 7 clase. Bunicul și tatăl său, Popovici

<sup>8</sup> Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 320.

<sup>9</sup> Ioan Lotreanu, *op. cit.*, p. 233.

<sup>10</sup> Din statisticile Consiliului popular Făget.

<sup>11</sup> Din documente (Gheorghe Drinov, *Micromonografia județului Timiș*, Timișoara, 1973, p. 187), reiese că Jupineștiul avea în 1890, 315 locuitori, iar în 1921, 330 locuitori. Făcînd o medie, înseamnă că la limita dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea în sat locuiau aproximativ 320 de persoane dintre care 40 erau olari (așa cum rezultă din informațiile de teren). O simplă operație matematică demonstrează că a 8-a persoană din sat se ocupa cu olăritul, iar dacă excludem femeile și copiii, care probabil reprezentau jumătate din populație, frecvența practicării meșteșugului se dublează.

<sup>12</sup> Inf. Iacoboni Ștefan, 76 ani, Jupinești.

<sup>13</sup> Olarii din Jupinești își vindeau produsele la tirguri parcurgînd următoarele trasee: I. Jupinești, Făget, Dobra, Ilia, Zam, Săvirșin; II. Jupinești, Făget, Dobra, Ilia, Deva, Băița, Bran; III. Jupinești, Făget, Bălinț. Drumurile olarilor pe sate: I. Jupinești, Brănești, Bătești; II. Jupinești, Curtea, Românești, Tomești, Luncani.

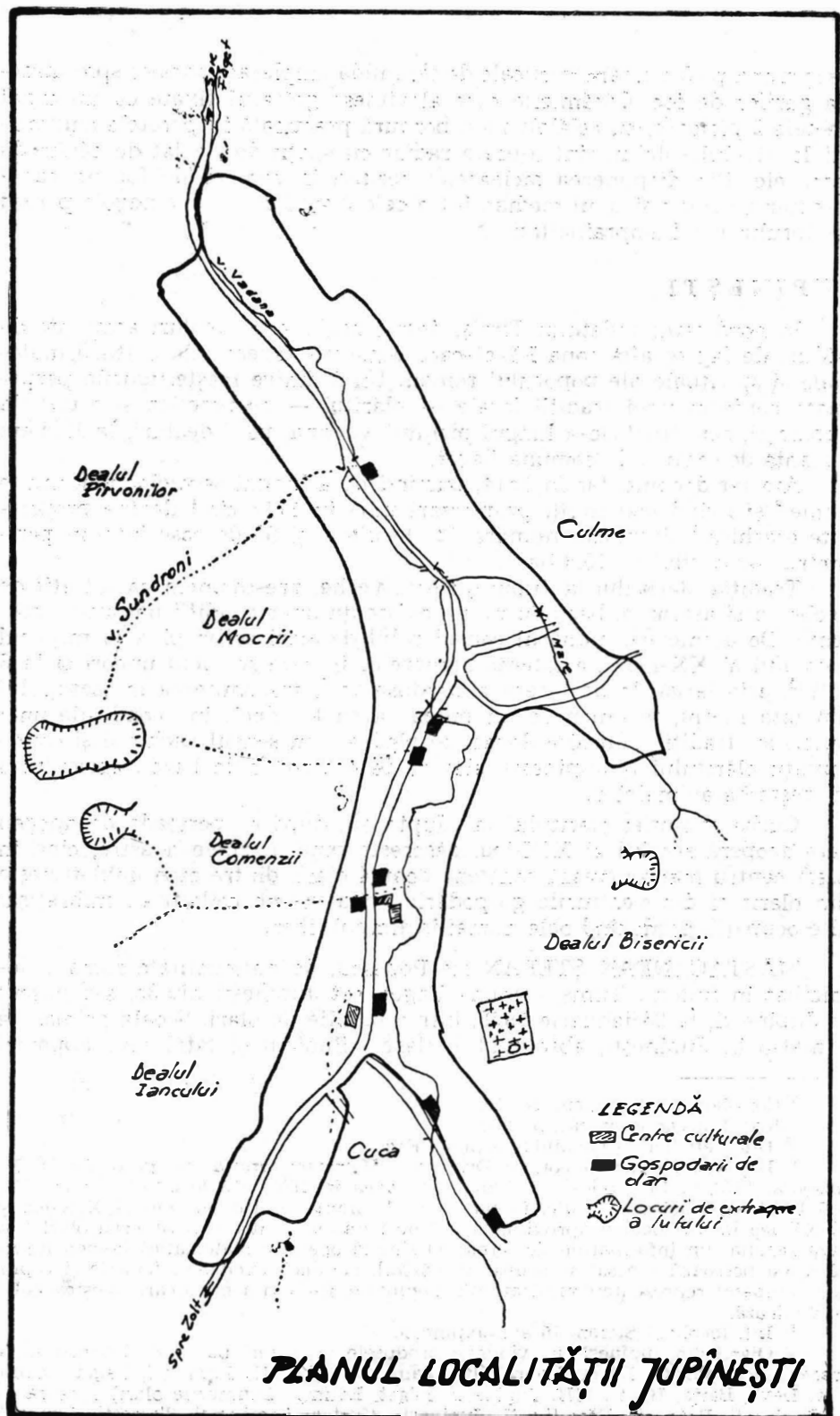


Fig. 6. Planul localității Jupînești.

Ștefan, au fost olari pricepuți, la fel ca și un văr al tatălui, Dănilă Vasile, care a învățat meșteșugul la Lipova, de unde a adus și „moda“ smălțului la Jupinești, prin 1934. Măstăcănean Ștefan a învățat meșteșugul în familie, din copilărie, moștenind apoi atelierul, uneltele și cuptorul, pe care le folosește în prezent, ajutat de soție la unele faze de lucru. După 1950 s-a angajat ca factor poștal, însă a continuat să producă permanent oale nesmălțuite și smălțuite pentru comenzi sau pentru valorificare pe piața săptăminală din Făget ori la târgurile organizate de meșteri populari unde se deplasează cu mașina personală. În afara satului natal a mai lucrat o scurtă perioadă la Lugoj, unde a condus un cerc de ceramică la Școala populară de artă. Tot la Lugoj a avut și o expoziție personală. Pe plan local a executat vase pentru punctul muzeistic Făget, pentru expoziția permanentă de ceramică de la Jupinești și a participat la toate edițiile Festivalului folclorului timișan organizat la Valea lui Liman. Pe plan național a participat la Târgul național „Cocoșul de Hurez“, ediția a X-a 1980, obținând premiul III oferit de Centrul de îndrumare a creației populare de amatori și la târgul organizat în cadrul Festivalului „Cibinium“ 1980, la Sibiu.

Olarul Măstăcănean Ștefan execută atit vase nesmălțuite de tip tradițional, oale de fiert, cânti, cîrcege, oale de flori, cît și vase smălțuite ornamentate prin stropire, în special forme și dimensiuni noi, apreciate mult pe piață; servicii de cafea, vin, sau miniaturi ale formelor tradiționale.

VELCU TRANDAFIR, român, domiciliat în județul Timiș, comuna Făget, sat Jupinești nr. 37, s-a născut la 11 iunie 1928 în Jupinești, unde a urmat 7 clase. Meșteșugul l-a deprins de la tatăl său Velcu Ștefan și de la alți olari din sat, la vîrsta de 14—15 ani. A lucrat numai în Jupinești, la început cu părintele său, apoi individual, vînzînd produsele la tîrguri pe bani sau pe sate, schimbul făcîndu-se în natură. Din 1960 s-a angajat gestionar la Cooperativa de consum Făget, filiala Jupinești, funcție pe care o deține și în prezent. Posedă atelier, cuptor și execută vase atit pentru comenzi, cît și pentru vînzare pe piață la Făget. În ultimii ani — pe care olarul însuși îi socotește cei mai productivi, ajungînd și la 10 cuptoare pe an — a început să lucreze și vase smălțuite, decorate prin stropire, mai „căutate“ pe piață. A executat vase pentru punctul muzeistic Făget, a participat la expoziția colectivă de ceramică din Jupinești, la toate edițiile Festivalului folclorului de la Valea lui Liman, precum și la Tîrgul național „Cocoșul de Hurez“, ediția a X-a 1980. Este un inimos activist cultural pe plan local. Produce „cânti“, „cîrcege“, oale de fiert, servicii de cafea, oale de flori.

FRATUȚESCU FLOREA, poreclit Bîrțu, român, cu domiciliul în județul Timiș, comuna Făget, sat Jupinești nr. 47, născut în 11 iunie 1928 în Jupinești, absolvent a 7 clase, provine tot dintr-o familie cu mai multe generații de olari în ascendență. Străbunicul și bunicul din partea mamei (Frățuțescu Iosif, respectiv Frățuțescu Florea) au fost olari, însă din pricină că bunicul a murit înainte ca nepotul să aibă vîrsta potrivită pentru învățarea meșteșugului, acesta a învățat să modeleze oale în sat, cu olarii bătrîni Roman Nicolae și Dănilă Ion, la vîrsta de 13—14 ani. Familia a păstrat cuptorul și atelierul pînă cînd Frățuțescu Florea a început să lucreze pe cont propriu. Dovedind multă pricepere și simț artistic în confecționarea oalelor, a lucrat susținut pînă în 1970, cînd trece la o producție



Fig. 7. Cuptorul de ars oale al meșterului Frătuțescu Florea din Jupînești.

sezonieră (cam 3 cuptoare pe an) ca urmare a faptului că se angajează ca muncitor la Întreprinderea de transporturi și construcții Timișoara, filiala Făget. Olarul Frătuțescu Florea a efectuat și execută numai vase nesmălțuite decorate prin pictare cu pensula sau degetul, rămînînd credincios tradiției; ulcioare de tipul „cantă” sau „cîrceag”, oale de flori, oale de fier de dimensiuni mijlocii, destinate satisfacerii nevoilor comunității sătęști, sau vînzării la tîrgul săptăminal de la Făget. Nu a participat la festivaluri, concursuri, tîrguri naționale, doar pe plan local, la punctul muzeistic Făget și expoziția colectivă de la Jupînești.

MARCONI LIVIU zis Irinescu, de naționalitate romăn, domiciliat în județul Timiș, comuna Făget, sat Jupînești nr. 75, s-a născut în anul 1919 în Jupînești. Tot aici a urmat școala primară, 6 clase. Urmaș a 2 generații

de olari, bunicul Marconi Alexandru și tata Marconi Ștefan, a învățat meșteșugul la vîrsta de 15 ani, practicîndu-l neînterupt pînă în prezent. Este singurul olar activ, din Jupînești, care se întreține exclusiv din olărit și din veniturile gospodăriei, fiind de asemenea și cel mai consecvent în ceea ce privește păstrarea tradiției. Produce 5—6 cuptoare pe an, numai vase nesmălțuite, ornamentate prin pictare, de preferință ulcioare („cânti” și „cîrceag”) de diferite dimensiuni, și le desface încă după vechiul sistem „pe sate”, avînd căruță. Cînd produce o cantitate mai mică de vase, le arde la un alt olar prin înțelegere (așa cum procedează fiecare la rîndul său) deși are cuptor și atelier. Nu a participat la nici un fel de concursuri, festivaluri, doar pe plan local la punctul muzeistic Făget și la expoziția permanentă de ceramică Jupînești.

În Jupînești mai trăiesc mulți olari printre care Oprișoni Petru, Frătuțescu Solomon, Lădari Simion care nu mai lucrează decît ocazional, pentru demonstrații practice cu prilejul unor manifestări cultural-artistice.

*Formele* produse în centrul de la Jupînești sînt variate, adaptate funcției pe care vasul trebuie să o îndeplinească și se subordonează formelor executate în toate centrele bănățene, întărind ideea de unitate culturală. În Jupînești s-a produs și se produce ceramica roșie nesmălțuită, uzuală. Abia în ultimii ani olarii de aici au introdus smălțurile colorate în brun sau verde, uneori pe fond de angobă, adaptîndu-se gustului cumpărătorilor. Vasele nesmălțuite de Jupînești se disting între celelalte pro-

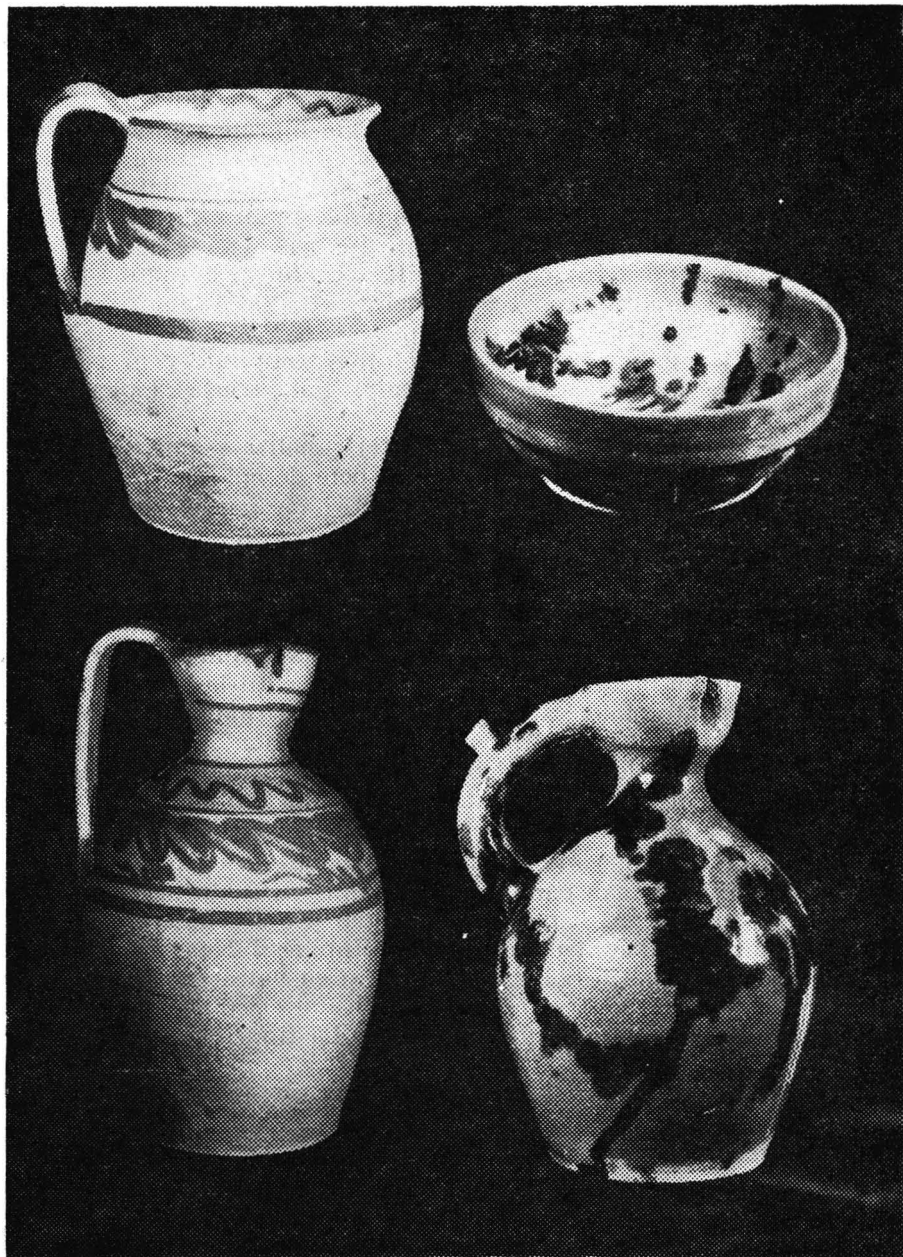


Fig. 8. Vase de Jupinești.

duse în Banat prin culoarea roșietică a lutului <sup>14</sup>, profilele ovoidale și ornamentele înscrise cu o singură culoare : roșu. În prezent, acest centru este profilat pe oale de dimensiuni mijlocii : olcuțe sub 1 litru numite

<sup>14</sup> Analiza granulometrică a lutului, folosit la Jupinești relevă următoarea compoziție : 53,6% argilă, 1,4% nisip grosier, 18,4% nisip fin, 7,8% praf I, 18,8% praf II.

„puiut“ ; oale între 4—8 l numite „cupe“ și „bănițe“ ; oale pentru sarmale numite „hîrbeici“ ; ulcioare numite „cîrcege“ cînd au gura rotundă, cu „ciur“ și toartă cu „țîță“, sau „cănți“ cînd au gura lobată, fără „ciur“ și toarta aplatizată, puțin suprainălțată, fără „țîță“ ; „blide“ și „tânier“ tronconice cu buza verticală sau cu marginile ajurate ; ghivece pentru flori, cu suporturi ; pușculițe numite „pixe“. Dintre formele smălțuite, executate doar de olarii Măstăcănean Ștefan și Velcu Trandafir, amintim : oale înalte, cu pereții drepecți și 2 toarte laterale numite, „oale nemțești“ ; cânite de formă sferică, cu o toartă, numite „soluri“ ; cânite de formă tronconică, baza lată și gura cu „cioc“, numite „bocăluțe“, miniaturi ale oalelor îmbăierate ; se smălțuiesc și „cîrceguțele“.

Ornamentele vaselor de Jupînești sînt :

— geometrice (pentru vasele nesmălțuite) obținute prin pictare cu pensula sau degetul ; linia dreaptă („șirul“), linia frîntă („pene“, valul simplu sau dublu („cîrloc“, „cîrnițel“) ;

— neregulate (pentru vasele smălțuite) realizate prin stropire cu pensula sau cu degetele muiate în vopsea ; pete de culoare dispuse pe întreaga suprafață ornamentată.

Uneltele simple, utilizate de olarii din Jupînești nu se deosebesc esențial de cele cunoscute în alte centre ; roata cu scaun fix, care cunoaște o modernizare doar prin aceea că discul superior, din lemn este înlocuit cu o placă de metal, iar axul central al roții nu se mai învîrtește într-o masea de cal sau pe o piatră scobită, ci pe o bilă de rulment ; pieptenul de lemn sau un trunghi metalic cu orificiu ; fusul ascuțit la un capăt și aplatizat la celălalt pentru tăiat sau executat orificiu ; șirma sau „drotul“ legat la capete cu cirpe pentru tăiatul vaselor de pe roată ; lopățița din lemn, pentru ridicarea formelor plate ; „bitul cîrn“, de forma unei cirje pentru netezit interorul vaselor cu gîtul strîmb ; pensula din pîr de cal ; rîșnița manuală ; mașina de măcinat pămînt (mălaxorul).

Cuptorul de tip tronconic, plasat fără excepție în curte, sub acoperiș, construit din cărămidă sau pămînt bătut, încins cu cablu de oțel sau briu de lemn, cu 2 guri de foc dispuse pe diametru și o deschidere, „ușă“, prin care olarul pătrunde înăuntru, cunoaște, la Jupînești 2 variante ; cu vatră liberă, neamenajată, puțin boltită în centru și cu vatra amenajată din cărămidă, astfel dispusă încît să realizeze un canal circular și unul median prin care să circule focul și curenții de aer. La tipul de cuptor cu vatra



Fig. 9. Clăditul vaselor în cuptor în vederea arderii — Jupînești.

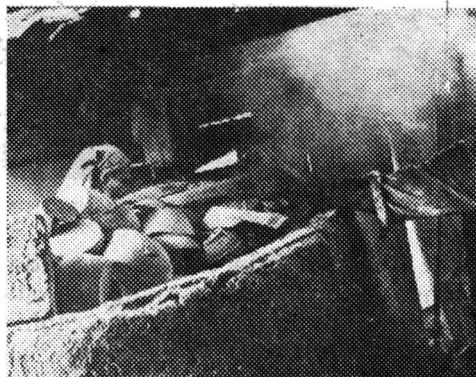


Fig. 10. Suprainălțarea cuptorului — Jupînești.

liberă se realizează un singur canal circular, puțin marcat de construcția vetrei în ușoară pantă, prin așezarea vaselor oblic, sprijinite de perete.

În Jupînești s-a deschis în 31 august 1980 o expoziție permanentă de ceramică cu participarea olarilor activi cît și a celor care lucrează ocazional, prilej cu care s-a organizat și primul tîrg de oale pe plan local, manifestare ce urmează a intra în tradiția centrului.

## BINIȘ

Satul Biniș, aparținător comunei Doclin, este așezat în nord-vestul județului Caraș-Severin pe șoseaua Bocșa-Tirol, la egală distanță de Bocșa și Doclin (5 km), pe trei dealuri și trei văi, numite local; Dealul Bocșei (fiind cel mai apropiat de Bocșa), Valea Popii (unde se află casa parohială), Dealul Caselor (considerat centrul civic), Valea Țiganilor (locuită de țigani), Dealul Mare (cel mai înalt), Valea Țărnei (se află loturile agricole). În est se învecinează cu Ocna de Fier, iar la vest cu Tirol și Fizeș.

Menționată la 1597 ca aparținînd lui Nicolae Neagu de Caransebeș, așezarea formată pînă în 1790 din case de lemn împrăștiate prin păduri și strîmtorile munților, a fost mutată pe locul actual în apropierea pîriului Biniș. Potrivit unei tradiții orale, nesusținută de izvoare scrise, localitatea a existat sub numele Sămăiuda în secolul al XVII-lea între Binișul actual și Dognecea, mutată la 1750 de proprietarul Petru Neagru pe cheltuală sa <sup>15</sup>.

În documentele vremii, începînd cu 1371—1372, numele localității a suferit mai multe modificări în limbile română, maghiară, germană <sup>16</sup>.

Binișul se întinde pe o suprafață de 1569,85 ha, avînd 325 case și o populație de 1 268 locuitori <sup>17</sup>, ocupați în agricultură și în industrie, căci influența zonelor limitrofe se resimte prin concentrarea forței de muncă la Uzinele Bocșa, Întreprinderea Avicola Bocșa, Mina de la Ocna de Fier.

Avînd un sol lutos, în bună măsură nisipos, o rețea hidrografică redusă, terenurile neprielnice agriculturii sînt folosite mai mult ca finețe și pășuni. Condițiile de sol și slaba productivitate agricolă au constituit cauzele principale care au determinat apariția unui meșteșug, îmbrățișat de întreaga populație masculină, generalizîndu-se pe centru: olăritul.

Binișul a fost un sat specializat în olărit, după unii cercetători, anterior Caransebeșului și Lugojului, activ de la jumătatea secolului al XVIII-lea <sup>18</sup>, cu o bogată producție și în prima jumătate a secolului al XX-lea, cînd se menționează în jurul anului 1930, 280 de olari români și 200 de cuptoare <sup>19</sup>. O dovadă despre specializarea generală a satului este și faptul că olarii activi în prezent sînt urmași ai multor generații de olari. Apoi există și mărturiile unor intelectuali ai satului, cum ar fi Ion Vădeanu, preot în Biniș între 1940—1952, care în însemnările sale spune: „Fiecare casă are înăuntru 2—5 încăperi precum și cameră de alimente, bucătărie de vară, sînt și altele din care una formează atelierul pentru

<sup>15</sup> Ioan Lotreanu, *op. cit.*, p. 70.

<sup>16</sup> Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 79—80.

<sup>17</sup> Maria Petrovsky, *Meșteșugul olăritului la Biniș*, în *Studii și comunicări, Etnografie-istorie*, Caransebeș, 1975, p. 138.

<sup>18</sup> Barbu Slătineanu, *Studii de artă populară*, Ed. Minerva, București, 1972, p. 172.

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 233.

oale". Referindu-se la mobilier notează : „Cei mai săraci posedă doar 1—2 paturi, o masă și o laviță născând roata pentru modelat oale și rîșnița de piatră pentru măcinat smaltul. În locuințele a căror tavan este netencuit sînt prinse în grinzi scinduri lungi cît camera și suspendate pe care sînt așezate oalele proaspăt modelate ca să se usuce". Încercînd să demonstreze existența Binișului din cele mai vechi timpuri aduce argumente ca : oala de pămînt. „Este una din cele mai vechi creații meșteșugărești", gropile din care s-a extras pămîntul „ar forma iarăși un important criteriu pentru existența străveche a acestei așezări omenești", precum și „o altă mărturie, roata olarului formată din 2 roți suprapuse legate între ele printr-un fus (osie) construite din lemn de stejar, lipsind cu desăvîrșire cea mai însemnată piesă de fier sau alt metal. Cele mai noi sînt legate cu un cerc de fier. Bătrîna roată pe care și-a modelat pămîntul olarul vremurilor de mult apuse, a servit la mai multe generații din tată-n fiu, veacuri de-a rîndul". În ceea ce privește aria de desfășurare a produselor consemnează : „Întreg Banatul românesc și cel de sub stăpînirea sîrbă era cîntețat de olarul binișan"<sup>20</sup>.

În prezent, în Biniș mai lucrează 12 olari (în special forme nesmălțuite), însă mai trăiesc mulți dintre cei care nu mai practică meșteșugul.

STEPAN IOAN, zis Costa, român, domiciliat în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 57, născut la 19 mai 1923 în Biniș, reprezintă, împreună cu fratele său Stepan Ștefan zis Boancă (inactiv), a 5-a generație de olari din familie. A urmat 7 clase primare în satul natal, începînd să învețe meseria de la 12—13 ani de la tatăl său Stepan Ioan, fiu al lui Stepan Lepa, nepot al lui Stepan Iova și strănepot al lui Stepan Gruia, toți olari. Cît timp a lucrat împreună cu părintele său au executat toate formele caracteristice centrului<sup>21</sup> pe care le vindeau la tîrguri sau „pe sate", schimbul făcîndu-se în natură. Locurile cu cel mai bun pămînt pentru modelat oale erau : Hocnă, Pluț, Zid, Grădină, Cărări, Poiană, Ogașul lui Cucu, Coasta lui Avram, Pădure, de unde olarii extrăgeau în tovarășie („ortăcie"). Astăzi olarul Ionică Stepan își procură materia primă numai de la Poiană, Ogașul lui Cucu, Coasta lui Avram, locuri mai accesibile, execută numai anumite categorii de vase pentru comenzi, pentru Muzeul Satului și de artă populară sau pentru tîrgurile organizate pe plan județean, interjudețean sau național, valorificîndu-le pe bani : „blide" și „cinere", „cîrcege" și „birdace" de capacitate mică și mijlocie, „bădine", olcuțe-miniaturi, „ciupuri" (mai rar), frigări, oale de flori, vase mari, tip amforă pentru flori de curte, cuci, forme pentru pictat. Realizează o producție permanentă de vase nesmălțuite și smălțuite, avînd atelier, unelte, 2 cuptoare de capacități diferite. A lucrat o perioadă ca muncitor minier la Ocna de Fier timp în care a continuat să execute oale.

A participat la numeroase concursuri obținînd premii care atestă în-deminarea și simțul artistic al acestui demn urmaș al olarilor binișeni ; în 1974 premiul II la Pitești, în 1977 la concursul organizat cu prilejul Congresului Culturii și Educației Socialiste premiul II, la Festivalul na-

<sup>20</sup> În posesia olarului Stepan Ioan (Costa), se află un caiet cu însemnările pro-cotului Ion Vădeanu.

<sup>21</sup> Maria Petrovsky, *op. cit.*, p. 147—152 ; Violeta Blaj, *Forme și ornamente în două centre de ceramică bănățeană ; Biniș și Lăpușnicu-Mare*, în *Studii și comuni-cări, Etrografie-istorie*, Caransebeș, 1980.

țional „Cîntarea României“ ediția a II-a premiul I, s-a prezentat la aproape toate târgurile anuale de meșteri populari organizate în țară, anual la Festivalul Hercules, este colaborator al Muzeului Satului și de artă populară, al Comitetului de Cultură și Educație Socialistă Caraș-Severin, a condus cercul de ceramică la Școala populară de artă Reșița, instruiește cercul micilor olari din localitate, se ocupă îndeaproape de nepotul său, în vederea transmiterii meșteșugului în familie, a participat la multe întruniri, mese rotunde ale creatorilor populari dînd interviuri în presă, radio, televiziune, este prezent activ în viața culturală a localității, a județului, fiind conștient de importanța meșteșugului practicat cu multă dăruire. S-a îngrijit de realizarea punctului muzeistic din sat, pentru care a donat piese. De asemenea, vase executate de Ionică Stepan se află în colecțiile muzeelor din țară.

**MÎNDREA ION**, zis Cosana, de naționalitate român, docimiliat în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 108, s-a născut în anul 1912 în Biniș, unde a urmat 4 clase primare. A început să învețe meșteșugul pe la 7 ani, de la tata Stepan Pavel și unchiul Stepan Nicolae, fii ai lui Stepan Rusu, de asemenea olar. A practicat olăritul neîntrerupt pînă în prezent pentru a-și spori veniturile gospodăriei, nefiind niciodată angajat la stat. În primii ani ai activității sale își vindea produsele pe bani la târguri (la Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Teregova, Mehadia, Bozovici, Oravița), și „pe bucate“ în toate satele din Timiș și Caraș-Severin. De 4 ani nu mai are cai așa încît, pentru transportarea vaselor la piețele de la Caransebeș (joia) și de la Reșița (marțea și vinerea), este nevoit să închirieze camion. Lucrează și pentru comenzi. Locurile de unde extrage lutul necesar sînt Coasta lui Avram și Poiană.

Olarul Mîndrea Ion este unul dintre puținii olari din Biniș care execută atît vase nesmălțuite, cît și smălțuite, de regulă cu smălț incolor. De asemenea produce o gamă mai largă de vase; olcuțe, oale de „spoier“ (folosite la plită), ulcioare mici și mijlocii, oale „de sarme“, tipsii pentru fript, „blide“ și „cinere“, ulcioare „de păcăleală“ cu 5 „țite“ pe buză, oale de flori cu suporturi, forme pentru pictat.

Posedă atelier, cuptor, 2 locuri de depozitare a lutului în curte sub cerul liber („lutițe“). Produce permanent în tot cursul anului. În 1970 a lucrat pentru Cooperativa Meșteșugărească din Bocșa Montană, iar în 1976 a instruit la Lugoj, la Școala populară de artă cercul de ceramică. Nu a participat la festivaluri și concursuri, nu a avut expoziții personale.

**AVRAM ȘTEFAN**, român, cunoscut în sat sub porecla Moșcuțu, domiciliat în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 82, s-a născut în anul 1912, într-o familie cu mai multe generații de olari; stră-

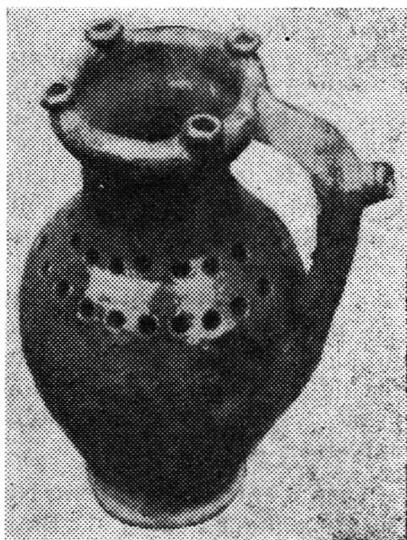


Fig. 11. Ulcior „păcăleală“ — Biniș.

bunicul Avram Iosif, bunicul Avram Pătru și tata Avram Ion. Se pare că au existat și alți olari în ascendență, însă informatorul nu-și mai amintește numele lor. A urmat în satul natal 7 clase, deprinzînd de mic meșteșugul olăritului, pe care l-a transmis mai târziu și nepotului său, fără ca acesta să-l practice în prezent. Olăritul și agricultura au fost ocupațiile sale de bază.

În prezent realizează o producție sezonieră de 4—5 cuptoare pe an, pentru necesitățile familiei, ale comunității rurale (comenzi) sau pentru vânzare la țîrg la Oravița și în satele învecinate. Fiind singurul olar din Biniș care mai deține cai și căruță, are posibilitatea să plece „pe sate“, unde comercializează vasele și „pe bucate“. Prin satele din jurul Caransebeșului și Reșiței stă cite 7—10 zile pînă-și vinde produsele, găzduit de cunoscuți. Extrage pămînt din cele 2 locuri exploatate de olarii din Biniș : Coasta lui Avram și Poiană. În general produce ceramică nesmălțuită, dar și smălțuită, după cum este cererea : ulcioare, frigări, tipsii, „blide“ și „cinere“, oale de fiert, oale de flori, căni pentru vin. Are atelier, unelte și cuptor. Nu a participat la festivaluri sau concursuri de meșteri populari.

STEPAN IOAN, poreclit Striciu, român, cu domiciliul în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 38, născut în anul 1911 în Biniș unde a urmat școala primară (6 clase), este urmaș al mai multor generații de olari ; străbunicul Barbu Ion, bunicul Stepan Gheorghe, tata Stepan Stepan. Meșteșugul deprins în familie l-a practicat neîntrerupt pînă în prezent, producînd permanent ceramică nesmălțuită și smălțuită (mai rar în ultimii ani), de tipul : olcuțe, ulcioare de capacitate medie, oale de fiert oale de flori. În tinerețe a executat o serie de forme care nu se încadrau tiparului tradițional : ulcioare antropomorfe, ploști-butoiașe, vase amforoidale etc. pe care le vindea în țîrguri pe bani, produse, țuică.

Formele pe care le execută în prezent din lut extras din locul numit Valea Rea, le transportă, cu o mașină închiriată la Tîrnova și la Ciacova, schimbul făcîndu-se în bani. Posedă atelier, unelte, însă vasele le arde la vecinul său Stepan Stepan (Boancă) care, deși inactiv, și-a păstrat cuptorul, procedeu pe care-l practică și alți olari din Biniș și din alte centre. În august 1964 a obținut la Reșița o diplomă ca urmare a participării la cea de-a III-a Expoziție bienală de artă populară a artiștilor amatori de la orașe și sate, etapa republicană, organizată în cinstea celei de-a XX-a aniversări a Eliberării.

AVRAM ION, poreclit Ninu, român, domiciliat în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 93, născut în Biniș în anul 1903, a urmat 6 clase elementare, după care a început să învețe olăritul pe la vîrstă de 12 ani, în familie, unde „toți moșii și strămoșii au fost olari“, după cum mărturisește. Întrebat dacă a mai transmis meșteșugul cuiva în sat a răspuns : „n-am avut cui, că toți aveau părinți și știau să facă oale“.

A lucrat atît vase nesmălțuite, cît și smălțuite, din pămînt extras din Dealul Moșului sau Grădină, Cărări, pe care le vindea deplasîndu-se cu carul „în tot Banatul și Ardealul“, luînd în schimbul lor „boabe, crumpei, păsulă, bani“. Împreună cu părinții mergea pînă la Pancevo, Alibunar, Vîrșet, Kikinda, Petrovaselo, Becicherecu-Mare unde vasele din Biniș erau foarte apreciate. În prezent lucrează numai vase nesmălțuite într-o gamă redusă : cratițe, numite „cigăni“, oale de lapte numite „suloane“, oale de

flori, ulcioare, pe care le transportă cu mașină închiriată, la târg la Bocșa și Dognecea, vânzându-le pe bani.

Are atelier, unelte, însă nu mai are cuptor, din care cauză arde vazele la vecinul său Stan Ion (Țoia).

Nu a participat la nici un fel de concursuri, festivaluri, expoziții.

STAN ION, zis Țoia, român, născut în Biniș, în anul 1926, domiciliat în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 94 unde a urmat și școala primară (6 clase), în prezent muncitor la Întreprinderea Minieră Bocșa, a deprins meșteșugul olăritului în familie, de la vârsta de 13 ani. După cîte își amintește toți înaintașii săi au fost olari. De la 16 ani a început să lucreze individual, executînd toate tipurile de vase, smălțuite sau nu, pe care le transporta cu căruța în toate satele din părțile Caransebeșului, Oraviței și Timișoarei, și la târguri, comercializîndu-le pe bani sau produse. După angajarea ca muncitor, lucrează în timpul liber executînd doar ulcioare, oale de fiert, frigări și forme pentru pictat, pentru comenzi sau pentru vânzare la târgurile de la Reșița și Bocșa Vasiova.

Are atelier, unelte, cuptor, amenajări pentru depozitarea lutului. Nu a participat la târguri de meșteri, expoziții, concursuri.

IOVA ION, zis Lonti, român de origine, cu domiciliul în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 148, unde s-a născut în anul 1911 și a urmat 6 clase, s-a ocupat toată viața de agricultură și olărit. Meseria de olar a învățat-o de copil de la tatăl vitreg Todor Mărgineanțu, originar din Cebza și stabilit ulterior în Biniș. Aici a învățat olăritul, căci era de neconceput la acea vreme (în preajma anului 1900) ca un bărbat valid din Biniș să nu facă oale dacă nu era dascăl sau popă, deși tradiția orală păstrează informația că și unii preoți sau învățători modelau oale în timpul liber <sup>22</sup>.

În tinerețe, cînd lucra împreună cu tatăl său, extrăgeau pămînt „în ortăcie” de la Hocnă și executau toate tipurile de vase nesmălțuite pe care le desfăceau „pe bucate” și pe bani în tot Banatul, ajungînd pînă la Pancsova, Voivodina, Nicolinț. Astăzi Iova Ion produce permanent tot vase nesmălțuite (numai ocazional smălțuite), după modelul tradițional, însă într-o varietate mai restrînsă : „blide” și „cinere”, frigări, tipsii, „cigăni”, oale de fiert, oale de flori, ulcioare, pe care le vinde în sat (comenzi) sau le transportă la târg la Caransebeș cu mașină închiriată. Locurile de extragere a materiei prime sînt Poiană și Coasta lui Avram.

Are atelier, unelte și cuptor. Nu a participat la târguri organizate de meșteri populari, festivaluri sau concursuri.

IANCU RUSALIN, cunoscut în sat sub porecla Ilie Iancu, român, domiciliat în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 195, s-a născut în Biniș în anul 1922. Tot aici a urmat 6 clase. Meșteșugul l-a învățat în familie de la tata Iancu Rusalin și bunicul Ilie Iancu. În trecut s-a ocupat cu agricultura și olăritul, în prezent este muncitor la Întreprinderea Minieră Bocșa, realizînd o producție sezonieră (de sărbători) de vase smălțuite și nesmălțuite. Materia primă o extrage din locul Dealul Moșului, asociindu-se cu Jura Ion. Execută doar categoriile de vase mai căutate în localitățile în care își desface produsele în mod constant (la

<sup>22</sup> Violeta Blaj, *op. cit.*

Paști în Ciacova și la Simpetru în Sasca-Montană) : „cîrcege“, „ciurele“, frigări, tipsii, oale de flori, oale de fierț.

Posedă atelier, unelte, cuptor. Nu a participat la nici un fel de concursuri, expoziții etc.

**JURA ION**, român, cu domiciliul în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 156, s-a născut în anul 1920 în Biniș, într-o familie de olari. A urmat 7 clase în Biniș și a învățat meșteșugul de la vîrsta de 8 ani cu tatăl său Stan Gheorghe și bunicul după mamă Jura Gheorghe, care la rîndul său era fiul olarului Jura Arsenie. În prezent Jura Ion este muncitor la Întreprinderea Minieră Bocșa executînd ceramică smălțuită și nesmălțuită, producție sezonieră. Asociat cu Iancu Rusalin la extragerea pămîntului, produce : „cîrcege“, tipsii, frigări, oale de lapte, „suloane“, oale de flori, oale de fierț, pe care le valorifică pe bani la tîrgurile de la Ciacova și Sasca-Montană.

Are atelier, unelte, cuptor. Nu a participat la nici o manifestare a meșteri populari.

**STEPAN STEPAN**, poreclit Bugea, român, domiciliat în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 194, s-a născut în anul 1920 în Biniș. A urmat 4 clase primare. Deși bunicul informatorului a fost olar, acesta a deprins meseria de la olarii din sat : Stan Nicolae și Iancu Ion. S-a ocupat permanent de olărit paralel cu agricultura. Continuă să producă vase nesmălțuite și smălțuite : oale de flori, ulcioare, frigări, tipsii, „blide“ și „cinere“ pentru dat de pomană la zăpostit, oale de fierț, forme mari pentru pictat, pe care le valorifică în sat în tîrg la Bocșa-Montană.

Lucrează individual avînd atelier, cuptor, asociindu-se însă la unele operații (rîșnit) cu Iancu Rusalin. Nu a participat la festivaluri, concursuri.

**STEPAN ION**, cunoscut sub porecla Rusu, român, domiciliat în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 8, s-a născut în Biniș în anul 1932. A urmat 4 clase primare în Biniș, după care a învățat meseria de olar în familie, de la tata Stepan Nicolae și bunicul Rusu Stepan. Cu toate că există în familie o tradiție a olăritului, Stepan Ion nu s-a ocupat exclusiv de olărit ci a îmbrățișat meseria de pompier pe care o mai practică și astăzi la U.C.M.M.A. Bocșa, îndeletnicindu-se cu modelarea oalelor doar în timpul liber. Nu produce decît oale de flori cu suporturi, nesmălțuite, pe care le vinde pe bani în sat sau le transportă cu propria-i căruță la tîrg la Bocșa Montană. Pămîntul îl extrage din locurile Valea Rea și Poiană.

Lucrează individual, avînd atelier, cuptor, unelte și nu a participat la nici un fel de festivaluri și concursuri.

**DADA ION**, poreclit Banda, român de naționalitate, domiciliat în județul Caraș-Severin, comuna Doclin, sat Biniș nr. 273, născut în 25 martie 1912 în Biniș, a practicat olăritul sezonier, pînă în anul 1980, cînd și-a stricat cuptorul, urmînd să se mute la o altă adresă în Biniș.

Centrul de olari de la Biniș, odinioară cel mai încheșat și mai apreciat în Banat pentru cantitatea și calitatea vaselor produse aici, și-a păstrat și astăzi înflorirea, fiind cel mai puternic centru activ, din Banat prin cei 12 olari care mai practicau meșteșugul în anul 1980.

**Formele** nesmălțuite care la Biniș au cunoscut în trecut o mare diversificare, se caracterizează prin pasta alb-roșietică<sup>23</sup>, profilele alungite cu pieptul bombat, sau aproape sferice la vasele de mare capacitate, decorul realizat cu cele 2 culori specifice centrului : alb și roșu în dispunere alternativă, și prezența pe toarte vaselor a unui șir de liniuțe orizontale grupate sau nu, într-una din culorile amintite, considerate semne de meșter<sup>24</sup>.

Ca în toate centrele active, nici la Biniș nu se mai produc oale mari de ospete, ciupuri de provizii, ci forme în uz, rentabile, pentru producător : „blide“ de formă tronconică, cu buza verticală, înaltă de 2 cm ; „cinere“ cu pereții ușor curbați și buza adusă în interior ; frigări de formă alungită, avind un perete drept cu toartă și „cioc“ la capătul alungit ; tip-sii tronconice, „cigăni“ de forma unor cratițe, cu 2 toarte ; oale sub 1 litru ; oale de fiert pînă la 3—4 l cu o toartă și între 5—7 l cu 2 toarte ; „cîrcege“ piriforme cu gura bilobată cu „ciur“ și toartă cu „țîță“ ; „ciurele“ de forma cîrceagului, însă cu gura în „cioc“ ; „bîrdace“ cu gura rotundă, fără „ciur“ și toarta fără „țîță“ care uneori poate fi plasat pe piept ; „bădine“ cilindrice, cu 2 urechi dispuse orizontal sau vertical ; „ciupe“ de formă alungită, gura largă, buza răsfrîntă, cu o toartă ; forme pentru pic-

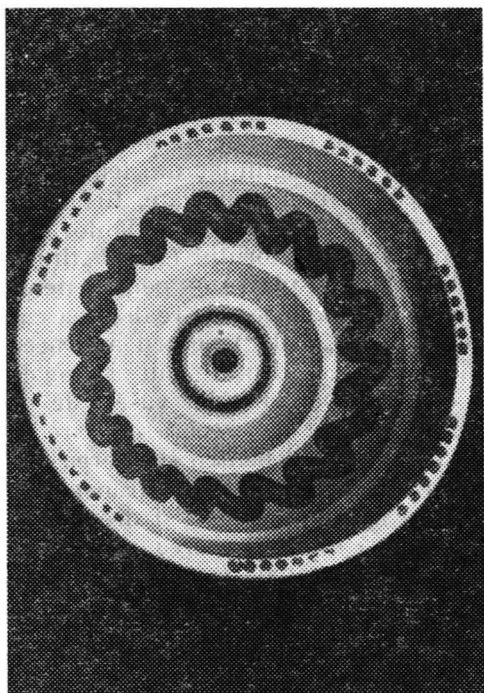


Fig. 12. Blid din Biniș.



Fig. 13. „Cîrceag“ din Biniș.

<sup>23</sup> Compoziția granulometrică a materiei prime provenind din 3 locuri exploatare astăzi de olarii din Biniș este următoarea : Poiană : 67,2% argilă, 0,5% nisip grosier, 13,5% nisip fin, 3,4% praf I, 15,4% praf II ; Coasta lui Avram : 51,6% argilă, 9,4% nisip grosier, 24,3% nisip fin, 2,9% praf I, 11,8% praf II ; Ogașul lui Cucu : 51,8% argilă, 13,6% nisip grosier, 13,7% nisip fin, 6,2% praf I, 14,7% praf II.

<sup>24</sup> Violeta Blaj, *Considerații asupra semnelor de meșter în centrele de ceramică din Banat*, în B.A.E.R., 1980, nr. 7, p. 90—91.

tat ; cuci. Dintre acestea se smălțuiesc integral frigările, tipsiile și birdacele, în brun-deschis sau verde, pe cînd „cîrcegele“ și „ciurelele“ se smălțuiesc parțial (la gură și pe „țîța“ toartei), cu smalt verde.

După cum se observă, formele tradiționale primează, totuși remarcăm o ușoară tendință de poluare a lor prin apariția acelor profile destinate pictării, o cale mai puțin izbutită de manifestare a artei populare contemporane.

Ornamentele, după tehnica de realizare se pot grupa în :

— ornamente realizate prin culoare :

a) stropirea cu pete albe și roșii, obținîndu-se un ornament neregulat ;

b) pictarea cu pensula sau degetul, obținîndu-se ornamente geometrice : linia dreaptă („șirul“), linia frîntă, valul („cocîrlăul“), simplu sau dublu, continuu sau întrerupt, linia punctată, puncte („pupi“), uneori asociate cu semicercuri („pestrițitură“), cercuri concentrice.

— ornamente realizate prin reliefare : butoni pereche plasați în punctele de implantare a toartelor ;

— ornamente realizate prin îmbrînare : briu alveolat cu degetul, aplicat pe pieptul oalelor de fierț sau al „bădinelor“ ; în prezent mai rar folosit, căci era caracteristic vaselor de mare capacitate ;

— ornamente realizate prin incizie :

a) cu pieptenul obținîndu-se linii drepte sau frînte ;

b) cu fusul obținîndu-se linia punctată.

— ornamente realizate în timpul modelării : canelarea pereților vasului (ornament aplicat de olarul Ionică Stepan oalelor de flori).

**Uneltele** folosite de olarii din Biniș sînt cele preluate de la înaintașii lor : roata cu scaun fix, pieptenul pătrat sau dreptunghiular din lemn, necesar pentru ridicarea vasului și executarea motivelor incizate, fusul din lemn ascuțit la un capăt și lat la celălalt pentru executarea orificiilor sau tăierea de pe roată a unor părți componente ale ulciorului (gura, „țîța“), potlogul din piele, — în ultimul timp din cauciuc subțire — pentru netezit buza, curelușa ori o bucată de cîrmă mai groasă pentru realizarea canalului pe toarta „cîrcegelor“, pensula din păr („cișîță“) pentru aplicarea decorului pictat, „drotul“ sau sîrma la capete cu cîrpe pentru tăiat vasele de pe roată, un fragment de seceră cu care se secționează pămîntul pentru scoaterea impurităților, „trocul“ pentru transportat pămîntul în atelier, folosind și drept unitate de măsură în amestecarea calităților de pămînt, sita pentru cernut nisipul pe vatră înaintea frămîntării cu piciorul, mașina de tăiat pămîntul, rîșnița de smalt, căuce.

**Cuptorul** de tip tronconic, fără vatră organizată, de veche tradiție este amplasat în curte, sub acoperiș fix sau mobil. Construit din piatră sau cărămidă, lipit cu pămînt și pleavă, prezintă la bază două deschideri dreptunghiulare pentru alimentare. Dimensiunile cuptorului la Biniș nu variază prea mult de la un olar la altul, în general au o capacitate de 200—300 piese.

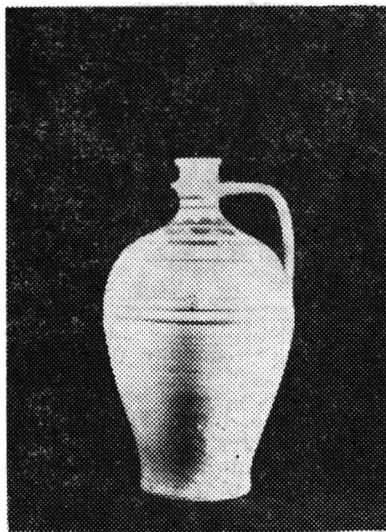


Fig. 14. „Birdac“ din Biniș.

Aparținând teritorial de comuna Sasca-Montană, împreună cu satele Potoc, Bogodint, Slatina-Nera, Sasca-Română, așezată în sud-vestul județului Caraș-Severin, pe Valea Nerei, obvine pentru prima dată în notele lui Marsigli, când aparține de districtul Palanca. Nu este menționată în harta lui Mercy din 1723, iar registrele bisericești se conduc abia din 1778<sup>25</sup>.

Satul se compune astăzi din 227 gospodării și o populație românească sub 1 000 de persoane, din care populația activă este angajată în industria minieră și forestieră. Agricultură, destul de slab dezvoltată, datorită condițiilor pedo-climatice nefavorabile se limitează la cultivarea porumbului și a plantelor de nutreț. O situație mai bună prezintă creșterea animalelor, pășunile ocupând suprafețe mari<sup>26</sup>.

Se pare că olăritul, care a cunoscut o situație înfloritoare în zonă, practicându-se și la Potoc, Socolari, Slatina-Nera (astăzi centre stinse), s-a dezvoltat în jurul vechiului centru de olari de la Ilidia, părere ce se bazează pe analogiile existente între profilele fragmentelor descoperite la Ilidia (considerate ca aparținând secolelor VIII—IX e.n.) și vasele lucrate în aceste centre<sup>27</sup>.

Procedeele tehnice, formele, ornamentele caracteristice pentru centrul de olari de la Sasca-Română, chiar concentrarea mai multor centre în sud-vestul județului Caraș-Severin, pledează pentru o puternică tradiție, care este însă pe cale să se stingă odată cu ultimul olar activ.

Între centrele active din Banat, Sasca-Română se prezintă astfel : un olar activ Sîrbu Lazăr și alți trei olari în viață care nu mai practică meșteșugul : Toc Gheorghe (Firu), 62 ani, Veselin Ion (Ciușu), 68 ani și Nuțu Velcu (Micăilă), 54 ani ; cel din urmă, deși a executat oale numai cîțiva ani, și-a exprimat intenția de a se dedica olăriei după pensionare.

SÎRBU LAZĂR numit Scău, de naționalitate român, domiciliat în județul Caraș-Severin, comuna Sasca-Montană, sat Sasca-Română nr. 68, s-a născut în anul 1906 în Sasca-Română. A urmat 5 clase la școala din sat. Meșteșugul l-a deprins în familie, fiind fiu, nepot și mai tirziu ginere ginere de olar (tata Sîrbu Iacob, bunicul Miclău Costa). A lucrat scurtă vreme împreună cu ginerele său Nuțu Velcu, șofer. Produce permanent ceramică populară smălțuită și nėsmlțuită. Sîrbu Lazăr extrage din Slatina-Nera, din „izlaz“, pămînt pe care-l transportă acasă cu o căruță închiriată, depozitîndu-l într-un loc special amenajat unde se usucă înainte de a-l „rolui“, operație necunoscută în alte centre, necesară aici, deoarece pămîntul conține concrețiuni calcaroase.



Fig. 15. Vase de Sasca Română : olcuță de „joimare“, „cîrceag“, oale, oale de „sarme“, „ciup de răchie“, blid.

<sup>25</sup> Ion Lotreanu, *op. cit.*, p. 357.

<sup>26</sup> Informații furnizate de Consiliul popular al comunei Sasca-Montană.

<sup>27</sup> Liviu Mihăilescu, *Note caracteristice ale ceraminii din sud-vestul României, sesizate în centrele Sasca-Română, Potoc și Socolari (Caraș-Severin) în Studii și comunicări de Etnografie-istorie*, Caransebeș, 1975, p. 113,

Execută în manieră tradițională aproape toate tipurile de vase caracteristice pentru centrul pe care-l reprezintă. Produsele le vinde pe bani la târguri la Oravița, Moldova-Nouă, Sasca-Montană. Transportul se efectuează cu o căruță închiriată. Nu a participat la festivaluri, concursuri.

**Formele** confecționate astăzi la Sasca-Română sînt : oale de flori, cu „taier“ (suport) ; oale de lapte ; oale „românești“ cu o toartă, profilul ovoidal ; oale pentru „sarme“ cu pereții drepecți și 2 toarte, imitație după cele metalice din comerț ; olcuțe pentru cimitir, cu cap globular, gît drept și înalt, avînd orificii sau fante verticale pe pîntece ; oale de „joimare“ sau



Fig .16. Vase de Sasca Română : bocală, olcuță de „cimitir“, oală de flori, „circeag“.

„joimărele“, asemănătoare cu cele „românești“ ca formă, însă de dimensiuni mai mici, decorate, cu linii în zig-zag, paralele, dispuse vertical; „străchini“ și „tânieri“ tronconice; tăvi pentru fript tronconice sau alungite; sfeșnice cilindrice; tămiielnice numite și „vătrai“, de forma unui mic strecurător cu coadă sau de forma unei jumătăți de sferă, cu pereții decupați vertical sau în chip de cruce, de asemenea cu coadă; „ciupuri de răchie“ sau cazane de țuică, cu capac terminat în buton, bitronconice sau cu umerii ușor rotunjiți; ulcioare cu gura bilobată, și „țiti“ pe toartă. Dintre aceste forme, unele sînt smălțuite integral în verde sau brun, altele parțial. Formele mai sus menționate sînt ornamentate prin următoarele procedee :

— cu ajutorul culorii (alb, roșu, brun, negru) :

a) scurgerea vopselei turnată cu căucul, obținîndu-se să fie un decor triaxial, în interiorul strachinilor, fie limbi de culoare scursă vertical pe pereții exteriori ai vaselor, fie pete neregulate,

b) pictarea cu cornul sub formă de romburi înscrise sau linii în zigzag,

c) pictarea cu pensula rezultînd linia dreaptă, valul, cercuri concentrice.

— procedee ce intervin asupra pastei crude :

a) îmbrînarea prin care se obține briul alveolat cu degetul,

b) incizarea cu pieptenul sau fusul sub forma unor linii sau benzi de linii drepte pe piept,

c) decuparea practică în pereții olcuțelor de cimitir sau a tîmiielniceilor.

Uneltele folosite de Sirbu Lazăr sînt : roata cu scaun detașabil, pieptenul din lemn de fag, de forma unui fluture, fusul ascuțit la un capăt,

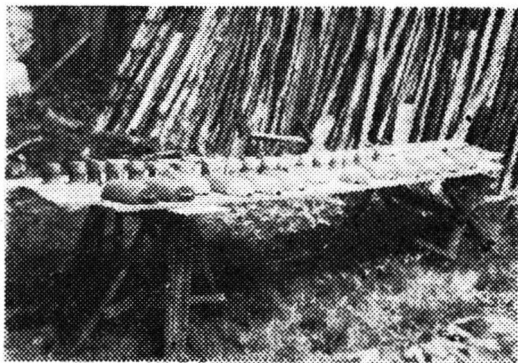


Fig. 17. Uscarea vâșelor în curte — Sasca Română.



Fig. 18. „Circeag“ de Sasca Română.

petece de pîslă („filțuri“) pentru netezit buza, un băț cu un capăt curbat pentru netezit interiorul ulcioarelor, lopățica pentru ridicat de pe roată formele întinse, cornul cu pană de gîscă, pensula, sîrma, căuce, un rol sau valț din piatră pentru sfărîmat pămîntul, rișnița manuală din piatră, sita, „ciuvani“ — un fel de ladă dreptunghiulară, pentru muiat și frămîntat pămîntul.

**Cuptorul** de tip tronconic, cu grătar, este amplasat într-o încăpere, între atelier și o cameră de locuit. Așezat în colțul încăperii, cu peretele lipit de cele 2 ziduri care formează colțul, are în partea superioară o formă circulară în timp ce baza este un patrulater. Grătarul, ridicat cam la 80 cm de sol, este alcătuit din bare de fier și fișii de tablă, sprijinite pe o margine realizată prin construcție. Cuptorul este construit din cărămidă, lipit cu pămînt, încins cu cercuri de fier, avînd o singură gură de alimentare și o deschidere laterală prin care se apleacă olarul. Deasupra cuptorului se află un coș deschis, din care atîrnă cîrlige pentru agățat carne la afumat.

Fără a insista asupra laturii diacronice, în cele de mai sus am încercat să fixăm la nivelul anului 1980, situația celor 4 centre active de ceramică populară din Banat, care, deși diferite din punctul de vedere al angajării colectivității rurale în practicarea meșteșugului, prin ceea ce produc astăzi, dovedesc continuitate și unitate în tehnici, forme, ornamente.

## REZUMAT

Lucrarea de față și-a propus să demonstreze că apărute în condiții destul de asemănătoare, cunoscînd o evoluție aproximativ egală, centrele active din Banat conservă tradiția olăriei populare prin creația ceramiștilor populari contemporani, a căror prezentare o face.

## RÉSUMÉ

L'ouvrage ci-dessus se propose à démontrer qu'issus dans des conditions presque pareilles, connaissant une évolution approximativement égale, les centres actifs de Banat conservent la tradition de la poterie populaire par la création des potiers populaires contemporains, dont fait la présentation.

# ASPECTE ALE RELAȚIILOR INTERETNICE ÎNTRE ROMÂNII ȘI ȘVABII DIN BANAT

Walther Konschitzky

În ultimii ani în studiul culturii populare din Banat se pot remarca încercări meritorii în cercetarea unor fenomene interetnice. Dealtfel în toamna anului 1973, cu ocazia înființării Societății de folclor „Nicolae Ursu” la Timișoara, s-a subliniat necesitatea studierii complexe a fenomenelor etnografico-folclorice din Banat inclusiv interferențele interetnice din toate sectoarele socio-culturale ale conviețuirii dintre români și naționalitățile conlocuitoare din Banat.

În anul 1973 a apărut la Marburg (R.F.G.) un prestigios volum intitulat „Interetnica și schimbările sociale într-un sat multilingv din Banatul românesc”<sup>1</sup> în care autorii definesc grupul etnic din Banatul de azi prin exemplul oferit de cercetările ample desfășurate în localitatea Becicherecul Mic ca „un fenomen deschis de acțiuni sociale și de comportament cultural”<sup>2</sup>, dînd prin aceasta o ripostă tradiționalei „Sprachinselforschung” ce presupunea cercetarea unui grup etnic conlocuitor ca o „insulă lingvistică”. Lucrarea respectivă este importantă nu numai prin materialul factic bogat pe care îl aduce — prima lucrare de acest gen referitoare la Banat — ci și prin deschiderile de ordin metodologic pe care le aduce în perspectiva studierii complexității fenomenologice ale legăturilor reciproce din viața cotidiană ca și din istoria comună a unor grupuri de populații mixte într-o localitate, într-un ținut sau într-o țară. „Studiarea minorităților germane în modul cum s-a practicat altădată, a fost cuplată cu prezentarea specificului național în spiritul unei scheme ierarhice în care germanilor le-a fost rezervat locul de frunte. Acest model static al „studiului insulei lingvistice” și a clișeele naționale pe care acesta le-a produs, trebuie înlocuit cu un model dinamic al proceselor reale în care și prin care se produc schimbările în viața grupurilor etnice minoritare și în relațiile acestora cu mediul înconjurător”<sup>3</sup>. Conținutul acestui pasaj din prefața lucrării amintite poate fi înțeles în mod sinonim cu dezideratele formulate la înființarea Societății „Nicolae Ursu”.

Studiul de față (parte dintr-o lucrare mai amplă privind legăturile economice, etnice și socio-culturale în conviețuirea șvabilor bănățeni cu populația română ca și cu alte naționalități conlocuitoare din Banat) se întemeiază în primul rînd pe rezultatele unor anchete de teren întreprinse în anii 1972—1973 în părțile Buziașului și Caransebeșului. Au fost anchetate persoane de vîrste diferite, cu îndeletniciri specifice acestor sate, cu o poziție socială altădată diferită.

<sup>1</sup> A. Schenk, I. Weber-Kellermann ș.a., *Interethnik und Sozialer Wandel in einem mehrsprachigen Dorf des rumänischen Banats*, Marburg, 1973.

<sup>2</sup> *Ibidem*, p. 6.

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. 13.

În mai multe aşezări cu populaţie germană denumirile „precin“ (la şvabii din Bacova), „brecine“ sau „pretin“ (la germanii boemieni din Gârîna şi Brebul Nou) au un conţinut identic. Pentru definirea termenului — desigur, forme ale cuvîntului românesc *prieten* transpus în graiurile germane din aceste localităţi — redăm cîteva frînturi de discuţii consemnate la Bacova cu bărbaţi între 50—65 de ani. La întrebarea noastră „Ce este un precin?“ răspunsurile au fost următoarele :

Albert Kitzl : „Precin“, asta înseamnă „Freund“, adică prieten. Ei sînt români din satele învecinate cu care un şvab se înţelege deosebit de bine“ ; Josef Janoschek : „Cu ei am lucrat noi împreună, dar şi bătrînii noştri. Românii ne-au spus nouă *precin* şi aşa le spunem şi noi lor. Fiecare bacovan a avut mai mulţi *precini*, cîte unul, doi în fiecare sat vecin. De obicei aceştia au fost fii sau rude apropiate ale *precinilor* pe care i-au avut părinţii. Oamenilor aceştia, la nevoie, ai putut încredinţa şi banii tăi şi bunurile tale“ ; Jakob Konschitzky : „Au fost oameni la noi în sat care au împrumutat fraţilor lor bani cu dobînzi iar *precinilor* le împrumutau fără dobînzi aşa de bine s-au înţeles“ ; Karl Wichland : „Şi eu am avut mai mulţi *precini* şi i-am chemat de multe ori pentru a supraveghea lucrările de cîmp, atunci cînd am lucrat cu zilieri şi nu am putut fi de faţă“ ; Albert Kitzl : „Am putut avea încredere în ei ; cînd unul din ei a fost cu oamenii la lucru am ştiut că se lucrează ca lumea“ ; Hans Geiger : „Precinii bacovenilor au susţinut interesele lor în satele vecine, i-au atenţionat la ocazii bune de cumpărare sau de vînzare sau au întreţinut legături de schimburi cu ei“ ; Iakob Konschitzky : „Tatăl meu a fost pantofar şi nu a avut cai. Toate transporturile, mai ales strugurii de pe Dealul Silagiului şi porumbul de pe cîmp, le-au efectuat „precinii“ lui“ ; Albert Kitzl : „Acela a fost adevăratul precin la care, spre exemplu, ai putut să te ascunzi chiar tu însuşi sau la care ai putut pune avutul tău în siguranţă cînd era vreun pericol“ ; Karl Wichland : „Românii s-au mîndrit tare cu precinii lor şvabi şi cînd noi ne-am dus la ei am fost trataţi cu cele mai bune lucruri din casă. Dar şi ei au fost invitaţi la chirvaiul nostru şi la nunţi“ ; Josef Janoschek : „Şi cînd se construia o casă, la noi sau la ei, precinii au venit şi noi ne-am dus să dăm o mînă de ajutor. Şi pe mine m-au ajutat cînd am făcut casa. Şi, după cum observ, şi Seppi al meu e deja precin bun cu precinul meu. Asta aşa merge mai departe“.

Asemenea răspunsuri au fost înregistrate în toate localităţile anchetate. La întrebarea noastră : „De cînd există aceste legături de prietenie?“ am primit de la bătrînii satelor răspunsuri identice : „de multe generaţii“. Un indiciu sigur şi grăitor găsim şi în monografia satelor germanilor boemieni din Munţii Banatului<sup>4</sup>. Autorul menţionează în relatările sale despre colonizarea din anul 1827 că germanii din Pădurea Boemiei au venit prin Viena pînă la Titel, lingă Dunăre, în Banatul Sîrbesc. „Ceaichiştii“, un batalion din Cordonul Grăniceresc, i-au adus pînă la Palanca Veche, pe la Biserica Albă, iar de acolo au fost transportaţi cu carele de boi ale ţăranilor în cadrul obligaţiilor de robotă, prin Bozovici pînă la Slatina Timiş. Din cauza unei ierni timpurii însă nu mai puteau fi duşi la locurile stabilite pentru înfiinţarea unor sate la poalele Semenicolui. Colonişti au locuit luni de zile în casele adesea destul de mici ale românilor alături de aceştia. În monografia amintită Josef Schmidt scrie : „Românii, cu bunătatea şi ospitalitatea lor, au încercat să facă totul ca viaţa noilor ve-

<sup>4</sup> I. Schmidt, *Die Deutschböhmen im Banate* (Germanii boemieni din Banat), Timişoara, 1938.

niți să fie cît mai agreabilă, iar dacă nu întotdeauna au reușit întru totul vina nu a fost a lor. Gazdele s-au străduit să-i învețe și elementele de bază ale limbii lor”<sup>5</sup>. Se spune și azi că multe legături prietenești între familiile germane și românești își au originea în acea primă întîlnire a coloniștilor cu băștinașii, legături care s-au transmis apoi din tată în fiu de ambele părți și care dăinuiesc și în zilele noastre. Asemenea legături s-au înfiripat și cu românii din alte sate din ținutul Caransebeșului. J. Schmidt menționează în lucrarea sa și obiceiul lor de a se vizita reciproc la ocazii festive : „Toți *pretinii* și *brecinii* la care oamenii (germani N.N.) de la munte au fost primiți în drumurile lor spre tîrg, dar și camarazii din armată vin cu ocazia sărbătoririi chirvaiului la prietenii lor în vizită, deoarece de-a lungul anului au fost invitați de repetate ori. Și ei nu au fost impresionați numai de bucatele bune puse pe masă de stăpîna casei ; în aceste zile de sărbătoare multă curiozitate le-a trezit modul lor de a petrece și originalitatea obiceiurilor lor nemaîntîlnite pînă acum”<sup>6</sup>.

Dacă începutul bunelor legături de vecinătate între locuitorii germani de la munte și românii din Valea Timișului, sau din satele de la munte nu au avut un motiv economic propriu-zis, perpetuarea lor se bazează pe o necesitate de într-ajutorare dictată de condițiile vitrege în acest ținut destul de aspru. Schimbul de produse și de informații a devenit o chestiune de supraviețuire pentru locuitorii izolați. Astfel se poate vorbi de o oarecare diviziune socială a muncii : germanii boemieni au adus cartofi în satele românești și i-au schimbat pe porumb și grîu după regula trocului, produse pentru produse, de cele mai multe ori. Și meseriașii germani s-au bucurat repede de aprecierea românilor. Și azi, precum altădată, se aduc de la Gărîna, Brebul Nou sau Lindenfeld greble de fîn ușoare, brente de lemn (Kirm) sau loitre și chiar căruțe întregi spre vînzare în satele românești. Chiar chirvaiul este o ocazie bună pentru efectuarea unui schimb de mărfuri : toamna, cînd are loc desfășurarea acestui obicei, românii aduc cu ei țuică, nuci, mere. În noiembrie germanii vizitează prietenii lor din Slatina Timiș cu ocazia unei sărbători foclorice ce se organizează aici și-i cinstesc cu cartofi de sămînță din soiurile lor, cu unelte de lucru confecționate de ei mai ales din lemn ușor iar pentru copii aduc cadouri diverse, mai ales jucării.

Cînd germanii de la munte plecau cu renumitele lor „mere de pămînt” (Erdäpfel=cartofi) prin satele românești învecinate sau chiar pînă în Cîmpia Banatului, ei înnoptau la *pretinii* și *brecinii* lor din sate ca Slatina Timiș, Goleț, Teregoва, Armeniș, Petroșnița, Buceșnița, Verendin sau Luncavița. Despre felul cum au fost primiți de acești oameni ne-au fost împărtășite relatări impresionante (mai ales de Siegmund Weinfurter, Georg Krall și Erich Kostner). Ca esență a celor spuse cităm o frază a Elisabethei Krall din Brebul Nou : „Nici rudele tale nu te primesc atît de bine ca acești oameni !”. Asemenea relații nu se puteau naște numai pe baze economice.

Dezvoltarea și perpetuarea unor relații de prietenie a fost generată și de necesitatea unui schimb de informații utilitare, sau de altă natură, care numai parțial îmbracă și un aspect economic. Spre exemplu foarte important a fost schimbul de informații referitoare la unele măsuri administrative din partea oficialităților sau cu privire la unele pericole. Deținem numeroase informații prin care se atestă faptul că germanii din

<sup>5</sup> *Ibidem*.

<sup>6</sup> *Ibidem*.

Banat au participat, au simpatizat sau au ajutat haiducia iar mai tirziu s-au alăturat luptei sociale și muncitorești din acest ținut.

În lucrarea „Colonizările habsburgice în Banat 1716—1740”<sup>7</sup> Aurel Tintă, vorbind despre începuturile legăturilor dintre românii și cei de alte naționalități, subliniază : „Coloniștii au primit un ajutor eficient din partea țăranilor români și sirbi din satele bănățene. Sute și mii de care ale țăranilor, afară de câteva ale serviciului de cărașie transportau familiile de coloniști împreună cu bagajele și bunurile lor, de la punctele de debarcare spre locurile unde urmau să-și întemeieze noile gospodării. Pentru un timp, aceștia erau adăpostiți în casele băștinașilor, unde reușeau să se întrezeze și să înceapă construcția casei și înfiriparea gospodăriei pe loturile ce le fuseseră atribuite . . . Firea ospitalieră a băștinașilor și sensibilitatea acestora la suferința omenească au făcut ca și fără un sprijin substanțial din partea Curții vieneze, coloniștii să poată rezista acestor grele începuturi . . . Mulți dintre aceștia întovărășindu-se între ei sau cu băștinașii, reușeau să înfiripeze gospodării . . .”<sup>8</sup>.

În localitățile de cîmpie sau în zonele geografice de trecere șvabii au practicat la sfîrșitul secolului trecut o agricultură ceva mai intensivă, (sau, cel puțin o parte a lor), dispunînd deci și de o ofertă mai variată de produse ; pe de altă parte meșteșugarii ofereau o paletă bogată de pres-tări de servicii inclusiv pentru satele românești sau mixte. În schimb românii dispuneau de mult mai multe animale cătate de șvabi care nu se ocupau așa de mult cu creșterea animalelor în zonele pe care le-am cercetat. Mai erau și situații în care pentru produse sau unele servicii pres-tate de germani, românii să efectueze transporturi și cărașii deoarece aveau bune animale de tracțiune. Mai rar, fete românce lucrau un sezon agricol în gospodăria cîte vreunui șvab, agricultor sau meșteșugar.

Intensitatea relațiilor reciproce de conviețuire dintre români și germani, mai ales în ținuturile Buziașului, Lugojului, Lipovei, Aradului, în jurul Ciacovei sau Detei, se pare că a fost mai puternică la pătura mai săracă decît în cazul familiilor înstărite. La Bacova de exemplu se pot semna în a doua jumătate a secolului trecut relativ multe căsătorii între germanii săraci cu românii mai puțin avuți din satele învecinate. Pînă la mijlocul secolului nostru s-a oficiat însă o singură căsnicie mixtă la locui-torii foarte înstăriți.

Relațiile cotidiene între șvabi și români se pot caracteriza drept nor-male, de respect reciproc. Denumirea de „valahi” (Wallach) se folosea fără vreo nuanță de batjocură sau de ocară. Este cuvîntul folosit numai pentru românii din satele bănățene, spre deosebire de „român” pentru orășeni sau românii din alte părți ale țării sau pentru cei stabiliți în Banat după al doilea război mondial. Desigur, au existat și există expresii plas-tice referitoare la portul celuilalt sau la alte însușiri distincte ale vecinu-lui ; ele însă au fost folosite doar în glumă. Spre exemplu expresia „neamț-cotofleant” este de fapt o constatare reală, cotofleant fiind o ros-tire defectuoasă a cuvîntului german „Kartoffelplanzer”=cultivator de cartofi. Multe cuvinte germane au intrat în limba vorbită a românilor precum și invers. Acelaș fenomen se poate observa și în folclorul locui-torilor din aceste ținuturi, în portul popular cît și alte domenii ale cul-turii materiale și spirituale. În ținutul Buziașului de exemplu, șvabii au purtat opinci românești cumpărate la tirgurile din Buziaș sau Chevereșul

<sup>7</sup> A. Tintă, *Colonizările habsburgice în Banat*, Timișoara, 1972.

<sup>8</sup> *Ibidem*, p. 112—113.

Mare. Pe de altă parte românii au preluat de la șvabi șorțul albastru, bărbătesc, de lucru confecționat din bumbac și vopsit cu indigo.

Religia diferită nu a prezentat o piedică în dezvoltarea relațiilor reciproce spirituale sau chiar de conviețuire intimă. Numărul românilor ortodocși și numărul ungarilor catolici din alte sate căsătoriți cu șvabii catolici din Bacova au fost la finele secolului trecut aproape egal. Convingerile religioase, credințele populare sau practicile tradiționale diferite nu au fost și nu au creat motive de discordie. Redăm ca un exemplu în acest sens așa-numitul „aldămaș” — în graiul șvăbesc „Aldemasch” sau „Aldermarsch” (Bacova). Pentru șvabi încheierea unui târg cu un pahar de vin sau țuică a fost doar un gest convențional; pentru „precinii” lor însă acest act a însemnat cu mult mai mult, a fost aproape un ritual cu rostire de formule pentru sănătatea și fecunditatea animalului, pentru fertilitatea pământului sau norocul cumpărătorului. Pentru acest „aldămaș” vânzătorul român era în stare să facă un drum lung de la locul încheierii târgului pînă în satul cumpărătorului. Șvabul nu înțelegea un astfel de efort, dar l-a respectat și a făcut totul ca vecinul să nu observe nedumerirea sa. În orice caz l-a cinstit pe vânzător cum cerea acest obicei al satului românesc și a participat la el cu demnitate.

La fel s-a întîmplat în satele românești Sîrbova, Hitiaș, Racovița, Silagiu sau Chevereșul Mare și în alte localități unde meșteșugarii șvabi au construit case. La terminarea lucrărilor de ridicare a lemnăriei acoperișului au pus un „Pusch” — coroana unui pom sau crengi cu frunze, împodobite cu panglici, cu ștergare, batiste, dulciuri și cu o sticlă de țuică sau vin — la prima pereche de căpriori. Românii au participat cu toată ființa lor la acest act — un străvechi obicei al meșteșugarilor germani. Zidarii șvabi au construit o bună parte a caselor din sate românești din zona Buziașului, de-a lungul șoselei Timișoara-Recaș-Lugoj dar și în alte părți ale Banatului. Planurile construcțiilor au fost în mare parte identice, mai ales începînd cu ultimele decenii ale secolului trecut. Frontoanele caselor românești semănau cu cele ale șvabilor, realizate în forma „barocului țărănesc”, iar ornamentele în relief de tencuială sînt în bună parte și ele identice. Chiar numele proprietarului este scris pe casă cu ortografie germană și cu majuscule gotice. Românii însă pretindeau de la constructori transpunerea unor motive specifice din bogatul lor tezaur de motive tradiționale. Femei din sate șvăbești au fost solicitate de români, mai ales după primul război mondial, să zugrăvească cu șabloane (Muster) camerele și gurile.

Spre deosebire de majoritatea șvabilor din zona centrală a Cîmpiei Banatului (aproximativ între Timișoara, Jimbolia, Sînicolaul Mare) cei din ținuturile marginale ale razei de colonizare germană au vorbit destul de bine limba română și înainte de unirea Banatului și Ardealului cu România. Acest lucru cît și celelalte legături fertile de reciprocitate confirmă concepția rigidă despre așa-numitele „insule lingvistice” dovedind că în aceste părți a fost un permanent și viu contact interetnic<sup>9</sup>.

Nu se poate spune însă că n-ar fi existat niciodată diferențe între locuitorii Banatului generate de ființa lor etnică diferită, mai ales în perioada primelor două valuri de colonizare germană. Aurel Tintă remarcă faptul că românii băștinași ca și sîrbii stabiliți cu mult înaintea ocupării Banatului de către austrieci, au văzut în coloniștii aduși, oameni de încredere ai Administrației imperiale, a cărei funcționărimă nu a reușit să

<sup>9</sup> Schenk-Kellermann, *op. cit.*, p. 3.

ciștigate încrederea băștinașilor. Atitudinea lor față de coloniști a început să se schimbe de abia după revolta antihabsburgică între anii 1737—1739 : „Deși băștinașii și coloniștii germani s-au aflat în tabere potrivnice în timpul războiului și a răcoalei, măsurile luate de Curte pentru reducerea obligațiilor împovăraătoare, pentru înlăturarea abuzurilor și trecerea la o atitudine mai înțelegătoare a autorităților față de de băștinași, au contribuit la atenuarea adversităților și neînțelegerilor dintre băștinași și coloniști, relațiile evoluind în a doua jumătate a secolului și în timpul care a urmat, astfel că numeroși coloniști germani s-au aflat alături de băștinași în revoluția de la 1848—1849, ajungându-se cu timpul la închegarea unui front comun de luptă pentru eliberarea socială”<sup>10</sup>.

Condiții de existență aproape similare au devenit baze pentru o conviețuire normală, deoarece majoritatea coloniștilor au părăsit ținuturile lor natale din cauza mizeriei economice dar și din motive politice. Tot atât de adevărat însă este că unele măsuri ale Administrației austriece au fost de așa natură că populația băștinașă nu i-a putut întâmpina pe coloniștii germani ca prieteni. A fost necesară o perioadă de timp pînă ce situația a putut fi privită în lumină adevărată : „Coloniștii țărani germani aduși în Banat nu au exploatat populația, tot așa coloniștii muncitori din părțile miniere și din întreprinderi ; exploatarea se făcea de către Curtea Vieneză prin intermediul Administrației, de către arendașii de mine, întreprinderi, predii sau altor ramuri aducătoare de venit, în mare parte funcționari administrativi superiori care acționau prin organele dependente de ei”<sup>11</sup>, subliniază A. Tintă. Aceste convingeri ale populației băștinașe pot fi privite ca o condiție de bază pentru începutul unei conviețuiri normale fapt ce s-a produs în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

În zilele noastre relațiile economice cu „precinii” au pierdut din intensitate datorită unor cauze obiective. Noile forme de lucru în agricultură, proprietatea comună asupra mijloacelor de producție au generat alte forme de conviețuire. O gamă largă de interese economice pentru care era necesar să ai un reprezentant de încredere în satul vecin nu mai există sau ele sînt rezolvate pe un alt nivel, de către conducerile C.A.P.-urilor sau Consiliile Populare. Pe de altă parte un număr mare de locuitori ai satelor au intrat în alte sfere de activitate, mai ales în orașe, în alte comunități de conviețuire, în școli sau institute, în întreprinderi industriale, în unități ale cooperăției meșteșugărești, pe șantiere de construcții etc. În multe cazuri firele prin care oamenii originari de la sate stabilindu-se în alte localități, mai cu seamă în mediul urban, au fost legați de satul lor natal cît și cu satele învecinate s-au subțiat ; în schimb au fost înfiripate legături de altă natură în internate, cămine, colective noi de muncă, în cercuri de prieteni. Valorile etice originare aduse din satul natal se perpetuează pe o altă treaptă și țin de complexul elementelor definitorii care caracterizează specificul Banatului ce rezultă și din cunoașterea, înțelegerea și respectul față de valorile specifice create de fiecare naționalitate, din mindria pentru realizările comune de-a lungul istoriei. Rezultatele viitoarelor studii interetnice vor arăta că multe din formele noastre actuale de viață citadină își au germenii în asemenea legături de prietenie care și-au demonstrat statornicia de-a lungul mai multor generații.

<sup>10</sup> A. Tintă, *op. cit.*, p. 187.

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. 183.

# UNELTE ȘI UTILAJE AGRICOLE FOLOSITE DE GERMANII DIN BANAT

HANS GEHL

Studiul uneltelor tradiționale, utilizate de o populație în diferitele îndeletniciri legate de prelucrarea pământului implică nu numai tehnicile de lucru aplicate ci și sortimentul plantelor cultivate, felul alimentației și aspecte ale industriei agrare. Cultivarea grâului primitiv este atestată pe teritoriul țării noastre încă din neoliticul timpuriu. În epoca fierului se seamănă la Dunăre și mei. Pentru perioada lui Burebista este atestat la Grădiște, pe lângă grâu și mei, secară și orz, iar dintre plantele textile cînepă și, în mai mică măsură, in. În veacul al 14-lea se cultivă și ovăz, diferite leguminoase și zarzavaturi. În Transilvania, în sec. al 17-lea se introduce cultivarea porumbului, iar în sec. al 18-lea cartofii. În Banat s-a introdus cultura orezului și s-au plantat duzi, pentru creșterea viermilor de mătase<sup>1</sup>.

Institutul Central de Paleoistorie și Arheologie din Berlin a cercetat în 1972 unelte din corn de cerb : brăzdare, găuritori, plantatoare și greble mici, prin metoda analizei C-14. Probele cercetate, făcînd parte din cultura Schela-Cladovei, de lângă Orșova, datează din mileniile 7 și 6 î.e.n. și au dus la concluzia că originea soiului de grâu primitiv, *Triticum monococcum*, trebuie căutată în Balcani<sup>2</sup>. *Plantatoare din lemn*, de diferite mărimi se mai folosesc și în grădinăritul modern (v. fig. 1) pentru repicarea plantelor de trifandale și de tutun din răsadnițe în cîmpul liber.

Bănățeanul mănîncă piine din făină de grâu. De aproape două secole cultura grâului ocupă în jur de 45 la sută din terenul arabil bănățean<sup>3</sup>. Grîul de toamnă deschide asolamentul de trei ani, fiind urmat de porumb, cu o suprafață cultivată în jur de 30 la sută. Porumbul, cel de-al doilea produs agricol în ordinea importanței, a dus în multe comune bănățene la o susținută îngrășare de vite pentru consum propriu și export. În proporții mult mai reduse s-au cultivat în șes secară, orz și ovăz. Doar în zonele montane secara înlocuiește grîul, iar orzul a servit pînă în veacul al 19-lea ca materie primă pentru numeroasele fabrici de bere. Cu funii din paie de secară s-au legat snopii de cereale, cocenii de porumb și legăturile de viță uscată. Tot din paie s-au confecționat acoperișurile caselor vechi, s-au împletit coșulețe și pălării.

Abordăm prezentarea uneltelor și utilajelor agricole, folosite — mai ales în trecut — de populația germană din Banat, pe baza documentării

<sup>1</sup> I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973, p. 207—208.

<sup>2</sup> V. Boroneanț, M. Circumaru, *Dovezi noi asupra începuturilor cultivării plantelor în sud-vestul României* (Comunicare la al II-lea Simpozion național de istorie agrară a României, Timișoara 31.I.—2.II.1974).

<sup>3</sup> A. Dammang, *Die deutsche Landwirtschaft im Banat und in der Batschka*, München, 1931, p. 74.

pe teren și a bibliografiei existente la această temă. Numeroasele interferențe cu obiceiurile agrare, muncile și uneltele agricole ale românilor vor fi arătate în măsura în care nu depășesc cadrul acestei lucrări.

Se știe că Banatul a fost colonizat în sec. al 18-lea de noua stăpânire austriacă și cu italieni, spanioli, bulgari, români din Oltenia, dar mai ales cu agricultori, meseriași și mineri recrutați din provinciile germane de vest și sud-vest. Curtea Vieneză a urmărit prin creșterea populației sporirea veniturilor din regiunea colonizată, iar noii supuși s-au lăsat recrutați pentru emigrarea în Banat din cauza exploatării feudale și mizeriei sociale suferite în băstinașul Imperiu Romano-German. Colonizarea cunoaște două etape de vîrf: aproximativ 29 000 de persoane venite în perioada 1718—1740 și 10 300 între anii 1763—1772, continuînd, cu intermitențe, pînă la începutul veacului al 19-lea<sup>4</sup>.

După anii grei de acomodare țărani germani și-au unit experiența mai înaintată în economia agrară cu metodele de lucru, adaptate condițiilor locale, ale băstinașilor, realizînd o agricultură intensivă.

Principala unealtă tradițională de arat a fost *plugul*. În Banat, ca și în celelalte regiuni ale țării, s-au menținut pluguri de lemn pînă la începutul secolului nostru. Muzeul etnografic din Jimbolia a expus pînă în preajma celui de-al doilea război mondial două *pluguri din lemn*, aduse de germanii bănățeni din țara lor de baștină<sup>5</sup>. Plugurile din lemn aveau numai brăzdarul lat, triunghiular și cuțitul din fier forjat. Au fost denumite și pluguri de lemn cu pană (*Holzswickelpflug*), deoarece brăzdarul s-a fixat orizontal, printr-o pană, de trupița plugului. Desigur că penele de lemn nu erau prea fixe. De multe ori s-au pierdut și trebuiau înlocuite cu pene de rezervă. Deși brăzdarul acestui plug a avut tăiș călit, randamentul lui a fost scăzut și nu a permis aratul întregului ogor, din care o treime a rămas înțelenită.

Începînd din 1850 fierarul Schulz din Comloșul Mic a confecționat primele pluguri din fier la care numai grindeiul și mînerul au rămas din lemn. Brăzdarul, coborît spre față și întrînd mai mult în pămînt, era sudat prin încălzire la forjă de trupiță, iar cormana era fixată cu șuruburi — desigur mult mai rezistente decît penele din lemn. E drept că aceste cormane nu întorc încă brazdele, ci numai le împing lateral. Ne-fiind șlefuite, pămîntul umed s-a lipit ușor de ele și trebuia îndepărtat frecvent cu ajutorul unui *curățitor cu mîner și cuțit* îngust sau mai lat (fig. 2). Totuși, aceste pluguri erau solicitate de țărani din împrejurimile Comloșului. În anii optzeci ai veacului al 19-lea au apărut pe lîngă plugurile monobrazdare, forjate de fierarii comunelor, pluguri mai rezistente, din fontă, de tipul „Vidacs”, pluguri cu două și trei brazdare de tipul „Schlick” și „Sack”. De brazdarele și cormanele, confecționate din oțel șlefuit, n-a mai aderat pămîntul, încît curățitorul a dispărut. Plugurile „Sack” erau executate pentru arături superficiale, medii și pentru desfundarea terenului. Trebuie remarcată aceeași familie de fierari din Comloșul Mic care după un model din lemn, brevetat, a turnat cu un secol în

<sup>4</sup> Aceste probleme sînt larg dezbătute în : A. Tintă, *Colonizările habsburgice în Banat 1716—1740*, Timișoara, 1972, p. 31—34, 253 ; J. Wolf, *Wie kamen im 18. Jahrhundert deutsche Kolonisten im Banat ?*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, București, vol. 16, nr. 2/1973, p. 5—20 ; K. Barba, *Warum wurden in den Komitaten Arad und Zarand deutsche Kolonisten angesiedelt*, în *Volk und Kultur*, București, 1979, nr. 8, p. 58—62.

<sup>5</sup> P. Pink, *Die Heidegemeinde Ostern*. Druck der Schwäbischen Verlags-Aktiengesellschaft, Timișoara, 1935, p. 17.

urmă la Reșița pentru consăteni și comunele învecinate pluguri mono-brăzdare, apoi cu două și trei brăzdare, denumite popular *Ochsekepp* (capete de bou). Plugul cu două brăzdare a fost premiat în 1901 la expoziția jubiliară din Timișoara <sup>6</sup>.

În ultimele decenii ale secolului trecut au apărut plugurile prășitoare și mușuroitoare. Fiind tractate de patru pînă la șase cai, plugurile cu două și trei brăzdare au dublat randamentul față de plugul monobrăzdar. Plugurile „Stock“ cu motor și șase brăzdare, întilnite sporadic după primul război mondial, n-au fost rentabile pentru gospodăriile țărănești mici. Doar cîțiva țărani înstăriți au ajuns să-și cumpere, începînd din anii douăzeci, pluguri tractate mecanic și tractoare.

Pregătirea ogorului pentru semănat s-a făcut cu *grapă* și *tăvălug*. Grapele vechi au fost cele dreptunghiulare, cu colți de lemn și grapele din mărăcini (mai ales din crengi de porumbe), fixați într-un lemn. Asemenea grape au fost răspîndite în toate regiunile țării <sup>7</sup>.

Țăranii au știut că trebuie să semene grîul de toamnă prin octombrie, iar boabele să ajungă în pămînt uscat, nu prea adînc. Ovăzul, dimpotrivă, să fie semănat prin februarie-martie, în solul umed. Inițial *semănatul cerealelor* s-a efectuat manual. Reguli și interdicții pentru începutul acestei etape noi în anul agricol nu prea s-au păstrat la populația germană din Banat. Numai din Sintana ni s-a transmis o interdicție aproape uitată: în prima zi de semănat gospodina n-are voie să împrumute nimic de la vecini sau rude. Nu se mai cunoaște sensul acestui obicei. Avem însă o paralelă la țăranii români: Cine împrumută ceva înaintea semănatului, nu va avea o recoltă bogată <sup>8</sup>. Deschizînd primul sac cu sămînță, semănătorul din Secusigiu trebuia să găsească în el un măr — evident un simbol al fertilității.

În veacul al 19-lea țăranul ținea sămînța într-un șorț din pînză albastră — uneori și albă. Șorțul alb s-a folosit la semănatul suprafețelor mici, de exemplu la ogoare de trifoi. Se știe că în multe zone agrare din Austria s-a utilizat pînza albă de semănat. Pînza albă făcea parte din zestrea miresei sau trebuia țesută de tînăra gospodină. Valoarea simbolică a acestei pînze se vede din obiceiul de a o folosi, în ocazii festive, drept pînză de masă <sup>9</sup>. În unele zone agrare s-au utilizat *coșulețe de semănat* împletite din nuiiele sau paie de secară. Ni s-a transmis existența unor coșulețe cu minere pentru semănatul porumbului în cîteva comune bărănești ca Sinmartin, Fintinele, Sînpetru German și Lenaheim. Dar, de regulă, țăranul purta sacul de semănat legat de umărul stîng, încît putea să scoată sămînța cu mîna dreaptă. O formă specifică de semănat am înregistrat-o la Tomnatic și Aluniș. Aici grăunțele s-au aruncat pe o scîndură lată (eventual o placă de masă), purtată în spate de un om ce păsea în fața semănătorului. Astfel boabele s-au împrăștiat uniform pe cîmp. S-ar putea că acest obicei să fie o reminiscență din Lorena, ținutul de proveniență al multor coloniști germani așezați tocmai în comunele amintite, dar nu este exclusă și o influență românească.

Porumbul este semănat primăvara cînd pămîntul începe să se încălzească. Pe terenuri mici sămînța s-a îngropat în pămînt cu sapa, iar pe

<sup>6</sup> *Ibidem*, p. 110 și urm.

<sup>7</sup> I. Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 213.

<sup>8</sup> T. Pamfile, *Agricultura la români. Studiu etnografic*, București, 1913, p. 59.

<sup>9</sup> L. Schmidt, *Volkskunde von Niederösterreich*, vol. I, Horn, 1966, p. 187—188.

Fig. 1. Plantatoare din lemn.

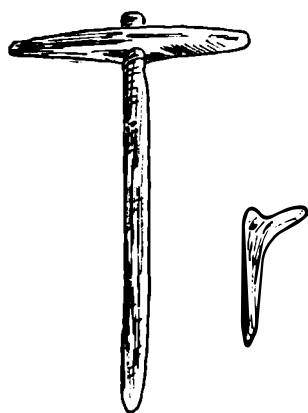
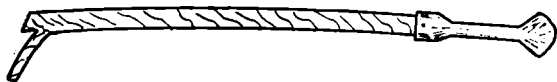


Fig. 2. Curățător de plug.



cele mari s-a aruncat în urma plugului, încît brazda următoare acoperă boabele din cea precedentă. Semănătoarele mecanice s-au răspîdit cu greu în gospodăriile țărănești, intrucît sînt grele și necesită forța de tracțiune a trei sau patru cai puternici. În lipsa numărului suficient de cai (după război și la țărani neînstăriți) pentru semănatul porumbului s-a folosit o *semănătoare manuală* (fig. 3). Țăranca sau un alt ajutor trăgea de o rudă prevăzută cu mîner. La capătul rudei e fixat un tub din tablă. Țeava se termină sus într-o pîlnie, iar jos într-un virf oblic și lătit (Tubul poate să fie fixat și între coarneaule plugului.). Plugarul aruncă din doi în doi pași cite o boabă-două de porumb în pîlnie. De acolo cade prin tub în pămîntul scormonit de virful tubului. Pentru a semăna numai în cea de-a treia brazdă, două lemne subțiri sînt fixate astfel de mijlocul rudei, încît să formeze cu ruda două unghiuri ascuțite, fiind îndepărtate de ea la distanța unei brazde. Lanțul ce leagă lemnele nivelează pămîntul după tubul de semănat și acoperă sămința. Semănătoarea manuală s-a folosit prin aprilie, după ce pămîntul a fost arat și grăpat. Boabele aruncate n-au fost îngropate adînc și au germinat repede.

Porumbul, cartofii și floarea soarelui trebuie săpate de două-trei ori și apoi mușuroite. Mușuroaiele ating o înălțime pînă la 30 de cm. Primele sape s-au confecționat de către fierarii satelor. Erau înguste și totuși destul de grele. Prin mijlocul veacului al 19-lea au apărut sape din oțel presat, confecționate în fabrici. Deși erau mai largi și mai eficiente decît cele lucrate manual, cîntăreau mai puțin. Cinci muncitori au putut să mușuroiască într-o zi un jugăr de pămînt. Primele pluguri prășitoare s-au întrebuițat în Banat pe la 1870.

Dacă țăranilor le-a rămas timp, au tăiat buruienile și scaieții creșcuți în culturile de grîu cu o *lamă de plivit*, denumită *Distelstecher*. Unealta e formată dintr-o coadă din lemn, lungă pînă la 75 de cm, de virful căreia



Fig. 3. Semănătoare manuală de porumb.

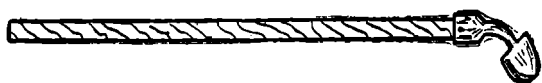


Fig. 4. Lamă de plivit.

e fixată o lamă de fier, lată de vreo 7 cm (fig. 4). Întreținerea culturilor prășitoare era mai importantă. De aceea de multe ori s-a renunțat la tăierea buruienilor și cerealele au avut un procentaj ridicat de corpuri străine. Abia vînturătoarea manuală și apoi batoza au permis curățirea mulțumitoare a cerealelor.

Secerișul manual a însemnat 3—4 săptămîni de muncă încordată. Secerătorii s-au sculat dimineața înainte de ora trei și nu s-au culcat decît după ora zece seara. Participanții la seceriș au purtat un șorț albastru, ca și la semănat, uneori chiar șorț alb. Mult timp după colonizarea germanilor în Banat la seceriș s-a folosit doar *secera* ca să nu se piardă nici unul din spicele valoroase. Lama secerii era zimțată înspre mîner, deci în direcția mișcării secerii, ca să se ascuță singură la lucru. O variantă mai mică de seceră, denumită *Laubmesser* („cuțit pentru viță de vie”) (fig. 5) s-a utilizat pentru tăiatul viței de vie și a cocenilor de porumb, strînsul snopilor și — pînă pe la 1880 — la sfîrmatul știuleților de porumb.

La introducerea ei, *coasa* s-a folosit doar la cositul finului, mult mai tîrziu și la secerișul cerealelor. Coasele s-au fabricat întotdeauna manual. Pornind de la o piesă de oțel cu dimensiunile de  $10 \times 10 \times 3$  cm, cîte 20 de muncitori au confecționat lama coasei care trebuia îngustată spre vîrf și călită prin încălziri repetate la foc și răcirii ulterioare într-un *jgheab* umplut cu seu lichid. Ambalate cîte 500, 800 sau chiar o mie de bucăți în niște butoaie speciale, întreprinderea de coase de la Mölln, din Austria, a trimis coasele la consumatori, printre care și cei din Banat<sup>10</sup>. În veacul al 20-lea coasele se fabrică în țară. Țăranii le cumpără pe piață, împreună cu seceri, furci, greble și mături de nuiete pentru măturat curtea. Coada coasei e prevăzută la mijloc cu un mîner orientat spre stînga, dar îi lipsește cel de-al doilea mîner, la capătul de jos al cozii. Lama coasei este fixată de o pană într-un cui special. Căderea spicelor în aceeași direcție se asigură de o nuiă, fixată în unghi drept de coada coasei și legată de lamă printr-o sfoară sau chiar printr-o greblă cu niște cuie (fig. 6).

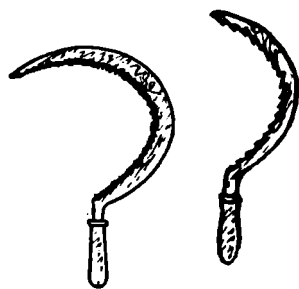


Fig. 5. Seceri.

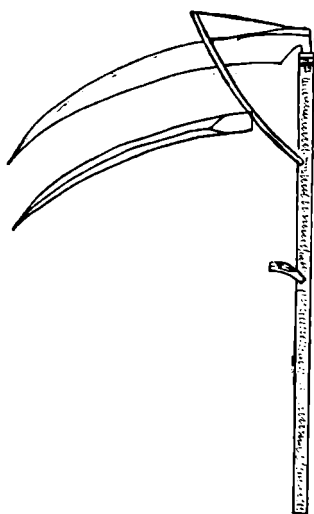


Fig. 6. Coasă.

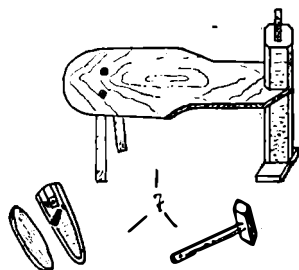


Fig. 7. Scaun cu baros și ciocan pentru bătut coasa, toc din tablă și gresie.

<sup>10</sup> *Der Sensenhammer im Steyrer Eisenmuseum, Steyer, f.a.*

Secera și coasa trebuie acasă bine bătute, iar pe cîmp tocite cu o gresie, de cîte ori e nevoie. Gresia se păstrează într-un toc din tablă, fabricat în serie. Tocul conține puțină apă și e fixat printr-o ureche de cingătoarea cosașului. Vîrfurile de jos ale tocului sînt ascuțite încă de cînd s-a recoltat cu seceră, cînd secerătorii au lucrat aplecați și au fost nevoiți să înfigă tocul la marginea lanului, pentru a nu răsturna apa și gresia în timpul lucrului. Variantele timpurii ale tocului s-au confecționat din corn de vită găurit, apoi au fost lucrate frumos, de către strungari, în lemn și prevăzute cu o ureche de fier <sup>11</sup>. Țăranul bate coasa de regulă acasă cu un ciocan cu vîrf ascuțit. Pentru comoditate stă pe un *scăunel alungit* de care e fixată nicovala (fig. 7). În cazul cînd coasa trebuie bătută în cîmp, cosașul stă jos, în spatele *barosului de bătut*, acesta fiind fixat în pămînt.

Pînă la apariția secerătoare-legătoare, care înlocuia dificila muncă manuală, în urma secerătorilor urmau copii care repartizau pe lan legăturile împletite în zorii zilei cu paie înmădiate de rouă. Legătorii adunau spicele cu seceră, legau snopii formați din cîte două mănunchiuri adunate și îi așezau în clăi. Din cercetările noastre efectuate la populația germană din Banat și în zona Satu-Mare rezultă că numărul snopilor așezați în cruci (denumite „cruci” sau „cruciță” și la românii din Banat, după forma snopilor așezați cruciș) variază între 9 (un snop dedesubt și două straturi a 4 snopi deasupra, de exemplu la Jimbolia) și 21 de snopi (un snop dedesubt, trei pînă la cinci straturi cu 3 sau 4 snopi așezate peste ei, iar ultimul snop, deasupra lor, îi apără de ploaie — fig. 8) <sup>12</sup>. În majoritatea localităților crucile sînt formate din 14 snopi, unul dedesubt, apoi trei straturi cu 4 snopi și ultimul deasupra, evoluția lor mergînd de la 10 snopi secerăți cu coasă la 14 sau 18 snopi strînși cu mașina. La numărul impar — 13, 17 —, lipsește snopul așezat sub claie. Găsim o paralelă în tradițiile agricole ale țăranilor români, la care 13 snopi alcătuiesc o jumătate. În Ardeal jumătatea se numește „cruce” și are 17 snopi, snopul așezat deasupra se numește „popă” <sup>13</sup>. Denumirea *Pope* sau *Herr* („domn”) poartă snopul așezat deasupra clăii (în direcția vîntului, cu spicele îndreptate spre interior) și la populația germană, pe cînd denumirea *papkeve*, întilnită în mai multe graiuri maghiare, pare a fi un calc lingvistic din românescul „snopul popii”.

O altă asemănare cu agricultura românească constă în distincția dintre o jumătate, denumită *Kreuzhaufen* (alcătuită din 14 snopi) și o cruce, *Kreuz*, avînd 21 de snopi. La Cărpiniș, Variaș, Lenauheim și în alte localități crucea e compusă din 21 de snopi, încît trei jumătăți dau 42 de snopi, deci două cruci. Crucea trecea drept unitate de măsură, fiind socotită o chintală.

Snopii cerealelor s-au treierat uneori cu *îmblăciul* (fig. 9), dar mai ales cu cai, mînați în cerc peste mai multe straturi de snopi, așezați unii

<sup>11</sup> L. Schnidt, *op. cit.*, p. 199—200 ; T. Pamfile, *op. cit.*, p. 126.

<sup>12</sup> Așezarea snopilor de cereale pe clăi se prezintă în felul următor : 9 snopi la Jimbolia ; 13 snopi la Carani, Sintana, Șiria, Sînmartin (cu variații între 11 și 15) ; 14 snopi la Sîndreia, Cărpiniș, Bethausen, Bacova, Știuca, Darova, Iosifalău, Periam, Fîntinele, Frumușeni, Păuliș, Aluniș, Tisa Nouă, Șagu ; 10—14 la Sînpetru Mic, Variaș, Zăbrani ; 14—18 la Ghizela, Secusigiu, Bărateaz, Lenauheim ; 17 la Aradul Nou, Zădăreni, Horia, Vladimirescu, Livada (jud. Arad) ; 21 Nițchidorf (jud. Satu Mare).

<sup>13</sup> T. Pamfile, *op. cit.*, p. 133—135.

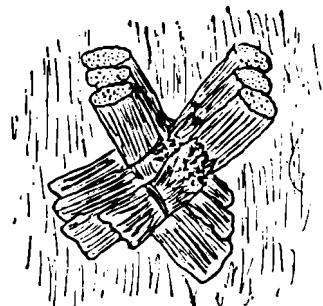


Fig. 8. „Cruce“ formată din 13 snopi de grâu.

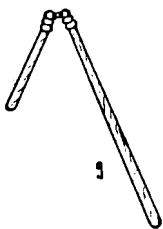
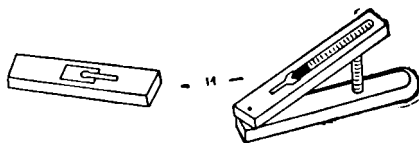


Fig. 9. Îmblăciu.



Fig. 10. Sfîrmitoare de porumb cu mîner.

Fig. 11. Sfîrmitori de tip gealău.



peste alții. În ultimul deceniu al veacului al 19-lea mașinile agricole și-au făcut apariția în agricultura bănățeană, întii *batozele cu cabestan, trase cu cai*, înlocuite de cele acționate de tractoare și, la începutul veacului al 20-lea, batozele cu motor propriu, de regulă în posesia unor societăți de treierat. A sporit numărul semănătoarelor, secerătoarelor și vînturătoarelor.

Înainte de batoze pentru treierat porumb s-a folosit pentru desprinderea boabelor de pe știuleții de porumb o *sfîrmătoare simplă de porumb* (fig. 10). De mînerul metalic, protejat cu o cîrpă, sînt fixate două șiruri de dinți cu care se desprind boabele de pe știuleții de porumb. În multe gospodării țărănești germane din Banat s-a folosit și *sfîrmătorea de tip gealău* (fig. 11). La varianta mai simplă, o limbă metalică e fixată pe o scîndură. Capătul limbii iese peste o gaură prin care se trece știuletele pentru a despica boabele. La cealaltă variantă, vîrfurile limbii metalice nu este rotund, ci în formă de furcă cu doi dinți. Știuletele se trece într-un șanț, format în interiorul scîndurii dintr-un țepuș mobil. Acesta se sprijină pe scîndura de jos, ridicînd gealăul. Astfel boabele de porumb desprinse pot cădea mai ușor în coșul în care se adună. Aceste sfîrmătoare se țin în mînă, în timp ce se stă pe un scaunel. Mai practică este *răzătorea de porumb cu scaun* (fig. 12), la care muncitorul stă comod pe scaunul din spatele utilajului, trecînd știuletele peste răzătorea din față. Aceasta constă din opt șiruri a trei dinți de fier, ieșind dintr-o scîndură sau dintr-o tablă găurită, ale cărei ridicături metalice desprind boabele, asemănător cu felul de lucru al *răzătorei de sfeclă* (fig. 13). Numai că la această unealtă agricolă găurile ștanțate sînt mai late pentru a tăia sfecla mai repede. *Răzătorea de varză* conține fișii ștanțate de-a latul tablei, partea desprinsă servind drept cuțit pentru tăierea varzei (fig. 14). *Furcile pentru scos sfeclă* au doi colți trasi în părți (fig. 15) pentru a nu străpunge sfecla, iar pe umerii metalici deasupra colților se poate călca ușor cu piciorul.

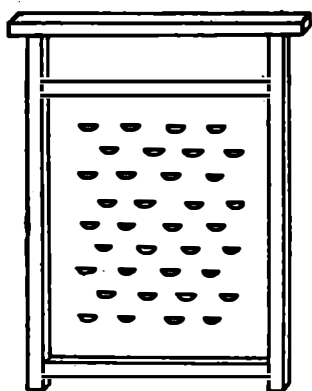


Fig. 12. Răzătoare de porumb cu scaun.

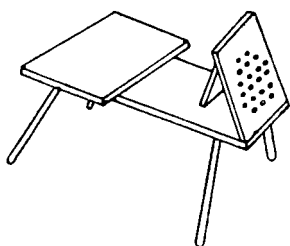


Fig. 13. Răzătoare de sfeclă.

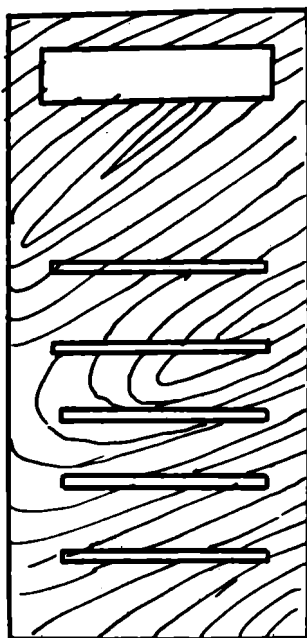


Fig. 14. Răzătoare de varză.

La măcinatul porumbului a servit o *rișniță manuală* (fig. 16). Modelul prezentat (din Grăniceri, jud. Arad) este fixat pe patru picioare de lemn, oblice. O piatră rotundă se învîrte cu ajutorul unui mîner într-o adîncitură a plăcii de lemn și macină boabele de porumb care se tornă printr-un orificiu în piatră. Urluiala se scurge printr-o încrestare laterală în recipientul așezat sub rișniță. Desigur că acest utilaj a satisfăcut numai nevoile imediate ale gospodăriei țărănești. Pe lângă el sînt atestate timp de secole mori plutitoare pe apă, mori de vînt și mori acționate de cai. Către sfîrșitul veacului al 19-lea au apărut în șesul Banatului primele mori cu aburi, înlocuite în secolul nostru de morile cu motoare Diesel.

*Cînepa* s-a cultivat încă din neolitic pe teritoriul țării noastre, dar populația a cules și cînepă sălbatică din pădure. Dacii au fost meșteri renumiți în prelucrarea cînepii. Unele metode tradiționale de prelucrare ale plantelor textile s-au păstrat pînă în zilele noastre<sup>14</sup>. Și în Banat cultivarea cînepii are tradiții îndelungate. Tocmai de aceea Curtea Veneză intenționa să o folosească drept factor de propășire financiară. Cu toate că la 23 mai 1772 s-a comunicat Administrației teritoriale din Timișoara că au fost aduși doi crescători de cînepă din Bologna cu sămînța necesară, spre a-i iniția pe toți supușii în cultivarea acestei plante textile<sup>15</sup>, țăranii germani au folosit cînepa doar pentru nevoile propriei gospodării, rareori suprafețele cultivate cu cînepă au depășit 50 de hectare din ogoarele comunelor. Uneltele folosite pentru prelucrarea cînepii sînt

<sup>14</sup> I. Vlăduțu, *op. cit.*, p. 250.

<sup>15</sup> A. Dammang, *op. cit.*, p. 29.

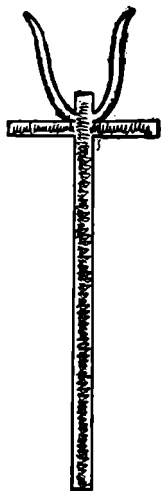


Fig. 15. Furcă  
pentru scos  
sfeclă.

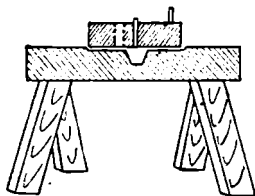


Fig. 16. Rișniță manuală.

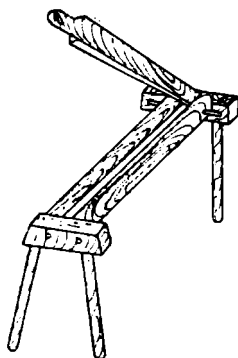


Fig. 17. Meliță cu o  
limbă.

cele cunoscute și de țăranii români : *melița cu una sau două limbi* de lemn (fig. 17), *daracul manual*, rotund, cu dinți de fier (fig. 18) pentru pieptănatul firelor tocate, respectiv *daracul fixat pe masă* (fig. 19). Țăranii și-au prelucrat cînepa singuri, iar meșteșugarii satului au dărăcit firele în trei categorii după grosimea lor. Țesătorii și frînghierii au prelucrat această materie primă. De la începutul veacului al 20-lea au apărut torcătorii mecanice. Fabrica de cînepă din Biled prelucra încă de la sfîrșitul veacului trecut anual circa 200 de tone de fibre, lucrînd pînă astăzi cu capacități sporite. Alte fabrici de cînepă mai funcționau la Nădlac, Cărpiniș și Sînnicolau Mare.



Fig. 18. Darac rotund.

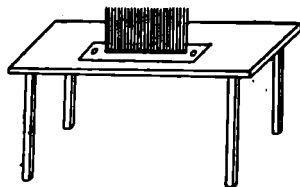


Fig. 19. Darac fixat pe  
masă.



Fig. 20. Ac pen-  
tru înșirat foi  
de tutun.

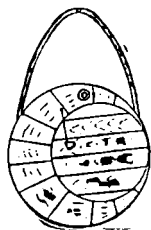


Fig. 21. Butoiș  
de apă.

*Inul* s-a cultivat mai ales în satele aşezate la poalele Semenicolui. După tradiţiile orale, coloniştii germani au adus cu ei sămînţă de varză, sfeclă şi in. Pe lângă cartofi şi secară, inul era una din principalele plante cultivate la Gărina, Brebu Nou şi Lindenfeld. Femeile îl torc şi astăzi, iar bărbaţii ţes din firele obţinute pînze pentru obiectele portului, purtat încă în fiecare zi. Aproape fiecare casă avea războiul ei de ţesut la care se lucra îndeosebi iarna. La Gărina şi Sadova Veche a apărut o scenetă legată de obiceiurile agricole. Se reprezintă în cadrul sărbătorilor de carnaval, iar personajele redau muncile de cultivare a inului.

Şi *tutunul* are tradiţii îndelungate în agricultura Banatului. Călătorul Lazaro Spalanzani a văzut în 1786 pe aceste meleaguri lanuri de tutun, pe lângă pepeni, grîu, viţă de vie şi păşuni întinse<sup>16</sup>. În trecut s-a cultivat tutun în comunele Şagu şi Tisa Nouă (jud. Arad) şi în comunele timişene Sinpetru Mic, Vizejdia şi Şandra. Cultivatorii s-au folosit de un *ac metalic* plat, lung de circa 40 cm, cu un vîrf ascuţit şi cu celălalt găurit (fig. 20) pentru a străpunge frunzele de tutun, sortate după mărime, şi a le prinde pe sfori. Astfel frunzele s-au înşirat la uscat sub tavanul hambarelor. Tutunul fiind monopol de stat, cultivatorii au obţinut favorul de a fi scutiţi de serviciul militar.

Apa de băut s-a transportat la cîmp într-un *butoiaş de lemn* cu un conţinut de 10—15 litri, prevăzut cu o curea (fig. 21). Pe cîmp existau cîteva fîntîni şi în comunele de şes cu pămînt nisipos, în zona Sînnicolau Mare, Lovrin şi Jimbolia, specializate în legumicultură, a apărut un sistem dezvoltat de irigaţii. Începînd cu mijlocul veacului al 19-lea apa

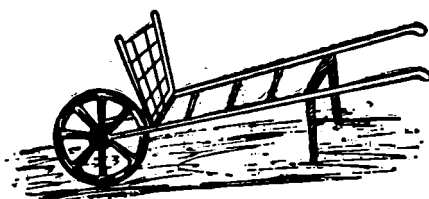


Fig. 22. Roabă.

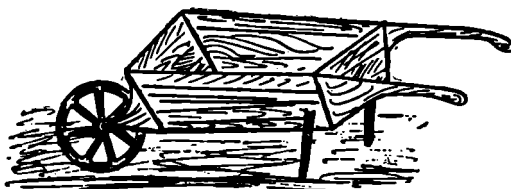


Fig. 23. Cărucior cu o roată în faţă.

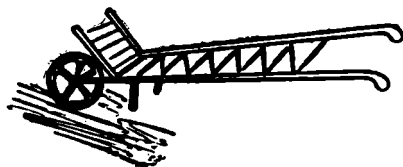


Fig. 24. Căruş pentru transportat saci.

<sup>16</sup> E. Bacila, *Plantele medicinale în contextul medicinei bănăţene în secolele 18—20* (Comunicare la al III-lea Simpozion naţional de istoric agrară a României, Timişoara, 31.I—2.II.1974).

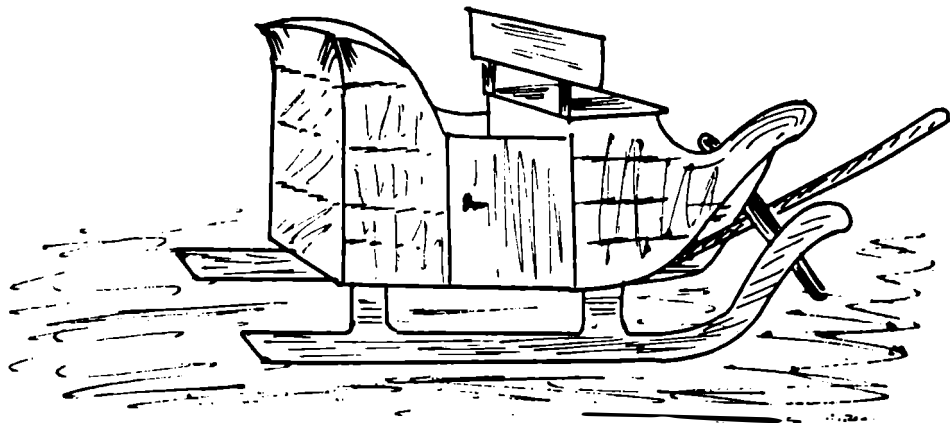


Fig. 25. Sanie trasă de cai.

s-a scos din puțuri cu un vîrtej acționat de cai, ulterior cu pompe, cu diferite tipuri de motoare. Legumicultorii au vîndut legumele timpurii pe piețele orașelor bănățene și chiar în orașe mai îndepărtate.

La transportul mranitei și a altor materiale mărunte în gospodărie servește *roaba cu ladă de scînduri* (fig. 22). Materialele mai mari se transportă cu un *cărucior, tot cu o roată în față*, cu două picioare în spate și două minere, dar fără ladă, denumit *Steinkarren* („cărucior pentru pietre”, fig. 23). Asemănător cu el e *căruțul pentru transportat saci la moară*, doar că picioarele căruțului se află aproape de roată, înlesnind încărcarea sacilor (fig. 24). Se folosește și un *căruț cu două roți mici în față și o rudă cu miner*. Transportul sacilor la moară s-a făcut pe zăpadă cu sania pe tălpici, trasă de cai (fig. 25). Tinerii au folosit-o pentru plimbări în zilele geroase de iarnă.

Animalul propriu-zis de tracțiune în Banat a fost mereu *calul*. Numai excepțional — în vremuri de restriște — s-au înhamat la căruță vaci, iar în fostele județe Caraș și Severin boi. Prin creșterea și încrucișarea unor cai buni de rasă : Nonius, Ghidran, de Lipizza și de Oldenburg s-a obținut un cal puternic de lucru, acclimatizat la dogoarea verilor bănățene <sup>17</sup>. Gospodarul german a ținut mereu să aibă cai frumoși și îngrijiți. Pentru curățirea cailor s-au folosit perii sau *țesale* cu șiruri de dinți metalici (fig. 26).

Pînă la apariția separatorului centrifugal, smîntina s-a bătut într-un *bădîni* (putinei) de formă tronconică, alungită, acoperit cu un capac găurit. De capătul de jos al pisălogului e fixat un disc prevăzut cu orificii, prin care se poate strecura smîntina agitată (fig. 27). Untul obținut s-a presat în tiparnițe de 200 sau 250 de grame. Țăranii s-au organizat în asociații pentru valorificarea produselor lactate obținute.

Gospodinele și-au completat banii de menaj prin vînzarea ouălor de orătănii, mai ales de găini. Începînd cu sfîrșitul veacului trecut, asociațiile agrare bănățene au importat găini de rasă Orpington, Leghorn, Rhodeland și altele, înnobilînd rasele locale. Pentru a feri puii de orătăniile mari și de păsările răpitoare, țărancă le hrănește într-o ladă sau

<sup>17</sup> A. Dammang, *op. cit.*, p. 99—100.

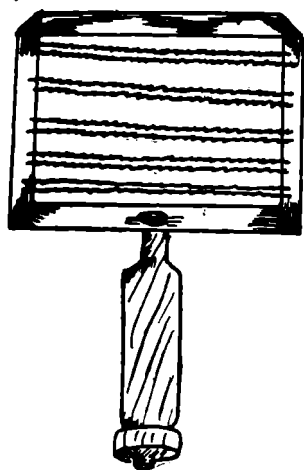


Fig. 26. Țesale cu dinți metalici.

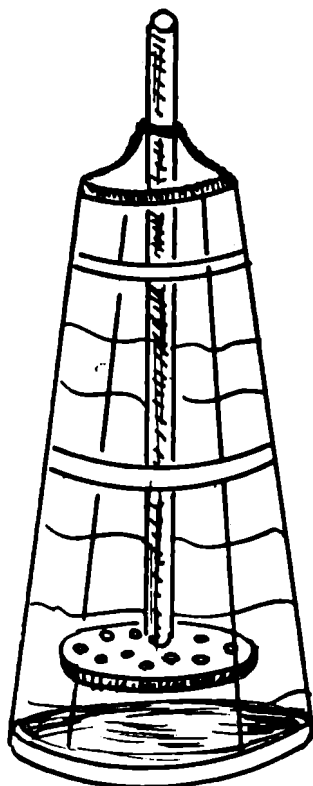


Fig. 27. Bădini pentru bătut smintină.

într-un coș *împletit rar* din nuiiele (fig. 28). Porumbeii se cresc în cuiburi instalate sub streșina casei sau în *porumbare* așezate în mijlocul curții, pe un stîlp înalt (fig. 29). Se cresc soiuri diferite de porumbei după mărime, formă și culoare.

Cu toate că cele mai bune vinuri se obțin în zonele tradiționale viticole, mai ales în cele deluroase, și viticultorii din multe alte comune bănățene obțin vinuri bune de masă. Țăranii germani, colonizați în veacul al 18-lea la Receaș, au găsit viță de vie pe holdele comunei, românii din satul învecinat Ianova îndeletnicindu-se și cu apicultura, comerțul cu lemne și viticultura<sup>18</sup>. Noii veniți puteau deci să continue o tradiție locală. La colonizarea comunei Teremia Mare, în 1770, fiecare din cele 123 de gospodării a primit pe lângă terenul pentru casă, ogoare, pajiște și pășune și 1,5 jugăre vie. În ciuda greutăților de la început, în 50 de ani la Teremia s-a dezvoltat o pomicultură și viticultură înfloritoare<sup>19</sup>. În zilele noastre, ferma viticolă din Teremia Mare e modernizată și, în mare parte mecanizată, încît multe scule și utilaje tradiționale formează nucleul muzeului viticol local, în curs de realizare.

<sup>18</sup> J. Stitzl, *Aus der Vergangenheit und Gegenwart der Grossgemeinde Reckosch*, Timișoara, 1924, p. 25, 31.

<sup>19</sup> J. Hunyár, *Monographie der Orts-Gemeinde Nagy-Teremia (Marienfeld)*, Kikinda, 1902, p. 6—10.

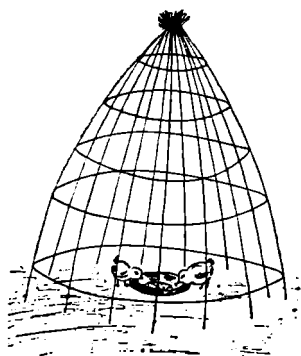


Fig. 28. Coș împletit rar pentru pui.

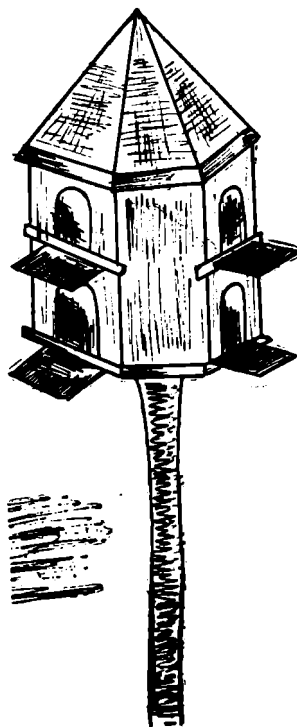


Fig. 29. Porumbar pe un stîlp în curte.

După anul 1880 s-a răspîdit în Banat filoxera, distrugînd multe vii. Pentru refacerea viticulturii, asociațiile agrare au procurat soiuri de viță europene, altoite pe portaltol rezistent american, de exemplu *Riparia portalis*. Prin anii 1890 a apărut *peronospora*<sup>20</sup>. Ca măsură de apărare, vița de vie s-a stropit cu soluție de piatră-vinată (sulfat de cupru) cu un *șpriț manual*, purtat pe spate. Soluția se pompează cu o pîrghie într-un furtun și un pulverizator o împrăștie peste vița de vie (fig. 30). Unele comune (exemplu Comloșul Mic) și-au procurat un *șpriț* comun, împrumutat pe rînd la toți viticultorii. *Vermorelul*, un model mai recent, se fixează de asemenea cu niște curele pe spate. *Stropitoarea mecanizată*, cu trei furtunuri de fiecare parte, e așezată pe un cadru de căruță. De la tracțiunea animală s-a trecut la cea mecanică.

În pomicultură și viticultură se folosește *cușitul de altoit* (cosorul, fig. 31), *foarfeca pentru vie* (fig. 32) și *ferăstrăul cu mîner și lamă liberă* (fig. 33), denumită „coadă de vulpe“, după germanul *Fuchsschwanz*. Vița de vie, îngropată peste iarnă, s-a scos la începutul primăverii cu o *furcă specială de dezgropat* corzi de viță, avînd cei doi colți îndoiți în jos (fig. 34).

În trecut strugurii de vin s-au pisat în putini cu picioarele sau cu maiul. Putina avea fund dublu, cel de sus fiind găurit. În alte tipuri de putini strugurii s-au ținut în timpul pisatului într-un sac, pentru a opri ciorchinii storși. La Bacova și în zona viticolă învecinată s-a folosit un

<sup>20</sup> P. Pink, op. cit., p. 3, 13.



Fig. 30. Șprîț de vic manual.



Fig. 31. Cuțit de altoit.

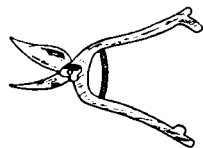


Fig. 32. Foarfecă pentru vic.

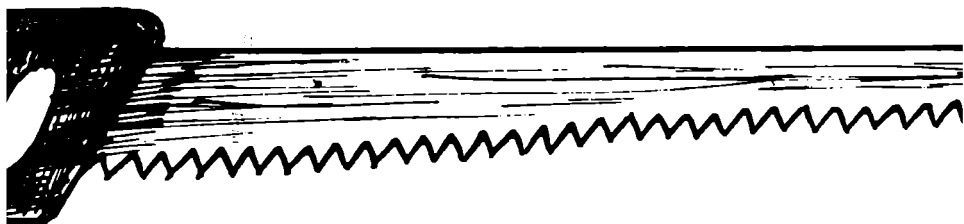


Fig. 33. Ferăstrăul „coadă de vulpe”.

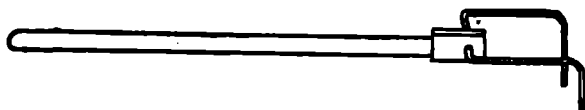


Fig. 34. Furcă de dezgropat viță de vic.

utilaj special pentru desfăcutul boabelor de strugure de pe ciorchine. Într-o ladă vibratoare se afla o sită ce oprea numai ciorchinii, pe cînd boabele au căzut prin orificii. Înaintea mecanizării lucrărilor în viticultură, la sfărîmatul boabelor de strugure s-a folosit o *moară manuală de măcinat struguri* (fig. 35) în care strugurii se sfarmă într-o pilnie cu două valțuri. Acestea sînt acționate de un volan, printr-un sistem de roți dințate. Strugurii măcinați și mustul se adună într-o puțină.

Strugurii sfărîmați sînt apoi presăți în teascuri. Primele *teascuri*, în *întregime din lemn*, au fost dreptunghiulare. Cele două fusuri apasă scînduri puternice pe boabele de strugure. Mustul se scurge printr-o vrană în bădinele pregătite (fig. 36). Ulterior s-au fabricat *teascuri circulare*, mai rezistente, cu inele și cu fus de fier (fig. 37). Aceste teascuri sînt mult mai simple decît cele vechi și corespund mai bine cerințelor viticultorului care își valorifică strugurii crescuți pe lîngă casă. Desigur, fermele viticole sînt înzestrate cu prese complet mecanizate.

Vinul se mută dintr-un butoi în altul cu un furtun de cauciuc. Cînd se scoate puțin vin pentru consum, se folosește *trăgaciul din sticlă* sau,

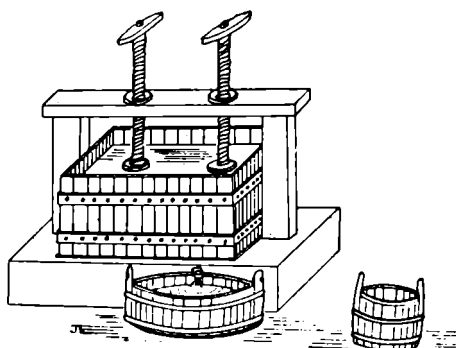
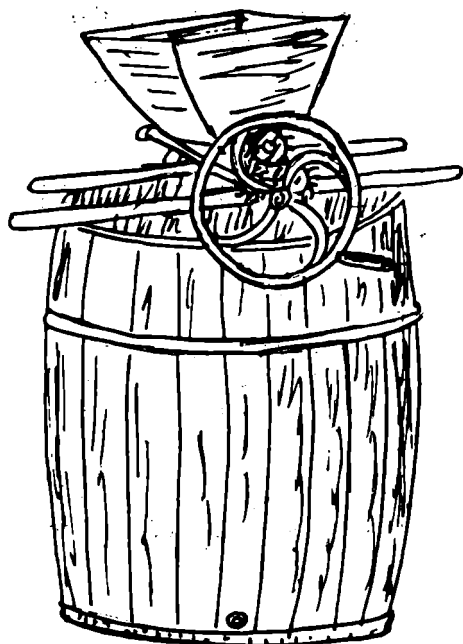


Fig. 35. Moară manuală de măcinat struguri. Fig. 36. Tease dreptunghilar din lemn.

mai vechi, *trăgace* confecționate dintr-un soi de dovleac alungit, cu vîrf ascuțit, *Lagenaria vulgaris* (fig. 38).

Printre obiceiurile legate de viticultură se remarcă „balul strugurilor“. Această serbare se ține în toate zonele viticole după culesul viei, în trecut în sala de joc a comunei, iar azi în căminul cultural, împodobit cu ghirlande de struguri, uneori și cu sticlute de vin (Teremia Mare), știuleți de porumb, morcovi și alte legume. La balul strugurilor de la Aradul Nou, primele trei perechi duc la paradă cite o coroană împodobită cu ciorchini de struguri, scoase mai tîrziu la licitație. În timpul dan-

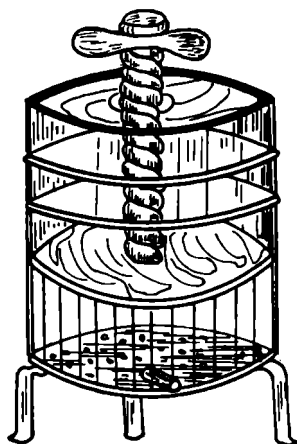


Fig. 37. Tease circular.

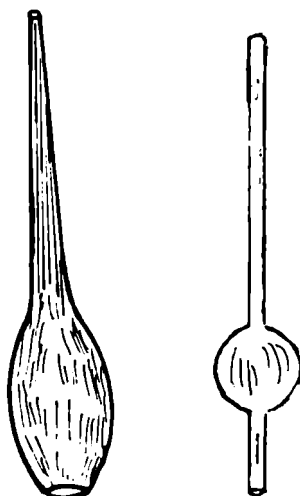


Fig. 38. Trăgace pentru vin.

sului perechile încearcă să se salte cît mai sus pentru a-și lua cîte ceva din fructele legate de sfoară. Cei prinși de „paznicii de vie“ — mai ales pompieri voluntari ai satului — sînt puși să plătească o amendă. Banii revin asociației comunale care organizează serbarea culesului viei.

## LANDWIRTSCHAETLICHE WERKZEUGE UND GERÄTE BEI DEN DEUTSCHEN DES BANATS

### ZUSAMMENFASSUNG

Ausgehend von den wirtschaftlichen Voraussetzungen untersucht die vorliegende Arbeit die herkömmlichen Werkzeuge und Geräte, die von der Banater deutschen Bevölkerung in der Feldbearbeitung, im Getreidebau, in der Bearbeitung von Textilpflanzen, im Gemüsebau, in der Viehzucht und im Weinbau verwendet wurden.

Zugleich wird einschlägiges Brauchtum aufgezeigt und auf Einflüsse aus dem Wirtschaftsleben der rumänischen Bevölkerung hingewiesen.

# ASPECTE PRIVIND OCUPAȚIILE ȘI MEȘTEȘUGURILE LA POPULAȚIA DE NAȚIONALITATE SÎRBĂ DIN BANAT

VASILE CICA

Banatul, vatră de referință pentru istoria și civilizația românească, ne oferă numeroase mărturii ale continuității de viață a românilor din această provincie, parte integrantă a spațiului etnogenezei noastre.

Cu multe secole după formarea poporului și limbii române, au venit pe aceste meleaguri și alte naționalități care și azi viețuiesc în sate și orașe în deplină armonie cu românii, avînd ca scop propășirea patriei comune. Deci „... Este evident pentru oricine că, trăind și muncind împreună, românii, maghiarii, germanii, sîrbii și celelalte naționalități trebuie să se cunoască cît mai bine unii pe alții, inclusiv pe plan spiritual. Trebuie să existe o apropiere, o îmbinare în viața și creația culturală, o cunoaștere reciprocă a trecutului și a prezentului. Numai așa vom dezvolta unitatea în lupta comună pentru făurirea socialismului și comunismului...“<sup>1</sup>.

Marea majoritate a locuitorilor de naționalitate sîrbă au venit, sau au fost aduși în Banat de oficialitățile austriece, spre a forma o linie de apărare împotriva turcilor, dar și spre a întemeia așezări noi în zona de cîmpie a Banatului. Așadar, unele localități din Banat sînt locuite exclusiv de populație sîrbă, altele sînt mixte, adică româno-sîrbe.

Studierea culturii populare din Banat a luat în ultimii ani o amploare deosebită, inclusiv în ceea ce privește aportul naționalităților conlocuitoare la tezaurul de valori materiale și spirituale ale patriei noastre.

În studiul prezent ne-am propus o ilustrare, în liniile ei semnificative, a culturii populare a naționalității sîrbe din Banat, cu privire specială la ocupații și meșteșuguri, pe baza cercetărilor de teren pe care le-am efectuat în *Clisura Dunării* (județul Caraș-Severin), *partea de vest a județului Timiș* (triunghiul Timișoara—Sînnicolau Mare—Jimbolia), *sud-vestul județului Timiș* (triunghiul Timișoara—Jimbolia—Gătaia).

## a. CLISURA DUNĂRII

Clisura Dunării (spațiu geografic care mai este numit și Clisura Superoară sau Clisura Bănățeană) se întinde de-a lungul Dunării, malul stîng, cuprinzînd și o parte din bazinul hidrografic al riului Nera, la poalele sud-vestice ale Carpaților de Sud. Are o suprafață aproximativă de 600 kmp, lungimea de 106 km de la Lescovița la Baziaș și de 87 km de la Baziaș la Svinița, iar lățimea fișiei de clisură între 0,3—6 km. Cuprinde

<sup>1</sup> Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la întîlnirea cu oamenii de artă și cultură* (10 februarie 1971), în *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. I, Editura politică, București, p. 464.

terenuri muntoase și deluroase, mai puține cîmpii sau platouri interdepresionare.

O mare parte din suprafața Clisurii este acoperită cu păduri și pășuni. Clima este blîndă, iar precipitațiile se încadrează în specificul pluvial de tip mediteranean.

Privitor la circulația curenților atmosferici caracteristici zonei sînt cele două vînturi — „Gorneacul“ (care suflă toamna și iarna) și „Coșava“ (care suflă primăvara și vara).

Subsolul Clisurii este bogat în zăcămintele minerale, ceea ce a determinat și favorizat practicarea din vremuri îndepărtate pînă azi a mineritului (cărbune, aramă, fier, plumb și argint).

Numeroasele săpături arheologice, efectuate sistematic, mai ales în ultimele trei decenii, au scos la iveală mărturii de locuire neîntreruptă a teritoriului din preistorie pînă în ziua de azi. Tîrziu, în veacul al XVIII-lea, alături de satele băstinașe ale românilor, în Clisură s-au format alte așezări, prin transferul de populație sîrbă din diferite părți spre acest spațiu geografic; aceasta, după cum bine se știe, ca urmare a unor măsuri demografice practicate de administrația austriacă.

Românii și-au continuat modul lor specific de viață, influențînd în bună măsură și specificul cultural al noilor veniți.

La rîndul lor, sîrbii din zonă au perpetuat peste decenii comoara tradițiilor lor caracteristice, fapt ce argumentează specificitatea lor etno-culturală. Trăsăturile acestei specificități le putem distinge cu claritate în modul lor de viață.

În cercetările pe teren, precum și în studiile de arhivă și bibliotecă am avut în vedere următoarele localități: Lescovița, Zlatița, Lugovaț, Socol, Baziaș, Divici, Belobreșca, Radimna, Sușca, Pojejena de Sus, Pojejena de Jos, Măcești, Moldova Veche, Moldova Nouă, Pescari (fosta Coronini), Sf. Elena, Gornea, Sichievița, Liubcova, Berzasca, Drencova, Cozla, Sviņa, Cîmpia, Pîrneaura, Padina-Matei, Moldovița, Gîrnic și Bigăr.

Ca o caracteristică generală pentru zona etnografică a Clisurii Dunării se remarcă, în primul rînd, tipul de așezare predominant, adică *satul de-a lungul drumului*.

De la un capăt la celălalt al zonei străbate un drum care, într-un fel a format cheagul comercial al așezărilor ce se întind în lungul său.

Două sînt tipurile principale de case pe care le întîlnim în zonă: „casa bătrînească fără tirnaț“ și „casa cu cindă“. Al doilea tip de casă este general răspîndit mai ales în satele bufenești. Dar atît primul tip, cît și cel de al doilea se prezintă în mai multe variante, asupra cărora nu insistăm cu această ocazie. În majoritatea lor, casele erau compuse din două odăi, cu tindă la mijloc, construite perpendicular pe stradă, așa cum am mai spus. În continuarea lor se întîlnește grajdul, șopronul și hambarul. Din coridor, sub treptele care duc în pod, se putea intra în „șpais“ (cămara de alimente). Sub odaia din curte (camera de zi) se afla pivnița, iar sub hambar cocina pentru porci.

La locuitorii de naționalitate sîrbă un element caracteristic este modul de interpretare decorativă a frontispiciului casei. Acest aspect, precum și terminologia unor elemente slave, sînt singurele care fac să apară, mai mult sau mai puțin, deosebirea de casele satelor băstinașe ale românilor.

Nenumărații constructori de case, mai ales din Radimna, sînt recunoscuți și astăzi, pentru casele ce le-au construit. La început le făceau de lemn, apoi din pămînt bătut, iar mai către anii noștri, din piatră și, îndeo-

sebi acum, din cărămidă. Cele de lemn erau de preferat în perioada mai veche, pentru că, așa cum ne-au spus informatorii locali, se construiau mai repede, se puteau demola cu ușurință și apoi reconstrui<sup>2</sup>. Spunînd că Belobreșca de astăzi nu a fost tot timpul pe actualul loc, ci la Belobreșcița (Belobreșca Mică), unde locuitorii s-au refugiat, spre munte, din cauza turcilor, precum și la Zbeg, unde însă au stat mai puțin timp, ar fi fost imposibil de mutat și strămutat dacă la baza construcției caselor ar fi stat altceva decît lemnul<sup>3</sup>.

Nu diferit este prezentată casa „sîrbească” veche și de către Alexandru Stanoilovici, în *Monografia Clisurii bănățene*, care — la rîndul său — folosește o însemnată și bogată listă bibliografică, din istorici sau cercetători etnografi cunoscuți și în prezent : „... Este adevărat că vatra deschisă este prezentă cu plită, dar modul de dispunere a încăperilor a rămas același. Cea mai mare parte a caselor are o cameră la stradă — de oaspeți —, o bucătărie, o cameră spre curte pentru necesități cotidiene — aci se gătește iarna —, apoi în continuare, grajd, șopron, hambar...”. Și el menționează cămara de alimente (existentă sub treptele care duc la pod), pivnița (de sub camera din curte), cocina (de sub hambar)<sup>4</sup>. Considerăm, în urma coroborării celor constatate de noi cu cele din literatura de specialitate, că sînt specifice și tipice, casele care se mai află acum la numerele topografice 72, 84, 86, 118 din Divici, nr. 27 și 122 din Radimna și nr. 81 din Belobreșca.

Ocupațiile de bază ale locuitorilor din zonă, români ori sîrbi, au fost pînă în pragul zilelor noastre agricultura și creșterea animalelor. În unele sate predomina una sau alta din cele două ocupații ; în altele consemnăm ceea ce etnografi numesc un „păstorit agricol”.

Ocupațiile secundare ale locuitorilor erau numeroase : pescuit (în primul rînd), minerit, lucrul la pădure. Din șirul ocupațiilor secundare (permanente sau temporare) și a meșteșugurilor, referitor la populația sîrbă, putem aminti o gamă bogată de preocupări tradiționale sau mai noi : brutari, bombonari, morari, măcelari, oloinițari, pescari, tăbăcari, cizmari, cojocari, curelari, soleri, opincari, păpucari, șelari, vînători, coșărcari, căprari, boari, ciobani, porcari, văcari, căzănari, căldărari, fierari, cusătoare (sau croitorese), dulgheri, dogari, timplari, rotari, tăietori de lemne, frizeri (de „casă”, adică de domiciliu), fintînari, hornari, lingurari, olari, vărari, tinichigii, zidari, zugravi.

Desigur că unele din aceste ocupații au dispărut sau sînt pe cale de dispariție, însă altele pot fi întîlnite încă în localitățile cercetate (cu o pondere mai mult sau mai puțin pronunțată). Sînt unii meșteșugari care mai trăiesc exclusiv pe seama meseriei practicate, contribuind astfel la bunăstarea familiilor din care fac parte.

<sup>2</sup> Inf. Emilian Ianculovici, de 74 ani (informație la 31.VIII.1977) localitatea Sușca ; pentru redactarea acestei lucrări autorul a utilizat, printre altele, următoarele lucrări bibliografice : Gh. Drinov, *Micromonografia județului Timiș*, Timișoara, 1973 ; V. Ardelean, I. Zăvoianu, *Județul Timiș*, București, 1979 ; I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, vol. I, Timișoara, 1934 ; T. Birăescu, *Evoluția etnografică a Banatului. Banatul sub turci*, vol. II, Timișoara, 1934 ; Gh. Cotoșman, *Din trecutul Banatului*, *Pescac. Monografie istorică*, Timișoara, 1936 ; Fr. Griselin, *Istoria Banatului Timișan*, București, 1926 ; Al. Stanoilovici, *Monografia Clisurii Bănățene*, Petrovgrad, 1938 ; N. Tăranu, *Cojocăritul din Timișoara*, în *Tibiscus, Etnografie*, Timișoara, 1974, p. 107—124.

<sup>3</sup> Inf. Dușan Crîstici, de 81 de ani (31.VIII.1977), Belobreșca.

<sup>4</sup> Alexandru Stanoilovici, *op. cit.*, p. 31—32.

Frecvența ocupațiilor citate nu este aceeași peste tot, în unele sate existind o gamă mai largă de ocupații, în altele mai restrânsă. Cauzele acestei diversități sînt multiple. Dintr-un număr de 49 „profesii“ depistate în Clisura Dunării, în localitățile de mai jos se pot întîlni : Divici=23 ; Belobreșca=14 ; Sușca=26 ; Radimna=33 ; Moldova Veche=21. La Radimna deci, numărul lor este cel mai mare. Cauza unei astfel de rezultat statistică rezidă în faptul că această așezare este „de dos“, adică situată în afara drumului principal ce străbate zona ; posibilitățile de transport îngreunate, înspre și dinspre Radimna, formează o cauză a marelui număr de ocupații care au apărut și perpetuat aici de-a lungul vremurilor.

Cît privește preponderența meșteșugurilor, între ele, raportată la localități, rezultă că 6 dintre ele se găsesc în cinci din localitățile studiate (ciobani, fierari, măturari, porcari, rotari, boari), 6 se găsesc în patru localități (cojocari, croitori, dogari, frizeri, mineri, zidari), 9 se află în trei localități (bombonari, cizmari, dulgheri, tăbăcari, oloinițari, pictori populari, soleri, șelari, timplari), 9 se întîlnesc în două localități (căprari, cărmidari, coșărcari, cusătorese, lingurari, măcelari, morari, opincari, vînători), 19 se înregistrează într-o singură localitate (brutari, căldărari, căzănari, constructori de case, confecționeri de mobilier, curelari, fintinari, hornari, olari, papucari, pescari, pîndari, rodari, sobari, tăietori de lemne, tinichigii, țesătoare, vărari, zugravi).

Noi am avut o listă mai mare de ocupații secundare (permanente, sezoniere, temporare) ; dar pe teren nu am întîlnit o bună parte dintre acestea, pe care, de altfel, la populația română din Banat le-am înregistrat. Iată cîteva din acestea : căbăniceri, ciurari, frînghieri (li se mai spune, în unele locuri, ștregari), glăjari, împletitori (de paie, nuiile, pănuși), lădari, săpunari, străițari, turtari, vâiegari, voștinari ș.a.

Privitor la repartitia populației pe ocupații, ordinea preponderenței se prezintă astfel : agricultorii, crescătorii de vite, minerii, fierarii, zidarii, cojocarii, rotarii, căzănarii, după care urmează timplarii, dogarii, cizmarii, bombonarii, măcelarii, coșărcarii ș.a. Ocupații mai puțin răspîndite sînt : olăritul, dulgheritul, timplăritul, opincăritul, tăbăcăritul, curelăritul, șelăritul ; căldărarii, papucarii, sobarii și lingurarii erau doar cîteva în zonă.

De mare importanță documentar-istorică și implicit etnografică sînt uneltele și instalațiile caracteristice fiecărui meșteșug. În atelierul unui meșter dogar am întîlnit, spre exemplu, unele datate 1832, 1852, 1875, 1903, iar unele sînt chiar din veacul al XVIII-lea. Numărul și varietatea uneltelor este apoi cu mult mai mare în cazul unor ocupații care necesită cunoștințe mai complexe. Dulgheritul nu era doar un simplu participant la construirea caselor și a altor acareturi din gospodăria țărănească, ci și cioplitor în lemn, timplar, iar mai nou, chiar zidar. Foarte mulți dulgheri se aflau și se află în localitatea Radimna. Ei lucrează nu numai pentru satul lor ci și pentru cele din jur. De aici rezultă unitatea în arhitectura populară din zonă.

Un alt exemplu interesant referitor la sîrbii din Clisura Dunării ni-l oferă studierea portului popular. La începutul secolului XX se remarcă tendința specializării, unor femei din satele din Clisură, în producerea pieselor de port specifice. Socotim că în Clisura Dunării există două tipuri

de costum popular sîrbesc tradițional, diferențiat pe sate astfel : dinspre Baziaș pînă la Pojejena și cel din satele Măcești și Moldova Nouă (cel mai tradițional). Pornind de la această idee, remarcăm specializarea unor femei în confecționarea cu preferință a pieselor groase din lînă : legovana-sukna (fusta plisată), chițelea (catrința), kanițe (briu), piese purtate de femei ; laibărul și șuba bărbătească. Treptat specializarea femeilor urcă, prin avîntul economic și comercial, către cămașa femeiască și bărbătească. Ca semn al diferențierii zonale și apartenenței etnice, în costumul femeiesc tradițional sîrbesc, sînt socotite piesele de gîteala capului : capa și ciula ; și torba (traista). Aceste piese specifice sînt confecționate întotdeauna de femei specializate unele în țesut și altele în brodat <sup>5</sup>.

### Repertoriul meșteșugarilor sirbi din Clisura Dunării

Lista meșteșugarilor sirbi pe care am întocmit-o este deosebit de bogată în nume. Unii din ei nu mai sînt în viață, dar locuitorii îi citează cu insistență, datorită faptului că aveau o reputație pe tot cuprinsul Clisurii ; ei vorbesc cu venerație despre aceștia și transmit urmașilor respectul pentru „zănatul” în cauză. Alții trăiesc și în prezent, dar sînt la o vîrstă înaintată, încît nu mai pot practica meșteșugul îmbrățișat în tinerețe. Dar sînt mulți care își desfășoară activitatea din plin.

Iată cîțiva, din satele la care ne-am referit mai sus, cînd am relatat ponderea meșteșugurilor, repartiția lor pe localități.

*La Divici* : Mita Burchici, croitor, Mita Panici, rotar, Ioța Iancovici, tîmplar, Mita Budimir, fierar, precum și Nica Iancovici, Boșco Iancovici și Tole Ocanovici, rotar, tîmplar și, respectiv, fierar <sup>6</sup>.

*La Belobreșca* : Toma Milosavelici, croitor, Iova Stoișici și Dușan Milosavelici, fierari, Jiva Siminovici și Luca Siminovici, rotari, Mita Popovici, tinichigiu, Dușan Paunovici, măcelar <sup>7</sup>.

*La Sușca* : Ilie Stoianovici și Jarko Gruia, cojocari, Petru Gruia, opin-car, Vladimir Gruia, dogar, Gheorghe Marcu, bombonar, Laza Milovanovici, păcurar, Alexandru Milovanovici, căprar, Lucia Ianculovici, cusătoreasă de costume populare, Alexandru Milovanovici, pindar <sup>8</sup>.

*La Radimna* : Laza Galcan, rotar, Toma Dimitrovici, croitor, Stanimir Tomici, dulgher, Milan Stoianovici, dogar, Nicola Tomici, frizer, Svetozar Bogdanovici, bombonar, Ioța Bogdanovici și Giola Radovancovici, coșărcari, Branco Bogdanovici și Milan Iancovici, căprari <sup>9</sup>.

*La Moldova Veche* : Mladin Stoicovici, brutar, Mișa Iovanovici, cojocar, Dragutin Ianovici, zidar, Stefan Kosa, dogar, Alexandru Stancovici, selar, Petru Milivoievici, papucar, Ioța Brăila, olar, Toza Ianici, tăbăcar, Iva Adamovici, fierar <sup>10</sup>.

Ne vom opri, analizînd mai pe larg, trei meșteșuguri (dogar, fierar și curelar) și prezentînd trei meșteșugari reputați din zonă.

<sup>5</sup> Informații suplimentare în legătură cu portul popular al sîrbilor din Banat am primit de la Lidia Gaga, muzeograf la Muzeul Banatului.

<sup>6</sup> Inf. Milan Marcovici, 69 de ani (31.VIII.1977), Divici.

<sup>7</sup> Inf. Dușan Crîstici, Belobreșca.

<sup>8</sup> Inf. Dumitru Petrovici, 68 de ani (1.IX.1977), Sușca.

<sup>9</sup> Inf. Milan Stoianovici, 70 de ani, Radimna, Stanislav Martinovici, de 70 de ani, Radimna (1.IX.1977).

<sup>10</sup> Inf. Elena Drăghicevici, de 56 de ani, Moldova Veche, Adamovici Iva, de 68 de ani, Moldova Veche.

1. *Milan Stoianovici*, dogar, localitatea Radimna, nr. 56. Meșteșugul l-a învățat de la fratele său, azi mort. Practică meșteșugul de la vârsta de 18 ani, adică de 42 de ani la data culegerii informației. Are atelierul în gospodărie. Folosește pentru meseria lui numeroase unelte, printre care cele mai importante, cu denumirea lor locală, sînt următoarele : cuplhobl, zwinandl, garpobl, chimhobl, stasbank, sophobl, șoțfimanl, steptfimanl, crumpaisn, crodaisl, modl, fuginbransit (pentru făcut flori pe marginea fundurilor butoaielor mari). A cumpărat uneltele de la un dogar (în anul 1935) pe nume Kosta Despotovici, care avea 70 de ani și locuia în Radimna, la nr. 55. La rîndul său, fratele, azi mort, pe nume Sima Stoianovici, învățase meseria de la dogarul Dragoliubov Horvath. Tehnica de lucru s-a modernizat an de an sub anumite aspecte. Spre exemplu, înainte doagele erau scobite cu unealta numită „crumpais“, pe cînd azi operația respectivă se execută mult mai ușor, mai repede, cu o bardă specială. Dogarul trăiește din practicarea meșteșugului, dar înainte vreme avea și puțin pămînt de arătură, astfel încît meseria de dogar era practică sezonier. Lucrează pentru satul său și cele vecine. Nu vinde butoaie și ciubere pe piață, ci lucrează numai la comandă, cu materialul adus de client. Valoarea în lei a produselor sale este aproximativ următoarea : pentru un ciubăr de 50—60 l, circa 180—200 lei, iar pentru un butoi de 50—60 l, cca 250 lei.

Are multe unelte datate (exemplu : garhobl din anii 1875, 1814, 1832, 1852, 1903 ; grathobl pentru executat flori la butoaie, datat 1875).

2. *Iva Adamovici*, fierar, localitatea Moldova Veche, nr. 42. Meșteșugul l-a învățat de la unchiul său, Dușan Adamovici (azi mort), unde „am umblat ca șăgîrt“ (adică ucenic) de la vârsta de 12 ani, apoi calfă. Și-a cumpărat uneltele de la Layoș Schuk, un german din sat. De la vârsta de 18 ani a deschis atelier, ajutat fiind la lucru de tatăl său și de ucenici. În atelierul său am aflat unelte interesante, unele vechi sau foarte vechi. Din șirul acestora menționez următoarele : baros, nicovală, ciocane de diverse tipuri și mărimi, clește de diverse tipuri și mărimi, mașină manuală de găurit („bormașină“), mezdrea (numită în sirbește „coșița“), clește de potcovit, cuțit pentru curățat copita, „lula“ pentru cai, foiul, tocila, vatra de încălzit (numită în sirbește „vatriște“), filiere diverse, burghie și sfredele, cheie „franceză“, raftzigher (pentru strîns „rafal“ pe roți), dornuri, dălți, chei obișnuite etc. Lucrează cu materiale și în tehnici tradiționale. Trăia numai din exercitarea profesiei sale, cu toate că soția sa era agricultoare. Pămîntul pe care îl avea înainte de cooperativizare era lucrat de soție împreună cu alți săteni din sat, cărora fierarul le executa în schimbul prestațiilor de muncă, anumite unelte. Lucrează și pentru satele vecine, numai la comandă. Pentru lucru pretindea lucru sau bani ; astăzi numai bani.

3. *Alexandru Stancovici*, curelar, localitatea Moldova Veche, nr. casei 132. Meșteșugul l-a învățat de la Iohan Bastios, din Oravița, unde a fost ucenic (3 ani) și calfă (7 ani) ; apoi a deschis atelier personal în sat, după ce s-a reîntors din armată. Din șirul uneltelor cu care lucrează, desprindem : sulă mică, sulă mare, einpindol (se leagă oomotul), care seamănă cu andreaaua, clește, flachitzangen (un fel de clește cu care leagă oomotul cu cureaua), mașină de găurit (rochtzangen), compas, ciocane de diferite dimensiuni și mărimi, cuțit de croit, foarfecă mare pentru piele și pînză, cuie de diferite mărimi etc. Uneltele au fost comandate de „maistorul“

său, la Viena, unde era o fabrică de scule pentru curelărie ; acesta i le-a dat cadou la plecare, câte un exemplar din fiecare sortiment.

Se lucrează în relația comandă-arvună și apoi meșterul procură materialul necesar : piele diferită, vopsele, paie de secară, cuie, păr de porc, ață, lemn de rotar („coarne“) etc. Se croiește comotul cu tipar, pe măsura gîtului calului, se coase pielea, se umple cu paie de secară și cu păr de porc. În faza următoare se trage pe calapod („gîtul calului“), se confecționează perina din pînză, se umple cu păr de porc și apoi se coase cu mîna. Cînd totul este gata, comotul rezultat din lucrare se vopsește cu negru și apoi se dă cu lac. Acestui meșteșug i se spune, local, soler, apropiat fiind cu cel de șelar. Prețul pentru un comot era în trecut de 400 lei. Acum <sup>11</sup> se lucrează cu materialul clientului, așa că au intervenit alte prețuri și alte forme de plată.

## b. VESTUL JUDEȚULUI TIMIȘ

Localitățile pe care le-am cercetat, în vestul județului Timiș, se întind de la nord la sud între Valea Mureșului și Jimbolia ; sînt așezări mixte, în care locuiesc și sîrbi alături de români : Cenad, Sinnicolau Mare, Saravale, Sîmpetru Mare, Periam, Gelu, Variaș, Valcani, Beba Veche și altele.

Locuitorii sîrbi, aidoma românilor, au practicat două ocupații de bază — agricultura și creșterea vitelor. Geografic, aceste sate sînt așezate în zona de Cîmpie a Banatului, una din cele mai mănoase cîmpii ale țării.

În cele ce urmează vom prezenta cîteva aspecte legate de cultura populară a unor așezări cu populație de naționalitate sîrbă stabilită pe aceste meleaguri, după opiniile istoricilor, în secolul al XVI-lea, cînd pe teritoriul Banatului, „alături de țărani noștri se așează acum și noii coloniști sîrbi. Ei ocupă la început numai regiunea sud-vestică a Banatului, mai ales regiunea Becicherecului, fixează apoi cîteva colonii sîrbești și pe malul stîng al Mureșului, din jos de Arad și Cenad și, încetul cu încetul ... și alte regiuni, mai spre răsărit“ <sup>12</sup>.

Investigația făcută la Saravale, localitate românească în care conviețuiesc și sîrbi, a dus la concluzia că sîrbii saravaleni, în afara ocupației specifice zonei — agricultura — au fost și pricepuți meșteșugari, despre ei ducîndu-se vestea în tot colțul de vest al Torontalului de odinioară. Cercetarea pe teren a scos la iveală și faptul că în sat au existat și meserii nesemnate și neluate încă în seamă ori în evidență de către etnografi. Aflăm de exemplu că gospodăria „unde stă acum Perin Doba“ ar fi fost cumpărată de la un olar, iar în casa „unde stă acum Batica“ ar fi locuit un oarecare Stancov-luminărarul <sup>13</sup>. Or, se știe că olarii și luminărarii lucrau pentru consătenii lor, dar și pentru satele din jur. Cu alte cuvinte se consemnează la Saravale două ocupații care în trecut aveau o mare importanță în viața locuitorilor.

<sup>11</sup> Vezi și : V. Cica, *U Dunavscoj Clisuri. Stari zanati*, în *Banatske novine*, Timișoara, 1978, nr. 3 500, p. 6, nr. 3 504, p. 6 ; Idem, *Meșteșuguri și meșteșugari la populația sîrbă din Clisura Dunării*, în *Tibiscus, Etnografie*, Timișoara, 1978, p. 139—143 ; Idem, *Po Clisurskim selima. Starinske kucie*, în *Banatske novine*, Timișoara, 1981, nr. 3 643, p. 6.

<sup>12</sup> P. Nemoianu, *Sîrbii și Banatul*, Craiova, 1930, p. 22—23.

<sup>13</sup> Inf. Milivoi Stoișin, de 75 de ani, Saravale nr. 794, Panța Mihai, de 38 de ani, Sîmpetru Mare.

Foarte mulți bărbați din această localitate știu să cînte la diverse instrumente. De remarcat că și ei, „muzicanții“ satului se considerau „meseriași“ și, împreună cu meseriașii propriu-ziși se încadrau în ceea ce ei numeau „breasla meseriașilor“ (fără ca noțiunea respectivă să se confunde cu vechile înțelesuri și funcții ale breslelor medievale). În fiecare an, la 2 februarie, meșteșugarii din Saravale, organizați în respectiva „breaslă“ organizau o serbare și petrecere comună. În ziua aceea, la biserica satului erau pomeniți cei dispăruți din rîndul „meseriașilor“. Apoi, avea loc un ospăț la fiecare familie, apoi o horă. Seara avea loc „balul meseriașilor“, unde „breasla“ asigura și îngrijea programul artistic și distractiv. De altfel se păstrează și un steag al „meseriașilor“, confecționat în urmă cu două secole. Și astăzi cînd moare un „meseriaș“, în fruntea convoiului funerar steagul este purtat de unul dintre cei cu care a fost în relații foarte apropiate cu dispărutul. Sicriul este purtat pe umeri de asemenea de „meseriași“.

Așa-zisa „breaslă“ a meseriașilor sîrbi din Saravale asigură unitatea strînsă dintre aceștia, nu odată prin ea, ca organizație, ei își revendicau anumite drepturi față de conducerea administrativă a comunei, își asigurau anumite condiții de muncă mai bune sau determinau relații favorabile între ei și clienții pentru care produceau ori prestau diverse servicii. De aici caracterul pozitiv și progresist al „breslei“.

Sîmpetru Mare este azi o așezare cu populație sîrbă în majoritate cu toate că mai înainte fusese o așezare românească, așa cum reiese dintr-un document în limba sîrbă păstrat în arhiva familiei preotului Victor Fizeșan din Pesac. În documentul respectiv se spun următoarele : „Însemnare. Pentru ca să se știe cînd s-au așezat Pesacul pe acest loc. Comunitatea Pesac a venit din Sin Petru-Sîrbesc pentru răutatea apei. Au ieșit în luna lui octomvrie 16, la anul 1768. Biserica s-a început a zidi, decemvrie în 7, anul 1806 și s-au sfințit în 16 septemvrie 1811, prin protopopul Nicolae Nicolici. Bătrînii ctitori acești (cuprinși în acest tablou) din Sin Petru au venit, și eu paroh fiind acestea le-am deminat. Mihail Miescu, epitropi Andrei Docin și Adam Doboș. Purtători de grijă pînă la sfințirea bisericii au fost Achim Lațcov... În Pesac, 10 decemvrie 1821. Scris-am eu, Preotul Filip Rusu, Paroh Pesacului, născut în Comnoș“.

Și aci, la Sîmpetru Mare, sîrbi s-au dovedit harnici și pricepuți meșteșugari. Ni s-a părut „un plus“ față de alte sate faptul că locuitorii de aici dovedeau mai mult interes față de instalațiile tehnice. Bătrînii spun că în Sîmpetru ar fi existat mai multe mori cu tracțiune animală (cu mamej, cum li se spune în literatura de specialitate) ; de asemenea, au existat și cîteva „oloinițe“ unde sătenii obțineau, prin presarea semințelor de dovleac și de floarea soarelui, uleiul necesar traiului vieții ; de asemenea se poate vorbi despre instalația de încălzit cu paie și coceni (interesant fiind aici și modul în care se realiza hornul sau coșul ; acesta era în așa fel construit încît să poată fi folosit și cu altă destinație, anume cea de uscătorie — în el se punea slănina și alte produse ca de ex. șuncile, cîrnații, caltaboșii — pentru a se usca și afuma, spre a se conserva) ; pe principiul acestei instalații de încălzit, localnicii făceau și cuptoare în afara casei, în care uscau poame, coceau piinea, prăjeau pește etc.

Sîrbi din Cenadul Mare erau vestiți legumicultori încă din secolele trecute, după ce s-au fixat pe vatra satului, alături de românii băștinași. Ei cultivă în special : ceapă, cartofi, usturoi și varză, produse pe care le valorifică pe piețele din jur, precum și pe cele ale unor orașe-centre mun-

citorești, ca de ex. Reșița, Călan, Oțelu Roșu, fără să mai amintim de orașele mari precum Aradul și Timișoara. În trecut ajungeau cu legumele la Macău și Seghedin (R.P.U.). Multe au fost meșteșugurile întâlnite la Cenadul Mare, dar, interesant ni s-a părut că nu au fost cele simple, ci aproape exclusiv doar meșteșuguri care implicau o anumită calificare și cu durată mai extinsă, pe ani de zile (cu perioada de ucenicie și de calfă). Nu am întâlnit la sîrbii din Cenadul Mare împletitori de nuiete sau de paie, vărari sau cărămidari, ori aparținători altor meșteșuguri de genul acesta.

### **Repertoriul meșteșugarilor sîrbi din zonă și al meșteșugurilor**

Pentru ilustrare ne vom folosi doar de situația din două localități, una cu populație sîrbă exclusiv și alta cu populație mixtă.

*La Sîmpetru Mare* am întâlnit următoarele meșteșuguri existente în prezent : brutari, constructori de case, ceasornicari, cizmari, croitori, croitorese, dogari, ecariseuri, fierari, frizeri la domiciliu, grădinari, măcelari, rotari, sobari, tinichigii, timplari, văcari, vînători, zugravi ș.a.

Față de numărul mare de meșteșuguri existente „în bătrîni“, localnicii justifică decalajul prin orientarea spre satele din jur, de unde își procurau mai ușor și mai ieftin cele necesare, pentru că acolo erau mulți meseriași, existînd o largă concurență, ca atare piața fiind bogată în produse.

*La Saravale* numărul meșteșugurilor a fost tot timpul mai ridicat decît în alte localități. Nu vom enumera, pentru acest sat, meșteșugurile, ci vom nota cîtiva din rîndul mare al meșteșugarilor : Milorad Cirilov și Milan Kapetanov constructori de case, Perin Doba stă în casa unui fost olar al cărui nume nu am reușit să-l identificăm, Mara lu' Saia — din „Bucăvița“, uloinițar, Milivoi Stoîșin, cărămidar, Draghici Stefan, cojocar-căciular, Draghici Dușan, croitor, Petcov David, cizmar, Micin Vasa, timplar, Stoîșin Milivoi, sobar, Dragutin Mitrov, fierar, Crișan Milan, rotar, Svetislav Stancov, frizer ambulant, Stancov Dușan („unde stă acum Batică“), lumînărar, Milca Acimov, bombonar, Iovanovici Vasa, măcelar, Ciosici Marinco, vînător, Milorad Petrov, pictor popular, Perin Zaria, muzicant etc.<sup>14</sup>.

### **c. SUD-VESTUL JUDEȚULUI TIMIȘ**

Dintre numeroase sate din această zonă am avut în vedere pe cele cu populația sîrbă sau mixtă (româno-sîrbești) : Checea, Cenei, Pustiniș, Otelec, Sînmartinul Sîrbesc, Ivanda, Cruceni, Crai-Nou, Rudna, Giera, Soca, Singeorge, Moravița, Jamu Mare, Ofsenița, Gătaia și altele.

Este o zonă de cîmpie, de unde și ocupațiile de bază : agricultura și creșterea vitelor. Oamenii din această parte a Banatului au dovedit cu prisosință priceperea de a lucra pămîntul, fiind recunoscuți cultivatori de cereale ; morile cu motor Diessel de la Ciacova, Gătaia, Deta, Peciul Nou, nu pridideau să transforme în făină grîul cultivat de sîrbii de prin partea locului, iar tîrgurile vestite din Jamul Mare, Jimbolia și mai ales din Ciacova constituiau importante puncte de desfacere pentru vitele mari și mici, crescute și comercializate de harnicii gospodari sîrbi. Reputația lor

<sup>14</sup> V. Cica, *Saravolske zanatlije. Nekada i sad*, în *Banatske novine*, Timișoara, 1979, nr. 3 548, p. 10, nr. 3 553, p. 8.

se întindea pînă spre Timișoara, trecînd chiar și peste linia acestui oraș, către Recaș, Lugoj, Buziaș ș.a. Spre sud-vest ei ajungeau să-și vîndă recoltele și vitele în diverse localități ale Iugoslaviei de astăzi, iar spre vest mergeau spre Sinnicolau Mare, trecînd unii spre Macău și Seghedin, în Ungaria. Aceștia erau sîrbii din zona de sud-vest a județului, alături de populația băștinașă, adică de români, pe care i-au găsit aici, ei au contribuit la dezvoltarea agriculturii bănățene, la formarea reputației de mari crescători de vite.

Numeroase erau apoi celelalte ocupații ale sîrbilor din zonă : cojocari, fierari, opincari, rotari, pescari, pantofari, zidari, măcelari, fîntînari, măturari, împletitori etc. Cojocarii lucrau una din piesele caracteristice ale portului popular sîrbesc din această parte a Banatului, adică cojocelul pentru femei și bărbați, cunoscut și sub numele de „brusneac“ sau „grud-neai“, piese care cereau multă îndemînare ; de aci și costul lor destul de ridicat ; în perioada interbelică o piesă de genul acesta ridicîndu-se la suma de 150—200 lei, ceea ce însemna destul de mult. Opincarii lucrau, din piele de vită adusă de comanditar, opincile cunoscute sub denumirea de „opinci sîrbești“ (sîrbii le numesc „opancear“ — adică opincă).

Demnă de reținut ni s-a părut relația dintre meșter și client cu privire la frizerii ambulanți ai satului și cea dintre „păcurari“ și proprietarii de oi, relații pe care vrem să le prezentăm în cele ce urmează, exemplificînd cu aspecte culese din satul sîrbesc Diniaș. Au fost la Diniaș numeroși frizeri, pe care noi îi numim „ambulanți“ fiindcă mergeau din casă în casă, la clienți, și-i serveau pe aceștia la domiciliu. Cum își găseau frizerii clienții ? În luna decembrie a fiecărui an se știa în sat că umblă frizerii să-și „prenoiască“ angajamentele sau să facă angajamente noi. Ei treceau pe la casele gospodarilor, stăteau de vorbă cu aceștia, le ofereau serviciile și discutau asupra modului de plată. Despre acest aspect vrem să menționăm că unii, care erau conștienți că au o reputație mai mică, sau nu se simțeau capabili pentru asigurarea serviciului în mod calitativ superior, scădeau încă de la prima discuție pretențiile de plată, pretenții care, în general, erau uniforme la toți frizerii. Dar mai existau unii frizeri în sat care, deși se bucurau de reputație, scădeau prețul ; făceau aceasta atunci cînd voiau să atragă spre ei mai mulți clienți sau să concureze pe un alt frizer ce se găsea la același nivel cu el. Cazuri mai rare erau acelea cînd un frizer bun cobora pretențiile în realitate, dar formal — în complicitate cu clientul — păstra sub tăcere faptul ori că popularizau împreună o plată mai ridicată ; nu era aci respectată etica profesională și, ca atare, cazurile au fost de excepție. Plata se făcea în natură ; se pare că se mergea ani mulți în șir pe aceeași taxă de 100 kg grîu și 100 kg porumb, pe care frizerul o aduna de la clienți vara și toamna, după strînsul recoltei. În schimb frizerul se angaja să presteze pentru clientul său următoarele servicii : de două ori pe săptămînă (miercurea și sîmbăta ori joia și duminica) să-l bărbierească și de două ori pe lună (sîmbăta ori duminica) să-l tundă. Era considerată o mare rușine pentru frizer sau client „ruperea“ înțelegerii din vina cuiva, fiecare riscînd ori să piardă din clienți ori să nu mai găsească înțelegere la alți frizeri. De unde rezultă clar că, la sate, între locuitorii sîrbi din Banat, existau tradiții pentru respectarea bilaterală a angajamentelor reciproce ; încălcarea lor aducea prejudicii morale și materiale atît celor vinovați, cît și celorlalți din sat, obștii.

Ne-a atras atenția și relația dintre proprietarii de oi și „păcurarii“ sau ciobanii care se angajau să păzească oile, să le poarte la pascut și să

le îngrijească pe o mare perioadă din an ; local, în Dinaș, acestora li se spune ciobani. Angajarea se făcea aproximativ precum cea care intervenea între oameni și frizeri, adică ciobanii mergeau pe la casele gospodariilor în luna decembrie și realizau înțelegerea ; era aceasta însă o înțelegere individuală, pentru că mai exista apoi una colectivă, adică o parte sau un colț din sat, în mod colectiv intra în înțelegerea definitivă cu ciobanul. Satul se împărțea în 4—5 părți, după numărul ciobanilor ; împărțirea era pe „cartiere“, pe străzi, pe „viță“ de familii sau pe alte considerente, formând tot atâtea ciopoare de oi. O dată contractarea făcută, pe un an, ea se „prenoia“ de la an la an, vreme mai lungă. Erau rare cazurile în care un grup de cetățeni renunța la ciobanul său ori invers.

Cînd obștia decidea formarea unui număr mai mic de „ciopoare“ de cît cel al ciobanilor, intervenea concurența ; cei rămași „fără turmă“ fie că se angajau ajutoare la ciobanii titulari, fie că se duceau în alte localități. Angajarea se făcea pe cereale, bani, pîine, șuncă-slănină, îmbrăcăminte pentru cioban și ajutorul său („boitar“). Plata „boitarului“ o făcea ciobanul, ceea ce înseamnă că în cadrul unor relații interveneau altele, de alt gen.

### Repertoriu de meșteșugari din Dinaș (inclusiv meșteșugurile)

Velco Giuchici, Milan Milovanov, Luca Stancov, Draga Bogdanov, Uroș Țaran, Svetozar Bogdanov, *covaci (fierari)*, Uroș Iovanovici, morar la moară cu manej proprie, Roian Iovanovici, „rîșnițar“, Liubco Radosavlin, Lechin Mihailov, Vasa Putici, Milorad Murar, Bogdan Bogdanov, Milivoi Sronea, Vucașin Radosavlin, Iova Milin, Obren Radosavlin, *frizeri*, Zarco Silin, *sculptor în lemn* (era surdo-mut), Giura Martinov, *tîmplar*, Raico Iovanovici, *paznic*, Ianin Arcadie, *cojocar*, Costa Bogdanov, Ilie Marcov, Mirco Miroslav, *opincari („opancear“)*, Nata Ciutar, *bombonar*, și mulți alții, fără a se neglija „muzicanții“, dinieșenii fiind recunoscuți ca foarte buni orchestranți : Boga Martinov, Alexandru Martinov, Milivoi Radosavlev, Spasa Stoianov, Toza Sandici, Steva Iovin, Alexander Petrov, Miladin Veselinov, Geale Popov, Pera Petrov, din generația mai veche, precum și Dragan Bogdanov, Velemir Nedelcov, Mile Raicov, Dușco Sandici din generația actuală.

În mod deosebit vrem să menționăm aspecte ale muncii și meșteșugului de *tîmplar*, meșteșug apreciat, după constatările noastre pe teren, la o valoare mai mare decît multe altele.

*Iovin Stefan, zis Steva*, originar din Dinaș, nr. 167. A deprins meseria de la Giura Martinov, cunoscut tîmplar din localitate. A fost ucenic („șăgirt“) la acesta timp de trei ani și jumătate, după care, timp de șase luni, a fost călăf. Martinov fiind autorizat să elibereze acte de absolvire, a atribuit lui Iovin actul cuvenit, calificîndu-l astfel ca tîmplar. Cu toată lipsa materială, tatăl lui Steva a cumpărat sculele necesare, pentru ca „maistorul“ să poată deschide atelier. Uneltele mai importante cu care a făcut cunoștință cînd era ucenic și cu care lucrează și astăzi poartă denumiri mai ales în limba germană ; de fapt ele se cumpărau de la niște fabrici de scule din Viena ori Budapesta, de aceea se și denumesc mai mult în limba germană. Notăm cîteva din ele : raubanc, dubla, schlict, fuspantz, ghiftaltz, mithobel, platbanc ș.a. Unele au primit nume în limba sîrbă, ca de ex. : gleta. Primirea acestor nume a avut loc direct și nu printr-o calchiere lingvistică.

Relația dintre tâmplar și client era de două feluri : a) comandă — plata în bani ; b) comandă — achitarea materialului lemnos în prealabil de către client — bani pentru manoperă sau alte materiale. În acest caz tâmplarul mergea cu clientul la Peciul Nou, unde exista depozit de che-restea, alegeau materialul lemnos necesar, clientul achita contravaloarea și apoi începea lucrarea propriu-zisă, în atelier. În prezent tâmplarul Stefan Iovin lucrează la C.A.P. din localitate. El face binaie, piese de mobilier, dulgherie brută, dar și lucrări de finisare artistice <sup>15</sup>.

Venită în mai multe etape în Banat, unde locuiau de la formarea lor ca popor, românii, populația sîrbă a găsit ospitalitatea ce îi caracteriza pe bănăteni ; aceștia au oferit sîrbilor loc de trai, condiții de muncă și dezvoltare, transmițându-le din experiența lor milenară și bogată în ceea ce privesc ocupațiile și meșteșugurile. Dar schimbul de experiență s-a produs și în sens invers, sîrbii influențînd în anumite direcții modul de viață al românilor băștinași ; cele două etnii nu au fost în opoziție, dar fiecare și-a păstrat și trăsăturile proprii.

Astăzi, ținînd seama de realitatea istorică și anume prezența sîrbilor în România, partidul nostru „apreciază că preocuparea pentru asigurarea deplinei egalități în drepturi a naționalităților conlocuitoare, pentru soluționarea problemelor lor specifice, pentru cimentarea unității și frăției oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate își păstrează întreaga importanță în perioada făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și trecerii treptate la comunism” <sup>16</sup>.

---

<sup>15</sup> Inf. Iovin Ilie, de 41 de ani, Stefan Iovin, de 50 de ani, Diniaș, nr. 167, Paia Iovanovici, de 58 de ani, Arcadie Ianin, de 70 de ani, Diniaș, nr. 281, Gheorghe Tomici, de 73 de ani, Lazăr Stoianov, de 50 de ani, Diniaș, nr. 261, Costa Iacovlev, de 67 de ani, Diniaș, nr. 136 (informații la 14.III.1980). Vezi și : V. Cica, *Diniaș Kroz. Zanat je zlatan*, în *Banatske novine*, Timișoara, 1980, nr. 3 603, p. 6 ; Idem, *Jifa jifa, tamburița ...*, în *Ibidem*, nr. 3 605, p. 6.

<sup>16</sup> *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea României spre comunism*, București, 1975, p. 148.

# UN VALOROS COMPLEX DE INDUSTRIE POPULARĂ — MORILE CU CIUTURĂ DE PE APA RUDĂRIEI <sup>1</sup> (BANAT)

Corneliu Bucur

## Zona și localitatea. Coordonate istorice și geografice

Localitatea Eftimie Murgu <sup>2</sup> (sub vechea denumire — Rudăria), considerată de unii istorici ca fiind „cea mai veche comună din Almăj” <sup>3</sup>, este una din cele 14 așezări ale „Țării Almăjului”, depresiune tipică intramontană, închisă spre sud de Munții Almăjului, iar spre nord de cei ai Semenicului și irigată de-a lungul axului său longitudinal de cursul Neagăru-lui <sup>4</sup>. Bine adăpostită natural de munți, păstrînd și cultivînd statornic, de-a lungul secolelor, în ciuda stăpînirii vremelnice otomane (1658—1718), virtuțile militare în primele veacuri ale mileniului nostru ca plăieși <sup>5</sup>, din anul 1718 ca „ilițieni” și din 1773 ca grăniceri <sup>6</sup>, sub administrația austriacă, populația acestor străvechi sate românești și-a apărut cu arma în mînă privilegiile cunoscute sub denumirea de „drept valah”, recunoscute de regalitatea ungară la 1457, celor 8 „districte valahice privilegiate” din care făcea parte și Almăjul <sup>8</sup>.

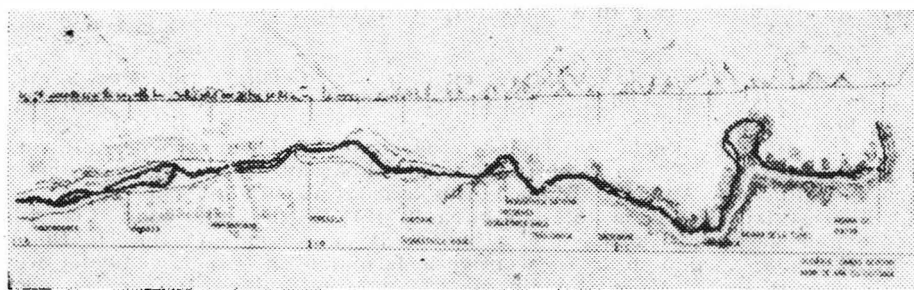


Fig. 1.

<sup>1</sup> Acest subiect a fost filmat în anul 1969 în colaborare cu I.W.F.-Göttingen (R.F. Germania). Textul științific al filmului a fost publicat în: *Encyclopaedia Cinematographica*, E. 1626/1972; V. Simon, C. Bucur, *Südost-Europa, Rumänien Mahlen in einer Löffel-rad-Mühle in Rudăria*, Göttingen, 1969.

<sup>2</sup> După numele revoluționarului de la 1848, Eftimie Murgu (1805—1870), în anul 1971 numele de Rudăria a fost schimbat în Eftimie Murgu.

<sup>3</sup> C. Buracu, *Din trecutul Almăjului și al Rudăriei*, Ed. Astra, 1932, p. 5.

<sup>4</sup> Localnicii numesc riul „Neagăr”; numele Nera a fost dat în timpul administrației austriece impunîndu-se în lucrările de cartografie și geografie.

<sup>5</sup> C. Buracu, *Din istoria Banatului de Severin*, Caransebeș, 1932, p. 3.

<sup>6</sup> *Ibidem*.

<sup>7</sup> N. Tomiciu, *Districtele valahice privilegiate*, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, vol. X, Timișoara, 1942, p. 598.

<sup>8</sup> *Ibidem*.

În aceste condiții istorice, zona a rămas o enclavă etnografică care a conservat, în numeroase privințe, fapte de civilizație arhaice, tradiționale, de mare interes istorico-cultural, unul dintre acestea fiind și morile hidraulice cu roată orizontală care compune un ansamblu de „industrii țărănești“<sup>9</sup> în situ, unic în România.

Atestată documentar încă din anul 1484<sup>10</sup> (după alți istorici din anul 1210<sup>11</sup>), iar din 1566 sub dubla denumire de Rudăria și Gîrliște („Garlistha iam alias Ruderia dicta“<sup>12</sup>), comuna Eftimie Murgu apare, celui care accede dinspre Bozovici (centrul zonei), ca o așezare adăpostită sub streșina Munților Almăjului, dominată de semețele virfuri numite Corhanul Rudăriei (1 109 m) și Svinecea Mare (1 224 m), răsfirată de-a lungul apei Rudăriei — al cărui nume l-a luat după un obicei împămîntenit în această parte a Banatului și păstrat pînă astăzi în cazul localităților învecinate — Bănia, Prigorul, Putna, Sopot, toate străbătute de ape cu același nume.

Geografic, așezarea reprezintă un tip de sat colinar, fiind situat pe o terasă premontană, la 500—650 m altitudine.

Ca structură, ea evidențiază prefacerile petrecute în timp după abandonarea impusă de edictul imperial din anul 1777, de abandonare a „săliștilor“ și „cătunelor“ și „coborîrea la drumul mare“<sup>13</sup> a arhetipului caracteristic zonelor pericarpatice de așezare risipită cu un profil economic predominant pastoral<sup>14</sup>.

O reminiscență a vechii așezări, o întîlnim pînă astăzi sub forma „sălașelor“, care compun o așezare satelită distribuită pe întreg teritoriul de cultură al comunei și care formează unitatea economică principală, adăpostind utilajul agricol, construcțiile administrative pentru animale, furajele pentru iernat. „Sălașele“ sînt locuite tot timpul anului de unii membrii ai familiei (de obicei bărbați mai vîrstnici care îngrijesc animalele), sau numai în sezonul de recoltare a finului și iarna<sup>15</sup>.

<sup>9</sup> C. Bucur, *Premise la o istorie a civilizației medievale românești. Cu privire la apariția industriilor feudale pe teritoriul României*, în *Studii și comunicări*, Sibiu, 1978.

<sup>10</sup> În anul 1484 regele Matei Corvin dăruiește lui Iacob Gîrlișteanu ban de Severin între 1485—1506, ca moșie 8 sate din Almăj între care sînt menționate și Gîrliște și Rudăria. Apud: C. Buracu, *Din trecutul Almăjului...*, p. 8.

<sup>11</sup> Acest fapt se deduce din atestarea la 1241 a întîiului nobil din familia Gîrliștenilor, Iacob Gîrlișteanu, numit ban de Bosnia. Apud: C. Buracu, *Din trecutul Almăjului...*, p. 5—6. În ce ne privește formulăm ipoteza provenienței acestei familii (numită de fapt Chiriac) din Gîrliște, localitate situată pe apa cu același nume, mai la nord spre Anina. Coborîrea lor în Almăj și improprietărea cu Rudăria se datorează credem încredințării importanței poziției strategice a cheilor Rudăriei, spre supraveghere și apărare. Dealtfel nici C. Suciu nu consideră valabilă atestarea de la 1241 ci aceea de la 1484; Cf. C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1968, sub voce.

<sup>12</sup> În sentința din 10 decembrie 1569 dată în procesul de moștenire dintre membrii familiei Gîrliște sînt folosite două expresii care identifică Rudăria cu localitatea Gîrliște pentru înțila oară, în actele de donație anterioară ele apărînd ca două localități distincte. Cea de a doua expresie este „Gerlisthye alias Ruderia“ (C. Buracu, *Cronica istorică a Almăjului*, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara*, anul VIII, 1941, p. 39).

<sup>13</sup> *Ibidem*, p. 179.

<sup>14</sup> I. Chelcea, *Creșterea vitelor în viața locuitorilor din Pătaș și Borloveni Vechii (j. Caraș)*, în *Revista Geografică Română*, vol. II, 1939, p. 1; C. Bucur, *Schiță la monografia localităților bănașene din care provin monumentele de industrie și meșteșug popular prezentate în Muzeul tehnicii populare din Dumbrava Sibului*, în *Tibiscus*.

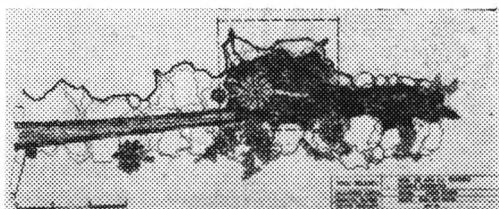
<sup>15</sup> I. Chelcea, *op. cit.*, la care adăugăm constatările proprii din cercetările proprii efectuate în anii 1966—1967 în Prigor, Putna și Rudăria.

## Rețeaua hidrografică

Apa Rudăriei se formează la numai câțiva kilometri în amonte de comună (10—12 km), din confluența a două pîraie : Rudăria Mică și Rudăria Mare ce izvorăsc de sub Svinecea Mare. La trei kilometri după confluența acestora, valea se strîmtează și devine meandrică.

La intrarea în cheile (de un pitoresc deosebit prin sălbăticia naturii) cu pereți stîncoși, formați din roci metamorfice <sup>16</sup>, albia se adîncește, de-

Fig.2.



bitul apei crește, cursul devine mai rapid și formează mici cascade înspumate și zgomotoase, oferind condiții ideale pentru exploatarea potențialului său energetic în scopul acționării morilor hidraulice. La întîlnirea celor dintîi case, cheile se termină brusc așa cum au început. Firul apei serpuiește tot mai alene irigînd satul răsfirat de-a lungul cursului său și primind ici și colo ca mici afluenți cîteva pîriișe al căror debit variază mult, avînd excedente primăvara la topirea zăpezilor și în toamnele ploioase.

## Caracterul ocupațional al populației

Întreagă Valea Almăjului este formată din dealuri și terase puțin prielnice agriculturii. Însăși denumirea zonei semnifică în vechea slavă „țara colinelor” <sup>17</sup>. Singurul teren roditor îl găsim în Lunca Neagărului, nu mai lată de 2—3 km. Retrasă, față de aceasta cu câțiva kilometri în stînga lui, sub munte, comuna Eftimie Murgu (Rudăria) a avut din totdeauna, ca și celelalte localități din zonă, ca ocupație principală creșterea animalelor („nămăi animalea” <sup>18</sup>). Dintre ramurile agriculturii, cea mai dezvoltată, favorizată fiind și de relief și climă, este pomicultura.

Cu toată adversitatea mediului și aici cultura cerealelor este practică cu dirigenie de fiecare familie, cele mai frecvente culturi fiind porumbul, grîul de toamnă, secara și ovăzul ; dintre plantele textile — cînepa ; dintre plantele furajere — trifoiul.

În trecut s-au practicat, după cît se pare, și unele activități miniere — de unde probabil se trage și denumirea satului deoarece „rudă” înseamnă „mină”. Din secolul al XVIII-lea deținem informații și în legătură cu alegerea aurului din nisipul riului de către țiganii băieși numiți de administrația austriacă „Neubanater” <sup>19</sup>.

Profilul cultural al așezărilor din zonă, este dat de economia mixtă, agro-pastorală cu accent pe creșterea animalelor.

<sup>16</sup> L. Botoșăneanu, Șt. Negrea, *Drumețind prin Munții Banatului*, București, 1976, p. 189.

<sup>17</sup> C. Buracu, *Cronica istorică a Almăjului* ..., p. 35.

<sup>18</sup> Termenii locali i-am cules în anul 1968 la Rudăria de la prof. Vasile Nemeș, n. 1905, Eftimie Murgu nr. 264.

<sup>19</sup> C. Buracu, *Cronica istorică* ..., p. 184.

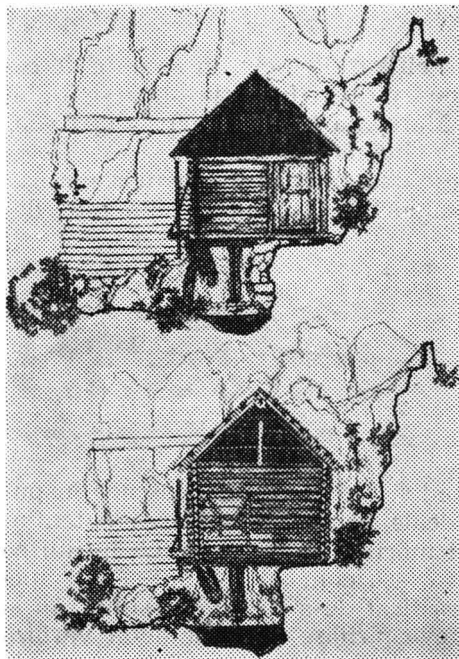


Fig. 3.

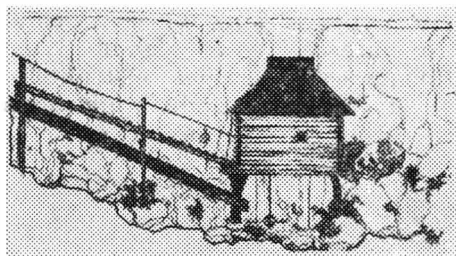


Fig. 4.

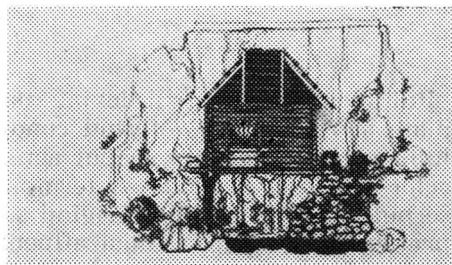


Fig. 5

## Morile hidraulice

**Tipologie.** Morile de pe apa Rudăriei aparțin categoriei celei mai simple de instalații hidraulice pentru măcinat cereale<sup>20</sup>, caracterizată prin transmisia directă, nemultiplicată a mișcării de rotație, de la roata dispusă orizontal, la piatra alergătoare, situată pe un plan superior, paralelă cu roata morii.

Instalații de mic randament și pentru uzul unor mici colectivități familiare, morile sînt numite de localnici și „rîșnițe”, fapt semnificativ. Încadrînd fenomenul în aria răspîndirii sale teritorial-naționale, morile din valea Rudăriei, continuate de rețeaua celor din Cheile Nerei, zona Sopot-Sasca Montană, și de cele din zona Moldova Nouă, delimitează extremitatea apuseană a ariei lor de răspîndire pe teritoriul României, de-a lungul întregii catene sudice a Carpaților Meridionali, ajungînd în răsărit, pînă la cotul Vrancei<sup>21</sup>. Ele marchează în județul Caraș-Severin, cea mai densă rețea, ajungînd în cazul unor localități la peste 30 de instalații<sup>22</sup>. În cazul Rudăriei numărul morilor a fost în trecut pare-se de 28, astăzi el fiind doar de 14. Acestea (se înșiră asemeni unei salbe (fig. 1), avînd o distanțare variabilă, în funcție de panta terenului) sînt numite, de localnici în

<sup>20</sup> C. Irimie, *Beiträge zur Typologie der bäuerlichen Industrielanlagen Rumäniens*, în *Etudes d'ethnographie et de folklore, VII CISAE*, Moscova, 1964 ; C. Bucur, *Evoluție și tipologie în sistematica generală a instalațiilor hidraulice din România*, în *Cibinium 1974—1977*, Sibiu, 1979.

<sup>21</sup> C. Bucur, *Considerații istorice și etnologice privind apariția instalațiilor hidraulice pe teritoriul României*, în *Biharea*, Oradea, 1977.

<sup>22</sup> C. Irimie, *Ancheta statistică în legătură cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de apă pe teritoriul României*, în *Cibinium*, 1967—1968.

ordine de sus în jos : Moara de piatră, Moara de la tunel, Rasonea (fig. 2—6), Dacicoane, Trăiloane, Îndărătnica bătrână, Patoane (fig. 7—10), Îndărătnica mică (fig. 11), Îndărătnica nouă (fig. 12—16), Frizoane, Popeasca (fig. 17—19), Hambaroane, Vamulea (fig. 20—23), Maximoane<sup>23</sup>.

**Arhitectura.** Planul construcției morilor este invariabil monocelular. Avînd dimensiuni foarte mici (3,50—4,00 m) și forma cvasi-pătrată, spațiul lor interior este multifuncțional. Partea anterioară, de la intrare în moară, servește ca spațiu pentru depozitarea sacilor, spațiu de odihnă și veghe, avînd într-un colț instalată vatra pentru încălzit și eventual pregătirea unei mîncare calde („coleşă“, adică mămăligă) pe pirostrie.

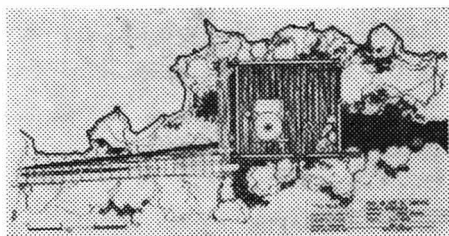


Fig. 6.

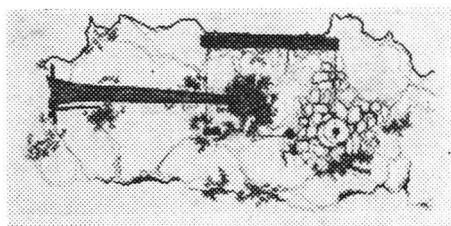


Fig. 7.

Partea din spatele morii este spațiul destinat instalației (pietrele de moară, coșul de grăunțe și coșul de făină) și activităților legate de acționarea și alimentarea morii.

La o singură moară (Maximoane), planul morii cuprinde și o prispă exterioară, rezultată din retragerea peretelui fațadei cu circa 80 cm față de capătul grinzilor talpă („bulbani“). Pentru susținerea grinzilor cosoroabe, la capătul „bulbanilor“ sînt instalate două furci de sprijin în care se fixează capătul grinzilor superioare.

**Elevația construcției morilor** păstrează aceleași trăsături miniaturale deși prin caracteristicile tehnico-constructive și funcționale, aceste instalații au în mod obligatoriu două nivele. La nivelul inferior se găsește dispusă instalația energetică (roata de apă cu fusul său vertical) avînd o înălțime de circa 2,00—2,50 m. De regulă aceasta sub nivelul de călcare pe malul riului, astfel încît privită de sus, pierde din înălțime. Nivelul superior constă din construcția propriu-zisă, formată din pereți de cununi de birne sau grinzi avînd înălțimea de 2,00—2,20 m, la care se adaugă acoperișul care nu depășește nici el 2,50—2,80 m.

**Materiale și tehnici de construcție.** În această direcție morile din Rudăria evidențiază cîteva din cele mai arhaice soluții<sup>24</sup> tehnico-constructive de pe întreg teritoriul Banatului.

**Substrucția.** Pentru înălțarea construcției cerută de poziția verticală a axului roții hidraulice, mai multe mori cercetate au păstrat pînă azi tehnica „furcilor“, constînd din îngroparea unor trunchiuri masive de arbori, prevăzuți în partea inferioară cu ramificațiile rădăcinilor păstrate

<sup>23</sup> *Documente de arhitectură din România*, Institutul de arhitectură „Ion Mincu“, București, 1972, nr. 15.

<sup>24</sup> C. Bucur, *Cu privire la metodologia cercetării și identificării monumentelor de cultură populară transferate în Muzeul tehnicii populare*, în *Cibinium 1969—1973*, Sibiu, 1973.

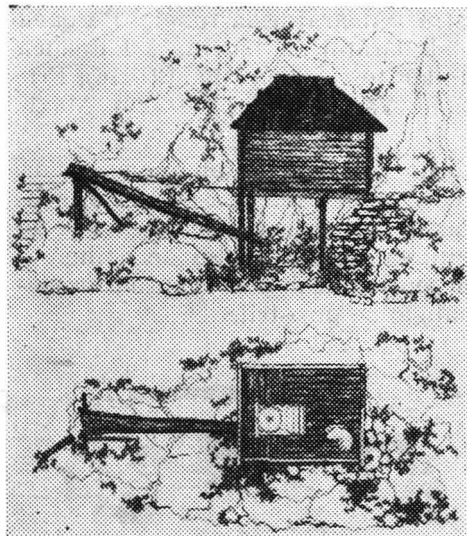


Fig. 8.

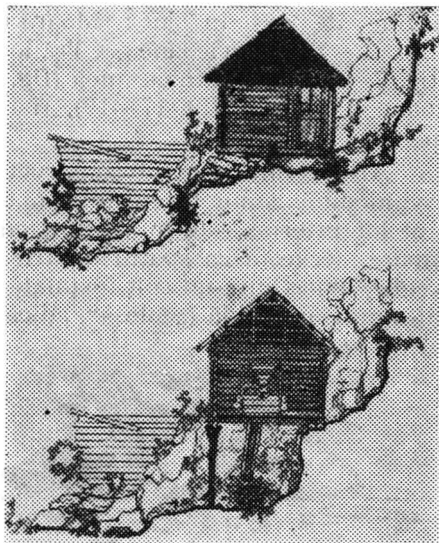


Fig. 10.

mai lungi, pentru a obține stabilitate mai mare și o rezistență sporită la șocurile mecanice provocate de funcționarea instalației, iar în partea superioară avînd dăltuit lăcașul pentru fixarea „bulbanului“, dispus longitudinal. O fază de tranziție o constituie sprijinirea peretelui de acces al morii pe un zid de piatră, iar a colțurilor opuse ale construcției pe „furci“. Cele mai evaluate au înlocuit complet elementele de sprijin din lemn, subzidind una din laturi, sub talpa morii, cu un zid de piatră în aceeași tehnică simplă fără liant, iar la colțurile opuse, clădind picioare din piatră, lucrute identic (cazul morilor „Îndărătnica bătrînă“ și „Hambaroane“).

**Construcția propriu-zisă a morii** este realizată din birne rotunde sau grinzi complete din fag, imbinat la capete în „cheutoare“ dreaptă („sori-vală“). Peste „bulbani“ solizi și rezistenți montați longitudinal sînt așezate, într-o aliniere cît mai perfectă, grinzile care formează podeaua morii. Pe această platformă sînt clădiți pereții fără o preocupare inițială (la construcțiile din birne rotunde) de etanșeizare a spațiilor dintre birne, marcînd apoi, treptat, un interes sporit pentru o închidere cît mai ermetică a spațiului interior spre a feri în special iarna de curenți. La construcțiile mai vechi din birne rotunde („Îndărătnica mică“) s-a revenit ulterior asupra acestui detaliu, acoperindu-se pereții cu șiruri suprapuse de „șindilă“ tocmai în scopul sus amintit.

Cu excepția unei singure mori care prezintă mai multe transformări innoitoare („Dacicoane“), pereții morii sînt netencuiți. În cazul acesteia, a fost aplicată — evident mai recent — o tencuială în tehnica spicuitului, asociată cu o instalație de încălzit din cărămidă, al cărei coș de tiraj, zidit tot din cărămizi răzbate prin acoperișul morii. Tot aici avem și cazul singular al tăvănirii morii. Ușa de intrare în moară este amplasată întotdeauna pe latura îngustă și este dispusă marginal, foarte scundă, ea obligă aplecarea celor care pătrund în moară. Doar două mori („Dacicoane“ și Rosonea“) au practicat pe unul din pereți un ochi de fereastră servind nu

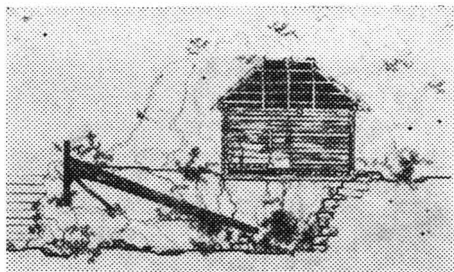


Fig. 9.

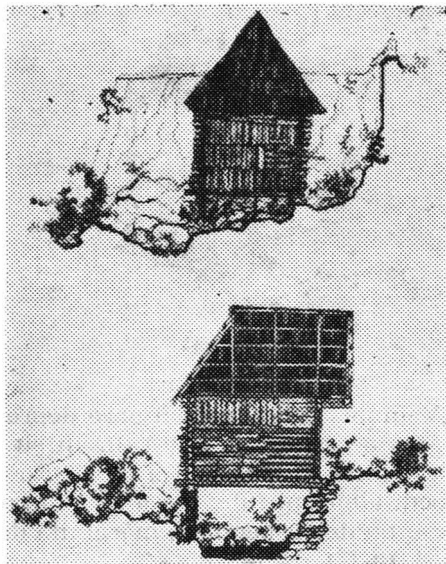


Fig. 11.

atît ca luminator, cît mai ales pentru a viza priza de apă și sistemul de admisie.

**Acoperișul** morilor diferă de la o moară la alta. Majoritatea au acoperișul tradițional în patru ape („plește“) cu o înclinație uniformă a celor patru ape. În cazul acestora, apele lungi se termină printr-o porțiune suprainălțată față de restul acoperișului, ca o creastă, care reprezintă o particularitate a întregii arhitecturii almăjene. Ea rezultă din montarea pe două grinzi mediane, așezate peste cosoroabe, a unui jug vertical pe care se sprijină căpriorii („Moara Rosoanea“, „Patoanea“ și „Popeasca“). Pe căpriori sînt prinși lăteții pe care este bătută „șindrila“. Unele mori prezintă un acoperiș asimetric, avînd apa de deasupra intrării prelungită cu scopul de a proteja spațiul de la intrare, eventual și scara de acces îndeosebi împotriva poleiului și formării gheții iarna. Două mori („Îndărătnica mică“ și „Dacicoanea“) prezintă un acoperiș modificat avînd numai trei ape, cea de a patra fiind înlocuită de un fronton triunghiular cvasi-perpendicular format din „șindilă“ prinsă, pe lăteți.

**Accesul** la mori este soluționat în mod diferit în funcție de caracteristicile terenului în fiecare caz în parte. În cele mai multe cazuri accesul în moară este *direct* de pe mal, singura intervenție dirijată fiind aceea de a consolida solul prin zidirea unui perete în profil de contrafort, sub talpa fațadei, cu intrarea în moară. Morile „Maximoanea“, „Popeasca“ și

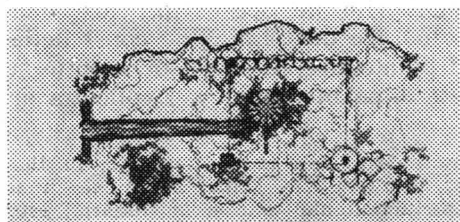


Fig. 12.

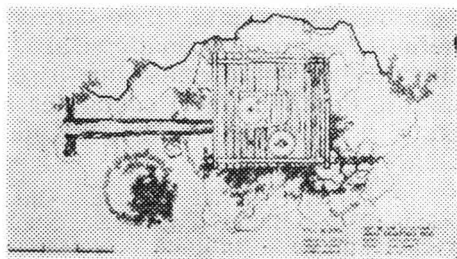


Fig. 13.

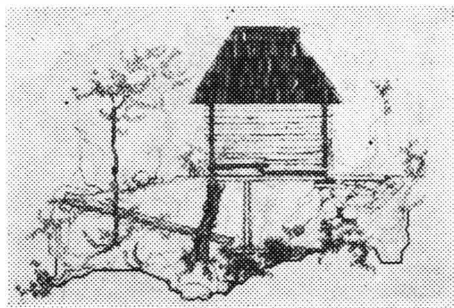


Fig. 14.

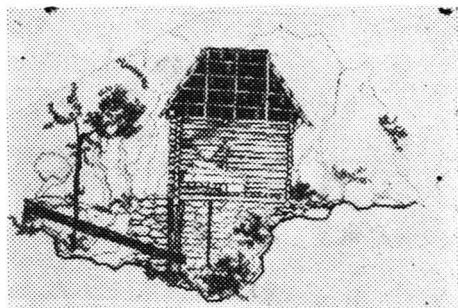


Fig. 15.

„Vamulea“ situate în uşoare depresiuni de teren au recurs, pentru asigurarea accesului, la scară. În sfârşit gama soluţiilor tehnice este completată de *puntea suspendată* a morii Rosonea, impusă de situarea morii în mijlocul albiei pârîului, ceea ce a impus, legarea malului de talpa morii printr-o punte suspendată, mărginită de o „mînă curentă“.

**Instalaţia morii** se compune din două sisteme distincte : cel energetic şi cel mecanic.

**Sistemul energetic** este format din generatorul hidraulic (roata de apă) cu axul său, avînd funcţia de arbore motor şi pîrghie de transmisie directă, a mişcării de revoluţie. Prin sistemul de construcţie şi dispunere a fiecărei părţi din întreg ansamblul, mişcarea de rotaţie imprimată roţii — prin proiecţia jetului de apă în concavitatea cupelor — este transmisă, fără modificarea parametrilor săi de bază : planul mişcării (orizontal), sensul mişcării (identic) şi viteza de revoluţie. Elementul intermediar, în procesul de transmitere al mişcării la piatra alergătoare, îl constituie tija metalică cu braţele în formă de coadă de rîndunică, încastrate în baza pietrei superioare, într-un lăcaş dăltuit exact după măsura sa, („pîrpăriţa“). În mijloc, are un orificiu în care pătrunde capătul axului metalic care prelungeşte fusul din lemn al roţii, îndeplinind atît funcţia de pîrghie motrice, cît şi pe cea de ax de centrare a pietrelor.

**Roata morilor de pe apa Rudăriei** este formată din 12 cupe scobite rotund şi încastrate în butucul masiv prin care trece axul. Fixarea cupelor se face cu cepuri de lemn, iar fixarea fusului se face prin strîngerea butucului cu inele metalice. La morile mai vechi, capetele exterioare ale cupelor sînt lăsate libere. La cele mai noi, acestea sînt încercuite cu un inel metalic de care sînt fixate şuruburi filetate în scopul de a mări rezistenţa la forţa centrifugă ce se dezvoltă în timpul mişcării de rotaţie şi rezistenţa la presiunea exercitată de proiecţia jetului de apă, sub presiune, pe cupe. Interesantă, ni se pare şi aici, atestarea celor doi termeni care definesc în arealul banatic şi al Olteniei morile de acest tip, care mai funcţionează — afirmam într-o recentă lucrare de tehnică de construcţie al roţii de apă : „mori cu făcie“ avînd palete drepte sau uşor scobite şi „mori cu ciutură“ avînd în loc de palete cupe monoxile<sup>25</sup>. Explicaţia ar

<sup>25</sup> Morile cu roata orizontală sînt cunoscute sub mai multe denumiri în România : „cu ciutură“, „cu făcie“, „cu titirez“, „cu turbină“. Dintre toate cea mai veche expresie — întîlnită îndeosebi pe teritoriul Olteniei, dar şi la Rudăria, este cea de moară „cu făcie“. Consideraţii etnolingvistice asupra acestei expresii am formulat în lucrarea *Consideraţii...*

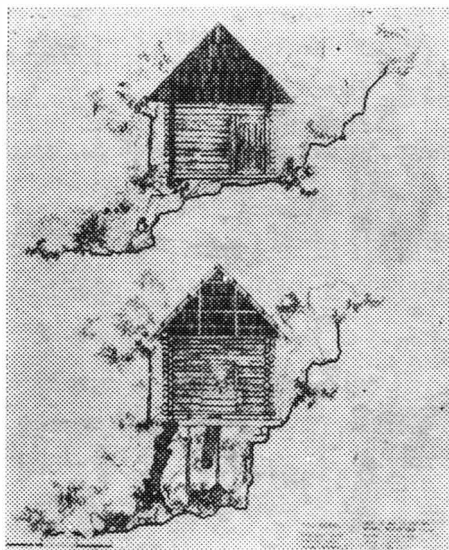


Fig. 16.

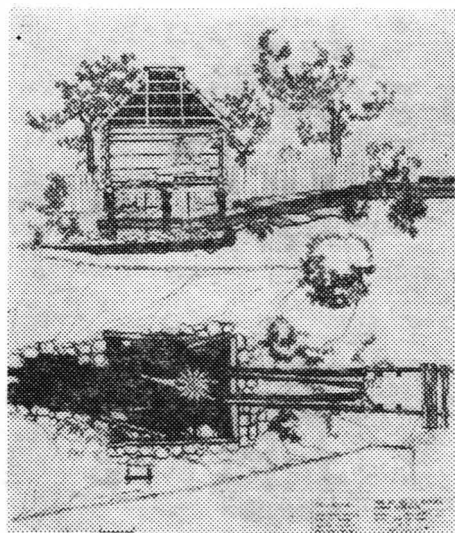


Fig. 17.

putea să rezide în colonizările de olteni care s-au făcut în repetate rînduri, îndeosebi după pacea de la Belgrad (18 septembrie 1739) prin care Austria pierde Oltenia<sup>26</sup>.

La capătul inferior al *axului roții* este fixat un cui metalic (odinioară o piatră ovoidală) care pivotează pe o placă (înainte o piatră mai mare, din cremene, numită metaforic pentru situarea sa în apă „broască”) prinsă pe „furcă”. Aceasta din urmă, este așezată pe un pat solid în albia rîului cu bifurcația spre roată, perpendicular pe direcția de curgere a apei. Principala sa funcție este aceea de a oferi un suport stabil lagărului în care se învîrte capătul axului roții.

Cea de a doua funcție, pe care o îndeplinește, este aceea de a ridica roata cu fus cu tot, cu ajutorul unei pîrghii verticale fixată în capătul furcii, al cărui capăt se termină în interiorul morii cu o bară transversală (în alte zone cu un șurub cu manivelă). Prin introducerea unei pene sub aceasta, bara este ridicată, pîrghia numită chiar „ridicător”; aceasta ridică la rîndul său de un capăt furca care împinge în sus axul roții. Dispozitivul mai sus descris servește în mai multe scopuri: la ridicarea pietrelor pentru frecare, la curățirea pietrelor de făina măcinată, la funcționarea morii în gol, dar îndeosebi, la reglarea „măcinîșului” prin reglarea distanței dintre pietre.

O particularitate amuzantă, întîlnită la morile din Rudăria, o constituie existența morii a cărei roată are mișcarea în sens invers față de învîrtirea acelor ceasornicului. Acestor mori, localnicii le-au dat denumirea sugestivă de „îndărătnicie” (cea „bătrînă”, cea „nouă”, cea „mică”).

**Sistemul mecanic** se compune din perechea de pietre, instalate într-un „coș” construit din grinzi masive, încastrate la două din capete în pereții construcției (în cazul dispunerii unghiulare a construcției) sau numai în peretele posterior (în cazul dispunerii sale mediane). La unele mori grin-

<sup>26</sup> C. Buracu, *Din istoria Banatului...*, p. 9.

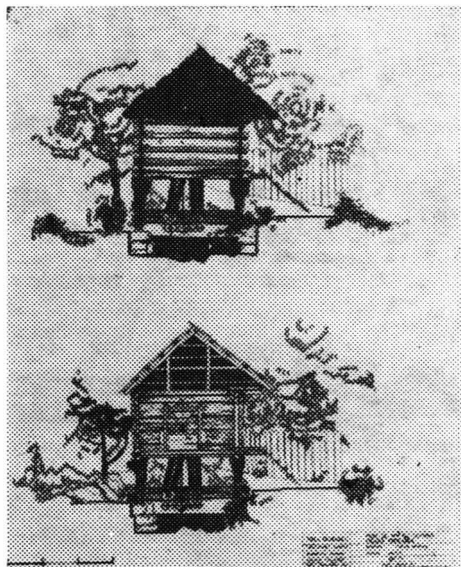


Fig. 18.

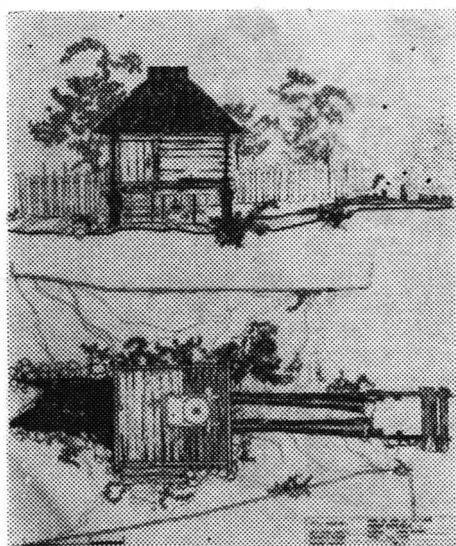


Fig. 19.

zile „coșului“ sînt lăsate mai lungi, obținîndu-se astfel și un lăcaș pentru colectarea făinei. Din lăcaș făina se încarcă în saci, cu lopățica.

Deasupra orificiului central al pietrelor se află suspendat *coșul pentru grăunțe* din care se alimentează instalația. De forma unui trunchi de piramidă, cu baza în sus, aceasta se sprijină pe două baze orizontale fixate la rîndul lor de un jug format din patru stîlpișori, prinși la capătul coșului, care protejează pietrele. Pentru a se putea asigura o alimentare ritmică, regulată, sub gura coșului de grăunțe este legată „*postăvița*“, o albiuță ușor înclinată (unghiul de înclinație este reglabil, în funcție de debitul apei și calitatea granulării semințelor) în care cad semințele din coș. Albia este orientată cu gura sub orificiul din mijlocul pietrelor. De *postăviță* este fixat un „*titirez*“ al cărui capăt inferior aleargă pe fața superioară a pietrei alergătoare, preluînd de la aceasta trepidațiile pe care le transmite „*postăviței*“ provocînd prin scuturarea acesteia, scurgerea continuă a boabelor.

**Complexul hidraulic** reprezintă ansamblul lucrărilor de teren și al dispozitivelor care asigură condițiile hidrotehnice indispensabile funcționării morilor, debitul, transportului apei pînă la poziția de captare, dirijarea și căderea (inclusiv viteza) jetului de apă spre cupele roților.

În cazul Rudăriei, întreg acest ansamblu se raportează la condițiile speciale de relief și ale cursului apei. Ansamblu ce constituie, indiscutabil, cea mai complexă, ingenioasă și spectaculoasă componentă a acestei unice rezervații mulinologice din România, depășind în frumusețe pe cele de la Globu Rău, Topleț, Cornereva ș.a. El evidențiază cu strălucire și concretețe convingătoare, capacitatea de adaptare la orice condiții de teren, ingeniozitatea creatoare și varietatea soluțiilor tehnice iscodite și aplicate de țărani alămăjeni, adevărați politehnicieni ai satului românesc.

**Sistemele de acumulare.** Prima condiție, în cazul acestei localități, era asigurarea debitului de apă (necesar funcționării unui număr atît de mare de instalații adică 22) în condițiile unei pante de teren destul de reduse.

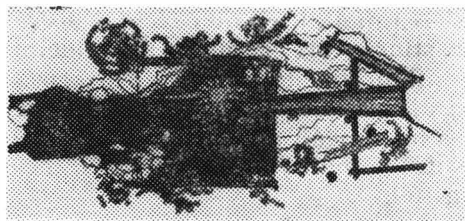


Fig. 20.

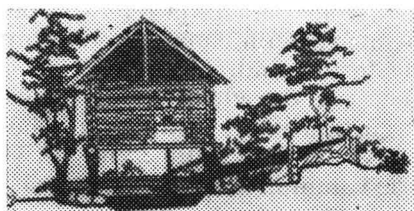


Fig. 21.

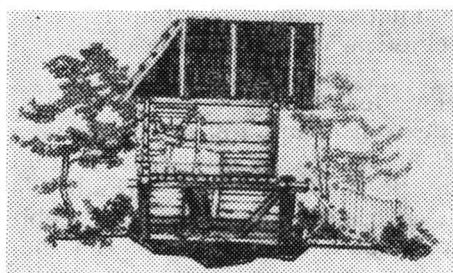


Fig. 22.

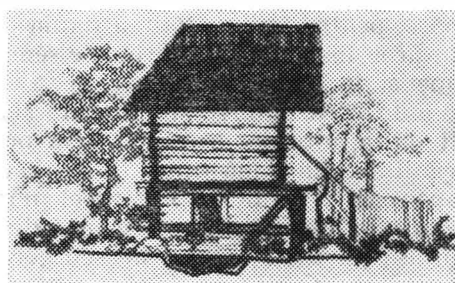


Fig. 23.

În comparație spre exemplu cu apa Bigărului la Topleț care cu un debit mult mai mic, reușește să acționeze pe o distanță de numai 2 000 m, peste 14 mori, Bigarul are însă o pantă de curgere mult mai înclinată și compensează astfel debitul, prin viteza sporită. Această primă condiție, înclinația terenului, reducea din avantajele nete ale apei Rudăriei, caracterizată prin debit regulat, asigurat de apropierea izvoarelor de structura metamorfică a rocii, și de viteza relativ mare a pîrului în chei și la gura acestora. Soluția găsită de rudăreni a fost *sistemul de baraje* (stăvilare) prin care s-au creat numeroase lacuri de acumulare („tăuri”) pentru instalațiile al căror amplasament, reclama acest lucru. Scopul era dublu: acumularea apei și deci crearea unui rezervor de apă care asigura funcționarea continuă a morii și ridicarea nivelului la punctul de captare, asigurându-se astfel căderea și deci viteza necesară „purtării roții”.

Stăvilarele sînt construite din trunchiuri masive de arbori suprapuse și consolidate prin batardouri din lemn, instalate din loc în loc, în funcție de lungimea stăvilărilor. Însăși amplasamentul unor mori, a fost ales în funcție de acele „accidente” de teren care au facilitat construirea barajului, cu scopul de a se evita lungimea prea mare a barajului, din spirit de economie de lemn și manoperă. Astfel la „Îndărătnica bătrînă” stăvilărilor se sprijină pe o stîncă mare, căzută de pe unul din versanții masivi ce străjuiesc valea Rudăriei. Uneori același stăvilărilor și „tău” servesc două mori, cum este cazul morii „Îndărătnica bătrînă” și Patoanea vecina ei.

**Priza și aducțiunea.** Captarea apei de la stăvilărilor, poate fi directă, prin fixarea capătului superior al sistemului de admisie direct la „tău” sau indirect prin captarea unui volum de apă condus printr-un canal amenajat în sol „ierugă” pînă deasupra morii și de aici dirijarea prin același sistem. Un caz nemaiîntîlnit în nici o altă localitate și care amintește de îndrăzneala unor lucrări similare a unor ingineri romani și mai tîrziu ale ambițioșilor cistercieni. Este cazul morii de „la tunel” al cărui canal de aducțiune și admisie este *săpat într-o stîncă prăvălită pe cursul apei*. Aici

a fost aleasă soluția tehnică optimă, deși cea mai dificil de executat aceea: a săpării unui canal de câțiva metri prin stîncă, care ne sugerează tunelul de forță a hidrocentralelor electrice. Configurația terenului a favorizat lucrările de aducțiune iar înălțimea barajelor înlesnite la rîndul lor de îngustimea văii Rudăriei, în chei, a redus lungimea canalelor de aducțiune (care atingea în alte zone zeci și chiar sute de metri) la numai câțiva metri, volumul lucrărilor compensîndu-se astfel.

**Sistemele de admisie** constau din dispozitivele prin care apa captată din rîu, „ierugă“ sau direct din lac este condusă la roată. Este ultimul nivel prin care omul mai poate interveni prin neostoita lui sete de perfecționare, pentru îmbunătățirea unuia din parametrii tehnici esențiali în cazul tuturor instalațiilor hidraulice, energia cinetică, deci viteza de curgere a apei și de lovire a cupelor roții.

În ceea ce privește *tipurile* sistemelor de admisie ale morilor din Rudăria, întîlnim astăzi, în plin proces de transformare și modernizare a vieții satului două tipuri de bază, cel de al treilea („duduroniul“) fiind abandonat. Primul tip este cel monoxilic, prezent în două variante de execuție. Cel mai simplu constă dintr-un arbore secționat mediat și scobit în așa fel încît canalul de scurgere să primească un profil conic cît mai accentuat. O altă variantă a acestuia care ne amintește de ceea ce în alte zone am întîlnit sub termenul de „butoi“ („buton“) constă din practicarea de-a lungul trunchiului a unui „șliț“ longitudinal îngust care permite confecționarea canalului median interior cu mijloace mecanice, prin tăiere. Acesta are avantajul unei eficiențe sporite.

Tot din categoria sistemelor de admisie moxilice, dar constituindu-se ca un tip aparte, amintind „duduroniul“, folosit odinioară și la Rudăria, la morile de pe pîrîiașele care sînt afluenții Rudăriei<sup>27</sup>. Prin debit mic și inconstant al acestora, sistemele descrise anterior nu puteau asigura, în cea mai mare parte din timp, funcționarea morilor. „Butoniul“ (în graiul local „duduroni“) constă dintr-un arbore scorburos, al cărui canal median intern este realizat prin ardere înăbușită. El este instalat răsturnat, avînd capătul inferior (cu diametrul cel mic, deci) înfundat cu cepuri din lemn („dude“), confecționate din plută sau alte esențe moi și avînd la rîndul lor, un orificiu central de diametre diferite. În funcție de debitul apei se înlocuiau aceste cepuri de lemn (între diametrul gurii lor și debit fiind un raport direct proporțional) asigurîndu-se astfel acumularea apei în „duduroni“ și ieșirea unui jet de apă sub mare presiune prin „dudă“. În fapt, acesta nu este decît o aplicare simplă dar ingenioasă a unui principiu din mecanica fluidelor, formulat de fizicianul Bernulli (viteza lichidelor într-un tub cu secțiune variabilă este invers proporțională cu secțiunea).

Cel de al doilea tip întîlnit în Rudăria într-un singur caz, dar generalizat în majoritatea zonelor etnografice, îl constituie jgheabul din scîndură, care păstrează tendința de conicitate, înlocuită în cazul construcției lor rectangulare cu un profil sub formă de trunchi de piramidă.

Cît privește *numărul* elementelor folosite în procesul de admisie, acesta este variabil.

Cea mai mare parte a morilor cercetate de noi (Rosonea, Dacicoanea, Patoanea, Îndărănicile) au un singur jgheab de admisie monoxil. Două dintre mori („Hambaroanea“ și „Vamulea“) au în schimb două jgheaburi,

<sup>27</sup> Inf. Vasile Nemeș (anul 1968), n. 1905.

unul folosind ca supraplin pentru evacuarea apei din lac în timpul staționării morii, pentru a se evita deversarea peste stăvilă și distrugerea acestuia.

Modalitatea de instalare a acestor sisteme de admisie explică importanța lor în ansamblul procesului de exploatare a potențialului energetic al cursului de apă, pentru acționarea generatoarelor hidraulice țărănești. Poziția lor este puternic înclinată (pînă la 60 grade) și în cazuri excepționale și mai mult) în scopul de a se obține o cădere maximă a apei. Înălțarea morii pe piloți și asigurarea unui nivel al apei superior la care se realizează priza admisie, nu este o consecință legată de poziția și lungimea axului roții și a „ridicătorului“, ci este o condiție a bunei funcționări a morilor cu roată orizontală. Față de greutatea jgheabului și înclinația mare pe care o are, a fost necesară realizarea unei lucrări de rezistență la capătul său de jos, constînd, fie din așezarea orizontală a unui trunchi rezemat de furcile sau „picioarele“ de piatră ale morii, spre a se preveni deplasarea lui, fie dintr-un zid de piatră transversal care susține jgheabul.

**Sistemele de oprire a admisie.** Și în cazul acesta avem două tipuri distincte ; primul, cel pe care l-am putea numi „clasic“ pentru frecvența răspîndirii sale în toate zonele etnografice, constă din „stavila“ acționată prin purtare directă și care, așezată în poziție verticală, în fața canalului jgheabului, închide accesul apei, presiunea exercitată de aceasta asupra sa avînd și rolul de a o menține fixă. Pentru acționarea sa, la morile din Rudăria sînt amenajate punți de acces și mici platforme de asigurare în timpul operațiilor de deschidere sau întrerupere a admisie, de curățire a apei de crengi, gunoai sau spargerea gheții.

Un tip mai evoluat, întîlnit și în alte zone constă din instalarea unei scîndurele „limbă“ în canalul jgheabului (la moara Dacicoane). Acționată din interiorul morii printr-o pîrghie aceasta poate fi adusă în poziție orizontală eliberînd canalul sau lăsată să cadă, închizînd-o deci, și făcînd ca apa să sară peste roată.

**Aspecte social-istorice ale densității, regimului de proprietate și folosință a morilor.**

Două aspecte ne-au reținut atenția în cercetarea efectuată asupra acestor ansambluri de mori din Banatul de munte ; densitatea mare de instalații și regimul de compositorat întîlnit pretutindeni.

În cazul *densității instalațiilor*, explicațiile nu pot fi decît două : în primul rînd randamentul scăzut al instalațiilor și apoi, mărimea obștei și puterea sa economică ridicată. Să analizăm mai întîi aceste din urmă aspecte dintr-o perspectivă social-istorică, demografică și juridică. Am arătat la locul cuvenit vechimea mare a atestării documentare a localității, continuitatea neîntreruptă de viață în această străveche vatră românească, în pofida vicisitudinilor care s-au abătut asupra văii Almăjului îndeosebi în secolele XVI—XVII. Deși nu dispunem de cifre statistice probatorii, în perioada dintre anii 1552 (anul căderii părții de vest a Banatului sub ocupație turcească) și anul 1658 (anul ocupării văii Almăjului de turci)<sup>28</sup>, luptele necontenite împotriva turcilor, jefuirea și incendierea repetată a satelor de către aceștia, trebuie să fi provocat un serios regres economic și demografic. În timpul domniei lui Matei Basarab (1632—1654), — sprijinit în bătălia sa pentru cîștigarea tronului de la 1632, de satele româ-

<sup>28</sup> M. Bizerea, *Banatul ca unitate și individualitate istorico-geografică în cadrul pămîntului locuit de români*, în *Tibiscus, Etnografie*, 1973, p. 11.

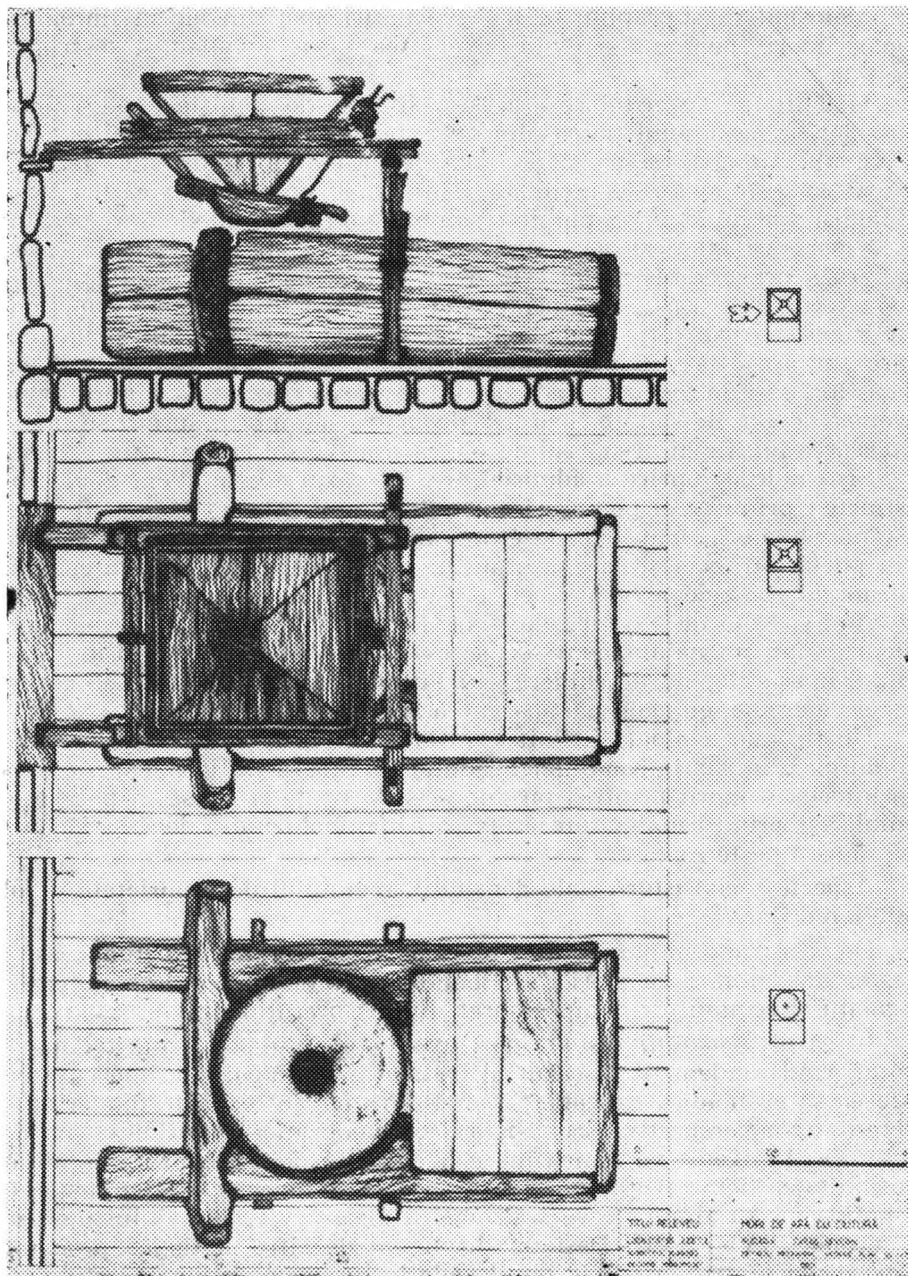


Fig. 24.

nești din Almăj<sup>29</sup> — mai multe familii de aici au plecat în Oltenia, colonizând sate care poartă numele celor de origine între care și Almăj, Șopot,

<sup>29</sup> Unul dintre generalii lui Matei Basarab a fost Vaida Bona (zis și Bonaventura), ginerele lui Gavrilă Gîrlișteanu. Vezi C. Buracu, *Din trecutul...* p. 31 (Nu întâmplător un alt rudărean — dr. Iosif Sirbu — a scris una din monografiile istorice valoroase asupra domniei lui Matei Basarab).

Rudari, Girliște, Prigor și altele<sup>30</sup>. Abia după iradeaua imperială din anul 1685 prin care, obligați de consolidarea stăpînirii lor în Banat, turcii acordă țăranilor români (de aici) drepturi economice egale cu populația musulmană, în principal dreptul de a transmite posesiunea pămîntului și averea mobilă urmașilor<sup>31</sup>, situația se îndreaptă. Ca urmare, se produce fenomenul invers, de emigrare a unor țărani din Transilvania, Serbia și Ungaria și așezarea lor în Banat, ceea ce face ca la sfîrșitul stăpînirii turcești și începutul celei habsburgice, Banatul să fie bine populat și să aibă o apreciabilă putere economică<sup>32</sup>. Așa se face că la 1718, Rudăria se prezintă ca o așezare puternică, avînd tot atîtea case ca și Bozoviciul (82), evident cele mai des populate sate din valea Almăjului, dacă analizăm comparativ situația cu celelalte așezări : Bănia — 56, Pătaș — 44, Prigor — 40, Sopot — 35, Girbovăț — 28, Moceriș — 26, Dalboșeț — 15, Putna — 13<sup>33</sup> situația demografică se îmbunătățește și mai mult după 1739 cînd în urma pierderii Olteniei de către austrieci, numeroase familii din Oltenia vin în valea Almăjului. Principala explicație a acestor repetate mutații de populație între provinciile Banat și Oltenia este fără îndoială conștiința unității de neam neînvinsă de toate barierele politice ale imperiilor care își disputau întîietatea asupra ținuturilor din sud-vestul României.

Statistica din anul 1773 (anul introducerii organizării militare de graniță și în Almăj, prin alipirea acestor sate la Batalionul de grăniceri înființat de Iosif al II-lea în anul 1768<sup>34</sup>, prezintă un salt demografic spectaculos. Principalele așezări din Almăj rămîn Bozovici, cu 232 familii și Rudăria, cu 190 familii, lor adăugîndu-li-se, Bănia cu 183 familii, Prilipăț cu 139, Prigor cu 135, Borloveni și Dalboșeț cu 126, Lăpușnic cu 125, Pătaș cu 122 și Sopot cu 114<sup>35</sup>. Singurul Mocerișul (87 familii), Garbovăț (67) și Putna (41) rămîn cu o populație mai puțin numeroasă<sup>36</sup>. În anul 1804 numărul familiilor din Rudăria este de 192<sup>37</sup>. Între această continuă creștere demografică (motivată după 1658 de avantajele economice și atmosfera politică mai calmă) și dezvoltarea așezărilor, iar în cadrul acestora, a principalelor sectoare economice, între care cel al industriei alimentare a morăritului a fost dintotdeauna pe primul plan fapt explicabil la o populație sedentară, adînc înrădăcinată în glia strămoșească, trebuie stabilită o relație directă, causală. De aceea avem toate motivele a considera secolul XVIII, îndeosebi după „coborîrea la drumul mare“ a așezărilor sus amintite, ca marcînd o etapă istorică nouă de dezvoltare fără precedent a acestor așezări în general, și a rețelei mulinologice, în particular. Legea nouă pentru regiunile grănicerești apărută în 1807 („Grundgesetze für Militargrenze“) <sup>38</sup> constituie un stimulent al dezvoltării vieții economice. Deși păstrează în continuare proprietatea asupra teritoriului în favoarea Casei imperiale din Viena, locuitorilor

<sup>30</sup> *Ibidem*.

<sup>31</sup> M. Bizerea, *op. cit.*, p. 11.

<sup>32</sup> A. Tintă, *Colonizările habsburgice în Banat (1716—1740)*, Timișoara, 1972, p. 35 ; Apud : M. Bizerea, *op. cit.*, p. 11.

<sup>33</sup> C. Buracu, *Cronica istorică ...*, p. 39.

<sup>34</sup> Idem, *Din istoria Banatului ...*, p. 15.

<sup>35</sup> Grigore Popiți, *Date și documente bănățene (1728—1887)*, Timișoara, 1939 ; Apud : C. Buracu, *Cronica istorică ...*, p. 226—227.

<sup>36</sup> *Ibidem*.

<sup>37</sup> *Ibidem*.

<sup>38</sup> C. Buracu, *Din istoria Banatului ...*, p. 15.

satelor grănicerești li se recunoaște calitatea de „arendasi” ai pământului lucrat de ei și în capitolul II se prevede autorizarea grănicerilor de a se îndeletnici cu industria, comerțul și științele <sup>39</sup>.

Expresie directă a exploziei demografice la finele secolului XVIII și începutul celui următor o regăsim în numărul mare al morilor instalate de localnici pe apa Rudăriei. Dacă luăm în considerație randamentul scăzut a acestui tip de instalație, se explică atât necesitatea construirii unui număr atât de mare de mori într-o așezare, dar mai rezultă secundar, și necesitatea socierii mai multor familii în construirea și exploatarea morilor.

Acest aspect juridic al coposessoratului în sfera socio-economică a morăritului l-am întâlnit în aproape toate localitățile bănățene cercetate, inclusiv la populația sirbească din Svinița <sup>40</sup>, colonie de secolul XVIII, care dacă nu l-a avut la data sosirii întiiilor coloniști aici, l-a împrumutat de la localnici. O primă explicație a coposessoratului, ar consta în condiționarea de ordin natural: numărul limitat de mori hidraulice în cazul fiecărui curent de apă în funcție de parametrii tehnici ai acestuia și de cantitatea de energie hidraulică pe care o dezvoltă. Din informațiile locuitorilor a reieșit constituirea și în această privință, a unei norme tradiționale, a asocierii a 7, 14, sau chiar 28 de capi de familie mai tirziu (multiplul de 7 deci) încă de la constituirea morii, cu obligații și drepturi egale „între rîndași”, fiecare beneficiind de aceeași unitate temporală pentru folosirea instalației („un rînd”). La Rudăria „un rînd” era de 24 de ore, ceea ce însemnează că fiecărei familii îi revenea inițial „dreptul la moară” la o zi pe săptămână, respectiv la două săptămîni sau la lună. În decursul timpului prin împărțirea succesivă a „rîndului” între urmașii fiecărei familii fondatoare, s-a ajuns treptat și în această problemă, la un anacronism. Întreținerea morilor a rămas o obligație colectivă, accesul la moară fiind stabilit în funcție de necesități și prin convenție liberă. Sondînd mai adînc în realitatea social-istorică am descoperit aspecte deosebit de interesante care țin de domeniul etnologiei juridice și al căror studiu aprofundat solicită specialiștii domeniului. Mai mulți istorici care au tratat succint problema înclină să vadă în acest coposessorat, reflexia unei realități istorico-juridice complexe ale cărei origini le întâlnim parțial în concepția romană despre familie (supusă autorității lui „pater familias”) și despre proprietate, individuală și inalienabilă <sup>41</sup>, pe de altă parte în comunitatea consuetudinară a dreptului „valah” („jus valachicum”) <sup>42</sup>. Păstrarea integră a acestui „obicei al pământului” de-a lungul secolelor, în cadrul districtelor privilegiate bănățene, este dovedită și de faptul că administrația austriacă îl asimilează în reformele sale din 1757 și 1807, prin care se introduce formula „comunioanelor”. În cadrul acestora administrarea bunurilor comune revine celui mai în vîrstă care este capul familiei fie prin dreptul nativ fie în temeiul alegerii <sup>43</sup>.

<sup>39</sup> Ibidem, p. 16.

<sup>40</sup> C. Bucur, *Aspecte social-economice ale practicării morăritului în partea de sud-vest a Banatului*, în *Cibinium*, Sibiu, 1968.

<sup>41</sup> C. Grifșoreanu, *Originile comunității familiale la români în coroborare cu jus valachicum*, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, Timișoara, anul X, 1942, p. 422.

<sup>42</sup> E. Botiș, *Organizația administrativă a Daciei traiane cu privire specială la Dacia Ripensia*, în *Revista Institutului Banat-Crișana*, Timișoara, 1941, p. 322.

<sup>43</sup> Ibidem.

Denumirea morilor cu nume proprii în cea mai mare parte exprimă limpede această stare de lucruri pe plan social și juridic.

Morile hidraulice cu roată orizontală din Rudăria formează o rezervație culturală unică. Prin caracteristicile lor arhitectonice și tehnico-constructive, ele se înscriu în categoria „monumentelor de tehnică populară”<sup>44</sup>, care alături de „monumentele de arhitectură populară” și creațiile artei noastre populare, pe cele mai diverse genuri, reprezintă cele mai expresive valori ale patrimoniului culturii noastre populare de esență etnografică. Asigurarea tuturor măsurilor de protecție și valorificare instructiv-educatională a acestui ansamblu de arhitectură vernaculară trebuie să constituie un obiectiv al generosului plan de conservare și valorificare a patrimoniului cultural național.

El constituie pentru generații întregi de tineri de azi și de mâine un crîmpei viu al istoriei civilizației tehnice din valea Almăjului, reliefînd acest aspect în peisajul cultural al ținutului constituind un atrăgător și instructiv obiectiv turistic zonal și național.

---

<sup>44</sup> C. Bucur, *Monumentele de tehnică populară o categorie importantă a patrimoniului cultural național*, mss.



# „NUMELE DE POCIUMB“ ÎN RELAȚIA STRUCTURI SOCIALE — ANTROPONIMIE ÎNTR-UN SAT BĂNĂȚEAN (BELINȚ — JUD. TIMIȘ)

Simion Dănilă

1. Un teren dintre cele mai fertile pe care se poate întîlni sociologia cu lingvistica este — credem — acela al raporturilor ce se stabilesc între structurile sociale și antroponimie, în măsura în care strînsa condiționare a numelui de persoană de viață individului uman și de evoluția grupului social din care acesta face parte se reflectă în întregul sistem onomastic<sup>1</sup>.

A devenit aproape un loc comun constatarea că în structura antroponimică se oglindește situația socială a unei persoane, starea sa civilă, „capacitatea juridică a unei persoane de a-și exercita drepturile și datoririile familiale sau cutumiare ce decurg din posesia firească a numelui“<sup>2</sup>. E drept însă că această caracteristică a antroponimiei este recunoscută mai ales pentru stadiul din trecut al numelor, ba chiar se afirmă de către unii cercetători că „în alcătuirea numelor actuale de persoane nu se mai reflectă decît puțin din starea socială și personalitatea juridică a purtătorului. Numele de persoane nu mai spun astăzi nimic despre starea socială a purtătorului“<sup>3</sup>. Ceea ce credem că este puțin exagerat, cîtă vreme nu se face o disociere între numele de familie, numele de botez și celelalte nume și se face abstracție de faptul că studiul numelui de persoane în strînsă legătură cu grupul social interesează nu numai în măsura în care acesta se mulează personalității individului purtător, ci și pentru felul în care el devine oglinda unei întregi colectivități sociale, a unui ansamblu de relații interumane. Sînt nume pe care omul le moștenește, după cum sînt nume pe care le pierde sau le dobîndește în grupul sau microgrupul în care se integrează. Tocmai dinamica aceasta a constituirii sub ochii noștri a numelor de persoană într-o comunitate rurală (Belinț — jud. Timiș) am urmărit s-o surprindem în cercetarea noastră.

2. În paginile de față însă vom expune numai constatările referitoare la *numele de pociumb*. Căci în Belinț, ca dealtfel în multe alte comunități sătenești, o persoană poartă obligatoriu trei nume: două sînt

---

<sup>1</sup> Aspect neabordat de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu și Dumitru Chițoran în crestomația *Sociolingvistica. Orientări actuale*, București, Editura didactică și pedagogică, 1975, dar pentru care Marica Pietreanu propune termenul *socio-onomastică* (*O cercetare de „socio-onomastică“ aplicată la material românesc*, în volumul colectiv *Studii de onomastică*, Cluj-Napoca, 1976) și citează ca precursori ai acestei subdiviziuni a onomasticii pe Șt. Pașca, H. H. Stahl, Al. Graur.

<sup>2</sup> Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, București, Editura Academiei R.S.R., 1970, p. 116.

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. 109.

moștenite — *numele de familie* și *numele de pociumb* (în grai, *pošump*), iar unul se dobîndește printr-un act ritual — *numele de botez*, a cărui selectare este o treabă ce privește exclusiv familia și rudele apropiate. Adesea, acestora li se adaugă al patrulea nume: *batjocura* (*băžocura*) sau *porecla* (*prolēca*), de asemenea dobîndit (dar printr-un act nonritual), grație unei selecții făcute de comunitate.

Dacă numele de botez este o reflectare a unei tradiții sau mentalități de familie (cauzate social), batjocura este reflectarea personalității individului în conștiința colectivului — social sau profesional — din care face parte acesta. Ambele nume dobîndite sînt, fiecare în felul lui, relevante, spun ceva despre microgrupul individului sau despre individ. În schimb, numele de familie și numele de pociumb, purtate de toți membrii aceleiași familii, și-au pierdut valoarea expresivă, avînd însă funcția de identificare, de indicare a apartenenței individului la o familie și funcția juridică de exercitare a unor drepturi și obligații.

Dar ce reprezintă *numele de pociumb*? Și de ce nu utilizăm termenul de *supranume*? În lingvistica noastră nu s-a ajuns la un consens unanim în ceea ce privește conținutul noțiunii de *supranume*, denumirea aceasta indicînd, de la autor la autor, de fiecare dată altceva. De aceea, oricine a făcut studii de onomastică a simțit nevoia să precizeze accepțiunea în care utilizează *supranumele*, încît termeni ca *supranume* și *poreclă* au ajuns să aibă o poziție foarte fragilă în terminologia lingvistică<sup>4</sup>.

La această situația s-a ajuns datorită faptului că cercetătorii au plecat de la funcția de identificare și de sancționare onomastică a așa-ziselor supranume, neglijînd o realitate mult mai evidentă, de ordin social-economic, aceea a proprietății, a *locului* pe care-l deține o gospodărie în

---

<sup>4</sup> Pentru A. Candrea, *Poreclele la români*, București, 1895, p. 8, există o deosebire de frecvență între *poreclă* și *supranume* („Dacă porecla dată cuiva de către o persoană este repetată și de alții: la adresa aceleiași persoane, ea devine supranume”) și o deosebire de funcționalitate, porecla lovind „în năravul sau defectul cuiva”, fiind întotdeauna peiorativă, cîtă vreme supranumele își pierde această caracteristică, devenind un element auxiliar al numelui; pentru Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, supranumele „sînt în măsură să servească ca un mijloc în plus de identificare mai ușoară a unui individ” (p. 54) și sînt „un fel de nouă botezare a indivizilor, ocazională desigur” (p. 55); A. Stan, *Porecle și supranume în Valea Bistriței*, LR, VI, 1957, nr. 5, p. 42—44, face următoarea disociere: „Supranumele și poreclele au funcțiuni speciale: porecla este un element cu conținut afectiv, în timp ce supranumele n-a avut niciodată un astfel de conținut, sau, chiar dacă l-a avut la început, cu timpul l-a pierdut”. Și: „Atît supranumele, cît și poreclele au un important rol antroponomic, deoarece prin varietatea lor și mai ales prin calitatea lor de a fi expresive, sugestive, servesc, pe lîngă nume, ca un mijloc în plus de deosebire și de identificare a indivizilor”; Al. Graur, *Nume de persoane*, București, Editura științifică, 1963, p. 70, consideră distincția între *porecle* și *supranume* neinteresantă și utilizează termenul *poreclă*; M. Purcar-Gușeală, *Porecle (comuna Șimișna, raionul Dej, regiunea Cluj)*, LL, XIV, 1967, p. 146, adoptă termenul *poreclă* și pentru *supranume*, dar distinge între „porecle cu rol afectiv” și „porecle cu rol neafectiv”; în schimb, V. Țăra, *Supranumele românești din comuna Domașnea (Caraș-Severin)*, AUT, Seria Științe filologice, VI, 1968, p. 227, operează numai cu termenul *supranume*, făcînd deosebiri între *supranume ironice*, „care au un pronunțat caracter afectiv și vizează satirizarea, uneori chiar descalficarea, celui care le poartă”, și *supranume neutre*, „lipsite de caracter afectiv, satiric sau ironic, care nu slujesc decît la precizarea identității”; acestei terminologii i se aduce un corectiv de către M. Homorodean și N. Mocanu, *Din onomastica comunei Scărișoara (jud.*

vatra satului, a „gospodăriei de rădăcină“<sup>5</sup> a fiecărei familii țărănești. Or, tocmai acest lucru este denumit prin *numele de pociumb* la Belinț, unde *poșump*, pe lângă sensurile de „țărăș, stîlp de lemn, buturugă“, îl are și pe acela de „vatră părintească, locul cu casa, curtea și grădina moștenite din moși-strămoși“ (belințeanul zice : „Io m-am născut în poșumpu ăsta“) sau prin *porecla de hei* la Drăguș (Brașov), unde *hei* înseamnă „locul ocupat în vatră de o gospodărie“<sup>6</sup>. Deci *numele de pociumb* sau *de hei* este mai mult decît un antroponim și mai mult decît un toponim, el se află undeva la interferența dintre toponimie și antroponimie, avînd o dublă încărcătură semantică, denumind *locul* moștenit de drept de o familie în vatra satului și, prin aceasta, pe însuși *capul de gospodărie* cu întreaga familie posesoare a locului : el este un *topo-antroponim*<sup>7</sup>. Constituit dintr-un nume propriu (a cărui proveniență este de interes strict lingvistic), se poate folosi simplu și atunci se referă la : capul familiei („*Ticu* e un bun grădinar.“), toată familia („*Ticu* nu și-a turnat trotuarul.“) sau la gospodărie („L-am ajuns prin dreptul lui *Ticu*.“) sau se utilizează cu articolul posesiv-genitival invariabil *a* : *A lu Ticu*, avînd semnificație colectivă sau referindu-se la un singur membru al familiei dedus contextual.

Dacă l-ai întreba pe *Mircea lu Ticu* care e batjocura lui, ți-ar spune că aceasta este batjocura sa — adică numele de *pociumb* — întrucît el n-are un al patrulea nume. Dar, întrebîndu-l care e numele de *pociumb* al lui Constantin Pătruț, ți-ar răspunde *Pobiru*, și apoi care-i batjocura lui Tică lui Pobiru, ți-ar spune că e *Pitulicu*. Deci distincția între *nume de pociumb* și *batjocură* este semiconștientizată la belințeni, iar noi va trebui să fim foarte atenți la întrebările puse și la răspunsurile primite, pentru a putea discerne între unul și altul.

*Alba*), StUBB, Series Philologia, XIV, 1969, fasc. 2, care propun termenii *supranume subiective* pentru „supranume ironice“ și *supranume obiective* pentru „supranume neutre“; Ion T. Stan, *Porecle și supranume din comuna Sohodol (raionul Cîmpeni, regiunea Cluj)*, StUBB, Series Philologia, XIII, 1968, fasc. 1, p. 101, consideră că *poreclele* „nu individualizează o persoană, ci o familie“; Sanda Golopenția-Eretescu, *Clasificarea prin „numiri“*, I, REF, XVII, 1972, p. 151, vorbește de „numele din bătrîni“ (supranumele); I. Roșianu, *O problemă de onomastică în discuție : categoriile antroponimice*, LR, XXV, 1976, nr. 3, p. 300, vorbește de *supranume afective* și *neafective*, împărțindu-le pe primele în două categorii : *peiorative* (sau *porecle*) și *admirative* (calificative); Christian Ionescu, *Observații asupra sistemului antroponimic românesc*, LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 526, abordează problema din punct de vedere structuralist, deosebind în cadrul formulelor antroponimice neoficiale segmentul *supranume individual* și segmentul *supranume de grup*, acesta din urmă fiind și el, după funcțiunea denotatoare, de mai multe feluri : *supranume de familie*, *supranume de neam*, *supranume colectiv*; și exemplele s-ar putea înmulți.

<sup>5</sup> H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. II, București, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 150—151.

<sup>6</sup> *Ibidem*, p. 126.

<sup>7</sup> Al. Graur, *op. cit.*, p. 92, remarcă mai mult în treacăt și în legătură cu relația dintre numele de persoane și cele geografice, fără a stărui asupra acestei evidente realități onomastice pe care o discutăm aici : „S-a zis *mă duc la Seceleanu*, înțelegîndu-se prin acest nume o persoană, dar în același timp casa, curtea, moșia lui, astfel încît și după ce persoana astfel numită n-a mai existat sau cînd te duceai la altă persoană din același loc spuneai tot la *Seceleanu*, pînă cînd numele persoanei a ajuns să fie folosit în mod normal pentru a denumi locul sau localitatea“.

O privire paralelă asupra numelui de pociumb și a numelui de batjocură va pune mai bine în lumină specificul fiecăruia dintre ele.

În timp ce funcția numelui de pociumb este aceea de a indica *proprietatea* și *apartenența* la o anumită familie și de a *identifica*, funcția batjocurii este de a *sanționa* devierile de la norma comună. De aceea, batjocura este *individuală* și *netransmisibilă*, cită vreme numele de pociumb este *colectiv* și *se moștenește* din tată în fiu. (Se spune *Șchioapa lu Dodu*, formulă care utilizează batjocura *Șchioapa* pentru individualizare și numele de pociumb *Dodu* pentru a indica apartenența la grupul familial.) Fiind individuală, batjocura este *expresivă*, *relevantă*, spune ceva despre purtător ; numele de pociumb este *neutru* din acest punct de vedere.

Batjocura *înțeapă*, *supără*, *irită sensibilitatea* persoanei purtătoare, nu este acceptată de către ea, pe cînd numele de pociumb este *acceptat fără opoziție*, omul se naște cu el și-l poartă ca pe un titlu de noblețe. („*Lu Monopol* nu-i place să-i zici așa ; io nici nu-i spun așa, că știu că se supără ; dar dacă-i zic *a lu Covaciu* nu se supără.“ ; „*Astea noi* (numele de batjocură — n.n.) is măi băzucuritoare ; nu le place să le zică așa.“ ; „*Pătru Lăcătu* ar fi gata să-ți dea cu paru-n cap ; nu i-i ciudă de alta nimic, numa de *Pătru Lăcătu*.“ ; „*Nu* le place, nu le convine, dar n-au încotro ; cînd te buzărește unu și te vede că ți-i ciudă, încontinuu îți zice așa ; dar scandal nu s-o-ntîmplat.“ În schimb, numele de pociumb, pe care belintenii îl numesc tot batjocură sau poreclă (*prolecă*) nu provoacă reacții : „*Nu* mi-i ciudă, că după băzocura asta se știe cine mi-s, ce să-mi fie ciudă ?“ ; „*Dacă* li-i băzocura așa, nu se supără nime ; cînd *Costică lu Borcău* vine beat și-mi zice *Brozboane*, io să mă mîinii ? Nu se minie nime.“ ; „*Nu* mă supăr că-mi zice *a lu Boată*, că așa mi-i proleca.“).

Numai în rare cazuri omul încetează de a mai reacționa violent la batjocură : „*Lu Pișidol* nu i-i măi năcaz că-i zice așa ; el s-o obișnuit.“ În cazuri și mai rare, batjocura îi face chiar plăcere, îl măgulește : „*Mitru lu Pătrupascu* îi zice lu tată-su *Nica Achim* (reputat cîntăreț de muzică populară bănațeană — n.n.), iar el îi fâlos.“

Batjocura *ia naștere sub ochii noștri*, în împrejurări pe care avem puțința să le cunoaștem, este legată de realitățile imediate, curente, pe cînd numele de pociumb *vine din trecut*, izvorit din circumstanțe pe care, de cele mai multe ori, nu le mai putem ști.

În sfîrșit, batjocura se poate transforma în nume de pociumb, extinguindu-se la întreaga familie și tocindu-și prin aceasta expresivitatea. („*Nouă* ne zicea *a lu Hoancă*, dar fiind în familie un om mic și gras, i-or zis *Buș* și nouă *a lu Buș* ; azi nu mai știe nime de *Hoancă*.“ ; „În familia noastră a fost un om care se tot îmbăta și lumea zicea : Uite ce șod îi ! Și *Șodu* (=caraghiosul, n.n.) i-o rămas numele și nouă *a lu Șodu*.“ ; „*Strămoșu* meu alerga după iepuri și i-or zis *Iepure*. Cînd eram mai mici și el era cam bolnav, îi ziceam *Iepure* și el se lua după noi, îi era ciudă, dar nu ne putea ajunge ; după moartea lui ne-or zis și nouă *a lu Iepure*.“ Cît privește numele de pociumb, el nu se transformă în batjocură, cel mult poate fi înlocuit cu un alt nume (de batjocură sau de pociumb).

3. Ca pretutindeni în mediul rural, întîlnim și la *Belinț* două sisteme onomastice utilizate pentru fiecare individ : unul oficial, constînd din nume (de familie) și prenume (nume de botez) : *Lipovan Ștefan*, *Lipovan Sofia* ; și altul popular-cutumiar, constînd din numele de botez (de cele mai multe ori sub formă hipocoristică sau diminutivă) și numele de pociumb : *Ștefi lu Bóscotă*, *Sofica lu Bóscotă*. Ambele sisteme utilizează un nume

dobândit — individual — și unul moștenit — de apartenență — capabile să marcheze situații sociale și juridice referitoare la descendenți. Primul sistem onomastic, la care obligă legea, este folosit numai în acte, atunci când se vine în contact cu viața de stat, cu organele administrative, școala, armata etc., câtă vreme în viața zilnică, în procesul comunicării prin limbă dintre oameni, primul sistem trimite curent la al doilea sau al doilea îl ignoră cu desăvîrșire pe primul.

3.1. Spre pildă, deoarece mai mult de o treime din numele de familie din Belinț nu sînt unice, ci se repetă cu o anumită frecvență, sistemul onomastic oficial este folosit nuanțat de la instituție la instituție. Consiliul popular, C.A.P.-ul, Cooperativa de consum și Miliția, pe lângă nume și prenume, insuficiente pentru a identifica individul, specifică și gospodăria de rădăcină, „pociumbul“, dar prin numărul de casă : *Doboșan Ioan 408, Tirziu Dumitru 582* etc. Școala, pe lângă nume și prenume, specifică microgrupul (clasa) din care face parte elevul : *Gherga Maria cl. a VIII-a A, Gherga Mioara cl. a VIII-a B* etc. Biserica utilizează (la cununii etc.) sistemul onomastic oficial (în forma prenume + nume de familie) cu adaosul numelui de pociumb (simplu sau cu articol posesiv) : *Stelian Durlă (a lu) Birca* ; chiar în registrele de evidență a cununilor, nașterilor, deceselor, preotul pune, după numele de familie, și numele de pociumb, ca o inovație a sa, necerută de rubricăție, pentru a-i fi mai ușor să identifice oamenii.

Dar toți lucrătorii din instituțiile acestea, în măsura în care sînt belințeni, atunci când au îndoieli asupra identității persoanei despre care e vorba, se interesează de numele de pociumb. La o adunare a cooperativei agricole de producție, un membru cooperador a utilizat cele două sisteme onomastice astfel : „Propun ca din comisia de propuneri să facă parte următorii : *Șoldan Dimitrie — Mita lu Șpenț, Șoldan Dimitrie — Mitruț lu Șoldan, Adam Ioan — Ion lu Pelau* etc.“<sup>8</sup>

3.2. Să examinăm acum mai amănunțit felul în care funcționează sistemul onomastic cutumiar. „Orice om trebuie, în acest sistem, să fie «al cuiva»“<sup>8</sup>. „Numele oamenilor nu sînt niciodată pur individuale, în sensul că ele nu au drept scop numai identificarea unui individ, ci și, în același timp, să indice și apartinerea acestuia de un anumit grup social. Acest rezultat se obține printr-un sistem de două nume, unul individual, altul al grupului social căruia îi aparține individul. Studiul onomasticii este deci un mijloc indirect de informare asupra felului în care indivizii se încadrează în grupul lor social. A studia onomastica este a studia indirect înseși regulile de a fi ale structurii sociale“<sup>9</sup>.

Am citat aceste constatări ale lui H. H. Stahl fiindcă ele ne apar de maximă generalitate, valabile pentru orice comunitate țărănească, un îndreptar indispensabil pentru studiul antroponimiei în strînsă legătură cu societatea. Reținem că putem înțelege acest raport în adevărata sa lumină numai ținînd seama că sistemul popular de denotație personală are o funcție dublă, aceea de identificare și de indicare a apartenenței individului la grupul său social<sup>10</sup>. Cu această dublă funcție se utili-

<sup>8</sup> H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 127.

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 126.

<sup>10</sup> Natalia Cernăuțeanu, în articolul *Observații asupra sistemului de denotație personală în mediul rural*, LL, V, 1961, p. 77—78, ia în considerare numai funcția de identificare, de individualizare, subordonînd-o acesteia pe cea de indicare a dependenței.

zează cele mai multe nume de pociumb în convorbirile firești dintre săteni. Existând în Belinț 516 gospodării, adică „poșumpuri“, este firesc să întâlnim 516 nume de pociumb. Cele mai multe sînt unice : 294 (56,9%) ; 75 se întîlnesc de cîte două ori, 19 de cîte trei ori, unu de cîte 4, 5 și 6 ori. Ceea ce înseamnă că inventarul de nume de pociumb cuprinde 391 de nume (cu 52 mai mult decît al numelor de familie). Dacă funcția numelui de pociumb ar fi fost numai de identificare, ar fi trebuit ca toate cele 516 nume să fie unice, pentru a se evita orice posibilitate de confuzie. Dar, pe lîngă această funcție, și în primul rînd, numele de pociumb indică locul din vatra satului și apartenența individului la o gospodărie. Există chiar opt nume de pociumb care denumesc numai grădinile din intravilan al căror proprietar are un nume de pociumb cu totul diferit ; numele acesta de grădini este numele de pociumb al fostului proprietar.

Între familiile cu numele de pociumb de frecvență 2 și 3, de cele mai multe ori există o relație de rudenie sau de proprietate, evidentă la analiza unor cazuri concrete. De pildă, o familie cu numele de pociumb *Dungă* moștenește un loc de casă mai spre centrul satului, unde își construiește o casă nouă și se mută în ea, transplantînd și numele de pociumb. Vechea proprietate o vinde unei familii venite din altă localitate, care preia automat și numele de pociumb al fostului proprietar, ceea ce dă naștere la două nume de pociumb identice. Un alt caz : *Albu* cumpără un lot, construiește o casă pentru băiatul și nora sa, care se mută acolo, încît gospodăria de rădăcină și noua gospodărie ajung să aibă același nume de pociumb : *Albu*. Sau : *Trincă* își cumpără un lot în centrul satului, unde își construiește o casă nouă și se mută în ea, o dată cu numele de pociumb, iar vechea proprietate o vinde la două familii venite din alt sat, care întemeiază două gospodării aparte, dar numite cu același nume de pociumb — *Trincă* — încît acesta ajunge să aibă frecvență 3.

Frecvența 4 a numelui de pociumb *Giună* se explică astfel : trei familii sînt înrudite între ele (gradul de rudenie este îndepărtat), iar a patra este o familie venită din alt sat, care a cumpărat un lot aparținînd unei familii *Giună* și și-a întemeiat acolo o gospodărie, preluînd și numele de pociumb al fostului proprietar. Dar pe lîngă *Giună*, această familie este numită tot mai mult cu numele *Țanu* (hipocoristic de la *Lucian*, numele de botez al capului de gospodărie).

Cu frecvența 5 este numele *Cincă* : două familii sînt înrudite între ele, alte două de asemenea, a cincea nu are nici o legătură de rudenie sau de proprietate cu celelalte, după cum nici între cele două grupe de familii înrudite nu se poate constata o asemenea legătură. Noi credem că numele *Cincă* se poate explica printr-o migrație îndepărtată din localitatea Cîncea (de lîngă Bocșa Montană, jud. Caraș-Severin), astăzi dispărută.

În sfîrșit, frecvența 6 a numelui *Moisă* se explică astfel : două familii sînt înrudite, alte două de asemenea, una n-are legătură cu nici care dintre ele, iar a șasea, venită din altă localitate, poartă numele *Moisă* după numele de botez al capului de familie. Deci 4 grupe de familii fără nici o legătură între ele.

3.3. Cu funcție de identificare, numele de pociumb se utilizează în forme diferite :

a) Nume de pociumb ca atare : *Țilă*, *Mantu* — pentru a indica, dacă se vorbește despre un singur individ, de obicei capul de gospodărie sau un

alt bărbat, subînțeleas contextual, aparținând „pociumbului“ lui Țilă, Mantu etc., iar dacă referirea nu este precisă — pentru a indica întreaga familie.

b) Nume de pociumb cu articolul posesiv-genitival : *A lu Țilă, a lu Mantu* — denumire colectivă pentru familie sau denumire individuală pentru un membru al familiei dedus contextual.

c) Derivat de la numele de pociumb cu sufixul *-oń* (la plural articulat) : *Țilóni, Măntóni* — ca nume colectiv, pentru întreaga familie.

d) Nume de botez (adesea hipocoristic sau diminutiv) + nume de pociumb în genitiv : *Ion lu Țilă, Mărie lu Țilă, Neluțu lu Mantu, Leana lu Mantu, Ionuț lu Dicu* — pentru a indica un anume membru al pociumbului.

e) Derivat de la nume de pociumb cu sufixul *-oańe* (femininul lui *-oń*) : *Țiloańe, Măntoańe* — pentru a indica o femeie care aparține pociumbului, de obicei pe soția capului de gospodărie sau pe o altă femeie din acel pociumb, subînțeleasă contextual.

f) Termen de respect <sup>11</sup> + numele pociumbului : *Moș Albu, Moș Săimanu* — pentru a indica pe capul de gospodărie.

g) Termen de respect + numele de botez (adesea diminutiv sau hipocoristic) + numele de pociumb (adesea la genitiv) : *Moș Costică Belințanu, Moș Ion lu Ruja* — pentru capul de pociumb ; sau : *Cea Ion lu Belințanu, Nana Lena lu Pufă* — pentru un membru care aparține pociumbului.

4. La o deplină înțelegere a mecanismului de constituire a numelor de persoane, a structurii și funcționării sistemelor onomastice putem ajunge prin cercetarea lor în strînsă legătură cu principalele momente ale ciclului biologic uman : *nașterea și căsătoria*.

4.1. Prin naștere, individul primește automat, fără nici un fel de ceremonial, două nume : unul din sistemul onomastic oficial (numele de familie) și unul din sistemul onomastic cutumiar (numele de pociumb), ambele cu funcție de integrare și apartenență la grupul familial și cu funcție juridică.

Referindu-se la numele de pociumb, cîțiva dintre subiecții anchetați ne-au dat următoarele răspunsuri : „Numele nostru tot așa o rămas din moștenire-n moștenire.“ ; „Lu moșu meu i-or zis *Giuca* și așa ne zice și nouă, poșumpu nu s-a schimbat, tot a rămas. Băzócura (citește : numele de pociumb) nu se poate schimba, rămîne moștenitură.“

Lucrul acesta este valabil și pentru copiii născuți din flori sau din adulter : întotdeauna ei vor primi numele pociumbului în care se nasc. („Tot numele din casă îl poartă.“ ; „La mine acasă s-o făcut, îi a meu.“ ; „O fost un proverb din bătrîni : cine-i în ocol îi tata gol.“)

Numai cînd persoana respectivă nu este de față, oamenii mai utilizează — din maliție — numele de pociumb al tatălui adevărat sau presu-

<sup>11</sup> În Belinț, cei mai uzitați termeni de respect sau politețe sînt : *moș*, pentru un bărbat care-ți poate fi — ca vîrstă — bunic ; *babă* și *maică*, pentru o femeie care-ți poate fi bunică ; *uică*, pentru un bărbat care-ți poate fi tată ; *mamă*, pentru o femeie care-ți poate fi mamă ; *ceace* (sau *cea*, formă obținută prin haplologie), pentru un bărbat care-ți poate fi frate mai mare (termenul reprezintă, de fapt, rostirea bănățeană a lui *tetea*, folosit în alte regiuni ale țării) ; *nană* (sau *na*, prin haplologie), pentru o femeie care-ți poate fi soră mai mare. Mai rar se folosesc termenii : *baci*, *nene* (dar numai sub forma *nea*) și *ceaică*, *tată*, *uină*. Alte amănunte la V. Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, Editura Academiei R.S.R., 1966.

pus a fi adevărat : „Vorbesc oamenii între ei, dar nu se poate spune pe față.“ ; „Cunosc un caz, dar nu vreau să vi-l spun. Lumea îi zice după tata lui adevărat. Dar nu pot să vă spun.“

Iată acum un caz când copilul primește două nume de pociumb : *Victoria lu Dicu* s-a măritat în casă cu *Giță lu Fleorcu* ; a născut un băiat : *Mitru lu Dicu*, apoi s-a mutat în casa părintească a soțului, numindu-se de-acum *Victoria lu Fleorcu*, iar băiatul *Mitru lu Fleorcu*, dar și *Mitru lu Dicu*. (A mai născut la Fleorcu o fată, care este numită, cum e și firesc, numai a *lu Fleorcu*.)

4.2. Ceea ce frapează mai întâi pe cercetătorul care abordează studiul legăturii dintre antroponimie și schimbarea stării civile prin căsătorie este penuria bibliografică referitoare la această problemă, dovadă că ea a fost constant neglijată. În afara lucrării lui H. H. Stahl, la care am mai făcut trimiteri în cuprinsul acestui studiu, nu cunoaștem alte contribuții citabile. Or, pentru surprinderea dinamicii social-antroponimice, chestiunea prezintă o indiscutabilă importanță.

4.2.1. Așadar, ce modificări se petrec prin căsătorie în numele de pociumb, cele mai substanțiale și semnificative din punct de vedere social-economic ?

Întrucît „gospodăria, adică unitatea socială a familiei încheiate în forme economice, este realitatea socială esențială“, iar „indivizii nu sînt decît membrii trecători ai acestei unități permanente“<sup>12</sup>, regula onomastică generală este că orice nou venit în familie (fie ginere, fie noră) va trebui să ia numele gospodăriei, numele pociumbului în care de-acum înainte este parte integrantă.

Pentru bărbatul sau femeia veniți din alt sat să se căsătorească în Belinț și căroră, prin urmare, numele de pociumb părintesc nu li se cunoaște de către comunitate, n-am înregistrat excepții de la această regulă : lor li se acordă de îndată numele de pociumb al socrilor. Când însă căsătoria are loc între tineri din sat, vom întîlni, mai ales la bărbați, oarecare rezistență în aplicarea regulii generale, în sensul că numele de pociumb părintesc va coexista o perioadă de timp sau chiar toată viața cu numele de pociumb al socrilor.

Printre cauzele care pot explica acele cazuri particulare de menținere a numelui de pociumb părintesc și după ce bărbatul sau femeia a intrat într-un alt pociumb, cauze care întîrzie procesul de asimilare a vechiului nume de pociumb de către noul nume sau îl împiedică să se producă vreodată, am putut stabili următoarele :

a) În gospodăria în care intră bărbatul lipsesc socrii : Ioan Adam, ginere la Cumu de aproape 30 de ani, e numit arareori cu numele de pociumb al soției : *Ion lu Cumu*, cunoscut mai ales sub numele de pociumb părintesc : *Ion lu Pelau* (căci „el n-are socru, nici n-o avut“).

b) Moartea socrilor survenită pînă a nu se consolida denumirea ginelei după noul pociumb : *Ion lu Lisu*, ginere la Isac, se numește un timp și *Ion lu Lisu* și *Ion lu Isac* ; la scurtă vreme de la căsătorie, murindu-i socrii, revine la un singur nume — cel părintesc : *Ion lu Lisu*.

c) Prestigiul de familie înstărită al pociumbului părintesc face ca numele de pociumb să se prelungească dincolo de căsătorie la bărbatul

<sup>12</sup> H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 128.

sau femeia care pleacă din casă : „Dacă îs amîndoi mai bogați, se zice și a lu unu și a lu altu, cum îi la Ioțcu : *Mărioara lu Ioțcu*, dar și *Mărioara lu Țăranu* sau *Țărana*, fiindcă o venit la Ioțcu de la Țăranu al bogat.“

d) Cînd persoana este o individualitate bine conturată, aparte, chiar bizară, asimilarea nu se produce : „*Costică lu L.* o fost ginere la P. ; lui nu i-or zis *a lu P.*, pentru că pe el lumea nu l-o socotit normal ; și n-o intrat în familie, nu l-o iubit nime în familia aia, nici măcar fata lui.“

Din cele arătate mai sus se poate vorbi despre o *durată socială* a asimilării onomastice a celui ce intră prin căsătorie într-un nou pociumb. Această durată variază în funcție de mai mulți factori :

a) Cînd ginerile sau nora sînt originari din altă localitate, asimilarea se petrece automat, fără a mai fi necesară scurgerea unui anumit interval de timp.

b) În cazul femeilor ce se mărită în sat, perioada schimbării numelui de pociumb este scurtă, de la cîteva luni la cel mult doi ani, în funcție de diferența de stare materială a celor două familii încuscite : „Lu fata mea imediat i-or zis *Mărioara lu Brăican*, că Brăican o fost măi bogat ca mine. Ce să-i zică *a lu Pancea* ? Că i-o am fost om măi sărac.“ Dacă însă diferența de stare materială este mică sau inexistentă, femeia poate purta toată viața două nume de pociumb (cf. supra).

c) Bărbații care se însoară în sat se integrează onomastic mai greu în noua gospodărie, avînd nevoie pentru aceasta de o durată de timp mai îndelungată, de la un an la 20 de ani. „Gineri-miu o stat la mine 3 ani, dar nu i-o zis nime *Giță lu Dicu*, numa tot cu numele lui, *Giță lu Fleorcu*.“ sau : „Nepotu-miu, *Ion lu Talpeș*, îi căsătorit de 4 ani, dar abia acum am auzit să-i zică și *Ion lu Ginu*.“ etc.

Orice bărbat e un virtual cap de gospodărie, poartă în sine această calitate exprimată prin numele său de botez și de pociumb. Două nume de pociumb identice — al socrului și al ginerelui — ar conduce la situația aberantă a existenței a doi capi de gospodărie în același „pociumb“, de aceea ele se exclud. Ginerile trebuie să „candideze“ la statutul de cap de gospodărie o perioadă de timp, în care poartă două nume de pociumb, al părinților și al socrilor. Numai după împlinirea acestui stadiu de candidatură (prin moartea socrului, prin slăbirea autorității morale ca șef de familie a socrului, prin consolidarea poziției ginerelui în familie etc.), cîștigă dreptul definitiv de a fi cap de gospodărie și de a-și schimba numele de pociumb al părinților cu al socrilor. În sensul acesta trebuie înțelese unele răspunderi ale informatorilor, de tipul : „pînă moare o generație din casă“ sau „pînă-i sita nouă“ (adică : „pînă începe să aibă și ginerile copii“).

Fie că e vorba de femeie, fie că e vorba de bărbat, impunerea numelui de pociumb al socrului cunoaște o anumită *gradatie spațială*. Mai întii, numele pociumbului în care intră persoana prin căsătorie este vehiculat de vecinii respectivi, ca un haló care iradiază apoi progresiv, extinzîndu-se în tot satul : „Vecinii de pe ulița unde se duce ginere sau noră îi zic mai repede cu noua batjocură (citește : nume de pociumb) decît vecinii de pe ulița lui.“ ; „*Ion lu Moisă*-i ginere la Țord, de patru ani. Vecinii-i zic *Ion lu Țord*, dar ăialalți oameni din sat îi zic tot *Ion lu Moisă*.“ ; „Cînd m-am dus la Ceicu, mi-or zis *Tică lu Ceicu*, numa vecinii mei de pe Darva (numele unei străzi — n.n.) mi-or zis tot *Tică lu Gîrțu*.“

Răspîndirea unanimă în sat a noului nume — în cazul bărbaților — coincide cu sfîrșitul stagiului de candidatură la starea de cap de gospodărie.

4.2.2. E firesc să ne întrebăm acum ce retroacțiune are *divorțul* asupra numelui de pociumb. În regulă generală, despărțirea soților se soldează cu recîstigarea numelui de pociumb original sau — cum plastic se exprimă un informator — „fiecare revine la matcă“. Excepție fac următoarele cazuri :

a) „Babica lu Pătruca, că mi-o fost babă de buric, s-o răznit de Pătruca, dar tot *Mărie lu Pătruca* i-o zis toată lumea.“ Cazul acesta comportă următoarea explicație : Mărie lui Pătruca a venit noră în pociumbul lui Pătruca din pociumbul lui Bălinceanu și a trăit mai bine de 20 de ani împreună cu soțul ei. După divorț, ea nu s-a reîntors la Bălinceanu, ci s-a mutat cu băiatul său într-o altă casă care aparținea tot lui Pătruca.

b) „Pătru lu Mutu o plecat de la Mutu și tot *Pătru lu Mutu* i se zice.“ Cum se explică ? Bărbatul e original din Bihor, s-a căsătorit în Belinț, la Mutu, a plecat apoi de la soție, s-a recăsătorit cu o localnică, dar n-a intrat în pociumbul acesteia, ci și-au construit împreună o casă pe un lot primit de la C.A.P., deci au înființat un nou pociumb, care a primit numele bărbatului așa cum a fost el cunoscut de comunitate înainte.

c) „Soră-mea Lena, divorțată de Costică lu Bocă, se numește și acum *Lena lu Bocă*.“ Fiindcă, după 20 de ani cît a stat la Bocă, a plecat de la soț, dar nu s-a reîntors în pociumbul părintesc, nu s-a recăsătorit într-un alt pociumb, ci a plecat la oraș, încît pentru sat a rămas cunoscută cu ultimul nume, *Lena lu Bocă*.

4.2.3. Și în privința *recăsătoriei* funcționează aceeași regulă generală : se adoptă numele pociumbului în care intră bărbatul sau femeia, într-un timp mai scurt sau mai îndelungat, în funcție de factorii pe care i-am discutat cînd ne-am referit la consecințele onomastice ale căsătoriei. Cîteva exemple pot întări această afirmație :

a) „Cînd am plecat de la Buroi și m-am dus la Catița, tot cu numele meu dintîi mi s-o zis : *Brîndușa lu Ianăș*, că n-am stat atîta“ (un an).

b) Tică lui Gîrțu, fost ginere la Ceicu, s-a recăsătorit la Crîsta, unde a stat numai șase luni, timp insuficient pentru a fi numit *Tică lu Crîsta*. A fost cunoscut în această vreme cu numele părintesc, *a lu Gîrțu*.

c) „Roman o venit din Ohaba ginere la Iagoda. Cînd i-o murit muieirea și-o venit la mine, i-or măi zis 2—3 ani și *Roman lu Iagoda*, dar după aia — *Roman lu Utu*, ca mie.“

d) „Primul bărbat, Franț lu Sirbu, o stat la mine doi ani. Toți i-or zis *Franț lu Sirbu*, nu *Franț lu Zăicu*, după pociumpul meu. Al doilea, Ion lu Șonc, o stat la mine un an ; era băutor. Io m-am măritat numa după interes, după avere. Amîndoi or avut pămînt. La sărac n-am vrut io să mă duc, că am fost io săracă dăstul. Și lui i-or zis tot *Ion lu Șonc*. Io am rămas tot cu numele de *Lencuța lu Zăicu*.“ Pînă aici regula se confirmă. La a treia căsătorie întîlnim abaterea : acum informatoarea s-a măritat într-un pociumb străin, la Pătrupascu, cu unul „măi cinăr (tînăr) ca mine, om cumine, n-o băut, n-o doonit (fumat)“, într-un cuvînt un om cu personalitate destul de ștearsă. Fapt pentru care femeia a continuat să-și mențină numele original, scăpat teafăr din trei căsătorii : *Lencuța lu Zăicu*.

4.2.4. Situația *concubinajului durabil* nu prezintă nici un fel de particularități față de căsătoria legitimă în ceea ce privește numele de pociumb, „nu contează că-i cununat sau nu“, căci „multă lume în sat nici nu știe că-s cununați sau nu“. În concluzie : „Care-i gazdă ăla-i numele de băzocură“ (citește : de pociumb).

4.2.5. Toate faptele prezentate aici în legătură cu destinul numelui de pociumb după schimbarea stării civile a purtătorului, credem că oferă suficiente elemente pentru a întregi observațiile noastre referitoare la semnificația numelui de pociumb.

Astfel, putem afirma fără nici o rezervă că numele de pociumb adoptat de ginere sau noră înseamnă o identificare a acestora cu proprietatea, cu „pociumbul“ în care intră. Dacă numele de pociumb marchează onomastic apartenența individului la o anumită gospodărie, statut dobândit prin naștere, trecerea individului dintr-o gospodărie într-alta, deci schimbarea apartenenței, atrage după sine în mod necesar schimbarea numelui de pociumb vechi cu cel nou. Este actul nescris care consfințește un transfer de proprietate, în acest caz un transfer de bunuri umane. Ideea aceasta de proprietate se desprinde nu numai din interpretarea faptelor înregistrate de noi, ci chiar din unele răspunsuri ale informatorilor, în mentalitatea cărora stăruie conștientizat această realitate : „Ginerele meu îi *al meu* deocamdată și numai după aia îi a lui averea.“ ; „Îi socotită ca o fată în familie, nu ca o noră, d-aia-i zice cu numele de băzócură (= pociumb) al socrilor.“ ; „Dacă s-o dus un sărac — cum o fost pă vremuri — ginere la un bogat, el o trebuit să se lege de averea ăluia și să-și schimbe băzócura (=numele de pociumb), că a lu ăl bogat o fost măi tare. Acu nu să măi ia după avere, să ia după mince : s-o văzut că și ăl sărac poate fi măi cumince ca ăl bogat, că și el își poate face planul de muncă pentru lucrul lui. Mie nu mi-o măi trebuit pă ei (=pe cei bogați) să mă-nvețe cum să trăiesc.“ ; „Pă vremuri oamenii țineau mult la băzócura lor (=numele de pociumb) și erau mîndri, măi ales ăi bogați, să li se zică *a lu cutare*“.

5. Mai sînt și alte situații sociale pe care le-am întîlnit în timpul investigațiilor noastre și care prezintă interes în ceea ce privește numele de pociumb, venind să aducă un plus de lumină asupra acestei noțiuni și să demonstreze o dată mai mult importanța gospodăriei de rădăcină în viața social-economică a satului.

5.1. E vorba mai întîi de așe-zisele situații de *ținătură* sau de *ținere*. Există bătrîni, izolați sau în cuplu, care, din cauza lipsei de progenitură, spre sfîrșitul vieții caută să primească în pociumbul lor perechi mai tinere, rude sau străini, care, în schimbul averii, să le asigure bătrînețea, să-i *țină*. Întrebarea este care dintre cele două nume de pociumb — al celor ce se dau „la ținătură“ sau al „ținătorilor“ — triumfă în asemenea împrejurare ? Răspunsul ar părea simplu : triumfă numele de pociumb în care intră tinerii. Dar analiza mai multor cazuri de felul acestora conduce la stabilirea altei reguli generale : atît bătrînii, cît și tinerii își păstrează numele de pociumb originar, iar după moartea celor bătrîni se impune numele de pociumb al tinerilor : „Io am fost ținător la Ciurcanu, dar nu-mi zice nime *Costică lu Ciurcanu*, numa tot *Costică lu Pancea*.“ Explicația pe care o dăm este următoarea : ca să se impună numele de pociumb al bătrînilor și asupra celor tineri, ar trebui ca aceștia să treacă prin acel stagiul de candidat la statutul de cap de gospodărie, de proprietar, adică să ființeze o perioadă de timp ca parte a proprietății celor bătrîni. Or, lucrul acesta nu se mai întîmplă, căci conversația stabilită în cazurile de „ținătură“ face să se sară peste acest stagiul, tinerii devenind de la început proprietari sau co-proprietari, cu condiția să asigure întreținerea bătrînilor pînă la moartea lor.

Întîlnim și de data aceasta abateri, cazuri speciale, care comportă fiecare în parte o altă explicație :

a) „Vetuța lu Pătrupascu o luat p-a lu Gongea în tîneré ; lumea îi zice *a lu Gongea*“ — fiindcă soțul Vetuței a decedat tînr, făcînd posibilă asimilarea onomastică a Vetuței de către cei bătrîni.

b) După moartea bătrînilor, coexistă cele două nume de pociumb : ai lui Driglu au fost „tînători“ la Roată ; lumea le zice și *a lu Driglu* și *a lu Roată*, spre a evita confuzia cu Driglu, pociumbul originar, în care a mai rămas un frate ; tot așa, *a lu Mășînă* se mai numesc și *a lu Băsói*, pentru că ai lui Mășînă au luat în „tîneré“ pe ai lu Băsói, dar în pociumbul lui Mășînă au mai rămas cîțiva membri, încît cele două nume de pociumb *Mășînă* ar fi venit în concurență.

c) Cînd „tînătorii“ sînt din altă localitate, deci nu li se cunoaște numele de pociumb, rămîne să viețuiască numele de pociumb al bătrînilor : tînătorii lui Gigea au fost — bărbatul, din Gruni, iar femeia, din Chizătău (sate învecinate) ; după moartea bătrînilor a continuat să li se spună *a lu Gigea*.

d) Unii bătrîni își părăsesc pociumbul, pentru a se muta în pociumbul celor tineri. În cazul acesta se explică mai lesne de ce, după moartea bătrînilor, tinerii își păstrează numele de pociumb originar. Mai interesant de remarcat este faptul că și numele pociumbului bătrînilor va continua să viețuiască, dar la cei ce ajung să locuiască în pociumbul acestora : „Mama cu tata meu or luat-o în tîneré pă Cati lu Vioru. Or dus-o la ei și i-or zis tot *a lu Vioru* sau *Vioroane*. Poșúmpu lu Vioru l-or dat lu Lenčuța de la Secaș (sat vecin — n.n.) și tot *a lu Vioru* o rămas.“

e) Iată și alt caz aberant : „Cînd Aurel lu Măcădonă l-o luat pă Iela în tîneré, i-or zis *Aurel lu Iela*“ — fiindcă Aurel și-a vîndut vechiul pociumb unor oameni veniți din Lunca Cernii (jud. Hunedoara), care au preluat și numele pociumbului, *Măcădonă*. Pentru Aurel s-a utilizat numele *Iela* spre a se evita confuzia cu noii veniți în pociumbul *lu Măcădonă*. După moartea lui Iela însă, Aurel revine la vechiul nume de pociumb, *Măcădonă*, care ajunge astfel să fie folosit pentru două gospodării.

5.2. Ultimele două cazuri discutate ne înlesnesc abordarea situației antroponimice a celor ce se stabilesc în Belinț din alte localități, a imigranților sau — cum le spun localnicii — a „aveniturilor“. În regulă generală, aceștia vor avea în componența numelui lor numele de pociumb al fostului proprietar : „Le zice de unde or cumpărat.“ ; „I-o ugit (=rămas) numele cum o fost de unde-or cumpărat : lu Tică Luncanu (=originar din Lunca Cernii) de la Ioșchiț tot *Tică lu Ioșchiț* îi zice.“ Uneori, numele de pociumb al fostului proprietar este precedat de adjectivul substantivizat derivat de la numele localității de baștină, la numărul plural, pentru a-i denumi pe toți membrii familiei : *Săcheșanii* (=originari din Secaș) *de la Bănăduc* ; *Criobărenii* (=originari din Crivobara) *de la Giună* ; *Băbșanii* (=originari din Babșa) *de la Coană* ; *Luncăanii* (=originari din Lunca Cernii) *de la Pincea* etc.

Să comentăm și abaterile de la această regulă :

a) Cînd pociumbul cumpărat este numai un lot de grădină, fără casă, urmînd ca noii veniți să-și dureze ei o gospodărie, se vor numi fie cu numele lor de familie devenit nume de pociumb (*a lui Pogeanu*, *a lu Panțoni*

etc.), fie cu forma hipocoristică sau diminutivală a numelui de botez devenită nume de pociumb (*a lu Tanu* < *Lucian*, *a lu Romonuț* < *Romulus*), fie cu numele de botez și numele localității de baștină cu prepoziția *de la* (*Ion de la Checheș*) sau derivatul adjectival de la localitatea de baștină (*Sofia Luncana*, *George Criobăreanu*), fie pur și simplu cu numele localității de baștină în formă articulată (*Făgimacu* „originar din Fădimac“).

b) Când două familii din altă localitate se întovărășesc pentru a cumpăra un singur pociumb din Belinț, în care vor înființa două gospodării separate, se impune ca nume de pociumb fie numele lor de familie sau de botez în formă diminutivală (*Tulea*, respectiv *Romonuț* — care nu este același *Romonuț* amintit mai sus), fie numele de pociumb al fostului proprietar, precedat de numele de botez al cumpărătorului cu prepoziția *de la* (*Ion de la Trincă*, *Ianoș de la Trincă*, spre a se deosebi de *Ion lu Trincă*, proprietarul vechi, care trăiește în alt pociumb din sat).

c) Iată și alte cazuri speciale : O familie venită din Hitiaș a cumpărat casa medicului din localitate și i se spune *a lu Doctoru*. După cîțiva ani vinde casa aceasta și-și construiește o altă într-un loc viran, dar păstrează numele *a lu Doctoru*. Sau : Ion Nediglea a venit ginere la Bălinceanu, din Gruni, și lumea l-a numit *Ion lu Bălinceanu*, dar și *Grunențu* (chiar soția sa folosea acest ultim nume); divorțează, obține o parte din grădina lui Bălinceanu, își amenajează aici o locuință, iar lumea continuă să-l numească *Ion lu Bălinceanu* sau *Gruneanțu*. În sfîrșit : Ionescu Gheorghe, stabilit în Belinț din Fădimac, cu peste 20 de ani în urmă, este numit în mai multe feluri : cu numele de pociumb din satul de baștină — *Zaică* ; cu numele de pociumb al proprietarului în grădina căruia și-a construit casa — *George din grădina lu Giorgiolan* ; cu numele localității de baștină — *Făgimacu* ; cu batjocura *George Burtosu*. Timpul va opera, desigur, o selecție.

6. Am dorit să arătăm în studiul de față că numele de persoane nu pot fi tratate static, împietrite în niște inventarii și glosări de lucruri moarte, ci în multiplele lor conexiuni cu datele curente ale vieții sociale.

Dintre toate numele de persoane — de familie, de botez, de pociumb și de batjocură — cel mai relevant din punctul de vedere al relației structuri sociale-antroponimie este numele de pociumb, simbol al gospodăriei de rădăcină — realitate esențială a societății rurale. Indicînd apartenența la o anumită gospodărie, numele de pociumb este cel dintîi solicitat pentru a identifica individul în comunitatea satească.

## INHALTSANGABE

Eine sozio-linguistische Untersuchung vornehmend, und zwar die Beziehung zwischen sozialen Strukturen und Anthroponymie in einem Banater Dorf (Belinț — Kreis Temesch), führt der Verfasser einem neuen Namensbegriff ein : *numele de pociumb* (der Spitzname), welcher deutlicher die Funktionierung der Benennung des volkstümlichen Systems veranschaulicht. Dieser Begriff hat eine eigene Stellung in der volkstümlichen Namenkunde (Onomastik), er überschneidet sich mit den Begriffen *Toponym* und *Anthroponym* : er bezeichnet gleichzeitig die Wirtschaft und den Besitzer. Als Symbol der Erbwirtschaft — wesentliche Realität der Dorfgesellschaft — zeigt dieser Begriff die *Angehörigkeit* zu dieser Wirt-

schaft und wird als Erster zur *Identifizierung* des Individuums in der Dorfgemeinschaft gebraucht.

Nachdem dieser Begriff geklärt ist, veranschaulicht der Verfasser, an Hand vieler Beispiele, den Gebrauch dieses Namen mit Identifizierungsfunktion, wie auch in Verbindung mit den bedeutensten Abschnitten des Kreislaufes des menschlichen Lebens: die Geburt und die Ehe. Da die Geburt keinen Wechsel des Spitznamen herbeiführt, weil dieser Name von Generation zu Generation geerbt wird, kann aber die Vermählung einige Änderungen veranlassen. So, zum Beispiel, ändert sich häufig der Spitzname des Schwiegersohnes und der Schwiegertochter, und die *soziale Zeitspanne* des Übergangs vom Spitznamen der Eltern zum Spitznamen der Schwiegereltern dauert einige Monate oder auch einige Jahre, je nach verschiedenen Gründen, die der Verfasser ausführlich erörtert. Andere Spitznamenswechsel sind abhängig von der Scheidung und von der Wiedervermählung.

Die Untersuchung wird mit der Darlegung des Spitznamen im Falle der Alten, die sich im Unterhalt anderer Familien befinden, und im Falle jener, die aus anderen Ortschaften kommen, abgeschlossen.

În ultima mare arcuire pe care Carpații o fac înainte de a ajunge la Dunăre și cu care se termină marele lanț muntos, se află adăpostit unul din cele mai puțin cunoscute ținuturi ale României, Mehedinții. Pe o hartă fizică a Europei se poate mai lesne observa că Mehedinții ocupă fundul adîncului golf al Cîmpiei Române prinsă între înălțimile Carpaților la nord și al Balcanilor la sud, avînd drept ax cursul marelui fluviu. Aici, la extremitatea vestică a vechii Țări Românești, dar în inima unei vaste arii etnografice unitare strîngînd în jurul uriașului nod muntos al Țarcului, Godeanului și Retezatului marile ținuturi românești ale Hunedoarei, Banatului, Timocului și Olteniei, s-au dezvoltat și s-au păstrat o cultură populară în general și o arhitectură populară în special cu attribute originale ale căror sorginți merg înapoi pe firul vremii pînă în epoca dacică și romană. Această arie etnografică incluzînd Mehedinții coincide de altfel cu centrul Daciei Romane, fiind teritoriul dacic supus celei mai intense romanizări, împrejurare ce explică și intensă viață istorică a acestor ținuturi românești și în tot cursul evului mediu.

La adăpostul muntelui și al marilor codri ce se întindeau pînă departe, în cîmpie, unindu-se cu codrii Vlăsiei de dincolo de Olt, departe de drumurile obișnuite ale noroadelor prădalnice ale răsăritului ce preferau căile bătute ale cîmpiei din estul Țării Românești făcînd legătura cu stepele nord-pontice și care conduceau spre bogățiile rîvnite ale strălucitoarelor cetăți bizantine, Mehedinții au rămas pînă tîrziu un ținut izolat în care au dăinuit pînă aproape de zilele noastre elemente străvechi de artă populară, printre ele și de arhitectură, îmbrăcînd forme caracteristice, uneori, evident arhaice.

Despre arhitectura populară a Mehedinților nu s-a scris decît foarte puțin, mai mult notații disparate în cadrul unor lucrări de ordin general. Ea merită însă cu prisosință atenția nu numai a cercetătorilor ci și a iubitorilor artei noastre populare în general.

## ARHITECTURA

*Construcții rudimentare legate de începuturile artei de a construi și adăposturi temporare.*

Printre cele mai vechi forme de adăposturi, pe scara umanității sînt peșterile. În cuprinsul Mehedinților s-au folosit, evident, și peșterile. Ceea ce se știe mai puțin este că peșterile s-au folosit și poate că în unele cazuri se mai folosesc ca adăposturi temporare de către păstori, vînători. Există însă o categorie specială de adăposturi pastorale care nu sînt propriu-zis peșteri dar care folosesc un perete de stîncă sau o mică se-



Fig. 1. Vedere a satului Balta ; în prim plan iazul (foto, 1973).



Fig. 2. Palancă acoperită cu ferigă și paie la Prejna (1973).

miexcavație naturală în acest perete și care prin adaosul unei construcții de piatră sub formă de bolovani sau blocuri mari, formează așa-numitele „pietre colibate“, destul de frecvente în Mehedinți în zona colibelor, servind drept adăpost ciobanilor la vreme rea.

Cam la același nivel al tehnicii construcției, folosind adică elemente naturale cărora li se aduc foarte puține modificări, dar realizate în alt material de bază, anume lemnul, sînt „pătuiagele“ sau „pătuleagele“, cum li se spune în Mehedinți, pentru pus la adăpost de umezeală și de vite, nutrețul. Prima și cea mai simplă variantă de „pătuiag“ este cea care folosește drept suport pentru furaje copacii verzi încă. La baza coroanei unui copac, în locul de unde pornesc trei sau patru crăci mai puternice se amenajează o platformă simplă din cîteva bețe puse cruciș peste care se așază strujeni de porumb și frunze din copaci „dărîmați“, în forma unei „glugi“ conice. Copacii „dărîmați“, adică tăiați de frunzele tinere ce servesc drept nutreț pentru vite, se înalță și în Mehedinți, ca în mare parte a Olteniei, subțirateci și fără frunze, sau doar cu un smoc în vîrf, apărînd ici și colo, pe dealuri și cîmpii, alcătuiind o notă specifică a peisajului oltenesc, întîlnit însă la fel și în Valea Timocului, locuită de români ca și în alte cîteva zone din Peninsula Balcanică, și în sudul Banatului. O a doua variantă de „pătuiag“ este cea în care apar primele rudimente de construcție propriu-zisă constînd în implantarea a patru stîlpi înalți pînă la doi metri deasupra cărora se face o platformă de scînduri sau de nuiete împletite. Pe această platformă se așază finul sau paiele sub forma unei clăi suspendate, iar dedesubt spațiul se folosește ca „scuteală“ pentru care și alte unelte mari. Părțile laterale sînt libere dar cu vremea se acoperă cu scînduri, conducînd deci la prima formă de acaret închis cu „acoperiș“ de paie alcătuit din clăia de nutreț. Sînt și exemplare mai dezvoltate la care se adaugă încă două „furci“, platforma sprijinindu-se deci pe șase stîlpi. „Pătuiagele“ astfel mărîte ajung să constituie grajduri pentru gospodăriile mai sărace.

Viața pastorală destul de dezvoltată a Mehedinților a făcut să apară o serie de construcții extrem de interesante pentru problematica începuturilor artei de a construi. Interesul acestor construcții este cu atît mai



Fig. 3. Coș înalt de lemn tipic Mehedinților; gard de stobori la o casă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea din Balta (1973).

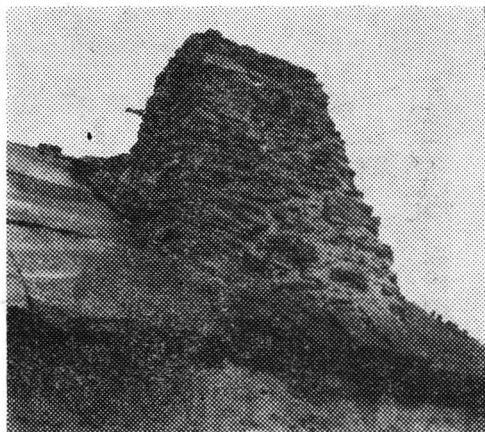


Fig. 4. Coș de piatră din Cireșu (1973).

mare cu cât în Mehedinți se întâlnesc ambele mari categorii de planuri legate de aceste construcții originare: planuri circulare, planuri rectangulare. Din prima categorie face parte așa-numita „țuță“ (cuvânt vechi românesc indicând „înălțime“, vîrf; vezi Muntele Țuțuiatu din Dobrogea; legat și de „țuțuieni“ păstori transilvăneni numiți așa pentru că veneau din „Țara Munților“, a „Vîrfurilor“) construcție conică, cu diametrul de circa 4 metri, ușor îngropată în pămînt (circa 30 cm), scheletul este alcătuit din prăjini înalte înfipite în pămînt pe marginea cercului formînd planul construcției aplecate ca să formeze un con; scheletul este acoperit cu ferigă care formează un strat gros ce ține iarna de cald; în interior este amenajat un pat-platformă pe „două calapoade“ (capre) în care încap doi-trei oameni; se poate face și foc într-un mic cuptoraș de lespezi și pămînt. „Țuța“ servește drept adăpost păstorilor și se înru-dește ca formă și plan cu „șurla“ din Moldova și Muntenia, cu deosebirea că aceasta din urmă este construită din lemne și scînduri. Ca și „țuțele“, colibele de „băcie“ (pronunția locală „bășie“) se află situate la nivelul de locuire izolată al stînelor. Colibele de băcie sînt de plan dreptunghiular avînd planul de circa 6×4 m și constau din pereți foarte scunzi (50 cm) din blăni de fag peste care se înalță un acoperiș în două ape tot din blăni de fag. Intrarea se face pe latura îngustă a colibei. În stînga colibei este amenajată o platformă ușor înălțată de pămînt pe care se pun cojoace și pături pentru dormit. Pe partea dreaptă este locul focului, puțin adîncit și apărat înspre peretele de lemn de o lespede de piatră pusă în picioare. Pe deasupra vetrei, pe două crăcane, se află „urdarul“, un lemn lung de care se atîrnă „cumpăna“, o căldare mare de fier în care se încheagă laptele. Alături de locul focului se află „coca“, o bucată de lemn îndoit, numită în alte locuri „cujbă“ de care se atîrnă căldările cu lapte la fiert. În fundul colibei este o laviță largă de lemn pe care stau gălețile de lemn, „bărdacele“, și alte vase pentru prepararea cașului. Și „țuța“ și „coliba“ sînt construcții la nivelul solului. Bordeiul și „bordeiuțul“ sînt construcții îngropate pe jumătate în pămînt. Ele reprezintă o veche



Fig. 5. Casă de la mijlocul secolului al XIX-lea de la Ilovăi (1974).

tradiție a construcțiilor în țara noastră. „Bordeiul” mehedintean este săpat pînă la 1 m. în pămînt; planul este mai complex deoarece la față, unde se află intrarea este rectangular, dar spatele este în formă de semi-cerc, ca o absidă primitivă. Scheletul este format din două furci, una în față, alta în spate, pe care se sprijină „dăringă”, o birnă lungă de patru-cinci metri. Sprijinite cu un capăt pe pămînt iar cu celălalt pe „dăringă”, stau oblic „doștile”, formînd „șarpanta” acoperișului peste care se pune ferigă și pămînt. Scindurile sau parii puși în picioare la intrare, de o parte și de alta a ușii, se cheamă „țăpligi”. Străvechi tip de locuință bordeiele au fost părăsite de români către mijlocul secolului al XIX-lea, fiind preluate de țigani care le construiesc aidoma. Alături de bordeie în sat se făceau și „poiți” de nuielă întii, apoi de lemn, de plan circular servind drept case. Va fi o dată necesar să se facă un studiu mai amănunțit asupra caselor de plan circular în România, pînă acum fiind identificate cu siguranță două zone de asemenea construcții, una în Moldova, în preajma Fălticeniilor și alta aici în Mehedinți. Din informațiile culese reiese că locuințele, casele, dreptunghiulare de lemn erau ale celor mai înstăriți iar „poițile” ale celor sărace. Astfel la Cernavirf amintirea lor este foarte bine păstrată: „poițile” de nuielă erau construite pe „stoboli” (pari ascuțiți) înfipti în pămînt pe care se împleteau nuielă, care se împleteau nuielă, care se lipeau apoi cu pămînt. Spre deosebire de „țuță” ce era conică, „poiata” era cilindrică, cu diametrul de circa 4 m pînă la o înălțime de circa 1,60 m, de abia de aici încolo construindu-se acoperișul conic. O formă mai evoluată de „poiata” este cea făcută din lemn, din birne scurte, puse în picioare deasupra cărora se prindea un „ocoli” de lemn ca cununa de „obade” de la roată, jucînd rolul cosorobilor de la casele plan dreptunghiular. Pe acest „ocoli” se sprijineau căpriori subțiri strînși către vîrf la un loc, iar pe căpriori se băteau „dea-doua” (de-a

curmezișul) lănteți, iar pe aceștia se puneau ferigă. Între stobolii verticali se împletea perete tot din leasă de nuiiele sau se puneau capete scurte de lemn, ca la construcția zisă „în amnare“. „Poiata“ avea o singură „casă“, adică încăpere, „acolo dormeau acolo mâncau“, își aduce aminte N. I. Șeitan din Cernavîrf care a apucat două „poieți“ cînd era copil de zece ani (în jurul anilor 1890), una din ele fiind la locul numit „La Tepe“. Și haba Ruja, a lui Lupu Ruja, a stat în „poiată“ pînă și-a făcut casă. Lupu Ruja era frate cu Dumitru Ciucă, bunicul lui Nicolae I. Șeitan Ciucă, mort în vîrstă de 102 ani, la 1900. Dumitru Ciucă se trăgea din Vîntilă Șeitan care avea pămînt aici (în „cureaua Șeitan“, la Cernavîrf), dar stătea la Balta. „Poiețile“ nu aveau ferestre. Trecerea de la „poieți“ la case pare a se fi făcut în cursul secolului al XIX-lea, întîi făcîndu-se case mici de lemn, tot cu o singură încăpere, apoi cu două încăperi cum era casa lui Lupu Ruja, făcută pe la 1830. Casele erau mici, chiar și Tătuții tot una mică au avut pînă au cuprins jumătate de hotar și au făcut casă mare, așa cum era cea dusă la Golești la muzeu. La 1897, își aduce aminte N. I. Șeitan, erau în Cernavîrf cam 50 de case, atît. Un fel de așezare specifică Mehedinților, asemănîndu-se și din acest punct de vedere cu Banatul este cea numită a „conacelor“, așezări permanente în zona locurilor de cultură și a finețelor, formate dintr-o casă mică și din bordeie și pălânci pentru vite, încercuite de un gard, adică un fel de gospodărie cu ocol întărit. Ele se mai putea vedea în 1951 pe „curelele moșneștești“ dar erau și concentrate la un etaj superior de așezări, înspre stîne, alcătuiind adevărate cătune cum era la Corcoaia, o aglomerare de vreo 30 de conace, pe apa Cernei, la munte, la vreo 25 km de sat ținînd de gospodăriile celor din Cloșani, de la Orzești și de la Motrul Sec. Se stătea în ele și vara și iarna, cu vitele ; produsele se duceau cu calul, laptele în burdufuri, iar porumbul cu desagii mari, tot pe cal. Unele din aceste așezări de conace se transformă cu timpul în sate, în orice caz ele constituind un fel de dublet al gospodăriilor din sate, între cele două nivele de așezare fiind o permanentă pendulare. În preajma mai tuturor satelor din Podișul Mehedinților se pot zări construcțiile acestor conace constînd într-un schelet de acoperiș pus direct pe pămînt, cu învelitoare de ferigă sau de paie de secară. Intrarea se face pe latura lungă a construcției, printr-o ușa apărută de un mic acoperiș. De cele mai multe ori însă numele de „conac“ se aplică, cum am mai spus, unui ansamblu în care alături de o casă mică se află și adăposturi pentru vite mari și oi. Unele din aceste adăposturi sînt sub formă de „bordeu“ pentru vite, iar altele sub formă de „pălancă“, corespunzînd „perdelelor“ din Moldova, adică un fel de paravan de ferigă, de paie sau de șindrilă, așezat în calea vîntului dominant al locului, fără acoperiș și la adăpostul căruia stau mai ales oile. Uneori casa are celar în „tîrcol“, adică de jur-împrejur în care stau mieii, vițeii, precum și unelte în despărțituri anume. Pe deasupra ferigii și a paielor se pun lănteții albi de mesteceni, mărind pitorescul acestor așezări. În construcția conacului apare și piatra, fie la temelia casei și a pălâncii, fie alcătuiind pereții celarului. Gardul este făcut din stoboli înfipti, legați la capătul de sus cu o cunună de nuiiele numită „povoiu“. Uneori stobolii au o „ureche“ dintr-o cracă de lemn, de care se prinde capătul „povoiului“. Același fel de țarc de nuiiele cu „povoiu“ se face și împrejurul clăirilor de fin sau paie ca să nu le ajungă vitele. Peste gardurile și țarcurile de nuiiele se trece pe „prilaz“, numele local al pîrleazului cunoscut peste tot în țara noastră. În cuprinsul curții închise a



Fig. 6. Arcade de paiantă pe obezi de lemn la o casă veche din Cănicea (1973).



Fig. 7. Pimiță de lemn cu etaj (sfârșitul secolului XIX) mutată din deal în satul Ciovărnășeni (1974).

conacelor de pe locurile de arătură se văd și „tuluzarii” făcuți din „tulenii” (strujenii) de porumb așezați ca o clăie înaltă de câțiva metri și îngustă. Să mai amintim că hotarul între două proprietăți de pământ este marcat câteodată de pietre mari, cum e în preajma Glogovei, hotarul ca atare numindu-se „slog”.

#### *Casa de pe Podișul și Dealurile Mehedinților. Materiale și tehnici de construcție*

Principalele materiale de construcție folosite în zonele înalte ale Mehedinților sînt lemnul și piatra. Ne vom ocupa mai întîi de acesta din urmă deoarece ea constituie un material complementar, în sensul că în Mehedinți nu găsim, ca în relativ numeroase alte zone din țară (circa 15) case cu pereți de piatră decît în cazuri extrem de rare, lemnul fiind aici materialul de construcție de bază. Piatra este folosită însă aproape întotdeauna la construirea temeliei, fie sub forma unor bolovani enormi puși la colțurile casei, în straturi vechi de arhitectură fie sub forma soclurilor de diferite înălțimi. Sub forma bolovanilor am întîlnit piatra foarte rar în Mehedinți, spre deosebire de ce se întîmplă în Gorj sau Vâlcea, spre exemplu, unde frecvența acestui tip arhaic este relativ mare. În schimb soclurile de piatră înalte sînt foarte frecvente în Mehedinți, pe Podiș, ele ajungînd la înălțimi apreciabile. Am notat astfel la Prejna că piatra este foarte mult întrebuițată de altfel nu numai la case ci și la conace, la zidurile despărțitoare ale gospodăriilor și chiar la porți. Fără îndoială că abundența materialului la îndemînă în acest sat situat în coasta muntelui este o explicație. Mai este însă o explicație pe care am verificat-o la Costești, unde de asemenea piatra este mult utilizată, dar în forme care ne amintesc de arhitectura din Banatul vecin. Adică locuința



Fig. 8. Casă de lemn cu etaj (sfârșitul secolului XX) din Cireșu (1973)



Fig. 9. Casă de lemn pe soclu de piatră și coș înalt de lemn (sfârșitul secolului XIX) din Balta (1973).

se înalță apreciabil, soclul luînd forma unui demisol sau al unui parter semidezvoltat. Multe din aceste socluri înalte sînt construite pe denivelări de teren, rostul lor fiind tocmai de a rezolva diferențele de nivel. Se folosește o piatră galbenă, de mal, în formă de blocuri neregulate și cu foarte puțin mortar de legătură. La nivelul de deasupra al casei se ajunge pe scări exterioare de piatră, foarte mari, fără acoperiș, conferind locuitorilor un anumit aer meridional, constatat și în părțile Clisurii Dunării, adică în sud-estul Banatului. Case cu socluri înalte, avînd două nivele individualizate se întîlesc multe și pe valea Motrului, la Negoiești, la Apa Neagră, fiind admirabile exemplare de asemenea case înalte. Deasupra încăperilor de piatră de la nivelul de jos rezultate din înălțarea soclului — cel mai adesea aceste încăperi fiind beciuri tencuite cu var —, se pun „urșii” puternici de stejar cu secțiune de 30—40 cm, cam 7—8 „urși” la o casă de dimensiuni medii. Peste „urși” se așază „blăni” groase tot de stejar, formînd ceea ce se cheamă „podul” peste beci. Pe soclul de piatră se așază „tălpile” de gorun ale casei, care la casele foarte vechi se așezau, după cum am spus, pe bolovani la colțuri, sau se puneau chiar direct pe pămînt. La aceleași case foarte vechi, dar numai în zona de sub munte în apropierea pădurilor de brad și de pin, tălpile erau făcute din trunchiuri rotunde de pini ce se încheiau la capete în „încheietură” cu scafă, rotundă. Tălpile cu secțiune dreptunghiulară aveau încheieturile „drepte” cu „cătoage” ieșite afară (adică cu capetele netăiate), sau încheieturi cu „tăietură în piez” avînd cătoagele tăiate. Și pereții caselor vechi erau făcuți tot din brad rotund, așa cum se știa la Izverna, la Plejna, Costești, mai tirziu făcîndu-se acolo casele din stejar, fag și frasin. La Cernavîrf mai erau încă case vechi din trunchiuri rotunde de gorun, subțiri, cu diametrul de circa 15 cm, încheiate tot în sistemul zis „în scafă”. Birnele cu secțiune dreptunghiulară se încheiau în „cheie dreaptă” cu capete lungi lăsate, sau în „cheie pitulată”, cu capete tăiate. Capetele lăsate, numite „cătoage”, se mai numesc și „bureți”, după aspectul celor vechi, cu marginile zimțate de ploi și vînturi. Casele oamenilor mai să-

raci nu se făceau din birne, ci din blăni groase de cîte 10 cm, dar dintr-o birnă se puteau face 3—4 blăni, rezultînd o evidentă economie de material lemnos. Blănilor se încheie aproape întotdeauna în „cheie dreaptă“, ra în „cheie pitulată“. Către timpurile mai noi cînd birnele lungi începură a se rări, pereții se construiau din birne mai scurte (doi-trei metri) cu „cheie cu jîțe“ (adică cu „limbă“) ce se prindeau în „căței“ scobiți cu un uluc de-a lungul, puși în picioare. Cîte un „cățel“ se punea și de fiecare parte a ușilor și ferestrelor. Peste cununile de birne orizontale construite într-unul sau altul din sistemele descrise, se așeza rama mare și puternică a „cosorobilor“, susținută de ultima dintre cununi numită „legătura mare“. Denumirile locale sînt mai diferențiate, trădînd obiceiuri constructive legate de echipe de meșteri ce-și vor fi impus de-a lungul anilor propria terminologie. Astfel la Cernavîrf patrulaterul ultimei cununi se numea „prăgarul de sus“, în timp ce al tălpilor se numea „prăgarul de jos“. Grinda principală a „tindei“ (numele local al prispei sau al „sălii“) se numea „tindar“. Pe cosorobii care erau de două feluri „cosorobii de lungime“ (la fațada și spatele casei) și „cosorobii de colț“ (pe laturile scurte ale casei) se sprijineau căpriorii ciopliți anume cu un lăcaș numit „gușă“, ca să asigure mai bine îmbucarea cu cosorobul. Pe cosorobi se băteau „lănteții“ iar pe aceștia șindrila de fag cu cuie de lemn de gorun. Înainte vreme, cînd folosirea șindrilei nu era generalizată, învelitoarea era făcută din „blăni“ subțiri, lungi de cîte doi metri și late de 30—50 cm. Fixarea birnelor pereților ca și a diferitelor piese ale acoperișului se făcea în „pișleag“, adică cu cuie lungi de lemn.

Acoperișul caselor vechi era foarte înalt, modul înălțimii acoperișului alcătuindu-l lungimea căpriorului care trebuia să fie cît lățimea casei. În vremurile mai noi acoperișul se face mai scund, de pildă pentru șindrila căpriorul este înalt cît lățimea casei minus  $\frac{1}{4}$  din această lățime iar pentru țiglă, acoperișul este și mai scund, scăzîndu-se  $\frac{1}{3}$  din lățime. Măsurătoarea căpriorului se face de la „gușă“ pînă la vîrf. Forma acoperișului este cea generală pe teritoriul românesc, în patru ape. Tot la acest subcapitol al tehnicii mai amintim că la casele vechi capetele grin-



Fig. 10. Casă înaltă de lemn, semifortificată, zisă „a Tătucilor“, din Cernavîrf, transferată la Muzeul din Golești.

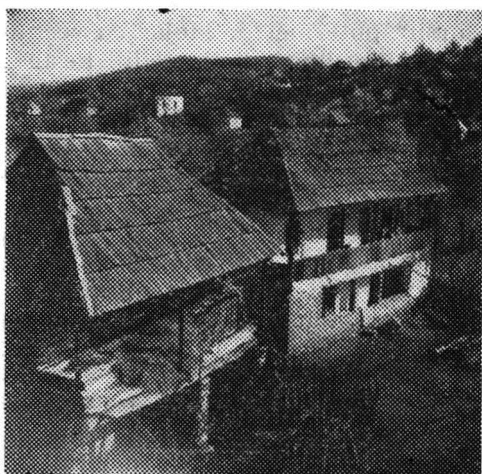


Fig. 11. Gospodărie din prima jumătate a secolului al XX, cu casă înaltă și grajd cu finărie, din Balta (1973).

zilor din pereții laterali se acopereau la fațadă cu o piesă numită, ca și în Gorj, „undrea“, avînd rol constructiv prin susținerea grinzilor de sus, a așa-numiților „cai“, dar și un rol decorativ apreciabil. În sfîrșit trebuie spus că în Mehedinți foarte multe case sînt tencuite și vărute, stratul de tencuială fiind susținut prin „nuielare“, adică prin batere de nuiiele crăpate în două pe toată suprafața pereților.

## Planuri și elevație. Tipuri

Tipologia locuințelor se obține prin coroborarea datelor privind planurile lor și acelea privind elevația. Din acest punct de vedere trebuie să observăm că în zonele înalte ale județului Mehedinți ne aflăm în prezența a două categorii principale de construcții destinate locuirii permanente : casa joasă, cu un singur nivel și casa înaltă. La această tipologie de bază se poate adăuga luarea în considerare a prezenței sau absenței unui important element al arhitecturii populare românești : foișorul, conducînd deci la dublarea clasificării inițiale. După cum vom vedea însă în Mehedinți foișorul nu apare decît aproape cu exclusivitate la casele cu două nivele și, încă o limitare, el nu este frecvent decît în zona limitrofă cu Gorjul și, ceva mai puțin frecvent, în părțile sudice ale județului. Stabiliind acest cadru de clasificare sîntem conștienți că procedăm la o anumită sărăcire a prezentării bogatului material de pe teren, dar acesta este, prețul oricărei operații clasificatori, obținînd în schimb cîștigul de a putea surprinde însușirile esențiale ale arhitecturii populare mehedintene. Aplicînd primul criteriu, cel mai simplu și mai ușor de perceput, al elevației vom spune deci că prima categorie de case cu care avem să ne ocupăm este cea a caselor cu un singur nivel, înțelegînd între acestea și cele care au un soclu relativ înalt pînă la circa 1,50 m, cu diferitele variații ale înălțimii datorită denivelării solului. Înainte de a proceda la prezentarea diferitelor variante ale celor două principale categorii de case trebuie să scoatem în evidență faptul că, împrejurare destul de rară în ansamblul arhitecturii populare românești, Mehedinții se singularizează în ce privește planul casei țărănești prin două caracteristici importante : marea frecvență a planului cu prispă parțială și, îndeosebi, plasarea vetrei către peretele din față. Aceste două caracteristici fac ca să se poată vorbi de un mod precis despre o casă țărănească „mehedinteană“, de negăsit decît în această parte a țării.

## Casa joasă

Despre „casa joasă“ se poate spune că ea reprezintă tipul de locuință generalizat în Mehedinți, și nu numai aici, casa „înaltă“ fiind o apariție nu numai rară dar și mai tîrzie din punct de vedere cronologic. În această categorie a casei joase foarte răspîndită intră, din punctul de vedere al elevației, toate casele care au un singur nivel de locuire, cu remarca, că în zonele de deal accidentele de teren determină de multe ori înălțarea soclului din piatră pe una sau două din laturile construcției, uneori această înălțare fiind notabilă, adăpostind o pivniță sub casă (fără însă să se transforme într-un al doilea nivel) cu camere sau chiar cu pivnițe dezvoltate. Convențional am considerat că se poate vorbi de o casă joasă în toate cazurile în care înălțimea soclului nu trece de 1,50 m. În ceea ce privește planul acestor case „joase“, în cuprinsul Mehedinților din zona de deal și de podiș, am înregistrat trei subcategorii determinate de existența sau de

felul prispei, element important în cadrul arhitecturii populare românești :

- a) casa joasă fără prispă ;
- b) casa joasă cu prispă parțială ;
- c) casa joasă cu prispă de-a lungul întregii fațade principale.

a. **Casa joasă fără prispă**, înregistrată de noi în Mehedinți are planul generalizat pe întreg teritoriul românesc, constând din două încăperi : cea a focului și „hodaia“. Intrarea se face prin încăperea focului, din care se trece în „hodaie“. O asemenea casă foarte veche era a lui Ilie lui Iovan din unul din cătunele Isvernei. Făcută din cununi de birne orizontale, casa nu era de dimensiuni prea mari (6×4 m). Intrarea se făcea prin încăperea din stînga, ușa fiind făcută dintr-o singură bucată masivă de stejar. Vatra, după cum am spus, era plasată în colțul din față făcut de perețele fațadei cu peretele median. Intrarea în „hodaie“ se făcea printr-o ușă așezată dincolo de vatră. În general trebuie spus că se întîlnesc foarte puține exemplare de case fără prispă. Extrem de rare exemplare de case monocelulare fără prispă am întîlnit mai ales în așezările rudarilor.

b. **Casa joasă cu prispă parțială** este tipul caracteristic Mehedinților, avînd o foarte mare frecvență mai ales în zona de podiș, frecvența ei scăzînd în părțile de dealuri pînă la a dispărea, dincolo de Șoverne înspre Gorj. Este un tip de casă arhaic românesc, fiind întîlnit în aproape toate zonele etnografice importante ale României, prototipul ei celebru fiind casa neolitică de la Ariușd, din sud-estul Transilvaniei, descoperită în săpături arheologice și despre care a scris Tzigara-Samurcaș punînd-o în legătură tocmai cu casa țărănească românească. În cadrul acestei categorii se pot distinge 5 tipuri de planuri, în funcție de numărul și de plasarea încăperilor ca și în funcție de locul ocupat de prispa parțială.

1. Casa cu prispă parțială plasată asimetric și cu două încăperi este cea mai frecventă. Prispa se întinde numai în fața încăperii cu focul prin care se face și intrarea în casă. Numirea locală a prispei este „tindă“, iar poziția ei numai în fața încăperii focului se cheamă „tindă în cot“. Denumirea de „prispă“ se dă aici numai pălimarului de scînduri care închide „tinda“. Uneori am înregistrat și denumirea de „clet“ pentru „tinda în cot“ (la Isverna) ceea ce ne duce iarăși către elemente originare din Banat. Iată cîteva exemplare de acest fel de case tipice mehedintene. În Isverna am înregistrat casa lui Dumitru Dulan, țaran sărac, veche de circa un secol. Era construită din fag rotund, subțire (diametrul 12—15 cm) înălțată pe o temelie de piatră de circa 50 cm, în cea mai înaltă parte a ei, pentru că la celălalt capăt era joasă de vreo 20 cm, rezolvînd deci o diferență de nivel. Trunchiurile rotunde de fag erau încheiate în „scafă“. Talpa groasă de gorun avea 45 cm peste care se ridicau pereții înalți de 1,5 cm. Prispa din fața încăperii focului avea 3 metri lungime și 1,10 m lățime. Din prispă („tindă“) se intra în camera focului cu vatra ca un sfert de cerc, pardosită cu cărămidă așezată înspre fațada casei, cum am spus. „Hodaia“ avea la fațadă 4 metri iar în adîncime 5 metri. În spatele casei, sub prelungirea streășinei acoperișului se afla un „celar“ pentru adăpostit viței, miei și unelte mărunte. Intrarea în celar se făcea de afară printr-o ușă separată. Lățimea celarului era de 1,70 m, iar lungimea lui de 7 metri. Acoperișul în patru ape, de șindrilă, nu avea coș, fumul de la vatra liberă răspîndindu-se în pod. Ferestre erau numai două, cîte una pe peretele din față și pe cel lateral de la „hodaie“, la încăperea focului nefiind vreo fereastră, lumina venind numai pe ușă. Ferestrele erau de

dimensiuni foarte mici (40×30 cm ; 50×40 cm) fiind de tipul vechi zise „cu cruce“, care inițial nu aveau geam ci bășică de porc. În același sat o altă casă de țărani săraci, numită a „Angioaicii“ era asemănătoare. O foarte scundă temelie de piatră susținea o talpă groasă pe care se înălțau numai la 1,40 m pereții de trunchiuri rotunde de fag. Planul era identic, numai că dimensiunile laturilor o făceau să tindă către patrat : fațada 6 m (2,80 m tinda și focul, 3,20 hodaia), iar adâncimea 4,90 m. Vatra în aceeași poziție cu „căminul“, adică avînd pereții laterali căptușiți cu piatră, nu avea coș fumul răspîndindu-se în podul de sub acoperișul de șindrilă în patru ape. În curțile acestor gospodării mai modeste se afla doar cîte un „curelnic“, coteț de găini, termen indicînd iarăși legătura cu Banatul. Și la Dîlma am întîlnit același tip de casă în forme identice, doar ceva mai alungită spre dreptunghi (7,20 m la fațadă ; 4,50 m latura), iar acoperișul fiind din blăni de fag lungi de cîte 1,20 m și late de 20 cm. Casa lui Ilie Ion Armeanul (?) avea însă și coș înalt tipic mehedințean, despre care vom mai vorbi. Temelia de bolovani de 40 cm susținea o talpă de 35 cm pe care se înălțau pereții de 1,50 m. Prispa parțială avea un mic lăcaș suspendat pentru ouatul găinilor. Ușa era masivă, din două bucăți de lemn de stejar, ca la pivnițele gorjenești. O casă de același tip dar dezvoltată, aparținînd unui țaran cu stare materială mijlocie am înregistrat la Prejna, casa lui Constantin Stoican. De astă dată este vorba de o casă construită pe o puternică denivelare de teren ceea ce a făcut ca înălțimea soclului să crească de la 85 cm în față la 2,30 m în spate, cu toate acestea casa rămînînd tot cu un singur nivel, jos, în acel soclu foarte dezvoltat neavînd loc decît o pivniță. Pe acest soclu de zidărie la care ducea o scară de piatră fără acoperiș, erau puse tălpile de lemn, nu prea groase (20 cm) peste care urmau cununile de birne tencuite, formînd pereți înalți de 2 metri.

2. Casa cu prispă parțială plasată simetric, cu trei încăperi, reprezintă de asemenea un plan vechi românesc, dezvoltat firesc din cel anterior prin apariția unui „celar“ în spațiul „hodăii“ mari. Unul din cele mai bine conservate exemplare de acest tip l-am înregistrat la Cernavîrf. Casa lui Constantin a Floarei era cea mai veche casă din sat și se remarcă imediat prin acoperișul ei foarte înalt, apropiindu-se de cunoscuta proporție a caselor cu acoperiș de paie din Munții Apuseni de 2/1, adică înălțimea acoperișului este de 2 ori mai mare decît cea a pereților. După spusele oamenilor casa avea o vechime de 120 ani fiind pe vremea aceea casa unui om cu stare materială bună. Planul casei se apropie de patrat, lungimea fațadei fiind de 6,50 m iar adâncimea de 5,50 m. Prispa este lungă de 3,50 m și lată de 1 metru. De observat că pe prispă conform unei obișnuințe larg răspîndite la casele românești se află și o platformă servind drept pat în anotimpurile blinde. De pe prispă se intră în încăperea focului în care sferul de cerc pardosit cu piatră, de astă dată al vetrei libere, se află în colțul din față spre „hodaie“. Din casa focului se intră în „hodaie“ iar o altă ușă, mai în fund, dă acces la „celarul“ lung și îngust încît se acoperea intrarea cu o țoală de nici nu se observa că mai există o încăpere în casă. Era de fapt și un fel de ascunzătoare sau „tainiță“, cum de multe ori se întîlneau în acele vremuri nesigure. În „hodaie“, lipită de peretele median se află un cuptor sau o sobă cu „ulcele“ încastrate în ea, potrivit unei practici care iarăși singularizează Mehedinții în ansamblul sistemelor de gătit și încălzit românești. Această sobă era de tipul numit „oarbă“ fiind alimentată cu combustibil din cea-

laltă încăpere de pe vatra liberă. Temelia de piatră este scundă (40 cm), pe ea este pusă o talpă de 25 cm iar pereții se înalță doar pînă la 1,60 m, avînd doar două mici ferestruici, de 30×35 cm, foarte ingenios practicate în trunchiurile rotunde de fag cu diametrul de numai 15 cm. Sistemul este următorul : fiecare trunchi este secționat ca să lase o mică fereastră lungă de 30 cm și înaltă de 12 cm lăsîndu-se însă de-a lungul ei o limbă din lemnul trunchiului, astfel că de fapt fereastră este compusă din două ferestruici mai mici suprapuse. Cele două spații libere se acopereau cu bîsică de porc sau piele de oaie. Este singurul exemplar de asemenea fereastră întîlnită de noi, vorbind despre vremuri demult apuse realizarea ei tehnică fiind perfect adaptată materialului transparent (bășica) avut pe atunci la îndemînă.

Lemnul casei este foarte îngrijit lucrat, „tindarul“ (grinda deasupra tinzii prispei) fiind foarte frumos cioplit în trei arcade și susținut de un stîlp cioplit simplu ca și „undreaua“ acoperind capetele grinzilor. Între „prăgaru“ de sus și tindar legătura o face un „cal scos pe tindă“, arcuit ca un gît de cal.

Acoperișul înalt era din șindrilă de fag fixată cu cuie de gorun dar înainte vreme fusese din blăni lungi de cîte doi metri și late de 50 cm. Acoperișul este străpuns de un coș tipic mehedințean, care se adaugă ca element singularizator de astă dată, al plasticii generale a casei mehedințene. Este un coș de lemn foarte înalt, acoperit cu un mic acoperiș în două ape.

3. Casa cu prispă parțială plasată simetric, cu trei încăperi, dispuse însă altfel decît la tipul precedent, anume este vorba de tipul foarte răspîndit de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, generalizat azi, al casei cu două încăperi dispuse de o parte și de alta a unei săli mediane. Interesant de remarcat că și acest tip de plan adoptă în Mehedinți, și numai aici, prispă parțială, contrazicînd oarecum tendința de simetrie a așezării încăperilor. O casă de acest tip, dezvoltată ca dimensiuni, aparținînd unui țaran cu stare materială mijlocie, am înregistrat la Prejna, casa lui Constantin Stoican. Casa este construită pe o puternică denivelare de teren, ceea ce a făcut ca înălțimea soclului să crească dinspre stradă spre fundul curții, adică pe lungimea casei, de la 85 cm la 2,30 m. Cu toate



Fig. 12. Casă înaltă (deceniul 3 al sec. XX) din Balta (1973).



Fig. 13. Casă înaltă de piatră și cărămidă (a doua jumătate a sec. XX) din Cireșu (1973).

acestea casa rămîne cu un singur nivel, deoarece jos, în acel soclu foarte dezvoltat nu este amenajată decît o pivniță. Pe acest soclu de zidărie frumos lucrată la care duce o scară de piatră fără acoperiș, erau puse tălpile de lemn, nu prea groase (20 cm), peste care urmau cununile de birne tencuite, formînd pereți înalți de doi metri. Casa este de dimensiuni mari, fațada avînd 10 metri lungime, iar adîncimea casei fiind de 5,60 m. Prispa singură este lungă de 5 metri și lată de 1,20 m. De pe prispa se intră în încăperea focului în care în colțul dinspre față este vatra cu „căminete“ de piatră prinsă în ramă de lemn; în fundul încăperii se afla o bancă lungă de lemn pe care stătea un dulap vechi de fag cioplit cu barda, înalt, cu două uși, asemănător cu cele înalte gorjenești, dar fără decor. Sub grinzile tavanului era suspendat un „grătar“ de nuiele împletite, pentru uscat hainele. Din această încăpere o ușă ducea în odaia de locuit zilnic în care le peretele corespunzînd vetrei se afla un cuptor în care focul se făcea de dincolo. Tot din încăperea focului o altă ușă ducea în „hodaia“ mare de 5×5,60 m. În colțul din fund al acesteia se afla cuptorul destul de mare. Mobilierul era organizat în sistemul clasic al vechilor interioare țărănești românești : o platformă-pat în fundul încăperii, un alt pat la peretele dinspre fațadă, încadrînd între ele un dulăpior scund și un „scaun“ adică o bancă nu prea lungă. În fața acestora o masă. Pe al patrulea perete o altă bancă lungă, pe ambele paturi, la capătul lor dinspre perete, cite o ladă de zestre completa dispunerea interiorului.

Acoperișul de șindrilă era străpuns de un coș foarte înalt, de lemn pornind de deasupra vetrei, dar nu cum pornesc corlatele gorjenești, cam de la un metru și jumătate de la podeală, ci de sus din dreptul podului. Gura coșului, la bază, avea 1,70 latura, un patrat, ce se îngusta treptat de-a lungul celor cinci metri pînă la capătul ce ieșea deasupra învelitorii. O latură a coșului era perfect verticală, alta era oblică. Coșul era acoperit cu un mic acoperiș într-o „apă“ oblică. Lemnăria casei este foarte frumos lucrată, atît „tindarul“, cît și stîlpii fiind ciopliți în volume puternice, rombui predominînd. Notăm că la aceeași casă, ulterior s-a mai deschis o ușă în „hodaia“ mare dînd drept pe „tindă“, adică pe prispa parțială, ca oaspeții să nu mai treacă prin încăperea focului ci să poată intra direct în „hodaia“ de primire.

4. Casa cu prispa parțială plasată asimetric, cu trei încăperi dar cu două intrări de pe prispa, nu cu una singură, ca precedenta casă, este un



Fig. 14. Casă înaltă cu etaj de lemn (prima jumătate a secolului XX) din Broșteni (1974).



Fig. 15. Casă înaltă de lemn (prima jumătate a sec. XX), cu stîlpi strunjiți la prispa și foișor, din Ciovîrnășeni (1974).

tip de asemenea mai dezvoltat. Am înregistrat acest tip în Isverna la locuitorul cu stare materială mijlocie Nicolae Pantău. Pe un soclu egal ca înălțime (circa 70 cm) pereții din cununi de birne orizontale se înălțau până la 2,10 m. De pe „tindă” parțială se intra în sala mediană unde se afla vatra liberă la colțul dinspre fațadă, iar de aici în „hodaia” de locuit în care se afla și cuptorul alimentat tot din sală. Vatra pardosită cu cărămizi se ridica la 10 cm de podea. Are conturul unui segment de cerc. Pereții laterali de birne, alipiți vetrei, sînt căptușiți cu piatră, formînd ceea ce se cheamă local „un cămin” sau „căminețe”. Deasupra vetrei se ridică coșul înalt de 4 metri care iese prin acoperiș. Tot deasupra vetrei, cam la 2 m înălțime este prinsă în pereți o birnă orizontală numită „dorîng”, de care se agață un „căldărar” de lemn (un cîrlig mare îndoit de la natură) de care este prins „zălarul” (lanțul) de fier de care se atîrnă „tuciul”, ceaunul de fiert mămăliga. Tot în încăperea cu focul se află, în fundul ei, o ladă mare de făină, iar alături o laviță pe care este urcat un dulap înalt de lemn de fag. În hodaia cu cuptor, în fundul ei, este un pat-platformă și o masă, iar în cealaltă hodaie în care se intră direct de pe prispă se află de asemenea un pat, un dulap înalt, o masă sub fereastră și o ladă foarte frumoasă de haine. În interiorul acestei case am găsit multe obiecte de tradiție veche, încă folosite: „foale” de capră (burdufuri) pentru adus lapte de la munte, furcă de tors cu coarne, „colaci” de lemn pentru înodată funia la sarcinile mari de fin aduse cu calul sau cu spatele (Acești colaci, ca niște covrigi, sînt tăiați din noduri de copac și prin ei se petrece funia formînd noduri, „mîtcă” (o rămurică cu mai multe terminații la capătul de jos) de brad pentru bătut urzicile. În sfîrșit, să notăm că deasupra patului din prima hodaie, peretele era căptușit cu scoarță de copac ca să țină de cald. Este una din rarele supraviețuiri a acestui fel de a folosi scoarța copacului, de unde, probabil a decurs și numele de „scoarță” dat țesăturilor de lînă ce într-un tîrziu au înlocuit materialul cules din natură purtînd numele său propriu. La multe case am înregistrat, pe tindă, lîngă stîlpul din colț așa-numita „targă” de fag construită dintr-un lemn vertical prins în inele de stîlpi și o prăjină orizontală fixată în primul. Pe „targă”, jucînd rolul „culmei” fixe, se pun rufe la uscat.

5. Casa cu prispă parțială plasată simetric, la mijlocul fațadei, cu trei încăperi cu o singură intrare de pe „tindă”, am înregistrat în Prejna, fiind o casă de vechime medie, de dimensiuni relativ mari:  $9 \times 4,20$  m. Soclul de zidărie avea circa un metru înălțime, egal pe toată lungimea fațadei. Tinda (prisa) era plasată la mijlocul casei, în dreptul încăperii focului, largă cît aceasta. Vatra era în stînga acestei „săli” mediane de unde se intra în „hodaia” mare unde se afla și un cuptor „orb” și o platformă-pat un pat și o masă, sub fereastră, precum și un „scaun” (laviță). În fundul încăperii focului se aflau pe o laviță „ștreaze” (putini) pentru lapte și brînzeturi, alături de care era și un dulap înalt.

c. Casa joasă cu prispă de-a lungul întregii fațade principale reprezintă un tip răspîndit pe tot teritoriul românesc, particularitățile mehedințene fiind date în acest caz de plasamentul vetrei și de coșul înalt. Aceasta în zona de podiș, deoarece în zona dealurilor și a ceea ce se cheamă Piemontul Motrului, aceste caracteristici dispar cu totul.

1. Casa cu două încăperi cu o intrare de pe „tindă” care se întinde de-a lungul întregii fațade se întîlnește foarte frecvent în zona dealurilor, ea nu lipsește însă nici din zona podișului, deși scăderea frecvenței

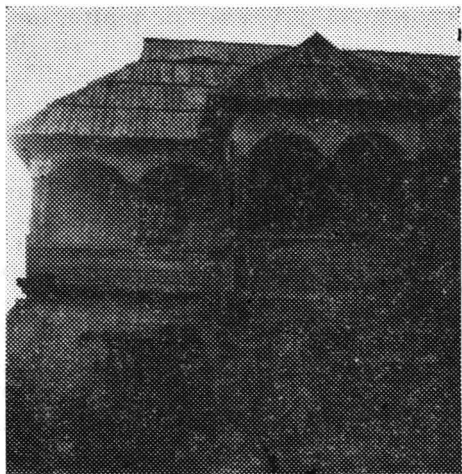


Fig. 16. Casă de lemn pe soclu de piatră (sfârșitul secolului XIX), cu arcade în paianță la prispă și foișor, din Balta (1973).



Fig. 17. Casă (sfârșitul sec. XIX) construită pe diferență de nivel mare, din lemn, cu „balcon” și „tindă” (prispă) parțială, din Balta (1973).

ei aici este notabilă, dominante fiind după cum am văzut, casele cu prispă parțială. Totuși chiar la Prejna am văzut un foarte frumos exemplar din această categorie și anume casa Ilincăi Gh. Păunescu, care la data cercetării (1951) avea 87 de ani și care ne spunea că apucase de purtase „conciul de ciurez” (ciureș) că, adaugă bătrîna plină de umor, „nu aveam de argint”. Se știe că în vechiul port femeiesc din Oltenia, ca de altfel și din alte regiuni românești, sub „cîrpa” lungă se purta un „conci” (un cerc de care se prindea părul). Casa trebuie să fi avut sigur 150 de ani, bătrîna ținînd minte că în casă s-au perindat „cinci veacuri de om” (cinci generații). Bătrîna era vîioaie și impresionant de clară la minte, așteptînd cu nerăbdare întoarcerea unui nepot de la armată : „am un nepot la armată, de dragu lui 's vie”. Casa așezată pe un soclu de piatră de 70 cm înălțime avea talpă groasă de pin „de pe Cucă” (deal), cu diametrul de 30 cm, iar pereții erau de brad rotund. Destul de scund și acoperișul și pereții : „nu s-a suit în sus că cade și se fărîmă, mai bine joasă și plină”, răspunde bătrîna unei întrebări referitoare la înălțimea casei. Prin acoperiș ieșea însă un coș puternic piramidal cu acoperiș într-o apă. În colțul din stînga al tinzii (prispei) era un pat pe care vara dormea bătrîna afară. Tinda nu avea „prispă”, adică pîlmar. În prima încăpere, aceea cu focul, „cunie”, se aflau, în fund butoaie, berbenițe, un ștrez mare (un trunchi de copac scobit, ceea ce se cheamă în Gorj „ulei”) în care bătrîna ținea „ceagîr”, acreală făcută din comină și mai era și o poliță. Vatra la nivelul pardoselii era în stînga, spre peretele median și spre fața casei, dincolo, în „hodaie” corpunzîndu-i obișnuitul „cuptor” orb. Tot în hodaie mai erau și un pat-platformă, în fundul încăperii și un pat lîngă cuptor. Ferestre, foarte mici erau numai două, în hodaie. Sub una din ele, cea de pe latură era masa pe care se afla o solniță făcută dintr-o ploscă veche : „cu asta au venit grăitorii la mine de m-am măritat”, își amintește stăpîna casei.

O casă cu un plan identic este aceea a lui Vasile Costescu, construită în jurul anilor 1900. De astă dată însă soclul este înalt, de 1 metru spre

stradă și de 1,40 m spre curte, accesul făcându-se pe o scară de piatră, fără acoperiș. Sub casă, în soclu, este amenajat un beci și în partea mai scundă, un adăpost pentru porci. Casa are 7,50 m lungime și 4,50 m lățime. Din cunia cu vatră și cu nelipsitele „ștreze” din fund și dulap de lângă ușă se intră în hodaie în care se află cuptorul orb, un dulap înalt, un pat-plat-formă și un pat mai mic. „Tinda” este închisă cu „prispă” de scinduri puse în picioare, iar ușa este din tipul celor gorjenești late, din două bucăți din plăcuțe de lemn. „Tindarul” și stîlpii, trei la număr, sînt foarte frumos ciopliți. Coborînd de pe podiș, acest plan apare, după cum am spus, foarte frecvent în toată linia de sate de la contactul podișului cu piemontul Motrului : Rudina, Studina, Bala de Sus și de Jos, Ilovăț. Unele din casele cu acest plan sînt foarte vechi și au și frumoși stîlpi sculptați. În aceeași zonă însă acoperișurile sînt în proporție de 80 % de țiglă, cum e cazul la Șovarna, iar coșurile, din ce în ce mai rare, sînt de cărămidă. Schimbarea esențială este aceea legată de poziția vetrei care își schimbă locul de la fațadă spre unghiul din spate al casei.

2. Casa cu două încăperi cu două intrări separate este un tip răspîndit într-o mare arie înglobînd Oltenia și Muntenia de nord, sudul Transilvaniei și, mai puțin, vestul Banatului. Firesc deci ca ei să fie deosebit de frecvent aici, în Mehedinți, inima acestui vast ținut coincidînd cu cel al celei mai intense romanizări. Este alcătuit din două încăperi, una cunia cu vatra, și alta hodaia de locuit, cu cuptor orb. De pe „tinda” (prisa) din fața ambelor încăperi se intră pe cîte o ușă în fiecare din ele. Uneori cele două camere au legătură între ele, printr-o ușă, altelei nu au. Aproape totdeauna, o mică fereastră sau o firidă, este practică în peretele median, pe care se pune o lampă, o luminare, sau, în trecut, un „ciob” sau un opaiț cu seu, ca să lumineze ambele încăperi sau cel puțin să lase să treacă lumina slabă a jarului de pe vatră și în cealaltă încăpere, în hodaie adică. Pe Podișul Mehedinților, vatra își are locul ei în față, în timp ce în satele Piemontului Motrului ea se găsește în fundul cuniei.

3. Casa cu trei încăperi cu o singură intrare face parte din stratul de vechime mijlocie al arhitecturii locale, deși există și unele exemplare foarte vechi, peste un secol, reprezentînd în epocă locuințe ale elementelor înstărite. Este un tip de casă a cărui răspîndire s-a generalizat după primul război mondial pe tot teritoriul românesc. O astfel de casă am înregistrat la Isverna, casa lui Nicolae Ion Stoican, care a murit în 1930 în vîrstă de 80 de ani. Era într-adevăr casa unui țaran cu stare materială foarte bună, cu încăperi mari așezate de o parte și alta a unei săli mediane, cu o intrare dînd pe „tinda” (prisa) foarte largă împodobită cu stîlpi masivi, ciopliți foarte frumos, cu „tindarul” de asemenea cioplit, sprijinindu-se pe grinzi transversale arcuite foarte adînc. O foarte interesantă casă de acest tip, mai veche, și păstrată cu tot dichisul ei interior aproape intact, era aceea a lui Vasile N. Stoican (de 55 ani în 1951), construită la anul 1870. Din tinda foarte largă (prisa) se intră în „cunie”, în care imediat la dreapta se află vatra, în colțul ei obișnuit pentru Mehedinții podișului. Vatra are un „căminete” foarte bine construit, căptușit cu piatră în interior la peretele fațadei și fiind numai zid de piatră (gros de 25 cm) spre hodaia de locuit. De sus din gura neagră a coșului atîrnă „zălariul” (păstrat la locul lui) pentru agățat tuciul de fiertură. Coșul piramidal este construit pe un schelet de 4 stîlpi puternici între care este împletită o leasă de nuiele lipită cu pămînt. Coșul înalt, mai bine de 4 m, străpunge învelitoarea acoperișului. Fundul cuniei, ca de

obicei, era ocupat de un ciubăr de făină făcut din trunchi de fag scobit dintr-o bucată, înalt de 1 metru cu diametrul de 50 cm, ce folosisse înainte ca butoiuș pentru țiucă, pe vremea bătrînilor ; în celălalt colț al fundului cuniei sta un „ștreaz“ mai mare pentru varză acră. Între cele două recipiente era prinsă în perete o laviță largă pe care sta un admirabil dulap-poliță, fără uși înalt de 2,20 m lat de 1,10 m din lemn de fag ce căpătase cu vremea o frumoasă culoare roșie-neagră. Pe ambele laturi ale dulapului erau prinse cuie de lemn ușor îndoite în sus, lungi cam de 20 cm, pentru agățat traista, pușca, mănușile. Dulapul era adînc de 40 cm și încăpeau în el tot felul de străchini și lucruri vechi. Din cunie se intra, în dreapta și în stînga, prin uși care iarăși, contrar a ce se întîmplă de obicei în casele românești, sînt plasate spre fundul cuniei și nu spre fața ei (din cauza plasamentului în fața al vetrei), în cele două încăperi. În stînga se intră în „hodaia de ținut“ hainele mai bune ale casei, adică încăperea „de curat“ pentru oaspeți, fără foc. Un pat mare în fundul camerei (celălalt simetric nu mai există) iar masa stătea într-un colț, în loc să stea sub fereastră. Tot în fund lîngă pat, mai era și un „gardilop“ de factură mai nouă. În dreapta, din cunie, se intră în „hodaia de locuit“ în care cele două paturi își păstrau locurile lor obișnuite în fiecare din colțurile dinspre afară ale camerei. În mijlocul tavanului era atîrnat de o „gheară“ întoarsă în pod și de o „tuturigă“ (inel) de fier răsucit, un „leagăn cu țuțului“, făcut din fag fiert de formă ovală, la fel cu cel din Banat, legat cu „obrimnii“ de lînă colorată (fire groase de lînă răsucită formînd un șnur multicolor). În sfîrșit, în colțul din față, în dreptul „căminetului“ de piatră corespunzînd vetrei din cunie, se află un cuptor înalt de cărămidă pe postament de piatră, de forma a două cuburi suprapuse (înlățimea totală de 1,80 m). În cubul de deasupra, de cărămidă, erau încastrate cîteva olcuțe mici, cu gura în afară, ca să mărească suprafața de degajare a căldurii și ca să se poată coace mere sau să se încălzească mîinile. Este iarăși una din caracteristicile Mehedinților, aceste olcuțe din cuptoare, nemaiîntîlnite în alte părți ale țării. Fu-



Fig. 18. Fintină închisă urcînd găleata la etajul unei case înalte din Cănicea.



Fig. 19. Geamlîc conducînd la bucătăric al casei înalte din Cănicea (1973).

mul circula prin toată soba — cuptor și ieșea iar în cunie, într-o gaură sub coșul de deasupra vetrei, condus de la sobă la acea gaură prin „for-nuz“ („forunz“ ?) făcut din olan rotund sau din nuiele lipite cu pământ. Foarte frumoasa lemnărie a casei se mai putea vedea atît la ușile lucrate în plăcuțe de lemn formînd romburi (fiecare ușă cu alt model), fie în „pondila“ (tavan) de fag „priviștit“ (cu uluc și lamă), afumată din cunie.

4. Casa cu trei încăperi dar cu două intrări de pe „tîndă“ (prispă) este un tip ceva mai rar întîlnit. Îl menționăm și pentru o particularitate a cazului înregistrat de noi anume a supralărgirii unor porțiuni din prispă, dar mai ales pentru frumusețea lemnăriei sale sculptate, despre care va fi vorba la capitolul dedicat decorului. Este casa lui Ion Ursu din Prejna construită la 1840 reprezentînd, cum am mai supus anterior, locuința unui țăran cu stare materială foarte bună din epocă. De pe tînda (prispa) foarte largă se intră în cunie și de aici în hodaia de locuit, iar tot de pe prispă se intră și în hodaia „de ținut“, care are astfel intrare separată pentru a fi ferită de fumul vetrei din cunie. Casa este mare (10,50 m lungime, 6,50 m lățime) înălțată pe un soclu de piatră de 1,20 m și pe o talpă de aproape 30 cm, pereții fiind de 2 metri iar grinda de sus, tîndarul, lungă cît casa era groasă de 20 cm. În colțul din stînga era prinsă și o „targă“ mare, mobilă, pentru pus rufele la uscat. Accesul la prispa înaltă se făcea pe o scară lată (1,20 m) din lespezi de piatră. Tînda avea o prispă (pălimar) din stîngii de lemn încrucișate în „X“, fiind evident o refacere tîrzie. Prispa prezintă particularitatea de a fi mai largă la ambele capete, adică în timp ce lărgimea ei, la mijlocul casei este de 95 cm la cele două extremități ea se lărgeste pînă la 1,40 m pe o distanță de 3 metri în stînga casei și pe alți 3 metri la dreapta casei. Această supralărgire a fost făcută cu scopul de a instala în ambele părți cîte o platformă-pat din scînduri, pe care vara se doarme, confirmînd printr-un încă un exemplu această frecventă utilizare a spațiului prispei de către români. Aici este vorba însă de o amenajare și de o soluție constructivă anume aleasă. Cam acestea ar fi principalele tipuri de case înglobate în vasta categorie a caselor joase. Ar mai fi de adăugat ceva. Așa cum spuneam la începutul acestei încercări de clasificare, un element definitoriu al tipurilor de case țărănești îl constituie prezența sau absența foișorului. Or, după cum s-a văzut și potrivit constatărilor noastre din teren, foișorul este cu totul absent în Mehedinți. Excepție fac doar unele case evident mai noi sau cele imitînd tipul de casă zis „vilă românească“, aparținînd epocii de după primul război mondial și unor tendințe de aplicare în mediul rural a unor mode, în această epocă, urbane. Acest curent de imitație s-a conturat mai puternic în ultimele decenii, schimbînd fața satelor românești. Este fapt însă că în stratul vechi al arhitecturii locale de pe podiș foișorul nu exista. În cercetările pe care le-am făcut am întîlnit foișor de abia la linia satelor de la contactul Podișului Mehedințean cu Dealurile Mehedinților, adică începînd de la Dîlma, prin Rudina, spre Șoverne (de Sus și de Jos). Firește ne ocupăm acum numai de casa joasă; la cea înaltă apariția foișorului fiind ceva mai frecventă, dar tot numai în această zonă a piemontului și nu pe podiș. Am întîlnit un astfel de foișor la o casă joasă în Șovarna, unde era alipit la o casă de vechime mijlocie, cu planul cu două încăperi, cu două intrări separate. Numit local „balcon“, termen de origine cultă, dovedind sensul de circulație al modei, foișorul respectiv era larg (3×3 m), înălțat ca și casa pe un soclu de piatră de vreo 50 cm. Era plasat în axul casei (foișoarele

vechi românești sînt plasate asimetric), adăpostind intrarea în cele două încăperi, în cunia cu vatră în față, deasupra căreia ieșea coșul puternic, și în hodaia de locuit. Trebuie să fie remarcată frumoasa alcătuire plastică a volumelor acoperișului acestei case în care marea prismă a acoperișului casei (de șindrilă cenușie) se îmbina cu prisma mai mică a acoperișului foișorului, formînd umbre la încheietura apelor și cu trunchiul de piramidă al coșului înalt și svelt ce izbucnea la nivelul coamei acoperișului foișorului și se ridica peste coama acoperișului casei. Totuși, această alăturare a foișorului direct de corpul casei, fără prispă în restul fațadei dădeau o oarecare notă, dacă nu de improvizație, în orice caz de neaderare organică. Uneori se pare că aceste foișoare ieșind neașteptat din linia casei, fără intermediul prispei, ar semăna foarte mult cu planul vechilor case pe jumătate îngropate în pămînt și cu treapta mai tîrzie de evoluție a acestora ; cu „cenușarele“, cum se numesc, pe care le știam din părțile de cîmpie ale Olteniei. Ca plastică, în orice caz, volumele acestor case cu foișor din părțile relativ mai joase ale Mehedinților recheamă în amintire construcțiile din Cîmpia Doljului și Cîmpia Romanaților, cum ar fi cele din Dăbuleni, de exemplu. Este un cîmp de cercetare ce ar merita aprofundat. Este, poate, locul să amintim că la casele vechi ale Mehedinților nu numai arhitectura este demnă de a fi luată în seamă ci și vechea organizare a interiorului. Trebuie subliniată existența și a unor obiecte de veche tradiție, ajunse în contemporaneitate, obiecte care au și ele un deosebit interes etnografic și documentar, contribuind la definirea atmosferei casei mehedințene tradiționale. Astfel în multe din numeroasele exemplare de case vechi pe care le-am înregistrat cu ocazia cercetărilor, am întîlnit, ducînd la gura podului, aflată de obicei în cunie, scări făcute dintr-o bucată, „dintregul“ cum le numesc localnicii ; erau de fapt două ramuri crescute paralel tăiate cu o bucată din trunchiul ce le unea și care alcătuia baza scării, între care se fixeau în găuri treptele făcute din bucăți de lemn rotund. Adică, aceste scări de la case nu seamănă cu cele într-adevăr dintr-o bucată de la bisericile de lemn transilvănene dar și oltene cioplite într-un trunchi gros, în formă de trepte. Tot așa sînt încuietorile de lemn, cu „căței“, cioplite într-un butuc gros așezat vertical și în care culisează pe orizontală o bucată de lemn găurită în care cad „cățeii“. Închiderea și deschiderea se face cu o cheie tot de lemn arătînd ca un fel de pieptene cu cîțiva dinți, mari și rari, înlocuită mai tîrziu cu o cheie de fier. Foarte numeroase sînt recipientele de lemn scobite într-o bucată de lemn, recipiente numite „obode“, în lemn de fag sau de brad, servind pentru depozitarea boabelor de porumb sau pentru băterea lui. Uneori, obodul servește drept „ulei“ sau „pîrlău“ pentru spălat și opărit rufele cu leșie. Cîteodată este pus pe o albie mare de fag într-un loc special, ilustrînd ingeniozitatea tehnică a acestor oameni făcîndu-și „primitive mașini“ de spălat rufe. La categoria recipientelor trebuie adăugate tot felul de „berbenițe“, „ștreze“, putini cioplite tot dintr-o bucată și care demonstrează un anumit nivel al dezvoltării tehnicii folosind cît mai multe obiecte din natură foarte puțin prelucrate. Poate că aici ar trebuie amintit și „butoniul“, trunchi lung scobit, de 5—6 metri, servind ca conductă de apă la morile cu ciutură, în Mehedinți ca și în Banat, fiind vorba de aceeași tehnică de confecționare și de același principiu al folosirii lemnului din natură. Bărdacele de băut sau de măsurat, gălețile de apă din lemn lucrat foarte frumos, „tulcerul“ (pîlnia) din lemn de anin cu care se turna țuica în butoi, completează seria recipientelor

de lemn. În cunie se mai pot vedea și alte obiecte de lemn ca acele ingenioase tălpi de lemn, ca niște tăblițe, care se alătură de picioare când se sprijină ceaul de mămăligă ca să se mestece cu făcălețul, sau cum este „cobelca“, cobilița, de purtat gălețile cu apă sau alte greutăți. Sub șoproane și în magazii se pot vedea și niște „coșuri“ foarte mari de bătut porumbul, în forma unui coș de căruță, paralelipipedic din nuiiele împletite înfipite într-o ramă de lemn. Porumbul se bătea cu un mai de lemn. În sfârșit, nu la puține case, pe podiș, unde morile sînt departe de vale, am văzut rîșnițe de mină sau de picior puse la colțul prispei, la îndemîna gospodinei sau a gospodarului, pentru că nu este ușor de mînuit piatra alergătoare. La coșul rîșniței din scindură, ca la moară, pe unde se toarnă boabele, este prevăzut pentru a lăsa boabele să iasă, cîteva numai, o bucătică de scindură „șocot“ sau „ciocot“ care se mișcă ritmic și care este cioplită în chip de cap de cal stilizat. Rîșnițele de picior sînt mișcate cu un fel de pîrghie acționată de doi oameni, unul stînd în picioare pe pîrghie la un capăt, altul la celălalt capăt, pîrghia fiind fixată la mijloc pe un ax și avînd deci un balans pe verticală ce se transmite printr-un sistem mecanic simplu roții „alergătoare“. Rîșnița face parte din sistemul de viață social-economic al acestei zone izolate și arhaice de pe Podișul Mehedinților, cînd cantitatea de cereale pentru măcinat nu era mare și distanțele pînă la mori erau mari.

Lîngă vatră se puteau vedea tot mai rar țesturi de pămînt, dar mai des de tuci pentru copt pîinea sau turtă de mălai, rareori, la sărbători rața sau găina în „ghivici“ (adică ghiveci). Un element foarte important al interiorului este sistemul de încălzit și gătit, în trecut servind și ca principală sursă de iluminat, formînd în Mehedinți, ca și în alte părți ale țării, un „bloc“ în sensul că vatra cu „căminete“ și coș din cunie este legată funcțional și tehnic de cuptorul—soba — din hodaie. Am descris cîteva vetre și

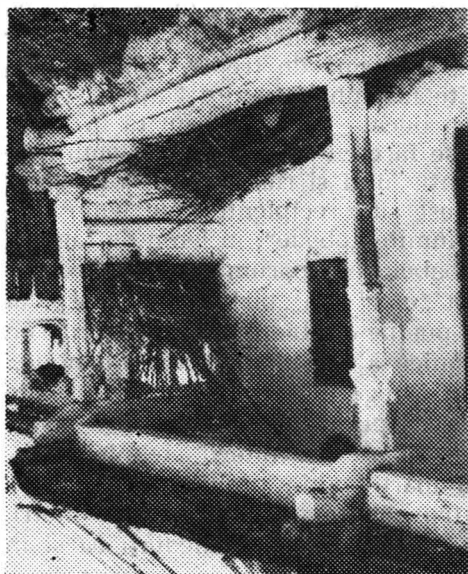


Fig. 20. Stilpi ciopliți la prispa unei case vechi din Ilovăț (1974).



Fig. 21. Stilp cioplit în lemn de stejar, cu belciug pentru friul calului, la prispa unei case (a doua jumătate a sec. XIX) din Balța (1973).

nu mai este locul să revenim. Am mai adăuga doar câteva cuvinte despre cuptorul—sobă caracterizat nu numai prin olcuțele încastate ci și prin volumele sale foarte simple și proporționate alcătuite : din piatră sau din cărămidă cuptorul—sobă mehedințean este format din două sau trei cuburi sau paralelipipede suprapuse, descrescînd ca volum în sus. Marginile rotunjite ale volumelor, liniile lor moi, din pricina lipiturii de pămînt dau farmec și îndulcesc rigiditatea formelor. La casele înalte greutatea vetrei și a cuptorului în care intră multă piatră se sprijină pe un picior de zidărie aflat la nivelul inferior. Fumul este scos printr-un coș foarte înalt care dă o notă aparte siluetei casei mehedințene. Coșul este construit în formă de trunchi de piramidă, patrul de la bază avînd latura de circa 1,50 m iar cel din partea superioară micșorîndu-se la 0,80 m latura, deci aproape la jumătate. Cele două rame de sus și de jos sînt făcute din „chingi“ de gorun și legate solid prin patru stîlpi tot de gorun, așezați la colțurile celor două pătrate. Stîlpii sînt înalți între 3—4 m după cum este de înalt acoperișul ; coșul nu trebuie să întrecă cu mult coama acoperișului, pentru că altfel îl dă vîntul jos. Între cele două rame se mai fixează două-trei rame cam la 80 cm una de alta. Aceste rame de chingi intermediare se găuresc și prin găuri se trec nuiele mai subțiri verticale. În jurul acestei rame verticale se țes nuiele orizontale împletindu-le. Peste acest schelet de chingi, stîlpi și nuiele, se aplică lipitură groasă de pămînt, balegă și pleavă, mestecate și udate, într-un strat ce merge pe o parte și pe alta a nuielelor pînă la 10—15 cm. Pe afară corpul coșului se îmbracă în șindrilă de fag sau de brad, iar deasupra gurii se face fie un „capac“, fie un mic acoperiș în două ape. Elementele acestea le întîlnim firește, atît coșul cît și sistemul de încălzit-gătît precum și seria de obiecte amintite, și la casele înalte despre care urmează să vorbim.

## CASA ÎNALTĂ

Și la casele înalte am înregistrat cele două tipuri principale de construcții : cu prispă parțială și cu prispă de-a lungul întregii fațade. Firește că la casa înaltă nu poate fi vorba de absența totală a prispei așa cum s-a

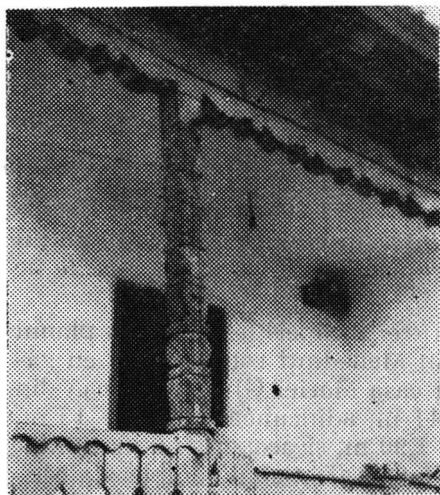


Fig. 22. Stilp cioplit și fruntar la „tinda“ unei case (prima jumătate a sec. XX) din Prejna (1973).



Fig. 23. Poartă și zid de piatră (sfîrșitul sec. XIX) la Prejna (1973).

întimplat la casa joasă, deoarece ea deține la casa înaltă un rol funcțional indispensabil, neputându-se face intrarea direct în casă fără intermediul prispei de la etaj. Numărul mult mai mic de case înalte a făcut ca și înregistrările noastre să nu fie tot așa de numeroase ca în cazul caselor joase. Iată câteva exemplare reprezentative în ceea ce privește planul.

a. **Casa înaltă cu prispă parțială** preia planul tipic mehedințean despre care am vorbit cu prilejul prezentării caselor joase, lucru important deoarece indică nu numai vechimea acestui plan ci și gradul lui înalt de funcționalitate impunând prezența lui și în categoria mai nouă și mai evoluată a casei înalte. Acest plan are un răsunet important, în cazul casei înalte, în compoziția fațadei accentuată de existența celor două nivele. Despre aceasta vom vorbi însă în mod special în partea privitoare la elevație.

1. Casa cu prispă parțială la etaj cu două încăperi este tipul cel mai simplu de plan din această categorie. Prisma se întinde numai în fața cuniei în care vatra cu căminete își are locul bine cunoscut în Mehedinți (la colțul dinspre fațadă al peretelui median). Din cunie se intră în „hodaia” de locuit în care se află cuptorul cu olcuțe incastrate și cu așezarea tipică a paturilor.

2. Casa cu prispă parțială cu trei încăperi la etaj, așa cum este casa lui Ion Paloș din Prejna, are o tindă (prispă) încăpătoare din care se intră în cunie cu vatră, căminete și coș înalt. În fundul cuniei, ca de obicei, se află o laviță lungă, groasă de 10 cm, pe care stau două dulapuri vechi de fag și berbenițe. Din cunie se intră în odaia de locuit cu laviță lungă în fundul încăperii și cu un pat spre fațadă și cu cuptorul legat de vatră. Tot din cunie se intră și în „hodaia de ținut” în care cele două paturi stau la locurile lor din colțuri, masa sub fereastră și un dulap înalt în alt colț. De observat că în „hodaia de ținut” se poate intra și de pe tindă direct prin altă ușă, pentru a evita, după cum am văzut la planul corespunzător de la casa joasă, intrarea oaspeților prin cunie și pentru a păstra curată hodaia de ținut.

3. Casa cu prispă parțială cu trei încăperi, cu trei intrări; dispoziția încăperilor este la fel cu cea a tipului de la numărul 2, cu deosebirea că în hodaia de locuit se intră direct de pe tindă, realizându-se deci și în acest caz separarea și izolarea cuniei din circuitul direct.

b. **Casa înaltă cu prispă de-a lungul întregii fațade** este de un tip generalizat pe teritoriul românesc incluzând două principale categorii de planuri:

1. Casa cu prispă întreagă la etaj, cu două încăperi înregistrată la Isverna, are prisma lungă de 10,30 m și lată de 1,60 m, alcătuind deci o mare suprafață. De pe prispă (tindă) se intră în cunia cu vatra în colțul din față iar de aici în hodaia de locuit care are însă intrare și direct de pe tindă.

2. Casa cu prispă întreagă la etaj, cu trei încăperi, este cea cu planul de trei încăperi cu sală mediană jucind în Mehedinți rol de cunie cu vatră tipică cu căminete. Așa am înregistrat casa Mariei Gligore Stoican din Prejna, casă mare cu fațadă de aproape 11 m, adâncimea casei de 15 m. Nivelul de jos înalt de 2 metri, cel de sus 1,90 m, și acoperiș nu prea înalt de șindrilă străpuns de clasicul coș mehedințean. Din cunia amplasată central se intră în hodaia de locuit cu cuptor și un pat, în care la acea vreme era instalat și războiul de țesut. Tot din cunie se intră și în altă hodaie, acum dezafectată, avînd rol de celar, cu un pat și o ladă de zestre veche.

În cunie, în fundul ei, se găsea un dulap înalt. Tot acolo era și gura podului la care ducea o scară monoxilă.

3. Casa cu prispă întreagă la etaj, cu trei încăperi dar cu două intrări am înregistrat la Isverna, una din intrări, cu ușa lată, dînd în cunie, iar alta în hodaia de ținut.

4. Casa cu prispă întreagă la etaj și trei încăperi, dar dispuse într-un mod particular este și cea vestită a Tătucilor din Cernavirf despre care am amintit mai sus. Nivelul superior este împărțit în două părți egale, una fiind ocupată de hodaie, avînd intrare directă de pe tindă, iar alta fiind ocupată de cunie și de un îngust iatac plasat în spatele cuniei. În cunie se intră firește tot de pe tindă dar în iatac intrarea se face prin hodaie. Este un plan foarte rar întîlnit în Oltenia și relativ frecvent la casele vechi ale țărănilor mai bogați din Moldova și sudul și estul Transilvaniei. Și poziția vetrei diferă de cea clasică pentru Mehedinți, adică nu este spre fațadă ci spre fundul cuniei avînd adică poziția vetrei din restul Olteniei. Tinda se întinde nu numai de-a lungul fațadei principale și de-a lungul uneia din fațadele laterale conducînd către WC-ul amenajat într-un fel de turnuleț în spatele clădirii după modelul culelor. Scara de acces este interioară, lucru rar în Mehedinți. În sfîrșit, să notăm că și nivelul inferior este în întregime din lemn iarăși un element foarte rar în zona podișului Mehedințean, și că în prispa (parmalicul) tinzii sînt practicate lăcașuri de tragere cu pușca, două în față și două pe latura cu prelungirea tinzii. Parmalicul este construit din birne cioplite masiv, puse orizontal. În ansamblu casa Tătucilor este o locuință fortificată construită de moșneni ridicați pe trepte de mici boiernași imitînd întru-totul culele boierești de zid. Cred că este cea mai perfectă replică țărănească de lemn la cula boierească de zidărie. Nici unul din exemplarele asemănătoare din Gorj neavînd masivitatea casei Tătucilor. Înainte de a trece la prezentarea elevației și a fațadelor caselor înalte trebuie să amintim că spre deosebire de restul arhitecturii oltenești și munteneste, casa înaltă mehedințeană are de foarte multe ori scara exterioară, ieșind din perimetrul dreptunghiular al planului casei, nefiind deci apărută de parmalicul prispei așa cum se întîmplă în Gorj, Vilcea și mai ales Muscel, Dîmbovița, Prahova și Buzău. Scările mehedințene sînt de piatră chiar la casele din lemn și, încă o caracteristică, nu sînt prevăzute cu vreun acoperiș protector.

### **Elevația și fațadele caselor înalte**

Varietatea fațadelor este destul de mare și la casele joase mai ales la acele al căror soclu puternic de zidărie le dă uneori aparență apropiată de cea a caselor cu adevărat înalte adică a celor avînd două nivele pe deplin dezvoltate. La casele înalte însă această varietate este și mai mare iar soluțiile constructive adoptate sînt uneori de o frumusețe deosebită. Firește că este greu și nu avem pretenția de a putea înfățișa în aceste cîteva pagini necesarmente sumare, toată gama rezolvărilor arhitectonice pe care le prezintă casa înaltă mehedințeană. Am ales însă cîteva din cele mai semnificative asemenea rezolvări. Începînd cu casa Tătucilor, avînd ambele nivele de lemn, lucru rar în Mehedinți, vom remarca existența a cinci registre extinzîndu-se pe toată fațada principală care măsoară 9 m lungime : primul este format din temelia de piatră înaltă cam de 1 m fiind deci un registru plin susținînd prin masivitatea sa întreaga construcție și succesiunea celorlalte 4 registre ; al doilea este, dimpotrivă, un gol pre-

lung, înalt de doi metri întrerupt doar la mijloc de un stîlp puternic ; golul este prispa nivelului inferior în care sînt pivnițele casei ; al treilea, de 1,10 m este format din birne cioplite și reprezintă un fel de apărătoare a prispei de jos ; al patrulea este parapetul masiv de birne al tindei de sus, înalt tot de 1,10 m ; al cincilea îl formează golul prelung și îngust al tindei de sus, gol prins între parapetul masiv și fruntarul cioplit de sub streșina acoperișului întrerupt la mijloc de un singur stîlp frumos cioplit, panoul celui de la prispa de jos. De observat că meșterii din Bobăița nu au lucrat la întîmplare ci au calculat ca cele trei registre superioare să fie toate de aceeași înălțime : de 1,10 m fiecare. Aspectul casei Tătuclor este dintre cele mai impunător, registrele orizontale, sorle și egale, surmontate de acoperișul înalt de șindrilă conferindu-i o monumentalitate impresionantă. Soluția unui mare gol la parter este adoptată și de o casă din Prejna dar în cu totul altă manieră determinată în primul rînd de faptul că aici avem de-a face ca în majoritatea caselor de pe Podișul Mehedinților, cu un nivel inferior de piatră. Așa că acel gol continuu al parterului este încadrat de două pile de zidărie puternică de cîte 50 cm lățime fiecare și înalte de 2,50 m. Pe acest soclu de pietrărie masivă, nivelul de sus din lemn pare ușor. Prispa inferioară este lată și formează accesul către pivnița mare a casei în care se intră pe o ușă lată de lemn lucrată în plăcuțe dispuse într-un sistem unic de romburi concentrice. Scara de lemn care urcă la nivelul superior taie într-un colț golul prispei cu o linie subțire oblică. Grinda masivă de deasupra golului susținînd tinda de sus este groasă de 30 cm peste ea fiind construit un parmalic scund din scînduri puse în picioare, parmalic de numai 50 cm înălțime. În sfîrșit, golul prispei de sus este înalt — 2,30 m — mărginit de cîte un stîlp de lemn și întrerupt doar la mijloc de un al treilea stîlp. În ansamblu construcția apare foarte echilibrată, golul de jos încadrat de zidăria puternică fiind despărțit de golul aerian de sus, de cele două registre înguste de lemnărie ale grinzii și parmalicului. Este o compoziție am spune savantă, dacă n-am ști că este concepută de meșteri fără școală dar cu o mare experiență a construcțiilor și cu un simț al proporțiilor și al măsurii excepțional. La alte case, tot din Prejna, dar și din Isverna, Costești, Gornenți, golul nivelului inferior este întrerupt de cîte unul sau doi pilaștri de zidărie, uneori acești pilaștri centrali ajungînd să se semene cu un contrafort subzidit de mari dimensiuni : 1,15 m × 0,50 m. Cînd sînt doi pilaștri, între cele două pile exterioare sînt de dimensiuni mai mici (50 cm) există și case la care pilaștrii sînt înlocuiți de stîlpi de lemn, compoziția fațadei cîștigînd în general aspectul de ușurătate. Pe de altă parte, mai ales la Costești, există case cu două nivele la care și parterul și etajul sînt prevăzute pe prispe cu stîlpi de zidărie de secțiune patrată ilustrînd legăturile cu Banatul vecin.

Una din variantele importante ale compoziției fațadelor caselor mehedințene este aceea în care soclul masiv de zidărie înalt pînă aproape de 2,00 m are la fațadă blocul compact al scărilor de piatră, plasat cam la mijlocul construcției, iar la una din extremități, de obicei cea în care soclul este mai înalt (în cazul soclurilor rezolvînd diferențe de nivel), se află un gol adînc prin care se face intrarea la pivniță. Nivelul superior al acestor case făcînd de fapt un fel de tranziție între casa joasă și casa înaltă, este mai totdeauna prevăzut cu o prisă cu stîlpi de lemn. În sfîrșit, așa cum am amintit mai înainte, există case înalte cu prisă parțială la ambele nivele, compoziția fațadelor acestui fel de case căpătînd o notă aparte

prin contrastul dintre suprafața plină a casei avansînd pînă la linia externă a fațadei și golurile celor două prispe, de sus și de jos. Golul de jos este uneori încadrat de stîlpi de zidărie de secțiune dreptunghiulară, alteleori de stîlpi de lemn după cum și prispa etajului poate prezenta aceeași variație. Lățimea registrelor, intercolonamentul, proporția dintre plinuri și goluri, străpungerile ușilor și ale ferestrelor, modalitatea de inserție a scării exterioare sau a celei interioare, lățimea și extinderea pe laturi a prispelor, iată tot atîtea elemente a căror variație combinare și dimensionare introduc în arhitectura populară mehedințeană o mare diversitate, demonstrînd puternica imaginație creatoare a meșterilor constructori de case din această parte a țării. La toate acestea să nu uităm, se adaugă și variațiile determinate de volumetria acoperișurilor, întotdeauna în patru ape, dar a căror înălțime caracteristică vechilor case, scade o dată cu trecerea timpului și cu schimbarea învelitorii de la șindrila la țiglă. Accente deosebite pun și volumele coșurilor înalte, tipice și ele arhitecturii populare mehedințene.

### Decorul în arhitectura populară mehedințeană

Calitățile estetice fundamentale ale casei mehedințene, dealtfel ca ale întregii arhitecturi populare românești rezidă în admirabile proporții ale construcției, în armonia liniilor definitorii ale volumelor alcătuind unitatea casei. Pe aceste însușiri de bază, rezultat al unei milenare experiențe constructive, se grefează ansamblul elementelor arhitectonice formînd ceea ce se numește decorul. Simțul măsurii și echilibrului între părțile componente ale acestuia și între acesta și întreg conducînd la un anumit „clasicism“, caracteristic artei populare românești în genere, se manifestă și în acest domeniu special al decorului arhitectonic regăsindu-l și în cuprinsul construcțiilor țărănești din Mehedinți.

Ca o caracteristică generală a decorului caselor din Mehedinți am putea spune că, în raport de pildă, cu cel mai cunoscut al Gorjului, decorul mehedințean este mai simplu și mai robust impresionînd mai mult prin armonia puternică a volumelor decît prin detaliile strălucitoare ale meșterilor gorjeni. Aceasta ne-a fost impresia atunci cînd pentru prima oară în 1951, făceam „descoperirea“ virtuților arhitectonice populare ale Mehedințului, văzînd cu uimire splendidul decor al caselor din Prejna. Remar-



Fig. 24. Pimița — cu coteș sub ea — (sfîrșitul sec. XX) din Cănicea.



Fig. 25. Moară „cu buti“ din Prejna (1973).

cam atunci, pe lângă frumoasele proporții ale caselor înalte, chiar ale celor noi, armonia raporturilor între plinuri și goluri, și, mai ales stîlpii și grinzile adînc cioplite, „poate mai frumoase decît ale gorjului“ notam pe acea vreme în fișa de teren. Umblînd mai apoi pe îndelete în atîtea sate mehedintene, de pe Podiș, din văile și dealurile piemontului Motrului, din Cîmpia Bălcăței, impresia inițială mi-a fost confirmată de marele număr de realizări artistice ale meșterilor constructori țărani, distingîndu-se prin vigoarea și sobrietatea sculpturilor diferitelor elemente constructive și decorative ale casei locale. Principalul sistem decorativ al casei mehedintene este plasat în lemnăria „tindei“ (prispei), fie la casele joase, fie la casele înalte. Sistemul este compus din : stîlpii care susțin grinda principală a tindei, numiți local și „prăgari“ pe care se sprijină grinzile transversale arcuite sau drepte numite „cai“, care susțin la rîndul lor cosoroaba pe care se sprijină cîpriorii susținînd lănteții și, în fine, șindrila. Stîlpii mehedinteni sînt mai groși decît cei din Gorj, secțiunea lor fiind un patrat cu latura între 12—18 cm. Ei sînt ciopliți cu predilecție în tetraedre ornate cu „X“-uri mari și cu zimți pe margini, alternînd cu duble sau triple „inele“ de asemenea crenelate. Treimea de jos a stîlpului prinsă în balustrada prispei este cioplită simplu într-un mare volum paralelipipedic alungit iar cele două treimi superioare sînt acoperite cu volumele tetraedrelor, succedîndu-se între 4—8 asemenea volume. Se întîmplă cîteodată ca motivele sculptate să fie plasate în mijlocul fusului stîlpului, producînd un efect singular prin nuditatea părții superioare de sub grinda mare. Ciopliți în lemn de gorun stîlpii prezintă o alternanță regulată, înregistrînd de exemplu 4 tetraedre de cîte 10 cm înălțime și 3 „X“-uri de cîte 12 cm înălțime sau altă dată 7 „inele“ de cîte 6 cm alternînd cu 6 „X“-uri de cîte 14 cm, ceea ce denotă o grijă deosebită a meșterului pentru imprimarea unui anume ritm acestor veritabile opere de sculptură modernă, semănînd atît de bine, lucru banal azi, cu coloanele lui Brîncuși izvorite fără îndoială din același fond decorativ ancestral.

Rareori am întîlnit stîlpi de secțiune circulară și atunci distingîndu-se prin grosimea lor neobișnuită pentru Gorj. Unii din acești stîlpi cu secțiune circulară erau șerpuiți, jumătate de la stînga la dreapta iar cealaltă jumătate de la dreapta la stînga avînd și un mic capitel în formă de trunchi de piramidă. Într-un alt caz, la casa Tătucilor, stîlpul de secțiune circulară avea o structură mai complexă, fiind alcătuit în esență din două volume tronconice alungite, lipite la baza mare și sprijinite pe un cub voluminos împodobit cu patru discuri în relief ; mici „creneluri“ marcau suprafețele de contact. Legătura între stîlpi și grinda mare a tindei se face în trei moduri în Mehedinți : cea mai obișnuită este cea directă în sensul că micul capitel al stîlpului se îmbucă printr-o mică limbă în corpul grinzii ; alteori însă stîlpul susține „calul“ arcuit sau drept al grinzii transversale peste care se așază grinda mare a tindei ; în sfîrșit, o a treia modalitate este aceea a apariției între stîlpi și grindă a unui așa numit „florar“ sau a unei mici „talpe“ care se așază în capul stîlpului și pe care se sprijină grinda. „Caii“ grinzilor transversale, mai ales la cele două extremități ale tindei sînt ciopliți îngrijit, fiind fie arcuiți, potrivit numelui lor, fie drepți. Și într-un caz și în celălalt, „caili“ mehedinteni sînt deseori împodobiți și cu o cioplitură mediană în formă de triplă acoladă. Grinda principală numită uneori „prăgar“ sau chiar „florar“ este de mari dimensiuni, cît lungimea casei, adică de 7, 8, 9 sau 10 metri, uneori chiar de 12 m și de o grosime apreciabilă avînd secțiunea unui dreptunghi pus pe cant

cu laturile de 30×20 cm. Grinda este cioplită în tăieturi adânci alternând suprafețe curbe cu unele drepte, alternanța avînd și aici o regularitate ritmică perfectă. Ciopliturile sînt practicate numai pe fața inferioară a grinzii și sînt completate cu zimți sau creneluri. Sistemul stîlp-cal-grindă este completat uneori, mai rar ca în Gorj, cu „undreaua“, numită în Mehedinți „andrea“, un fel de pilastru semi-angajat în perete acoperind capetele ieșite ale bîrnelor pereților transversali ai casei și primind o parte din greutatea șarpantei acoperișului descărcată prin intermediul „cailor“. O astfel de „andrea“ frumoasă, masivă și simplu împodobită prin cîteva tăieturi puternice am înregistrat la aceeași prea frumoasă casă a Tătușilor, evident, una din capodoperele arhitecturii noastre țărănești, lucrată de meșterii din Bobăița, un sat la circa 25 km sud-est de Cernăviș. La partea de jos a prispei sistemul decorativ se întregeste cu balustradă lucrată din scînduri traforate. Fațada casei, simplă în rezolvarea ei constructivă, este marcată de golurile ușilor și ferestrelor. Ușile sînt și ele un element decorativ notabil, mai ales cele vechi, construite fie dintr-o bucată groasă de 15 cm cu țîțini din întreg, fie din foi mari de fag placate cu scîndurele de brad, formînd diferite combinații pe bază de romb bine cunoscute și în alte regiuni ale țării. Substructura șarpantei, pe care în parte am descris-o, alcătuită din „prăgar“, „cai“ și cosoroabă, este de cele mai multe ori lăsată liberă pe tîndă, la vedere, dar uneori este închisă cu o „tăvăneală“, la fel ca tavanul din interior făcut din „pondilă“, blăni groase de fag ce se îmbucă una în alta. Și acoperișul, mai ales învelitoarea, este lucrat cu preocuparea pentru găsirea unor efecte decorative. Pe vremuri casele erau „astrucate“ cu blăni groase de gorun sau de fag, modalitate pe care noi nu am mai apucat-o. Blănilor erau fixate cu cuie de gorun care, ca să se poată înfige în locașurile lor erau mai întii găurite cu sfredelul. Acum învelitoarea obișnuită este din șindrila de fag bătută în două rînduri. Aranjarea șindrilei pe acoperiș, sau ceea ce se cheamă local, „astrucala“ se face în două feluri : a) astrucală „însolzită“, adică șindrila este cu mult petrecută una peste alta, iar fiecare bucată de șindrila este tăiată la „cuțitoaie“ în așa fel ca să fie „botoșită“, adică să aibă un „bot“, un capăt ascuțit ; b) astrucală „dreaptă“, cu șindrila bătută în rînduri mari. Acoperișul caselor mehedințene este întotdeauna în patru ape, la punctul de unire al apelor pe coamă, lăsîndu-se un triunghi mic liber. La acoperișurile care nu sînt străpunse de coșuri, pe „plasa“ din față sînt practicate două „corlate“, puțin ridicate care sînt „fumarele“ pe unde iese fumul. Ultimul rînd de șindrila de pe „plasa“ din spate este lăsat ceva mai înalt, trecînd cam cu 10 cm peste coama acoperișului, șirul acesta numîndu-se „cășița“ casei. Pe această „cășiță“ se bat „rîndunelele“, numite local „ciocîrlani“ gorjeni, șindrile tăiate în diferite forme geometrice, unele amintind siluete de păsări stilizate, de unde și numele lor. Spre deosebire însă de ciocîrlanii gorjenști așezați în șiruri lungi compacte, „rîndunelele“ mehedințene se așează numai în trei grupe de cîte trei, o grupă la mijlocul coamei, celelalte două spre extremități. Fiecare grupă este alcătuită din cîte două șindrile mai mari în formă de paranteze, prinzînd la mijloc o șindrila mai mică ca un romb sau ca un cerc.

## Acareturi și alte construcții

Casa este desigur cea mai importantă construcție dintr-o gospodărie dar nu singura ; este înconjurată de o sumedenie de alte construcții, de diferite tipuri, forme și dimensiuni îndeplinind diverse funcții economice,



Fig. 26. Grajd cu finărie, acoperit cu paie (prima jumătate a sec. XX) din Ciovirnășeni (1974).

iar aceste funcții sînt numeroase într-o zonă ca Mehedinții, caracterizată printr-o economie complexă în care alături de agricultură și creșterea vitelor se practică și viticultura, pomicultura, spre a ne limita numai la ocupațiile cele mai importante. Există și alte categorii de construcții adăpos-tind activități nelegate de o anumită gospodărie, ci deserving un grup de gospodării sau chiar întregul sat, cum ar fi, spre exemplu, morile sau pi-vele. Iată deci o gamă variată de construcții asupra cărora trebuie să arun-căm o privire cît de sumară pentru a avea o imagine completă despre ar-hitectura populară mehedinteană, uneori tocmai în aceste construcții ieșind la iveală unele particularități extrem de interesante.

De fapt unitatea de viață social-economică de bază este *gospodăria* în cuprinsul căreia se regăsesc reunite atît casa și construcțiile anexe spe-cifice unei zone. Iată cum arată o gospodărie a unui țaran cu stare mate-rială mijlocie, a lui Gheorghe Doman din Cernavirf : intrarea în gospodă-rie se face printr-o poartă cu trei stîlpi de lemn ; imediat în dreapta intrării se află pătulul pentru porumb construit din șipei de lemn încru-cișate. Pătulul se află în apropierea casei de unde poate fi supravegheat cu ușurință, casa fiind plasată pe latura de nord a curții, privind adică cu fațada spre sud ; în fața casei pe latura de sud se află „celarul“, cămara, adică, legată de șopru în care se află vasele de țuică ; în fundul curții, închizînd patruleterul, se află „pivnița“ de lemn, caracteristică dealurilor olteneste, acoperită aici cu ferigă așa cum în Gorj se acoperă cu corzile de viță tăiate ; alipit de pivnița este cotețul păsărilor și ceva mai departe al porcilor ; pivnița lui Gh. Doman era veche de 130 de ani la vremea cer-cetării. Așa cum sînt dispuse acareturile toate pot fi supravegheate din casa cu prispă largă. Firește sînt unele gospodării mai „cuprinse“ în care numărul acareturilor este mai mare, după cum mai mari sînt și dimensiu-nile lor. Dar, sînt și alte gospodării fie mai sărace, fie din anumite cauze, cu acareturi mai puține. Un caz interesant de gospodării aproape fără acar-eturi l-am întîlnit în Cănicea, unde toate casele de pe „linie“ stau singure în curțile în care aproape nu se vede nici un grajd și nici altă construcție

anexă. Uneori doar cîte o „pivniță“ mai însoțește construcția singuratică a casei. Situația aceasta se datorește faptului că oamenii din această parte a locului nu au locurile de muncă pe aproape, „în Lunca“, ci tocmai la munte unde-și au „conacele“, adică anexele gospodăriilor lor. Dimpotrivă, pe „cureaua Brîgleasca“, care taie Lunca, oamenii au și grajduri și acareturi în gospodăriile respective. Iată cum structura proprietății vechi a determinat și structura arhitectonică a gospodăriilor.

Poarta este nu numai intrarea în gospodărie ci și un fel de prezentare a ei și a oamenilor ce locuiesc aici, fiind evident legată de ideea de prestigiu social. Așa se explică trecerea de la poarta simplă, pur funcțională, generalizată pe întreg teritoriul românesc, anume de la cea făcută din doi sau trei pari înalți de care se leagă „aripile“, la poarta înaltă tip „portal“ sau, cum metaforic i s-a spus, „arc de triumf“, deseori împodobită cu sculpturi, frecvente mai ales în satele de moșneni adică de foști țărani liberi ce aspirau la trecerea la rangurile de boiernași de țară. Lucrul este limpede, de exemplu, în Maramureș, unde porți înalte nu aveau voie să aibă decît „nemeși“, echivalentul social într-un fel al moșnenilor și răzeșilor din Țara Românească și Moldova.

În zona podișului sînt răspîndite porțile din doi sau trei stîlpi înalți de mai bine de 2 metri terminați cu un volum romboedric sau cu un disc, cu un „cap“ spun localnicii, pe care deseori este crestată o rozetă solară de tipul crucii-floare, sau mai complexă. Cele mai multe asemenea porți se găsesc la Dîlma dar și spre sud, la Șoverne. Porțile înalte se împart în două mari categorii : în satele de pe podiș foarte frecvente sînt porțile cu pilaștri de zidărie masivi, adăpostiți sub un acoperiș într-o apă aplecată spre curte sau cu două sau patru ape din șindrilă sau țigla. Tipul acesta de porți este evident legat de Banat ; o variantă a acestor porți de zid o constituie poarta cu arcadă de zid, masivă și ea, în continuarea zidului împrejmuitoar făcut tot din poartă ; a doua categorie este cea a porților de lemn înalte ; uneori sînt de o construcție cum nu am întîlnit în alte părți așa cum este o poartă din Isverna la o curte veche „popească“, de gospodar ce fusese pe vremuri înstărit : avea stîlpi de stejar, înalți de 2,20 m, lați de 0,40 m, depărtați între ei la 3,50 m, în capul fiecărui stîlp fiind așezată cîte o consolă puternică, ca la stîlpii caselor. Consolele erau legate cu o bîrnă lungă, orizontală ; acoperișul era căzut la vremea cercetării ; cele mai frecvente porți înalte sînt, însă, de tipul celor cunoscute „gorjenești“ de unde pare să fi venit pe la sfîrșitul secolului trecut și respectiva „modă“, înlocuind porțile locale „cu pari“ ; unele diferențe subzistă însă, cum ar fi spre exemplu poarta lui Ion Paloș (lucrată de Ion Madan), din Prejna. Are structura celor gorjenești, dar mai masivă, cu o lungime de 10 m și o înălțime de 5 m, stîlpi groși de 0,50 m (trei la număr), decorați însă este complet deosebit, constînd în uriași „șerpi“ ciopliți în relief, cîte unul pe fiecare stîlp (deci trei verticali și doi orizontali), între serpuiturile fiecăruia aflîndu-se cîte un motiv solar. Impresia este deosebită adăugîndu-se și culoarea galben deschis în care era vopsită lemnăria acestei porți făcută prin anii 1900—1910. Începînd de pe la Rudna, frecvența porților „gorjenești“, deși încă nu întru totul asemănătoare, crește ; aici la Rudina am văzut prima poartă înaltă cu motivul cunoscut al „frînghiei“ cioplit pe grinda orizontală. La Șovarna de Sus și de Jos sînt multe porți înalte cu cioplitori ca în Gorj. Una dintre cele mai frumoase era aceea de la gospodăria fostului învățător Dumitru Moștioru (ce avea 85 de ani, în 1951) ; de dimensiuni mai mari decît cele din Gorj, această poartă avea

stîlpii laterali lați de cîte 40 și 50 cm, iar cel central de 60 cm ; grinda orizontală de sus se lega de stîlpii verticali și prin intermediul unor „colțari“ (la fel ca în Gorj) ce făceau să apară în ansamblu imaginea unei arcade mari la poarta pentru care și a unei arcade mici la poarta pentru oameni ; acoperișul era din blăni lungi cu mușchi verde prins pe ele. Poarta a fost lucrată în jurul anului 1892 de doi meșteri : Ilie Moștioru și Gh. Moștioru, pe atunci în vîrstă de 45 de ani și respectiv de 35 ani care văzuseră astfel de porți la Bălești-Gorj (punct central, se pare, de răspîndire a porților gorjenești) și au făcut și ei „așa, din vedere“. Au luat gorun de la „Cătune“ (de la „Conace“, de la munte), și au lucrat cam o lună la ea. După asta a fost luată de model și de alții care și-au făcut porți la case, înainte în Mehedinți fiind numai porți simple de stîlpi fără acoperiș și fără creștături. În aceleași sate am întîlnit și porți cu arcade frînte, ogivale, cu rozete mai adînc sculptate decît în Gorj, cu „frînghii“ de asemenea mai adînci. Cazul porților de la Șovarna este un exemplu de funcționare a mecanismului modei și imitației în domeniul artei populare din mediul rural : învățătorul a comandat niște porți ca în Gorj, meșterii au mers acolo, au văzut, s-au întors și au făcut o poartă „frumoasă“, mai mare însă ca modelele pe care le-au văzut. Apoi au apărut încă 5—6 porți pe care le-am văzut încă în anul 1951, făcute de alți meșteri după modelul Moștiorilor. Moda a ținut cam între anii 1890—1920, după aceea nemailucrîndu-se astfel de de porți, fie din cauza scumpetei lucrului fie din cauza răririi materialului lemnos, fie pentru că pur și simplu „trecuse moda“. Iată deci începutul unei tradiții recente, locale, și sfîrșitul ei. Am văzut cum a început tradiția „Băleștilor“, de n-o fi fost la mijloc Școala de arte și meserii din Craiova sau Tg. Jiu.

Între acareturile specifice Mehedinților, ca și a întregii zone subcarpatice dealtfel, se află și grajdurile cu „finării“ deasupra și pătulele, materializarea în construcții a celor două ocupații principale — creșterea vitelor și agricultura. Primele sînt construite din cununi de birne orizontale avînd în general trei spații, două închise lateral pentru adăpostirea animalelor și unul central deschis, servind ca șopru pentru care, uneltele; animalelor și unul central deschis, servind ca șopru pentru care, unelte, lemne. Deasupra, pe toată construcția este un nivel superior făcut din șipci încrucișate în care se depozitează finul. Pătulele sînt fie construite din nuiete împletite fie din șipci ; sînt suite pe stîlpi sau pe un suport de birne sau pe un soclu de zidărie. Sînt mai mici sau mai mari, uneori de cîte 10, 15 m lungime, după puterea economică a gospodăriei.

Un acaret deosebit, prin atenția cu care este ridicat este „pimnița“ — construcție întîlnită și în Gorj — de cele mai multe ori adusă de pe dealurile cu vii și transformată în incinta gospodăriei în cămară de alimente și de băuturi. De plan patrat sau dreptunghiular, este din lemn de stejar, cu uși mari, dintr-o bucată, și se deschid cu deschizători de lemn. Uneori, ca la Șoverne, are prispă și stîlpi frumos ciopliți. Și cotețele sînt foarte frumos lucrate, precum cel al lui N. D. Șeitan din Cernavîrf, lucrat din lemn de fag cu talpă de gorun. Are înfățișarea unei case în miniatură, cu acoperiș în două ape, cu două nivele : sus pentru păsări, jos pentru porcine, avînd și un „celar“ în spate pentru păsări. Lung de 2,50 m, lat de 1,20 m și înalt de 2,50 m, cotețul este făcut din birne orizontale îngrijit cioplite, cele două nivele fiind separate dintr-o cunună de birne mai mari cu capetele lăsate lungi ca pentru a sprijini o prispă la etaj.

Ca o caracteristică a caselor mehedințene trebuie remarcat obiceiul de a lega, cu deosebire la casele înalte, fîntîna, aici numită „bunar“, cînd este cu două „vedrițe“, cu casa printr-o galerie închisă cu geamlîc. Plasat în fața casei, lateral, uneori și în spate, acest „bunar“, construit pe soclu înalt dă o siluetă aparte acestor case. Este o caracteristică întîlnită și la culele oltenești. În aceeași manieră se leagă uneori și „umblătoarea“, construită în foarte bune condiții de igienă. Tot la capitolul fîntîni să notăm existența și în Mehedinți a așa-numitelor „fîntîni cu cai“, construite în cîte o coastă, captînd mici izvoare. Numele și-l trag de la terminația grinzilor laterale cioplite în chip de cap de cal stilizat, aidoma celui de la grinzile bisericilor de lemn și de la casele pe jumătate îngropate din Cîmpia Romanaiilor și Cîmpia Doljului. Fîntîna este ca un fel de cutie cu acoperiș înclinat spre spate ; poate fi lungă de 2 m și înaltă de 1,40 m. Acest tip de fîntînă pare a fi urmașul unui mai arhaic sistem de captare a izvoarelor, așa cum se întîlnește la Fîntîna Cioncanilor, unde un fir de apă, curgînd la rădăcina unei sălcii scorburoase, era acoperit cu lespezi de piatră și cu un capac vertical de scîndură care se putea ridica.

Meșterii constructori au demonstrat îndemînare și în materie de instalații tehnice țărănești. Nu este cazul a intra în acest capitol special ; vom semnală numai tipul caracteristic de moară de apă mehedințean, asemănător și el cu tipul bănățean prin sistemul de aducțiune a apei. Este vorba de „moara cu butoi“ (în Mehedinți) sau cu „butoniu“ (în Banat), în care apa din iaz este forțată să treacă printr-un lung cilindru de lemn, imprimîndu-i astfel o presiune crescîndă prin micșorarea secțiunii de curgere. Într-o primă fază „butoiul“ este făcut dintr-o „corobaie“, cum am văzut la Costești, adică dintr-un trunchi lung de vreo 6 metri scorburos, prin care trece apa iazului și din care țîșnește printr-un orificiu cu un diametru de circa 7 cm, cu putere mare, lovind „mîtca cu ciutură“ a morii. Este un sistem de dirijare forțată a apei mai ales pe cursurile cu debit mic, folosind la maximum volumul existent de apă ca forță motrice. „Mîtca cu ciutură“ acționează axul vertical și, deci, pietrele morii, aflate într-un „ocoli“ dintr-o bucată de fag („ulei“) scobită, cu diametrul de 75 cm și înaltă de 40 cm, înscriindu-se și această folosire a trunchiurilor de copac scobite în lunga utilizare dată lemnului în zona Mehedinților. Într-o a doua fază „corobaia“ este înlocuită cu un butoi de factură specială așa cum am văzut la moara Burului din Prejna, unde 20 de oameni aveau pe rînd cîte o zi de „măcinat“. Butoiul era făcut din circa 20 de doage, din inimă de pin, lungi de cîte 8 metri, strînse la cele două capete cu cercuri de fier. La capătul de jos butoiul era prevăzut cu un orificiu ce se putea astupa fie cu o „găleată“ mare, fie cu o „găleată“ mică, reglînd deci debitul suvoiului de apă. Ca o curiozitate pentru zona înaltă a Mehedinților trebuie notat că la Costești fusese odinioară și o moară de vînt adusă de învățătorul Istodorescu și pusă pe un deal. Randamentul nu a fost cel scontat și cu vremea moara s-a părăginit. Morile de apă sînt însă și azi nume-roase în zonă.

În mijlocul acestor acareturi și construcții cu destinații speciale casa mehedințeană se integrează perfect, dovedind simțul echilibrului și al măsurii pe care meșterii de case din partea locului îl aveau. Dintre mulții meșteri de case am reținut numele lui N. D. Șeitan din Cernavîrf, zidar și lemnar, care în viața lui a făcut 108 case în toate satele din preajmă. Îi plăcea să lucreze lemnul și se plîngea că acum (în 1951) nu se mai găsește lemn bun și drept ca înainte, de nu era nevoie decît să-l cioplești la „li-

nie“ ca să-l lipești apoi doar cu degetul birnă de birnă. Acești meșteri lucrău și bisericile de lemn, admirabile monumente de arhitectură populară mehedințeană. Dar, istoria meșterilor constructori ca și istoria bisericilor de lemn formează un subiect pe care-l vom avea în vedere cu altă ocazie, pe larg.

Aspectele tradiționale și cele noi se întrepătrund în domeniul arhitecturii populare ca și în celelalte domenii ale artei populare în general. În ce privește casa mehedințeană, firește că și aici se înregistrează schimbări și apariții de noi elemente atât în materiale și tehnici cât și în decor și distribuția planimetrică. Un element important de transformare, avînd și el deja o anumită vechime, se leagă de nevoia măririi spațiului de locuit, al casei ca atare. Ca și în alte zone etnografice și în Mehedinți apar prelungiri ale streășinii acoperișului care adăpostesc „celare“, cămări și magazii, iar uneori animale mici (miei, viței). Numele local „șatre“, aceste prelungiri apar mai des la spatele casei dar uneori și lateral, conferind casei mehedințene, o siluetă aparte. Uneori în aceste spații adiacente își fac loc chiar și camere de locuit sau bucătării iar alteori prin ele se face legătura cu „bunarul“ înălțat pe soclu de piatră și legat cu casa printr-o pasarelă de lemn, închisă sau nu, cu geamlîc. Prin îndemînarea meșterilor locali, elementele constructive și decorative noi se integrează aspectelor tradiționale asigurînd astfel continuitatea unui mod de expresie arhitectonic de o străveche tradiție capabilă de permanente înnoiri, dovadă a viabilității funcționale a sistemelor arhitecturale mehedințene propunînd și proiectanților contemporani soluții verificate de o expresie îndelungată. Această experiență se cuvine a fi folosită în marea operă de reconstruire și sistematizare a localităților rurale, operă în curs de realizare.

# FENOMENUL DE PERIFERIZARE AL TEHNICII AGRICOLE DIN BIHOR

Barbu Ștefănescu

Tiparele tradiționale în care s-a practicat de secole agricultura Transilvaniei, sînt sfărîmate începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, odată cu începuturile introducerii tehnicii noi, avansate. Introducerea progresului tehnic în agricultura acestei provincii a fost un proces de lungă durată, desfășurat de-a lungul unor etape distincte, strîns legate de evoluția de ansamblu a societății. Acest proces încercăm să-l surprindem în multitudinea manifestărilor sale, la nivelul unei zone destul de complexă din punct de vedere geografic, istoric, demografic, etnografic, Țara Crișurilor. Nu vom insista în paginile de față asupra dimensiunii temporale a acestui fenomen, adică cea legată de urmărirea caracteristicilor fiecărei etape de pătrundere în agricultura ariei noastre de referință a elementelor tehnicii moderne — și care fac obiectul altor lucrări<sup>1</sup> — încercînd să surprindem doar dimensiunea sa temporală sau altfel spus, pătrunderea noutăților tehnice și persistența lor diferențiată în timp, la nivelul diferitelor zone. Trebuie specificat că cele două dimensiuni — temporală și spațială — sînt laturi inseparabile ale aceluiași fenomen, tratarea lor separată fiind impusă din motive de ordin strict metodologic. Pentru ilustrarea fenomenului de periferizare a tehnicii agricole în Bihor am ales cîteva aspecte legate de inventarul agricol de bază, de gunoit, de tehnicile de semănat, de tehnicile și mijloacele de secerat și treierat, la care am adăugat probleme referitoare la punerea în circuitul agricol a noi terenuri și la sistemele de cultură.

Vom încerca să urmărim problematica anunțată pe baza *principiului periferizării*, des uzitat în arheologie, în virtutea căruia *un anumit aspect cultural apare și caracterizează un anumit spațiu geografic într-o etapă dată, fiind caracteristic spațiului adiacent într-o etapă succesivă — deci răspîndirea fenomenului respectiv se face dintr-un centru de apariție, asemănător unor unde, în etape succesive, spre periferia spațiului dat.*

Noutățile din domeniul tehnicii agricole s-au răspîndit mai întîi în zona de cîmpie a Bihorului, lucru absolut normal, gîndindu-ne la condițiile economico-sociale, strîns legate de cele de relief. Zonă cu terenul puțin fragmentat, cu o extindere mai mare ca în alte părți a Cîmpiei de Vest a cîmpurilor înalte<sup>2</sup>, cu soluri cernoziomice bine dezvoltate, cu un procent de circa 60—70% din totalul suprafețelor deținute de terenurile arabile<sup>3</sup> realizat destul de timpuriu, cu lucrări de eliminare a excesului de umiditate executate în zona inundabilă și de mlaștini încă de la sfîr-

<sup>1</sup> Barbu Ștefănescu, *Considerații asupra evoluției tehnicii agricole în Bihor*, în *Biharia*, IX, 1981 (volum aflat în pregătire pentru tipar).

<sup>2</sup> Ștefan Manciulea, *Cîmpia Tisei*, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie* (în continuare *B.S.R.R.G.*), 1938, p. 79.

șitul secolului al XVIII-lea <sup>4</sup>, înlesnea folosirea unor metode agrotehnice înaintate, paralel cu introducerea unor unelte agricole perfecționate și apoi a mașinilor. Aici era dezvoltată marea proprietate agricolă, mai mult decât în restul Transilvaniei, sau în spațiul circumscris Țării Crișurilor, mai mult decât în zonele de deal și munte. Marea proprietate oferea în plus și posibilitățile materiale necesare cumpărării unor mașini, a unor soiuri ameliorate. Tot în zona de cîmpie s-a dezvoltat de timpuriu o industrie prelucrătoare a anumitor produse agricole ceea ce a atras specializarea în anumite culturi a unor subzone, culturi care au adus cu ele în multe cazuri instrumentar și metode noi de cultură <sup>5</sup>. În plus, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea marii moșieri au fost nevoiți să se orienteze spre noi mijloace de punere în valoare a pămînturilor, diferite de cele medievale, prin pierderea — în urma desființării iobăgiei — a numărului mare de zile de robotă, pe care trebuiau să le efectueze țăranii cu palmele și cu vitele, cu inventarul lor propriu <sup>6</sup>.

Cu terenuri mai restrînse afectate culturilor cerealiere sau cu plante tehnice, datorită configurației terenului și a climei improprii, cu o economie mixtă agro-pastorală sau pastoral-agricolă, în care de multe ori culturile cerealiere erau doar un complementar necesar, cu proprietăți mijlocii și mai ales mici, fără posibilități materiale prea ridicate, în zonele deluroase și muntoase, cu terenuri arabile mai puțin extinse în raport cu

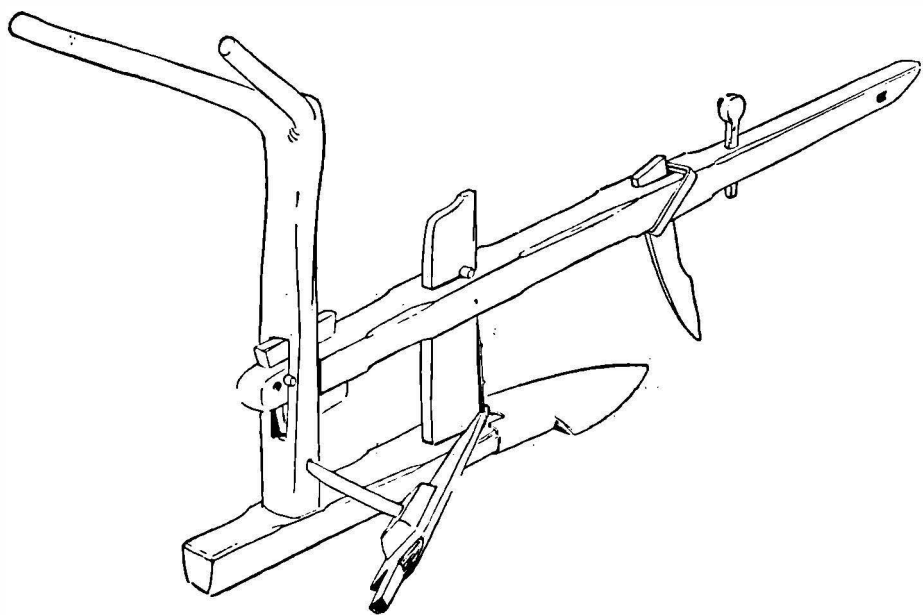


Fig. 1. Plug simetric cu corman schimbător tradițional, folosit pînă în urmă cu patru decenii în satul Măgura (colecția secției de etnografie a Muzeului Țării Crișurilor, inventar : 11.022).

<sup>3</sup> I. Kovacs, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Editura Dacia, Cluj, 1973, p. 167.

<sup>4</sup> Ștefan Manciu, *op. cit.*, p. 83.

<sup>5</sup> Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Editura științifică, București, 1973, p. 192.

<sup>6</sup> I. Kovacs, *op. cit.*, p. 124.

totalul suprafețelor deținute, a continuat lucrarea pământului după tiparele tradiționale, trebuind să treacă decenii pînă cînd anumite elemente ale progresului tehnic să se răspîndească și aici.

De fapt acest fenomen nu este propriu numai Bihorului, fiind înregistrat de către etnografi și pentru alte zone ale țării. Ion Vlăduțiu referindu-se la realitățile din sudul Moldovei, arată că față de zonele de munte, în zona de cîmpie, introducerea uneltelor agricole perfecționate „a avut loc într-un ritm mai rapid“, exemplificînd cu situația plugului de lemn, care în regiunea de șes nu mai era preponderent la sfîrșitul secolului al XIX-lea, un fenomen asemănător semnalînd și Nicolae Dunăre pentru Țara Bîrsei<sup>7</sup>.

Realitățile relevante mai sus fac ca anumite componente ale nodului de punere în valoare a pământului, general răspîndite în etapele anterioare, să poată fi astăzi studiate numai în regiunile periferice din punct de vedere agrar. Studiul acestora este absolut indispensabil în încercările de reconstituire a diferitelor aspecte ale agriculturii tradiționale. Dar nu numai componentele tehnicii agricole tradiționale au fost supuse fenomenului de periferizare, ci și cele legate de diferitele etape ale pătrunderii progresului tehnic în cadrul acestei ocupații. Unelte, mașini, sisteme de cultură, legate de această etapă, dispărute în fața altora mai perfecționate din zonele mai propice agriculturii, pot fi aflate astăzi tot în zonele periferice, după cum vom încerca să demonstrăm în rîndurile care urmează.

Între primele mutații novatoare în cadrul tehnicii agricole din Bihor — ca de altfel din întreaga Romînie — a fost îmbunătățirea randamentului uneltelor agricole de bază, plugul și grapa, nu atît prin modificări morfologice — tipurile de plug rîmînînd în general aceleași — cît mai ales unele îmbunătățiri funcționale, prin înmulțirea părților metalice ale acestor unelte. Începînd chiar cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cormanul, bîrsa și talpa plugului, piese care necesitau o rezistență mai mare, se confecționau din ce în ce mai mult din metal, rîmînînd din lemn doar grindeiul și coar-

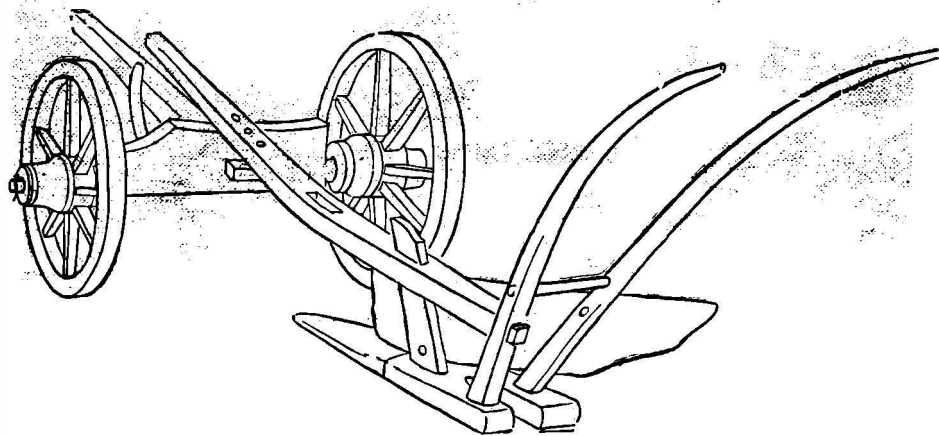


Fig. 2. Plug asimetric cu corman fix tradițional (colecția secției de etnografie a Muzeului Țării Crișurilor, inventar : 7878).

<sup>7</sup> I. Vlăduțiu, *O veche mărturie materială privind agricultura în Moldova de sud*, în *Revista de etnografie și folclor* (în continuare R.E.F.), 1967, nr. 5, p. 385 ; Nicolae Dunăre, *Țara Bîrsei*, volumul I, Editura Academiei Republicii Socialiste Romînia, p. 118—123.

nele<sup>8</sup>. Tot în această perioadă, deși rămâne încă preponderentă, grapa cu colți de lemn pierde tot mai mult teren în favoarea celei cu colți metalici<sup>9</sup>. Răspindirea acestora în subzona de cîmpie se face în prima jumătate a secolului al XIX-lea, provenind mai întii din import, iar spre sfîrșitul perioadei din atelierele autohtone, care încep să producă astfel de unelte<sup>10</sup>, pe baza îmbunătățirilor aduse principalelor tipuri de unelte tradiționale, cu luarea în considerare a noutăților tehnice din țările în care era în curs revoluția industrială. În Cîmpia Crișurilor, a doua jumătate a secolului al XIX-lea aduce generalizarea plugului și a grapei în întregime de fier. Marile proprietăți încep în această perioadă să se intereseze mai mult de achiziționarea unor unelte perfecționate, a mașinilor. Legat de cererea crescîndă de inventar agricol modern este și avîntul luat de industria producătoare autohtonă. Vechile ateliere devin întreprinderi de tip capitalist, care se străduiesc și uneori reușesc, să facă față concurenței străine. Presa orădeană popularizează în această perioadă atît performanțele unor produse de acest gen locale, cum ar fi plugurile care au obținut premiul al doilea la expoziția Astrei din 1881, produse de întreprinderea „Dumitru Gytte”<sup>11</sup>, cît și cele provenind din întreprinderile din Viena sau Budapesta<sup>12</sup>. În-

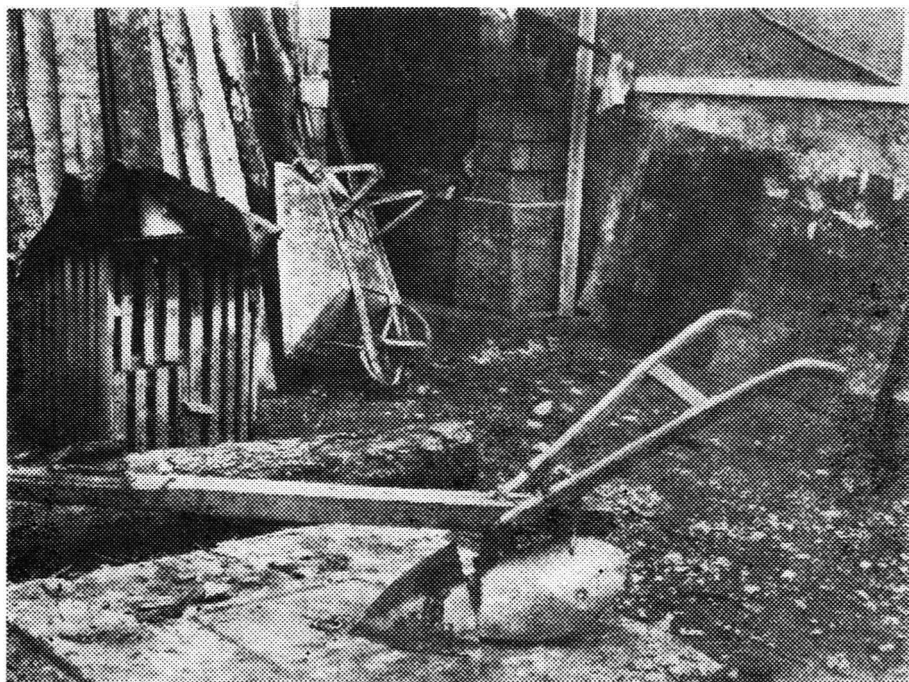


Fig. 3. Plug simetric cu corman schimbător folosit astăzi în satul Roșia.

<sup>8</sup> Georgeta Moraru-Popa, *Contribuții la tipologia plugului românesc*, în *R.E.F.*, 1970, nr. 2, p. 153.

<sup>9</sup> Barbu Stăfănescu, *Date de interes etnografic în lucrarea lui Gheorghe Șincai „Povățuire către economia de cîmp”*, în *Biharea*, VII—VIII, 1979—1980, Oradea, 1980, p. 18—19.

<sup>10</sup> Ștefan Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1955, p. 81—82.

<sup>11</sup> *Familia*, 1881, nr. 70, p. 450—451.

<sup>12</sup> *Nagyvárad*, 1893, nr. 17, p. 8 ; nr. 32, p. 7 ; nr. 35, p. 13 etc.

mulțirea acestor unelte le făcea accesibile și țăranilor, în primul rând celor bogați, așa încît pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea să devină predominante și în cadrul gospodăriei țărănești din zona agricolă de cîmpie.

În zona deluroasă și depresionară a Bihorului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea pătrund, fără să se generalizeze, iar în zona de munte cu totul izolat, plugul cu grindeul și coarnele de lemn avînd restul părților de fier, și cu totul incidental plugul de fier<sup>13</sup>. În aceste părți, pentru perioada amintită, se ară încă cu plugurile tradiționale, aparținînd fie tipului simetric cu corman schimbător, fie celui asimetric cu corman fix, deci cu aceleași unelte caracteristice evului mediu<sup>14</sup>, care vor dispărea treptat în prima jumătate a secolului al XX-lea în favoarea plugurilor așa-zise mixte, rămînînd în uz exemplare izolate pînă în urmă cu două-trei decenii<sup>15</sup>. Dintre plugurile numite mixte<sup>16</sup> de proveniență industrială — multe din ele preluate și confecționate și de către atelierele satești — o mai mare răspîndire o au plugurile obișnuite asimetrice, cu trupa ce reunește talpa, cormanul, fierul lat și birsa de la plugurile tradiționale, și plugul simetric cu corman schimbător ce copiază în mare măsură plugul tradițional de același tip<sup>17</sup>. Fenomenul este același care a avut loc și în alte zone cu condiții asemănătoare și se caracterizează prin dispariția mai rapidă a plugului asimetric cu corman fix tradițional în comparație cu cel simetric cu corman schimbător<sup>18</sup>. Situația este asemănătoare și în cazul grapei, în anul celui de-al doilea război mondial, în Munții Apuseni, folosindu-se cele două tipuri de grapă amintite ca fiind caracteristice Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea<sup>19</sup>.

Fără a neglija factorii de natură economică<sup>20</sup> care au favorizat persistența în timp a tipurilor de unelte tradiționale — starea materială precară a majorității familiilor de țărani, suprafețele cultivate reduse, prioritatea acordată creșterii animalelor etc., — trebuie subliniat faptul că menținerea în folosință timp mai îndelungat a acestora se datorează în

<sup>13</sup> Moise Popoviciu, *Meseriași și neguțători români în cercul Vașcăului*, în *Transilvania*, 1914, nr. 10—12, p. 470; pentru alte zone vezi: Silvestru Moldovan, *Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu, 1898, p. 43; Ștefan Manciulea, *Bazinul Trascăului*, în *B.S.R.R.G.*, 1929, București, 1930, p. 120.

<sup>14</sup> N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în țăările române în epoca feudală*, în *Acta Musei Napocensis* (în continuare *A.M.N.*), 1965, p. 307—344; V. Neamțu, *Contribution à l'étude du problème des instruments aratoires utilisés au moyen âge en Moldavie*, în *Revue Roumaine d'histoire*, 1967, p. 533—552.

<sup>15</sup> Informatori: Caba Moise, ns. 1928, nr. 172, Dring Nicolae, ns. 1946, nr. 183, Pocioveliste; Pașca Teodor, ns. 1906, nr. 168, Laboș Alexandru, ns. 1915, nr. 35, Beiușele; Balint Constantin, ns. 1905, nr. 156, Cresuia; Boțiu Grigore, ns. 1926, nr. 211, Bar Vasile, ns. 1913, nr. 65, Moza Florian, ns. 1911, Ceișoara; Mihuț Ioan, ns. 1924, nr. 17, Mărcuț Ioan ns. 1927, nr. 241, David Florian, ns. 1934, nr. 153, Topa de Sus; Duloș Ioan, ns. 1939, nr. 56, Dobrești; Ciorte Moise, ns. 1905, nr. 70, Petreanu Ioan, ns. 1930, nr. 95, Sohodol; Bonca Nicolae, ns. 1938, nr. 60, Roșia; Florincuța Pașcu, ns. 1920, nr. 33, Sabău Ioan, ns. 1932, nr. 27, Nicoraș Gheorghe, ns. 1903, nr. 156, Valea de Jos.

<sup>16</sup> Georgeta Moraru-Popa, *op. cit.*, p. 154.

<sup>17</sup> *Ibidem*.

<sup>18</sup> Idem, *Plugul de lemn în România la sfîrșitul secolului XIX*, în *Terra nostra*, 1973, p. 172—174; Romulus Oșianu, *Pluguri din Cîmpia Transilvaniei*, în *Apulum*, 1971, p. 542.

<sup>19</sup> Lucia Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor agricole în Munții Apuseni*, în *Apulum*, 1943—1945, p. 303; B. Ștefănescu, *Date de interes etnografic...*, p. 18—19.

<sup>20</sup> N. Al. Rădulescu, *Asupra răspîndirii plugului de lemn în România în Revista Geografică Română*, 1942, fasc. I—II, p. 46.



Fig. 4. „Călcatul” ovăzului cu „iergana” acționată de un motor cu ardere internă la Zece Hotare (1976).

primul rînd condițiilor locale, precum și anumitor calități tehnice pe care indiscutabil aceste unelte le-au avut. Chiar în condiții favorabile introducerii unor unelte metalice, de proveniență industrială, cum ar fi relativa îmbunătățire a situației materiale a țărănimii ca urmare a aplicării reformei agrare din 1921<sup>21</sup>, paralel cu ieftinirea, prin sporirea numărului, a uneltelor, concomitent cu cunoașterea mai amănunțită de către locuitorii satelor de munte a performanțelor acestora, prin deplasările sezoniere la muncile agricole în cîmpie<sup>22</sup>, țăranii au continuat să utilizeze unelte folosite de veacuri.

Satele din regiunile muntoase aveau pămînturile cultivabile situate pe terenuri accidentate. Se ajunsese după secole de experiență la stabilirea unui echilibru între tipurile de unelte utilizate și felul terenului. Terenuri cu stratul de cultură de mică profunzime, pietroase, situate de multe ori în pantă accidentată, se pretau a fi lucrate mai bine cu unelte tradiționale, mai ușoare decît cele noi apărute, cu tot randamentul superior demonstrat de ultimele în regiunile de șes. Așa de exemplu, plugurile simetrice cu corman schimbător produse de fabrică și apărute în Bihor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, nu au putut înlocui plugurile

<sup>21</sup> Blaga Mihoc, *Aspecte ale aplicării reformei agrare din 1921 în plasa Beiuș, județul Bihor*, în *Crisia*, 1980, Oradea, 1980, p. 243.

<sup>22</sup> Miron Pompiliu, *Graiul românesc din Biharea*, în *Convorbiri literare*, 1877, nr. 12, p. 993—1022, apud : Miron Pompiliu, *Literatură și limbă literară*, Editura pentru literatură, 1967, p. 232 ; Ion Clopoșel, *Bejenia bihoreană. Posibilitățile de muncă ale țăranilor bihoreni*, în *Societatea de miine*, 1927, nr. 39—40, p. 462—465.

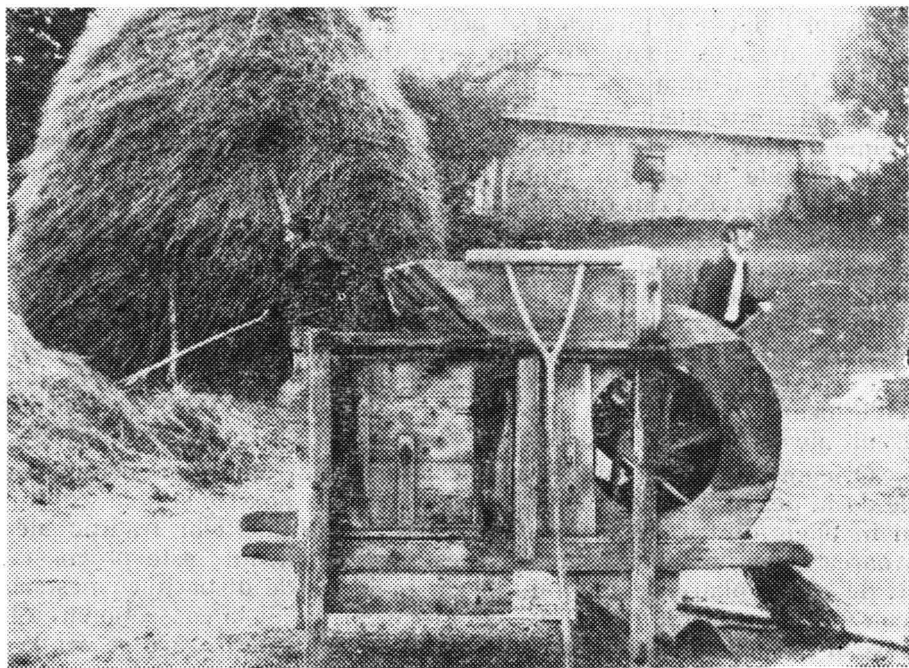


Fig. 5. Vinturătoare manuală aflată și astăzi în uz la Zece Hotare.

tradiționale, cu o greutate mai mică și mai ușor de manevrat <sup>23</sup> la a căror folosire vreme de secole stau mărturie răzoarele culturilor în terasă, ce urmăresc de-a lungul curbelor de nivel terenurile în pantă din Bazinul Crișului Negru, sau din zonele cu condiții asemănătoare : Munții Apuseni, Ținutul Pădurenilor, Țara Birsei, Țara Oltului, zona Tîrnavelor, Covasna, Vrancea, Țara Loviștei, Muscel, Argeș <sup>24</sup>, după cum și încercările anterioare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se dovediseră falimentare <sup>25</sup>. Plugurile simetrice cu corman schimbător tradiționale au putut fi înlocuite numai de plugurile de fabrică cu calități asemănătoare.

Așa se explică realitățile puse în lumină de statisticile interbelice și care relevă faptul că în Bihor aproape jumătate din numărul total de pluguri erau de lemn (sau cu grindei și coarne de lemn) <sup>26</sup> și aceasta în condițiile în care în Cîmpia de Vest erau un număr apreciabil de autotractoare și alte mașini agricole <sup>27</sup>. Numărul mare al acestor unelte la nivelul

<sup>23</sup> Romulus Oșianu, *op. cit.*, p. 544.

<sup>24</sup> Romulus Vuia, *Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor*, în *Lucrările institutului de geografie al Universității din Cluj*, 1926, p. 66 ; Ion Conea, *Țara Loviștei*, în *B.S.R.R.G.*, 1934, București, 1935, p. 134—135 ; Ion Chelcea, *Cercetări etnografice în bazinul Zlatnei și Valea Ampoiului*, în *Apulum*, 1965, p. 455 ; Valeriu Butură, *Sisteme de cultură în Munții Apuseni*, în *Apulum*, 1971, p. 517 ; Nicolae Dunăre, *op. cit.*, p. 138 ; Ioan Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, Editura Sport-Turism, București, 1977, p. 31 ; B. Ștefănescu, Fl. Goina, *Piese etnografice din zona Beiuș-Vașcău*, Oradea, 1980, p. 15.

<sup>25</sup> Nicolae Edroiu, *Bibliografia referitoare la istoria instrumentelor de arat utilizate în agricultura din țările române*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series historia*, fasciculus 1, Cluj, 1970, p. 21.

<sup>26</sup> N. Al. Rădulescu, *op. cit.*, harta 3.

<sup>27</sup> Ioan Luca Ciomac, *Cultivarea pământului în Transilvania în ultimii zece ani*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, volumul I, București, 1929, p. 320.

întregului județ se datorează deci persistenței lor pe scară largă în zonele de deal și mai ales de munte, cum s-a întâmplat de altfel și în cazul altor zone din Transilvania cu condiții asemănătoare <sup>28</sup>.

Situația este identică și în cazul rotilelor („tilegii“) și a grapei în întregime de fier, care nu au înlocuit nici pînă astăzi, decît într-o mică măsură, în satele necooperativizate, grapa de lemn cu colți de fier, sau tileaga de lemn avînd din fier numai părțile de maximă rezistență.

Pentru zona Beiușului un alt factor deosebit de important în menținerea în uz a uneltelor agricole tradiționale timp mai îndelungat l-a constituit existența unor sate de fierari, care confecționau unelte sau părți de unelte de bună calitate la comanda clientului, oferind astfel avantajul unei largi diferențieri, de la sat la sat, sau chiar în cadrul aceluiași sat <sup>29</sup>. De aceea s'a intensificarea pătrunderii uneltelor procurate din comerț coincide tocmai cu decăderea acestor centre de fierărit, începînd cu primele decenii ale secolului al XX-lea <sup>30</sup>.

Oricum plugul cu grindei și coarne de lemn rămîne majoritar în satele de la periferia zonei Beiușului, pînă în zilele noastre și abia în ultimii ani în unele dintre ele se constată o păstrare a uneltelor tradiționale în favoarea celor de fabrică, dar în acest caz fenomenul este provocat nu atît de o schimbare de mentalitate cît mai ales de dispariția meșterilor locali — fierari și rotari —, care conlucrau în trecut la confecționarea lor. În cazul grapei, unealtă mai simplă, sînt încă meșteri care se ocupă de confecționarea lor, cazul celor din Beiușele, nelipsiți cu astfel de produse la tirgul săptămînal din Beiuș.

Tăvălugul sau cilindrul, cu cele două variante ale sale, neted și colțat, începe să se răspîndească în Transilvania la sfîrșitul secolului al XVIII-lea <sup>31</sup>, mai ales și mai întîi pe marile moșii, predominante în cadrul ariei noastre de referință în Cîmpia Crișurilor, unde se generalizează în secolul al XIX-lea. În forma sa tradițională a fost folosit din perioada interbelică și în zona Beiușului. După aproximativ două secole de la pătrunderea acestei unelte în Transilvania, o piesă ce corespunde întru-totul descrierii făcute de Gheorghe Șincai la începutul secolului al XIX-lea era încă în folosință în satul Pociovelește, situat în zona limitrofă Munților Apuseni, achiziționată la sfîrșitul anului 1979 de către secția de etnografie a Muzeului Țării Crișurilor <sup>32</sup>.

Mult mai întins în timp este procesul de periferizare în cazul unei străvechi forme de practicare a agriculturii, așa-numita agricultură „cu sapa“ <sup>33</sup>. Atestată încă din neolitic, caracteristică începuturilor cultivării plantelor, a fost forma practică în exclusivitate pînă la apariția instrumentelor de arat <sup>34</sup>. Pierzînd în permanență teren în favoarea aratului și apoi a plugului, folosirea sapei și a hirleșului pentru lucrarea pămîntului a continuat să fie practică în zonele montane, pînă în zilele noastre, pe

<sup>28</sup> N. Al. Rădulescu, *op. cit.*, harta 1.

<sup>29</sup> I. Godea, *op. cit.*, p. 33.

<sup>30</sup> Aurel Chiriac, *Feronerie populară din Bihor*, Oradea, 1978, p. 30.

<sup>31</sup> Gheorghe Șincai, *Povățuire către economia de cîmp*, Buda, 1806, p. 74 ; B. Ștefănescu, *Date de interes etnografic...*, p. 20.

<sup>32</sup> Piesa inventar nr. 11 646, achiziționată de la Dringo Nicolae, nr. 183, Pociovelește.

<sup>33</sup> Nicolae Dunăre, *op. cit.*, p. 109.

<sup>34</sup> Idem, *Interdependența ocupațiilor tradiționale la români, factor de stabilitate și continuitate*, în *Apulum*, VII/2, 1969, p. 529—530.

suprafețe mici, de pe lângă casă sau sălașuri. În unele cazuri sapa înlocuiește atît plugul cît și grapa, folosindu-se atît pentru „întorsul“ pămîntului, cît și pentru spargerea „brușilor“<sup>35</sup>. În părțile de hotar a unor sate bihorene, situate mai ales în zona finețelor, cu mici suprafețe destinate culturii cartofului sau porumbului, amplasate în locuri inaccesibile plugului, se utilizează pentru lucrarea pămîntului ca unelte de bază sapa de un tip morfologic aparte, asemănătoare celei folosite la desteleniri și defrișări<sup>36</sup> și hîrlețul — cu totul izolat păstrîndu-se în inventarul unor „odăi“ piese confecționate din lemn cu ramă metalică<sup>37</sup>, cazul unui exemplar colectat dintr-o astfel de „odaie“ în locul numit Vătășoia al satului Ferice, a cărei ultimă întrebuințare s-a făcut în urmă cu cîteva decenii<sup>38</sup>.

Direct legată de strădania omului de a-și mări producția, prin mijloace mai puțin epuizante decît punerea în circuitul agricol a noi suprafețe prin defrișare și destelenire, sau prin lăsarea spre odihnă a unei părți din hotarul satului, gunoarea cunoaște și ea, la nivelul unor tehnici proprii, același fenomen de periferizare de-a lungul veacurilor. Documentar gunoarea este atestată pentru zona de cîmpie a Bihorului încă din secolul al XIV-lea<sup>39</sup>, fiind însă sigură practicarea ei și în zonele muntoase, unde punerea în cultură a unor suprafețe, oricît de restrînse, nu se putea face fără gunoi. Gunoarea prin stăulire sau tîrlire, atestată documentar în cursul evului mediu, a fost o răspîndire generală în cazul practicării agriculturii montane, întîlnită de noi în cazul satelor Remeți, Ponoară, Sohodol, Roșia<sup>40</sup>, situate pe bordura vestică a Munților Apuseni, zonă în care practicarea stătutului este pusă în lumină prin diverse alte cercetări<sup>41</sup>.

Evoluția în timp a tehnicilor de semănat argumentează și ea același fenomen de periferizare. Este cunoscut că pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în cazul marilor domenii, și pînă la începutul secolului al XX-lea în cazul gospodăriilor țărănești, semănatul s-a făcut exclusiv cu mîna<sup>42</sup>, prin azvîrlirea în arătură, sub brazdă sau „pe piele“ și prin combinarea celor două tehnici, pentru o mai mare siguranță în ceea ce privește răsăritul<sup>43</sup>.

Semănatul „pe piele“, general răspîndit în evul mediu<sup>44</sup>, se efectua prin aruncarea seminței pe locul care urma să fie arat, după ce în prealabil se grăpa. Prezintă unele avantaje — sămînța era acoperită de în-

<sup>35</sup> Lucia Apolzan, *op. cit.*, p. 303.

<sup>36</sup> Ion Toșa, *Reflectarea agriculturii transilvănene în colecțiile Muzeului Etnografic al Transilvaniei în Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anul 1976* (în continuare A.M.E.T.), Cluj-Napoca, 1976, p. 56.

<sup>37</sup> Vezi piesele cu numerele de inventar : 11 077, 11 920, aflate în colecțiile secției de etnografie a Muzeului Țării Crișurilor.

<sup>38</sup> Informator Foghiș Vasile, ns. 1606, nr. 15, Ferice.

<sup>39</sup> Romulus Oșianu, *Mărturii de interes etnografic cuprinse în documentele istorice transilvănene*, în A.M.E.T. pe anii 1974—1975, p. 88 ; I. Godea, *op. cit.*, p. 31.

<sup>40</sup> Informator Perț Gavril, ns. 1933, nr. 27, Remeți ; Matiu Mihai, ns. 1914, nr. 118, Fencea Teodor, ns. 1924, nr. 143, Bot Ioan, ns. 1918, nr. 182, Ponoară ; Ciorte Moise, ns. 1905, nr. 70, Patroane Ioan, ns. 1930, nr. 95, Sohodol ; Bonca Nicolae, ns. 1938, nr. 60, Roșia.

<sup>41</sup> Ștefan Manciulea, *Bazinul Trascăului*, p. 120 ; Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 120, Valeriu Butură, *op. cit.*, p. 460 ; Ion Toșa, *op. cit.*, p. 57.

<sup>42</sup> I. Godea și I. Șarba, *Aspecte ale inventarului agricol tradițional din Țara Crișurilor*, în Biharea, 1976, Oradea, 1977, p. 163.

<sup>43</sup> N. Dunăre, *Țara Birsei*, I, p. 140.

<sup>44</sup> Ștefan Imreh, Ioan Pataki, *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610)*, în A.M.N., 1967, p. 172.

treaga brazdă, lucru absolut necesar în condițiile în care plugurile tradiționale aveau la o adâncime mică, neputând fi scoasă și mîncată de păsări <sup>45</sup>, avînd asigurată o umiditate mai mare în caz de secetă, dar mai ales plantele încolțite erau apărute de gerul iernii în cazul cerealelor de toamnă —, acest mod de a semăna fiind consemnat de cercetările etnografice atît în Țara Românească și Moldova, pentru primele decenii ale secolului al XX-lea, cît și pentru mai multe zone ale Transilvaniei, pentru perioada de după cel de-al doilea război mondial, între care și partea muntoasă a Bihorului <sup>46</sup>.

Semănatul deasupra brazdei cunoaște și în Bihor, ca și în alte zone etnografice, două variante : semănatul prin azvîrlire, urmat imediat de grăpat, și semănatul în cuib. Semănatul prin azvîrlire din sac, față de masă sau „ștergură“, este și astăzi cel mai frecvent în satele de munte ale Bihorului și ale altor regiuni cu condiții asemănătoare <sup>47</sup>, în timp ce în zona de cîmpie a dispărut în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea <sup>48</sup>, iar în zona deluroasă, de pătrundere spre depresiunea Beiușului, în anii de după cel de-al doilea război mondial <sup>49</sup>. A fost pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea cea mai răspîdită tehnică de semănat în Bihor, cu variante pentru fiecare plantă în parte <sup>50</sup>. Interesantă este evoluția celei de-a doua tehnici : semănatul în cuib, mai ales în cazul porumbului. Utilizată mai întîi aproape în exclusivitate la legume, a început să se utilizeze și pentru porumb, încă în perioada în care această plantă, nou introdusă în Transilvania, era cultivată în grădini <sup>51</sup>. Extinderea culturii porumbului în cîmp, într-atîta încît a devenit principala sursă de hrană pentru țărănime <sup>52</sup>, la un secol de la prima sa atestare documentară, a păstrat semănatul în cuiburi făcute cu sapa sau cu călcîiul, atestat documentar pentru mijlocul secolului al XIX-lea, cînd era cel mai recomandat de către un bun cunoscător al realităților de pe domeniul Capîtlului romano-catolic de Oradea <sup>53</sup>, și care era încă practicat pe suprafețe apreciabile în sudul Carpaților, în primele decenii ale secolului al XX-lea <sup>54</sup>. În cercetările noastre de teren, efectuate în anul 1980, l-am întîlnit în sate din zona Beiușului : Saca, Budureasa, Săliște de Beiuș <sup>55</sup>, în condițiile în care se cunosc avantajele folosirii mașinii de semănat cu tracțiune animală. Explicarea perpetuării acestei tehnici — și care se face cu un volum de muncă ridicat — este pusă de localnici în legătură cu necesitatea gunoirii mai eficiente, boabele de porumb fiind aruncate în cuib pe un „pat“ de gunoi de grajd și în ultimii ani de îngrășămintă chimice, în condițiile existenței

<sup>45</sup> *Ibidem* ; N. Dunăre, *Țara Birsei*, I, p. 140.

<sup>46</sup> Tudor Pamfile, *Agricultura la români*, București, 1913, p. 56 ; Ștefan Imreh, Ioan Pataki, *op. cit.*, p. 172 ; N. Dunăre, *Țara Birsei*, I, p. 140.

<sup>47</sup> Gheorghe Focșa, *Țara Oașului*, volumul II, Muzeul Satului, București, 1975, p. 157.

<sup>48</sup> I. Godea și I. Șarba, *op. cit.*, p. 163.

<sup>49</sup> Dumitru Colțea, *Contribuții la monografia etnografică a satului Cărăsău*, în *Biharea*, 1978, Oradea, 1979, p. 161.

<sup>50</sup> *Ibidem*.

<sup>51</sup> Ștefan Imreh, Ioan Pataki, *op. cit.*, p. 181.

<sup>52</sup> Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 35.

<sup>53</sup> Arhivele Statului Bihor, fond Episcopia romano-catolică. Acte economice, dosar 3 004, f. 191—192.

<sup>54</sup> Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 69—70.

<sup>55</sup> Informatori : Bîtea Dumitru, ns. 1928, nr. 70, Saca ; Mihoc Floare, ns. 1910, nr. 127, Săliște de Beiuș.

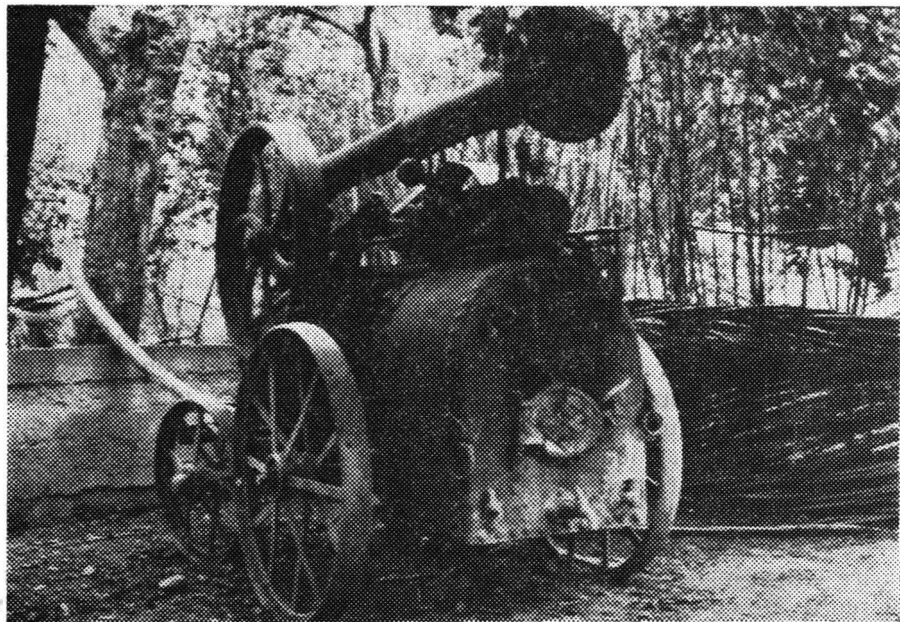


Fig. 6. „Cazan“ (locomobilă) folosită pînă după cel de-al doilea război mondial în satul Săud.

unui sol impropriu pentru cultură<sup>56</sup>. Cu atît mai remarcabilă este perpetuarea existenței acestei tehnici în cazul semănării porumbului, cu cît altele de dată mai recentă, legate de modernizarea agriculturii, au fost abandonate. Astfel, semănatul porumbului pe brazdă („tot a treia“)<sup>57</sup>, legat de introducerea plugului de sapă, începînd cu mijlocul secolului trecut<sup>58</sup> și răspîndit în părțile de cîmpie și de deal ale Bihorului pe scară largă, și-a încetat existența pe măsura introducerii mașinilor de semănat pe rînduri<sup>59</sup>.

Mult mai evident este fenomenul de periferizare în difuziunea spațială a tehnicii agricole în Bihor în cazul mijloacelor tradiționale de recoltat și treierat păioasele. Pentru recoltat, de veche tradiție a fost în Bihor, ca dealtfel și în celelalte zone ale țării și ale Europei<sup>60</sup>, folosirea secerii, atestată încă din neolitic, sub forma secerii cu lame de silex<sup>61</sup>, iar apoi sub forma secerilor de bronz<sup>62</sup> și fier<sup>63</sup>, pentru epocile ulterioare.

<sup>56</sup> Informator Bîtea Dumitru, ns. 1928, nr. 70, Saca.

<sup>57</sup> Informatori : Naghi Mihai, ns. 1909, Buha Nicolae, ns. 1924, nr. 241, Nimăiești.

<sup>58</sup> Iosif Kovacs, *Apariția primelor mașini agricole perfecționate în Transilvania*, în *A.M.N.*, 1964, p. 379.

<sup>59</sup> A. Csetri, I. Kovács, *Repartizarea mașinilor agricole în Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în *A.M.N.*, 1967, p. 277.

<sup>60</sup> N. Dunăre, *Țara Birsei*, I, p. 144.

<sup>61</sup> V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul României în epoca veche*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, II, 1950, p. 84.

<sup>62</sup> *Ibidem*, p. 85; Zoltan Nanași, *Repertoriul obiectelor de bronz din Muzeul de istorie de la Săcuieni în Crisia*, 1974, Oradea, 1974, p. 178—180; Ivan Oldentlich, *Aspecte privind cultura Otomani*, în *Crisia*, 1974, Oradea, 1974, p. 136.

<sup>63</sup> N. Chidioșan, *Depozitul de unelte de fier descoperit în așezarea dacică de la Tășad*, în *Crisia*, 1980, Oradea, 1980, p. 59; Emödi Ioan, *Un depozit de unelte medievale descoperite la Șoimi (j. Bihor)*, în *Crisia*, 1980, Oradea, 1980.

Cositul grinelor, și ea o tehnică străveche, s-a practicat în vremurile trecute mai ales în zonele cu suprafețe mari cultivate cu cereale <sup>64</sup>, răspîndindu-se treptat în toate zonele, astăzi fiind aproape singura utilizată în părțile în care nu s-a introdus recoltarea mecanizată. Întreprinzînd o cercetare de teren la nivelul anului 1980, dinspre cîmpie înspre munte, am constatat că recoltatul păioaselor prin cosire este singura tehnică de care își amintesc sătenii din Mărțihaz, sat situat în cîmpia Cefeii <sup>65</sup>. La Gurbediu, tot un sat de cîmpie, dar mai spre est, deci mai aproape de zona deluroasă, o informatoare în vîrstă de 84 de ani ne relatează că de cînd știe ea s-a cosit grîul, dar că a auzit din bătrîni că înainte vreme s-a secerat <sup>66</sup>. Înaintînd spre defileul Crișului Negru, la Cărsău, seceratul a fost singura tehnică utilizată pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea <sup>67</sup>, la Răbăgani s-a secerat pînă după primul război mondial <sup>68</sup>, la Ceișoara și Topa de Sus, localități situate în zona deluroasă a Beiușului, pînă în perioada interbelică <sup>69</sup>, la Beiușele, Cresuia și Giulești, din zona de contact cu munții, pînă în urmă cu două decenii, pentru că la Ferice, Dobrești și Roșia să se secere, pe scară redusă evident, și în condiții speciale, chiar și astăzi <sup>70</sup>.

Recoltarea cerealelor prin cosire s-a generalizat datorită avantajelor pe care le are în comparație cu secerarea : mai ales în cazul suprafețelor mari cultivate cu cereale, în condițiile folosirii secerii, era necesar un număr mare de brațe de muncă, existînd riscul de a nu se termina lucrarea în timp util, pierzîndu-se o bună parte din recoltă prin scuturare. Pînă astăzi folosirea secerii s-a păstrat în satele cu suprafețe mici cultivate cu cereale, cu condiții climatice și pedologice improprii, care facilitează dezvoltarea buruienilor, această tehnică avînd avantajul de a permite separarea cerealelor de buruieni, sporînd calitatea recoltei, permițînd totodată pășunatul sau cositul miriștii <sup>71</sup>. Seceratul se mai practică astăzi și în sate în care în mod curent se cosesc cerealele, în anii în care acestea sînt foarte căzute <sup>72</sup>.

Faptul că seceratul a devenit în timp cositul cerealelor este pus în lumină și de păstrarea termenului — general folosit în tot Bihorul — de secerat și în cazul cositului.

Două au fost și tehnicile de treierat tradiționale în Bihor, folosite de altfel în mai toate zonele țării : călcatul cu vitele în regiunile de șes și de deal și îmblătitul cu ajutorul uneltei care dă numele operațiunii în părțile muntoase. A doua jumătate a secolului al XIX-lea aduce la nivelul tehnicii agricole introducerea mașinilor, devenite absolut necesare pe marile moșii, în condițiile în care, în urma revoluției de la 1848 și apoi ca ur-

<sup>64</sup> Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 156.

<sup>65</sup> Informatori : Naghi Mihai, ns. 1909, nr. 90, Blaga Teodor, ns. 1906, Mărțihaz.

<sup>66</sup> Informator Ilieș Maria Bonțoaie, ns. 1894, nr. 149, Gurbediu.

<sup>67</sup> Dumitru Colțea, *op. cit.*, p. 161.

<sup>68</sup> Informator Dărăban Aurel, ns. 1906, nr. 31, Răbăgani.

<sup>69</sup> Informatori : Hepeș Iosif, ns. 1908, nr. 115, Bar Vasile, ns. 1913, nr. 65, Ceișoara ; Mihuț Ioan, ns. 1924, nr. 17, Topa de Sus.

<sup>70</sup> Informatori : Pașca Teodor, ns. 1906, nr. 168, Laboș Alexandru, ns. 1915, nr. 35, Beiușele ; Balint Constantin, ns. 1905, nr. 156, Cresuia ; Tomuț Ioan, ns. 1910, nr. 15, Trif Ioan, ns. 1922, nr. 2, Giulești ; Foghiș Vasile, ns. 1906, nr. 15, Ferice.

<sup>71</sup> I. Toșa, *op. cit.*, p. 68—69.

<sup>72</sup> Informatori : Bonca Nicolae, ns. 1938, nr. 60, Roșia ; Tomuț Ioan, ns. 1910, nr. 15, Trif Ioan, ns. 1922, nr. 2, Giulești.

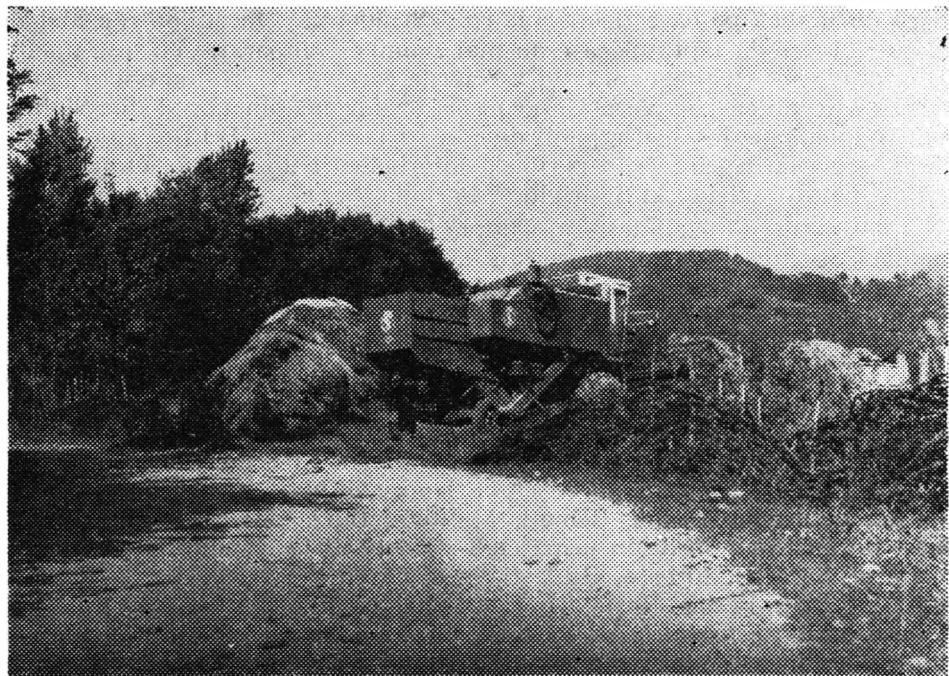


Fig. 7. Combină autopropulsată C 12 utilizată la treieratul păioaselor în satul Ferice, paralel cu folosirea „mașinii de călcat cu brîncă” și a îmblăciilor.

mare a patentelor din 1853 și 1854, moșierii își pierd zilele de robotă, sistem tradițional prin care le erau lucrate pămînturile și odată cu ele și inventarul agricol țărănesc<sup>73</sup>. De aceea dacă numai în urmă cu cîteva decenii, specialiștii domeniali considerau introducerea uneltelor agricole perfecționate și a mașinilor drept nerentabile<sup>74</sup>, asistăm acum la o radicală schimbare de optică. Mașinile au apărut mai întîi în domeniul lucrărilor agricole care necesitau un volum mare de muncă. Ori se știe că una dintre cele mai istovitoare munci era îmblătitul și călcatul cerealelor cu animalele, precum și vînturatul lor. De aceea între primele mașini care se răspîndesc sînt cele de treierat și vînturat, procurate din import sau produse de întreprinderile autohtone<sup>75</sup>. La sfîrșitul secolului al XIX-lea în Bihor erau, conform unei statistici, un număr de 366 de mașini de treierat cu aburi, fiind una dintre regiunile în care se răspîndiseră cel mai mult<sup>76</sup>. Erau răspîndite mai ales în zona de cîmpie, pe marile domenii cultivate de cereale, după cum rezultă din aceleași statistici<sup>77</sup>, coexistînd cu cele acționate de animale sau manual. Comparativ cu celelate mașini agricole pătrund mai mult, mai ales în primele decenii ale secolului al XX-lea și în cadrul gospodăriilor țărănești, tocmai datorită volumului

<sup>73</sup> I. Kovacs, *Apariția primelor mașini...*, p. 377—378.

<sup>74</sup> A. S. Bihor, fond Episcopia romano-catolică. Acte economice, dosar 3 044,

<sup>75</sup> Eugem Mewes, *Influența relațiilor de producție asupra nivelului tehnicii*, în *Terra nostra*, 1971, p. 122; Ștefan Imreh, *op. cit.*, p. 81—82; I. Kovacs, *Apariția primelor mașini...*, p. 378—379.

<sup>76</sup> A. Csetri, I. Kovacs, *op. cit.*, p. 279.

<sup>77</sup> *Ibidem*.

mare de muncă pe care îl înlocuiau<sup>78</sup>. Strădaniile țăranilor de a și le procura, în ciuda faptului că erau mai scumpe comparativ cu alte unelte și mașini, reies cu pregnanță din asocierile care se fac în numeroase sate pentru a le putea cumpăra. Un „consorțiu“ format din țărani din Sighiștel, Cîmpanii de Jos și Cîmpanii de Sus își procura în 1913 o „mașină de abur de îmblătit griul“<sup>79</sup>. În perioada interbelică batoze proprietate a mai multor familii existau în Sudrigiu<sup>80</sup>, Parhida<sup>81</sup> etc.

Mai puțin se răspindește în Cîmpia Tisei mașina de treierat acționată manual, de capacitate mică, aceasta începînd însă să fie utilizată, alături de cea cu cai în zona Beiușului, cu suprafețe de întindere medie ocupate de cereale<sup>82</sup> și unde abia în primele decenii ale secolului al XX-lea se extinde folosirea batozelor cu „cazan“, împingînd spre satele de contact cu regiunile muntoase, cu suprafețe restrînse cultivate cu cereale mașinile de treierat cu cai, cunoscute sub denumirea de *iergane* la Roșia, Colești, Cîmp-Moți, Ceișoara, Topa de Sus, Ponoară<sup>83</sup>, sau cele acționate manual, numite „mașini de călcat cu brîncă“ la Giulești, Chișcău, Ferice, Măgura, Ponoară, Saca<sup>84</sup>, „mașină cu cirje“ la Săud, „ghipuri“ la Nimăiești, Pociovelește, Beiușele, Cresuia, Remetei, Munteni, Bulz<sup>85</sup>. Ultimele mașini de acest fel au fost folosite în urmă cu 4—5 decenii la Nimăiești și Beiușele, la Roșia, Saca, Budureasa, Giulești, în urmă cu 2—3 decenii, la Remetei, Munteni, Bulz, Ferice, Roșia, izolat și astăzi, ca și la Damiș, Ponoară, Zece Hotare, spre aceste din urmă localități fiind vîndute și ultimele exemplare din satele dinspre munte ale zonei Beiușului, ca și înspre alte localități ce pătrund adînc în Munții Apuseni, unde și astăzi, ca și în anii celui de-al doilea război mondial<sup>86</sup>, ele sînt folosite încă destul de des. Ultima iergană din Roșia-Ponița (partea relativ adunată a satului) a fost vîndută la Zece Hotare<sup>87</sup>. Tot astfel o mașină de treierat cu mîna cumpărată din Săud, a funcționat în Ferice pînă în urmă cu vreo douăzeci de ani, de aici fiind vîndută într-unul din satele din Valea Drăganului<sup>88</sup>, ultimul „ghip“ din Beiușele luînd și el drumul spre Damiș<sup>89</sup>.

Satele din Apuseni, alcătuite uneori din zeci de crînguri, nu pot utiliza batozele propriu-zise din cauza greutateilor ridicate de transport, fie a batozei, fie a cerealelor la arie, transport nerentabil și din cauza cantităților mici de grîne pe care le obțin. De remarcat că treieratul cu mașina manuală, cu cea acționată cu cai sau cea pusă în funcțiune de tractor, se

<sup>78</sup> *Ibidem*.

<sup>79</sup> Moise Popoviciu, *op. cit.*, p. 970.

<sup>80</sup> Toma Măărăscu, *Monografia comunei Sudrigiu, jud. Bihor*, Tipografia „Doina“ Beiuș, 1934, p. 25.

<sup>81</sup> Informator Peleş Alexandru, ns. 1915, nr. 7, Parhida.

<sup>82</sup> Moise Popoviciu, *op. cit.*, p. 470.

<sup>83</sup> I. Godea, *op. cit.*, p. 35; Informatori: Matiu Mihai, ns. 1914, nr. 118; Bot Ioan, ns. 1918, nr. 182, Ponoară, Bonca Nicolae, ns. 1938, nr. 60, Roșia; Hepeș Iosif, ns. 1908, Ceișoara; David Florian ns. 1943, nr. 153, Topa de Sus.

<sup>84</sup> Informatori: Tomuț Ioan, ns. 1910, nr. 15, Giulești; Foghiș Gabor, ns. 1900, nr. 111, Foghiș Vasile, ns. 1906, nr. 15, Ferice; Curta Ioanichii, ns. 1920, nr. 69, Măgura; Mihai Matiu, ns. 1914 nr. 118, Fencea Teodor, ns. 1924, nr. 143, Ponoară; Bîtea Dumitru, ns. 1928, nr. 70, Saca.

<sup>85</sup> Informatori: Buha Nicolae, ns. 1924, nr. 241, Nimăiești, Caba Moise, ns. 1928, nr. 172, Pociovelește; Balint Constantin, ns. 1905, nr. 156, Cresuia; Perț Gavril, ns. 1923, nr. 27, Manea Carol, nr. 27, Remetei; Popa Catița, ns. 1930, nr. 97.

<sup>86</sup> Lucia Apolzan, *op. cit.*, p. 305.

<sup>87</sup> Informator Bonca Nicolae, ns. 1938, nr. 60, Roșia.

<sup>88</sup> Informator Brie Traian, ns. 1924, nr. 2, Ferice.

<sup>89</sup> Informator Laboș Alexandru, ns. 1915, nr. 35, Beiușele.



Fig. 8. „Mutătură” în apropierea unei „odăi” din partea la hotara satului Ferice, situată în zona finețelor.

face în unele părți — Roșia, Damiș, Ferice, — paralel cu îmblătitul. Această tehnică arhaică se mai utilizează încă în cazul cerealelor obținute pe terenurile situate în apropierea sălașurilor de munte, locuite toamna și iarna, sau chiar și primăvara și vara de unii membrii ai familiei și unde sînt necesare paie pentru așternut la oameni și animale, dar mai ales pentru acoperitul colibe sau a șurii, așa încît este preferabil să fie coborîte pentru a fi măcinate doar boabele de grîu, cele de ovăz sau secară fiind folosite pe loc în hrana animalelor. În multe sate s-au păstrat în uz îmblăcii pentru bătut fasolea<sup>91</sup> sau cînepa<sup>90</sup>. Toate acestea sînt realități consemnate la nivelul anului 1980, deci paralel cu folosirea pe scară largă a combinelor autopropulsate în cele mai multe părți ale Bihorului, uneori chiar în sate în care mai sînt încă în uz îmblăcii și mașina de treierat cu mîna.

Poate duce acest fapt la concluzia că progresul tehnic a ocolit satele bihorene situate în zona montană? Răspunsul este evident negativ. Menținerea unui instrumentar sau tehnici agrare arhaice se datorează, după cum am arătat, ponderii mai scăzute pe care o are în economia satelor respective cultura cerealelor, economie bazată astăzi tot mai mult pe angajarea localnicilor la întreprinderile miniere și forestiere din zonă, paralel cu prioritatea acordată creșterii animalelor. Situația cultivării plantelor pe treapta a doua sau a treia a scării ierarhice a sectoarelor economice ce determină viața în aceste locuri explică și folosirea încă a tehnicii străvechi. De fapt, în satele de pe bordura vestică a Apusenilor, mai ales a celor în apropierea cărora s-au deschis mine, sau a căror lo-

<sup>90</sup> Informator Brie Traian, ns. 1924, nr. 2, Ferice.

<sup>91</sup> I. Godea, *op. cit.*, nr. 34.

cuitori au posibilitatea să lucreze în centre industriale orășenești, este tot mai evidentă tendința de a abandona vechile locuri cultivate de tipul teraselor sau a „mutăturilor“, mai ales a celor situate mai departe de casă, în favoarea finețelor, oamenii preferând creșterea animalelor unor culturi cerealiere nerentabile. Trebuie subliniat apoi faptul că și folosirea unor mijloace tehnice mai rudimentare se face acum în cele mai multe cazuri prin adaptarea lor la acționarea mecanică sau electrică, cazul mașinilor de treierat acționate cu mîna sau cu caii, a trierelor de mînă etc.<sup>92</sup>.

Pentru desemnarea operațiunii de treierat în Bihor, tradițional sînt folosiți doi termeni: „a călca“ și „a îmblăți“, ambii termeni folosindu-se prin contaminare lingvistică pentru a denumi acțiunea și în cazul utilizării batozei sau a combinei<sup>93</sup>. Mai des folosit a fost termenul „a călca“, de multe ori chiar în cazul utilizării îmblăciilor, lucru explicabil prin aria de răspîndire mai mare a călcatului grînelor, dar și prin adoptarea terenului de către locuitorii satelor de munte unde se foloseau îmblăcii, în urma repetării timp de secole a migrațiilor sezoniere la muncile agricole din zona de cîmpie.

De-a lungul secolelor constatăm aceeași tendință de periferizare și în ceea ce privește mijloacele tradiționale de mărire a suprafețelor agricole și a sistemelor de cultură.

Extinderea suprafețelor agricole la noi, ca și în alte părți ale lumii, s-a făcut prin smulgerea unor terenuri pădurii, stepei sau mlaștinilor. De veche tradiție este în Bihor lupta omului cu pădurea prin acțiunile de secătuire, ardere, lăzuire, curățurare sau runcuire<sup>94</sup>, mereu amplificate cu cît înaintăm în timp, în condițiile în care fertilizarea solului se făcea prin lăsarea spre odihnă a terenurilor un anumit număr de ani<sup>95</sup>. Puse în lumină de toponimie, pentru perioada daco-romană și de formare a poporului român<sup>96</sup>, atestată timpuriu în documentele medievale care se referă la spațiul nostru de referință<sup>97</sup>, tehnicile de defrișare pentru obținerea terenurilor cultivabile sînt folosite pe scară tot mai largă pe măsură ce agricultura este atrasă în cadrul relațiilor marfă-bani. Muncile de defrișare și deștelenire a prediilor erau printre cele mai grele în cadrul zilelor de robotă pe care trebuiau să le efectueze țăranii iobagi bihoreni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea<sup>98</sup>. Folosindu-se de un străvechi drept feudal, țăranii efectuau defrișări și deșteleniri și pentru propria lor folosință, deși în această perioadă pierd dreptul avut în secolele anterioare de a le moșteni<sup>99</sup>. În zona de cîmpie continuă defrișările și deștelenirile și în secolul al XIX-lea, încheindu-se în linii mari pînă la sfîrșitul său.<sup>100</sup> Ele au continuat încă în zona montană a Bihorului, pînă la jumătatea secolului nostru, la o scară redusă, în cadrul proprietăților țăărănești

<sup>92</sup> Informatori: Brie Traian, ns. 1924, nr. 2, Ferice; Matiu Mihai, ns. 1914, nr. 118, Ponoară, Manea Carol, ns. 1945, nr. 5, Remeți.

<sup>93</sup> I. Godea și I. Șarba, *op. cit.*, p. 106.

<sup>94</sup> Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, volumul I, Editura Republicii Populare Române, 1958, p. 272.

<sup>95</sup> *Ibidem*, p. 292.

<sup>96</sup> I. Godea, *op. cit.*, p. 29.

<sup>97</sup> Romulus Oșianu, *Mărturii de interes etnografic...*, p. 88.

<sup>98</sup> Ana Ilea, *Obligațiile în muncă pe domeniul Capitalului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 242—243.

<sup>99</sup> Ștefan Imreh, Ioan Pataki, *op. cit.*, p. 164.

<sup>100</sup> I. Godea, *op. cit.*, p. 30.

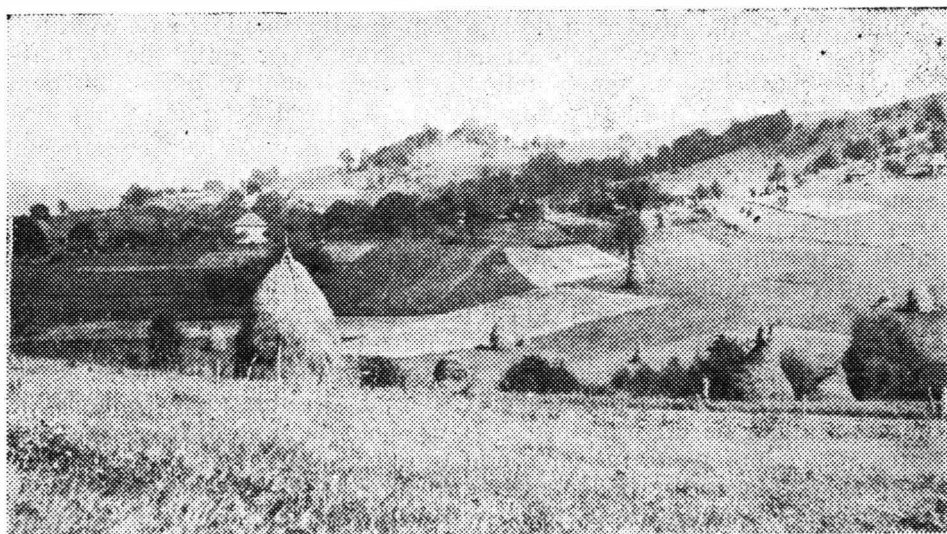


Fig. 9. Griu de primăvară și ovăz cultivate în sistem trienal în hotarul satului Ponoară.

care cuprindeau și pădure <sup>101</sup>, situație întâlnită și în alte subzone ale Apusenilor, în Oaș, Țara Birsei etc. <sup>102</sup>.

Punerea în circuitul agricol a terenurilor nu are o desfășurare liniară în Bihor, de la cîmpie spre munte, ci s-a făcut mai întâi în locurile unde lucrările de acest gen se puteau executa mai ușor, preferîndu-se zona înaltă a cîmpiei, zona de dealuri, domoale și chiar anumite terenuri însoțite, cu o înclinare redusă din zona montană, pentru a continua într-o a doua fază prin defrișările din zona de munte și mai ales prin destelenirile, canalizările și desecările care încep în secolul al XVIII-lea în Cîmpia de Vest, avînd o perioadă de dezvoltare maximă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și continuînd pînă în zilele noastre <sup>103</sup>. Abia după regularizarea și canalizarea cursurilor de apă și desecarea mlaștinilor s-a putut trece la defrișarea pădurilor din perimetrul luncilor și la cultivarea fostelor funduri de bălți.

Strîns legate de defrișare au fost multă vreme și sistemele de cultură <sup>104</sup>. Încă în epoca prefeudală se folosea sistemul de cultură cu ogor <sup>105</sup>, mai întâi cu două cîmpuri, caracteristic evului mediu transilvănean, pentru ca începînd cu secolul al XVIII-lea să se treacă mai accentuat la sistemul cu trei sole, oficializat în timpul împărătesei Maria Tereza <sup>106</sup> și generali-

<sup>101</sup> Informatori : Foghiș Vasile, ns. 1906, nr. 15, Ferice ; Perț Gavril, ns. 1923, nr. 27, Remeți ; Bonca Nicolae, ns. 1938, nr. 60, Roșia.

<sup>102</sup> Lucia Apolzan, *op. cit.*, p. 285 ; Gh. Focșa, *op. cit.*, p. 150 ; N. Dunăre, Țara Birsei I, p. 134.

<sup>103</sup> Ștefan Manciulea, *Cîmpia Tisei*, p. 66—150 ; Idem, *Sate și sălașuri din Cîmpia Tisei*, în *B.S.R.R.G.*, 1931, București, 1932, p. 145—173 ; Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Cîmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 143 — Cristache Oprea, Nicolae Onu, Aurel Cărnaru, *Evoluția agriculturii din Banat în raport cu dezvoltarea lucrărilor de îmbunătățiri funciare*, în *Terra nostra*, 1973, p. 357—366.

<sup>104</sup> H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 272—277 ; Dunăre, Țara Birsei, I, p. 109.

<sup>105</sup> Eugen Sănduleac, *Compendiul istoriei „sistemelor agricole” din România*, în *Terra nostra*, 1971, p. 180.

<sup>106</sup> I. Toșa, *Contribuții etnografice la studiul sistemelor de cultură transilvănene*, în *AMET pe anii 1974—1975*, Cluj-Napoca, 1975, p. 116.

zat mult mai târziu, diferențiat de la o zonă la alta, în funcție de condițiile locale. S-a generalizat în satele cu hotar întins, cu pământ de calitate, coexistând cu vechiul sistem în țelină și cu cel bienal în zonele de deal. au fost necesare noi măsuri administrative de tipul celor din 1820, prin care, sub amenințarea interzicerii plecării la muncile agricole din cîmpie, cumplită pentru țăranii bihoreni din satele de deal și munte, pentru că de aici își procurau cea mai mare parte a cerealelor pentru hrană, li se cerea să-și împartă pământul în „calcaturi”<sup>107</sup>. Prefacerile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au dus la introducerea, pe marile domenii mai întinse, a sistemului de cultură altern, care pătrunde treptat la începutul secolului al XX-lea și în perioada interbelică și în economia țărănească, legat fiind de introducerea plantelor de nutreț leguminoase și de extinderea gunoirii, mai întâi în șesul Tisei, mai apoi și în zona de deal și depresiunară. După cel de-al doilea război mondial sate din zona Beiușului își cumpărau gunoi de la fermele din Tinca, Salonta sau Cîmpia Aradului, pentru a-și gunoi pământul cu productivitate naturală mică, ceea ce le permitea cultivarea întregii suprafețe<sup>108</sup>. În fața ofensivei sistemului altern, celelalte sisteme tradiționale se retrag spre culmile muntoase ale Apusenilor. Străvechiul sistem „în țelină” (sau al moinei), se practică încă în zonele cele mai puțin prielnice pentru agricultură, condiții în care oamenii cultivă o bucată de pământ un anumit număr de ani — doi-trei, fiind lăsată apoi de pășune sau finaț (patru-cinci, până la zece-doisprezece ani)<sup>109</sup>, cu un etaj mai jos utilizându-se sistemele cu ogor, bienal și trienal<sup>110</sup>.



Sîntem siguri că fenomenul pus în discuție este tot atît de pregnant și în cazul altor elemente ale tehnicii agricole. Am ales în materialul de față doar pe cele despre care posedăm mai multe date în momentul actual, urmînd ca într-o ulterioară fază a cercetării să înglobăm și aspectele omise acum.

În altă ordine de idei, studierea fenomenului de periferizare al tehnicii agricole la nivelul unei regiuni, formată din mai multe zone etnografice, relevă perpetuarea și coexistența unor elemente caracteristice aproape fiecărei etape de dezvoltare a principalei ocupații tradiționale a poporului român în zonele periferice, ce se suprapun aproximativ zonei muntoase, devenită în aceste condiții o adevărată cronică a evoluției agriculturii, de la începuturile sale pînă la agricultura modernă din zilele noastre, justificînd marelui interes, interes pe care i-l acordă etnografii<sup>111</sup>.

<sup>107</sup> Virgil Maxim și Gheorghe Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, în *Biharea*, 1974, Oradea, 1975, p. 55.

<sup>108</sup> Informatori : Buha Nicolae, ns. 1924, nr. 241, Nimăiești ; Balint Constantin, ns. 1908, nr. 156, Cresuia.

<sup>109</sup> Informator Foghiș Vasile, ns. 1906, nr. 15, Ferice ; Martin Ioan, *Din trecutul agriculturii în Zărand*, în *Terra nostra*, 1973, p. 217 ; N. Dunăre, *Țara Bîrsei*, I, p. 109 ; I. Toșa, *Contribuții etnografice...*, p. 106—111 ; Valeriu Butură, *Sisteme de cultură...*, p. 517.

<sup>110</sup> Informatori : Patroane Ioan, ns. 1930, nr. 95, Sohodol ; Sas Pasc, ns. 1891, nr. 17, Ferice, Curta Ioanichii, ns. 1920, nr. 69, Măgura ; Matiu Mihai, ns. 1914, nr. 118, Ponoară ; Valeriu Butură, *Sisteme de cultură...*, p. 517—520 ; I. Toșa, *Contribuții etnografice...*, p. 112—118.

<sup>111</sup> I. Vlăduțiu, *Etnografie românească*, p. 203.

# COMISIA MONUMENTELOR ISTORICE — SECȚIA PENTRU BANAT — ȘI OCROTIREA PATRIMONIULUI CULTURAL NAȚIONAL

*Ioan Oprea*

Două fenomene, esențiale pentru aprecierea avuției culturale, a valorii și bogăției sale sau a modului în care aceasta a rezistat timpului și oamenilor, se pot urmări în decursul vremii și în Banat: unul, posibil de urmărit începând mai ales din a doua jumătate a secolului trecut, referindu-se la dezvoltarea tot mai vizibilă a unei conștiințe asupra importanței și necesității păstrării bunurilor culturale și al doilea, al dezinteresului afirmat față de, abil sau mascat alteori, sau chiar a deciziei pline de consecințe negative care au produs dispariția unor martori de cultură și civilizație. Astfel, oricât de mult ar fi acuzat factorul timp sau intemperiiile naturale, rămâne valabil adevărul că cel dintâi dușman al ocrotirii bunurilor culturale se dovedește a fi omul. La prima vedere afirmația de mai sus ar părea pesimistă. Ne propunem în cele de mai jos o succintă analiză de fapte desprinse din lupta îndrăgănită, cu multe rezultate, a unora ce ne-au premers și ne-au lăsat prin strădania lor importante bunuri culturale, mobile sau monumente.

În Banat, după 1856, două sînt organele care, la dimensiuni firește reduse, conforme cu posibilitățile epocii, vor dirija politica de ocrotire a patrimoniului cultural național: fosta Comisiune imperială pentru conservarea monumentelor istorice, care va întreprinde unele măsuri pentru cunoașterea, cercetarea și conservarea unor categorii de bunuri culturale și Societatea de istorie și arheologie a județului Timiș, care, din 1872, va lua inițiativa realizării unor acțiuni de ocrotire.

În acest climat, general într-un fel în Europa ultimelor decenii ale secolului trecut, favorabil creerii de instituții specializate în apărarea bunurilor culturale — muzee, colecții sau organisme pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, unele rezultate notabile vor spori bunul renume al Banatului. Dar forme instituționalizate, cu posibilități de lucru și un minim de personal calificat, vom întâlni abia după desăvîrșirea unității naționale la 1 Decembrie 1918. Astfel, prin organisme nou create, care au adus un aport important la păstrarea avuției culturale bănațene, inclusiv a monumentelor de arhitectură populară, Secția pentru Banat a Comisiei Monumentelor Istorice, înființată în anul 1921, ocupă locul central. În jurul acesteia și-au concentrat forțele personalități marcante, militanți activi în sporirea și ocrotirea valorilor spirituale din

---

\* Comunicare susținută la Sesiunea anuală a Muzeului Banatului, mai 1980. Materialele selecționate provin din Arhiva Comisiei Monumentelor Istorice — Banat, Arhiva Societății de istorie și arheologie din Timișoara (Muzeul Banatului), din Arhiva C.M.I. — Transilvania (Muzeul de istorie al Transilvaniei — Cluj-Napoca). Autorul aduce mulțumiri tuturor celor care i-au facilitat consultarea documentelor.

această parte a țării. Printre ei se află : George Popovici, Gh. Postelnicu, Ioan Boroș, Vasile Lăzărescu, Valeriu Braniște, Ioachim Miloia, Aurel Ciupe, Iuliu Vuia, G. Drăghicescu, Victor Vlad, Adam Cucu, Aurel Diaconovici, Atanasie Popa. Pînă în toamna anului 1929 Comisia a funcționat la Lugoj, avîndu-i ca președinți pe G. Popovici și I. Boroș. Încă în anul precedent s-a cerut Ministerului Artelor a fi de acord cu mutarea Comisiei la Timișoara, decizie luată de Comisia Centrală la 19.IV.1929, prin Nicolae Iorga și avînd nu numai motivații organizatorice ci și scopul de a unifica energiile și posibilitățile materiale în centrul Banatului și de a acorda o poziție centrală, prioritară în zonă. Un ultim președinte va avea Secția prin dr. Vasile Lăzărescu, episcopul Caransebeșului, numit în această funcție în anul 1937.

Întreaga activitate întreprinsă de Secția bănățeană între 1921—1948 se concentrează pe cîteva importante domenii : *sporirea numărului de monumente istorice* înscrise în rîndul celor protejate de lege, luarea de măsuri concrete pentru *conservarea și restaurarea unor obiective și în primul rînd a bisericilor de lemn, întărirea controlului autorizat asupra cercetărilor arheologice și creșterea patrimoniului muzeal*. În aceste direcții — și acest lucru este specific Banatului — Secția a lucrat în cea mai strînsă colaborare cu Societatea de istorie și arheologie din Timișoara și cu Muzeul Bănățean. Astfel, în urma unor demersuri repetate, în rîndul monumentelor istorice sînt încadrate : stațiunile arheologice Periam-Pecica, Partoș<sup>1</sup>, bisericile de lemn din Butin, Duboz, Surducul Mare, Bucovăț, Ofsenița, moscheea din Ineu<sup>2</sup>, mănăstirea Săraca<sup>3</sup>. În unele cazuri operațiunile respective s-au dovedit deosebit de anevoioase, avînd a înfrunta opoziția proprietarilor<sup>4</sup> sau o complicată procedură de declarare a obiectivelor drept monumente istorice. Chiar un monument ce se caracterizează prin importanța istorică deosebită și înalte trăsături stilistice ca Mănăstirea Partoș nu era inclus nici în anul 1939 în rîndul monumentelor determinîndu-l pe I. Miloia să intervină din nou pentru a justifica propunerea<sup>5</sup>. Pe planul lucrărilor de conservare-restaurare activitatea de istoric a lui Miloia va da, mai ales după 1930, un nou curs lucrurilor, relevîndu-se acum importante monumente cu semnificații deosebite pentru Banat : Căvăran, Lugoj, Lipova. Comisia se baza pe fonduri financiare extrem de reduse, uneori chiar neacordate cu anii (în anul 1930 s-a acordat suma de 150 000 lei<sup>6</sup>, în 1931 suma de 40 000 lei<sup>7</sup>, în 1932 suma de 35 000 lei<sup>8</sup> ; nu s-a acordat nici un leu în anii 1931—1937), pe fonduri și subsidii locale. Această stare de lucruri duce deseori la scrisori oficiale pline de amărăciune în care se arăta că nu trebuie să privim impasibili

<sup>1</sup> Cerere a Societății de istorie și arheologie (Muzeul Banatului), nr. 48/18.X. 1923 ; *Ibidem*, nr. 42/17.XII.1925.

<sup>2</sup> Rapoarte C.M.I./Banat către C.M.I., nr. 31/22.XII.1930 ; 30/22.XII.1930 ; 29/22.XII.1930 ; 28/22.XII.1930 ; 38/27.I.1931 ; 37/27.I.1931.

<sup>3</sup> Adresa C.M.I./Banat, 39 bis/13.II.1931.

<sup>4</sup> Astfel mănăstirea Săraca avea în anul 1935 a fost cumpărată, după 5 ani de tratative cu proprietarul, contra sumei de 160 000 lei ; vezi adresa C.M.I./Banat nr. 3/19.III.1935.

<sup>5</sup> Adresa C.M.I./Banat nr. 3/1939, 23.II, către C.M.I.

<sup>6</sup> Fonduri folosite însă și la lucrările de inventariere și cercetare (adresa C.M.I./Banat către C.M.I., nr. 24/3.V.1930).

<sup>7</sup> Decont pe anul 1931 (adresa către C.M.I., nr. 52/30.VI.1932).

<sup>8</sup> Sumă cu care au fost realizate 49 relevee și unele mici reparații (adresa Secției către Ministerul Instrucțiunii Publice, nr. 65/18.XI.1932).

cum se dărimă rînd pe rînd puținele monumente ce le mai avem<sup>9</sup>. I se scria președintelui Comisiei Centrale, deplîngîndu-se imposibilitatea de intervenție în unele cazuri : „Normal ar fi ca alocația bugetară anuală pe seama secției noastre să nu fie în funcție de cereri și intervenții, ci să ne învrednicim de grija sensibilă a onoratei conduceri centrale, căci nu putem crede ca din bugetul Comisiunii să nu se poată alocă anual 40—50 de mii de lei pentru lucrările cele mai grabnice din ținutul nostru. Tratatul mașter de care ne-a învrednicit este nedrept, mai cu seamă fiind vorba de un ținut cu tradiții de artă serioasă și care cunoscută, ar putea contribui simțitor la rotunjirea profilului cultural al Țării noastre<sup>10</sup>.

În anul 1930 se efectuează unele lucrări la mănăstirea Săraca<sup>11</sup>, iar în anul 1931 se discută de Comisie, la fața locului, proiectul de restaurare a bisericii ortodoxe de la Lugoj<sup>12</sup>. În acest din urmă caz, avînd restaurarea turlei și acoperișului monumentului, Nicolae Iorga scria : „Adaug personal că ar fi păcat să se strice actuala înfățișare atît de simpatice și nu văd de ce nu s-ar mărgini lucrul la o simplă consolidare<sup>13</sup>. Lucrări de acest gen se cer în 1933 la Cebza și Surducul Mare<sup>14</sup> iar în anul următor se intervine pentru biserica de la Ofșenița, pictată și „cu cea mai frumoasă ușa sculptată din secolul al XVIII-lea<sup>15</sup>. Tot atunci se restaurează și acoperișul bisericii din Surducul Mare, folosindu-se fonduri județene<sup>16</sup>. În vara aceluiași an Comisia insistă pentru începerea lucrărilor proiectate de inginerul V. Vlad la biserica din Lugoj<sup>17</sup>.

Alarma conștiințelor bănățene, ce înregistrau cu durere fiecare pierdere sau afectare a zestrei monumentale, capătă vigoare cînd, spre exemplu, în 1934 se cerea prefectului să ia măsuri urgente pentru a salva monumentele cu picturi de la Căpăt și Hodoș, unde lipsa banilor a „prejudiciat în mod tragic asupra stării bisericii<sup>18</sup>. Monumentele de la Căpăt și Cebza, relevă Comisia, ar fi putut fi salvate cu un minimum de 30 000 lei<sup>19</sup>.

Chiar și din aceste fonduri reduse se mai acordau în unele cazuri limită ajutoare : între 1934—1938 la Tes, unde monumentul este consolidat și i se așează o bază solidă de lemn (cu numai 3 000 lei)<sup>20</sup> ; la Duboz se dau lemnele necesare „proptirii“ bisericii<sup>21</sup>. În anul 1936 Comisia cerea lui Ion Băleanu, pictor din Caransebeș, să salveze și să restaureze pictura veche de la Obreja, recomandîndu-i-se și modul de lucru<sup>22</sup>. Tot acum se critică lucrarea făcută de pictorul Nicolae Popovici la Cacova, unde „mo-

<sup>9</sup> Adresă către C.M.I., nr. 19/10.VII.1936 cerînd ajutor pentru restaurarea bisericii din Butin.

<sup>10</sup> Adresa C.M.I./Banat, nr. 40/26.V.1934.

<sup>11</sup> Adresa C.M.I./Banat, către presbiterul din Semlacul Mic nr. 34/29.XII.1930.

<sup>12</sup> Adresă către I. Boroș, nr. 45/19.V.1931.

<sup>13</sup> Adresă C.M.I., nr. 593/19.VII.1933.

<sup>14</sup> Adresă către C.M.I., nr. 62/10.VI.1932.

<sup>15</sup> Adresa C.M.I./Banat către Prefectura județului Timiș-Torontal, nr. 3/21. II.1933.

<sup>16</sup> Adresa C.M.I./Banat către primarul Oraviței, nr. 2/15.II.1935.

<sup>17</sup> Adresa C.M.I./Banat către Consiliul parohial ortodox Lugoj, nr. 36/31. VII.1933.

<sup>18</sup> Scrisoare C.M.I./Banat către prefect, nr. 38/13.III.1934.

<sup>19</sup> Adresă către prefect, nr. 43/15.X.1934.

<sup>20</sup> Adresă către primarul comunei Teș, nr. 44/7.XI.1934.

<sup>21</sup> Adresă către primarul comunei Duboz, nr. 46/23.XI.1934.

<sup>22</sup> Notă C.M.I./Banat către pictor, nr. 23/23.XI.1936, Monumentul este pictat de Nicolae Seiman din Bocșa Montană și Trifu Achimescu din Caransebeș în anul 1837.

numentul merita mai multă atențiune<sup>23</sup> și se taxează formele alese de acesta ca „naive“. În același an Secția cere la București să i se acorde sprijin pentru restaurarea bisericii de lemn de la Crivina de Sus, considerată atunci cea mai veche din Banat (1678, adusă de la Ilia în secolul XVIII) și totodată unica în stil „gotic“<sup>24</sup> sesizând organele centrale de soarta obiectivului, tot de lemn, de la Butin, unde „... acoperișul, cornii și grinzile fiind vechi și putrede, au început să se ruineze și în toamna anului trecut s-au prăbușit cu totul. În prezent biserica întreagă este o ruină...“<sup>25</sup>.

O serie de alte monumente din localități modeste ca posibilități materiale solicită acum sprijin : biserica din Jupinești<sup>26</sup>, cea de la Povergina (unde lucrările vor începe în anul 1939)<sup>27</sup>, la Lăpușnic<sup>28</sup>, la Slatina<sup>29</sup>.

Deși după 1938, când ministerul acordă o subvenție de 50 000 lei situația se mai ameliorează, lucrările de conservare-restaurare sînt totuși puține. Din acest motiv și altele, Secția notifică episcopului următoarele: „pentru conservarea patrimoniului nostru istorico-artistic este necesar ca în primul rînd preoțimea de la sate să fie pătrunsă de rolul Comisiunii monumentelor istorice, dat fiind că majoritatea acestor monumente o constituie vechile biserici de lemn sau de piatră de pe teritoriul parohiilor rurale. De aceea avem onoarea a vă ruga să binevoiți a pune în vedere organelor în subordine ca în viitor să nu se mai facă nici o reparație sau transformare la lucrările mai vechi de 90 ani fără știrea și aprobarea C.M.I. Secția Banat. Aceasta îndeosebi pentru faptul că în timpul din urmă au fost denaturate prin așa-zise renovări cîteva interesante biserici, puse sub ocrotirea legii conservării monumentelor istorice, altele, iarăși, au fost dărmate pentru a se construi biserici noi, fără știrea și aprobarea noastră“<sup>30</sup>.

Exemplele furnizate de restaurarea frescei mănăstirii Sf. Gheorghe de la Timișoara, unde „vechea pictură a dispărut complet“ fiind amenințat și iconostasul, pictat pe la 1790 și unde s-au oprit lucrările pînă în anul următor<sup>31</sup> pentru că nu se găsisse un pictor bun și „pricepător în materie de restaurare“<sup>32</sup>. Interdicția de a se tencui exteriorul la biserica din Crivina, monument „care trebuie să rămînă măcar în exterior în forma originală, deci cu birmele aparente“<sup>33</sup>, apoi asigurarea avizului de specialitate, printr-un arhitect, în cazul cererii de demolare de la Tovăldia“<sup>34</sup> dovedesc competența și insistența Comisiei.

O remarcabilă grijă va manifesta Comisia față de ocrotirea și punerea în valoare a monumentelor Timișoarei. Ni se pare semnificativ a aminti hotărîrea luată la 29 iunie 1936, la cererea expresă a profesorului Leonida,

<sup>23</sup> Adresă C.M.I./Banat către Consiliul Eparhial Caransebeș, nr. 18/1.VII.1936.

<sup>24</sup> În Adresa C.M.I./Banat, nr. 13/18.III.1936 se dau ca dimensiuni ale edificiului : L=14 m ; l=5,75 m ; înălțimea la boltă=4 m ; înălțimea la turn=8 m.

<sup>25</sup> Adresa C.M.I./Banat, nr. 36/15.V.1937.

<sup>26</sup> Adresa C.M.I./Banat, nr. 28/15.XII.1938 către Episcopul Caransebeșului.

<sup>27</sup> Adresa C.M.I./Banat, nr. 11/30.V.1939.

<sup>28</sup> Adresa C.M.I./Banat, nr. 10/26.VI.1939 (I. Miloia ridică unele obiecte pentru muzeu).

<sup>29</sup> În cazul respectiv Comisia nu poate asigura fonduri (Adresa nr. 5/23.II.1939).

<sup>30</sup> Adresa C.M.I./Banat, nr. 3/8.I.1938.

<sup>31</sup> Adresa către protopopul bisericii ortodoxe sirbe Timișoara, nr. 45/9.XI.1934.

<sup>32</sup> Idem, nr. 7/6.IX.1935.

<sup>33</sup> Adresă către parohie, nr. 20/2.IX.1938.

<sup>34</sup> Adresă către C.M.I., nr. 7/11.V.1939.

pentru obligația Primăriei de a conserva vestigiile cetății „și așa foarte săracă în monumente de valoare, nu se pot dărîma ultimele vestigii ale unei epoci istorice care a pus stavilă cuceririlor semilune prin victoria latinului Eugen de Savoia. Dacă stăpînirea trecută nu a avut înțelegerea să fi salvat măcar una din cele trei porți ale cetății, ci s-a comportat ca un adevărat burghez nepăsător față de comorile trecutului, nu ne este permis nouă celor de astăzi să nimicim ceea ce pe lingă incontestabila valoare istorică ar putea să fie și un punct de atracție în acest oraș, atît de lipsit de monumente”<sup>35</sup>.

Un rol important se acordă cercetării arheologice, domeniu în care Comisia va beneficia de sprijinul direct al profesorului Constantin Daicoviciu, numit membru corespondent încă în anul 1929, iar în anul 1942 delegat al Comisiei Centrale pentru Transilvania și Banat. În 1923, cu sprijinul direct al savantului Vasile Pârvan, Secția primește un fond important — 50 000 lei — pentru lucrări de cercetare și ocrotire<sup>36</sup>. Ulterior ea sprijină și participă la săpăturile efectuate de Marton Roska la Periamoș-Pecica<sup>37</sup> și apoi la Tibiscum. Dar mai ales odată cu detașarea lui Marius Moga, în 1941, din însărcinarea lui C. Daicoviciu, la Muzeul Banatului<sup>38</sup>, cercetarea arheologică va deveni o componentă definitivată a ocrotirii patrimoniului cultural din Banat. Odată cu numirea acestei personalități la Timișoara, Secția pentru Transilvania va acorda un ajutor sporit atît material cît și prin sfat și sprijin direct. Astfel, în 1943, se acordă 30 000 lei pentru săpături arheologice ; se acordă, apoi, autorizații de săpături pentru Parța și Sintandrei, apoi pentru Jadani<sup>39</sup>. Sub îndrumarea lui Constantin Daicoviciu în anii următori sînt atacate noi șantiere arheologice. Prezența la Timișoara a lui Marius Moga, prin detașare pe 4 ani de la Institutul de studii clasice din Cluj, a servit în cel mai înalt grad scopurile ocrotirii patrimoniului, salvarea unor importante dovezi arheologice și organizarea secției de arheologie a muzeului timișorean. Situația sa se definitivează, în anul 1945, cînd la 15 martie, este numit șef al secției de istorie, numire pe care C. Daicoviciu o considera „o justă și binemeritată răsplată a activității Dv. în domeniul cercetărilor arheologice”<sup>40</sup>. În această vreme Comisia intervine adeseori pentru depunerea descoperirilor întîmplătoare la Muzeul Banatului : în 1935 cere acest lucru pentru cele 100 monede descoperite la Bulgăruș<sup>41</sup>, în anul următor pentru tezaurul monetar roman găsit la Secusigiu (locul numit „Gropile de la morminții Borconilor”) <sup>42</sup>. Prin demersurile lui I. Miloia și apoi ale lui M. Moga sînt cultivate relații propice cunoașterii descoperirilor fortuite prin intermediul preoților și intelectualilor satelor. Bune relații se încearcă a se întreține cu autoritățile locale : lor li se datorează bună parte din obiectele care au intrat în patrimoniul muzeelor bănățene. Într-o scrisoare de a lui I. Miloia se recunoaște de Comisie acest lucru atunci cînd se mulțumește pretorului județului Caraș pentru interesul dovedit în cazul săpăturilor de la „Valea Boiștea”

<sup>35</sup> *Arhiva Societății de istorie și arheologie*, 29.VI.1936.

<sup>36</sup> *Scrisoarea C.M.I./Banat*, nr. 31/6.VIII.1923.

<sup>37</sup> Societatea de istorie și arheologie informează C.M.I./Banat că săpăturile au costat 24 865,33 lei (*Adresa*, nr. 46/18.X.1923).

<sup>38</sup> *Vezi, Deciziunea Primăriei Timișoara*, în *Arhiva C.M.I., Fisc.*, nr.94/1941.

<sup>39</sup> *Arhiva C.M.I./Transilvania, adresele* nr. 35/30.VII.1943, nr. 144/1943.

<sup>40</sup> *Arhiva C.M.I./Transilvania, Fisc.*, *adresa* 48/19.VI.1945.

<sup>41</sup> *Scrisoare către notarul N. Bărbulescu*, nr. 8 a/1.XI.1935.

<sup>42</sup> *Scrisoare către comandantul inspector al Legiunii de jandarmi Timiș*, nr. 15/20.V.1936.

din Cărbunari rugându-l „a lua cele mai severe măsuri în contra aceloră cari în neștiința lor și căutînd după comori, ar putea strica rămășițele istorice interesante“<sup>43</sup>.

Ca obiectiv foarte important aflat în județ, așezarea de la Tibiscum, a comportat nenumărate demersuri spre a fi conservată și protejată. În anul 1926, cînd încep săpăturile, se caută o rezolvare a ocrotirii vestigiilor deoarece „acestea au rămas pradă țăranilor cari își procură materiale de construcție din zidurile romane ale municipiului Tibiscum fără ca să putem interveni...“<sup>44</sup>. Datorită acestor strădanii, în 1937 sînt expropriate în favoarea Secției bănățene 11 jugăre de pămînt în perimetrul castrului, realizare remarcabilă pentru epoca respectivă, cu un singur precedent — cel de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

Considerînd inițiativele și realizările Secției pentru Banat a Comisiei Monumentelor Istorice ca semnificative, apreciînd activitatea acesteia ca remarcabilă (într-o etapă în care nu totdeauna baza materială și sprijinul autorităților erau dintre cele mai bune) pentru păstrarea și valorificarea valorilor culturale, credem că exemplele de mai sus, cu inerente lacune evidente, se pot înscrie într-o pagină de reală istorie a ocrotirii patrimoniului cultural din această parte a țării noastre.

Pentru informațiile cu totul deosebite pe care le aduce, redăm în cele ce urmează conținutul integral al unei scrisori adresată de Marius Moga lui Constantin Daicoviciu, scrisoare ce poartă data de 17 mai 1944 : „Domnule Președinte, Institutul Social Banat Crișana, cu sediul în Timișoara, fiind sesizat de preotul Miciora parohul comunei Berini, jud. Timiș-Torontal, de starea rea a bisericii de lemn din această comună, și care, după preotul paroh, ar trebui să fie declarată de monument istoric, am fost invitat să cercetez starea bisericii și vechimea ei la fața locului. Pentru această cercetare, obținînd și consimțămîntul verbal al D-niei Voastre, m-am deplasat în ziua de 10 mai a.c. în comuna Berini.

Biserica aparține tipului scund și lungureț caracteristic pentru bisericile de lemn din Banat clădite la începutul sec. XIX-lea. Original ea a fost construită în întregime din lemn și acoperită cu șindrilă. Din vechea construcție, din cauza a două renovări, nu se mai păstrează decît acoperișul bisericii. Renovările, făcute fără a se ținea seamă de păstrarea originalității bisericii, datează : prima de la 1860—90 cînd au fost pictate și icoanele de pe iconostas și de pe tavan de zugravul F. Rigler din Timișoara, a doua renovare făcută în 1925, a avut rostul de a înlocui umerii și furcile bisericii. După înlocuirea acestora pereții au fost în întregime tencuiți pe ambele fețe. Tot atuncea au fost înlocuite vechile uși și ferestre. Prin această ultimă renovare, biserica și-a pierdut vechile caractere, așa că din punct de vedere istoric-arhitectonic ea numai prezintă nici o valoare pentru Comisiunea Monumentelor Istorice.

Acoperișul este în foarte multe locuri deteriorat. Repararea acestuia se va face dintr-un ajutor pe care Institutul Social Banat Crișana crede că-l va putea exopera de la Prefectura jud. Timiș-Torontal. Comuna Berini plănuiește edificarea unei biserici noi în vecinătatea celei vechi. Pentru acest scop o bună parte din materialul de construcție este adunat.

Într-un raport înaintat Institutului Social Banat Crișana am arătat starea în care se găsește biserica cum și motivele acesteia. Asupra decla-

<sup>43</sup> *Idem*, nr. 13/7.V.1938.

<sup>44</sup> *Adresă către președintele C.M.I.*, nr. 5/17.II.1938.



Fig. 1. BERINI, vedere din S—E (nov. 1979).



Fig. 2. BERINI, vedere din S—V (nov. 1979).

rării ei ca monument istoric am făcut cunoscut că se va hotări de Comisiunea Monumentelor Istorice.

Primiți Domnule Președinte asigurarea deosebitului meu respect și devotament. Timișoara, la 17 mai 1944. Marius Moga“.

Din fericire, ulterior au fost luate măsuri pentru restaurarea acestei biserici de lemn care azi este unul din monumentele de arhitectură populară cele mai apreciate ale județului Timiș.



# ASPECTE JURIDICE PRIVIND CONSERVAREA „IN SITU” A MONUMENTELOR DE ARHITECTURĂ RURALĂ

Dr. Arh. Eugenia Greceanu

Apariția în anul 1955 a H.C.M. 661 a reprezentat trecerea la o etapă superioară în acțiunea de protecție a monumentelor istorice din țara noastră, organizată și condusă cu cinste de fosta Comisiune a monumentelor istorice, între 1892—1945. Saltul calitativ, rezultat al experienței acumulate pe parcursul unei jumătăți de veac, a constatat în :

1. Desemnarea sfaturilor populare pe teritoriul cărora se află monumente istorice drept responsabili direcți pentru paza, protejarea, conservarea, consolidarea și restaurarea monumentelor istorice proprietate de stat, a cadrului corespunzător și a zonelor lor de protecție ; precizarea obligației sfaturilor populare de a supraveghea permanent și sistematic îndeplinirea aceluiași sarcini pentru monumentele istorice proprietate a altor persoane fizice sau juridice.

2. Atribuirea responsabilității de îndrumare și control a protecției monumentelor de arhitectură forului tutelar al sfaturilor populare, Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții, cu avantajul reciproc al luării deciziilor de sistematizare în cunoștință de cauză, datorită organului propriu de specialitate — Direcția monumentelor istorice —, precum și al unei receptivități sporite din partea sfaturilor populare în fața indicațiilor primite direct de la forul tutelar.

3. Extinderea noțiunii de monument istoric (monument de cultură, în terminologia din 1955) la toate bunurile cu deosebită importanță arheologică, istorică, arhitectonică sau artistică ce reprezintă „dovezi materiale ale dezvoltării culturii pe teritoriul patriei noastre...” (art. 1.). Detalierea definiției *Monumentului de arhitectură*, în art. 1 b al Regulamentului anexat H.C.M. 661/1955, a cuprins pentru prima dată *locuințele* de orice categorie, deosebite de palate, conace și cule, împreună cu construcțiile anexe (împrejmuiri, porți, garduri), precum și precizarea cu totul nouă : „părți sau ansambluri urbane și rurale”. S-a creat astfel baza legală pentru protejarea *in situ* a unor ansambluri puse sub protecția statului.

4. Excluderea unei delimitări mecanice a zonelor de protecție, atât de însemnate în mediul rural, acestea urmînd a fi stabilite de la caz la caz, „pe bază de studii, ... în funcție de peisaj, de dimensiuni ale monumentelor și de importanța lor” (art. 5).

Lista oficială a monumentelor istorice, inițiată prin H.C.M. nr. 968/1953 și aprobată la două luni după apariția legii-cadru, prin H.C.M. 1160/1955, nu a cuprins decît un singur ansamblu urban, cetatea Sighișoara și s-a mărginit, în materie de arhitectură rurală, la un număr infim de case țărănești, chiar pentru zonele renumite prin valoarea arhitecturii populare (4 case în fosta regiune Hunedoara, 7 case gorjene în fosta regiune Craiova). Această carență, explicabilă prin condițiile de întocmire a listei

(fișe-chestionar completate de institutori și prelucrate fără cercetare de teren de către Comisia muzeelor și monumentelor a Academiei R.P.R.), nu umbrește noutatea apariției lor în listă și nici posibilitățile teoretic nelimitate de îmbogățire a listei cu obiective și ansambluri de arhitectură rurală.

După 25 de ani de la apariția legii-cadru, constatăm că ea a dat roade remarcabile în domeniul ansamblurilor de arhitectură urbană. Prin adâncirea cercetării și în pas cu evoluția internațională a conceptului de conservare, stimulată de activitatea ICOMOS, s-a ajuns la o nouă înțelegere a legăturii organice dintre monument și ansamblu, privite ca documente de organizare social-economică și de cultură a colectivităților urbane. În listele propunerilor de declarare a monumentelor istorice, întocmite între 1963—1965 și periodic completate pînă astăzi, arhitectura civilă a ajuns să fie reprezentată printr-un număr însemnat de obiective, iar — cu începere din 1965 — listele au început să cuprindă propuneri de declarare a unor rezervații de arhitectură urbană, pentru care s-a obținut în prealabil acordul consiliului popular respectiv, nu numai pentru delimitare, dar și pentru regimul de protecție intrat în vigoare la data formulării acordului.

Cercetarea arhitecturii și ansamblurilor rurale a depășit cu mult activitatea similară din domeniul urban. Nu numai publicațiile, dar însăși constituirea în întreaga țară a muzeelor etnografice în aer liber (pornindu-se de la modelele Muzeul satului din București și Muzeul în aer liber din Parcul Hoia de la Cluj), după 1960, demonstrează amploarea cercetării de teren și adîncimea procesului de cunoaștere a arhitecturii rurale, capabile să conducă la selecția celor mai semnificative exemplare. „Muzeele satului” au răspîdit în mase înțelegerea străvechilor valori ale culturii populare românești, dar — poate greșim, ceea ce ne-ar bucura — cînd afirmăm că sensibilitatea s-a produs mai ales în mediul urban, cu locuitori atrași spontan de imaginea paradisului pierdut al locuinței individualizate și independente. Dimpotrivă, în mediul rural de toate categoriile geografice și fără deosebire de etnie, s-a conturat și s-a accentuat o anumită ostilitate pentru formele vechii arhitecturi, idealul devenind refacerea sau „modernizarea” caselor, cu modificarea radicală a acoperișului, gurilor, modenaturii și culorilor, fapt la care a contribuit nu numai dorința imitației unei noi arhitecturi a locuințelor colective de la oraș, dar și dificultatea crescîndă a procurării materialelor tradiționale și a plății unei mîini de lucru specializată.

Prevederile legii din 1955 nu au putut stăvili nici dispariția și nici schimonosirea ansamblurilor rurale; traversarea unor localități renumite prin valoarea vechii arhitecturi, cum sînt Rășinari, Bradu și Avrig, pentru a recurge doar la exemplul unor ansambluri cu clădiri spațioase realizate din materiale durabile, demonstrează efectele devastatoare ale unor intervenții ca introducerea ferestrelor în trei canate, renunțarea la pinion, sau acoperirea fațadelor cu hidoase tencuieli stropite, strident colorate, pe al căror cîmp apar grosolane brîie orizontale ce vor să sugereze dominantă impusă funcțional a blocurilor tip. În același timp în multe sate din zonele de deal și munte numeroase gospodării au rămas nelocuite, ca urmare a migrării localnicilor către centrele industriale și urbane ale țării.

În aceste condiții, chiar numărul infim de case declarate monumente istorice s-a imputînat, fie prin ruinarea și în final prăbușirea unor case nelocuite (casele săsești din satul Roșia jud. Sibiu), fie prin refuzul pro-

prietarilor de a le întreține în formele vechi, cu același rezultat al degradării ireparabile, fie pur și simplu prin dărimare, așa cum s-a întâmplat cu una dintre gospodăriile cu ocol din satul Cîmpul lui Neag, proprietarul invocînd absența materialului necesar pentru repararea unei structuri masive din lemn. În fața complicațiilor stîrnite de întreținerea *in situ* a caselor de la sat, consiliile populare au devenit extrem de prudente în emiterea asentimentului pentru propunerea de declarare a unor obiective *considerate izolat* și au refuzat să ia cel puțin în discuție declararea unor ansambluri.

Dacă această atitudine generală ar decurge doar dintr-o lipsă de înțelegere, respectiv de cultură, ea ar fi ușor remediabilă prin acțiuni coordonate unitar de tipul celor care au reușit să reînvie interesul maselor sătești pentru portul și cîntecul popular. Cauze obiective reies însă din analiza cadrului legal existent.

Legea din 1955 a creat posibilitatea atribuirii calității de monument istoric, fără a rezolva modalitatea întreținerii *in situ* a unor case proprietate particulară, întrucît alocarea fondurilor de stat chiar și pentru cazuri de intervenție urgentă este prevăzută *numai pentru persoane juridice* (art. 12). Unitatea centrală de execuție a lucrărilor de protejare și restaurare a monumentelor istorice, a cărei înființare este prevăzută la art. 13 și care ar fi putut prelua și lucrări pentru particulari, neexistînd specificații contrarii a rămas doar un deziderat. Unitatea de execuție a Direcției monumentelor istorice, înființată în 1959, a putut interveni doar la monumente proprietate de stat sau a unor persoane juridice, din cauza regimului de unitate bugetară, cu fonduri de restaurare alocate din bugetul de stat.

Stabilind responsabilitățile persoanelor fizice (proprietari particulari), fără măsuri de sprijinire a reparațiilor și restaurărilor pe care le cuprind legislațiile similare din cele mai multe state socialiste, legea din 1955 a avut în vedere și imposibilitatea executării lor, prevăzînd la art. 29 din regulamentul anexat H.C.M. 661/1955 : „Ori de cîte ori un monument de cultură aflat în proprietate particulară este supus degradării, iar proprietarul refuză sau dovedește că nu poate să facă cheltuielile necesare protejării, conservării, consolidării și restaurării lui, a cadrului corespunzător sau a zonei de protecție, comitetul executiv al sfatului popular pe al cărui teritoriu se află acesta, va putea propune ... trecerea în proprietatea statului a monumentului în cauză, conform normelor legale în vigoare”. Această măsură, care ar fi permis salvarea a nenumărate case din mediul rural, a fost respinsă cu îndărătnicie de sfaturile și consiliile populare, care au invocat dificultatea găsirii unei funcții care să-i asigure întreținerea, precum și imposibilitatea organizării unui șantier de restaurare la sat, întrucît chiar la oraș constituirea unei unități de restaurare regionale sau județene nu s-a putut realiza.

Legea nr. 63/1974 — privind ocrotirea patrimoniului cultural național — a inclus arhitectura populară în conținutul noțiunii de patrimoniu, la categoria „bunuri cu valoare artistică deosebită”, în formula „obiecte sau monumente de arhitectură și artă plastică ... creație anonimă ... în cel mai înalt grad reprezentative pentru cultura și arta națională și universală, inclusiv pentru creația populară” (art. 2).

La art. 14, obligațiile mult mai ample ale deținătorilor de bunuri din patrimoniul cultural național — deci și ale caselor cu arhitectură populară din sate și orașe — prevăd asigurarea securității, condițiilor de salu-

britate corespunzătoare, pazei, restaurării și măsurilor de prevenire a distrugerii. Nu cred însă că s-a avut în vedere extinderea la această categorie — în general, la arhitectura civilă — a prevederilor art. 16, conform căruia neîndeplinirea obligațiilor impune încredințarea bunului respectiv în custodia statului, prin muzee, colecții și biblioteci, „care sînt obligate să le primească, să le conserve, restaureze și păstreze”, avînd în vedere și dotarea laboratoarelor zonale prevăzute la art. 21 exclusiv în vederea restaurării patrimoniului mobil. Ca atare, Legea nr. 63 nu rezolvă conservarea *in situ* a monumentelor de arhitectură ai căror proprietari nu mai vor sau nu mai pot să le asigure întreținerea, singura modalitate de salvare a unui număr foarte redus de exemplare — și în nici un caz a ansamblurilor — rămînînd formula împămîntenită de Muzeul satului încă dinainte de cel de-al doilea război mondial — și anume, aceea a strămutării construcțiilor în muzeu.

Axată pe problemele patrimoniului mobil, Legea nr. 63/1974 micșorează responsabilitatea consiliilor populare prevăzută de H.C.M. 661/1955, întrucît, potrivit art. 13 din Decretul nr. 13/1975, acestea răspund doar de „paza, ocrotirea, conservarea și finanțarea lucrărilor de restaurare a monumentelor istorice și de artă «respectiv a monumentelor de arhitectură», din administrarea proprie și a unităților direct subordonate, în timp ce îndeplinirea aceluiași acțiuni de către alte persoane fizice sau juridice se efectuează sub îndrumarea oficiilor județene și a Mun. București pentru patrimoniul cultural național din cadrul muzeelor, potrivit normelor, indicațiilor și avizelor Comisiei centrale de stat a patrimoniului cultural național și ale direcției de resort (art. 12, Decret nr. 13/1975). Rezultă că finanțarea și execuția lucrărilor de reparație și restaurare la toate construcțiile care nu sînt în administrația proprie sau direct subordonată a consiliilor populare, rămîne în sarcina persoanelor fizice sau juridice care le dețin. În ceea ce privește îndrumarea, chiar dacă de organizarea și activitatea oficiilor răspund — împreună cu C.C.E.S. — consiliile populare județene și al Mun. București, este evident că oficiile nu pot dispune de toate organele de control și supraveghere a disciplinei în construcții ale consiliilor populare, care asigură — atîta vreme cît nu a fost abrogată Hotărîrea C.M. nr. 661/1955 — prevederile referitoare la monumente istorice, începînd cu schițele de sistematizare și terminînd cu emiterea autorizației de construcție în baza avizelor legale. În același timp, precizarea pentru oficii a sarcinilor de „coordonare unitară”, „urmărire a execuției planurilor de cercetare, conservare și restaurare”, precum și „orice alte sarcini stabilite de C.C.E.S. și comitetele executive ale consiliilor populare județene și al Mun. București, în domeniul evidenței, ocrotirii, conservării, cercetării și punerii în circuit public” a monumentelor istorice (în calitate de bunuri ale patrimoniului cultural național) — toate acestea prevăzute la art. 12 din decretul sus-menționat —, nu înlocuiesc lipsa unei dotări a oficiilor cu fonduri pe care să le poată distribui, cel puțin în cazuri de intervenție urgentă. Aceste din urmă intervenții apar în Decretul 13/1975 asigurate dintr-un singur fond central, al Direcției patrimoniului cultural național, căreia îi revine și asigurarea restaurării monumentelor istorice, în limita indicatorilor de plan aprobați prin planul național unic de dezvoltare economico-socială a țării. Tot Direcția patrimoniului cultural național răspunde „direct de restaurarea ... monumentelor istorice” din întreaga țară (art. 8 e din Decretul 13/1975), descărcînd astfel consiliile populare de răspunderea ce le revine prin H.C.M. 661/1955. — nu

numai pentru construcțiile proprietate particulară sau obștească (unități de cult, C.A.P. etc.), dar și pentru toate construcțiile proprietate de stat care nu se află „în administrația proprie sau a unităților direct subordonate“.

Probleme deosebit de complicate pentru conservarea *in situ* a arhitecturii populare decurg și din prevederile Legii 58/1974 — Legea sistematizării — care stabilește o serie de măsuri pentru mărirea densității în vatra satelor și restrângerea în consecință a perimetrului construibil, toate cu caracter universal valabil, fără specificarea de excepții în cazul ansamblurilor rurale și urbane care reprezintă valori incontestabile ale culturii românești, chiar dacă nu corespund densităților și structurilor cerute de lege. Desființarea progresivă a satelor cu număr mic de locuitori sau a satelor răsfirate, precum și interzicerea reparațiilor la clădirile situate în afara perimetrului construibil, condamnă la o dispariție certă — indiferent de voința proprietarului — tocmai acele grupuri sau ansambluri de arhitectură populară mai puțin alterate — tocmai prin izolare — de influențele nocive ale „modernizării“.

Nu s-a dat curs obiecțiunilor făcute de Direcția monumentelor istorice și de artă, în decembrie 1973, la proiectul Legii sistematizării (propuneri pe care le-am redactat în calitate de șef al serviciului de avizare), probabil din cauza stadiului de pregătire a Legii patrimoniului. Dar experiența arată că prevederea în Decretul 13/1975 a participării Direcției patrimoniului cultural național la „avizarea stadiilor și proiectelor de sistematizare a localităților și teritoriului, de îmbunătățiri funciare și hidrotehnice, de amplasare a construcțiilor, în vederea prevenirii distrugerii unor bunuri din patrimoniul cultural național“ (art. 8 g), nu a determinat Comitetul pentru problemele consiliilor populare să se consulte cu direcția respectivă în probleme de sistematizare, nu numai în cazul unor sate supuse unor prevederi de restructurare radicală, cum este, de exemplu, zona Roșiei Montane, ci chiar în cazul zonelor propuse pentru declararea ca rezervație de arhitectură, cu asentimentul conducerii județene, dintre care cităm doar hotărîrea aprobată de C.P.C.P. în 1978 pentru dărîmarea ultimului fragment ce se mai păstra din centrul medieval de comerț al Sucevei.

În cadrul secțiilor județene de sistematizare și arhitectură, dotate cu cadre instruite și conștiente, s-a urmărit extinderea perimetrului construibil la toată aria de influență a așezării medievale, dar în cazul satelor acest lucru este posibil numai pentru așezări adunate cum este spre exemplu Rîșnov, sau în cazul fostului oraș medieval — astăzi sat — Baia, cu regim de construcție relativ răsflat, dar care ocupă o suprafață de teren redusă. Încercarea de protecție devine inaplicabilă în cazul satelor de culme de tipul celor din zona Branului.

Absența din Legea sistematizării a nuanțelor referitoare la valorile arhitecturale și urbanistice moștenite se face simțită prin apariția în Legea nr. 37/1975 — sistematizarea arterelor de circulație în localitățile urbane și rurale — a unor directive ce trebuiau să figureze în primul rînd în Legea sistematizării. Cităm : „Sistematizarea, proiectarea realizarea arterelor de circulație din municipii, orașe și comune, vor trebui să asigure integrarea armonioasă a noilor obiective cu caracter economic, social-cultural sau de locuințe în cadrul arhitectural și al sistemului stradal existent, respectînd particularitățile fiecărei localități“. (preambul). „Sistematizarea, proiectarea și realizarea arterelor de circulație în localități trebuie să

asigure păstrarea și folosirea sistemului de străzi existente, a alinierilor lor, precum și evitarea demolărilor, conservarea construcțiilor, a specificului arhitectural și urbanistic al localității" (art. 3).

În dorința de a contribui la găsirea unor soluții de conservare a ansamblurilor rurale în cadrul lor natural, fără de care țara noastră va fi sărăcită de o componentă esențială a culturii și spiritualității românești, voi prezenta propunerile de actualizare a H.C.M. 661/1955 pe care le-am redactat în 1973, dar cărora nu li s-a dat curs din cauză că se afla în curs de elaborare proiectul Legii patrimoniului cultural național. Printre completările reclamate de trecerea a 18 ani — la acea dată — de la apariția unui excelent instrument de protecție a monumentelor, raportat evident la momentul apariției lui, figurau :

— Completarea art. 7 — sarcinile consiliilor populare — cu obligativitatea prevederii în bugetul județean a sumelor necesare conservării și restaurării celor mai valoroase monumente din județ, indiferent de calitatea — fizică sau juridică — a deținătorilor. Cu toate că precizarea sarcinei nedistribuite, în textul din 1955, implica prevederea fondurilor și organizarea execuției pe plan local, fapt care a permis unor regiuni și apoi județe să execute prin forțe proprii însemnate lucrări de conservare, cu începere din 1955 (cităm județele fostei regiuni Brașov și, în mai mică măsură, cele ale fostelor regiuni Hunedoara și Mureș), s-a constatat că numeroase regiuni și — după 1968 — județe, s-au sustras de la îndeplinirea acestor sarcini, invocând absența specificării fondurilor la articolul respectiv și așteptarea unității centrale de restaurare prevăzută la art. 13. Specificarea fondurilor anuale conduce obligatoriu la organizarea unităților de execuție județene specializate în lucrări la monumente istorice, asigurându-se astfel și restaurarea celor mai valoroase case din mediul rural.

2. La art. 12 — fondul central de intervenție urgentă, am propus completarea cu prevederea alocării și în cazul monumentelor istorice deținute de persoane fizice, după modelul măsurilor prevăzute în legile de protecție a monumentelor din numeroase țări socialiste. Astăzi în condițiile creșterii autorității consiliilor populare județene, aș adăuga prevederea fondurilor de intervenție urgentă în bugetul fiecărui județ.

3. Renunțarea la vechiul text al art. 13 — unitatea centrală de execuție a tuturor lucrărilor de protejare, reparare și restaurare din țară — care, în sensul legii din 1955, ar fi avut structura trusturilor specializate ce funcționează în Polonia, Cehoslovacia, R. S. Letonă, Estonă și Lituaniană ș.a. O asemenea unitate, capabilă să facă față urgențelor și cererilor din întreaga țară, nu a fost niciodată realizată la noi. Însăși experimentul unității de execuție a Direcției monumentelor istorice a arătat, pe parcursul celor 17 ani de funcționare, că o unitate centrală nu poate rezolva sarcina — pe care o consider majoră, în tradiția Comisiunii monumentelor istorice — și anume, aceea a reparației în cazuri de intervenție urgentă, atât din lipsă de schemă, cât și din cauza tentației restaurărilor spectaculoase, care conduce la prelungirea indefinită a șantierelor și la creșterea excesivă a costului unei singure restaurări, în detrimentul monumentelor ce se degradează în așteptarea intervenției centrale.

Am propus înlocuirea art. 13 cu măsuri pe care le consider de neînlocuit pentru stimularea inițiativei particulare, fără de care salvarea ansamblurilor de arhitectură urbană și rurală nu este posibilă. Iată textul propus :

*Art. 13 — înlocuire :* La executarea lucrărilor de protejare, reparare, restaurare, consolidare, modificare și amenajare a monumentelor istorice și a zonelor lor de protecție — inclusiv rezervațiile de arhitectură —, deținute de persoane fizice sau juridice, se vor utiliza materiale și tehnici speciale corespunzătoare, asigurate de meșteri cu înaltă calificare, a căror plată se va face pe bază de norme de timp locale. La aceste lucrări nu se aplică prevederile legale privind restricțiile de materiale dirijate, pentru : orice lucrări efectuate la monumente istorice ; lucrările efectuate la învelitorile, fațadele și împrejurimile imobilelor situate în zonele de protecție și în interiorul rezervațiilor de arhitectură, precum și în cazul supraetajării sau al extinderii acestor construcții ; lucrările necesare încadrării construcțiilor noi în specificul arhitectural al zonei respective.

Pentru lucrările de protejare, reparare, conservare și restaurare a monumentelor de arhitectură care sînt deținute de persoane fizice, comitetele executive ale consiliilor populare județene vor putea aproba procurarea materialelor de construcție cu prețuri de livrare ca pentru organizațiile socialiste de stat, în baza unor documentații tehnico-economice aprobate de organele competente prevăzute la art 6.

La propunerea consiliilor populare județene, cu acordul prealabil al organelor competente prevăzute la art. 6, se vor putea acorda credite rambursabile în rate și cu dobîndă minimă sau fără dobîndă persoanelor fizice care dovedesc că nu pot asigura execuția în timp util a reparațiilor.

Pentru sprijinirea efectuării lucrărilor de protejare, reparare, restaurare și conservare a monumentelor istorice și a zonelor lor de protecție, precum și a clădirilor deținute de persoane fizice în cadrul rezervațiilor arhitecturale, vor fi scutite de impozit clădirile declarate monumente istorice și se va reduce impozitul pentru construcțiile situate în zona de protecție a monumentelor istorice sau în interiorul rezervațiilor de arhitectură, cu condiția ca ele să contribuie efectiv la valoarea artistică, etnografică sau urbanistică a zonei respective. Selecția acestor construcții se va face cu avizul organului competent, potrivit art. 6.

În primăvara anului 1977, trei ani după apariția Legii patrimoniului cultural național, am primit sarcina elaborării normelor privind evidența și conservarea monumentelor istorice, precum și a unor propuneri de modificare a Legii patrimoniului cultural național care să permită abrogarea H.C.M. 661/1955, cerută de măsura generală a abrogării tuturor legilor apărute înainte de 1960, care nu au fost actualizate pînă în 1973. În aceste propuneri, care sînt în fază de prelucrare, am căutat să introduc precizarea deosebirilor între regimul monumentelor istorice și cel al patrimoniului mobil, precum și accentuarea responsabilității consiliilor populare prin menționarea sarcinilor existente privind monumentele istorice, trasate de C.S.E.A.L. (azi C.P.C.P.) încă din 1968 secțiilor de arhitectură și sistematizare, în regulamentul de funcționare ce a rămas în vigoare. Am încercat de asemenea să pun de acord prevederile Legii sistematizării cu cele ale Legii patrimoniului cultural național, în lumina principiilor cuprinse în Legea drumurilor (Legea nr. 37/1975). Totuși, aceste adaptări nu au putut restabili responsabilitatea unică atribuită în 1955 unităților politico-administrative teritoriale. Totodată, propunerile nu au mai cuprins prevederile de înlesnire a reparației clădirilor proprietate particulară, întrucît s-a considerat că o asemenea măsură s-ar putea transforma în sursă de venituri ilicite pentru cei care propun sau aprobă înlesnirea. .

În situația actuală, avînd în vedere recente măsuri de întărire a autorității consiliilor populare județene, precum și necesitatea republicării Legii patrimoniului cultural național și a Decretului nr. 13/1975, dată fiind modificarea structurii și a sarcinilor direcției de resort, consider necesară separarea problemelor monumentelor istorice — implicit ale arhitecturii populare — de cele ale patrimoniului mobil, ambele categorii avînd în comun doar îndrumarea prin organele de specialitate județene, care sînt la ora actuală oficiile pentru patrimoniul cultural național. Regimul monumentelor istorice reclamă reactualizarea Legii din 1955, cu precizarea *responsabilității unice* a consiliilor populare pe linie de protecție a monumentelor istorice. Tot atît de necesară apare completarea Legii sistematizării cu măsurile ce decurg din existența valorilor urbane și rurale din țara noastră. Deoarece intervenția din exterior nu se va putea lipsi niciodată de inițiativa particulară, sînt convinsă că prevederea înlesnirilor de execuție în timp util a reparațiilor nu poate lipsi dintr-o lege a monumentelor istorice din România, așa cum nu lipsește din legislațiile atîtor țări socialiste, fără a mai aminti țările capitaliste. Cît despre ilegalitățile la care ar putea da naștere aceste măsuri, cred că ar fi greșită invocarea lor în condițiile de educație ale societății noastre care cuprind aplicarea fără părtinire a sancțiunilor cuvenite unor rebuturi sociale, capabile să transforme orice relație cu publicul în sursă de avantaje ilicite, — cu atît mai mult cu cît în balanță se află o parte esențială a patrimoniului culturii românești.

# ROLUL FAMILIEI DE ZUGRAVI DIACONOVICI ÎN PICTURA DE ICOANE A SECOLULUI AL XVIII-lea

Dorina Pîrvulescu

În rîndurile ce urmează nu vom încerca o repunere în discuție a datelor biografice sau bibliografice referitoare la cei doi zugravi, căci nume de rezonanță<sup>1</sup> în domeniul istoriei artei le-au încadrat stilul, ci în lumina celor deja spuse, o prezentare mai sintetică, un punct de vedere, ce încearcă să nu țină seama de aprecierile și interpretările numeroase ce s-au făcut pe parcursul mai multor decenii, în lucrări din care unele au devenit de referință.

Considerăm oportun să începem — spre o mai bună orientare — prin punerea în pagină a lucrărilor cunoscute azi a celor doi zugravi.

## Vasile Diaconul

- 1735 — este amintit cu ocazia repictării bisericii de la Tismana, alături de zugravii Ranite, Grigorie, Gheorghe<sup>2</sup> ;  
1762 — pictează biserica de la Clopodia împreună cu George Diaconovici, Ioan Popovici, Radu Lazarovici și Stancu D. . . .<sup>3</sup> ;  
1774 — biserica din Șemlacul Mare<sup>4</sup>.

## George<sup>5</sup> Diaconovici

- 1762 — biserica din Clopodia împreună cu tatăl său ;  
1763 — ușile împărătești — biserica din Rîțișor (Ritisevo — R.S.F.I.) ;  
1764 — ușile împărătești — biserica din Srediște (Srediște) — R.S.F.I. icoană reprezentînd „Plîngerea lui Isus“ (1764 ?) ;  
1768 — icoană reprezentînd scena „Învierea Domnului“ — biserica din Alibunar (R.S.F.I.)<sup>6</sup> ;

<sup>1</sup> I. Frunzetti, *Pictorii bănățeni din secolul al XIX-lea*, București, 1957, p. 13—16.

<sup>2</sup> *Ibidem*, p. 13.

<sup>3</sup> *Ibidem*.

<sup>4</sup> I. B. Mureșianu, *Colecție de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, Timișoara, 1973, p. 77. Biserica din Șemlacul Mare datează din 1886. În lucrarea citată autorul nu specifică despre care Șemlac este vorba. Există o localitate sinonimă și în județul Arad cu o biserică datînd din anul 1771 și care are o pictură veche.

<sup>5</sup> Optăm pentru grafia „George“ cu care apare zugravul în pisanile bisericilor de la Clopodia (Vezi și I. Frunzetti, *op. cit.*, p. 13) și Povergina deși în pisania bisericii din Bătești numele său apare cu grafia „Gheorghe“.

<sup>6</sup> Referitor la pictura din bisericile din Iugoslavia vezi: Olivera Milanović, *Pictură și artă aplicată în Voivodina, în Materiels for the Study of Cultural Monuments of Voivodina* (în limba sîrbo-croată), Novi Sad, 1957. Pentru icoana de la Alibunar, *op. cit.*, p. 48, fig. 2, 3 ; pentru lucrările de la Srediștea Mare, *op. cit.*, p. 62, fig. 19 ; pentru lucrările de la Rîțișor, *op. cit.*, p. 81, fig. 42.

- 1769 — uşile împărăteşti — biserica din Clopodia <sup>7</sup> ;  
 1774 — biserica din Şemlacul Mare — împreună cu Vasile Diaconul <sup>8</sup> ;  
 1781 — icoană reprezentînd „Adormirea Maicii Domnului“ ;  
 1782 — pictura bisericii de la Povergina ;  
 1783 — pictura bisericii de la Băteşti ;  
 1784 — două icoane — biserica din Homoşdia (Timiş) <sup>10</sup>.

Este uşor de observat că după venirea sa în Banat (1736), activitatea diaconului Vasile a fost relativ redusă, ceea ce credem că s-ar explica în primul rînd luînd în considerare factorul vîrstă, pentru că în anul 1735 cînd apare la Tismana trebuie să presupunem că avea cel puţin 20 de ani (între 20—30 ani), că era deja un zugrav format.

Probabil că tocmai formaţia sa de bună calitate l-a ajutat să se impună foarte repede în viaţa artistică a Banatului (unde cam în aceeaşi perioadă zugravii Nedelcu, Stan sau alţii, necunoscuţi, creau opere de ţinută, de cea mai bună calitate) şi să creeze cunoscuta şcoală de la Srediştea (R.S.F.I.).

Ni se pare interesant faptul că în perioada 1736—1762 apare un hiatus în activitatea sa, a cărui cauză nu o cunoaştem azi. Evident, putem presupune mai multe motive ale acestei pauze de activitate. Disparaţia în timp a unor lucrări, eventual existenţa unora necunoscute ; poate fi vorba şi de o perioadă de reducere a ritmului activităţii. Fireşte că întrebări mai pot fi puse ; poate cercetări viitoare le vor găsi răspunsul, dar ceea ce ni se pare important de subliniat indiferent de ritmul activităţii, este menţinerea stilului său pe linia picturii de factură neobizantină, foarte puţin contaminată de arta occidentală.

Chiar dacă s-a spus despre cromatismul său că este „destul de puţin armonic“ <sup>11</sup>, în sensul folosirii culorilor în alăturări neaşteptate, privite în ansamblu, icoanele sale din colecţia Muzeului Banatului <sup>12</sup>, nu dau nota de stridenţă sau de violenţă cromatică la care ne-am aşteptat. În ansamblu, acestea respiră acurateţe, şi poate prin modalitatea de redare a carnaţiei, bazată pe folosirea unei cromatice calde de rozuri, foarte puţin vibrate, personajele reprezentate dobîndesc viaţă, depăşesc stadiul rigidităţii şi imobilismului tradiţional.

Fireşte, formaţia sa „de şcoală“ este uşor de recunoscut după graţia şi eleganţa personajelor, după desenul corect al miinilor, al trăsăturilor feţei, acestea din urmă dobîndind o notă de prospeţime şi de candoare în ansamblu prin forma rotunjită a obrazului, sau zîmbetul vag schiţat. Dacă punerea în pagină, şi în general cromatica puţin valorată, cu senzaţie de platitudine menţin cele două lucrări în sfera picturii de factură tradiţională, în schimb nota de voiciune, absenţa sentimentului de ascetism şi de

<sup>7</sup> Aflate în colecţia Mitropoliei Banatului, cu nr. de inv. 4594 ; Vezi, I. B. Mureşianu, *op. cit.*, p. 57, catalog 349, fig. 124.

<sup>8</sup> Vezi, mai sus, nota nr. 4.

<sup>9</sup> Aflată în colecţia Mitropoliei Banatului, nr. de inv. 4591 ; I. B. Mureşianu, *op. cit.*, p. 44, catalog 165, fig. 26.

<sup>10</sup> I. B. Mureşianu, *op. cit.*, p. 77.

<sup>11</sup> I. Frunzetti, *op. cit.*, p. 14.

<sup>12</sup> Icoanele cu numerele de inventar : PMT-1059, PMT-1061, cu temele „Fecioara cu pruncul“ şi „Isus binecuvîntînd“. În general se discută de existenţa la Muzeul Banatului şi a celorlalte două icoane de la Clopodia, despre care însă nu avem cunoştinţă.

rigiditate date de desenul rotunjit și nu prea accentuat o includ pe deplin în pictura secolului al XVIII-lea.

Este adevărat că deceniile petrecute de Vasile Diaconul în Banatul supus atîtor influențe artistice nu putea să nu-l influențeze, era un fapt firesc și absolut logic. Cu toate acestea se pare că Vasile Diaconul, a rămas în mare măsură tributar viziunii tradiționaliste de a picta, și am înclina să nu-l includem în cadrul picturii „țărănești” ci doar să-l amintim ca fondator al unei școli.

De aici derivă și importanța sa în pictura din Banat — nu atît faptul că a avut mai mulți ucenici <sup>13</sup>, acest lucru nu este nici nou nici izolat, cît faptul că i-a îndrumat pe aceștia, a transmis prin ei cunoștințe de desen, de culoare, de tehnică dobîndite prin experiență și formație artistică.

Și mai important ni se pare a sublinia că această experiență venită din altă provincie românească, în care arta picturii icoanelor se dezvoltase cu o mai puternică amprentă a picturii bizantine, a prins rădăcini în Banat, dovedind capacitatea de receptare, adaptabilitatea artiștilor și, prin ei a populației de aici la mesajul artistic. Firește că în acest caz intervine puternic factorul spiritual, vechea unitate spirituală românească, dincolo de granițele politice, ce-a supraviețuit și s-a menținut în ciuda atîtor diferite influențe.

Este, astfel, foarte interesant să urmărim modalitatea în care experiența lui Vasile Diaconul a fost receptată (înțeleasă și mai ales aplicată) în primul rînd de fiul său George.

Știm despre acesta că s-a născut în 1736, la Srediște, învățînd meserie de la tatăl său și fără să mai amintim de altfel, destul de săracele informații biografice să încercăm să definim modul în care a recepționat și mai ales aplicat cele învățate de la acesta.

În primul rînd credem că ar fi oportun să subliniem existența unor diferențe de stil, de calitate a picturii, pe care vom încerca, măcar parțial, s-o înțelegem. Să luăm spre exemplu — cele două icoane aflate în colecția Muzeului Banatului <sup>14</sup>, icoane ce după părerea noastră le copiază pe cele ale Diaconului Vasile. În ce constă elementul „copie”? În ansamblu aceeași punere în pagină a personajelor cu respectarea pînă și a cromaticii veșmintelor. De fapt sînt niște copii ușor micșorate, lucrate de George după toate probabilitățile cam în aceeași perioadă cu originalele, deci prin deceniul al 7-lea al secolului al XVIII-lea.

Spunem „copii” micșorate, dar, în afară de aspectele generale care concordă, icoanele lui George Diaconovici mai au în plus, ceva din propria-i personalitate și ceva ce aparține artei de influență occidentală. Nu trebuie să uităm că spre deosebire de tatăl său, George s-a format într-un alt mediu, într-o zonă de puternice interferențe culturale, în care influențe ale picturii din Serbia (de tradiție ortodoxă) s-au împletit cu cele ale artei barocului.

De aici au derivat încercările sale de redare a volumelor mai ales prin culoare, ca și prin ușoare valoratii ale acesteia — spre exemplu, curbura obrazului fecioarei, sau ductul unduit al veșmintelor, mai pregnant vizibil

<sup>13</sup> Amintiți de Nicolae Tincu-Velia, *Istoria bisericească politico-națională a românilor preste totu* (în chirilică), Sibiu, 1865, p. 202. Alți autori au preluat informațiile din această lucrare.

<sup>14</sup> Cu numerele de inventar : PMT-973 („Isus binecuvîntînd”), PMT-981 („Fecioara cu pruncul”).

la icoana reprezentându-i pe „Isus binecuvîntînd” — ce amintește unduirea adesea artistică atît de îndrăgîtă de baroc.

Figurile sînt de-a dreptul frumoase, cu fețe ovale rotunjite abia simțit spre bărbie, cu carnația roză, cu buzele corect desenate ale căror colțuri se ridică într-un suris abia schițat, cu ochii ușor migdalați, cu colțuri ascendente.

Dacă privim însă mai de aproape cele două lucrări observăm și unele stîngăcii anatomice mai pregnante în icoana reprezentînd-o pe „Fecioara cu pruncul” a cărei mîini sînt parcă prea mari și prea greoaie în ansamblul picturii.

Din deceniul al VII-lea al secolului, datează și ușile împărătești de la biserica din Clopodia pictate de George Diaconovici în 1769<sup>15</sup>, și realizate foarte apropiat stilistic de icoanele discutate mai sus.

Ușile cuprind două registre — în cel superior — „Buna vestire” în cei inferior patru sfinți patriarhi.

Fecioara stă îngenunchiată înaintea unui pupitru pe care se află o carte deschisă, corpul ușor aplecat înainte, și primește vestea arhanghelului cu o expresie deosebit de liniștită, zîmbitoare chiar, a feței frumoase, ovale, ducîndu-și mîna stîngă la piept în timp ce dreapta o sprijină pe pupitru.

Veșmintul i se unduește tot mai bogat spre poale, îmbrăcîndu-i corpul și lăsînd chiar să i se vadă forma picioarelor.

Și mai interesant este arhanghelul, înaripat după tradiție, pictat în plin zbor, cu genunchii în flexiune, cu corpul aplecat poate în mod artificial, cu tunică și mantie puternic unduite, reușind în ciuda unor exagerări, sau tocmai prin aceste exagerări a poziției corpului să sugereze admirabil zborul.

Scena „Bunei vestiri”, care ocupă aproximativ 60% din suprafața ușilor a făcut ca figurile din registrul inferior să fie nu numai subdimensionate, cît mai ales disproportionale, cu capete și mîini mult mai mari decît restul corpurilor, cu umerii înguști și căzuți, aliniați într-o perfectă frontalitate și imobilitate, de unde și impresia generală de stîngăcie dar mai ales de rigiditate, în contrast cu senzația puternică de mișcare din registrul superior.

Este doar un prim exemplu al stilului foarte inegal, surprinzător de diferit al pictorului. Cu trecerea anilor, în lucrări tîrzii din al 9-lea deceniu al secolului (1781) icoana înfățișînd „Adormirea Maicii Domnului”<sup>16</sup>, ca și în pictura din bisericile din Povergina și Bătești, realizată în 1782 respectiv 1783, asistăm la modificări în sensul simplificării și alunecării spre o artă cu adevărat țărănească.

Spre deosebire de lucrările executate doar cu două decenii înainte, la care influența tatălui se simțea pregnant, acestea mai sus amintite diferă mult ca modalitate de realizare.

În primul rînd personajele dobîndesc aproape fără excepție, fețe ovale, cu frunți înalte și bombate și mult lățite, în vreme ce trăsăturile sînt relativ sumar schițate, fără ca prin aceasta *expresia* să sufere. Dimpotrivă, figurile dobîndesc o expresivitate sporită, sînt capabile chiar să exprime stări sufletești.

<sup>15</sup> Vezi, mai sus, nota 7.

<sup>16</sup> Vezi, mai sus, nota 9.

Fiecare fragment pictat devine o pagină ilustrată a bibliei, însoțită și de text în limba română, separată prin benzi sau medalioane unduite după moda barocă, narind câteva dintre cele mai cunoscute și mai importante scene biblice, care conform tradiției pot fi ilustrate în nava bisericii.

Fiindcă, trebuie din nou subliniat, programul iconografic tradițional a fost întru totul respectat, dar în mare măsură simplificat, și redus la câteva scene importante. Este foarte interesant însă de observat că în ciuda manierei simple de redare a personajelor, acestea sînt construite într-un mod foarte dinamic, scenele devin fragmente de viață (ex. scena „Drumul spre Golgota” — din biserica din Povergina, sau „Sărutul lui Iuda” din aceeași biserică). Credem că tocmai în aceste voite simplificări ale unui tradițional și rigid program iconografic, cît și în modalitatea mult mai logică de interpretare, constă aportul mare al lui George Diaconovici la evoluția picturii din Banat. Chiar dacă această evoluție s-a petrecut în sensul ruralizării artei de-a picta pe lemn, acest fenomen însuși are, pentru momentul istoric respectiv importanța sa pentru că nu trebuie să uităm nici o clipă, că *aceste transcrieri* sau ilustrări ale bibliei, la nivelul de înțelegere al populației din satele românești, inclusiv folosirea limbii române la texte și pisanii, mărturisesc lupta pentru menținerea nealterată a spiritualității românești străvechi, căreia încerca să i se opună în sensul dominării, puternicul misionarism catolic.

Această simplificare a manierei de a picta, puternic vizibilă după cum menționam mai sus în lucrări din deceniul al 9-lea al secolului, nu trebuie înțeleasă la modul absolut. George Diaconovici n-a uitat cele învățate de la tatăl său ; chiar în aceeași biserică spre exemplu, pictura navei se diferențiază de cea a altarului. În biserica de la Bătești, în altar, unde este figurată teoria apostolilor sîntem puși în fața unei picturi de mai bună calitate în sensul unei execuții mult mai îngrijite și mai atente. Iar, în pronaosul bisericii de la Povergina, din nefericire destul de deteriorată unde este figurată „Judecata din urmă”, modul de realizare a personajului aflat în genunchi în fața morții, creat exclusiv prin tonuri de brun, cu mîna ridicată, ușor supradimensionată dar exprimînd ca și fața un dramatism puternic, înseamnă deja cunoașterea și aplicarea unor legi ale picturii moderne.

Amintesc în mod special la sfîrșit magistralul portret al țăranului Ion Medescu, ctitorul bisericii de la Povergina.

Un portret de ctitor nu reprezenta o noutate la sfîrșitul secolului al XVIII-lea ; dezvoltat inițial în Oltenia, genul portretului votiv s-a răspîndit și-l întîlnim și în Banat în unele biserici de lemn între care cel mai cunoscut exemplu îl oferă portretul de ctitor de la Zolt. Acolo mîna meșterului țăran este perfect vizibilă, portretul are, judecînd din punct de vedere artistic, defecțiuni și stîngăcii inerente.

Spre deosebire de acesta, portretul lui Ion Medescu, pare portret realizat după regulile celui de șevalet, și considerăm că execuția sa surprinzător de realistă, îl fac să depășească stadiul unui simplu portret de aparat. Este un personaj pe care pictorul, depășindu-se pe sine, l-a prezentat mai presus de vîrsta sau rangul social ușor de recunoscut după veșmintele bogate, căruia i-a surprins în modelul gurii și al ochilor nota de persona-

litate, ușoara înclinare spre visare, ce se dorește contrabalansată de zîmbetul abia schițat.

Iată cum în mod paradoxal un singur artist oferă în această epocă imaginea unei personalități complexe, mult mai puternic conturate decât personalitatea tatălui său, fiind un om în deplină concordanță cu multitudinea de manifestări a secolului, cu o formație artistică de bună calitate, care s-a adaptat mediului pentru care a pictat. Credem că și aici este o dovadă a capacității de înțelegere a spiritului veacului, a necesității unei arte realizate pentru omul de rînd, la nivelul de înțelegere al acestuia, pentru menținerea vie a tradiției. Credem de aceea că lucrările executate de George Diaconovici în deceniul al 9-lea al secolului ilustrează pe deplin ipoteza lansată mai sus, pentru că, numai în acest fel ne putem astăzi explica coexistența în spațiul aceleiași biserici a două sau trei maniere de realizare a programului iconografic, iar în cazul picturii de la Povergina, uluitoarea coexistență a picturii de factură țărănească, dominantă în nava bisericii, alături de portretul splendid realizat în cea mai pură tehnică a picturii de șevalet.

Unele opinii înclină spre a-l cataloga pe George Diaconovici drept „meșteșugar modest“, autor al unor lucrări „masive ca tratate, mediocre de altfel“<sup>17</sup>, sau în a-l include pe George Diaconovici în grupul zugravilor care au făcut un compromis între iconografia arhaică și elementele baroce<sup>18</sup>. În acest ultim exemplu ne aflăm mai aproape de nuanța cu care trebuie apreciată opera sa. Firește nu este greșit a-l considera ca reprezentant al picturii țărănești, dar credem că acest lucru ar trebui oarecum nuanțat, tocmai pornind de la multitudinea modalităților sale de a picta.

Credem că mai degrabă ar trebui spus despre acesta că a fost un artist care și-a adaptat modalitatea de-a picta în funcție de destinarii lucrărilor ; a știut să lucreze pe gustul acestora și astfel nu ne mai apare ca deosebit faptul că în plină epocă de lucru la biserici sau icoane (vezi icoana din 1781)<sup>19</sup>, destinate unor medii sătești și realizate la nivelul de înțelegere al acestora, apare un surprinzător de realizat portret, în care pictorul s-a depășit pe sine, dar mai ales, și-a depășit mult tatăl și dascălul, ale cărui lucrări (din păcate foarte puține ne oferă indiciul unui artist corect în execuție dar destul de puțin inventiv, în fond aparținînd și ilustrînd la rîndu-i o epocă).

Considerăm că încercînd să abordăm înțelegerea artei lui George Diaconovici sub aceste aspecte putem ajunge la concluzia că acesta, deși s-a intitulat modest „zugrav“ și-a depășit cu mult statutul, chiar dacă acest fapt nu este întotdeauna ușor de sesizat (deși poate fi sesizat în multe detalii) în modalitatea sa de-a picta, în apelul la culoare, încercările de a modela volumele prin degradeuri de ton, în redarea cu elemente anecdotice a scenelor, în apelul la dinamism, în încercările de folosire chiar a eclerajului (deși nu prea corect), în tendința de raportare a personajelor în compoziții la elementul central al acesteia.

<sup>17</sup> I. Frunzetti, *op. cit.*, p. 14.

<sup>18</sup> O. Milanovič, *op. cit.*, p. 86.

<sup>19</sup> Vezi, mai sus, nota 9.



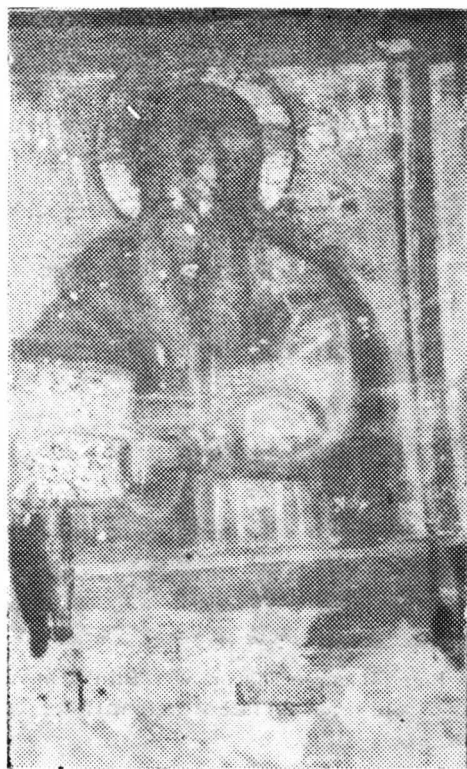
**Fig. 1. George Diaconovici — portretul ctitorului Ion Medescu, biserica de la Povergina, 1782.**



**Fig. 2. George Diaconovici, Sfântă, nava bisericii de la Povergina, 1782.**



**Fig. 3. George Diaconovici Arhidiaconul Laurențiu, altar, biserica de la Povergina, 1782.**



**Fig. 4, 5, 6. George Diaconovici, Apostoli fragment de iconostas, biserica din Bătești, 1783.**

Fig. 7. George Diaconovici, Heruvim, iconostas, biserica din Bătești, 1783.



Tocmai prin aceste aspecte ale tehnicii de-a picta, prin complexitatea stilului său, George Diaconovici se înscrie pe deplin în ambianța artistică a sfârșitului de secol al XVIII-lea, caracterizată prin elementul de complexitate, neomogenă, în care tendințe diverse au încercat să se impună, iar acest reprezentant al picturii vechi românești, a știut cu un deosebit simț de discernămint, să creeze, să aleagă cele mai convenabile laturi ale uneia sau alteia dintre tendințe dînd opere de o mare frumusețe și acuratețe, impresionante pentru privitorul de azi tocmai prin perfectă simbioză, lipsită de ostentația unor elemente eterogene, lucrări destinate satelor românești, păstrătoare și iubitoare ale tradiției, ce-a însemnat în acest caz lupta pentru menținerea personalității, a limbii române, în ansamblu a tuturor manifestărilor de viață românească, vizavi de penetrația insinuantă, tenace, ce-o aminteam mai sus, a bisericii și a misionarismului catolic în Banatul aflat de la începutul secolului al XVIII-lea (1718) sub stăpînire austriacă.

## RÉSUMÉ

Dans la peinture religieuse de la deuxième partie du XVIII-ème siècle, les peintres de la famille Diaconovici ont eu un rôle important que nous avons essayé de le présenter dans le travail ci-dessus.

Sur le diacre Vasile (Diaconul Vasile) qui était venu après 1735 en Banat de la région d'Olténie, on sait assez peu. Sur son activité en Banat les dates sont peu connues.

Il nous semble important que le diacre Vasile avait emporté la technique de la peinture murale et d'icônes de la Valachie et qu'il avait fondé à Srediște (en R.S.F. de Yougoslavie actuellement) une „école“ de peinture transmetant ainsi des solides connaissances de peinture.

Parmi les disciples, son fils, George, a eu une évolution intéressante que nous avons essayé la présenter et l'expliquer. Auteur de la peinture de plusieurs églises

de Banat, il est connu comme peintre d'icônes aussi, les unes connues, d'autres disparues aujourd'hui. Il nous semble important de mettre en évidence son style inégal qui renferme des tableaux de la meilleure qualité, réalisés dans la technique de la „peinture de chevalet“, (par exemple le portrait de Ion Medescu, le fondateur de l'église de Povergina — 1782) et des tableaux de peu d'importance. Dans son oeuvre se mêlent aussi des tardives influences du baroque, des structures populaires qui engendrent des oeuvres pleines de dynamisme et de précision stylistique (voir la peinture des églises de Povergina et de Bătești).

Le dessin simple et clair, dépourvu de la symbolique traditionnelle et d'ascétisme, accompagné d'un texte en roumain facilitant la compréhension des scènes, avait comme but un art humain, simple et accessible aux habitants des villages roumains, un art continuant, bien que sous une nouvelle forme, la tradition et la spiritualité roumaines.

# MUZEOGRAFIA ETNOGRAFICĂ DIN ROMÂNIA

## DECENIILE 1950—1980

*Georgeta Stoica, Ioan Godea*

Aniversarea a 60 de ani de la înființarea P.C.R., prilej de reflexie și analiză în toate domeniile, ne îndeamnă să facem o scurtă retrospectivă a ceea ce a însemnat în viața României, pe planul cercetării etnografice și al dezvoltării rețelei muzeelor, sprijinul neprecupețit, moral și material, acordat domeniului, atenția și grija față de tradițiile culturii populare și ale valorificării lor.

Au trecut peste o sută de ani de când mari patrioți, iubitori ai poporului, personalități în domeniul științei, artei și culturii, s-au aplecat cu dragoste asupra creațiilor modeste ale țărănimii. Marele savant Alexandru Odobescu a studiat cu pasiune creația plastică țărănească militând cu pasiune pentru participarea României la expoziția universală de la Paris (1867) cu exponate de artă populară. George Barițiu, Ion Ionescu de la Brad, Petru S. Aurelian, o pleiadă de mari cărturari și patrioți români care au înțeles temeiurile științifice și educative ale cunoașterii artei populare au adus o contribuție însemnată la creșterea interesului față de acest domeniu.

Ca urmare în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și cu deosebire spre sfârșitul lui se dezvoltă cercetările etnografice ale savantului B. P. Hașdeu și ale unor harnici culegători și cercetători ca Simion Florea Marian, T. T. Burada, Tudor Pamfile.

Ceea ce constituie o caracteristică a cercetărilor desfășurate în domeniul etnografiei și artei populare încă de la începuturi este caracterul lor concret, împletirea studiului teoretic cu acțiunea de culegere și colectare de obiecte și informații care au stat la baza viitoarelor muzee. Se poate spune că în țara noastră preocupările pentru cunoașterea „frumosului” în creația țărănească nu pot fi separate de constituirea și consolidarea colecțiilor muzeale de artă populară și de publicarea unor albume conținând „izvoarele strămoșești” din domeniul lemnului, țesăturilor etc.

Activitatea neobosită desfășurată de Al. Tzigara-Samurcaș, pentru înființarea, în 1906, și construirea unei clădiri pentru „Muzeul național de artă”, precum și expozițiile de artă populară organizate în străinătate (Berlin și Amsterdam, 1909 ; Viena, 1910 ; Roma, 1911 ; München, 1912 ; Geneva, 1925 ; Paris, 1927 ; Barcelona, 1929 ; Helsinki, Oslo, 1935 ; Bruxelles, 1935) au deschis artei populare românești drumul recunoașterii internaționale.

Albumele tipărite (Dimitrie Comșa, Eliza Brătianu, I. Voinescu, Margareta Miller-Verghi) demonstrează același caracter aplicativ al cercetărilor desfășurate în perioada de început a cercetărilor, dorința de a face cunoscute în rândurile publicului larg cunoștințe privind bogăția și varietatea artei populare românești.

Cercetările asupra artei populare românești, efectuate de savanții români (la începutul sec. al XX-lea) Nicolae Iorga și G. Oprescu s-au soldat cu publicarea unor lucrări de valoare internațională cum sînt: „L'art populaire et Roumanie, son caractère, ses rapports et son origine“, Paris, 1923 și respectiv „Arta țărănească la români“, București, 1922 dar și cu formarea unor importante colecții de artă populară.

Atît lucrările apărute cît și muzeele înființate căutau să ofere o imagine convingătoare asupra rădăcinilor străvechi ale artei populare românești, raportînd variatele ei manifestări la moștenirea daco-romană și la orizonturile neolitice și ale epocii bronzului, la strălucita moștenire romană și bizantină.

Romulus Vuia, primul profesor de etnografie de la Universitatea din Cluj, a îmbinat cercetarea de teren cu aspectele muzeografice ale acesteia putînd fi considerat întemeietorul Muzeului etnografic al Transilvaniei.

Alături de istorici, geografi, etnografi, Școala sociologică a prof. D. Gusti și-a adus aportul la dezvoltarea muzeografiei etnografice finalizînd printre altele cercetările din numeroase campanii și prin înființarea, în 1936, a Muzeului satului din București.

Tradiția înaintașilor a fost preluată și valorificată plenar în ultimele trei decenii cînd studiile etnografice și de artă populară au luat un avînt deosebit. Se poate spune că începînd cu anul 1949 cercetarea etnografică a devenit o activitate sistematică și planificată a unor colective din muzee sau instituțiile de specialitate fără ca prin aceasta să se îndepărteze de ațeeuă concretă de culegere și valorificare prin intermediul muzeului.

Cercetători cunoscuți, istorici de artă și etnografi cu dragoste de țară și pasiune pentru profesiune, și-au închinat o parte din viață muzeologiei etnografice, cercetării și publicării a numeroase studii îmbrățișînd toate ramurile artei populare, aducînd contribuții hotărîtoare la definirea caracterelor și la precizarea însușirilor artistice ale creației populare. În timpul acestor cercetări, extinse de-a lungul perioadei de construire a socialismului în țara noastră, s-au constituit colecții și muzee noi, au fost dezvoltate și îmbogățite cele existente, s-au schimbat conceptele cu privire la cercetarea specific muzeală, la rolul muzeului în societatea contemporană.

Organizarea cercetărilor etnografice și de artă populară în cadrul unor institute de profil ale Academiei R.S.R. s-a împletit, la începuturile sale, cu activitatea muzeelor deoarece cei mai buni specialiști sau conducători ai acestor instituții au fost în același timp cercetători încadrați la Institutul de Istoria Artei — Secția de artă populară — la București, Cluj, Sibiu : Gh. Focșa, P. Petrescu, C. Irîmie, N. Dunăre, B. Zderciuc, T. Bănățeanu, V. Butură, K. Kos. Cercetările au fost axate în principal pe studiul istoriei arhitecturii, interiorului și mobilierului popular, meșteșugurilor artistice și a portului. Aceste studii au îmbrățișat deci, diferite ramuri ale artei populare românești, desfășurîndu-se în toate zonele etnografice ale țării ceea ce a contribuit la conturarea unei rețele muzeale de profil reprezentativă și echilibrat repartizată.

Colaboratorii institutelor în calitate de muzeografi, cunoscători și iubitori ai muncii de colectare și valorificare prin expoziții a rezultatelor cercetării au dovedit prin activitatea desfășurată, valoarea inestimabilă a îmbinării teoriei cu practica, a cercetării fundamentale cu cercetarea aplicativă.

Pentru prima dată s-au făcut studii de specialitate în numeroase zone a căror artă populară era necunoscută (sudul Olteniei și Munteniei, stepa Jijiei, Podișul central Moldovenesc, cîmpia din vestul Transilvaniei, Banatul și Dobrogea. În timpul acestor cercetări s-a strîns un bogat patrimoniu de obiecte și documente de mare valoare științifică, precum și o mare cantitate de material ilustrativ, a cărui valoare sporește cu fiecare an.

Datorită condițiilor create, a înțelegerii și entuziasmului cu care o generație întreagă de etnografi și istorici de artă au lucrat neobosit, instituții muzeale de renume (Muzeul satului și de artă populară din București, Muzeul etnografic al Transilvaniei) s-au dezvoltat și reorganizat pe baze noi ; au apărut muzee naționale și zonale importante (Muzeul tehnicii populare din Dumbrava Sibiului, Muzeul etnografic al Moldovei, Muzeul pomiculturii și viticulturii) ; rețeaua muzeală s-a îmbogățit cu muzee județene de mare valoare științifică și educativă acolo unde cu 30 de ani în urmă nu exista nimic : (Muzeul maramureșan Sighetul Marmației, secțiile de etnografie și artă populară de la Oradea, Baia Mare, Satu Mare, Drobeta-Turnu Severin, Curtișoara, Bujoreni, Buzău, Slatina, Tulcea, Constanța, Vaslui, Bacău, Piatra Neamț, Suceava, Gura Humorului, Botoșani, Covasna, Miercurea Ciuc, Gheorghieni, Cristuru Secuiesc, Bistrița, Năsăud, Slobozia etc.

Paralel cu cercetarea patrimoniului tradițional cercetările au avut în vedere faptul că arta populară românească se află azi într-un proces complex de transformare ca urmare a industrializării, urbanizării și cooperativizării agriculturii, implicînd profunde mutații mai ales în ceea ce privește funcționalitatea obiectelor de artă populară.

Directa preocupare a statului de a apăra cît mai bine de orice degradare arhiva vie pe care o reprezintă folclorul și arta populară românească, de a crea condiții de cercetare și descifrare a mesajului istoric, etic, estetic și filosofic dar și de sesizare a noului s-a reflectat corespunzător și în orientarea cercetărilor prin stabilirea unei ierarhii a priorităților dar și într-o largă și entuziastă activitate desfășurată de cercetători în cele trei decenii la care ne referim pentru îndrumarea creatorilor, combaterea factorilor de poluare, promovarea noului, concretizate în colecțiile de creație contemporană, în numeroasele expoziții ale creatorilor contemporani într-o vastă activitate desfășurată în cadrul Festivalului național „Cîntarea României“.

Această perioadă s-a concretizat și printr-o amplă activitate expozițională în străinătate însoțită de prezentări științifice corespunzătoare ale artei populare de muzeografii-cercetători care au lucrat în acest timp.

Cercetarea în domeniul etnografiei și artei populare s-a îmbinat cu formarea de specialiști în cadrul învățămîntului superior, aproape toți cei care și-au adus contribuția în domeniul muzeografiei etnografice desfășurînd și activitate didactică : R. Vuia, Gh. Focșa, T. Bănățeanu, P. Petrescu, V. Butură, K. Kos, N. Dunăre, B. Zderciuc, I. Chelcea.

Mulți din muzeografii etnografi (C. Irimie, T. Bănățeanu) alături de alții care au devenit azi cercetători în cadrul unor institute de profil (P. Petrescu) sau retrași din activitatea directă (V. Butură, B. Zderciuc, K. Kos, N. Dunăre, I. Chelcea, Gh. Focșa, T. Mozés), continuă să valorifice prin lucrări de specialitate cercetările aducîndu-și contribuția pe această cale la realizarea unor tratate, lucrări de sinteză și a Atlasului etnografic al României. Exemplul acestor înaintași și pioneri în cerce-

tarea etnografică trebuie urmat și dus mai departe prin realizări de înaltă profesionalitate pătrunse de spirit patriotic.

Prezentăm în cele ce urmează activitatea de cercetare etnografică, organizare de muzee și valorificare desfășurată la București, Cluj, Sibiu, Oradea și Iași de specialiști cu renume care au adus o contribuție însemnată la înfăptuirea politicii P.C.R. în acest domeniu în anii 1950—1980<sup>1</sup>.

## BUCUREȘTI

### GHEORGHE FOCȘA

S-a născut la 15 octombrie 1903 în satul Râșcani, județul Vaslui. După absolvirea facultății de litere și filozofie a Universității din București în anul 1942 funcționează ca asistent și conferențiar universitar. În anul 1947 obține diploma de doctor în istorie la Universitatea din București. Între 5 februarie 1948 și 15 martie 1978 a fost director al Muzeului Satului din București. Pentru merite deosebite în activitatea sa a fost distins cu numeroase ordine și medalii românești și străine. A început cercetările etnografice din 1930 activând în cadrul echipelor studențești ale Școlii Sociologice de la București. A participat la numeroase reuniuni științifice internaționale și a vizitat mai multe mari muzee etnografice din diverse țări : U.R.S.S., Suedia, S.U.A., Danemarca, Olanda, Belgia, R.F. Germania, Ungaria. Cea mai mare parte a activității sale științifice a fost îndreptată spre dezvoltarea și orientarea pe baze noi a Muzeului Satului din București, contribuind la îmbogățirea patrimoniului cu numeroase monumente și obiecte, la valorificarea colecțiilor în scop științific și cultural educativ, ducând mai departe opera înaintașilor. A organizat și condus numeroase reuniuni științifice, activități culturale dedicate publicului larg, a susținut nenumărate conferințe de popularizare, a scris articole de popularizare a valorilor perene ale culturii populare tradiționale românești, realizările muzeografiei etnografice românești. Cercetările sale aprofundate în câteva zone etnografice ale țării au rodit prin studii și lucrări de tip monografic.

### *Bibliografie selectivă*

*Elemente decorative la bordeiele din sudul Regiunii Craiova*, București, 1957 ; *Arta populară. Port, țesături, cusături* (în colaborare), București, 1957 ; *Muzeul Satului*, București, 1958 ; *Arta populară română*, București, 1962 ; *Muzeul Satului din București*, București, 1972 ; *Țara Oașului. Studiu etnografic. Cultura materială*, București, 1975 ; *Muzeul Satului și de artă populară din București, tezaur inestimabil de cultură și creație românească*, în *Revista muzeelor*, București, 1978, nr. 5.

### PAUL PETRESCU

S-a născut la 27 iunie 1921 în Cetatea Albă. După absolvirea Liceului „Costache Negruzzi” din Iași urmează cursurile Universității din Bucu-

<sup>1</sup> Activitatea muzeografilor-etnografi mai tineri, inclusiv bibliografia generală a bibliografiei etnografice și muzeografice din România în perioada menționată în titlul acestei comunicări vezi la : I. Godea, *Lexicon bibliografic al culturii populare din România (1944—1980)*, manuscris în curs de publicare la Editura științifică și enciclopedică, București.

rești devenind licențiat în drept (1946), în litere și filozofie (1948). În anul 1947 i se acordă titlul de doctor în științe politice și economice iar în 1969 acela de doctor în filozofie. Între 1948—1950 lucrează ca redactor la Institutul central de statistică apoi își continuă activitatea ca asistent la Muzeul Satului din București. Între 1953—1975 lucrează în domeniul cercetării (cercetător științific, cercetător științific principal, șef de sector și secretar științific) la Institutul de istoria artei din cadrul Academiei R.S.R. apoi se transferă la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice din București, unde este și în prezent șef de sector. De peste doisprezece ani este conducător științific pentru doctorat la disciplina istoria artei populare. Membru titular al Uniunii artiștilor plastici, membru în colegiile de redacție a celor mai importante publicații științifice de artă, etnografie și artă populară din țară, cercetător științific, Paul Petrescu a fost invitat de nenumărate ori să predea cursuri la universități și institute de cercetare din Europa, Asia și America contribuind în grad înalt la promovarea științei românești peste hotare. A reprezentat România la numeroase reuniuni științifice europene și mondiale în probleme de etnografie, artă populară, civilizație europeană. Studiul fenomenului culturii populare din mai multe țări (Bulgaria, Austria, R.F. Germania, India, U.R.S.S., Olanda, Belgia, S.U.A., Anglia, Italia, Danemarca, Iugoslavia, Suedia, Finlanda etc.) i-a permis elaborarea unor lucrări de tip comparatist, cu încadrarea fenomenelor culturii populare românești în arii de cultură și civilizații indo-europene și mondiale. Este membru al mai multor societăți și organisme științifice internaționale printre care : Comitetul de elaborare și coordonare al Atlasului etnologic al Europei, în Grupul de lucru al Centrului european de coordonare a cercetării și documentării în științe sociale de pe lângă UNESCO, membru al Organizației științifice internaționale „Current Anthropology” cu sediul la Chicago, în Asociația internațională a criticilor de artă cu sediul la Paris etc. A făcut cercetări sistematice și aprofundate sinteze naționale, articole, cursuri de mare interes pe care le predă în specialitatea istoria și teoria artei populare la Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu” din București. A condus și conduce specializarea în România a multor cercetători și doctoranzi străini în probleme de cultură populară românească. Pentru merite științifice și culturale deosebite și-a atras stima și prețuirea școlii etnografice românești și europene, a fost distins cu premii, distincții și medalii, cu titluri onorifice acordate în țară și peste hotare.

### *Bibliografie selectivă*

*Arta populară românească. Despre așezări și arhitectură*, București, 1955 ; *Ceramica din Hurez* (în colaborare), București, 1956 ; *Arhitectura populară românească. Regiunea Hunedoara* (în colaborare), București, 1956 ; *Arhitectura în Muzeul Satului* (în colaborare), București, 1956 ; *Rümänische Volkskunst*, Braunschweig, 1957 ; *Arhitectura populară românească. Regiunea Dobrogea* (în colaborare), București, 1957 ; *Arhitectura populară românească. Regiunea Ploiești* (în colaborare), București, 1957 ; *Arhitectura populară românească. Regiunea Pitești* (în colaborare), București, 1958 ; *Manual de ceramică populară*, București, 1958 ; *Arta populară românească. Ceramica* (în colaborare), București, 1958 ; *Folk Art in Romania*, București, 1958 ; *Arhitectura populară românească. Regiunea București* (în colaborare), București, 1959 ; *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, 1960 ; *Arta populară românească*,

București, 1960 ; *România. Ghid. Arta populară*, București, 1960 ; *Romanian textiles*, Londra, 1965 ; *Arta populară. Îndreptar metodic* (în colaborare), București, 1966 ; *Scoarțe românești* (în colaborare), București, 1966 ; *Arta populară românească*, București, 1966 ; *Tapis roumains et kilim balcanique*, Sofia, 1967 ; *Arta populară din Argeș-Muscel*, București, 1967 ; *Meșteșuguri artistice în România* (în colaborare), București, 1967 ; *Broderia pe piele în arta populară românească*, București, 1968 ; *Arta populară de pe Valea Bistriței*, București, 1969 ; *Arta populară românească* (în colaborare), București, 1969 ; *Motifs archaïques dans l'art populaire des peuples balkaniques*, Ohrida, 1971 ; *Motive decorative celebre*, București, 1971 ; *Meșteșuguri artistice în România* (în colaborare), București, 1975 ; *Tezaur de arhitectură populară din Gorj, Craiova*, 1973 ; *Arhitectura țărănească de lemn din România*, București, 1974 ; *Creația plastică țărănească*, București, 1976 ; *Introduction to Romanian Textiles*, Los Angeles, 1978 ; *Arta populară a românilor din Dobrogea* (în colaborare), București, 1979.

## NICOLAE UNGUREANU

S-a născut la 14 ianuarie 1927 la Bujoreni (j. Vilcea). Între anii 1938—1946 a urmat cursurile Liceului din Rm. Vilcea. Funcționează ca învățător suplinitor în satul Bogdănești, perioadă în care lucrează și la cariera de piatră din Cozia. Între anii 1947—1951 urmează cursurile facultății de istorie de la Universitatea din București după care lucrează ca muzeograf la Muzeul Olteniei din Craiova până în anul 1953 când este promovat la Comitetul pentru așezăminte culturale din Ministerul învățămîntului și culturii. Ocupă succesiv posturile de inspector general, instructor, instructor principal în Consiliul culturii și educației socialiste. La 15 martie 1978 este numit director al Muzeului satului și de artă populară București, funcție pe care a îndeplinit-o până la moartea sa prematură din anul 1981. Nicolae Ungureanu în funcțiile pe care le-a avut și-a adus un mare aport la creșterea și dezvoltarea rețelei muzeale de profil etnografic din țara noastră. Are meritul de a fi susținut înființarea, organizarea și profilarea pe baze moderne a mai multor muzee etnografice precum cele din : Rădăuți, Gura Humorului, Bujoreni-Vilcea, Curtișoara-Gorj, Casa Băniei, Măldărăști, Lugoj, Caransebeș, Oradea, Beiuș, Satu Mare, Miercurea Ciuc, Cristuru Secuiesc, Reghin etc. A contribuit mult la popularizarea patrimoniului etnografic românesc atât în țară cât și peste hotare mai ales prin intermediul unor expoziții precum cele organizate la Munchen, Mannheim, Londra, Alger, Varșovia, Sofia, Haga, Moscova. A inițiat și coordonat prima manifestare internațională organizată în țara noastră în domeniul muzeelor etnografice în aer liber — Simpozionul „Muzele etnografice în aer liber. Principii și metode” (1966), alături de Boris Zderciuc, Cornel Irimie și Valer Butură. Pentru documentare și schimb de experiență a făcut mai multe călătorii la diverse muzee etnografice din Europa și America.

### *Bibliografie selectivă*

*Considerații cu privire la cercetarea și valorificarea științifică a patrimoniului muzeelor etnografice*, în *Revista Muzeelor*, 1965, nr. 1 ; *Muzeul etnografic în aer liber, mijloc original de reflectare a culturii populare*, în

volumul „Simpozionul : Organizarea muzeelor etnografice în aer liber — principii și metode“, București, 1966 ; *Cu privire la oglindirea specificului culturii populare românești de către muzeele etnografice*, în *Cibinium*, Sibiu, 1966 ; *Locul monumentelor de arhitectură populară în cadrul programului de sistematizare și modernizare a satului contemporan*, în *Buletinul monumentelor istorice*, București, 1970, nr. 4 ; *Preocupări pentru perfecționarea pregătirii cadrelor de specialitate din muzeele de etnografie și de artă populară*, în *Revista muzeelor*, 1970, nr. 1 ; *Principii și țeluri în organizarea muzeelor cu caracter sociologic și etnografic din România*, în *Volumul Muzeu cu caracter etnografic-sociologic din România*, Sibiu, 1971 ; *Colaborarea dintre muzeograf și arhitect în organizarea unui muzeu modern*, în *Revista muzeelor*, 1972, nr. 6 ; *Muzeul viticulturii și pomiculturii în contextul muzeelor etnografice în aer liber din România*, în *Museum*, Golești, 1974.

## BORIS ZDERCIUC

S-a născut la 24 iulie 1918 în localitatea Chiselița Nouă din județul Hotin (azi U.R.S.S.). În anul 1948 este licențiat în litere și filozofie la Universitatea din Cluj după care este repartizat ca asistent la Conferința de etnografie de pe lângă facultatea de istorie a universității clujene (pînă în 1951). La 1 noiembrie 1953 este transferat ca asistent la Muzeul Satului din București devenind la scurt timp șef de secție, funcție pe care o va îndeplini pînă la 31 decembrie 1968. Între anii 1969—1975 a lucrat la Institutul de psihologie al Academiei de științe sociale și politice în calitate de cercetător științific principal. Din 1975 pînă la pensionare (1980) a fost cercetător științific principal la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice din București inițiind și conducînd Buletinul pentru Atlasul etnografic al României. A conferențiat despre cultura populară românească în mai multe țări europene printre care : Norvegia, Finlanda, Polonia, Franța, precum și în Israel. A întreprins cercetări sistematice în multe zone etnografice ale țării studiind cu predilecție arhitectura și locuința tradițională. A inițiat și condus primele cercetări psihosociologice ample legate de relația muzeu-public în țara noastră a căror rezultate sînt în curs de definitivare și publicare. A descoperit și transferat nenumărate unități arhitectonice și monumente etnografice în mai multe muzee etnografice în aer liber din țara noastră.

## Bibliografie selectivă

*Arta creștăturilor în lemn la români* (în colaborare), București, 1960 ; *Tilișca. Un sat din Mărginimea Sibiului. Aspecte de cultură și artă populară*, București, 1963 ; *Covorul maramureșan*, București, 1963 ; *Arta populară în România* (în colaborare), București, 1964 ; *Creștături în lemn în arta populară românească* (în colaborare), București, 1967.

## TANCRED BĂNAȚEANU

S-a născut la 10 iulie 1922 în localitatea Siret. Urmează liceul la Cernăuți și București. În anul 1944 a absolvit facultatea de litere și filozofie a Universității din București fiind licențiat în istoria literaturii române moderne și folclor. Teza de doctorat, cu tema „Motivul omorîrii balaurului în mitologii și folclor“, o susține la Universitatea din Cluj

(profesor Romulus Vuia) în anul 1946. Lucrează ca asistent suplinitor la Muzeul etnografiei al Transilvaniei și conferențiar la catedra de folclor a facultății de filologie din Cluj. În anul 1951 se transferă la București ca asistent la Muzeul de artă populară al R.S.R. devenind la scurt timp șef de secție iar din 1953 director. În această calitate s-a preocupat de toate aspectele pe care o instituție de profil muzeografic le urmărește prin însăși statutul său : activități cultural-educative, cercetări de teren, activități didactice, creșterea patrimoniului, valorificarea acestuia prin studii, articole, conferințe etc. În lucrările elaborate s-a preocupat în mod special de aspecte privind caracterul tipic și specific etnic (prin analiza morfologică, funcțională și estetică) a culturii populare, unitatea în varietate, delimitarea zonală a fenomenelor, evoluția istorică a faptelor de cultură populară, creația populară contemporană.

Este membru al Uniunii artiștilor plastici — secția de critică de artă, Institutului internațional de arheocivilizație de la Paris, Societății de etnografie a Ungariei, Societății de etnografie a Iugoslaviei, Societății italiene de etnografie.

A făcut călătorii pentru organizarea unor expoziții de prestigiu prezentând conferințe în : China, Elveția, Iugoslavia, Egipt, Cehoslovacia, Albania, Bulgaria, R.F. Germania, Pakistan, Mongolia, Franța.

### *Bibliografie selectivă*

*Portul popular din Țara Oltului*, București, 1955 ; *Portul popular din Țara Oașului*, București, 1956 ; *Arta populară din Republica Populară Română*, Port, țesături, cusături (în colaborare), București, 1957 ; *Cooperativele de artă populară din R.P. Chineză*, București, 1958 ; *Ornamentul în arta populară românească* (în colaborare), București, 1963 ; *Arta populară din România* (în colaborare), București, 1964 ; *Portul popular românesc din regiunea Maramureș*, București, 1965 ; *Ceramica din Glogova*, București, 1966 ; *Arta populară din nordul Transilvaniei* (în colaborare), București, 1969 ; *Arta populară bucovineană* (în colaborare), București, 1975.

## CLUJ

### VALER BUTURĂ

S-a născut la 16 decembrie 1910 la Sălciua, județul Alba. După absolvirea facultății de geografie-științele naturii, la Universitatea din Cluj, lucrează cîțiva ani ca profesor în învățămîntul liceal iar apoi în calitate de preparator la Muzeul botanic din Cluj. În anul 1939 se transferă la București unde lucrează la Institutul Social Român pînă la desființarea acestuia cînd devine profesor la Liceul „Gheorghe Șincai”. Se reîntoarce la Cluj în anul 1946 ocupînd posturile de șef de lucrări, conferențiar de geografie economică ; la 1 septembrie 1956 se transferă la Muzeul etnografic al Transilvaniei unde ocupă succesiv posturile de muzeograf principal, șef de secție și director pînă la pensionarea sa în anul 1970. A făcut cercetări etnografice în mai multe zone etnografice ale țării atît în vederea elaborării de studii cît și pentru noi achiziții destinate îmbogățirii colecțiilor Muzeului etnografic în aer liber din Parcul Hoia de la

Cluj-Napoca. Temele principale ale cercetărilor sale sînt mai ales din domeniile : etnobotanică, instalații tehnice țărănești, agricultura tradițională. Pe baza cercetărilor proprii și a unei ample bibliografii de specialitate a elaborat cea de a doua sinteză etnografică națională.

### *Bibliografie selectivă :*

*Adăposturile temporare din sud-estul Munților Apuseni*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, Cluj, 1958 ; *Die Siebenbürgischen Turbinenmühlen*, în *Ethnographica*, vol. I, Brno, 1959 ; *Muzeul etnografic al Transilvaniei*, București, 1966 ; *Muzeul etnografic al Transilvaniei. Secția în aer liber*, Cluj, 1968 ; *Entografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, 1978 ; *Enciclopedie de etnobotanică românească*, București, 1979.

### NICOLAE DUNĂRE

S-a născut la 27 ianuarie 1916 în localitatea Hirșova din județul Constanța. În anul 1938 a absolvit facultatea de litere și filozofie a Universității din București devenind cercetător al Institutului Social Român, apoi profesor de filozofie la un liceu din București, referent științific la Oficiul de Studii al Institutului Central de Statistică, șef de oficiu în Ministerul Naționalităților, director general adjunct în Ministerul agriculturii, șef de lucrări la Universitatea din Cluj, director adjunct la Muzeul etnografic al Transilvaniei, șef al Secției de etnografie și folclor al filialei Cluj a Academiei R.S.R., cercetător științific principal la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice din București. Atît înainte cît și după obținerea doctoratului (1947) a desfășurat cercetări în toate zonele etnografice mai importante ale țării precum și studii comparative prin studierea unor fenomene etnologice în țări pe care le-a vizitat : U.R.S.S., Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Italia, Elveția, Austria, Franța, R.F. Germania, Iugoslavia. A fost ales membru în mai multe societăți științifice și culturale : Asociația Româno-Maghiară, Asociația Slaviștilor din România, Uniunea Internațională de științe antropologice și etnologice, Societatea germană de etnologie, Asociația internațională de etnomedicină, Societatea franceză de etnologie. A fost promotorul unor cercetări monografice colective (continuînd ideile progresiste ale Școlii Sociologice de la București) pe baza cărora s-au elaborat monografiile de amploare privitoare la unele zone din Transilvania : Țara Bîrsei, Valea Jiului, Bistrița-Năsăud. În numeroase studii și articole s-a aplecat asupra unor probleme privind interferențele etno-culturale, contribuția naționalităților conlocuitoare la tezaurul cultural al patriei noastre. În anul 1963 a fost distins cu un premiu al Academiei Republicii Socialiste România.

### *Bibliografie selectivă*

*Specificul etnografic al Cîmpiei Ardealului*, Sibiu, 1956 ; *Portul popular din Bihor*, București, 1957 ; *Portul buciumanilor din Munții Apuseni* (în colaborare), București, 1958 ; *Textilele populare românești din Munții Bihorului*, București, 1959 ; *Arta populară din Valea Jiului* (redactor responsabil), București, 1963 ; *Portul popular românesc de pe Tîrnave* (în colaborare), Brașov, 1968 ; *Țara Bîrsei*, vol. I—II (redactor responsa-

bil), București, 1972, 1974 ; *Bistrița-Năsăul. Studii și cercetări etnografice* (sub redacția, Bistrița, 1977 ; *Ornamentica tradițională comparată*, București, 1979.

## KÓS KÁROLY

S-a născut la 31 august 1919 în localitatea Stana din județul Cluj. După absolvirea cursurilor „Liceului Reformat” din Cluj și ale Liceului „Andrei Șaguna” din Brașov, urmează cursurile universității din Cluj, specialitatea etnografie. Începînd cu anul 1941 este numit preparator, iar după susținerea examenului de doctorat, asistent universitar și custode al secției de etnografie de la fostul Muzeu Ardelean din Cluj. Din 1950 a lucrat la Muzeul etnografic al Transilvaniei din Cluj ocupînd postul de șef de secție pînă la pensionare (1979). Între anii 1950—1956 a condus și secția de artă populară din cadrul Institutului de istoria artei, filiala din Cluj a Academiei. A predat mai mulți ani cursul de etnografie la universitatea clujeană, ca și la Institutul de arte plastice din aceeași localitate. Este inițiatorul și conducătorul seriei de monografii de artă populară specifice naționalității maghiare, conlocuitoare, din Transilvania, a volumelor de comunicări etnografice intitulate „Népismereti Dólgózetok”. În cercetările sale de teren în toate zonele etnografice ale Transilvaniei a urmărit reliefarea contribuției culturii populare a naționalității maghiare la tezaurul cultural al patriei noastre, interferențe etno-culturale. A contribuit la realizarea a numeroase expoziții de bază și tematice ale muzeului unde a lucrat popularizînd prin diverse căi valorile sale patrimoniale. Este membru al Comitetului de coordonare al Atlasului etnografic al României și al Societății de etnografie a Ungariei.

### *Bibliografie selectivă*

*Arta lucrului în fier la Rimetea*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, București, 1956, nr. 3—4 ; *A vargyasi festett bútor*, Cluj, 1972 ; *Népelet és néphagyomány. Tíz tanulmány*, București, 1972 ; *Kászoni székely népművészet* (în colaborare), București, 1972 ; *Szilagysági magyar népművészet* (în colaborare), București, 1974 ; *Tájak, Falvak, Hagyományok*, București, 1976 ; *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet* (în colaborare), București, 1978 ; *Eszköz, munka néphagyomány*, București, 1979.

## SIBIU

### CORNEL IRIMIE

S-a născut la 17 ianuarie 1919 în Sibiu. După obținerea diplomei de licență în sociologie la Universitatea din București în anul 1941 primește o bursă de studii la Jena spre a-și pregăti teza de doctorat pe care o va susține în anul 1948. Între anii 1945—1953 a lucrat la București în calitate de referent în cadrul Comitetului de stat pentru artă și ca secretar de presă la Oficiul de studii. În anul 1953 se mută la Sibiu în calitate de asistent, cercetător științific principal și șef de sector la Centrul de cercetări Sibiu al Academiei R.S.R. Din 1968 lucrează la Muzeul Brukenthal ca șef de secție, director adjunct apoi director, funcție pe care o îndeplinește și în prezent. Are meritul de a fi inițiat Muzeul Tehnicii populare din Dumbrava Sibiului, azi unitate reprezentativă în muzeografia etnografică

națională și europeană. A făcut cercetări sistematice în numeroase zone etnografice ale țării atât în vederea identificării de unități pentru muzeul în aer liber și elaborării unor studii aprofundate privind cultura populară românească. A participat la numeroase reuniuni științifice internaționale prezentind conferințe cu privire la arta populară românească și la realizarea muzeografiei etnografice românești (în R.F. Germania, Ungaria, U.R.S.S., Bulgaria, Franța, Elveția, Danemarca, Suedia, Austria, Anglia). Este membru al Comitetului național român pentru ICOM, al Comitetului național pentru antropologie și etnologie, al Asociației europene a muzeelor în aer liber și Asociației oamenilor de știință din România. Pentru merite științifice, culturale și obștești a fost distins cu mai multe ordine și medalii ale României.

### *Bibliografie selectivă*

*Pivele și vîltoarele din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului*, Sibiu, 1956 ; *Portul popular din Țara Oltului, zona Făgăraș*, București, 1957 ; *Portul popular din Țara Oltului, zona Avrîg*, București, 1957 ; *Portul popular din Țara Oltului, zona Perșanilor*, București, 1958 ; *Ceramica din Săsciori* (în colaborare), Sibiu, 1958 ; *Portul popular din zona Branului*, București, 1960 ; *Arta populară din Muzeul Brukenthal*, București, 1964 ; *Muzeul tehnicii populare. Actualitate, concepție, profil tematic și plan de organizare*, în *Cibinium*, 1966 ; *Meșteșugurile artistice la români* (în colaborare), București, 1967 ; *Icoane pe sticlă la români* (în colaborare), București, 1968 ; *Arta lemnului la români* (în colaborare), București, 1975.

## ORADEA

### MOZÈS TEREZA

S-a născut la 6 noiembrie 1919 în localitatea Șimleul Silvaniei, județul Sălaj. În anul 1938 termină studiile liceale la Oradea iar după război urmează cursurile la Universitatea din Cluj, specializîndu-se în istoria artei și etnografie. Lucrează cîțiva ani la Muzeul de istorie din Oradea, iar apoi ca directoare a Școlii de arte plastice din Oradea, redactor și șef de secție la ziarul „Fáklya“, directoare a Casei de creație populară. În anul 1964 revine la Muzeul Țării Crișurilor în calitate de șef al secției de etnografie punînd bazele unei colecții care a constituit nucleul expoziției de bază realizată în anul 1971. A făcut cercetări sistematice în Țara Crișurilor și alte cîteva zone etnografice din Transilvania. Călătoriile sale de documentare în mai multe țări (U.R.S.S., Cehoslovacia, Polonia, Ungaria, Iugoslavia, Franța, Israel, S.U.A., Canada) i-au favorizat contactul direct cu realizări muzeografice de prestigiu încercînd, la rîndu-i, a le aplica în munca sa de zi cu zi. În anul 1977 a susținut la Institutul de istoria artei din București teza de doctorat referitoare la portul popular românesc din Țara Crișurilor.

### *Bibliografie selectivă*

*Ceramica populară din Crișana* (în colaborare), Oradea, 1968 ; *Portul popular din bazinul Crișului Repede*, Oradea, 1968 ; *Ghidul secției de etnografie a Muzeului Țării Crișurilor* (în colaborare), Oradea 1973 ; *Portul popular din bazinul Crișului Alb*, Oradea, 1975.

## ION CHELCEA

S-a născut la 5 februarie 1902 în localitatea Boteni din fostul județ Muscel. După absolvirea facultății de litere și filozofie a Universității din Cluj în anul 1934 se dedică cercetărilor de etnografie și sociologie obținând titlul de doctor în anul 1939. După un stagiu de perfecționare urmat la Viena se întoarce la Cluj unde-și desăvârșește pregătirea de specialitate sub conducerea profesorului Romulus Vuia. În decursul anilor a lucrat la diverse instituții de profil în calitate de preparator, asistent, șef de lucrări la Muzeul etnografic al Transilvaniei, șef de cercetări etnografice la Institutul de cercetări Sociale al României (condus de Dimitrie Gusti), conferențiar la Universitatea din Iași, director al Muzeului etnografic al Moldovei din Iași, muzeograf, muzeograf principal și șef de secție la Muzeul Satului din București. Animat de dorința cunoașterii temeinice a diverselor aspecte ale culturii populare din toate zonele etnografice ale țării a cercetat numeroase aspecte, îmbogățind nu numai bibliografia românească cu studii și articole valoroase dar și patrimoniul muzeal al Muzeului etnografic al Moldovei, Muzeului Satului și de artă populară, Muzeului tehnicii populare.

*Bibliografie selectivă*

*Rudarii. Contribuție la o „enigmă” etnografică*, București, 1944 ; *Prima încercare de sinteză etnografică asupra poporului român*, în *Revista științifică „V. Adamachi”*, București, 1945, nr. 3 ; *Asupra surlei ca adăpost omenesc elementar la noi și la alte popoare*, în *Anuarul Muzeului Satului*, București, 1970 ; *Cramba. Structură și funcție. Contribuții la cunoașterea culturii noastre agrare*, în *Apulum*, Alba Iulia, 1972 ; *În legătură cu unele criterii de determinare și interpretare a obiectelor etnografice de muzeu*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1973.

# PROIECT PENTRU UN LABORATOR DE CONSERVARE-RESTAURARE

MARCEL COLCERIU  
restaurator  
Ing. ROSANO BOGDAN

La rezervația de arhitectură și tehnică populară de la Pădurea Verde, din cadrul Muzeului Banatului din Timișoara, datorită numărului mare de obiecte ce trebuie conservate și restaurate, se ridică tot mai acut problema construirii unui laborator care să întrunească toate condițiile tehnice pentru executarea unei conservări-restaurări științifice. Această lucrare este impusă și de faptul că în prezent conservarea obiectivelor arhitectonice și a mobilierului se face într-o construcție provizorie, cu schelet de lemn și pereți din P.F.L. În interior există o amenajare care cu greu corespunde necesităților de conservare-restaurare. Cu câțiva ani în urmă s-a trecut la turnarea fundațiilor pentru construirea unui laborator adecvat unei unități muzeistice în aer liber. Proiectul actual a fost executat pornindu-se de la această fundație existentă, evident din motive de ordin economic, adaptându-se soluția hală parter și un corp P+E pentru laboratoare.

Schema funcțională a laboratorului de conservare-restaurare :

1. hală de tratare ;
2. hală de gazare ;
3. depozit de substanțe chimice pentru intervenții imediate ;
4. uscătorie pentru materialul lemnos ;
5. atelier pentru restaurare ;
6. sală pentru împregnări și curățiri ;
7. depozit de tranzit ;
8. atelier foto-cameră obscură ;
9. laborator de fizică ;
10. arhivă pentru documentare.

## *Hala de tratare*

Încăperea este prevăzută cu un jgheab de tratare cu adâncimea de 0,80 m, lățimea de 0,80 și lungimea de 11 m, dispus în partea dreaptă a axului, prevăzut cu scurgere și instalație de filtre precum și cu o instalație de încălzire a soluției prin metoda recirculării. Tot la această instalație mai este legat un bazin casetat în patru compartimente, în partea dreaptă a axului halei, bazinul fiind construit de la nivelul pardoselii până la cota +0,80 m având o lungime totală de 5,60 m și o lățime de 0,75 m. Atât bazinul cât și jgheabul de tratare se vor confecționa din zidărie de cărămidă, bine izolate hidrofug și sclivisite cu tencuială sau cu pereți din sticlă securit-armat. Sistemul de încălzire centrală (racordat la rețeaua

de termoficare) cuplat la o rețea de registre serpentinel, situate la cota —0,20 m, pe orizontală, circulația făcându-se pe un grătar metalic. Instalația de încălzire va fi prevăzută cu aerosuflante, fapt justificat prin absolută necesitate a creerii unui climat corespunzător deosebit de necesar pentru uscarea controlată și dirijată a obiectelor tratate. În partea de sus a halei vor fi montate 6 ventilatoare.

### *Hala de gazare*

Încăperea este prevăzută cu rastele și la nivelul solului cu etrieri pe lățimea halei, cu o înălțime de 0,15 m pentru așezarea obiectelor etnografice. Ușa va fi perfect etanșă, executată din metal, căptușită în interior și exterior cu lemn. Hala nu are ferestre.

### *Atelierul de restaurare*

Este prevăzut și utilat cu inventar complet din care face parte bancul de timplărie, presă de 1 500 kg forță, strung pentru lemn, polizor, mașină de copiat. Fiind o încăpere ce necesită o bună iluminare pentru procesul de restaurare sînt prevăzute geamuri-vitrină ce permit obținerea unui iluminat natural-general.

### *Camera de curățire-impregnare*

Încăperea va fi prevăzută cu etuve termice pentru impregnare sub vid și presiune, vane detașabile făcute din material cu rezistență mare la coroziune.

### *Laboratorul de biologie*

Este prevăzut cu instalații și aparatură adecvată pentru cercetări biologice, sală de culturi, cu instalații de climatizare.

### *Laboratorul de chimie*

Va fi dotat cu aparate și instalații necesare cercetărilor chimice pe obiecte, mostre de material ce trebuie supuse tratamentului precum și pentru stabilirea proporțiilor, combinațiilor și dozajului de substanțe necesare tratamentului chimic.

### *Atelierul foto*

Va fi înzestrat cu : masă cu instalații de lumină și apă, curent, lanternă pentru camera obscură, cu filtre, tanc pentru dezvoltare, dulap termic cu aerosuflante pentru uscat filme, dispozitiv de copiere, masă de montaj etc.

Sistemul de încălzire centrală va fi racordat la rețeaua de termoficare a zonei de locuințe învecinate și va fi prevăzută cu corpuri de radiatoare (cu excepția halei). Alimentarea cu apă se va face de la rețeaua de apă potabilă a municipiului. Racordul va fi executat la căminul apometru al rezervației de arhitectură populară ce se află la circa 20 m de capătul

halei. Scurgerea se va realiza la un bazin de decantare de unde se va deversa, după decantare, la un cămin al rețelei de canalizare a municipiului.

Instalația electrică pentru iluminat și forță se execută aparent în tuburi „panzer“, în hală, îngropată în restul atelierelor și laboratoarelor. Racordul se face la tabloul de forță existent la 10 m de amplasamentul prevăzut. Instalația de pază contra incendiilor este de mare importanță deoarece orice nerespectare a regulilor și normelor de prevenire a incendiilor poate provoca mari daune materiale, ori pune în pericol vieți omenești. Din acest motiv în realizarea finală a laboratorului vor fi consultate organele competente în această problemă.

Proiectul acestui laborator este prezentat ca propunere de principiu pentru realizarea unor condiții moderne și adecvate de restaurare-conservare, absolut necesare păstrării și valorificării bunurilor din patrimoniul Muzeului Banatului.



# **ANIVERSARE UNESCO : 100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI DIMITRIE GUSTI.**

## **UN SISTEM ORIGINAL DE GÎNDIRE ȘI ACȚIUNE SOCIOLOGICĂ ROMÂNEASCĂ CU LARGI APLICAȚII ÎN ACTUALITATE**

Dr. CORNEL IRIMIE, MARCELA NECULA

Aniversarea pe plan național și internațional a unui ilustru reprezentant al gândirii și cercetării sociologice românești înseamnă recunoașterea deplină a celui care a fost „creator al unei opere de mare întindere, diversitate și originalitate, intelectual patriot, una din cele mai proeminente figuri ale vieții științifice, culturale și publice românești din prima jumătate a secolului nostru”<sup>1</sup>.

În realitate, aceasta înseamnă mult mai mult, chiar pentru știința românească de astăzi, care valorifică efectiv tradițiile sănătoase ale trecutului, în cazul de față ale Școlii sociologice inițiate și conduse de Dimitrie Gusti, tradiții promovate pe diferite planuri și direcții.

Această cinstire se acordă cu bună dreptate operei colective de mari dimensiuni și cu ample rezonanțe pe care a realizat-o profesorul Dimitrie Gusti, operă care și-a dovedit și își dovedește în multe privințe actualitatea.

Numeroși colaboratori și elevi ai acestui ctitor de școală științifică românească au dezvoltat și dus mai departe flacăra acestei științe, care — datorită concepției lui D. Gusti — a promovat pentru prima dată și în modul cel mai complet cercetarea inter- și multidisciplinară în domeniul științelor sociale. Aceasta explică și faptul că diferitele discipline și promotorii lor au beneficiat de un orizont mai larg, care a făcut posibile explicații și interpretări corecte ale adevărului în diferite domenii și discipline (antropogeografi, demografi, economiști, istorici, etnografi, lingviști etc.). Știința și cultura românească a beneficiat și a binemeritat, deci, pînă astăzi, din plin de această viziune unitară, integralistă.

Din concepția gustiană trebuie să reținem ca deplin valabilă, în primul rînd sistemul analizei și cercetării monografice în spirit pluridisciplinar a realităților sociale, monografiile sociologice românești demonstrîndu-și originalitatea față de toate celelalte teorii și concepții monografice anterioare, cu caracter preponderent descriptivist. Spre deosebire de acestea, monografiile românești se bazează pe o teorie și o metodologie științifică înțelese ca studiu complex al unităților, relațiilor și proceselor sociale, ca și al manifestărilor sociale considerate în relațiile lor reciproce și determinate de un complex de factori sau „cadre”.

Este cazul, aici la început, să arătăm — ceea ce se știe de fapt prea puțin — că dacă majoritatea cercetărilor gustiene priveau, mai cu seamă la început, aproape exclusiv viața satului, nu e mai puțin adevărat că trecerea la cercetarea zonelor (de ex. Țara Oltului, Plasa Dîmbovnic — Argeș etc.) a implicat, treptat și tot mai mult, și cercetarea unităților urbane; tot pe această linie trebuie să relevăm aici proiectul cu tematica

<sup>1</sup> Cf. „Scinteia”, din 15 februarie 1980.

detaliată a unui „Atlas sociologic al României“ (proiect publicat în volumul „Îndrumări pentru monografiile sociologice“, 1940), prea puțin cunoscut astăzi și care viza cercetarea întregii țări, ca o unitate puternic structurată în cursul procesului de formare și dezvoltare istorică, sub toate aspectele. Elaborat pe o concepție originală, vizând sinteze interdisciplinare, acest proiect reprezintă, la rîndul său o noutate și, în multe privințe, un punct de plecare pentru lucrări inițiate ulterior (ex. Atlasul Etnografic al României).

Între principiile de ordin general teoretic și de certă actualitate se numără cel care, în concepția gustiană, afirmă legarea cunoașterii de acțiune, principiu pe care îl exprimă D. Gusti atunci cînd spune: „Cunoașterea realității este nerodnică și neputincioasă dacă nu este încununată de acțiune, iar acțiunea este sterilă și aventuroasă dacă nu este întemeiată pe cunoaștere“<sup>2</sup>.

Considerînd că rolul principal al științelor sociale este cunoașterea și acțiunea puse în slujba ridicării societății, a modernizării sistemului de instituții sociale și culturale ale țării, Dimitrie Gusti are — între altele — marele merit ce se cere subliniat cu tărie de la început, de a fi inițiat și realizat, împreună cu o parte din colaboratorii săi „Muzeul satului românesc“ (1936), într-o concepție cu totul nouă în lume, căci așa cum afirma la inaugurare D. Gusti: „N-am avut înainte pilda muzeelor în aer liber din țările nordice, Skansen, Bigdo sau Lillehammer. Ele sînt pentru noi, în prea mare măsură romantice și prea etnografice, cu luare aminte mai mult asupra „valorilor“ și „pieselor“ muzeale, decît a omului de astăzi și a mediului și faptelor lui de toate zilele... Muzeul nostru nu este un muzeu etnografic, ci este un muzeu social“<sup>3</sup>. În această perspectivă, ne-am propus aici, pe de o parte de a face cunoscută într-un cerc cît mai larg — în limita unui spațiu dat — concepția Școlii sociologice de la București și a promotorului ei Dimitrie Gusti, iar pe de altă parte și pe acest fundal a reține și prezenta unele laturi care și-au dovedit valabilitatea, aplicabilitatea și eficiența pînă astăzi.

Sociologia, după D. Gusti, într-o succintă formulare, putem spune că este știința realității sociale, realitate pe care o cercetează așa cum a fost înfăptuită și cum se prezintă ea nemijlocit astăzi. Sociologia are un caracter aplicativ, ocupîndu-se de geneze și procese pentru a cunoaște mai bine prezentul, dar ea tinde să prospecteze, în același timp, tendințele de dezvoltare pentru viitor. Sociologia, reținem, după D. Gusti, descifrează regulile sau legile de dezvoltare ale societății în general, dar pornește de la realitățile concrete ale poporului și națiunii, putînd aborda cu prioritate aspecte, unități, categorii sau clase sociale. De aici, s-a născut la unii aprecierea greșită că D. Gusti ar fi susținut ideea mai multor sociologii, ori ar fi considerat doar satul și țărănimea ca exclusiv obiect de cercetare, ceea ce este cu totul inexact și ușor de dovedit pentru cei ce vor studia atent evoluția internă și publicațiile școlii sociologice de la București.

Concepută, deci, ca sistemul de cunoaștere a realității sociale prezente, realitate care înseamnă viață socială omenească, sociologia impune cu necesitate — după D. Gusti — analiza esențială a omului, cu tot ceea

<sup>2</sup> Dimitrie Gusti, *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*, vol. I, București, 1940, p. 123.

<sup>3</sup> Dimitrie Gusti, *Muzeul satului românesc*. Discurs de inaugurare, în „Sociologia românească“, 1936, (I), mai, nr. 5, p. 2.

ce-l deosebește de restul realității fizice sau biologice, și anume conștiința de sine și voința. La rîndul său conștiința de sine este însoțită de trei aspecte (iubirea de sine prin care omul ia act de identitatea proprie, simpatia prin care se revarsă în afară și religiozitatea ca sentiment de teamă față de necunoscut). Societatea, care își găsește cel dintîi impuls în conștiința identității omului cu semenii, deci să aibă conștiința de „noi“, nu se realizează decît prin voința socială, prin care acțiunea omenească urmărește scopuri și minuieste mijloace.

Desigur că acest apriorism social și voluntarism social, caracterizant pentru concepția sociologică gustiană, nu rezistă astăzi criticii, D. Gusti încercînd să explice că unitățile sociale sînt, prin însăși natura lor, realități voluntare. În consecință, ele desfășoară o continuă activitate sau manifestări de viață, care sînt de patru categorii : economice și spirituale (fiind categorii constitutive), apoi cele politice și juridice (avînd o activitate regulativă).

Sociologia fiind o știință explicativă și de sinteze, care folosește în acest scop rezultatele altor discipline, caută — cum spuneam — să stabilească geneza fenomenelor sociale, adică factorii determinanți, deci voința socială este condiționată de aceștia. După D. Gusti, acești factori formează potențialitatea asupra căreia se aplică voința socială a grupului, ca un factor de natură lăuntrică. Cele patru categorii de cadre sînt : cadrul cosmic (cuprinzînd toate determinările sau condiționările societății din partea mediului natural), cadrul biologic (condiționările societății din partea naturii biologice a omului), cele două categorii fiind cadre naturale, în timp ce societatea își este ea însăși un cadru, prin trecutul ei cristalizat în patriotism și tradiții (deci cadrul istoric), cît și prin fenomenele sufletești individuale sau colective (cadrul psihic).

Acestea sînt, deci, elementele principale ale sistemului sociologic gustian (unitățile sociale, voința socială, manifestările și cadrele), toate aflîndu-se în raporturi precise între ele. Raportul de bază este, conform acestei concepții, cel de paralelism sociologic. În primul rînd, există un paralelism între voință și cadre, care numai împreună pot determina viața socială. Apoi, există un paralelism între cadre, care numai împreună (desigur diferențiat de la caz la caz) condiționează viața socială. În fine, există un paralelism între manifestările sociale, în înțelesuri că o societate le cuprinde cu necesitate, obligatoriu deci, pe toate, ele aflîndu-se într-un raport de interdependență.

Preocuparea, în final, a sociologiei, după căutarea cauzelor și mecanismelor vieții sociale, este descifrarea — cum spuneam — a tendințelor de evoluție socială, de aici chiar pretenția sociologică de prospectare și previziune. Raportînd cadrele la manifestări se pot determina — conform doctrinei gustiene — tipurile de evoluție : tipul staționar (lipsit de perspectiva unor transformări imediate), tipul revoluționar (cu transformări imediate și radicale, de structură și esență), tipul progresiv (cu transformări lente spre mai bine), tipul regresiv (cu perspectiva unei treptate decăderi).

În concluzie : „Societatea ne apare în lumina acestui sistem ca totalitatea autonomă a manifestărilor economice, spirituale, politice și juridice depuse în chip paralel de voința socială a unei unități sociale și condiționată de cadrul cosmic, biologic, psihic și istoric. Sau ca totalitatea sintetică a indivizilor organizați în unități sociale care depun ca manifestări de voință o activitate economică și spirituală, de natură constitutivă și o

activitate politică și juridică de natură regulativă, condiționate de cadrele cosmic, biologic, psihic și istoric”<sup>4</sup>.

Problemele acestea constituie, de altfel, planul general de lucru al monografiilor sociologice gustiene, pornind de la cercetarea unității sociale (ex. satul, orașul, regiunea etc.), a relațiilor sociale din sat (de vecinătate, rudenie, vîrstă, profesiuni, categorii și clase sociale etc.), a celor din afara satului (cu orașul, regiunea etc.), de asemenea a proceselor sociale. Apoi, în continuare, manifestările sociale, cadrele vieții sociale, tendințele și perspectivele dezvoltării.

Apreciind că o bună echipă trebuie să cuprindă 30—40 cercetători, monografiile fiind rodul unei activități multidisciplinare, cu specialiști din toate domeniile respective (geografi, botaniști, demografi, antropologi, istorici, etnografi, folcloriști, economiști, psihologi, statisticieni bineînțeleși și sociologi), acestea se organizează ca atare.

Relevînd, în această succintă prezentare, ceea ce caracterizează școala sociologică gustiană, cu lipsurile care i s-au reproșat (concepția idealist-voluntaristă, iluziile reformiste, orînduiesc aproape exclusiv spre cercetarea satului etc.): „Indiscutabil însă, în pofida acestor limite, școala sociologică formată de D. Gusti a creat o veritabilă tradiție a cercetării sociale moderne, a întrepătrunderii cunoașterii și acțiunii sociale, marcînd o etapă nouă în învățămîntul, știința și cultura românească, o contribuție de răsunset internațional în mișcarea științifică a vremii. În cadrul ei s-au format personalități științifice, o pleiadă de intelectuali și specialiști care, încă în perioada interbelică și apoi după eliberarea țării, s-au alăturat luptei revoluționare conduse de P.C.R. pentru profunde transformări economico-sociale”<sup>5</sup>.

Ceea ce-și dovedește induscutabil perenitatea, în opera lui D. Gusti, este sistemul original, dezvoltarea cercetărilor în spirit pluridisciplinar asupra realităților concrete, studiul integral și cauzal al fenomenelor, legarea cercetării de acțiune și de procesul de învățămînt, elaborarea și aplicarea unei metodologii și tehnici de lucru sub denumirea de cercetare monografică ce-și păstrează actualitatea, tocmai pentru că are la bază observația cu toate variantele sale posibile, înregistrarea, prelucrarea datelor și interpretarea lor în așa fel încît să se redea atît cantitativ cît și calitativ imaginea veridică a realității.

Seminarul de sociologie a devenit laborator de bază al acestor activități, dezvoltat la nivelul înalt al Institutului de cercetări sociologice a României, a cărui activitate s-a concretizat în publicarea unor serii de lucrări de strictă specialitate (monografii, revista „Sociologie românească”, „Arhiva pentru știința și reforma socială” etc), plus editarea „Enciclopediei României”, iar pe linia acțiunilor practice în cele privind căminele culturale, Casa culturii poporului, Universitățile populare și Universitatea radio, dar mai cu seamă în organizarea unor expoziții după fiecare campanie de cercetări, culminînd cu o operă unică la acea dată pe plan mondial, în ceea ce privește salvarea și valorificarea patrimoniului cultural prin „Muzeul Satului românesc”, deosebit de toate celelalte instituții de acest gen din lume.

Se poate spune, cu adevărat, că Dimitrie Gusti și școala pe care a creat-o, și care trăiește printr-o bună parte a operei sale, cît și prin elevii

<sup>4</sup> Traian Herseni, Curs de sociologie ruarlă, București, 1939/1940.

<sup>5</sup> Ion Drăgan, în „Scînteia”, din 15 februarie 1980.

săi, a anticipat unele din cele mai interesante și actuale activități, care și-au găsit, astăzi, în țara noastră condiții de dezvoltare și înflorire, în lumina unei concepții cu adevărat științifice.

Pe plan internațional, Școala sociologică de la București s-a afirmat prestigios, atrăgând nu numai atenția și interesul teoretic, ci fiind solicitată să accepte formarea unor cadre din Belgia, Germania, Ungaria etc. Publicațiile sale în limbi străine s-au bucurat de largă audiență, iar participarea sociologilor români la congrese devenise un lucru de la sine înțeles. În plus, expozițiile de artă și alte manifestări în străinătate organizate de D. Gusti s-au bucurat de înalte aprecieri (ex. la expoziția mondială din S.U.A., pavilionul României care a prezentat arta populară și folclorul românesc a reținut interesul deosebit al președintelui D. Roosevelt, atunci afirmându-se și consacrându-se și artistul Fănică Luca și Maria Tănase, pe care D. Gusti i-a prezentat în spectacole etc.).

Cu bună dreptate, în articolul citat mai înainte din „Scînteia“, se arată atitudinea sincer militantă (așa cum D. Gusti și-a intitulat de altfel principala operă „Sociologia militans“), cînd se arată : „După eliberarea țării, D. Gusti a fost președinte al Academiei Române (1944—1946) și unul dintre cei mai activi promotori ai înființării Consiliului național de cercetări științifice (1945), instituții pe care marele sociolog s-a străduit să le orienteze în direcția participării la opera de reconstrucție și de reînnoire democratică a țării“.

Opera școlii sociologice de la București a continuat și s-a dezvoltat după 23 august 1944, uneori chiar de către cei care formal o negau (vezi Miron Constantinescu, Cercetări sociologice, Ed. Academiei, 1971), sau de cei care și-au dat seama de valoarea și perenitatea ei, chiar dacă nu i-au fost elevi direcți lui D. Gusti (vezi lucrările lui Ovidiu Bădina).

Însă opera s-a continuat și a înflorit prin colaboratorii și elevii săi cei mai apropiați (Tr. Herseni, H. H. Stahl, Oct. Neamțu, C. Irimie, V. Caramela, R. Vulcănescu, N. Dunăre, Gh. Focșa ș.a.m.d.), prin aplicarea metodei monografice de studiere integralistă, multidisciplinară a realității sociale, prin legarea cercetării de învățămînt și de practică, cît și prin fructificarea deplină a noilor condiții create în țara noastră pentru cercetarea, conservarea și valorificarea patrimoniului cultural național, mai ales prin rețeaua de muzee cu expunere în aer liber, care s-a creat pe întreg teritoriul țării<sup>6</sup>.

Oprindu-ne cu osebire la acest aspecte care interesează pe toți cei care slujesc azi cauza culturii, în special a culturii și artei populare românești, reținem deci faptul că, potrivit concepției Școlii sociologice de la București, cercetarea științifică trebuie să urmărească și transformarea satului românesc, pornindu-se de la temeinica și complexa cunoaștere a acestuia, a trecutului său istoric, a modului său de organizare internă. Această concepție a dus în mod necesar la concluzia necesității de constituire a unor colecții de documente și obiecte care să fie valorificate prin expoziții și muzee, aceasta într-o perioadă în care cercetările științifice de teren relevau tocmai un profund proces de transformare socială și economică a țărănimii, de dezagregare a vechilor raporturi sociale la nivelul satului, datorită unui început de urbanizare, de pătrundere a elementului de economie capitalistă la sate.

---

<sup>6</sup> Vezi volumul „Muzee cu caracter etnografic-sociologic din România“, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1971.

În felul acesta, muzeul, ca instituție de cultură, era conceput nu numai ca o simplă expoziție de arhitectură și de obiecte de artă țărănească, ci, mai ales, ca un laborator de sociologic, în care documentele și obiectele să constituie baza și materialul necesar în vederea experimentării unor soluții adecvate pentru modernizarea satului. Cu alte cuvinte muzeul să nu fie un simplu muzeu etnografic, ci unul social<sup>7</sup>.

Ideea că orice cercetare efectuată trebuie să se finalizeze și cu o acțiune culturală — organizarea de expoziții și muzee, sesiuni științifice etc. — constituie una din coordonatele de bază ale concepției școlii sociologice bucureștene, subliniată de fiecare dată de Dimitrie Gusti: „După fiecare campanie de lucru ne-am crezut datori să arătăm marelui public ce gânduri ne-au minat, ce program am avut și, mai ales, la ce rezultat am ajuns”<sup>8</sup>.

Acest lucru s-a realizat chiar din primii ani ai cercetărilor, prin constituirea de colecții și organizarea de expoziții atât în localitățile cercetate cât și în cadrul Seminarului de sociologie de la Universitatea București, anticipându-se, în felul acesta, ideea legării, cât mai strînse, a cercetării de practică.

Prima expoziție de acest gen a fost organizată în 1928, în comuna Fundul Moldovei, într-o sală de clasă a școlii din localitate. În toamna aceluiași an, în sala Seminarului de sociologie din București s-a organizat cel dintîi „muzeu”, deschis publicului, cuprinzînd obiectele adunate cu prilejul cercetărilor efectuate la Nereju și Fundul Moldovei. De asemenea, materialul adunat cu această ocazie, a constituit și obiectul reprezentării României la expoziția internațională din Spania, de la Barcelona, unde standurile românești au fost medaliatate cu aur.

Un an mai tîrziu, în 1929, în cadrul aceluiași Seminar sociologic de la București, s-a organizat „o odaie drăgușană”, în urma unei campanii de cercetări monografice consacrate Drăgușului, obiecte care au fost, și ele, prezentate publicului din străinătate, în cadrul Expoziției Internaționale de Igienă de la Dresda, unde, de asemenea, standul românesc a obținut medalia de onoare. În 1930 a fost expusă colecția realizată în campania din Runcu-Gorj, parte din obiecte fiind prezentate și la expoziția de la Tokio, din 1931.

La acestea se adaugă expozițiile temporare organizate la sediul căminelor culturale din satele cercetate, sau organizîndu-se asemenea mici „muzee” în toate cele 30 de sate în care au lucrat echipele studențești; se adaugă apoi expozițiile de sinteză organizate la București, fie în holul Fundației culturale (în 1934), fie în Parcul Libertății (în 1935).

Toate aceste expoziții pavilionare, consacrate unor aspecte ale vieții sociale și culturii populare, s-au îmbogățit de-a lungul timpului, pe parcursul cercetărilor efectuate, dezvoltîndu-se în reconstituiri de case cu interioare țărănești și chiar în complexe gospodărești.

Astfel se naște ideea „Muzeului satului românesc”, vizînd — cum spunea D. Gusti — „țara întreagă, iar nu numai cîteva sate răzlețe”.

Se trece astfel, de la expoziții la organizarea Muzeului satului românesc, într-o concepție modernă, integralistă, nu ca un simplu muzeu descriptiv-etnografic. Cele douăzeci și șase de echipe studențești trimise pe

<sup>7</sup> Dimitrie Gusti, Muzeul satului românesc. Discurs de inaugurare, în „Sociologia românească”, 1936 (I), mai, nr. 5, p. 2.

<sup>8</sup> Ibidem, p. 1.

teren, sub conducerea cadrelor de specialitate, au avut ca sarcină principală strângerea unor date, documente și obiecte pentru un muzeu al satului, concretizat într-o expoziție, în care s-au reconstituit 25 de unități, adăugându-se la acestea un bogat material documentar.

Dimitrie Gusti lansează, cu această ocazie, ideea necesității muzeului în aer liber: „Toate expozițiile și muzeele noastre înfățișau materialul strâns laolaltă, în săli mari; cel mult, dacă ne puteam îngădui luxul de a improviza, în decoruri de teatru, din pînă și lemne, cite un decor de casă țărănească. Însă, pentru a fi bine înțeles, obiectele trebuiesc să fie așezate în muzeu, așa cum sînt ele în realitate, nu între pînze, ci într-o casă adevărată, nu în standuri, ci în băutura din gospodăria omului. Ne trebuie cu orice chip un muzeu în aer liber, în care standurile să fie case întregi țărănești, ele înșile piese de muzeu, casele la rîndul lor fiind așezate astfel ca să închipuiască un sat adevărat”<sup>9</sup>.

De aceea este primită cu bucurie și entuziasm propunerea pe care municipiul București a făcut-o, de a se organiza „în Parcul Național, un asemenea muzeu în aer liber, pe o întindere de peste 45 000 metri pătrați, la marginea lacului Băneasa . . . , și al cărui prilej de deschidere să fie festivitățile Lunii Bucureștilor din acest an”<sup>10</sup>.

Astfel că, prima expoziție în aer liber s-a organizat în 1936, prin eforturile susținute ale unui colectiv, la care au participat Dimitrie Gusti, Victor Ion Popa, H. H. Stahl, Gheorghe Focșa și mulți alții. S-au adus, cu această ocazie, treizeci de gospodării din regiuni diferite ale țării, la reconstrucția cărora au participat 130 de meșteri țărani, veniți din satele de origine ale gospodăriilor, alăturându-li-se acestora mîna de lucru din București — zidari, vopsitori, dulgheri, ridicători de schele și salahori. „Numai datorită unei pregătiri de peste zece ani, am putut construi în mai puțin de două luni Muzeul satului românesc, pentru care altfel ar fi fost nevoie de mulți ani”<sup>11</sup>.

În discursul rostit la inaugurarea muzeului, profesorul Dimitrie Gusti sublinia, în cuvinte entuziaste, calitatea esențială a muzeului organizat, anume ideea de a oglindi „mai bine decît orice altceva, bogăția și varietatea de viață țărănească, ideile . . . , de stil arhitectonic țărănesc, marea știință a adaptării la mediu și a prelucrării mediului, originalitatea în împodobire și siguranța instinctivă dar chibzuită a folosirii spațiului mai larg . . . ”<sup>12</sup> faptul că „arta și tehnica românească de la brazdă își dau mîna”.

Unele din cele mai strălucite formulări privind esența și rosturile „Muzeului satului românesc” le datorăm lui Mircea Eliade, într-un articol intitulat „Muzeul satului românesc” și din care redăm aici, pentru actualitatea și profunzimea adevărului istoric, o serie de citate. Vorbind despre reușita sinteză realizată prin modul de organizare a „Muzeului satului românesc” M. Eliade spune: „Rareori se poate desprinde atîta organizație și o atît de firească frumusețe, dintr-o încercare de sinteză făcută cu mintea și cu mîna omului. Deși întîlnim așezări din regiuni atît de diferite — Țara Oașului și Argeș, Bărăgan și Banat, Bihor și Ilfov — totul se leagă, se ține strîns, și alcătuiește laolaltă icoana unei fermecătoare civilizații țărănești”. Și, în continuare: „Această fundamentală unitate — pe

<sup>9</sup> Ibidem, p. 5.

<sup>10</sup> Ibidem, p. 5.

<sup>11</sup> Ibidem, p. 6.

<sup>12</sup> Ibidem, p. 2.

care spontaneitatea și inițiativa fiecărei regiuni nu o alterează ci, dimpotrivă, o însuflețește — nu este numai o mindrie a civilizației noastre țărănești; ea ne ajută să înțelegem toate celelalte fenomene spirituale românești, fie colective, fie individuale. În Muzeul Satului, uluitoarea unitate a limbii românești — singura limbă romanică fără dialecte — se explică și se ilustrează de la sine. Este o permanentă forță spirituală centripetă în orice fenomen românesc înregistrat de istorie, forță care menține unitatea neamului, unitatea limbii, unitatea vieții religioase“. Abordînd, apoi, problema „influențelor“ M. Eliade spune: „A-și fi păstrat unitatea vieții sociale și sufletești, după ce a asimilat atîtea curențe spirituale, este cea mai definitivă verificare a forței de creație de care dispune neamul românesc“.

Unitatea culturii populare cu cea zisă cultă este și ea o trăsătură caracteristică la români. În această privință, cităm: „Ceea ce impresionează în fenomenul românesc — fie istoric, fie spiritual — este unitatea sa stilistică. În această privință, chiar cultura noastră modernă, care nu pleacă de la matca țărănească și nu se adresează decît incidental și oarecum exterior maselor de săteni, ne oferă cîteva impresionante exemple, unice în istoria culturii europene. Noi avem un clasic al literaturii moderne, pe Ion Creangă, care poate fi cetit și înțeles de absolut toate categoriile sociale românești, din toate provinciile“.

Unitatea și continuitatea, originalitatea și puterea de creație a poporului român, ilustrată și demonstrată prin ceea ce deja la acea dată reprezenta „Muzeul satului românesc“ sînt relevate de Mircea Eliade, care pătrunde cu observația sa dincolo de învelișul exterior al lucrurilor cînd spune: „Unitatea aceasta de care dă dovadă viața socială și sufletească a neamului românesc nu are nimic dogmatic și autoritar în ea. Trebuie să vedeți Muzeul satului ca să vă convingeți de polimorfia uluitoare a civilizației noastre țărănești. Ochiul descoperă pretutindeni forme noi, aspre sau grațioase, solemne sau gingașe. Geometria domină aici, cu încintarea ei liniștită; contururi oceanografice apar dincolo, umbre și profiluri din lumea plantelor sau a algelor submarine. Un ochi exercitat și o memorie bună ar putea descoperi aici ceva mai mult decît o adaptare la mediu (variația materialelor, a dimensiunilor, a economiei casnice); ar putea descoperi înrudiri stilistice cu forme și culturi străvechi. Dar toate aceste înrudiri, variații, invenții — se topesc într-o intuiție unitară; și toate formele dovedesc o aceeași nesecată putere de creație și o neistovită imaginație“.

În același timp, D. Gusti emitea ideea valorii educative, pe lingă cea științifică, a unui asemenea muzeu, ce se transformă într-o lecție vie și intuitivă, în care „tot ce este mai al nostru vorbește din el cu un glas, care nu poate să nu zguduie chiar și pe cel mai nepăsător, pentru că este el însuși glasul trecutului anonim și al neamului românesc. Muzeul se transformă astfel într-o școală de cunoaștere și de iubire a satului și țăranului nostru“<sup>13</sup>.

După realizarea din 1936 s-a produs un hiatus, datorită unor condiții vitrege prilejuite de război, lucrările fiind reluate abia în 1948, cînd Muzeul Satului a început să efectueze cercetări sistematice, privind problemele satului românesc, din toate zonele etnografice ale României. Principalele probleme care s-au urmărit au constat în cunoașterea structurii și tipologiei așezărilor românești, a ocupațiilor principale și secundare, a struc-

<sup>13</sup> Ibidem, p. 2.

turii și evoluției tipologice a locuinței sau a construcțiilor țărănești în general. Au fost studiate cu minuție și după cele mai riguroase legi ale cercetării științifice, instalațiile tehnice și uneltele folosite în activitățile curente sau specializate, structura și organizarea interiorului locuinței țărănești, analizându-se toate categoriile de obiecte (mobilier, țesături de uz sau cu caracter decorativ), obiectele de uz casnic, obiectele legate de obiceiuri etc. Cercetările de teren au urmărit, de asemenea, cunoașterea și analiza trăsăturilor specifice modului de trai, cu toate laturile sale, determinându-se particularitățile etnice zonale, încadrarea lor în unitatea de cultură și artă populară românească, transformările sau persistența în timp ale unor fenomene de cultură țărănească românească, transmiterea lor de la o generație la alta, evidențiindu-se, în felul acesta, una din dominantele culturii populare românești : continuitatea.

Îmbrățișind toate aspectele vieții sociale țărănești, în dezvoltarea ei istorică, de-a lungul unei lungi perioade (secolele XVII—XX), de la formele arhaice pînă la fenomenele contemporane, Muzeul Satului cuprindea în 1979 un număr de 67 de complexe cu 312 monumente și construcții, expuse pe o suprafață de 10 ha, reprezentînd : case de locuit și construcții anexe (grajduri, pătule și magazii, bucătării de vară, coșare și cotețe etc.), porți cu arcade, fîntîni, troițe din lemn și piatră, biserici de lemn, ateliere de meșteșuguri și instalații cu mecanisme de industrie țărănească, toate formînd o imagine a realizărilor poporului român în domeniul arhitecturii și al artei populare, precum și al ingeniozității tehnice țărănești.

Muzeul satului românesc, realizat în concepția originală pe care am văzut-o, a fost nu numai cel dintîi, ci el a servit — într-un sens — ca îndemn și stimulent pentru organizarea altor muzee cu caracter etnografico-sociologic, muzee care, în condițiile noi ale transformării și modernizării rapide a României, cît și a posibilităților oferite culturii după eliberare s-au dezvoltat și constituit într-o rețea sistematică, pe întreg teritoriul țării. Atît Muzeul satului, cît și mai vechiul „Muzeu etnografic al Transilvaniei“ din Cluj-Napoca s-au integrat acestui sistem.

Pentru o imagine mai completă a acestei mișcări culturale, prin care România se înscrie acum la loc de frunte pe plan european, o scurtă prezentare a acestor unități și a problematicii lor se dovedește a fi, aici și acum, necesară.

**Muzeul etnografic al Transilvaniei** a fost înființat teoretic, în 1923, ca urmare a diligențelor și eforturilor stăruitoare ale unei comisii din care menționăm pe : Sextil Pușcariu, Al. Lapedatu, George Vîlsan, E. Panaitescu, G. Oprescu și Romulus Vuia, inițiatorul. Conform proiectului elaborat de comisie, muzeul, ce urma a se constitui, avea drept scop : „să adune și să conserve materialul etnografic referitor la poporul român și în special din regiunile : Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș ; la popoarele conlocuitoare ; la popoarele înrudite ; la popoarele care au fost în contact cu poporul român și au influențat civilizația română“<sup>14</sup>.

Ales ca director al muzeului, Romulus Vuia a inițiat o intensă campanie de cercetare și de formare a unui fond de obiecte etnografice originale, privind nu numai modul de trai în general, ci și viața spirituală a poporului român. S-a întocmit un proiect de cercetare sistematică a zonelor etnografice din Transilvania, astfel încît să se realizeze ceea ce Romulus

<sup>14</sup> Romulus Vuia, *Muzeul etnografic al Ardealului*, București, 1928, p. 9.

Vuia considera a fi esențial pentru un asemenea muzeu : „Muzeul nu se va mărgini numai la adunarea obiectelor de artă populară, care pînă în prezent au fost considerate ca singurele demne de a figura într-o colecție etnografică românească. Se vor aduna astfel toate instrumentele originale ale locuitorilor : agricultură, păstorit, pescuit și vînătoare. Se va ocupa cu diferite tipuri de case de la țară, cu portul popular, precum și cu uneltele și produsele industriei casnice. Va avea o deosebită atenție și pentru mărturiile materiale în legătură cu credințele, superstițiile și obiceiurile poporului, spre a da astfel o icoană vie și clară a întregii vieți materiale și spirituale a poporului de la țară“<sup>15</sup>.

Paralel cu crearea și dezvoltarea unei secții pavilionare, încă de la început s-a prevăzut completarea acesteia cu o secție în aer liber, cu „un parc etnografic“ cum o numea Romulus Vuia, în care „...s-ar aduce și s-ar așeza în mod potrivit cîteva exemplare din frumoasele noastre biserici de lemn, cîteva gospodării țărănești complet aranjate, o stîină de munte, mori, cruci frumos sculptate și alte monumente ale artei noastre populare“<sup>16</sup>.

Pentru realizarea muzeului etnografic în aer liber s-a constituit o comisie, avînd ca președinte pe savantul Emil Racoviță, la stăruințele căruia s-a obținut, în 1929, un teren de 76 ha, situat în pădurea Hoia. Expunerea de motive pentru legea, întocmită în 1932, privind înființarea Muzeului etnografic în aer liber a fost susținută de Nicolae Iorga.

S-au adus la început doar cîteva unități, cinci la număr, și anume : o casă de la Vidra/județul Alba, o gospodărie de la Telciu/județul Bistrița-Năsăud, o șură din Stăna/județul Sălaj, o stîină din Poiana Sibiului și o troiță de la Lupșa/județul Alba. Cu excepția casei din Vidra, celelalte construcții au fost distruse în timpul celui de-al doilea război mondial<sup>17</sup>.

După eliberare, și mai ales, începînd din anul 1956, problema reorganizării secției în aer liber a fost reluată, întocmindu-se proiectul tematic al acesteia, proiect ce a fost restructurat în 1964, adaptîndu-se planului de sistematizare a terenului din Hoia. Exponatele urmau să reprezinte două mari probleme : pe de o parte : tipologia zonală a gospodăriei și arhitecturii populare, iar, pe de altă parte, industriile și meșteșugurile populare — prin aducerea și montarea în muzeu a unor instalații de industrie țărănească și a unor ateliere meșteșugărești, toate urmînd să reprezinte principalele zone etnografice din Transilvania.

În prezent muzeul de la Cluj-Napoca cuprinde 47 de unități cu 138 de construcții, oferind un bogat și valoros material referitor la modul de trai : ocupațiile și gospodăria țărănească în evoluția lor istorică.

Premizele Muzeului național al tehnicii populare s-au conturat în 1956, paralel cu planul de sistematizare a orașului, cînd muzeului i s-a atribuit terenul necesar, 40 ha în Dumbrava Sibiului. Între 1953—1960 s-a desfășurat o intensă activitate de exploatare a terenului, cu colaborarea unor cercetători de la diferite muzee din țară și de la Academia R.S.R., proiectul tematic al muzeului fiind dezbătut și stabilit în cadrul unei ample consfătuiri științifice între 26—28 decembrie 1961.

Primele trei unități au fost aduse și reconstruite în 1964 (moara din Dăbica — județul Hunedoara, moara plutitoare pe vase din Munteni —

<sup>15</sup> Ibidem, p. 9.

<sup>16</sup> Ibidem, p. 13.

<sup>17</sup> Valer Butură, Muzeul etnografic al Transilvaniei, în vol. „Muzee cu caracter etnografic-sociologic din România“, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1971, p. 96.

județul Vâlcea și o piuă de haine din Rod — județul Sibiu). La numai doi ani, în 1966, cu ocazia „Simpozionului național cu participare internațională”, muzeul din Sibiu se prezenta cu 26 de unități. La 17 octombrie 1967, cu ocazia aniversării a 150 de ani de existență a complexului muzeal Brukenthal, Muzeul tehnicii populare a fost deschis publicului, el cuprinzând în 1980 un număr de 78 de unități cu 168 de construcții.

Prin tematica sa, muzeul de la Sibiu prezintă, prin exponate originale, unitatea structurală și stilistică a creației tehnice populare, continuitatea ei istorică, bogăția și varietatea ei. Muzeul tehnicii populare se prezintă, de fapt, „ca un muzeu al ocupațiilor de masă și specializate, al meșteșugurilor și instalațiilor tehnice populare, precum și al produselor realizate cu ajutorul acestora, mărturii certe ale unei străvechi tradiții, demonstrând ingeniozitatea creatoare și talentul artistic al poporului român”<sup>18</sup>.

Muzeul tehnicii populare nu se limitează însă la un grup de fenomene sau manifestări de cultură, dimpotrivă, el reușește să realizeze o imagine sintetică privind apariția și dezvoltarea gândirii și principiilor tehnice românești, toate acestea fiind materializate într-un ansamblu de obiecte-exponat, de la uneltele cele mai simple pînă la instalațiile complexe, din principalele domenii ale activității creatoare a omului în lupta lui de cunoaștere și de folosire a mediului natural pentru satisfacerea cerințelor sale vitale. De aici rezultă și faptul că tehnica, așa cum se prezintă ea în muzeul sibian, apare „ca fenomen de cultură, precum și ca mijloc de caracterizare a modului de trai și a specificului național totodată”<sup>19</sup>.

Ca plan tematic, Muzeul tehnicii populare este grupat pe patru mari sectoare expoziționale : sectorul care prezintă tehnicile tradiționale folosite pentru obținerea și prelucrarea unor produse animale și vegetale în scop alimentar ; sectorul referitor la procedee și tehnici de prelucrare a unor materii prime necesare pentru făurirea de unelte, vase și diferite obiecte, cît și pentru construcții ; cel de-al treilea sector ilustrează întreaga gamă de procedee folosite pentru obținerea și prelucrarea fibrelor naturale și vegetale, precum și a pieilor de animale, pentru îmbrăcăminte și pentru confecționarea țesăturilor de uz gospodăresc ; în sfîrșit ultimul sector prezintă mijloacele și tehnicile tradiționale folosite de poporul român pentru transport, locomoție, comunicație.

La valoarea deosebită a monumentelor selecționate și expuse în muzeu, se adaugă încadrarea lor într-un ansamblu peisagistic, conform unui proiect de sistematizare privind amplasarea fiecărei unități într-un cadru cît mai adecvat și mai apropiat de cel original.

Monumentele expuse în muzeu, pe lîngă valoarea lor artistică, constituie și un veritabil document istoric, social și cultural, care, coroborat cu studiul vestigiilor arheologice, oferă posibilitatea tragerii unor concluzii paleoetnografice, privind procesul de plămădire și perenitate a poporului român și a culturii sale în vatra Daciei.

**Muzeul pomiculturii și viticulturii din Golești — Argeș**, datează din 1958, cînd Comitetul Executiv al Sfatului popular al regiunii Argeș a ho-

<sup>18</sup> Cornel Irimie, în Ghidul Muzeului tehnicii populare, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1974, p. 15.

<sup>19</sup> Cornel Irimie, Concepția și organizarea Muzeului tehnicii populare din Dumbrava Sibiului, în vol. „Muzeu cu caracter etnografic-sociologic din România”, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1971, p. 110.

tărit să se organizeze, pe lângă complexul muzeal ce funcționa în conacul familiei Goleșcu, o expoziție care să illustreze cultura și arta populară de pe teritoriul regiunii Argeș. În tematica elaborată se prevedea, pe lângă organizarea unei asemenea expoziții pavilionare și organizarea unei secții în aer liber, amplasată în parcul și zona din jurul conacului. Inițial, această secție etnografică în aer liber urma să prezinte publicului doar câteva gospodării țărănești reprezentative din principalele zone etnografice ale regiunii Argeș. Odată cu trecerea la organizarea expoziției în aer liber, conținutul tematic al acesteia a fost schimbat, pornindu-se de la una din trăsăturile specificului economic al acestei regiuni : o puternică dezvoltare a pomiculturii și viticulturii, specific ce a determinat formarea și dezvoltarea unor forme originale de cultură populară — concretizate în anumite tipuri de gospodării și construcții, unelte de muncă, în anume instalații tehnice pentru prelucrarea fructelor și strugurilor. De aici și necesitatea prezentării, într-o expoziție în aer liber, tocmai a acestor forme specifice de cultură populară, extinzându-se, totodată, și aria de reprezentare : de la teritoriul regional la cel național.

Terenul obținut inițial cu o suprafață de 5 ha, cu posibilități de extindere pînă la 15 ha, se află în imediata apropiere a complexului muzeal din incinta conacului familiei Goleșcu. Cercetările de identificare și selecționare a unor gospodării și construcții specializate au început în 1964, montarea lor în muzeu făcîndu-se din 1966, cînd, cu ocazia lucrărilor Simpozionului muzeelor etnografice în aer liber din România, au fost prezentate trei unități totalizînd 11 construcții, dintre care unele cu valoare de unicat. Muzeul prezintă azi 27 de unități cu peste 90 de construcții.

Fiind un muzeu specializat, accentul cade pe studierea și reprezentarea principalelor zone pomicole și viticole ale României, obiectivul său principal fiind ilustrarea locului pe care aceste ocupații îl au în ansamblul economiei tradiționale, unitatea dar și diversitatea lor zonală în strînsă legătură cu condițiile istorice, sociale și economice ale dezvoltării de-a lungul timpului a poporului român. În același timp, muzeul reflectă originalitatea și ingeniozitatea culturii și artei populare românești în aceste zone etnografice specializate în pomicultură și viticultură, precum și încadrarea acestor forme specifice în marile complexe culturale europene.

**Muzeul în aer liber din Bran** este o unitate de reprezentare zonală, dar și o unitate cu caracter complex dacă avem în vedere formele de cultură și artă populară reprezentată : de la gospodării și locuințe țărănești la construcții specifice unor ocupații și meșteșuguri, precum și instalații de industrie țărănească.

Cercetările de identificare și selecționare a monumentelor au început în 1959, anul următor efectuîndu-se primele transferuri de unități. Muzeul a fost deschis pentru public în anul 1961 și cuprinde azi 14 monumente de arhitectură populară și construcții specializate, cu peste 2 400 de obiecte de inventar, ilustrînd, în ce are mai specific, modul de viață al locuitorilor zonei Branului, înlocuirea lor neîntreruptă de-a lungul timpului în această vatră, încă de la formarea poporului român.

**Începuturile Muzeului etnografic în aer liber din Sighetul Marmăției** datează din anul 1973, cînd au fost transferate și reconstruite în muzeu primele două gospodării, cu 7 anexe, primele obiective achiziționate și conservate „in situ” datînd încă din 1962. Numărul total al construcțiilor identificate, achiziționate și transferate în muzeu sau lăsate in situ se ridică acum la 126, din care sînt expuse 26 de unități, celelalte fiind în

curs de transfer. Dispunând de un teren de 15 ha, muzeul din Sighetul Marmăției reprezintă, din punct de vedere teritorial, Maramureșul istoric; depresiunea intercarpatică Maramureș (Bazinul Marei, Cosăului, Izei, Ruscovei cu cătunele populației rutene, subzona nordică de-a lungul Tisei și subzona sudică de la Moisei, Săcel, Borșa). Cele 26 de monumente prezentate în muzeu ilustrează, pe de o parte, valoarea artistică deosebită a arhitecturii maramureșene, iar, pe de altă parte, legătura cu tradiția, creatorul popular găsind căi noi de realizare, perfecționate și diversificate, în funcție de necesitățile vieții.

**Secția în aer liber a Muzeului județean Baia Mare**, ale cărei începuturi datează din 1969, când s-au efectuat primele cercetări de selecționare și achiziționare a monumentelor, are un caracter zonal, ilustrând modul de viață, civilizația și cultura populară din nord-vestul României prin expunerea unor gospodării, construcții și instalații tehnice tradiționale, tinzând să realizeze o imagine completă asupra a ceea ce are mai specific cultura populară din zonele etnografice circumscrise județelor Maramureș, Satu Mare, Sălaj și Năsăud. Secția dispune de un teren de 12 ha și prezintă 13 unități aduse și reconstruite, altele 8 aflate în curs de achiziționare și transfer. În final Secția în aer liber va cuprinde 50 de unități complexe, completate de o expoziție pavilionară legată tematic de cea în aer liber.

**Secția în aer liber a Muzeului județean de istorie și etnografie din Focșani** își situează începuturile abia în 1976, fiind amplasată în Cringul Petrești, pe un teren de 3 ha. Ca reprezentare teritorială, secția în aer liber ilustrează, cu precădere, specificul culturii și artei populare din Vrancea, exponatele grupându-se pe două mari sectoare: unul reprezentând arhitectura populară vrinceană și tipuri de gospodării, celălalt instalații de tehnică populară și ateliere meșteșugărești. Expoziția în aer liber de la Focșani cuprinde 32 de complexe, cu un inventar de aproape 6 000 de obiecte, dintre acestea 23 sînt gospodării cu anexele lor, iar 9 instalații tehnice și ateliere meșteșugărești. Deosebit de pozitiv este faptul că aici s-au aranjat deja construcții cu caracter funcțional pentru depozitarea obiectelor, pentru expoziția pavilionară, un atelier de conservare, precum și un pavilion pentru demonstrații ale creatorilor populari contemporani.

**Muzeul arhitecturii vilcene de la Bujoreni** a fost inițiat în 1966, funcționînd ca secție a Muzeului județean Vilcea. El a fost conceput ca o unitate expozițională reprezentativă pentru arhitectura populară din zona Vilcea. Deschis pentru public în 1974, Muzeul arhitecturii vilcene ilustrează aspecte caracteristice privind evoluția istorică, complexitatea problemelor de ordin social-economic, diversitatea construcțiilor țărănești din Vilcea, precum și a unor construcții cu funcționalitate specială (han, școală, stîină etc.), precum și instalații de industrie țărănească. El cuprinde azi 39 de construcții caracteristice pentru microzonele etnografice: Rm. Vilcea, Lovișteea, Argeș, Horezu, Drăgășani și Olteț.

**Secția în aer liber a Muzeului Banatului**, amplasată în Pădurea Verde de lângă Timișoara, a fost inaugurată în 1971, propunîndu-și să realizeze o imagine completă asupra întregii problematice a satului bănățean, înce-

pînd cu arhitectura tradițională și continuînd cu prezentarea ocupațiilor, meșteșugurilor și tehnicilor țărănești. Alături de români, sînt prezente, prin ceea ce le este mai specific în civilizația, cultura și arta lor populară, și naționalitățile conlocuitoare (germani, maghiari, sîrbi). Dispunînd de un teren de 17 ha, muzeul prezintă publicului 28 de unități, la acestea adăugîndu-se alte 7 unități aflate în curs de reconstrucție și alte 8 identificate și consemnate „in situ”.

Avînd ca arie de reprezentare întreg Banatul, înțeles în sens istoric, expoziția în aer liber ilustrează, pe de o parte, tehnicile și sistemele tradiționale de construcție proprii poporului român, iar, pe de altă parte, specificul ocupațiilor tradiționale dar și al celor specializate (meșteșuguri și industrii țărănești). Imaginea satului românesc va fi completată, în final, prin expunerea unor unități cu funcționalitate specifică : școală, primărie, biserică, cămin cultural, cîrciumă.

**Muzeul în aer liber de la Curtișoara — Gorj**, secție a Muzeului județean Tg. Jiu, prezintă, alături de o expoziție pavilionară, organizată în cula din Curtișoara, și o expoziție în aer liber, ce ilustrează, prin expozate autentice, cele mai reprezentative creații ale arhitecturii țărănești gorjene, precum și instalații tehnice populare.

Muzeul dispune de 15 ha, ce îmbină, în mod armonios, diferite forme de relief, reprezentînd, de fapt, structura specifică Gorjului, cu zone colinare și depresiuni.

Primele unități au fost aduse în 1970, astăzi numărul exponatelor ridicîndu-se la 35 de complexe, unice prin valoarea lor arhitectural-artistică, inventarul de obiecte contribuind la conturarea unei imagini veridice despre cultura și arta populară a Gorjului, mai cu seamă în ceea ce privește civilizația și arta lemnului, strălucit reprezentată în această zonă etnografică.

**Secția în aer liber a Muzeului etnografic din Reghin** reprezintă, din punct de vedere al teritoriului, Valea Mureșului superior și cîmpia Transilvaniei. Patrimoniul muzeului cuprinde 14 complexe gospodărești și instalații amplasate pe un teritoriu cu o suprafață de 1 ha. Ele completează expoziția pavilionară permanentă, care are ca temă de bază uneltele și tehnica populară.

Se cer amintite, pe această linie, proiectele și unele inițiative privind organizarea altor unități similare la Suceava și Iași — în Moldova sau la Tulcea — în Dobrogea, unde s-au făcut identificări de monumente și s-au luat măsuri pentru conservarea lor.

\*  
\*      \*

În încheiere, după această „punere față în față” a concepției sociologice gustiene a primatului monografiei ca metodă de investigare pluridisciplinară a realității sociale, cu una din cele mai de seamă realizări pe planul cunoașterii, conservării și valorificării patrimoniului național, prin muzee etnografice cu caracter sociologic cu expunere în aer liber a unor monumente și obiecte, autentice și tipice, putem conchide că tradițiile sănătoase ale școlii sociologice gustiene se dezvoltă și rodesc din plin.

Rețeaua națională a acestor muzee acoperă teritoriul țării și cuprinde întreaga problematică a civilizației, culturii și artei populare românești, inclusiv pe cea a naționalităților conlocuitoare, care s-a dezvoltat în strâns contact, cu numeroase influențe și împrumuturi reciproce.

Într-o concepție nouă și printr-o largă cooperare a acestor muzee între ele, dar și cu unele institute de cercetare de același profil, cercetarea științifică a modului de viață, a culturii și artei populare continuă tot mai amplu, în cadrul planului unic de cercetare a României, cu scopul de a cunoaște adevărul, a defini specificul etno-cultural și a sluji — prin autocunoaștere procesul de instruire și de educație a maselor.

Recunoașterea și interesul pe plan internațional a acestei opere științifice și pedagogice românești este marcată, între altele, de expozițiile de acest profil care sînt solicitate tot mai insistent, cît și de publicarea în străinătate a unor studii, comunicări sau referate privind aceste muzee, dezvoltarea și activitățile lor științifice și cultural-educative (ex. în lucrările conferințelor europene ținute la Copenhaga, Graz — Austria, Stockholm — Suedia, Cardiff — Anglia etc.).

De la studiul inter și multidisciplinar, cercetarea etnografico-sociologică românească face, acum, pași tot mai hotărîți spre studii comparative cuprinzînd spații mai largi și culturi diverse, europene și din alte continente, tocmai pentru a evalua și pune în evidență vechimea, continuitatea și originalitatea civilizației, culturii și artei populare românești.

Toate acestea sînt, fără îndoială, un omagiu adus înaintașilor savanți, în rîndul cărora figura lui Dimitrie Gusti ocupă un loc central.



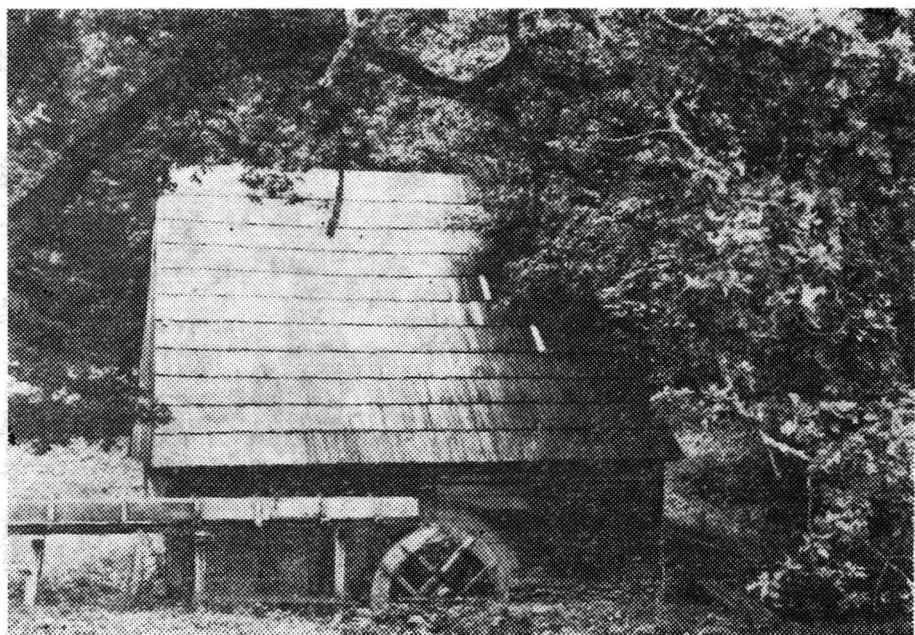
Muzeul Drăgușului (Sala Seminarului de Sociologie, 1929).

Fig. 1. Muzeul Drăgușului (Sala Seminarului de Sociologie, 1929).

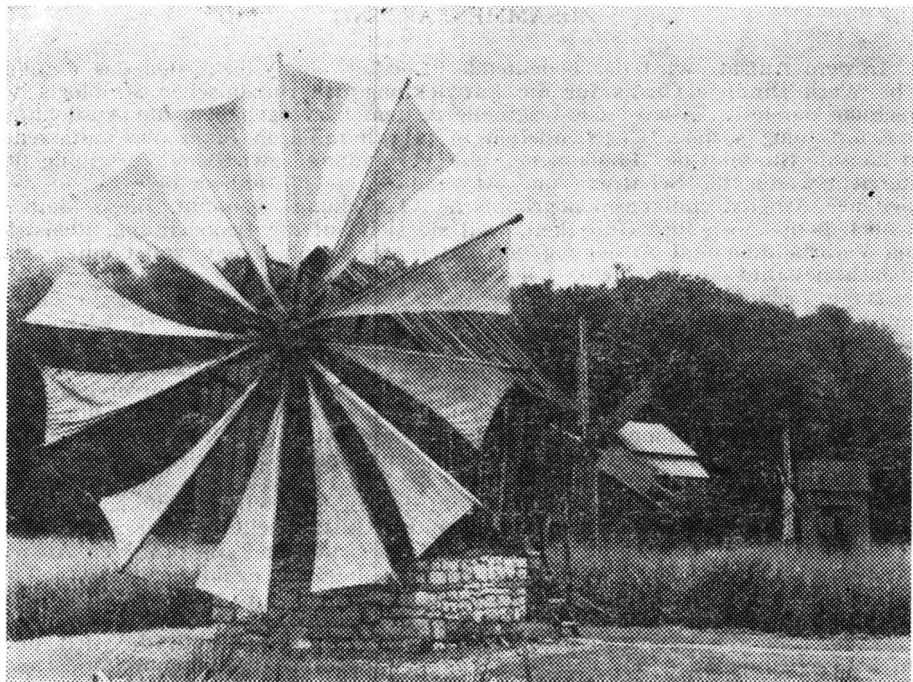


Acelas muzeu în sala Seminarului de Sociologie (1928).

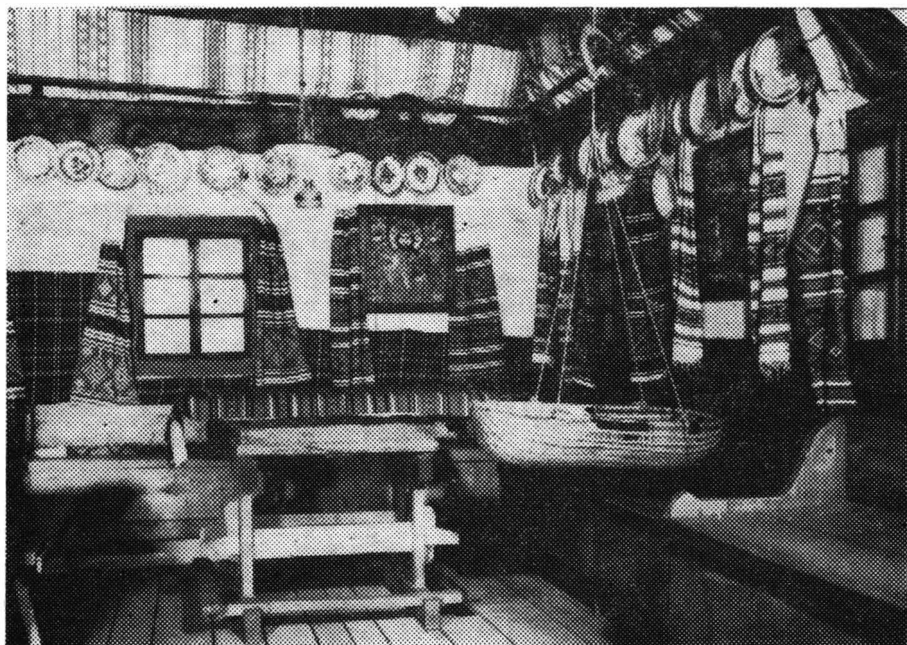
**Fig. 2. Același muzeu în Sala Seminarului de Sociologie (1928).**



**Fig. 3. Uleinița și piua de haine Tălmăcel, Sibiu. (Muzeul tehnicii populare).**



**Fig. 4. Moara cu pinze, Curcani, Tulcea. (Muzeul tehnicii populare).**



**Fig. 5. Expoziția de bază. Interior românesc din sec. XIX, comuna Drăgus, Jud. Brașov.**

In dem Aufsatz wird der bedeutende Beitrag analysiert, den das umfangreiche Werk Dimitrie Gustis für die Entwicklung der rumänischen soziologischen Forschung darstellt. Es wird das originelle System hervorgehoben, die Ausdehnung der Erforschung sozialer Gegebenheiten in pluridisziplinären Sinn, das umfassende und kausale Studium der Phänomene, die Verbindung zwischen Forschung und Unterrichtswesen, die Schaffung und Anwendung einer Methodologie sowie verschiedener Arbeitstechniken-monographische Forschung genannt. Diese Methode hat auch heute noch ihre Gültigkeit, weil sie sich auf die Beobachtung, Registrierung, Verarbeitung und Auslegung der Daten stützt und so ein vollständiges und authentisches Bild der Wirklichkeit liefern kann.

Diese originelle Auffassung fand ihren Niederschlag in: — der Veröffentlichung streng fachbezogener Arbeiten (Monographien, die Zeitschrift „Sociologie românească“: „Arhiva pentru știința și reforma socială“, „Enciclopedia României“ etc.), — praktischen, kulturellen Aktionen (wie jene die Kulturhäuser betreffend, das Kulturhaus des Volkes, die Volksuniversitäten, die Radio-Universität) wie auch im Organisieren von Ausstellungen nach Ausfahrten zur Feldforschung, und gipfelt schliesslich in einem zum damaligen Zeitpunkt auf Weltebene einzigartigen Werk der Rettung und Auswertung nationalen Kulturgutes, dem Museum des rumänischen Dorfes in Bukarest.

Der zweite Teil des Aufsatzes weist auf den Beitrag hin, den die soziologische Schule von Bukarest — sie wurde von Dimitrie Gusti geleitet — zur Entwicklung der rumänischen Museographie geleistet hat. Bis heute sind die positiven Auswirkungen der Tätigkeit dieser Schule zu spüren, besonders auf dem Gebiet der Volkskunde — und Volkskunst — Museen, die Einheit und Kontinuität, Originalität und Gestaltungskraft des rumänischen Volkes hervorheben.

Es werden die ethnographischen Freilichtmuseen vorgestellt, die sich unter den neuen Bedingungen der rasch fortschreitenden Umwandlung und Modernisierung Rumäniens, sowie dank der Möglichkeiten, die der Kultur seit der Befreiung des Landes geboten werden, etnfaltet haben und zu einem systematischen Netz — über das ganze Land verbreitet — angewachsen sind.

# SZTUKA RUMUNII (ARTA DIN ROMÂNIA)

*Ryszard Brykowski,  
Tadeusz Chrzanowski,  
Marian Kornecki*

Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1979

În baza acordurilor culturale și științifice existente între România și Polonia, în urmă cu câțiva ani, cei trei cercetători de prestigiu din țara prietenă, au vizitat România spre a cunoaște arta, natura și locuitorii săi. Cercetările bibliografice în diverse biblioteci, arhive și muzee, dublate apoi de lungi și repetate drumuri la principalele monumente ale istoriei și civilizației romane, au rodit prin mai multe studii publicate de autori în reviste de specialitate din Polonia iar, recent, prin editarea acestei sinteze de 400 pagini, în peste 10 000 de exemplare.

R. Brykowski (Varșovia) este unul dintre cei mai buni cunoscători ai arhitecturii populare poloneze, autor a numeroase studii pe această temă. În Anuarul Muzeului Etnografic din Cracovia, spre exemplu, el semnează un studiu de sinteză asupra arhitecturii populare din Carpați, cu numeroase și documentate referințe la arhitectura populară românească.

T. Chrzanowski și M. Kornecki (Cracovia) studiază de mai mulți ani (primul arta modernă al doilea arta evului mediu european) fenomenul artistic din perspectivă interdisciplinară și interetnică ceea ce le-a permis elaborarea și publicarea a numeroase studii și cărți bine apreciate de specialiști și marele public.

Preocupările lor permanente se reflectă și în modul cum este structurată această sinteză originală privitoare la țara noastră, sinteză pe care o recomandăm cu toată căldura cercetătorilor români.

Un capitol introductiv are ca obiect principal prezentarea succintă a istoriei poporului român din cele mai vechi timpuri și pînă azi, cu sublinierea momentului formării limbii și poporului român, a continuității sale de viață neîntreruptă în spațiul etnogenezei sale. Alte precizări de ordin istoric se fac apoi la fiecare capitol următor în funcție de subiectul și teritoriul analizat.

Arta de început a evului mediu românesc debutează cu prezentarea — începînd din secolul al XIII-lea — a fenomenului artistic din Țara Românească, accentele de analiză fiind îndreptate mai ales asupra a ceea ce unii specialiști din țara noastră înțeleg prin noțiunea de „monumente princeps”. Monumentele de la Cozia, Curtea de Argeș, Tîrgoviște etc., cele din epoca lui Neagoe Basarab și mai ales din epoca luminatului domn Constantin Brîncoveanu sînt analizate pe rînd, sub ceea ce ele au mai caracteristic pe plan național dar și prin interferențele lor cu lumea artistică a sud-estului și centrului Europei. Arhitectura, pictura, icoanele, artele decorative, analizate pe rînd și în totalitate, compun imaginea generală a monumentului înțeles ca un factor de cultură de mare complexitate și originalitate.

Pentru Moldova autorii s-au oprit la secolele XIV—XVI, cîteva zeci de pagini subliniind mai cu seamă aportul artei moldovene din epoca lui



Ștefan cel Mare la tezaurul artistic național și universal. Se poate afirma că rari sînt cercetătorii străini care să fi surprins atît de bine fenomenul artistic amintit cu atîta limpezime cu care o fac cercetătorii polonezi în această carte.

Un al treilea mare capitol al cărții este dedicat Transilvaniei începînd cu secolul XIII și pînă în preajma secolului al XX-lea. Textura analizei urmează aceeași cale precum în capitolele anterioare — adică se pornește de la prezentarea unor monumente precum cele de la Densuș, Gurasada, Alba Iulia, Brașov, Cluj-Napoca, Oradea, Timișoara etc. spre a contura în finalul capitolului liniile esențiale, trăsăturile de bază ale artei transilvane în epoca respectivă.

În sfîrșit, ultimul capitol este dedicat arhitecturii populare din România subliniindu-se în repetate rînduri accentele sale unitare pentru

întreg teritoriul locuit de români dar și elementele care se circumscriu unei largi arii europene de arhitectură a lemnului cuprinsă între Dunăre și Scandinavia. Cercetarea comparativă a fenomenului îi permite autorului concluzii adecvate cu reliefări pertinente ale specificității etnoculturale.

O succintă prezentare a bibliografiei de specialitate consultate (sau utilizate pentru desene, planuri și schițe), indicii generali de termeni românești, de persoane și locuri, lista ilustrațiilor încheie prima parte a cărții. Cea de-a doua este o minunată antologie de imagini referitoare la toate principalele aspecte tratate în text și provenind din toate zonele României. Este un merit relevabil al autorilor nu numai faptul că și-au executat singuri clișeele respective — ceea ce, să recunoaștem, presupune un mare efort fizic — dar și selecția făcută este cu adevărat reprezentativă pentru arta românească de la începuturile evului mediu și pînă în primele decenii ale secolului nostru. Cititorului polonez i ne oferă și o hartă a României cu principalele monumente și locuri care au intrat în câmpul observației și analizei autorilor.

Apărută într-o ținută grafică aleasă, cartea de față se înscrie ca o merituoasă contribuție la cunoașterea și înțelegerea peste hotare a artei noastre naționale.

I. Godea



## **„OBJETS ET MONDES“, PARIS, 1978**

### **Un număr al revistei dedicat României**

În vestita piață Trocadéro din inima Parisului, palatul Chaillot adăpostește unul din cele mai importante și reprezentative muzee ale lumii — Muzeul Omului, instituție de mare prestigiu internațional științific și cultural. Bucurându-se de concursul nemijlocit al Centrului Național al Cercetării Științifice, prestigioasa instituție publică trimestrial revista de specialitate „Objets et Mondes“, titlul sugerînd simbolic însuși concepția tematică ce stă și la baza organizării muzeului, adică aceea de a ilustra prin obiecte o sinteză a civilizației umane. Numărul dublu din toamna și iarna anului 1978, conținînd fasciculele 3—4 ale tomului 18 a fost dedicat în întregime României potrivit principiului — enunțat încă din cuvîntul înainte al profesorului Jean Guiart, directorul Muzeului Omului — acela că cercetătorii dintr-o anumite țară sau arie geografică sînt cei mai îndrituiți să prezinte realitățile culturii populare din țara respectivă sau din zona geografică respectivă.

După prezentarea unei hărți a României, executată de serviciul de muzeologie al muzeului parizian, hartă ce conține împărțirea administrativă actuală, pe județe, cu marcarea marilor provincii istorice ale patriei noastre, seria studiilor științifice este deschisă de lucrarea prof. dr. Paul Petrescu și dr. Georgeta Stoica intitulată „Cercetări de istorie a artei populare din România“, în preambulul căreia se concentrează un scurt istoric al preocupărilor de artă populară în țara noastră, după care se insistă asupra potențialului științific instituționalizat al domeniului etnografic la ora actuală, marcîndu-se, totodată, principalele rezultate acumulate în planul valorificării științifice după anul 1944. Principalele lucrări de specialitate sînt enumerate atît după criteriul tematic, cît și după cel zonal. Am remarca în mod deosebit reliefaarea pentru prima oară a aportului muzeelor sau secțiilor de etnografie și artă populară în studierea și valorificarea prin publicații a artei populare românești.

Ion Ghinoiu în studiul „Contribuția geografilor și etnografilor la stabilirea unei tipologii a habitatului rural tradițional în România“, punctează criteriile care au stat la baza clasificării așezărilor rurale efectuate de precursori. Încearcă apoi schițarea unei clasificări mai largi, bazată pe un criteriu general, ce polarizează și unifică anumite caracteristici secundare ale așezărilor, recurgînd pentru prima oară la definirea „peisajului etnografic“ drept criteriu operant, superior — după părerea autorului — tuturor celorlalte, în definirea tipologiei așezărilor rurale.

Urmează apoi trei studii ce se referă la : „Unitate și diversitate în arhitectura populară românească. Forme regionale ale casei țărănești în secolul al XIX-lea“, „Sculptura populară țărănească“, „Arhitectura interiorului locuinței țărănești“, semnate de cercetători de prestigiu ai artei populare românești — dr. Paul Petrescu, dr. Gheorghe Aldea și dr. Geor-

geta Stoica. Lucrările definesc trăsăturile generale și esențiale, precum și diferențierile zonale ale celor trei importante domenii luate în discuție, subliniind originalitatea și creativitatea meșterilor țărani români în rezolvarea și tratarea unei cerințe vitale cum este cea a locuinței și pandantelor ei, idee care, după părerea noastră, unește ca un fir roșu toate cele trei articole.

În chip fericit volumul se încheie cu studiul „Portul costumului tradițional astăzi în România“, elaborat de cercetătoarea dr. Denise Pop din Paris. Specialista franceză, beneficiară a unei burse de documentare în România, a avut deci posibilitatea studierii „pe viu“ a unor aspecte majore ale culturii populare românești. Prezentul studiu — parte din teza sa de doctorat — reprezintă valorificarea parțială a unei ample documentări de teren făcută în România cu privire la costumele populare tradiționale și contemporane, studiu în care D. Pop se recomandă drept un fin observator al complexului de factori sociali și culturali ce au favorizat menținerea pînă în contemporaneitate a trăsăturilor esențiale a portului tradițional românesc. Autoarea, spre deosebire de alți cercetători străini, discernă cu profund obiectivism mutațiile structurale intervenite în costumele populare actuale, analizînd și factorii perturbatori ce au determinat pierderea unor funcții ale acestuia. Ceea ce ni se pare caracteristic pentru stilul de redactare a studiului este armonioasa îmbinare între limbajul elevat cu fluiditatea și precizia concluziilor științifice, a valorii judecăților într-un ton plăcut și cald cu care Denise Pop se adresează creatorilor contemporani de costume populare.

Se impune a sublinia ținuta grafică ireproșabilă a volumului sprijinită pe numeroase și bine alese imagini fotografice și desene, apoi scurtele rezumate în limba engleză a fiecărui articol în parte.

Într-un cuvînt, recentul număr al publicației „Objets et Mondes“ se constituie într-o nouă și valoroasă pledoarie peste fruntarele țării priitor la arta populară românească, la locul și aportul acesteia la tezaurul cultural universal.

NICOLAE SĂCARA

# INTRODUCERE ÎN ETNOLOGIE

— coordonator ROMULUS VULCĂNESCU

Volumul apare în editura Academiei, sub egida Comisiei de Antropologie și Etnologie și este coordonat de R. Vulcănescu. Năzuința volumului este de a prezenta etnologia drept o știință fundamentală în sistemul „științelor sociale conexe” contemporane. Metodologic, s-a încercat delimitarea etnologiei de „omoloagele ei teoretice” în dorința, de a se contura preocupările „gîndirii etnologice” și de a se defini o gîndire „etnologică autohtonă” — sinteză interpretativă a rezultatelor celorlalte științe etnologice.

Pledoarie pentru „ștergerea frontierelor dintre științe” și pentru studiul complex și interdisciplinar al etnologiei — volumul este atent structurat, în cinci capitole, menite să contureze enunțurile de mai sus: Obiectul etnologiei ; Probleme ale etnologiei ; Științe etnologice ; Metode în etnologie ; Aplicații ale etnologiei.

Socotim mai împlinite capitolele închinete științelor etnologice și metodele de cercetare în etnologie.

Complexitatea fenomenelor, multitudinea de semnificații nu permit o clasificare sau o definire exactă a etnologiei. Definirea acesteia se realizează prin aserțiune. Etnologia se poate încadra în „sistemul științelor despre om” și este tangență antropologiei, filozofiei, sociologiei, lingvisticii, muzicii, coregrafiei și științelor exacte (matematica). Tangență care obligă la o cercetare complexă de tip interdisciplinar.

Pornind de la premisa că nu se mai poate accepta termenul de frontieră — între discipline — se subliniază avîntul vertiginos al științelor, avînt care stimulează cercetările multidisciplinare și interdisciplinare. Ni se oferă, astfel, un cîmp deschis și protecția unei metodologii și tehnici variate de cercetare. Se impune astfel concluzia : în funcție de unghiul de abordări a demersului științific, cercetătorul poate utiliza metodele cele mai eficiente (ale antropologiei, sociologului, lingvistului) iar tautologia „etnologia este știința fenomenelor etnice” poate fi analizată. Etnologia este o „știință de specific” și nu o știință de „general”. Metodologia cercetării trebuie racordată acestui enunț, pentru a se evita confuzia dintre metodologia „științelor individualizate și diferențiale” și cea a științelor generalizante care neglijează cu bună știință deosebirile de nivel concret.

Pentru etnologie, diferențele etnice sînt mai valoroase decît aspectele comune ale acestuia.

Volumul se bucură de semnătura unor oameni de știință consacrați : Alexandru Tănase, Victor Săhleanu, Gh. Ivănescu, Traian Herseni, Ronulus Vulcănescu, Ion Simionescu, Paul Simionescu, Ion Ghinoiu.

Importanța volumului — dincolo de metodologia pe care o pune la dispoziția lectorului — constă într-o înșiruire logică perfectă a studiilor și printr-o conturare tematică perfectă a capitolelor. Principiile de mai sus, accentuează seriozitatea și maturitatea cu care a fost gîndită tematica și redactarea volumului, chiar dacă, multe din studiile prezente sînt reluări sau prescurtări ale unor studii apărute anterior.

LIDIA GAGA

Apărut la Editura FACLA în Timișoara, 1980, studiul lui Vasile Tudor Crețu „Ethosul folcloric — sistem deschis“, o veritabilă exegeză depășind viziunea tradițională asupra ethosului folcloric, își propune — după cum reiese din primul capitol — o analiză pertinentă a elementelor și structurilor perene ale creației folclorice în raport dialectic cu mutațiile ideatice care au intervenit în dinamica gândirii și viziunii colectivității care i-au dat viață, precizând totodată principiile metodologiei cercetării fenomenelor culturale de tip folcloric în contextul mai larg al culturii universale : contactul direct „pe viu“ cu manifestările folclorice, investigarea interdisciplinară, studierea ethosului folcloric atât pe verticala diacronică, cât și pe orizontala sincronică.

Compus din mai multe capitole perfect echilibrate (I. Preliminarii metodologice și teoretice ; II. Relația „imaginație—memorie“ în actul creației folclorice ; III. Ritul, mitul și simbolul — concepte fundamentale ale gândirii folclorice ; IV. Categoria fantasticului. Condiția fantasticului în cultura populară ; V. Ethosul folcloric — sistem deschis ; VI. Dimensiuni mitice și accente fantastice în discursul folcloric. Simbolul drumului ca element mediator ; Considerații finale), studiul în care demonstrația teoretică elevată este permanent dublată de faptul viu constatat pe teren (mediul rural contemporan din zonele și subzonele Banatului istoric), invită la o lectură complexă, deloc facilă, însă extrem de interesantă pentru descifrarea multiplexelor particularități ale culturii folclorice.

Avînd drept temeii cercetările etnologice contemporane, fără a se dovedi tributary vreunei direcții, reanalizînd și reinterpretînd contribuția înaintașilor în domeniu, verificînd ipoteze și concluzii cu realitatea faptelor cercetate în teren, Vasile Tudor Crețu definește și fixează o serie de concepte fundamentale ale gândirii folclorice românești raportată la cultura arhaică și cea modernă.

În capitolul al II-lea, obiectul demonstrației îl constituie raportul imaginație—memorie, real—imaginar, operînd cu conceptele imaginație, memorie, simbol, privite prin prisma etnologiei, încheind cu o exemplificare dintr-o legendă populară al cărei motiv fundamental — călătoria simbolică a eroului din lumea reală în cea imaginară — se circumscrie eposului universal, precum și cu o relatare a unei anchete de teren, privind modul în care se manifestă relația memorie—imaginație în cadrul manifestărilor folclorice contemporane.

Conceptele fundamentale ale gândirii folclorice : ritul, mitul, simbolul și raporturile dintre ele, sînt amplu tratate în capitolul următor, cu intenția mărturisită de a reliefa diferențele funcționale ale celor trei tipuri de simboluri : al culturii arhaice, al literaturii culte și cel interpus,

al culturii folclorice, fără a se neglija argumentul hotărâtor al exemplului practic furnizat de creația folclorică.

Paginile următoare ale studiului analizează conceptul fantasticului subliniind contribuția predecesorilor români și străini în definirea acestui concept destul de controversat, adoptând o atitudine critic-creatoare față de teoriile pe care le aduce în discuție. În finalul capitolului, autorul, sintetizând teoriile anterioare asupra fantasticului, preluându-le critic și completându-le, fixează accepția pe care o dobîndește fantasticul la diferite nivele categoriale: ontic, gnoseologic, psihologic și la nivel de discurs artistic, arătînd totodată modul în care fantasticul, la toate aceste nivele, se manifestă în folclor și în arta populară. Concluzia care se desprinde este aceea că în contextul culturii folclorice, fantasticul și mitul sînt două noțiuni cu structuri și funcții diferite.

Ultimele capitole ale studiului, dezbate problemele complexe ale ethosului folcloric și ale discursului folcloric. Ethosul folcloric este prezentat nu ca un sistem cultural imuabil, ci deschis tuturor înnoirilor, asimilărilor, așa încît, analizîndu-l din punct de vedere semantic și diacronic, autorul insistă asupra interacțiunii om—ethos, ca laturi fundamentale ale sistemului, laturi ce se influențează în egală măsură.

Simbolul drumului urmărit în basm, în eposul versificat și în poezia obiceiurilor familiale, cu dese referiri la contribuția înaintașilor și cu ample comentarii asupra textelor folclorice, încheie prestigiosul studiu al lui Vasile Tudor Crețu.

Demonstrația riguros științifică parcurgînd etape logice, precis conturate pînă la exemplificarea practică, atitudinea creatoare față de diferite concepte ce se înscriu perimetrului culturii folclorice, impresionanta listă bibliografică, temeinica organizare interioară a lucrării, definesc „Ethosul folcloric — sistem deschis“ drept o lucrare de referință în domeniul culturii folclorice.

VIOLETA BLAJ

**BIHAREA. CULEGERE DE STUDII ȘI MATERIALE  
DE ETNOGRAFIE ȘI ARTA  
vol. VII—VIII, ORADEA, 1980**

ELENA GRIGORESCU

Apariția ultimului anuar editat de Muzeul Țării Crișurilor din Oradea este, indiscutabil, un eveniment editorial în știința etnografică contemporană din România. Apariția acestui volum denotă, din nou, perseverență, tenacitate, multă seriozitate și spirit responsabil la colectivul de etnografi orădeni. În general toate studiile prezente în volumul pe care-l recomandăm cu toată căldura sint bazate pe ample cercetări de teren și bibliografie.

Cercetător profund, cu vaste cunoștințe acumulate într-un timp foarte scurt, Barbu Ștefănescu, șeful secției de etnografie, semnează studiul „*Date de interes etnografic în lucrarea lui Gheorghe Șincăi: Povățuire către economia de cîmp*“. Meritorie sub aspectul popularizării patrimoniului muzeal, lucrarea muzeografei S. Toth este o concretizare a mai vechilor sale preocupări legate de meșteșugurile artistice tradiționale nu numai din Țara Crișurilor ci și din alte zone etnografice transilvănene. Aurel Chiriac semnează două lucrări, fiecare din ele din unghiul reflectării unor preocupări interdisciplinare, a implicațiilor mai largi ale fenomenelor etnografice din aria geografică și etnografică a Țării Crișurilor: „Transportul și desfacerea produselor provenite din satele cu meșteșugari specializați în olărit și fierărit din Depresiunea Beiușului“ și „Relația dintre tradiție și inovație reflectată în satul bihorean contemporan“. Numeroase sînt documentele de arhivă pe care autorul celor două studii le înserează în conținutul problematic al faptelor etnografice. F. Costin face o meticuloasă descriere a ultimului complex de industrie casnică existentă încă în Bihor — este vorba de moara cu pîvă și viltoare de la Bulz (valea Iadului).

Un merit incontestabil al colectivului redacțional este și cooptarea în volum a mai multor studii semnate de autori din alte centre de cercetare din țară. Cercetătorul M. Dumitrescu face o analiză a unor „Vechi centre de ceramică din România“ pornind de la lucrarea „Marele Dicționar geografic al României“ apărută în anii 1898—1902. Studiul este un exemplu de ceea ce am putea numi arheoetnografie. Lucrări deosebit de interesante, bazate în principal pe documente de arhivă (hărți, consemnări urbariale, acte administrative, cadastru), poartă semnătura unor cercetători arhiviști recunoscuți nu numai pe plan local: A. Ilea, „Din istoria pădurilor bihorene pînă la mijlocul secolului al XIX-lea“; V. Covaci, „Informații documentare despre vîrăritul din Bihor în secolele XVIII și XIX“. M. Cuceu și D. Colțea, în studiul „Terminologia agricolă din bazinul mijlociu al Crișului Negru“, au în vedere cercetarea aprofundată a elementului lingvistic în demonstrarea continuității de viață a poporului nostru pe aceste meleaguri. I. Bradu și N. Mihai semnează amplul studiu

intitulat „Preliminarii la folcloristica bihoreană“ în care militează pentru înregistrarea și publicarea a ceea ce în final s-ar putea constitui într-un veritabil corpus al folcloristicii bihorene. Pe linia unei prezentări monografice se înscrie și studiul lui C. Costea „Dansul popular din zona Vașcăului“.

Secțiunea dedicată artei din volumul de față este marcată prin două lucrări, ambele de valorificare a patrimoniului artistic al Muzeului Țării Crișurilor : A. Martin, „Desene de Theodor Pallady“ și N. Iakobovits, „Balogh Istvan în colecțiile din Oradea“.

O preocupare majoră a muzeografiei românești contemporane o constituie conservarea și restaurarea patrimoniului fix sau mobil. Studiile muzeografice din volum se opresc asupra unor aspecte majore ale restaurării pieselor din piele pictată, a factorilor de biodeteriorare întâlniți la piatră etc.

Notele și recenziile, aparatul științific bine pus la punct, ilustrații bogate ca anexe ale demersurilor științifice sînt alte aspecte care măresc nu numai interesul științific ci și de popularizare la înalți parametri calitativi a rezultatelor cercetărilor etnografi de la Oradea sau din alte părți. Rezumatele în limbi de circulație largă ușurează penetrația volumului, ca de altfel și a celor șase volume anterioare (de pe acum bine cunoscute în lumea etnografică europeană) în șirul lucrărilor de referință continentală.

**MĂRTURII ETNO-LINGVISTICE DESPRE VECHIMEA  
MESERIILOR POPULARE ROMÂNEȘTI,  
Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1980**

*Gh. Iordache,*

De sub teascurile de lumină ale tiparniței craiovene a ieșit curind o nouă și foarte interesantă carte semnată de cercetătorul Gheorghe Iordache.

Relevăm și cu acest prilej meritul prestigioasei edituri oltene ce se dovedește plină de solitudine la ofertele acestui cercetător de a publica mereu noi aspecte ale inepuizabilelor și larg cuprinzătoarelor domenii științifice ale etnografiei și lingvisticii.

Cartea se vrea o privire de ansamblu asupra terminologiei meșteșugurilor populare românești în general și ale celor din Oltenia în special. Autorul și-a propus o analiză a problematicii din două unghiuri deosebite: diacronică și sincronică. Sînt analizate „monografic” terminologii ale olăritului, prelucrării lemnului, prelucrării fierului, prelucrării pieilor, confecționării îmbrăcăminte, producerii varului, precum și din zidărie.

Înainte, însă, de a face o temeinică analiză morfologică a fiecărei teme, autorul prezintă, atîta cît era necesar, centrele de producție meșteșugărească din Oltenia (structură, repartitie teritorială, perspective etnografice). Este o sinteză cuprinzătoare și documentată, din perspectivă interdisciplinară și pe baza unui bogat material faptic adunat din teren.

Nu a fost omisă nici prezentarea critică a bibliografiei de specialitate legată de terminologia meșteșugurilor. Au fost întocmite tabele statistice privitoare la compoziția pe origini a terminologiei referitoare la meșteșugurile prezentate (7), hărți etnografice cu răspîndirea anumitor termeni în cele peste 70 de localități ale rețelei de anchetă. Indicii de nume de locuri, de cuvinte și expresii și rezumatul în limbă străină întregesc aparatul critic al studiului.

Pe lângă efortul de documentare pe cît posibil cît mai completă, în încheierea acestei succinte prezentări, mai trebuie apoi subliniate stilul coerent, plăcut și științific al studiului, limpezimea exprimării, grija permanentă pentru intrinseca legătură între conținut și formă.

Toate cele de mai sus ne îndreptătesc a recomanda cu toată căldura această nouă și valoroasă contribuție a etnografului craiovean la cunoașterea și înțelegerea complexității fenomenului culturii populare tradiționale din țara noastră.

*V. Cica*



